Полтавська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України

ЛЕОНІД БУЛАВА

ПАВЛЕНКИ і ТАРНОВЩИНА

(Краєзнавчий довідник)

Полтава
2023

УДК 908 + 94(477.53)
ББК 26.89 + 63.3 (4УКР-4ПОЛ)
Б90

РЕЦЕНЗЕНТИ:

І.М. ПЕТРЕНКО – докторка історичних наук, професорка, завідувачка кафедри педагогіки та суспільних наук ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

О.Б. СУПРУНЕНКО – кандидат історичних наук, заслужений працівник культури України, директор Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

С.М. ШЕВЧУК – доктор географічних наук, професор кафедри землеробства і агрохімії імені В.І. Сазанова Полтавського державного аграрного університету.

Рекомендовано до друку президією
Полтавської обласної організації Національної спілки краєзнавців України
(Протокол № 4 від 8.11.2023 р.)

Булава Л. М.
Б90 Павленки і Тарновщина : краєзнавчий довідник
(серія: Історичні райони Полтави). – Полтава, 2023. – 516 с.

Видання 2-ге, перероблене і доповнене

Книга відкриває серію видань про історичні райони міста Полтави. Науково обґрунтовуються межі району Павленків і Тарновщини. За типовим планом охарактеризована його природа, вплив природних умов і ресурсів на господарське освоєння місцевості та особливості життєдіяльності населення. Виділені основні етапи історії району (на фоні подій у краю і в Україні). Окремий розділ присвячений аналізу особливостей історичних кутків, вулиць і найцікавіших садиб району. Подані короткі нариси історії його найбільш значних підприємств і установ. Суттєва увага приділена відомим персоналіям, які народилися на Павленках або жили тут. Окремо виділені спогади старожилів району та інформація про їхні родини (зі збереженням авторства виконавців).

Переважна більшість розділів і статей у книзі виконано укладачем. В окремих випадках у кінці статей вказані інші їхні автори чи співавтори.

Для широкого кола читачів, краєзнавців, дослідників історії.

УДК 908 + 94 (477.53)

© Л. М. Булава, 2024.
© Автори спогадів, співавтори окремих статей, 2024.
© Використані панорамні фото Віктора Ткаченка,
а також співавторів статей у цій книзі
(посилання і подяки всім - у тексті).

1. ВСТУП

1.1 Наукові підходи до обґрунтування меж історичних районів міст

Шановний читач із легкістю може пропустити цей підрозділ. Він подається автором тільки тому, що в подальшому ним задуманий проект опису інших районів міста Полтави, підхід до виділення яких має відповідати критерію науковості.

Перед початком дослідження Павленків, як району міста Полтави, ми звичайно задавали собі питання: а де проходять його межі? Відповідь знайшли на ГУГЛ-картах і в деяких публікаціях. Але позначені в різних джерелах межі не співпадали. Та й автори цих публікацій не пояснювали – як саме вони визначали ці межі. Були й сумніви стосовно об'єктивності цих меж. Тому майже рік довелося витратити на:

1) обґрунтування критеріїв і методів проведення меж;

2) вивчення картографічних та інших історичних джерел;

3) вели «польові» дослідження району Павленки і спілкування з його жителями.

Для чого потрібні ці роботи? Для об'єктивного виділення меж території, яка буде в подальшому описуватися.

Виділяти межі тільки на основі дослідження одного району було б помилкою. Тому ми паралельно вивчали й сусідні з Павленками райони Полтави, щоб максимально об'єктивно провести сучасні межі між ними. Підкреслюємо, що мова йтиме саме про *сучасне* районування міста Полтави (станом на початок 2020-х років); і що межі сучасних районів будуть дещо (а іноді й дуже) відрізнятися від їхніх меж у попередні періоди розвитку міста.

Отже, межі районів міста можуть різнитися залежно від мети проведення районування. А якою буває його мета? Ознайомлення з науковими публікаціями свідчить, що мета може суттєво відрізнятися, а проведення меж районів за різними критеріями містить і певні переваги і певні недоліки.

- Історичні райони міста – це його частини, що сформувалися *в певний період і за певних історичних умов.* Оскільки між давніми історичними районами (кутками) міста завжди є території, які їх сполучають, були заселені пізніше, то чітко провести їхні межі іноді досить проблематично. Бо населення цих територій до певного району себе часто однозначно не відносить. Таку ж проблему створює і новітня забудова в старих історичних районах, яка розмиває їхні сучасні межі. І хоч історичні райони й історичний принцип є основою сучасного районування міста, але далеко не завжди поняття «Сучасні райони» й «Історичні райони» є тотожними з точки зору проведення їхніх меж.
- Архітектурні райони виділяють *за характером забудови* (її віком, переважною кількістю поверхів, використанням будівельних матеріалів, архітектурними стилями тощо). Цей тип районування більше підходить для виділення внутрішніх відмінностей сучасних районів, хоч іноді буває і визначальним для їхніх описів.
- Природне районування – це поділ території міста на частини за впливом природних умов на їх виникнення, розвиток, колишню й сучасну забудову. Із всіх складових природних умов на такий поділ найбільше впливають *відмінності в рельєфі,* які зумовлені геологічною будовою (історією геологічного розвитку, тектонічними рухами). У свою чергу, відмінності в рельєфі зумовлюють відмінності мікроклімату, а відмінності в рельєфі й геологічній будові – особливості сітки поверхневих вод, залягання підземних вод, ґрунтово-рослинний покрив і формування природних ландшафтів у цілому.

За ландшафтним принципом у межах міста Полтави, наприклад, можна виділити два типи районів: 1) плато і їхніх схилів; 2) заплави і терас долини Ворскли.

У свою чергу в межах плато (підвищеної західної частини міста) виділяються підрайони: 1а) систем великих балок і прибалкових схилів (наприклад, Павленківської і Яківчанської; Кобищанської; Пушкарівської); 1б) придолинних «гір» і їхніх схилів (Монастирська, Іванова, Інститутська); 1в) привододільних плато, віддалених від річкових долин і балок. Певно, що і в межах долини Ворскли можна виділити типи підрайонів чи історичних кутків (підсхилові; на піднятих частинах заплави; на давніх річкових терасах; на штучно насипаних ґрунтах).

- Соціально-економічне районування – поділ території міста за соціальними й економічними *функціями* (наприклад, промислові, спальні, дачні тощо). Як і архітектурне районування, для нашої мети соціально-економічні функції теж враховуються при виділенні й описах внутрішніх відмінностей районів.
- Ментальне районування – за *сприйняттям* населенням міста певного району, відображення й оцінювання у свідомості людей його особливостей. Наприклад, Павленки (як і Кобищани) тривалий час сприймалися як небезпечні, ворожі для жителів інших районів передмістя Полтави; молодь (і не тільки) одних районів міста дружила чи ворогувала з представниками інших. Ментально по різному сприймаються і кутки одного району (наприклад, переважно старої одноповерхової забудови; нові квартали котеджів; квартали 5-поверхівок). Ментальна характеристика району і його відмінностей є додатковою в наших описах.
- Вернакулярне районування – це віднесення жителів *себе* до певної території (району, кутка). Якщо ще в середині XX століття таке самовизначення було досить однозначним, то на початку XXI століття – ні (в умовах підвищення мобільності населення, побудови на місці старих історичних кутків нових житлових кварталів, маркетингової політики влади тощо). Якщо в попередні історичні періоди населення певного кутка було більше прив’язане до місцевості й утворювало його громаду (зосереджену навколо місцевої церкви, клубу, школи, районоутворюючого підприємства), то на початку XXI століття розвиток транспортних мереж, наявність особистого й громадського транспорту таку прив’язку зумовлює набагато менше. Якщо раніше різні покоління родини часто жили в одному кутку, то в наш час це стало не частим. А люди, які приїжджають у певний район із інших населених пунктів, не отримують від таких же сусідів інформації про його минуле. Тому інформація навіть про недавнє минуле району швидко втрачається. Дуже не сприяє успадкуванню історичної самоідентифікації жителів району й новітня політика місцевої влади при встановленні назв зупинок громадського транспорту. Тому жителі мікрорайонів самоідентифікують місце свого проживання за назвами зупинок транспорту (*Де ти живеш*? – На 5-й школі; на Зигіна тощо). А назви цим зупинкам часто дають з рекламною метою. Тому автор неодноразово виступав за те, щоб назви зупинок громадського транспорту, за можливістю, відповідали назвам історичних кутків і місцевостей міста. Тоді й населення певного мікрорайону буде ідентифікувати свої місце проживання за цими назвами, зберігати історичну пам'ять.

Як бачимо, при виділенні районів міста Полтави враховуватиметься вплив комплексу чинників. За важливістю їхнього впливу ці чинники можна розмістити в наступній послідовності: 1) історичний; 2) природний; 3) архітектурний; 4) сучасний

соціально-економічний; 5) ментальний і вернакулярний. Вплив кожного чинника в пропонованій послідовності має бути відображений у плані характеристики районів.

У межах сучасних *районів* виділятимемо й описуватимемо дрібніші одиниці районування – *підрайони* й *квартали* (за історичними, природними, архітектурними та іншими відмінностями).

Термін «*сучасний район*» і самому автору не дуже імпонує. По суті, найбільш відповідним був би термін «*історико-ландшафтний район*». Але для населення, до уваги якого й пропонуються це науково-популярне видання, довгі терміни навряд чи будуть зручними. Тому пропоную, все таки, зупинитися на коротшому термінові.

Методи виділення району і проведення його меж: 1) врахування всього комплексу чинників (природних, історичних, соціально-економічних), які зумовили виникнення, розвиток і сучасні межі району. 2) Врахування «організаційної ролі» в виділенні меж певних *форм рельєфу* (у випадку Павленків – Павленківського, Чамариного і Бабичевого ярів), а також *доріг* (центральних і обмежуючих). На невеликій протяжності межі сучасного району Павленки зумовлені рельєфом (бровками балок), на більшій – «обмежуючими» дорогами.

1.2 Попередні спроби виділення меж Павленків

Розпочнемо з того, що жодну з меж сучасного району Полтави Павленки не можна виділили однозначно тільки на основі застосування принципу історичності (тобто належності до історичного району станом на рубіж XIX – XX століть, коли Павленки були частково – передмістям Полтави, а частково – ще окремим селом).

До сьогодні нам відомі дві спроби (варіанти) проведення меж району Павленки.

Перший варіант викладений у статтях полтавського краєзнавця В.Ф. Халимона. Ніяк не обґрунтовуючи пропоновані межі, він пише: «Житловий район Павленки – це територія в північно-західній частині міста в Київському районі від вулиці Соборності (колишньої Жовтневої) до Яківчанської (Зіньківський переїзд), а також між вулицями Зіньківською і Менжинського (далі Бабичівка). Не всі знають, що Павленки діляться на Ближні – від Соборності до Чамариного яру, де тече річка Тарапунька, і Дальні – від річечки до Яківчанської (околиця Терновщина)».*

Як бачимо, пан Халимон проводить межі Павленків до відрізку вулиці Менжинського (тепер – Садівництва), який іде між туберкульозним диспансером і колишньою садибою фон-Гарнієра, і не включає до них територію Бабичівського яру. З цим погодитися не можемо, оскільки в довідниках рубежу XIX-XX століть однозначно вказано: «Бабичівка – Павленки». Не можемо ми й прийняти критерії поділу Павленків на Ближні й Дальні по річечці Тарапуньці. Поділ до кінця 1920-х був, але не по річечці, а по відстані від Полтави. Із матеріалів перепису населення 1926 року бачимо, що Дальні Павленки – то село, яке включало, передусім Тарновщину, хутори Дослідного поля і ділянку колишнього «Училища зв'язку».

** Володимир Халимон. Як ішов я на Павленки, чоботи рипіли… // Полтавський вісник, 16 березня 2017 року. С. 6.*

Другий варіант меж Павленків показано на ГУГЛ-мапах (*рис.1*):

Рис. 1. Павленки на ГУГЛ-мапах (станом на 01.2021)

На цих картах за невідомим авторством межі району Павленки проведені:

1) з південного заходу – по відрізку вулиці Соборності (між Київською площею і Майданом Незалежності);
2) з південного сходу – по Майдану Незалежності і ділянці вулиці Балакіна до її пересічення з вулицею Садівництва;
3) зі сходу – по відрізкові вулиці Садівництва до її пересічення з вулицею Підгірною, до річечки Тарапунька; на лівому схилі балки огинає дендропарк і лісову ділянку колишнього Садівництва по провулкові Мясоєдова.
4) із північного сходу й півночі – по відрізкові вулиці Дослідна до її пересічення з вулицею Леоніда Гусака.
5) із заходу межу Павленків проводять із промисловим районом на схід від вулиці Зіньківської, та з 109-м кварталом, не включаючи їх до складу району.

В одних випадках другий варіант не включає території, які безумовно належать до історичних Павленків (на заході – до вулиці Зіньківської, на півночі – до краю Дослідного Поля), а в інших – приєднує території Сінної площі і Колонії (з південного сходу), які до Павленків не належать.

Такі неточні межі потрібно просити виправити на всіх електронних картах.

1.3. Обґрунтування меж Павленків і Тарновщини, як історичного району Полтави

У пункті 1.3 ми обґрунтовуватимемо проведені нами межі сучасного району Полтави – ***Павленки*** (*рис.2а, б*), а в розділі 3 проаналізуємо зміни меж цього району (раніше – хуторів, села, передмістя).

Нагадаємо, що з усіх чинників головним у виділенні районів і їхніх меж є історичний. Але на який саме час? Відносно Павленків вважаємо, що межі слід зафіксувати станом на кінець 1920-х років, коли весь район увійшов до Полтави.

Західну і південно-західну межу сучасного району Павленки проводимо по відрізках двох вулиць (Соборності і Зіньківської), які колись були частинами торговельних шляхів, пізніше – поштових доріг, а в кінці XIX століття уздовж них велася забудова, яку не відносили до Павленків. Коли точно ці вулиці почали розглядати як єдине ціле з передмістям Павленки – сказати точно важко (орієнтовно, в кінці 1910-х років).

Західна межа району проходить по вулиці Зіньківській – від нинішньої площі Зигіна до повороту на вулицю Яківчанську (перед Зіньківським переїздом). Таким чином, до району відносимо територію Турбомеханічного заводу, яка нині перебуває в стадії нової житлової забудови (до 1930-х тут переважала сільська садибна забудова), а також території спеціального призначення по правому боці вул. Зіньківської і квартали багатоповерхової забудови 1970-х – 2000-х років (на місці сільської садибної забудови, що належала до Павленків). Слід відзначити, що жителі багатоповерхівок зараз не ідентифікують квартали з Павленками (ми виділяємо ці квартали в окремий підрайон). Але ще недавно це була територія садиб Павленків.

Слід зазначити, що в кінці XIX століття до Павленків почали відносити і територію на захід від вулиці Зіньківської (зокрема, там розташовувалося Нове Павленківське кладовище, земля якого належала Покровській церкві на Павленках). Але будівництво залізниці на рубежі XIX-XX століть, а також майже повне знищення садибної забудови в наслідок бомбардувань у 1941-1943 роках і промислове будівництво в післявоєнні десятиліття змінило цей окремий район.

Північно-західну межу району проводимо по відрізку залізниці й вулиці Яківчанській, а *північно-східну* – по межі дендропарку із землями селища Яківці. Таким чином, колишнє село Дальні Павленки (Тарновщина) ми включаємо в один район із колишнім передмістям (Ближні Павленки) в зв'язку із їхньою спільною історією, а також розташуванням у межах Павленківської балкової системи.

Східну і південно-східну межі району (з Колонією і Сінною площею) провести чи не найважче. Ще за довідником 1887 року територію на захід від Сінної площі (невеликі провулки, які йшли від неї до Бабичевого яру) відносили до Павленків. Але ще на рубежі XIX – XX століть цей куток забудовували за планом міста. Тому ділянку від вершини Бабичевого яру і вище бровки її східного схилу вважаємо за доцільне відносити до Сінної площі (яка ще недавно була окремим районом).

Ще складніше провести межу між Павленками і Колонією. На рубежі 1920/1930-х років її проводили по вулиці Заводській (тепер – Ярослава Мудрого, ще нещодавно - Панфілова). Нинішня вул. Садівництва (тоді – провулок Міняйлівський) досягав вул. Ярослава Мудрого (а далі продовжувався як вул. Овражна / тепер вул. Чамарин Яр). Вул. Заводська також ділила вулицю Історичну на дві (1-шу Історична, на захід від Заводської, відносили до Павленків). Тому, дотримуючись єдиного критерію, межу проведемо по вул. Ярослава Мудрого на лівому схилі балки, і включимо до Павленків територію Новоміського кладовища, значна частина якого колись була територією Садівництва на Павленках (*див. межі району на с. 8 і 9*).

Південно-західну межу району проводимо по відрізкові вулиці Соборності (від Палацу дозвілля «Листопад» – до Київської площі (ще нещодавно – площі Зигіна).

Територія історичного району станом на 2022 рік входить до складу Київського міського району Полтави. Має протяжність по прямій 3,5 км (із півночі на південь), та біля 2,5 км (із заходу на схід); площа історичного району – біля 6,3 км^2.

Рис. 2а. ***Межі Павленків і Тарновщини як історичного району Полтави***
(*Виконано з використанням електронної карти програми GOOGLE Earth Pro*)

Рис. 2б. ***Межі Павленків і Тарновщини як історичного району Полтави.***
*Пунктирними лініями лілового кольору виділені підрайони: **1** – Ближні Павленки із землями колишнього «Садівництва»; **2** – мікрорайон «Балковий». **3** – Дослідне Поле з хуторами; **4** – селище Тарновщина з територією дендропарку (колись «Великі» або «Дальні Павленки).*

2. ПРИРОДНІ УМОВИ І ПРИРОДНІ РЕСУРСИ

- Як вплинули природні умови на історію заселення і розселення?

- Якою була природа території в минулому; її сучасні особливості.

Розповідь про природу будь-якої території розпочинається з її природної адреси – фізико-географічного положення. Тож нагадаємо, що в природному відношенні наш край розташований у західній частині материка Євразія – Європі; належить до Східноєвропейської рівнинної фізико-географічної країни; лісостепової природної зони (її південної смуги); Лівобережно-Дніпровського лісостепового краю; фізико-географічної області Полтавської рівнини (східної прильодовикової підобласті).

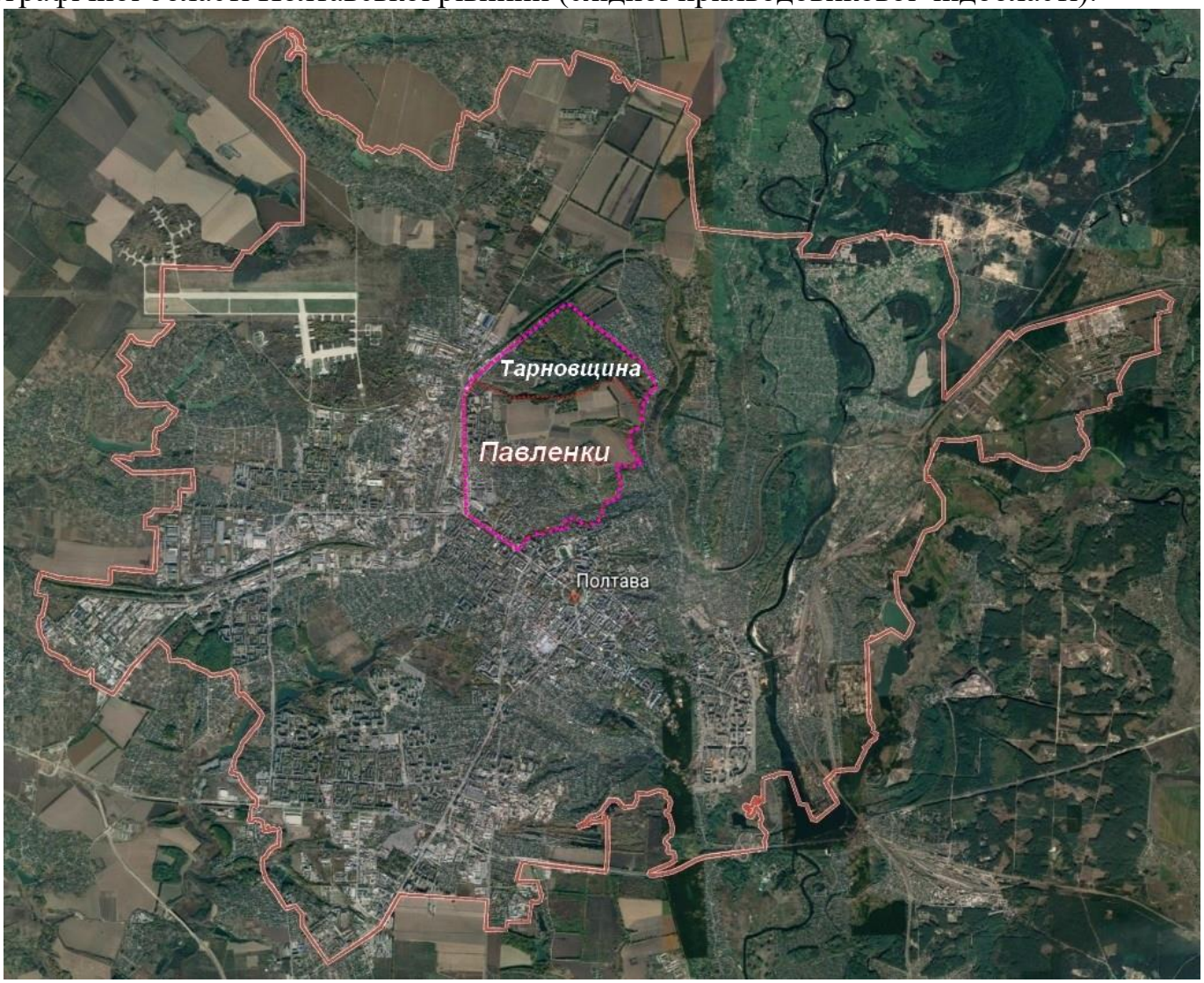

Рис. 3. Історичний район у складі території Полтавської міської ради (2021 р.)
Географічні координати: 49˚35′ - 49˚37′пн.ш., 34˚32′ - 34˚33′сх.д.

Історичний район Полтави Павленки і Тарновщина розташований у межах розчленованого балками плато на захід від долини річки Ворскла (на правобережжі її басейну).

Серед комплексу природних умов і ресурсів, що вплинули на утворення поселення і його розвиток, найважливішу роль відіграли *особливості рельєфу* території, зокрема, розташування в межах розгалуженої балкової системи і проходження основних доріг по лініях міжбалкових вододілів. Рельєф же зумовив рисунок поверхневих вод, ґрунтово-рослинного покриву, ландшафтів у цілому.

Рельєф і геологічна будова. Рельєф будь-якої території зумовлений історією її геологічного розвитку і особливостями тектоніки (будови ділянки земної кори).

Павленки, як і вся Полтавщина та більша частина території України, розташовані в межах древньої Східноєвропейської платформи Євразійської літосферної плити, а в її складі – до Дніпровсько-Донецької западини (Д-ДЗ). Полтава належить до її центральної частини, з потужним чохлом осадових гірських порід і кристалічним фундаментом, який залягає на глибині приблизно 12 кілометрів. Узагальнена характеристика віку і складу гірських порід подається в *табл. 1*:

*Таблиця 1. Узагальнена характеристика віку і складу гірських порід у центральній частині **ДДЗ***

Період	Млн. років (від…до)	Склад гірських порід
Осадовий чохол Д-ДЗ		
Антропоге-новий	1,5 – 0	Леси й лесоподібні суглинки, викопні ґрунти; червоно-бурі глини; алювіальні піски і супіски, мули
Неогеновий	25 – 1,5	Різнозернисті піски, що перекриваються строкатими глинами і суглинками
Палеогеновий	67 – 25	Піски і глини; мергелі; вище знову глини і піски
Крейдовий	137 – 67	Піски, глини, крейда з прошарками мергелю
Юрський	195 – 137	Пісковики й глини з прошарками вапняків, іноді гіпси й ангідрити
Тріасовий	230 – 195	Пісковики та глини строкаті
Пермський	285 – 230	Потужні товщі строкатих пісковиків, глин, доломітів, мергелів, гіпсів, сіль кам'яна біла з прошарками доломітів і ангідритів
Карбоновий	350 – 285	Вапняки, сланці, пісковики нафтогазоносні, з прошарками бурого вугілля
Девоновий	410 – 350	В нижній частині профілю - вапняки, пісковики; ефузивні вулканічні породи (діабази тощо); у верхній частині - кам'яна сіль, пісковики, аргіліти, алевроліти
Кристалічний фундамент Д-ДЗ		
Докембрій	1650	Граніти, кристалічні сланці, гнейси, мармури тощо

Геологічною будовою зумовлені наступні риси рельєфу території Полтави:

✓ пласти порід осадового чохла залягають майже горизонтально; в останні віки геологічної історії переважали повільні слабкі блокові тектонічні підняття, що й зумовило рівнинність території (вирівняні, місцями майже плоскі вододільні рівнини абсолютною висотою 150-160 метрів);

✓ рисунок ерозійної сітки (річкові долини, балки, яри) зумовлений розломами земної кори різної інтенсивності. Річкові долини відповідають зонам значних розломів, балки і яри – меншим. Активізація ерозії по розломах відбувається або в періоди висхідних тектонічних рухів, або внаслідок зниження базису ерозії (при відступі берегової лінії морів; наприклад, у льодовикові періоди). Зараз на території Полтави спостерігаються досить інтенсивні тектонічні підняття (+3…5 мм/рік), але після льодовикового періоду (11,5 тис. років тому) бокова ерозія (розширення долин і балок) переважає над врізанням водотоків;

✓ у центральній частині Д-ДЗ проявляється так звана «соляно-купольна тектоніка» - локальні підняття гірських порід над соляними куполами.

Східна частина Полтави розташована в межах соляного купола, який досить активно піднімався, а зі сходу його пухкі гірські породи підмивали річкові й талі льодовикові води. Як наслідок, ділянка вододільного плато над куполом була густо розчленована балковими системами на ряд мисів-півостровів зі стрімкими схилами (Монастирська, Іванова, Інститутська, Кобищанська «гори»). Павленки й Тарновщина не належать до цих «гір», але сформувалися в одній із балкових систем – *Павленківській*.

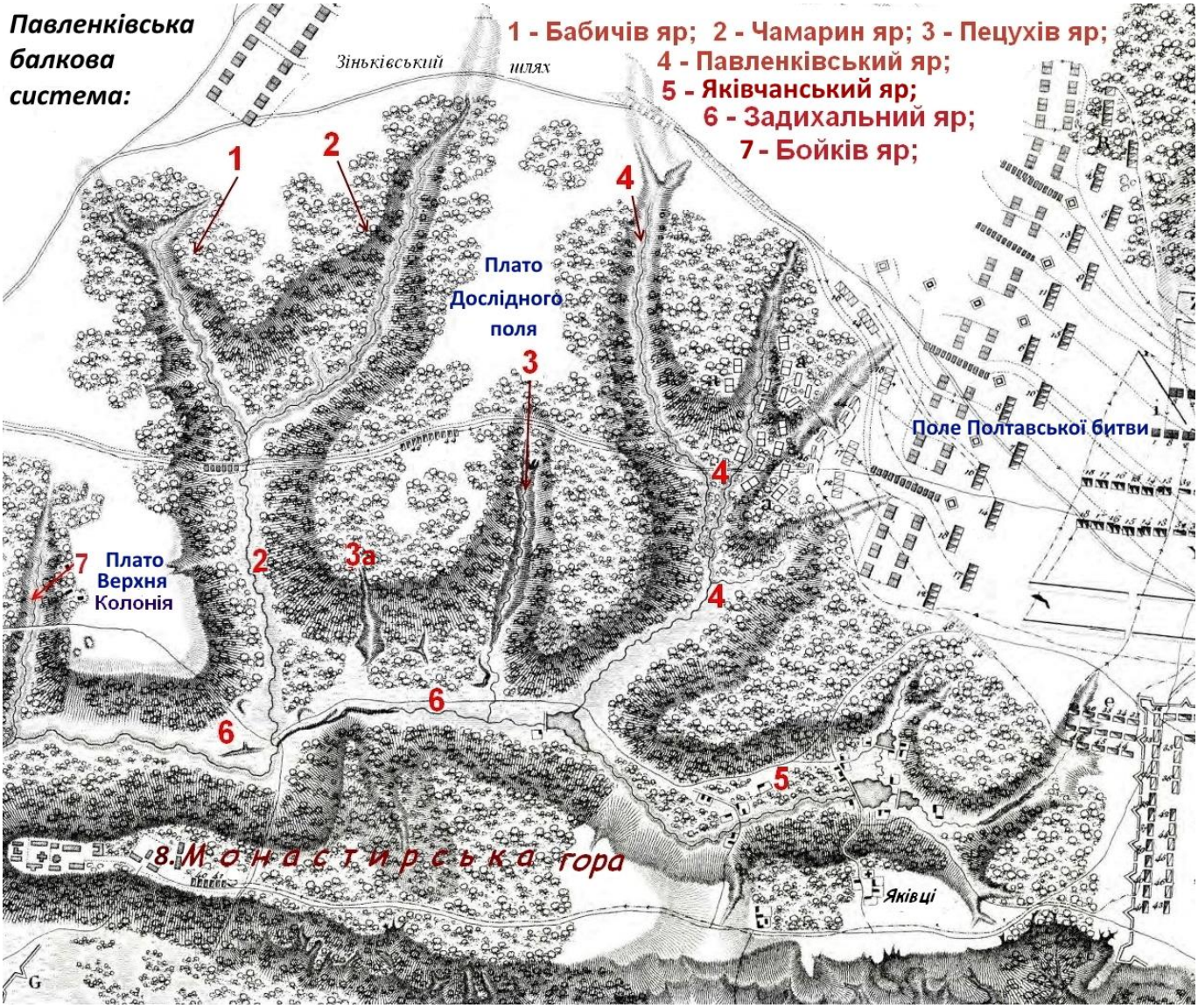

Рис. 4. ***Павленківська балкова система і сусідні території***
(нанесені на план Полтавської битви 1709 року)*

* План сражения при Полтаве, 27 июня (8 июля) 1709 года. Спб., Картографическое заведение А.Ильина

Ми пропонуємо назву "*Павленківська балкова система*" для балок з водотоками на їхньому днищі. Історичний район розташований у межах двох її частин: "*Чамарин яр*" (на Павленках) і власне "*Павленківський яр*" (Тарновщина і дендропарк). Відгалуження південної частини Чамариного яру в джерелах XVIII століття має назву "*Бабичів яр*" (бере початок нижче ПД "Листопад"). Невеликі яри (3, 7) на планах землеустрою XIX ст. названі "*Литвинівськими*". На плані, виконаному Леонідом Гусаком яр під №3 названий "*Войцехівська балка*", а спогадах А.Проскурні – "*Пецухів яр*" (зараз його жителі називають "*Пацюковим*").

Частина балкової системи під західним схилом Монастирської гори (Підмонастир'я) мала назву "Задихальний (*Здихальний*) яр" або "*Безводна долина*".

Огинаючи Павленківську балкову систему з півдня і заходу в давнину були прокладені дві дороги (відповідно, нинішні вулиці Соборності й Зіньківська), які одночасно обмежують Павленки і відіграли суттєву роль в їхньому формуванні. У главі 3 ми ще повернемося до аналізу впливу рельєфу на заселення Павленків.

Наноси постійних і тимчасових водотоків на днищі балок (алювій і пролювій) сприятливі для формування родючих лучних і лучно-чорноземних ґрунтів.

Верхній шар гірських порід, що перекривають вододільні плато і їхні схили, представлений антропогеновими відкладами переважно еолово-делювіального походження – лесами й лесоподібними суглинками, які чергуються із викопними ґрунтами. У районі Павленківської площі їхня потужність становить 14-15 м (за М.Л. Зоценком, Ю.Л.Винниковим та ін.). Ці гірські породи багаті елементами мінерального живлення, сприятливі за фізико-хімічними властивостями для розвитку рослинності і формування родючих ґрунтів. Лесоподібні суглинки − сировина для виробництва цегли. У пониззі Чамариного яру, у Бабичевому яру в кінці XIX століття діяло декілька цегельних заводів. Ці породи використовували для обмазуванні стін, підлоги, стелі при будівництві традиційних хат.

На плоских слабо дренованих вододільних рівнинах лесові породи при застої води просідають (це явище називається «суфозія»). Сучасне будівництво на цих породах потребує створення спеціальних фундаментів, водовідведення тощо.

Під лесоподібними суглинками залягають неогенові червоно-бурі глини (у нижній частині балок вони виходять близько до поверхні або на поверхню). Над цими водотривкими гірськими породами накопичуються підземні води, які виклинюються у вигляді джерел. Інколи перезволожений контакт глин із лесовими породами зумовлює тут зсуви ґрунту.

Унаслідок впливу комплексу природних і антропогенних чинників, ґрунтові води в районі Павленківської площі залягають на глибині 3,5-4 м, що значно ближче до поверхні, ніж рівень водотривкого шару (глин). Другий від поверхні водоносний горизонт залягає глибоко і приурочений до пісків полтавського ярусу неогену.

У принципі, надра центральної частини Д-ДЗ є нафтогазоносними, містять великі запаси кам’яної солі.

Максимальні абсолютні відмітки висоти поверхні у межах району Павленки становлять ≈160 м (на Дослідному полі, біля «Старого хутора»), а мінімальні - на днищі Тарапуньки, в районі Єврейського кладовища ≈114 м. Отже, максимум перепаду висот між вододільним плато і днищем балки становить біля 45 метрів.

Профілі через яр: а) по вул. Шведській; б) по вул. Ярослава Мудрого:

Рис. 5а. Переріз Чамариного яру по вулиці Шведській (південь – північ)

Рис. 5б. Переріз Чамариного яру по вулиці Ярослава Мудрого (південь – північ)

Клімат. Географічне положення Полтави визначило її належність до помірного кліматичного поясу, крайньої південної частини Атлантико-континентальної помірно-вологої помірно-теплої кліматичної області (природної зони лісостепу).

У цілому для території Полтавщини притаманні риси помірного помірно-континентального типу клімату.

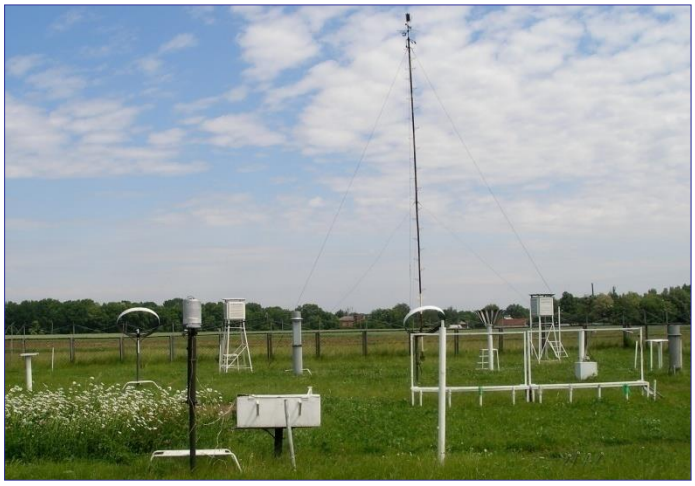

Метеостанція у Полтаві діє з 1886 року на території Дослідного поля (спочатку – в районі «Старого хутора», а пізніше метеорологічний майданчик і пост спостереження розташовувалися по ← вулиці Шведська №84, *див. фото 6*). Тривалий час метеорологічний пост діяв на території Садівництва.

Особливості клімату залежать від впливу трьох основних чинників: *радіаційного, циркуляційного, та впливу підстильної земної поверхні.*

Радіаційний чинник (кількість сонячної радіації), зумовлений географічною широтою місцевості (*49˚36΄пн.ш.).* Тривалість найдовшого дня, 21-22 червня – біля 16 год. 22 хв. (схід Сонця о 4 год. 49 хв., захід – о 21 год. 11 хв.), найкоротшого дня – 21-22 грудня становить близько 8 год. 05 хв. Висота Сонця в ополудні змінюється від 62,7˚(21-22 червня) – до 16,6˚(21-22 грудня).

На метеостанції здійснюються спостереження за показниками сонячної радіації тощо.

Таблиця 2. Кількість годин сонячного сяйва по місяцях, метеостанція Полтави (у Павленках)

Середня тривалість	*I*	*II*	*III*	*IV*	*V*	*VI*	*VII*	*VIII*	*IX*	*X*	*XI*	*XII*	*Рік*
	66	***79***	***130***	***181***	***265***	***293***	***299***	***283***	***213***	***143***	***58***	***40***	***2050***

Другим чинник за впливом на клімату є *циркуляція атмосфери* (рух повітряних мас). Рівнинний характер поверхні краю сприяє поширенню мас трьох типів і шести підтипів. Серед трьох зональних типів переважають повітряні маси помірних широт (понад 2/3 днів за рік). Арктичні повітряні маси панують в понад 1/10, а тропічні - понад 1/5 кількості днів за рік. Приблизно у 2/3 днів у році панує континентальний підтип повітряних мас − із суходолу Євразії; у 1/3 днів − морський підтип повітряних мас (із північної й центральної Атлантики та внутрішніх морів – Середземного, Чорного й Азовського).

Клімат ритмічно змінюється (через зміни в характері циркуляції повітряних мас). Ці зміни впливали на природокористування (землеробство, зокрема). Упродовж останніх десятиліть рідше, ніж у попередні кліматичні епохи, проявляється так звана «Вісь Воєйкова», яка проходила дещо південніше Полтави. На північ від неї панував західний переніс повітряних мас і циклональний тип погоди, а південніше – східний переніс і антициклональний тип погоди. Ця вісь зумовлювала кліматичну межу між лісостеповою й степовою зонами. «Вісь Воєйкова» − це відріг Сибірського баричного максимуму, який зумовлював узимку антициклональну погоду (морозну і суху). З кінця XX століття взимку посилився вплив на нашу територію циклонів (атлантичних − із Ісландського мінімуму; Середземноморської баричної депресії та Чорноморської баричної улоговини), які й зумовлюють м'які зими.

Вплив підстильної *земної поверхні* (відмінності в рельєфі: плато чи балка; експозиції схилів: північний чи південний; у властивостях поверхні: покрита рослинністю, чи відкрита − асфальт, дахи будинків) проявляється в особливостях мікроклімату, в тому числі Павленків. Особливо важливим цей чинник був у періоди домінування землеробського природокористування. Хати, переважно будували в нижній частині схилів, де мікроклімат був м'якшим (та й підземні води для влаштування криниць залягали ближче до поверхні). Схили північної і південної експозиції зумовили відмінності у спеціалізації сільського господарства. Зокрема, схили північної експозиції балки частіше використовували для садівництва.

Показники основних елементів клімату на метеостанції Полтава (*табл. 3-4*).

Табл. 3. Середня місячна і річна температура повітря (°С) ; метеостанція Полтава (Павленки)

Місяць:	*I*	*II*	*III*	*IV*	*V*	*VI*	*VII*	*VIII*	*IX*	*X*	*XI*	*XII*	*Рік*
1961 – 1990 рр.	***-6,6***	***-5,3***	***-0,1***	***8,8***	***15,4***	***18,7***	***20,1***	***19,4***	***14,3***	***7,6***	***1,5***	***-3,1***	***7,6***
1991 – 2020 рр.	***-4,2***	***-3,9***	***-1,3***	***9,5***	***15,5***	***18,3***	***21,6***	***20,6***	***14,7***	***8,2***	***1,6***	***-3,6***	***8,45***
2022 рік	***-2,6***	***+0,8***	***1,0***	***9,4***	***14,7***	***20,8***	***20,5***	***22,8***	***13,0***	***10,5***	***2,6***	***-0,3***	***10,0***
Найбільш низька середня	***-15,4***	***-17,0***	***-7,7***	***1,7***	***10,3***	***14,4***	***16,9***	***16,6***	***10,7***	***1,5***	***-7,5***	***-13,5***	***5,1***
Рік	*1963*	*1929*	*1928*	*1929*	*1919*	*1887*	*1852*	*1915, 1950*	*1894*	*1920*	*1993*	*1855*	*1933*
Найбільш висока середня	***+1,0***	***2,7***	***6,8***	***13,6***	***20,1***	***23,5***	***25,1***	***25,6***	***19,4***	***12,5***	***8,4***	***3,0***	***10,6***
Рік	*2007*	*2002*	*2020*	*2012*	*2013*	*1901*	*2001*	*2010*	*1909*	*2020*	*2010*	*1886, 1960*	*2020*

Абсолютний мінімум температури повітря (−33,6°С) був зареєстрований 11 січня 1940 р.

Абсолютний максимум температури повітря (+39,4°С) спостерігався 08 серпня 2010 року.

Абсолютний максимум температури у вересні (+35,2°С) зафіксовано в 2020 році.

Мінімальна кількість опадів за рік (242 мм) була в Полтаві (метеостанції на Павленках) у 1934 році максимальна (911 мм) – в 1913 році. Максимальну кількість опадів за одну добу (190 мм) зафіксовано в серпні 1884 р. У середньому за рік у місті спостерігається 143 дні з опадами; найменше їх у серпні (9), найбільше – у грудні (18).

Вологими були 1913, 1988, 1997, 2001, 2004, 2016 роки (понад 750 мм/рік); сухими – 1934, 1946, 1953, 1975, 1991, 1993, 2000, 2017, 2019 роки (менше 450 мм/рік).

Табл. 4. Середня кількість опадів (мм) по метеостанції Полтава (Павленки)

Характе-ристика	*I*	*II*	*III*	*IV*	*V*	*VI*	*VII*	*VIII*	*IX*	*X*	*XI*	*XII*	*Рік*
Середня за 1961–1990	**43**	**37**	**35**	**40**	**51**	**60**	**71**	**46**	**44**	**42**	**49**	**51**	**569**
Середня за 1991–2020	**42**	**33**	**41**	**38**	**55**	**71**	**69**	**42**	**56**	**43**	**42**	**40**	**576**
2022 рік	**44**	**25**	**19**	**74**	**30**	**74**	**109**	**76**	**77**	**25**	**37**	**30**	**620**
Найменша	1	1	2	0	4	2	6	0	0	0	2	2	242
Рік	*1894, 1916*	*1954*	*1903*	*1918, 1934*	*1934*	*1935, 1964*	*1904*	*1929, 2018*	*1944, 1949*	*1987*	*1926*	*1889*	*1934*
Найбільша	138	90	104	155	160	204	260	347	322	192	121	152	911
Рік	*1966*	*1937*	*2018*	*1877*	*1933*	*2001*	*1913*	*1884*	*2019*	*1970*	*1965, 1980*	*1887*	*1913*

Для подальшого розуміння історії заселення і освоєння території зауважимо, що клімат змінюється ритмічно. Орієнтовно, з XIII до середини XIX століття тривав так званий «Малий льодовиковий період» із континентальним кліматом (зокрема, суворішою зимою). Від середини XIX до середини XX століття зима стала м’якшою, але почастішали посухи, чергувалися холодні й вологі літа зі спекотними й сухими. Від кінця XIX століття до нашого часу, в цілому, кількість атмосферних опадів зросла на ±100 мм (у середньому біля 560 мм на рік), а середня температура повітря за рік упродовж XXI століття зростає далі (*табл. 3*).

Води (*підземні і поверхневі*).

Очевидно, перші поселенці Павленків використовували воду із підземних джерел, які виклинювалися в нижній частині ярів і балок, а також копали криниці, робили невеликі греблі на Тарапуньці (в описах XVIII століття вказуються водяні млини), а на заплаві-днищі балки – копанки для вимочування конопель, прання білизни тощо. Із просуванням поселення вище від днища балки угору, до вододільного плато, очевидно, почали копати колодязі. У 1920-х роках, для водопостачання населення Павленків і промислових потреб, була пробурена свердловина і споруджена водонапірна башта, яка нині стоїть на території Турбомеханічного заводу. Цей завод у післявоєнний час обладнав водозабірну свердловину на днищі балки.

Перший від поверхні горизонт підземних вод на вододільних плато був розташований на глибинах від 2 до 18 м у лесових породах, над місцевими водотривкими шарами. Води слабо мінералізовані (до 1 г/л), мають велику жорсткість (24-35 мг-екв/л), переважно гідрокарбонатні кальцієво-магнієві, сприятливі для здоров'я, використовувалися за допомогою шахтних колодязів. У наш час підземні води забруднені, тому колодязів на Павленках небагато.

Найближче до поверхні підземні води залягали на слабо дренованому плоскому вододільному плато ділянки Павленківської площі. Ось як описав наслідки впливу місцевого водотривкого шару гірських порід і слабого водного стоку на цій ділянці Федір Фісун (*газета «Голос Полтавщини», 21 жовтня 1942 р.):* 150 років тому (тобто на рубежі 18-19 століть) там, де тепер базарна площа, сквер, і де стояла церква, було озеро, навколо якого росли очерет, лепеха і шелюг. В озері водились дикі качки, водяні кури та інші водяні птиці, а по весні, коли вода розливалась, перепочивали при своїх перельотах і дикі гуси… Озеро ще на початку XIX століття почало зменшуватись, влітку висихати, і перетворюватись в болото; з'явились болотні рослини. Міська управа незабаром і зовсім засипала його.

Напевне, населення Павленків пам'ятало про сказане вище, і Павленківська площа не використовувалася ні під поля, ні під забудову.

Для централізованого водопостачання в Полтаві використовують водоносний комплекс у крейдових відкладах, із глибини 400-700м (води прісні й слабо мінералізовані, переважно хлоридно-гідрокарбонатно-натрієві).

На *с.12* зображена система Павленківської балки, на дні кожного з відгалуджень якої є водотоки – струмки (струмок відрізняється від річки довжиною – до 10 км).

Нагадаємо, що як і майже вся територія Полтавщини, наша місцевість належить до лівобережної частини басейну Дніпра, а Полтава – до басейну його притоки Ворскли. Павленки належать до правобережної частини басейну Ворскли, – піднятого плато, досить густо розчленованого балковими системами. Однією з таких балкових систем є Павленківська, яка складається з декількох частин. Сучасні Павленки розташовані в південній частині цієї системи, яка в свою чергу, має два головних верхів'я – Чамарин яр (починається на заході) і Бабичів яр (на півдні). Єдина достовірна назва всіх струмків – *Тарапунька*. Так струмок називали в балці під західним схилом Монастирської гори (Задихальному яру), і далі – до впадіння в Ворсклу; так його називають і в Павленках. Назви струмків, які беруть початок у вершинах ярів, або не збереглися в народній пам'яті чи письмових джерелах, або цих назв і не було. Ми пропонуємо розрізняти *Тарапуньки* за назвами кутків, на дні ярів яких вони протікають: *Тарапунька Павленківська*, *Тарапунька Бабичівська* (*Південна*), *Тарапунька Тарновщинська (Північна), Тарапунька Яківчанська, Тарапунька Підмонастирська.*

У письмових джерелах гідронім «Тарапунька» трапляється з другої половини XVII століття. Для мешканців Полтави це не скільки назва конкретного струмка, стільки термін загальний, що означає невелику річечку взагалі (як і термін – «Рудька», ще одна назва струмка за рудий від оксидів заліза колір води або від глинистого дна). Історик Полтави М.В. Лятошинський пояснює походження назви від розмовного «торопитися» – поспішати, в сенсі: «швидко текти». Отже, первинна назва річечки – Торопунька. А вже пізніше закріпилася назва Тарапунька.

Принагідно зазначимо, що басейн Тарапуньки на заході і півдні, в основному, співпадає з прокладеними у давнину шляхами близько лінії вододілів, відповідно, вулицями Зіньківською і Соборності (тобто з межами району Павленки). Вулиця Зіньківська, до того ж, розмежовує басейни безпосередньо р. Ворскли і р. Полузір'я, а вул. Соборності – орієнтовно, з басейном р. Вільшана. Північна межа сучасних Павленків, в основному, співпадає з межею басейну «Тарновщинської Тарапуньки».

У кінці XIX ст. протяжність русла Тарапуньки від витоку до гирла становила біля 6,25 км. Сумарна протяжність усіх водотоків по балках системи ≈19 км.

Колись *Павленківська Тарапунька* розпочиналася аж за Зіньківською дорогою (через русло був місток), а зараз до улоговини в кінці Заячого провулку тече в трубах. Річечка не пересихає, не перемерзає. Живлення річки переважно снігово-дощове, хоча в посушливі роки значну частку в її живленні мають ґрунтові води. Високі повені спостерігались на Тарапуньці у 1937, 1940, 1941, 1953, 1963 роках. На самій річечці нараховується 23 гідротехнічні споруди, які значно змінюють умови пропуску стоку води, впливають на гідравліку потоку та параметри русла. Це переважно трубчасті переїзди із залізобетонних труб, автодорожні та пішохідні мости. Береги річечки місцевим населенням, на жаль, використовуються для складування побутового і будівельного сміття, а також для скидів стічних вод (з туалетів, від прання, миття автомобілів), тому нині вода в річці майже завжди брудна. Ширина захисної смуги (по 25 м від русла) не дотримується.

А ще в середині XX століття, як згадують старожили, вода використовувалася навіть для пиття і приготування їжі; в річечці водилася дрібна риба, раки тощо.

У межах Павленків повністю розташована права притока Павленківської Тарапуньки – *Бабичівська (Південна) Тарапунька*, яка бере початок із кількох джерел в районі палацу дозвілля «Листопад» і протікає по дну Бабичового яру. Невеликий відрізок її тече у бетонних трубах, далі по поверхні до вул. Гарнієра, де біля наносної станції «Полтававодоканалу» притока впадає в Павленківську Тарапуньку. Довжина струмка 1,2 км. Середнє значення похилу – 19,4 м/км. Ширина русла – до 2 м, глибина 10-30 см. Струмок має стік протягом усього року. Максимальна розрахункова витрата води складає 187 м^3/с. Гідротехнічні споруди на Бабичівській Тарапуньці представлені трубчастими переїздами, значна частина яких замулена і засмічена. Значно засміченими також є береги та дно річки, вода у будь-який сезон каламутна, темно-коричневого кольору, іноді із неприємним запахом.

Багато джерел, які раніше живили Тарапуньку, замулені; деякі виведені у зливову каналізацію. А деякі з існуючих джерелець продовжуються не водотоками, а невеликими «висячими» болітцями на схилах.

Із чисельних колись копанок і ставків на Павленківській Тарапуньці залишився один (*рис. 8*), плюс декілька ще викопані не так давно у нових садибах жителів на днищі балки. Система ставків створена на Тарновщинській Тарапуньці.

* Смирнова В.Г., Мовчан Л.А. Гідрографічна мережа міста Полтави // Географія та екологія Полтави: Зб. наук. праць. – Полтава: Верстка, 2008. – С. 62-68.

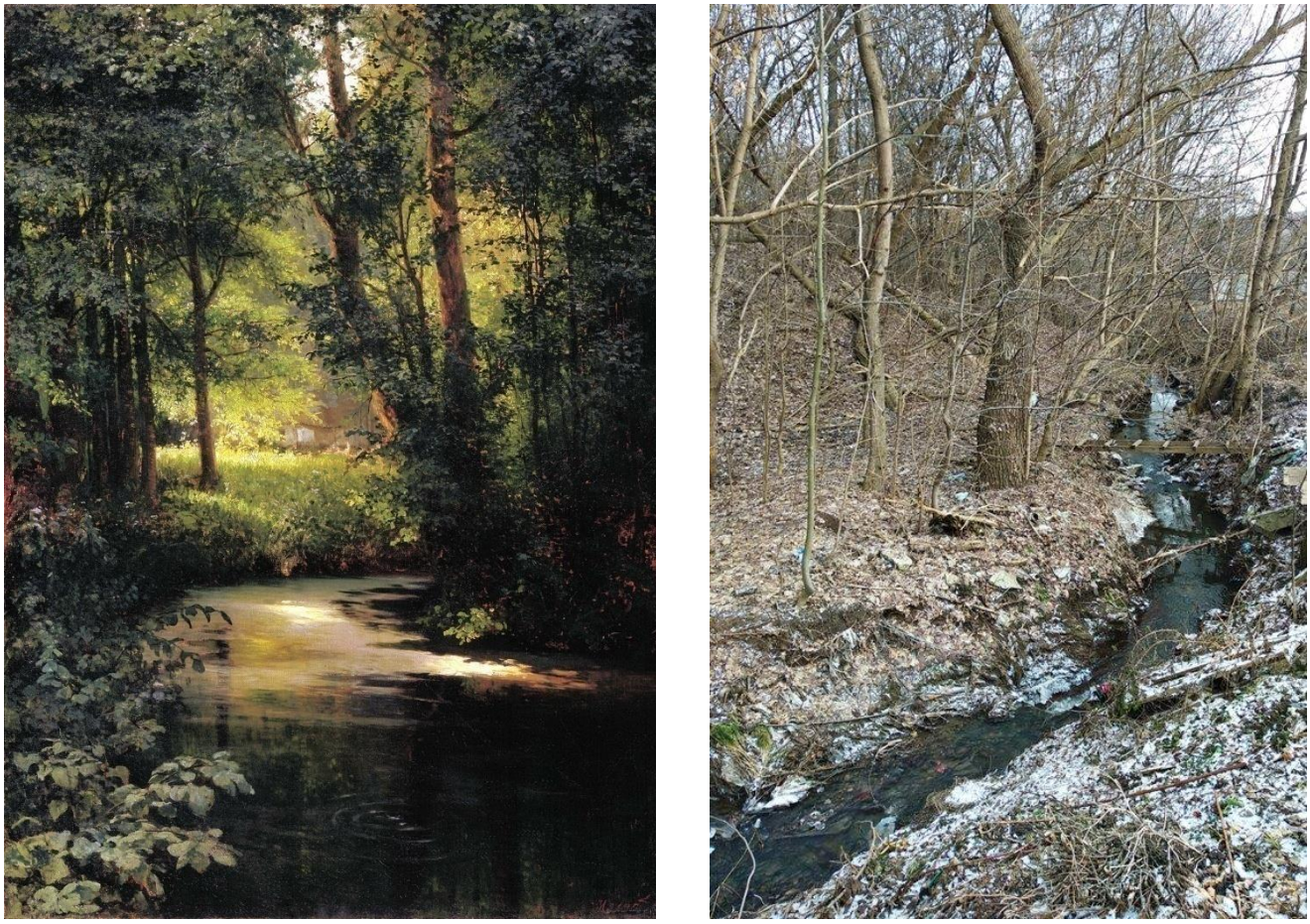

Рис. 7 ***Струмок Тарапунька****: а) на картині Г.Г.Мясоєдова (1890-ті рр.); б) Узимку 2021 р.*

Рис.8 ***Старий ставочок на днищі Чамариного яру, травень 2020 року***

Ґрунтовий покрив території сформувався під впливом клімату з помірним забезпеченням теплом і дещо недостатнім зволоженням; переважно на лесових карбонатних пухких гірських породах, багатих на елементи мінерального живлення й властивостями, сприятливими для формування природно-родючих ґрунтів; широколистяно-лісовою природною рослинністю; а також під впливом давнього сільськогосподарського освоєння. Ці чинники зумовили переваження в ґрунтовому покриві плато і схилів Павленківської балки *опідзолених ґрунтів*: перш за все, *темно-сірих лісових* (їх зразок, взятий під час експедиції на Полтавщину засновника ґрунтознавства В.В.Докучаєва в 1880-х роках є еталоном цього підтипу ґрунтів у світі ← *див. на фото*), у верхній частині крутих схилів балок – *сірих лісових змитих ґрунтів*, а під впливом тривалого землеробства – *чорноземів реградованих* (на огородах). На днищі балок, на наносах водних потоків місцями сформувалися *лучні* й *лучно-болотні ґрунти*, а в нижній частині схилів балки – *лучно-чорноземні ґрунти*.

Головним типом ***природної рослинності*** на території сучасних Павленків були широколистяні ліси – діброви. Прикладом такої діброви є Шведський (Яківчансь-кий, Тамарин) ліс, *с.350-352*. Смуга так званих «нагірних дібров» тягнулася від підніжжя правого корінного схилу долини Ворскли на 15-20 км західніше.

Діброва – це ліс із домінуванням дуба звичайного, значною домішкою липи серцелистої і клена гостролистого, які сформувалися на темно-сірих лісових ґрунтах. Невелику домішку до них становлять берест, в'яз, клен татарський, дикі яблуня, груша й черешня. У підліску ростуть чагарники: ліщина звичайна, свидина криваво-червона, бруслина європейська та бородавчаста, на узліссях – клен польовий, терен, шипшина, глід. Трав'янистий ярус дібров чутливо реагує на найменші зміни зволоження й освітлення. У міру зростання зволоженості ґрунту домінують трави: зірочник ланцетовидний, яглиця звичайна, осока волосиста, копитняк європейський, конвалія звичайна. Також у діброві зустрічаються маренка пахуча, переліска багаторічна, розхідник звичайний, чина весняна, купина багатоквіткова, фіалка триколірна і дивна, медунка темна; злаки - просянка розлога, костриця велетенська тощо. Весною в дібровах розвиваються ефемероїди, які створюють в них тимчасовий покрив (проліска сибірська, ряст щільний, анемона жовтецева, пшінка весняна, зірочки жовті, зубниці тощо).

До рослин, занесених до «Червоної книги» належить тюльпан дібровний (← *див. рис. 10*), – діброви лівого схилу Павленківської балки в районі колишнього Садівництва; до регіонально рідкісних – конвалія звичайна, ранник весняний, барвінок малий.

У наш час значну домішку у лісових ділянках становлять завезені з Північної Америки види: клен ясенелистий і робінія (біла акація) тощо.

На днищі балок біля води ростуть чорна тополя (осокір), біла верба, осика, на заболочених місцях – чорна вільха. Вони поєднуються з невеликими ділянками лучної і прибережно-водної рослинності.

За спогадами старожилів, на берегах Тарапуньки росли дерева в три обхвати.

Рис.11. ***Верби біля старого ставочка на днищі Чамариного яру, 1970-ті роки***

Про ***<u>тваринний світ</u>*** дібров і природних комплексів днища балки (тополево-вербових лісів, у поєднанні з луками) можемо судити за аналогією (прикладом дібров є Яківчанський ліс). Упродовж семи десятиліть фауну Павленківської балки вивчав відомий зоолог Микола Гавриленко, який жив на вулиці Чамарин Яр.

Із видів амфібій тут зустрічаються трав'яна і гостроморда жаби, зелена ропуха. Із видів рептилій на днищі балки трапляються вуж, болотяна черепаха, на сухих галявинах – прудка ящірка.

У лісах і чагарниках поширені види дрібних птахів: зяблик, лісовий і співочий дрозди, соловей, вільшанка, зяблик, зеленушка, славки; на узліссі, лісових галявинах – вівсянка звичайна. Із числа дуплогніздників найбільш поширені великий строкатий і сирійський дятли, повзик, декілька видів синиць, шпак. Зрідка залітають хижі птахи: шуліка, канюк малий, вухата сова. Із видів ссавців трапляються гризуни (полівка лісова, білка), комахоїдні (землерийка, їжак, зрідка – кріт), ще півстоліття тому – лісова куниця. До птахів, які добре пристосувалися до населених місць, належать грак, галка, сорока, сойка, горобці, синиці, кільчаста горлиця, голуб сизий; серед ссавців можна зустріти полівку сіру, мишу лісову жовтогорлу, мишу лісову малу. На деревах вражених омелою й на дахах та в підвалах мешкають летючі миші (кажан пізній та інші види).

← У річці Тарапуньці М.І.Гавриленко описав рідкісних нині полівку водяну і кутору водяну. З водоймами, луками й деревно-чагарниковими заростями днища балки пов'язаний окремий фауністичний комплекс (наприклад, зимуючі в наш час крижні).

Ландшафти та екологічна мережа Павленків. У природі всі її складові тісно пов'язані між собою й утворюють певні *природні ландшафти*, які класифікують. Описувана територія належить до класу східноєвропейських рівнинних ландшафтів; підкласу низовинних ландшафтів; типу лісостепових східноєвропейських ландшафтів (широколистяно-лісового підтипу); виду ландшафтів плоских підвищених (150-160 м) рівнин, густо розчленованих ярами і балками, перекритих потужним шаром лесів, лесоподібних суглинків і викопних ґрунтів, що підстилаються горизонтальними пластами неоген-палеогенових піщано-глинистих відкладів, з опідзоленими переважно темно-сірими ґрунтами нині порушеними, в минулому під сухими кленово-липово-дубовими ліщиновими лісами.

Замість природних ландшафтів, унаслідок різних типів природокористування, сформувалися сучасні природно-антропогенні ландшафти, які теж класифікуються.

Звісно, що найбільшу площу займають *селитебні ландшафти* (населених місць – житлових кварталів з будівлями, дворами, дорогами). Міський селитебний ландшафт характеризується, з одного боку, пристосуванням до природного рельєфу, а з іншого – зміною рельєфу, мікроклімату, перетворенням ґрунтового покриву, створенням штучних рослинних угруповань, значним зниженням або підвищенням рівня ґрунтових вод тощо. У Павленках можна виділити такі види селитебних ландшафтів: 1.1 – кварталів багатоповерхової забудови (а – переважно дво- п'яти-поверхової; б – переважно 9-поверхової); 1.2 – кварталів садибної переважно одноповерхової забудови (а – вирівняних і слабо покатих місць; б – крутосхилів); 1.3 – кварталів переважно сучасної котеджної забудови; 1.4 – кварталів гаражів.

До селитебних близькі *індустріальні ландшафти* (2) – промислових підприємств.

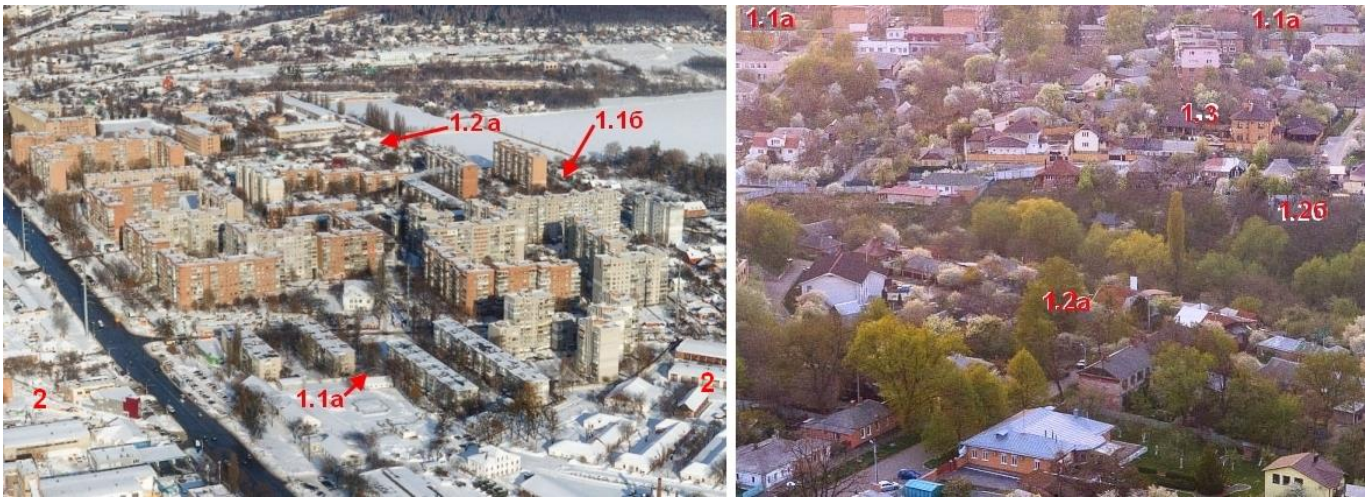

Рис.12. ***Селитебні ландшафти****: 109-й квартал (ліворуч); Бабичів яр і поруч з ним (праворуч)*

3 – *сільськогосподарські ландшафти* поділяють на агроландшафти (3.1– орні землі), сіножатно-пасовищні ландшафти (3.2), сади і виноградники (3.3). Різновиди 3.2 і 3.3 у наш час на Павленках майже відсутні, як і *лісогосподарські ландшафти* (4).

Окремо відзначимо *рекреаційні* (5) і *заповідні ландшафти* (6) й об'єкти. Вони становлять ядро *екологічної мережі* – ландшафтів, що підлягають особливій охороні, оскільки використовуються для відпочинку населення (рекреації), а також виконують водо- і полезахисні функції, створюють умови для поширення насіння дикорослих рослин, міграції, розмноження тварин та охорони рідкісних видів.

Невелику площу займають *водогосподарські ландшафти* (7), *сакральні* (8 – священні) та *тафальні ландшафти* (9 – кладовища).

Рис.13. ***Агроландшафти, лісові й рекреаційні ландшафти Дослідного поля***

До *заповідних ландшафтів* належать *ботанічні пам'ятки природи місцевого значення*:

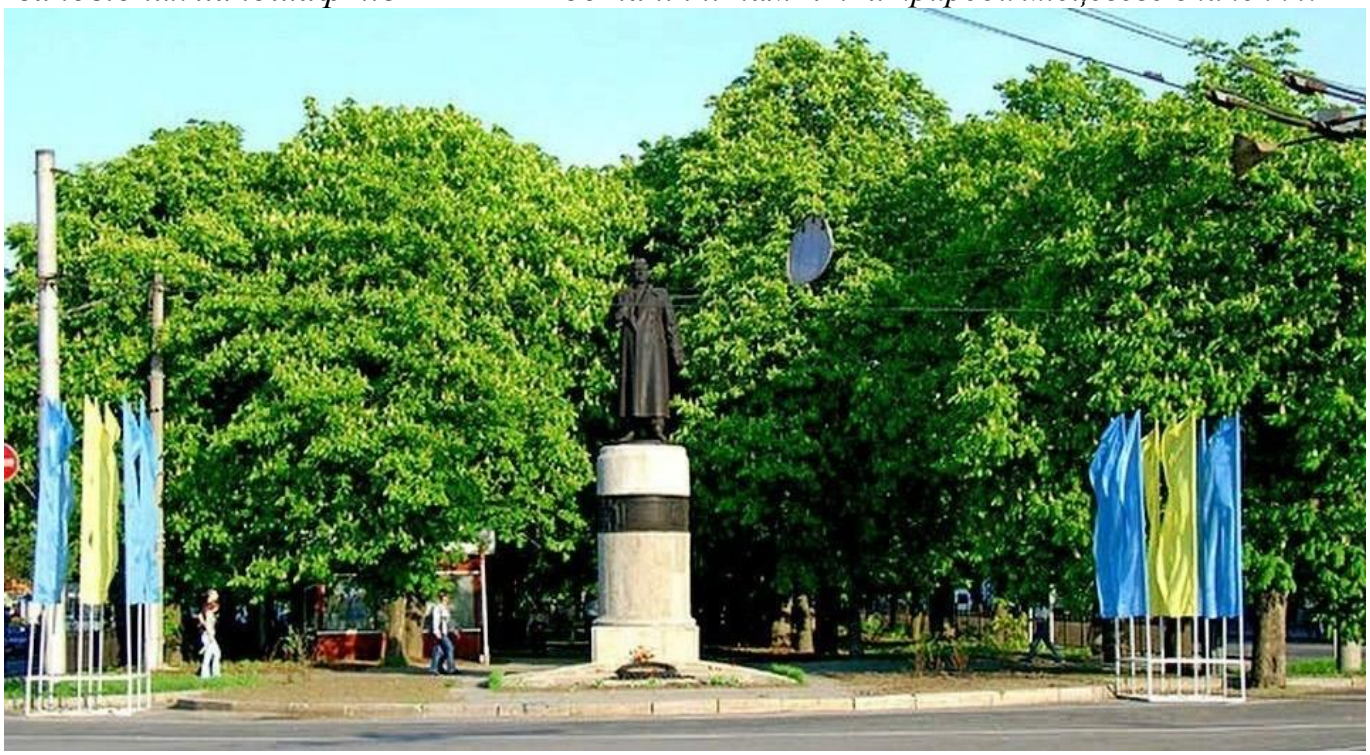

Рис. 14. ***Каштанова алея*** *(фото 1990-х) по вул. Соборності обмежує район Павленків із півдня.*

Насаджена в честь 300-річчя дому Романових у 1913 році; оголошена ботанічною пам'яткою природи в 1970 році. Восени 2003 року старі й аварійно-небезпечні дерева були спиляні, і на їхньому місці в 2004 році висаджені молоді деревця.

До ботанічних пам'яток природи Полтави належав і ← *дуб черешчатий* віком понад 250 років, який зростав біля Гравіметричної обсерваторії (вул. Мясоєдова № 27/29). Але він у 2000-х роках був знищений працівниками комунальних служб. *Фото С.В. Дроздова, 1956 р. (рис. 15).*

На території Павленків є й інші цікаві ботанічні об'єкти які можна було б включити до заповідання. Це, зокрема, стара груша *(рис. 13)*; старі дуби, розкидані по району; старий в'яз унизу колишньої садиби Мясоєдових тощо.

Парк Полтавської державної сільськогосподарської дослідної станції імені М.І.Вавилова Інституту свинарства і агропромислового виробництва — *ботанічна пам'ятка природи місцевого* значення з 1970 року. Розташований на вул. Шведській №86. Площа - 1,5 гектара. Закладений у 1923 році. До Другої світової війни був у дуже хорошому стані, мав велику кількість цікавих рослин, зокрема багату колекцію таволги. Але пізніше він втратив наукову цінність. У парку ростуть дуби, клени, липи, каштани, ясени, горобина, модрина, ялини, оцтове дерево, кущі бузку. Більшу цінність має меморіальна ділянка біля парку, закладена в 1987 році – *Вавиловіарій* (присвячена пам'яті М.І.Вавилова). Тут ростуть гінкго дволопатеве, метасеквойя розсіченошишкова, тис ягідний пірамідальний, магнолія кобус тощо.

Каштан кінський академіка М.І. Вавилова зростає на території Старого хутора теж Полтавської сільськогосподарської дослідної станції імені М.І. Вавилова. Названий у 1987 р. на честь 100-річчя з дня народження видатного вченого. Під каштаном він відпочивав у 1910 році, коли проходив тут практику, ще будучи студентом; фотографувався у 1912 і 1923 роках, коли приїздив на станцію.

Рис.16. ***Вавиловіарій*** *(1).* ***Каштан у пам'ять М.І. Вавилова*** (*2*)

А в межах Павленків розташований *парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення* – Парк аграрно-економічного коледжу, – відокремленого підрозділу Полтавського державного аграрного університету (на час надання заповідного статусу в 1964 р. мав іншу назву; змінювалися його назви й надалі).

Історія парку тісно пов'язана з історією попередника коледжу – Полтавської школи садівництва та городництва (*див. с. 304-314*). Офіційно цей осередок дендрофлори було закладено в 1904 році. Але якась частина рослин залишилася тут від природної діброви, а якісь із них могли бути посаджені ще попереднім власником ділянки – садівником І.Ґуссóном.

Згідно матеріалів інвентаризації 1913 року, в парку росло 274 види та форми дерев і кущів. Тільки в розарії налічувалося 45 сортів троянд. Парк дуже постраждав у часи громадянської війни і руїни після неї (1919-1922), холодної зими 1927/1928 років. У зв'язку з перепрофілюванням і реформами технікуму з кінця 1980-х років стан парку поступово погіршувався. Деякі рослини гинули з віком чи не витримували конкуренції з місцевими та агресивними але не рідкісними рослинами,

завезеними з інших регіонів. У наш час парк нагадує недоглянутий лісовий масив з окремими екземплярами збережених рідкісних видів, місцями сильно засмічений чи то відвідувачами, чи місцевими жителями. І хоч у 2011 році в коледжі відкрита спеціальність «Садово-паркове господарство», та парк так і не став практичною базою для підготовки спеціалістів. Межі цього заповідного об'єкту не винесені в натуру, й тому не відомо, чи не зменшується його площа через котеджне будівництво біля його підніжжя.

Згідно останньої за часом публікації фахівця-ботаніка*, порівняно з 1910/1920-ми роками видове різноманіття парку зменшилося в 5 разів і становить усього 59 видів і форм дерев і кущів. До вікових дерев належать поодинокі екземпляри модрини європейської, ялини колючої, сосни веймутової та майже 20 дубів звичайних. Крім них з часу створення парку (очевидно, зі сформованих і проросших тут плодів) ростуть екзотичні види: бундук дводомний, дуби болотний, великопиляковий, північний; липи американська та європейська, софора японська.

* Халимон Олена. **Полтавська школа садівництва і городництва та її парк** // Полтавський краєзнавчий музей: Збірник наукових статей 2004 р. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. – Полтава: Дивосвіт, 2005. – С. 419-438.

Рис.17. ***Парк коледжу і дуб Т.Шевченка*** *(ліворуч - фото В.А. Мухи, 18.05.2013)*

У згаданому парку зростають два меморіальних дерева – «Дуб Свободи», посаджений у 1917 році після Лютневої революції, і «Дуб пам'яті Т.Г. Шевченка».

Журнал «Основа» за 1861 рік писав: «6 [18] мая 1861 года в Полтаве на память о Шевченко посажен дуб (над дорогою в саду И.Н. Гуссóна). Дуб этот будет огражден железной решеткой, на медной дощечке будут вырезаны стихи: «Твоя дума, твоя пісня не вмре, не загине». Дуб був посаджений активістами полтавської «Громади». Оскільки багато активних учасників його висадження були вислані з Полтави, то цей живий пам'ятник Кобзареві був надовго забутий, і тільки в 1963 році місце вірогідної посадки й екземпляр дуба за описом було віднайдено стараннями М.Ф.Присяжнюка, О.Д.Тригуб, П.П. Ротача. Відтоді в день висадження дуба до недавнього часу відбувалися святкові дійства; сюди навідуються екскурсанти *(рис.17).*

На півночі району – у Павленківській балці, – розташований *парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – Полтавський міський парк або дендропарк,* площею 124,5 га (закладений у 1962 р., заповідний з 1977 р.). Інформація про *парк* викладена в окремій статті (див. *с. 348-354*).

3. ІСТОРИЧНИЙ НАРИС

3.1. КОРОТКИЙ КОНСПЕКТ ІСТОРІЇ КРАЮ ВІД ПОЧАТКУ ЗАСЕЛЕННЯ — ДО ОРДИНСЬКОГО ЧАСУ (СЕРЕДИНИ XIII ст.)

В археологічному відношенні територія Павленків вивчена слабо. Тому коротко нагадаємо про етапи освоєння земель краю біля сучасної Полтави.

Перші сліди перебування людини в краї відносять до пізнього палеоліту – закінчення останньої льодовикової епохи (20-15 тис. р. до н. е.). В околицях Полтави виявлені також поселення неоліту (6 тис. р. тому) та періоду бронзи (4 тис. р. тому). На межі мідного віку й доби ранньої бронзи (4,2-3,9 тис. р. тому) південний лісостеп у басейні Ворскли заселили індо-арійські племена ямної культури, які залишили перші кургани-гробниці. Майже тисячолітній період бронзової доби (3,9-2,9 тис. р. тому) представлений курганами та похованнями культури багатоваликової кераміки і зрубної культури, що змінила її. У кінці доби пізньої бронзи в край прийшли північно-іранські племена кіммерійців, а за ними в VIII ст. до н. е. – скіфів, з яких почалася доба заліза. Хоч відносно території Поворсколля доцільніше говорити не про скіфів (як населення північно-іранської мовної групи), а про скіфський час, оскільки місцеві землеробські племена – будини і гелони, – швидше за все, належали до фіно-угорської мовної групи. Тут вони створили ранньо-державне утворення зі столицею (ототожнюють з містом Гелон), яку зараз знають як Більське городище. До округи цього городища входили чисельні поселення, в тому числі й у багатьох частинах сучасної території Полтави. Відомі кургани скіфського часу (VII—VI ст. до н.е.) в Дальніх Яківцях і на Побиванці (на одному з них, після досипки основи, установили пам’ятник «Шведам від шведів». У центрі Полтави, на Івановій горі існувало селище скіфського часу (VII–IV ст. до н.е.)

Південний лісостеп і степ Східної Європи були місцем міграції кочових народів у пізній античний час і раннє середньовіччя. Скіфів на нашій території змінили сармати (в III ст. до н.е.), яких витіснили остготські племена (з ними пов’язують черняхівську археологічну культуру III-IV ст., у формуванні якої брали участь також інші племена, у т.ч. праслов’янські). Поселення черняхівської культури виявлене на берегах струмка в селі Побиванка, біля Тахтаулового.

В останній четверті IV ст. через сучасні українські землі на захід пройшли гуни, проте, навряд чи надовго затримувалися тут. З кінця V до VII ст. в околицях Полтави виявлені пам'ятки пеньківської археологічної культури, яку пов'язують із старожитностями історичних антів. У середині VI ст. через їхні землі пройшла нова орда – кочівників-аварів або обрів. У VII столітті існувало багатоплемінне державно-політичне об'єднання під назвою Велика Булгарія (632-665 рр.) на чолі з ханом Кубратом. Тюркські племена булгар (протоболгар) іноді пов’язують походженням із гунами. Булгари на досить тривалий час зупинялися у степу й лісостепу сучасної території України при своєму просуванні зі сходу на захід. Вони з’явилися тут ще до аварської навали. Після смерті Кубрата частина булгар залишилися в причорноморських степах («внутрішні булгари»), і потрапила в залежність від хозарів.

Із кінця VII до кінця IX століть порубіжжя лівобережного придніпровського лісостепу і степу, очевидно, контролював Хозарський каганат. Під його контролем відбувалося і переселення племен. У першій половині IX ст. стародавні угри (мадяри) прийшли у пониззя лівого берега Дніпра, яке до того було заселене внутрішніми булгарами. У кінці IX ст., під натиском печенігів, угри мігрували

в межиріччя Дніпра і Дунаю. У свою чергу, печенігів витіснили нові союзи кочових племен – огузи і половці, які теж прийшли з азійських степів.

Отже, у кінці І-го тис. н.е. на території сучасної Полтавщини спостерігалися два протилежні напрями міграції населення: в лісостеповій частині – із заходу (слов'яни) і півночі (окремі загони завойовників зі Скандинавії – руси, варяги); у південній і східній пристеповій частині – зі сходу тюркомовні племена (болгари, угри, печеніги) та іраномовні племена (алани або яси). Ареали їхнього розселення не були постійними (зокрема, через локальні війни й кочівлі). Пам'ятки роменської культури (IX-X століття н. е.) на території Полтави (Івановій та Інститутській «горах») пов'язують зі слов'янським племенем сіверян. Дослідження городища роменської культури, розташованого на сучасному Соборному майдані Іванової «гори», дозволило датувати його рубежем VIII-IX століть і дало підставу місцевій владі добитися офіційного визнання 1100-річного віку Полтави як «історичного населеного місця» та святкового відзначення цього ювілею у вересні 1999 року.

Східніше Ворскли проходила межа роменської і салтово-маяцької археологічних культур (останню пов'язують переважно із аланами, підконтрольними Хазарському каганату). Вважають, що і сіверяни були залежними від Хозарського каганату до кінця IX ст. Сам топонім «Ворскла» пояснюють самоназвою одного із аланських племен – аорсів (ворсів). Салтово-маяцька культура загинула під ударами печенігів.

На початку X ст. сіверяни підкорені київськими князями. Фінальний етап існування цього сіверянського поселення припадає на перші десятиріччя XI століття. Їхні землі були приєднані до держави Київської Русі. Від другої половини XI століття на місці сіверянського поселення тут інтенсифікується життя в поселенні давньоруського часу. Воно стає східним форпостом Переяславської землі Стародавньої Русі – літописною Лтавою. Перша згадка про неї міститься у Іпатіївському літописі: «Игорь же слышавъ то поѣха противу Половцемь и переѣха Въросколъ оу Лтавы кь Переяславлю» (йдеться про новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича).

Лтава мала і землеробську округу з невеликими поселеннями. Землеробське освоєння території південного лісостепу відбувалася в умовах складних контактів із кочовими племенами степовиків – печенігами (в «сіверянський» час) і половцями (в «давньоруський час»). Дослідники вважають, що люди укріпленого поселення біля крутосхилу долини Ворскли якось уміли домовлятися зі степовими кочівниками. Печеніги володіли причорноморськими степами і південною частиною лісостепу від рубежу IX-X ст. – до середини XI ст. Із середини XI ст. до 1240-х років домінуючою групою кочівників були половці (інакше – кипчаки, кумани).

Від середини XI / початку XII ст. – до середини XIII ст. тривав період феодальної роздробленості, коли володарі утворених Великих князівств не могли досягти єдності і часто воювали між собою. Як вважав історик Полтавщини М.В.Лятошинський, у 884–989 рр. землі Полтавщини підпорядковувалися безпосередньо великому князеві Київському, з 989 по 1036 рік належали чернігово-тмутараканському князеві Мстиславу; у 1037–1054 рр. – Київському князівству, у 1055–1233 рр. – Переяславському князівству, у 1234-1239 рр. – знову в складі Київського князівства. Археолог В.Шерстюк схиляється до думки що на землях південно-східної Полтавщини панувала руська культура, а пам'ятки кочівників – лише сліди їх тимчасових вторгнень. Можливо контроль над цими землями був не цілісний, але він був саме за Руссю. Постійних кочівок печенігів і половців тут не було. У післямонгольський час (від середини XIII ст.) ситуація змінюються: порубіжжя лісостепу зі степом перебувало під повним контролем кочівників.

3.2. ІСТОРІЯ КРАЮ ВІД СЕРЕДИНИ XIII – ДО СЕРЕДИНИ XVII ст.

Золотоординський час в історії краю охоплює інтервал від 1239 року – до кінця існування осколків Золотої Орди на рубежі XV-XVI століть. За особливостями поширення монет і грошового обігу в межах краю ми виділяємо: 1) «безмонетний» період (1239 – 1330-ті рр.), що свідчить про відносно малу густоту населення і слабку інтенсивність господарської діяльності. Втім, Лтава не була спалена при проходженні через територію військ Мунке – майбутнього великого каана Монголії (попри штампи, командуючий монгольською армією Батий не завойовував землі нинішньої Полтавщини; та й ханом він не був). Життя в поселенні продовжувалося й у XIII і до кінця XIV століття (хоча, можливо, теж не без перерв). У 1340/1350 роках господарська діяльність в краї активізувалася, про що свідчать скарби срібних гривень і ординських монет, які переплавляли на гривні; 2) у 1362 – 1380 рр. нижнє Поворсколля південніше Полтави перебувало у складі кочової держави еміра Мамая – Орду, а більша частина сучасної Полтавщини – у складі Великого князівства Литовського, Жемантійського і Руського (ВКЛ), на периферії його удільних князівств – Брянського (північно-східна частина), і Київського (західна частина); 3) періоду правління хана Токтамиша в Золотій Орді, та удільних князівств Київського і Новгород-Сіверського у складі ВКЛ (1380 – 1399 рр.); 4) період «Дикого поля» – міграції місцевого населення від Полтави на північ і захід (1399 – початок 1500-х років); землі перебували у складі ВКЛ, але на них продовжували кочувати орди, у т.ч. загони з Кримського ханства, утвореного в 1440-х роках.

Як згадувалося вище, на початку 1360-х років землі сучасної Полтавщини були розділені між великим литовським князем Ольгердом Гедиміновичем і повелителем кочової держави Орду – Мамаєм (останній володів нижнім Поворсколлям південніше Полтави). Ці кордони були мирними; через них велася прикордонна торгівля. За часів його наступника Мамая – хана Токтамиша межі Орди з ВКЛ змістилися північніше (проходили по Ворсклі приблизно в районі Котельви).

У самому кінці XIV ст. на території сучасної Полтавщини відбулися драматичні події: на південному сході – вторгнення військ еміра Тамерлана (Тимура), а на північному сході в 1399 році – «Битва на Ворсклі» між об'єднаними військами великого князя Литовського Вітовта, Токтамиша, позбавленого на той час влади в Орді, найманців із Європи і руських князів – з одного боку, і з другого боку – військами еміра Едігея та його маріонеткового хана Темір-Кутлуга, - молодого і гарячого ординського полководця, який вщент розбив об'єднану армію. Після цієї битви межі Орди посунулися північніше сучасної Полтавщини. Але й Орду охопили війни між претендентами на ханський престол. У цю боротьбу втрутилася і Литва, яка на рубежі 1410-1420-х років вже ставила ханів-протеже в Криму. Тим часом, у північно-східній частині сучасної України в першій третині XIV століття спостерігався певний економічний підйом, а також процеси асиміляції місцевого переважно половецького населення і слов'ян-севрюків, які просувалися з півночі. Ці процеси перервали декілька епідемій чуми в кінці 1420-х років, які на понад півтора століття дуже спустошили східну частину краю і перетворили його на «Дике поле».

Із 1362 по 1569 рік більша частина Полтавщини (крім «Дикого поля» за Ворсклою) перебувала у складі ВКЛ. Від кінця XIV - до кінця XVI століття Полтава належала до «Глинщини», – володінь клану князів Глинських та їх родичів. Родовід Глинських, за легендою, ведуть від нащадків еміра Мамая. Перша документальна

згадка про населений пункт під назвою Полтава – в переліку володінь Глинських від 1430 року. Оскільки у Полтаві не знайдені артефакти XV століття, то археолог В'ячеслав Шерстюк вважає, що вже на той час вона була «городищем» – зруйнованим колишнім містом.

Українські землі у складі ВКЛ були поділені на воєводства, а воєводства – на староства. Від 1470-х років Полтавщина підпорядковувалася Черкаському старостві Київського воєводства. У кінці XV століття, унаслідок набігів військ кримського хана Менглі-Гірея Першого, постійне населення в лісостепу і степу лівобережного Придніпров'я було розрідженим (хоч литовська влада заохочувала осідання тут і окремих татарських орд, можливо також і втікачів із Північного Кавказу). Частина населення промишляла тут «уходництвом» у теплу частину року, займаючись рибальством, полюванням, ловлею бобрів, бортництвом. А на зиму перебиралася з «уходів» під захист фортець на правобережжі Дніпра.

У 1569 році, за рішенням спільного сейму, укладена «Люблінська унія» – об'єднання Великого князівства Литовського і Королівства Польського в єдину державу Річ Посполиту. Але фактично «Люблінська унія» призвела до захоплення польськими феодалами українських земель, які до того були у складі ВКЛ. З того часу спостерігається початок міграції населення із Правобережної і Західної України на Лівобережжя з його відносно вільними землі, та засновування поселень-слобод.

Основним заняттям населення стало вже не уходництво, а виробництво селітри і поташу (яке призвело до швидкого випалювання лісів). На початку 1620-х років на території сучасної Полтавщини була утворена так звана «селітряна державна монополія». Ця територія перебувала під управлінням комісарів, котрі керували виробництвом селітри, оберігали державну монополію на торгівлею нею. Надаючи земельні володіння в межах «селітряної» держави, король спеціально обумовлював добування селітри. Так, королівським комісаром у Середньому Поворсколлі був шляхтич Бартоломій Обалковський. У 1630 р. королем Сигізмундом Третім йому була віддана за заслуги Полтава, як «пуста слобода на р. Ворсклі, над шляхами Муравськими, в воєводстві Київському, з усіма полями, луками, ґрунтами, лісами, озерами, ріками й іншими приналежностями, з правом закладання сіл і містечок, і держання до волі королівської, з тим одначе, що цей державець не має права в місцевих пущах і лісах робити поташу, попелу і всяких виробів лісових, также селітри, солі і металів …. без осібного дозволу королівського».

Початок відродження Полтави як укріпленого поселення (міста) археологи теж схиляються відносити до того ж 1630 р. (під керівництвом Б.Обалковського). У 1633 р. місто складалося із укріплення і посаду (спаленого московським військом).

Є відомості, що з 1641 року Полтава була у власності Олександра Конєцпольського, батько якого, – коронний гетьман Станіслав Конєцпольський, – посприяв зміцненню полтавської фортеці. У кінці 1630-х / на початку 1640-х років за Полтавою остаточно закріпився статус міста. Навколо його фортеці формуються передмістя (Мазурівка, Поділ). З'являється і реєстрове козацтво.

У 1646 році Полтаву захопили загони князя Яреми Вишневецького і включили її до складу «Вишневеччини» (із центром у Лубнах). Кінець «Вишневеччині», яка охоплювала значну частину сучасної Полтавщини, поклав початок Визвольної війни українського народу в 1648 році.

Отже, з 1630 по 1648 рік Полтава була у володінні приватних осіб – польських магнатів і шляхти.

3.3. УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПОСЕЛЕННЯ ПАВЛЕНКИ.

ІСТОРІЯ МІСЦЕВОСТІ ВІД ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ. – ДО КІНЦЯ XIX СТ.

На самому початку Визвольної війни українського народу 1648-1654 років, у 1648 році Полтава стала військово-адміністративним центром Полтавського полку в складі Гетьманської України (з 1648 по 1775 роки). Полк – це одночасно і одиниця організації козацького війська, і адміністративно-територіальна одиниця. Одним із перших полтавських полковників (1649-1658 рр.) був Мартин Пушкар – прибічник входження України до складу Московського царства.

У січні 1654 року на Переяславській раді посланці Полтави присягають на вірність московському царю. На початку лютого полтавчан і населення полку приведено до присяги стольником А.І. Спасителєвим (серед них топоніму «Павленки» і козаків із таким прізвищем не вказано). У «Реєстрах Полтавського полку 1654 р.» (К., 2017) серед міщан Полтави вказані N і Сенко Павленко.

Після смерті гетьмана Б.Хмельницького в Гетьманщині (Лівобережній Україні) настала епоха Руїни (1658-1687). Кровопролитна боротьба за гетьманську булаву і руйнівні набіги кримськотатарського війська ускладнювали життя населення Полтави і навколишніх територій. Не сподіваючись тільки на захист стін фортеці, населення створило цілу мережу підземних ходів, у яких рятувалося й зберігало припаси. Прихисток воно знаходило і в лісових балках та ярах. Востаннє села біля Полтави татарські загони розорили в 1693 році (а останній татарський набіг на землі сучасної Полтавщини стався в 1768 році).

У середині XVII століття по балках біля Полтави з’являються нові поселення. Одне із них виникло у глибокій і широкій балці, на дні якої протікає струмок Тарапунька. Перша згадка про нього в джерелах – від 1664 року. Дослідник історії Полтави М.В.Лятошинський робить припущення, що село і балка отримали назви від прізвища першопоселенця – козака ***Климка Павленка***. Це прізвище є в Компуті 1649 року в списку сотні Полтавського полку (сотника Петраша Яковенка). Версія походження назви як рангова власність полтавських старшин Павленків у другій половині XVII століття безпідставна оскільки село не було власницьким до 1709 р.

У XVII столітті на Павленках, як вказує той же М.В.Лятошинський, була збудована і перша дерев'яна церква (в 1665 р. згадується, як вже сформоване село). Очевидно, церква і село були зруйновані при нападі на передмістя Полтави гетьмана "ханської України" Петрика (П.Іваненка) разом із татарами в 1693 році, й відбудована в 1707 році (але не зрозуміло, чи на тому ж місці, що й перша. За нашою версією, перша церква могла бути біля старого Тарновщинського кладовища).

Матеріалів про початкові етапи історії Павленків збереглося дуже мало. Але аналіз цих матеріалів (перш за все, карт XVIII століття, які зберігаються в зарубіжних архівах) дозволив нам зробити наступні висновки:

1) Павленки XVII-XVIII століть розташовувалися не там, де передмістя Полтави Павленки XIX століття й історичний район міста XX-XXI століть.

2) Павленки на початку існування і до Полтавської битви не були власницьким селом. Вони були військовим (тобто козацьким) поселенням.

Судячи з наявних картографічних матеріалів, основні етапи історії Павленків виглядають так:

- Орієнтовно в 1650-х/1660-х роках на схилах Павленківської балки (там, де зараз розташований Полтавський дендропарк, селище Тарновщина та «хутори»

Дослідного поля) виникло козацьке поселення Павленки. До рубежу XVII-XVIII століть це поселення стає не малолюдним селом, центр якого (Покровська церква 1707 року побудови) розташовувалися біля схилу балки, де зараз гаражі працівників Полтавської державної сільськогосподарської дослідної станції імені М.І.Вавилова.

- У південній частині Павленківської балкової системи – Чамариному яру, – теж виникають хутори, які, очевидно, якимсь чином були пов'язані з Павленками. Два з цих хуторів згадуються в «Румянцевському описі» 1760-х років, і показані на карті Тьомкіна 1770-х чи 1780-х років.

- Орієнтовно в 1790-х роках, коли закріплюються поміщицькі землеволодіння (земельні дачі) поселення в Павленківській балці отримало на планах назву «Великі Павленки», в межах яких земля були поділені між поміщиками із колишньої козацької старшини, а в Чамариному яру – як окрема дача «Малі Павленки» (переважно з колишніх козаків), частина яких, можливо, переселилася із Павленківського яру.

- Після 1790-х років поселення в Чамариному ярі зростає; воно отримує назву Павленський яр. До середини XIX століття його стали називати «Ближніми Павленками». А поселення у власне Павленківському яру стали називати «Тарновщина» (по імені власників), або «Дальні Павленки» (чи «Малі Павленки»).

У 1864 році Покровська церква була перенесена зі старого місця – на Павленківську площу. В кінці XIX століття вже й забули, де колись виникли Павленки і розташовувався його центр. Колишнє поселення на схилах Чамариного яру вже стало частиною міста ("Ближніми Павленками"), а поселення у власне Павленківській балці – окремим населеним пунктом - «дєрєвнєй» Дальні Павленки (або Тарновщина), яку приєднали до Полтави тільки в 1938 році. У 1929 році до Полтави приєднали «Старий» та «Новий» хутори Дослідного поля, які ще на початку 1920-х років відносили до «Дальніх Павленків».

- Тарновщина є зараз окремим «селищем» із елементами місцевого самоуправління, а її населення не пов'язує себе із Павленками. Тому Тарновщина з навколишніми територіями буде характеризуватися, як окремий підрайон.

Ми дійшли висновку, що неможливо виконати опис історії району тільки в межах території, яка складає передмістя Полтави Павленки під середини XIX ст. Історичний опис району в подальшому буде редагуватися і доповнюватися по мірі того, як ми будемо отримувати нові матеріали, недоступні на момент підготовки першого видання до публікації.

Однією з найвизначніших подій у Північній війні 1700-1721 років була *Полтавська битва* між московськими і шведськими військами 27 червня 1709 року. Облога шведською армією фортеці Полтави тривала з 1 травня до 27 червня 1709 року, а землі Павленківської балкової системи були під контролем шведів. Генеральна битва відбулася за 5 км від фортеці, північніше меж району Павленків і Тарновщини, між «Шведським» і «Мало-Будищанським» лісами. Але переміщення військ відбувалося і в районі сучасного Дослідного поля та вулиці Зіньківської.

Для теми нашого дослідження дуже важливими є картографічні матеріали, на яких відображена з різною детальністю і Павленківська балкова система (із поселеннями біля неї, або без зазначення поселень).

На більшості планів (наприклад, *рис. 4*) у Павленківській балці поселення не позначені (можливо тому, що головна мета цих карт – зображення ходу баталії). Тільки на деяких рисованих від руки схематичних планах Полтавської битви 1709 року зображені поселення і в Павленківському, і в Чамариному ярах (*рис. 18, с.31*).

Рис.18. Фрагменти рукописних схематичних планів Полтавської битви початку XVIII століття із зображенням поселень у Павленківському і Чамариному ярах. Праворуч – межі фортеці Полтава. (Автором оригінального плану є генерал-квартирмейстер шведської армії Аксель Юленкрук. Як вважають, виконав її в 1711 році, перебуваючи в полоні. Зберігається у бібліотеці Уппсальського університету).

Судячи із наведених вище планів, поселення і в Павленківському, і в Чамариному ярах на початок XVIII-го століття вже існували. Є ці поселення і на двох планах кінця XVIII і початку XIX століть. Зупинимося на їхньому аналізі пізніше.

Маємо досить обмежений обсяг інформації про поселення в Павленківському й Чамариному ярах після Полтавської битви, від 1709 до середини XIX століття.

Після Полтавської битви військове (козацьке) село Павленки, яке не було в чиїйсь власності над ним, дуже обезлюдніло. У ньому було всього 19 дворів.

Універсалом гетьмана Івана Скоропадського 24.05.1710 року село було передано в підпорядкування полтавському магістрату (війту Полтави), – «як компенсацію за розорення міста під час шведської навали».

Дослідник історії козаччини на Полтавщині Володимир Мокляк у декількох працях наводить список козаків і магістратських селян із села Павленки.

Так, у Компуті 1718 р. серед підданих полтавського війта (магістрату) вказані тяглі селяни Тиміш Чередниченко, Іван Петренко, Дорош Колибабенко, Федір Бахмацький, Григор Гвоздик, Корній Кгонаренко.

Нечисленні козаки увійшли до складу *Першої полкової сотні* (в компуті їх об'єднали із козаками с. Яківці, де жив тоді козачий отаман). Серед тяглих козаків у 1718 і 1721 рр.: Яків і Дорош Педаненко, Корній Кґонтар, Микита Мухуванко, Тиміш Чередник, Іван Вегера; серед піших – староста Остапь Кривобоченко, Тиміш Мисюк, Юско Боревець, Андрій Гавриленко та інші; неімущі: Процик Божок (Боженко), Грицько Колянда, Мирон Гаркавенко, Микита Івахненко.

У 1726 році згадуються підварки (ферми, фільварки), які належали козацькій старшині – Павлові Петровичу Кованько (працювали 4 родини бідних козаків), значковому товаришеві Матвію Буцькому і Олександрові Кириловичу (Кириленку); у підварку попа Федора Павленського (що мав млин на один камінь) жили Микита Івахненко і Семен Левченко.Такий же млин у 1732 р. мав Іван Кабизган (Кобищан?).

У тому ж 1726 році подається перелік 37 кінних козаків Першої полкової сотні із сіл Яківці й Павленки (разом). Серед них є прізвища, які трапляються на Павленках і в XX-XXI століттях: Андрій і Іван Чамара, Корнило Лучченко (Лучка), Гаврило Степаненко, Семен Лісконоженко, Грицько Семененко, Іван Міщенко, Миско Божок (Божко), Олексій Легкоступ; 17 козаків, що мали волову упряж; 11 – «козаки досить убогі»; вдови. Разом 69 сімей віднесено до стану козаків.

У списку податі підданих магістрату на потреби Полтавської ратуші (1733р.): Гордій Чередниченко, Іван і Грицько Вегеренко, Грицько Швець, Василь Кравець, Яцко Колибабенко, Василь Бахмаченко, Іван Воскобуйник, війт Микита Мартиненко.

Серед 21 козака кінно-озброєних у 1733 році: Михайло і Семен Лісконоженко, Корній і Стецько Лучка, Андрій і Остап Лагода, Антон Бог, Ярема Гордієнко, Грицько Семенко та інші.

Козаки кінно-беззбройні: Іван Плосконосенко, Герасим Драгуля. Козаки піші озброєні: Іван Сакало, Мусій Жмур. Козаки піші беззбройні: Гаврило Степаненко, Яків Семиволосенко, Глаголенко (ткач), Ярема Вязун, Остап Кривобок та інші.

Указані козаки, що перебували в походах і на спорудженні «Української лінії».

Крім іншого, ці списки дають уявлення про формування прізвищ, які у XVIII ст. ще не були усталеними. Син міг мати інше прізвище, ніж батько, але похідне від прізвища батька: Бог – Божок – Божко – Боженко; Глаголь – Глаголенко; Вязун – Вязуненко; Лучка (Лучко) – Лучченко; Чередник – Чередниченко. Іноді один і той же мешканець Павленків у списках за різні роки мав дещо відмінне прізвище (Процик Божок / Боженко). Деякі нові прізвища ще формувалися від імені батька, чи від професії сина (Глаголенко / Ткач, Кравець, Кґонтар / Гонтар – Кґонтаренко / Ґонтаренко, Бондарь); чи від місця народження (Бахмач – Бахмацький – Бахмаченко; Опошнян / Опошнянський).

Села Павленокъ		
Дмытро Семененко золотый и копеекъ чотири	1	4
Павло Безкровный золотый и копеекъ десят	1	10
Петро Опошнянъ золотый и копеекъ десять	1	10
Иванъ Шыло золотый и копеекъ двѣ	1	2
Марко Матѣченко золотый и копеекъ двѣ	1	2
Мыхайло Лѣсконоженко золотый и копеекъ чот[ыры]	1	4
Степанъ Лучка золотый и копеекъ восемъ	1	8
Иванъ Зленко золотый и копеекъ чотыры	1	4
Васыль Боженко золотый и копеекъ двѣ	1	2
Анътонъ Боженко золотый и копеекъ двѣ	1	2
Семенъ Яковчыкъ золотый и копеекъ десят	1	10
Гаврыло Степаненко золотый и копеекъ двѣ	1	2
Мусѣй Лукашенко золотый и копеекъ восемъ	1	8
Семенъ Лѣсконоженко золотый и копеек десят	1	10
Грыгор Жорновый золотый	1	
Матвѣй Шкребеко золотый и копеекъ чотыры	1	4
Грыцко Семененко золотый и копеекъ двѣ	1	2
Кырыкъ Мѣзынъ золотый и копеекъ десят	1	10
Иванъ Сакало золотый и копеекъ восемъ	1	8
Ярема Гордѣенко золотый далъ	1	
Гордѣй Тарасенко золотый и копеекъ шѣст	1	6
Хведоръ Панасенко золотый	1	
Хведоръ Якыменко золотый	1	
Андрѣй Лагода золотый	1	
Лукянъ Степаненко золотый	1	
Олексѣй Мусѣенко золотый и копеекъ	1	10
Семыволосенко золотый и копеекъ чотыры	1	4
Грыгорый Глыняныкъ золотый и копеекъ двѣ	1	2
Арк. 87 зв.		
Сава Чорнушенко золотый и копеекъ чотыри	1	4
вдова Кыруховна золотый	1	
Степанъ Голубенко золотый	1	
Яковъ Выдукъ золотый	1	
Ныкыта Яковченко золотый и копеекъ	1	2
Кырыкъ Семененко дванадцятъ копеекъ		12
Якымъ Глаголенко десятъ копеекъ		10
Семенъ Матѣйченко десят копеекъ		10
Хвылонъ Ткачъ десятъ копеекъ		10
Луць Шарый десятъ копеекъ		10
Хведор Глухый десятъ копеекъ		10
Андрѣй Велычковъ зятъ десятъ копеекъ		10
Охрѣмъ Сылка десятъ копеекъ		10
Остапъ Шарый деся[тъ] копеекъ		10
Иванъ Мерзлый десятъ копеекъ		10
Остапъ Лагода шѣстнадцятъ копеекъ		16
Грыцко Степаненко десятъ копеекъ		10
Лукянъ Вязуненко деся[тъ] копеекъ		10
Андрей Плютенко десятъ копеекъ		10
Панасъ Якыменко десятъ копеекъ		10
Остапъ Крывобокъ десятъ копеекъ		10
Павло Чорнуга восемнадцятъ копеекъ		18
Якывъ Лысый десятъ копеекъ		10
Олекса Ткачъ восемнадцятъ копеекъ		18
Кырыло Чегрынченко золотый и семъ копеекъ	1	7
Тымко Вязуненко шѣстъ копеекъ		6
Ярема Вязуненко шѣстъ копеекъ		6
Стецко Калюжный шестъ копеекъ		6
Павло Залевадненко пять копеекъ		5
Мусѣй Змуръ шестъ копеекъ		6
Корнѣй Лагоденко пять копеекъ		5
Гарасымъ Дракулва шестъ копеекъ		6
Юско Быхъ шестъ копеекъ		6
Иванъ Злого зятъ пять копеекъ		5
Итого в селѣ Павленкахъ собрано денегъ пятдесятъ чотыры золотыхъ и двѣ копейкы	54	2
Арк. 88.		
Итого во всей сотнѣ Первой полковой[70] собранихъ денегъ пятъ сот восемъ золотыхъ и копеекъ восемъ	508	8

Рум'янцевський (Генеральний) опис був проведений на території Полтавського полку Гетьманщини ***в 1765-1766 роках***. У селі Павленки, які входили тоді до складу ***Полтавської міської сотні***, перелічено **30** козаків і подано описи їхніх дворів (як правило, з чисельними родинами по декілька хат в кожному). Джерела:

Казаки Полтавского полка по материалам Румянцевской описи. (Составитель М.В.Рклицкий). - Ч. 1 / Статистич. бюро Полтавского губерн. земства. - Полтава : [б. и.], 1913. - 298 с. [Павленки. С. 242–257]

Рум'янцевський перепис населення Лівобережної України (1765-1766 роки). / Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України)

ПОЛТАВСЬКА ПЕРША СОТНЯ

Бабичів Яр, урочище (див. Яр Бабичів). — оп. 2 , кн. 58, арк. 440—441; кн. 389, арк. 3.

Павленкове, село — оп. 2, кн. 19, арк. 9 зв.; кн. 32, арк. 1—32, 33; кн. 41, арк. 10; кн. 66, арк. 4 зв.—8 ; кн. 67, арк. 3 зв.; кн. 70, арк. 1, 5, 7а—8, 14— 18; кн. 72, арк. 26—28; кн. 148, арк. 27—28; кн. 151, арк. 1, 10— 11; кн. 152, арк. 5 зв.; кн. 167, арк. 1, 8, 15; кн. 184, арк. 64, 76—94; кн. 185, арк. 1 зв., 11; кн. 216, арк. 1; кн. 226, арк. 1; кн. 227, арк. 1—27; кн. 228, арк. 1—27; кн. 279, арк. 77—78; кн. 292, арк. 40—41а, 101; кн. 388, арк. 11; кн. 392, арк. 19; кн. 394, арк. 1—4, 6—7, 9—26, 53—56, 72—76; кн. 409, арк. 1 зв., 21; кн. 454, арк. 1 зв., 19 зв., 20 зв., 55 зв.—58, 110 зв.— 111, 120 зв.— 121; кн. 464, арк. 1—5; кн. 523, арк. 94—99; кн. 525, арк. 6 зв.—7, 18, 32, 40.

Яр Чемарівський, урочище — оп. 2, кн. 58, арк. 98—99, 105; кн. 279, арк. 1—50.

Детальніше охарактеризуємо маєтності місцевого козака, який мав землю на Павленках і недалеко від них - **Павла Міщенка**. На одному дворі жило 6 сімей його рідні (5 хат жилих, 2 клуні, 5 сараїв). Загальна чисельність людей у дворі - 27 (із них 17 - чоловічої статі й 10- жіночої; 13 дітей - віком до 15 років, 14 - дорослих; старих, віком понад 60 років не було). У господі - 16 робочих волів, 5 корів дійних, 7 телят і корів ялових, 3 коней, 23 вівці, 24 свині. При садибі - два садки й город приблизно на 1,2 га. Орна земля - у дванадцяти місцях (максимальна відстань - 4 версти). Висівалося біля 20 четвертей різних хлібів (1 четверть = біля 210 літрів). Сіяли пшеницю, жито, льон, коноплі, горох, просо, гречку, овес, ячмінь. Був і власний лісок. Господар мав водяний млин на Тарапуньці з одним каменем (молов борошно тільки для потреб своїх родин).

Його сусідом був теж павленківський за народженням козак - **Семененко Трохим**. На одному дворі жило 3 сім'ї його рідні (3 хати жилих, 3 клуні, 4 сараї). Загальна чисельність людей у дворі - 14 (із них 6 - чоловічої статі й 8 - жіночої; 7 дітей віком до 15 років, 7 - дорослих, у т.ч. 1 жінка - віком понад 60 років). У господі було 6 робочих волів і 6 биків, у т.ч. молодих, 6 корів дійних, 10 телят і корів ялових, 1 кінь, 51 вівця, 7 свиней. При садибі - два садки й город приблизно на 0,2 га. Орна земля - у п'яти місцях (максимальна відстань - 6 верст). Висівалося біля 9 четвертей різних хлібів. Сіяли ті ж культури. Були і два власних ліси. Був вітряний млин на 30 четвертей (мав дохід +5 четвертей із помолу від інших господарів). Крім того, мав хутір при урочищі за Сокольними Байраками, в вершині Іскриної долини, за 15 верст від Павленків, а на хуторі - хату, 3 сараї, сад, орну землю й сінокіс на 20 возів сіна.

Ці два козаки не використовували найманої робочої сили - обходилися силами своїх родин.

Прикладом господаря двору, який мав найманого робітника і підсусідків (родин, які жили на його землі) був місцевий козак **Василь Прокопенко** (його племінник козак **Йосип Човненко** жив у тому ж дворі). Крім двору на Павленках, мав хутір при урочищі біля Соколиних Байраків, за 10 верст, а на ньому - найманого робітника із посполитих, сіножать на 40 возів. На одному його дворі в Павленках жило 6 сімей його рідні. Загальна чисельність людей у дворі - 22 (із них 12 - чоловічої статі й 10 - жіночої; 11 дітей віком до 15 років, 11 - дорослих, у т.ч. 1 дідусь - віком понад 60

років). В господі було 14 робочих волів і 7 молодих биків, 5 корів дійних, 7 телят і корів ялових, 7 коней (у т.ч. 2 - молодих), 126 овець, 13 свиней. Земля - у п'яти місцях. При дворі був сад і город на 0,6 га. Мав доход від усього - 25 рублів на рік.

Подаємо список інших козаків на Павленках за Румянцевським описом (у дужках - чисельність родини; кількість хат у дворі,наявність хутора, підсусідків і робітників):

Залевадній Яків (19), 5 сімей, 6 хат. Хутір за 15 верст. 1 робітник, 1 підсусідок.

Луценко Тимофій (23), 5 сімей, 4 хати. Хутір за 15 верст.

Шаленко Павло (7), 1 сім'я, 1 хата з садком. «Хліб заробляє по різних людях».

Місюк Карпо (2), 1 сім'я, 1 хата з садком. «Свою землю здає;заробляє по людях».

Гавенко Захарій і **Радченко Петро** (7). Живуть в одному дворі, мають по 1 хаті й 1 підсусідка. У козаки записалися із посполитих (родом із сусідніх сіл). Хутір за 14 верст.

Дорошенко Мартин (8), 1 сім'я, 1 хата з садком і городом. Землі і худоби має небагато.

Белеєнко Михайло (5), 1 сім'я, 1 хата з садком. Ткач. «Хліб заробляє по різних людях».

Мерзляк Кирило і його зять **Дорошенко Василь** (10), 2 сім'ї, 2 хати. Ткачі. Землі мало.

Лученко Яків (18), 2 сім'ї, 2 хати. Сад і город. Ткач. Землі й худоби небагато.

Олексієнко Іван (11), 3 сім'ї, 3 хати. Хутір за 14 верст.

Гавриленко Дорофій (5), 1 сім'я, 1 хата з садком. «Хліб заробляє по різних людях».

Бондарь Кіндрат (10), 2 сім'ї, 2 хати. Сад. Землі й худоби небагато.

Семененко Лук'ян (11), 2 сім'ї, 2 хати. Сад. Землі й худоби небагато.

Динник Василь (14), 3 сім'ї + донька вдова, 3 хати. Хутір за 10 верст.

Лесенко Федір (7), 2 сім'ї + 1 підсусідок-кравець. Сад і город. Землі й худоби небагато.

Петренко Омелян (9), 2 сім'ї + 2 підсусідки. Хутір за 16 верст, пасіка на 10 вуликів.

Лагода Степан (10), 1 сім'я, садок і город, посіви для обслуговування потреб родини.

Савченко Іван і його зять **Панасенко Данило** (10), 2 сім'ї. Сад і город. Землі небагато.

Лихварь Гнат (12), 2 сім'ї, 3 хати. Сад і город. Хутір за 30 верст. Доходу на 20 рублів.

Баран Микита (4), 1 сім'я, 3 хати + 2 хутори (2 підсусідки, 1 робітник на хуторі). Має пасіку й водяний млин (борошно меле для себе). Доход 60 рублів на рік.

Гавриленко Іван (5), 1 сім'я, 1 хата з садком і городом. Землі небагато. Має хутір.

Деркач Савелій (9), 2 сім'ї, 2 хати. Сад. «Свою землю здає; заробляє по людях».

Таким чином, за Румянцевським описом (1766 рік) на Павленках жили 30 *козаків* у 25 дворах (5 козаків мали спільні двори з родичами, - переважно, з тестями). Загальна чисельність козаків із членами їхніх сімей – 283. Усього козацьких сімей було 59. На їхніх землях або в хатах жили ще *підсусідки*: 6 родин і 1 одинак-кравець - (усього 27 осіб). Родин робітників із посполитих було 3, всього 13 осіб (і всі вони жили на хуторах).

Цікаво, що 10 із 30 козаків були не місцевими, народилися в інших місцях Полтавщини. Тобто в ті часи мобільність населення була достатньо високою. 12 із

25 козацьких дворів мали не тільки землі на Павленках або поблизу них, а ще й хутори (інколи на відстані за декілька десятків верст). Ці двори, як правило, і належали до групи заможних.

Троє козаків займалися ткацтвом, бо землі в них було замало. У цілому ж, ремісництво серед павленківський козаків було тоді не популярним; вони займалися землеробством.

Абсолютно всі, навіть бідні козацькі двори на Павленках мали біля хати садок. Городів же не мали біля третини цих дворів.

В 11 із 25 дворів не було коней. А ось ще й дрібної та крупної рогатої худоби не мали тільки дві найбідніші родини – Павла Шаленка та Карпа Місюка.

За майновим станом 25 козацьких дворів можна поділити на **три групи**:

а) **заможні козаки**, які мали **достатньо** землі, споруд, худоби + хутори – 12 (48%);

б) **козаки**, які мали хати, садки, але **небагато** землі й худоби – 8 (32%);

в) **бідні козаки**, малосімейні (молоді?), які працювали на чужій землі, або здавали невеликі ділянки власної землі, бо не мали чим її обробляти – 5 (20%).

За статевим складом козацькі родини в 1765/1766 роках на Павленках складалися з:

- **Чоловіків** 145 (51,2%);
- **Жінок** 138 (48,8%).

Разом з тим, із 25 дворів чоловіки переважали в 11-ти, а жінки – в 13-ти.

За віковим складом козацькі родини на Павленках мали:

- **Дітей (до 15 років)** – 62 (22%), або ≤2 на двір. У перерахунку на 1 родину переважали малодітні сім'ї, які мали менше 2-х дітей вказаного віку – 17 (68%); середньо-дітні (2-3 дитини) – 3 родини (12%); багатодітні (3 і більше) – 2 родини (12%), бездітні на час перепису – 2 родини (8%).

- **60 років і старше** – 16 (5,5%). Чомусь в одній із родин указано 7 осіб цього віку.

- **15-59 років** – 205 (72,5%). Тобто майже 3/4 становили люди працездатного віку.

Крім козаків, на Павленках жили ще посполиті (селяни), священики, козацька старшина (яка намагалася бойкотувала перепис, оскільки побоювалася втратити незаконно присвоєне майно). У рукописі М.В. Лятошинського є згадка про те, що станом на 1782 рік тут були володіння підкоморія (за іншими даними – судді) Петра Чарниша й полкового писаря (в 1770-1779 рр.) Федора Яновича. Мав тут на той час двір і Василь Іванович Тарновський, полтавський поштмейстер (у 1765-1773 р.).

Інформацію про Павленки зустрічаємо у відомостях від 10 жовтня ***1776 року*** про передачу церковних парафій від Київської до Слов'янської та Херсонської єпархій. До Покровської церкви села Павленки було приписано 40 приходських дворів і 21 бездвірна хата. У церкві служив священик Гаєвський Федір Іванович (піп Федір, який мав, крім того, ще й млин на Тарапуньці), та три церковнослужителі.

Деякі матеріали, які могли б дати цікаві відомості про населення Павленків у другій половині XVIII ст., нами не опрацьовані й чекають на свого дослідника:

- Павленки, Покровська церква // Исповедальные росписи Полтавской протопопии 1754 года. ЦДІАК. Ф. 990, опис 2. Справа 15.
- Павленки, Покровська церква // Исповедальные росписи Полтавской протопопии 1771 года. ЦДІАК. Ф. 127, опис 1017. Справа 13. Листи 440-448.
- Павленки, Покровська церква // Исповедальные росписи Полтавской протопопии за 1775 год. ЦДІАК. Ф. 990, опис 2. Справа 34. Листи 431-442.

У 1775 р. полтавські сотні були ліквідовані, а їхня територія включена до складу *Новоросійської губернії.* Полтава в 1775-1783 рр. – повітовий центр цієї губернії.

Частина козаків ліквідованого Полтавського полку вступила до Полтавської роти Дніпровського пікінерного полку, штаб якого знаходився у Переволочній.

Магістратські селяни Павленків продовжували платити податки і «подимне» місту (півтора карбованці на рік). За даними полтавської казенної палати відповідно до ревізії 1782 р. таких селянських родин було 29, а по ревізії 1795 р. – 32.

У 1783-1796 роках повітове місто Полтава і навколишні села входили до складу *Катеринославського намісництва* Російської імперії, яке утворили на місці ліквідованої Новоросійської губернії (із центром до 1789 р. в Кременчуці, пізніше – в Катеринославі, нині місто Дніпро). В описі до атласу намісництва 1787 року є казенне с. Павленки з населенням 997 осіб (501 – чоловічої й 496 – жіночої статі).

У 1796-1802 роках Полтава й північна частина колишнього Катеринославського намісництва належали до *Малоросійської губернії* (з центром у Чернігові). Полтава залишалася повітовим центром (територія повіту дещо розширилася).

Після ліквідації Малоросійської губернії з початком правління царя Олександра I його південна частина увійшла до складу *Полтавської губернії*, яка існувала з 1802 по 1925 рік. Одночасно *Полтава* з 1802 по 1856 рік була *центром Малоросійського генерал-губернаторства*. Тобто в місті жили й мали канцелярії і військові й цивільні губернатори.

Коли Ближні Павленки стали передмістям Полтави?

- Очевидно, що вже в перші роки після утворення Полтавської губернії і рішення першого генерал-губернатора князя Олексія Куракіна значно розширити межі міста в західному напрямкові як мінімум частина земель Павленків увійшла до складу міста Полтави (хоч дослідник історії Полтави Ю.В. Волошин пише, що «Наприкінці XVIII ст. полтавський форштадт включав у себе кілька передмість — Поділ, Панянку, Рогізну, Підмонастир'я, Павленки та Кобищани»). Але, швидше за все, Павленки навряд чи коректно відносити до форштадту на той час (оскільки вони не підпорядковувалося фортеці). Це були близькі й дальні околиці — відповідно, Ближні Павленки (в Чамариному яру) і Дальні Павленки (в Павленківському яру).

Із планів міста початку XIX століття видно, що межі земель села Павленки досягали території навпроти нинішньої облдержадміністрації. Ці землі викупали у їхніх власників. Є згадка про те, що найбільшим павленківським землевласником, у якого була викуплена земля був Чарниш (очевидно, мова йде про *Василя Івановича Чарниша*, 1759-1822, предводителя полтавського губернського дворянства і масона).

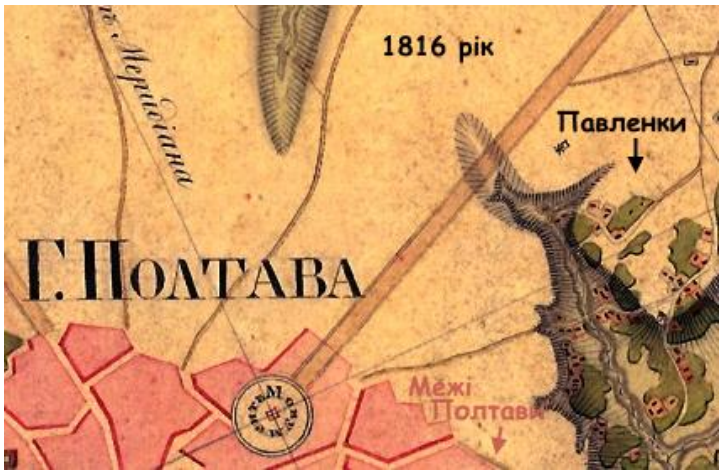

Є інформація за 1808 р. про Павленки, як центр волості, і про переселення селян із Павленків і сіл волості в Таврійську губернію.

Отже, в кінці XVIII ст. Павленки не входили до складу Полтави. Обидві їхні частини (в Павленківському і Чамариному ярах) вважалися єдиним поселенням. ***Ближні Павленки*** *(в Чамариному яру), очевидно, увійшли до складу міста Полтави біля 1820-х/1830-х років. Але поки що підтвердження точної дати не маємо.*

Рис. 19. *План с окружными местами города Полтавы и со всеми движениями войск от 14 мая до окончания Полтавской баталии 1709 году [ретроспективная]. Сочинил инженер подполковник Андрей Темкин. М:200 саж. в дм [93 × 150] (РНБ, відділ рукописів, ф. 342, д. 897). Фрагмент.*

Цей план (*рис. 19*) виконаний, орієнтовно, в 1787 р., коли Андрій Олексійович Тьомкін керував інженерною командою в Кременчуці й брав участь у підготовці до візиту Катерини II в Полтаву й Поле Полтавської битви у червні 1787 р.. План досить схематичний, але судячи з порівняння із більш пізніми планами, в цілому відображає систему розселення населення й поселень у кінці 1780-х років.

Село Павленки (написано з помилкою – *Павлінкі*), – це ряд хуторів у чотирьох відвершках Павленківського яру й біля його південного схилу. Хрестиком позначена Покровська церква (1707 року побудови), а поблизу неї, очевидно, поміщицькі садиби (до 1780-х – козацької старшини Тарновських і Глоби-Михайленко).

«*Чекмаревской яр*» – помилкове написання назви «Чамарин яр», – за назвою однойменного яру. Ще й на рубежі XIX-XX ст. це козацьке прізвище (*Чамара*) траплялося в списках жителів. Нагадаємо, що кінні озброєні (а значить заможні) козаки Андрій і Іван Чамара є в списках 1-ї полтавської сотні в 1730-х рр., а ще з кінця 1640-х Чамари (Чамаренки) були в числі полтавської полкової старшини.

Казенне село Павленки орієнтовно на початку 1790-х стало поміщицьким (населення зосередилося навколо 3-4 поміщицьких садиб). А Чамарин Яр залишався переважно козацьким. На рубежі XVIII-XIX ст. його назву на картах стали писати «Павленський яр» (*с.39*). Як сказано вище, «Ближні Павленки» в цьому яру стали передмістям Полтави, орієнтовно, в 1820-х / 1830-х роках.

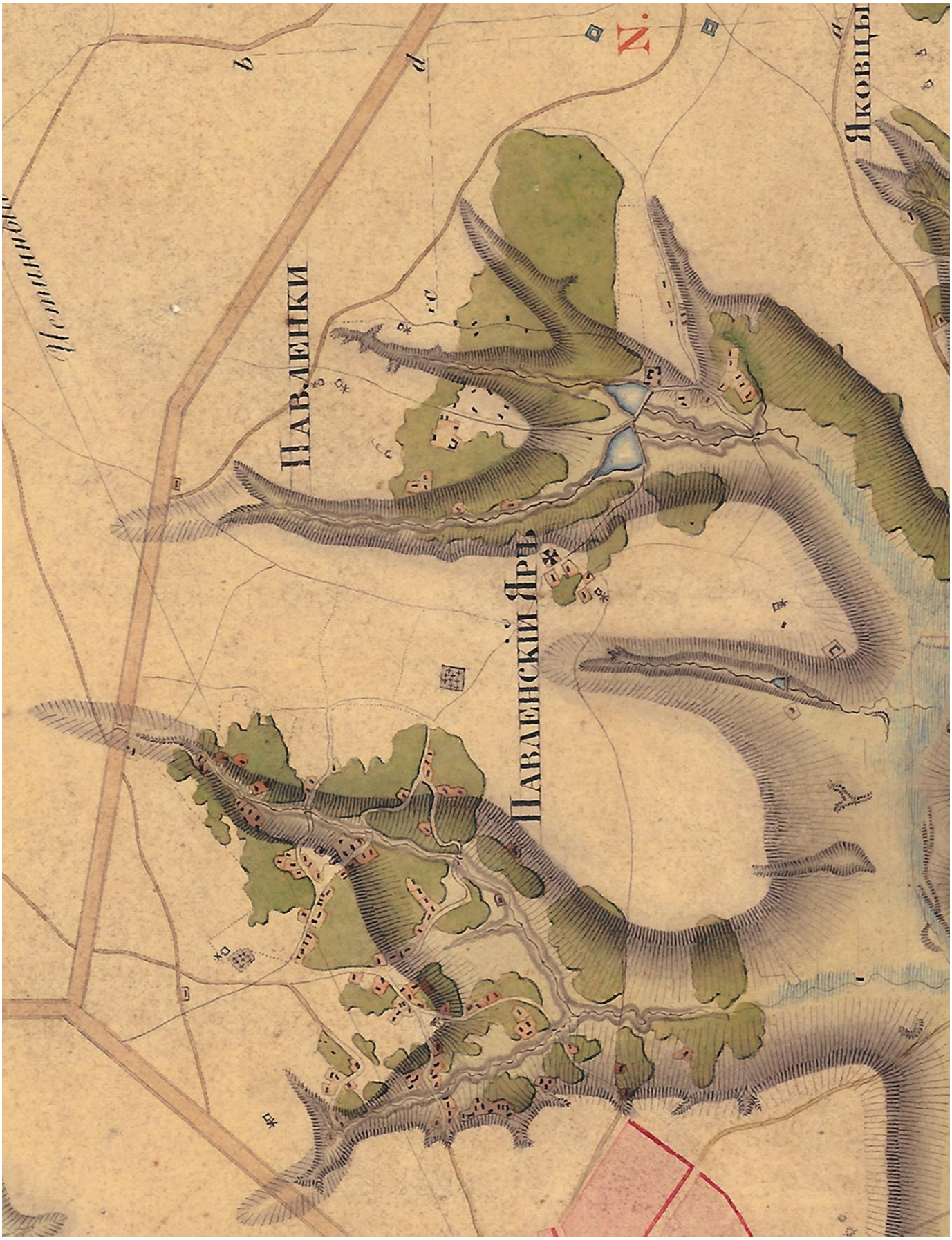

Рис. 20. За планом місцевості 1816 року (оригінал якого зберігається в архіві Відня) видно, що село Павленки, розташоване в Павленківському яру, зберегло хутірську систему розселення. Центр села розташований біля Покровської церкви.

Поселення, яке в 1780 р. звалося «Чамарин яр», змінило назву на «Павленський яр». Воно теж мало хутірську систему розселення (переважно, орієнтовану на конфігурацію Чамариного яру). Відповідність вулиць сучасним назвам див. на ***с.40***

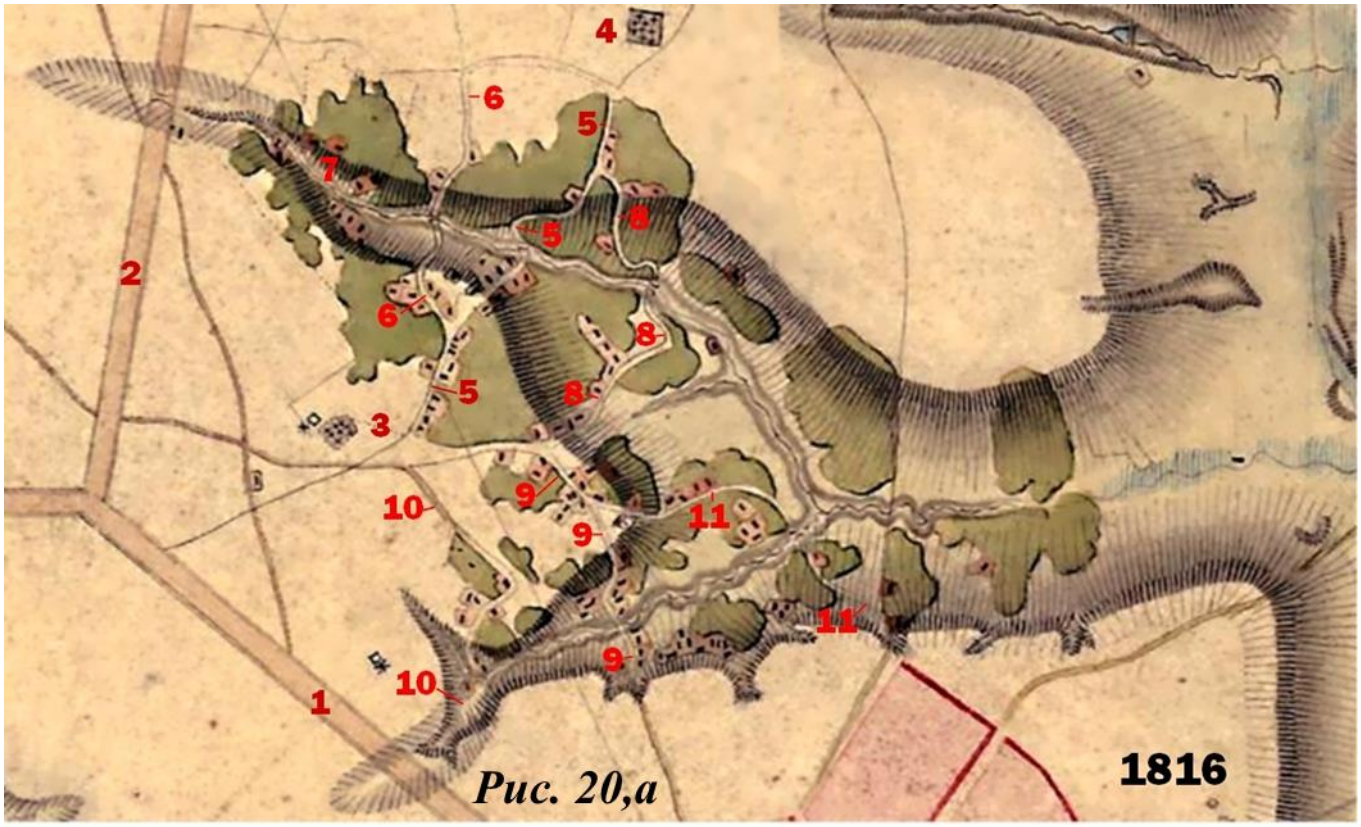

Рис. 20,а

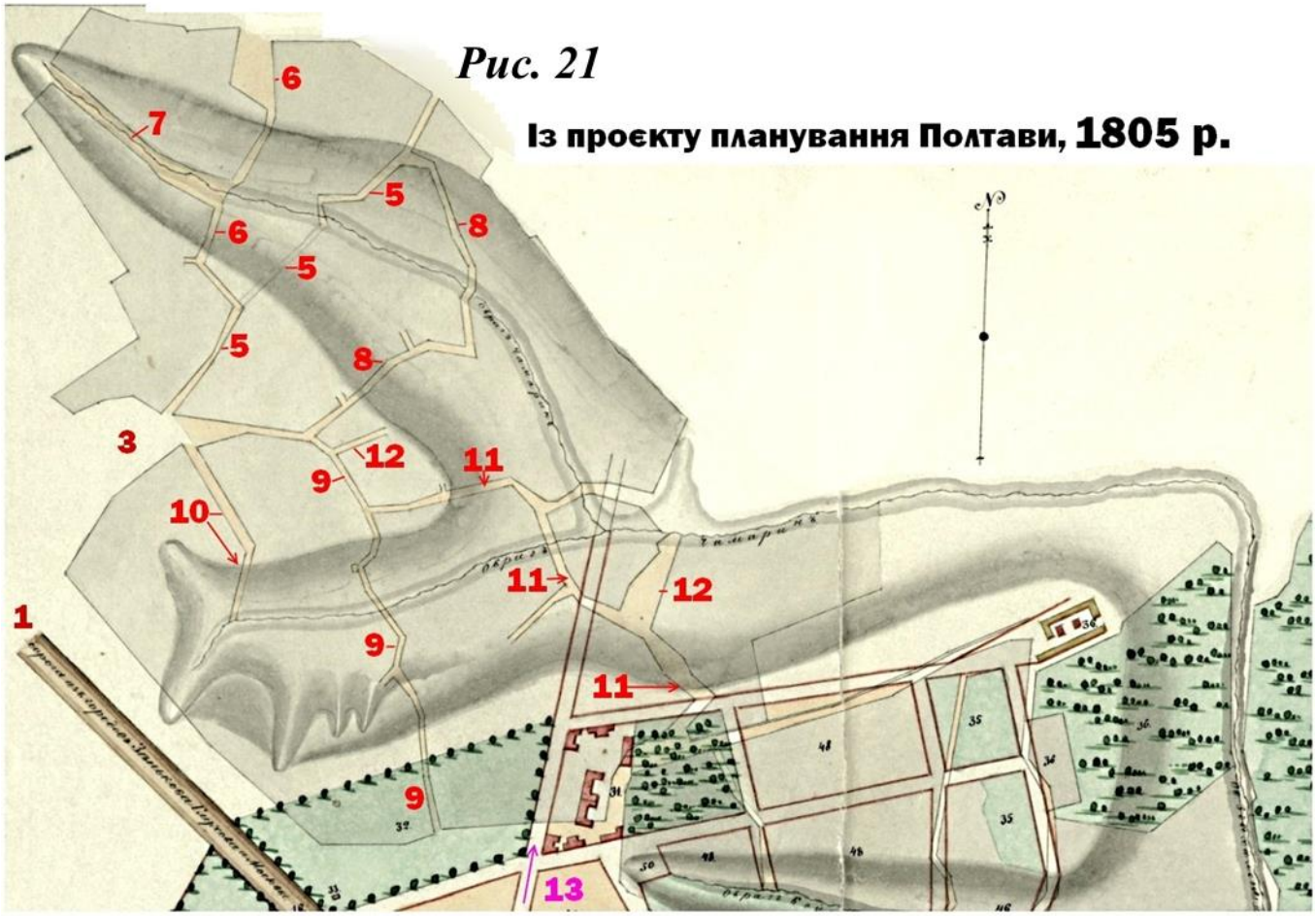

Рис. 21

Із проєкту планування Полтави, 1805 р.

<u>Дороги, вулиці</u>: 1 – Кременчуцька (сучасна – Соборності); 2 – Зіньківська; 3 – Павленська площа – з кладовищем і вітряком на ній (фактично, за межею поселення); 4 – Кладовище, на місці якого зараз розташована метеостанція; 5 – Велика Павленська (Шведська); 6 – Невєтовський + Вовчий пров. (Володимира Данилейка + Тесленка); 7 – Заячий пров. (біля верхів'я Тарапуньки); 8 – вул. Мясоєдова (часто змінювала назви; причому різні частини цієї вулиці іноді мали окремі назви); 9 – Покровська вул.; 10 – Бабичівський пров. (вул. Бабичів Яр); 11 – Міняйлівський пров. (вул. Садівництва); 12 – Суконний пров.; 13 - вул. Театральна (+ проектоване її продовження).

На фрагментах двох планів *(рис. 20а, 21)* – територія Павленків, які станом на початок XIX століття ще не увійшли до складу Полтави. На нижньому плані – проєкт влаштування міста 1805 р., яке стало губернським центром у 1802 р. Це – копія плану, зроблена в 1860 році, тому не виключено, що мережа вулиць на Павленках відображає ситуацію дещо пізнішого часу. Але в будь-якому випадку це – перша половина XIX століття. В основних рисах внутрішня мережа вулиць Павленків збереглася донині. На копії плану 1805 року показано контур Павленків (села Павленський яр). Як бачимо, його межі майже досягали східної частини Сінної площі (майдану Незалежності), та вул. Заводської (сучасної вул.Ярослава Мудрого).

Нумерацію вулиць та інших об'єктів ми подаємо наскрізну для обох планів.

Цікаво, що в документах 1850-х / 1860-х років (на планах і в описах) до поселення в Павленківському яру чомусь паралельно застосовують топоніми: «Дальние Павленки», «Малые Павленки», «Большие Павленки», «Тарновщина», «Руновщина». Чому такий різнобій? Як можна судити із планів XVIII – XIX століть, поселення було розкидано по різних верхів'ях Павленківського яру, складалося із окремих козацьких хуторів (кутків) та поміщицьких садиб.

При Генеральному межуванні земель в останній четверті XVIII ст. (з метою картографування меж володінь нових поміщиків – колишньої козацької старшини), ці хутори й садиби об'єднали в «дачу села Великі Павленки і Яківці» (розподіл ділянок цієї дачі між землевласниками станом на рубіж 1850/1860-х років, перед земельною реформою 1861 р., *див. на с. 45*).

«Дачею села Малі Павленки» назвали землі, які на початку XIX століття увійшли до складу передмістя Павленки. Чому на плані Полтави і її околиць авторства Кобелькова (1857 р.), та Шуберта (1860-ті) це поселення вказано як Малі Павленки – сказати важко. Не виключена якась помилка. Бо в списках населених місць 1859 року поселення назване «Терновщина» (Павленки, Руновщина). В описі справи П.П. Тарновського 1865 р. вказано: «Селение Большие Павленки и деревня Тарновщина».

Станом на 1859 рік у передмісті Полтави Павленках було 316 дворів і 2569 жителів (у т.ч. 1492 чоловічої й 1077 жіночої статі), тобто 8-9 людей у дворі. Церкви на той час у передмісті не було. Вона розташовувалась на Дальніх Павленках (інакше – Руновщина або Тарновщина), що належали тоді до Жуківської волості. У Тарновщині в 1859 р. було 45 дворів і 300 жителів (130 чоловіків і 170 жінок).

Ось як описані Павленки й інші передмістя Полтави в кінці 1850-х років* *(с. 42 .)*

** Статистическое описание Полтавы / Составлено в 1858 г. А.Терещенком // Журнал министерства внутренних дел. Часть сорок шестая. Санкт-Петербург.*

Павленська площа – друга за розмірами в Полтаві, в середині XIX ст. стала центром передмістя. Тоді вона мала довжину 221,5 сажнів (472 метри), і максимальну ширину 204 метри, і площу біля 9 гектарів.

Як писав у газетному нарисі про Павленки Ф.Фісун** (очевидно, псевдонімом Федора Савона): «150 років тому [на кінець XVIII ст.], де тепер базарна площа, сквер, і де стояла церква, було озеро… Озеро ще на початку XIX століття почало зменшуватись, влітку висихати, і перетворюватись в болото; з'явились болотні рослини. Міська управа, незабаром і зовсім засипала його». Північніше площі, як видно із плану 1816 р., розміщувалося вже кладовище і поруч із них – вітряк.

*** Ф. Фісун. Павленки // Голос Полтавщини. 21.10.1942. №137.*

Улицы вездѣ кривыя, винтообразныя и узкія. Дома строятся б. ч. внутри двора. Церкви б. ч. деревянныя, снаружи и внутри выбитыя шелевкою, окрашенною бѣлою масляною краскою, а крыши красною или зеленою; главъ три или одна, пять—рѣдко. Дворы, всегда небольшіе, отдѣляютъ одинъ отъ другого *тыномъ*, т. е. плетнемъ: дубовые колья арш. 2 дл. вбиваютъ въ землю на разстояніи полутора арш. одинъ отъ другого и потомъ переплетаютъ хворостомъ, чаще лозовымъ, до самаго верха. *Тынъ*, отдѣляющій дворъ отъ улицы, такой же, только выше, и по бокамъ его часто вбиваютъ въ наклонномъ положеніи колышки арш. въ полтора дл., между коими накладывается *хмызъ* (мелко изрубленный тонкій хворостъ) или же тернъ, глодъ и другія колючія растенія; это дѣлается, чтобъ затруднить перелазъ черезъ плетень. Гдѣ нѣтъ хвороста, тамъ дѣлаютъ тынъ изъ *очерета*. Хаты рѣдко гдѣ деревянныя рубленыя, а б. ч. плетеныя; постройка ихъ. Хаты внутри и снаружи вымазываются глиною съ кизякомъ, а потомъ бѣлятся мѣломъ; гдѣ есть молодыя дѣвушки, у тѣхъ хозяевъ избы, особенно окна и двери, раскрашиваются, сверхъ бѣлой, красными, синими и желтыми красками. Полы (*долúвка*) въ хатахъ вездѣ земляные; печи кирпичныя, а трубы для дыма плетеныя изъ хвороста и вымазанныя глиною. Жилая хата обыкновенно отъ 6 до 7 кв. арш.; у богатыхъ она раздѣляется перегородкою на двѣ части: *хата* и *кимнáта*, въ два раза менѣе хаты. Въ хатѣ три окна: два на одной стѣнѣ, направо или налѣво при входѣ отъ дверей, но всегда напротивъ печи, а третье въ стѣнѣ, противуположной дверямъ. *Лавы*, *полъ*, *жертки* и другое убранство хать. Узоры на рушникахъ: двуглавые орлы или цвѣты. Утварь. Въ углу, между стѣною и печью, дѣлается, аршина на два отъ земли, изъ кирпичей углубленіе,—*закапéлокъ*; онъ предназначается для сохраненія огнедобывательныхъ снарядовъ—*крици* (огнива), кремней, губки, сѣрниковъ и проч.; когда нѣтъ сѣрниковъ, то, вырубивши огня, кладутъ загорѣвшуюся губку въ клочье и махаютъ до тѣхъ поръ, пока оно воспламенится. Подъ очагомъ (*прúпичокъ*) устраивается *подпрúпичокъ*, а подъ нимъ *пидпóдъ*; послѣдніе оба, отдѣляясь одинъ отъ другого доскою, служатъ для складыванья горшковъ, котловъ и чугуновъ.

Въ предмѣстіяхъ города, какъ-то на Подолѣ, въ Кобещанахъ и Павленкахъ, постройка невездѣ сообразна съ требованіями благоустройства. Подолъ недавно началъ обстраиваться; въ немъ попадаются домы, загороженные плетнями съ соломенными крышами. Тамъ, въ тѣсныхъ улицахъ, большая нечистота, а особенно въ переулкахъ, по причинѣ заведенія нѣкоторыми обывателями домашнихъ скотобоень и кожевенныхъ производствъ, отъ чего воздухъ бываетъ удушливый, въ жаркіе дни. Кобещаны представляютъ болѣе сельскій видъ; въ нихъ весьма мало домовъ съ деревянными крышами, а большею частію простыя мазанки, подъ соломенной крышей, загороженныя плетнями. Павленки мало уступаютъ Кобещанамъ въ отношеніи деревенской постройки. По крайней мѣрѣ, воздухъ въ двухъ этихъ предмѣстьяхъ чистый и мѣстность ихъ покрыта, большею частію, садами. Надобно замѣтить, что, съ недавняго времени, вошло у жителей въ обыкновеніе, обкладывать деревянные домы снаружи въ полкирпича, отъ чего, при бѣгломъ осмотрѣ города, улицы кажутся обстроенныя каменными зданіями.

Вулиці, двори й хати в передмістях Полтави, середина XIX століття

Рис. 22. Фотолистівка видавництва книжкового магазину С.М. Шилянського в Полтаві, початок XX століття

Рис. 23. Хата на Павленках, поч. ХХ століття (Фото із експозиції музею ПТМЗ)

Рис. 24.Хата на Павленках (фото із колекції Є.Аничина, опубліковане в книзі «Українська ідентичність, писана світлом». - Полтава: АСМІ, 2020).

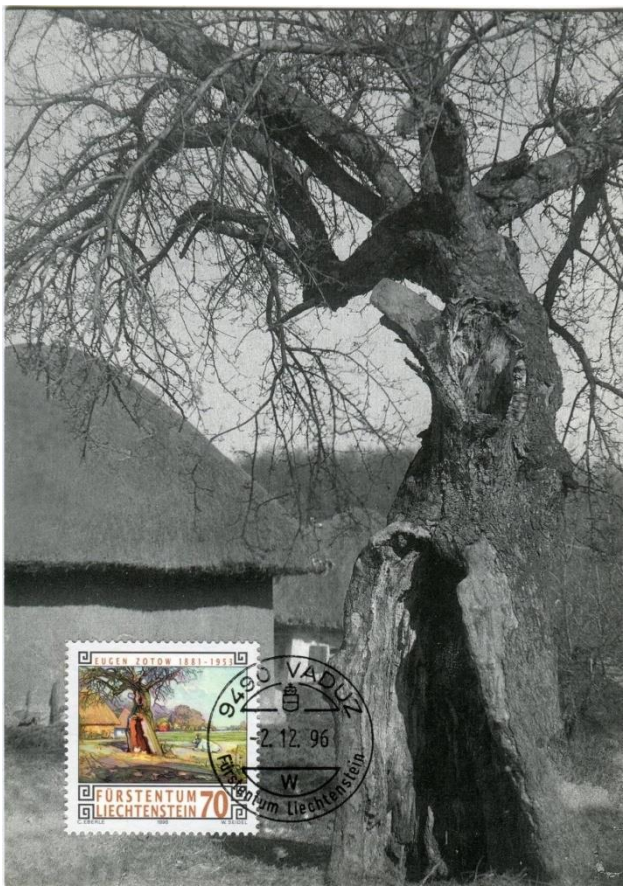

Рис. 25. Фотолистівка й марка Івана Мясоєдова. Ліхтенштейн, Вадуц, 1996. Це фото Павленків використане майстром для виконання картин.

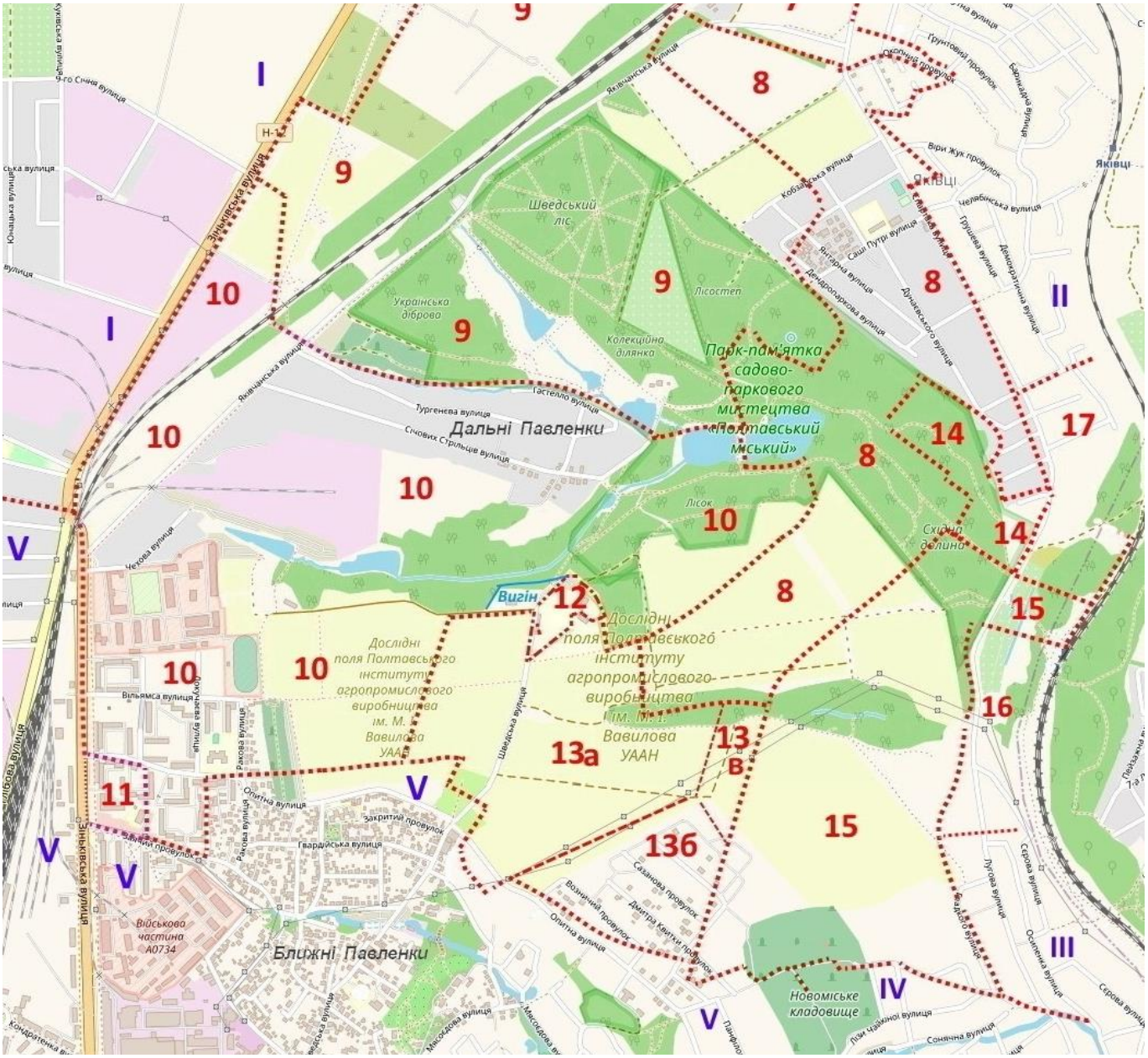

Земельні ділянки власників дачі загального володіння сіл Великі Павленки і Яківці

(південна частина – у складі колишнього села Великі Павленки станом на 1858 рік):

8	Вишневський Василь Станіславович
9	Тарновський Петро Петрович
10	Розлач Данило Степанович
11	Розлач Настасія Іванівна
12	Тарновський Петро Петрович
13	Глоба-Михайленко Ольга Прокопівна
14	Глоба-Михайленко Ольга Прокопівна
15	Тарновський Петро Петрович
16	Богдан Мельцер і Август Карлович Трепке
17	Чарниш Василь Васильович

Рис. 25. Землі і дачі, сусідні з дачею загального володіння сіл Великі Павленки і Яківці

I. Дачі загального володіння села Малих Будищ із селами й хуторами.
Земля нащадків майора і кавалера Івана Степановича Кашакевича та інших.

II. Дачі загального володіння села Яківці. Земля колезької асесорки Аграфени Іванівни Вельсовської та ін.

III. Земля Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря.

IV. Земля товариства Полтавських іноземних фабрикантів («Колонія»).

V. Дачі загального володіння с. Малі Павленки. Земля штабс-капітана Андрія Івановича Полонського та інші.

Важливим джерелом інформації про Павленки є плани земельних ділянок дачі загального володіння сіл Великі Павленки і Яківці, які зберігаються в Державному архіві Полтавської області (ДАПО): *Ф. 370, оп. 3, справа 4 (1-10).* Ці плани виконані в 1858 році у зв'язку з підготовкою земельної реформи, що відбулася в 1861 році. Деякі з цих планів мають пізніші уточнення. Із 17 ділянок в архіві у наявності є 10 планів. Можливо, більш повно представлені плани, які зберігаються в Російському державному архіві древніх актів: http://rgada.info/opisi/1354-opis_384/0166.jpg

Нами межі цих планів накладені на сучасну ГУГЛ-карту (*с. 45*).

Дачі загального володіння сіл Великі Павленки і Яківці станом на 1.06.1861 року:

№	Прізвище власника ділянки	Звання	Зручної землі (десятин)	Разом (десятин)
1	Кованько Семен Миколайович	Колезький асесор	32	36
2	Ільяшенкова Марія Львівна	Титулярна радниця	13	14
3	Черниш Василь Васильович	Титулярний радник	13	14
4	Вельсовський Іван Львович	Ротмістр	6	7
5	Чарниш Василь Васильович	Титулярний радник	76	81
6	Володіння Полтавського кадетського корпусу		21	22
7	Ільяшенкова Марія Львівна	Титулярна радниця	68	72
8	Вишневський Василь Станіславович	Ротмістр	92	93
9	Тарновський Петро Петрович	Ротмістр	127	130
10	Розлач Данило Степанович	Полковник	136	137
11	Розлач Настасія Іванівна	Штабс-капітанша	2	2
12	Тарновський Петро Петрович	Ротмістр	1	1
13	Глоба-Михайленко Ольга Прокопівна	Ротмістрша*	63	63
14	Глоба-Михайленко Ольга Прокопівна	Ротмістрша	9	9
15	Тарновський Петро Петрович	Ротмістр	81	82
16	Богдан Мельцер і Август Карлович Трепке	Німецькі колоністи	11	11
17	Чарниш Василь Васильович	Титулярний радник	6	7

Виділено кольором №№ ділянок землевласників села Великі Павленки (межі позначено на ГУГЛ-карті)

** Вдова ротмістра Якима Дмитровича Глоба-Михайленко?*

Загальна площа землі у власності поміщиків дачі села Великі Павленки (на 06.1861):

Разом		Прізвище власника	Звання
десятин	гектарів		
213	237	Тарновський Петро Петрович	Ротмістр
137	150	Розлач Данило Степанович	Полковник
93	102	Вишневський Василь Станіславович	Ротмістр
86	94	Ільяшенкова Марія Львівна	Титулярна радниця
81	89	Черниш (Чарниш) Василь Васильович	Титулярний радник
72	79	Глоба-Михайленко Ольга Прокопівна	Ротмістрша
36	39	Кованько Семен Миколайович	Колезький асесор
11	12	Богдан Мельцер і Август Карлович Трепке	Німецькі колоністи
7	8	Вельсовський Іван Львович	Ротмістр
2	2	Розлач Настасія Іванівна	Штабс-капітанша

Генеральне межування земель було здійснене в останній четверті XVIII ст. На жаль, його матеріали (і навіть посилання на них в архівах) нам невідомі. Більшість землевласників – вихідці із місцевої козацької старшини, тобто успадкували землю. Дехто отримав землі пізніше (Д.Розлач – у 1830-ті роки, за воєнні заслуги; ці землі раніше належали одному із роду Тарновських. Німецькі колоністи – в 1850 році у подарунок від поміщика Каменецького, за умови утримання його до смерті).

Біографії і генеалогія деяких землевласників подаються в *розділі* про персоналії.

Для прикладу, наводимо фрагменти плану ділянки (відрубного володіння в межах загальної дачі сіл Великі Павленки і Яківці) одного з найбільших землевласників – А.Д. Розлача, сина Д.С. Розлача (ДАПО, ф. 370, оп. 3, спр. 264). План укладений у 1858 році й уточнений у 1871 році.

Межі цієї ділянки з іншими (накладені на сучасний план), показані *на с.45*. На південному заході ці межі відповідають рогу вулиць Зіньківської і Дослідної. На півночі ділянка межує із колишніми землями П.П. Тарновського (з 1880-х – М.В.Скліфосовського), по днищу другої вершини балки (біля входу в дендропарк).

Рис. 26. Земельна ділянка нащадків полковника Д.С. Розлача (1858 рік)

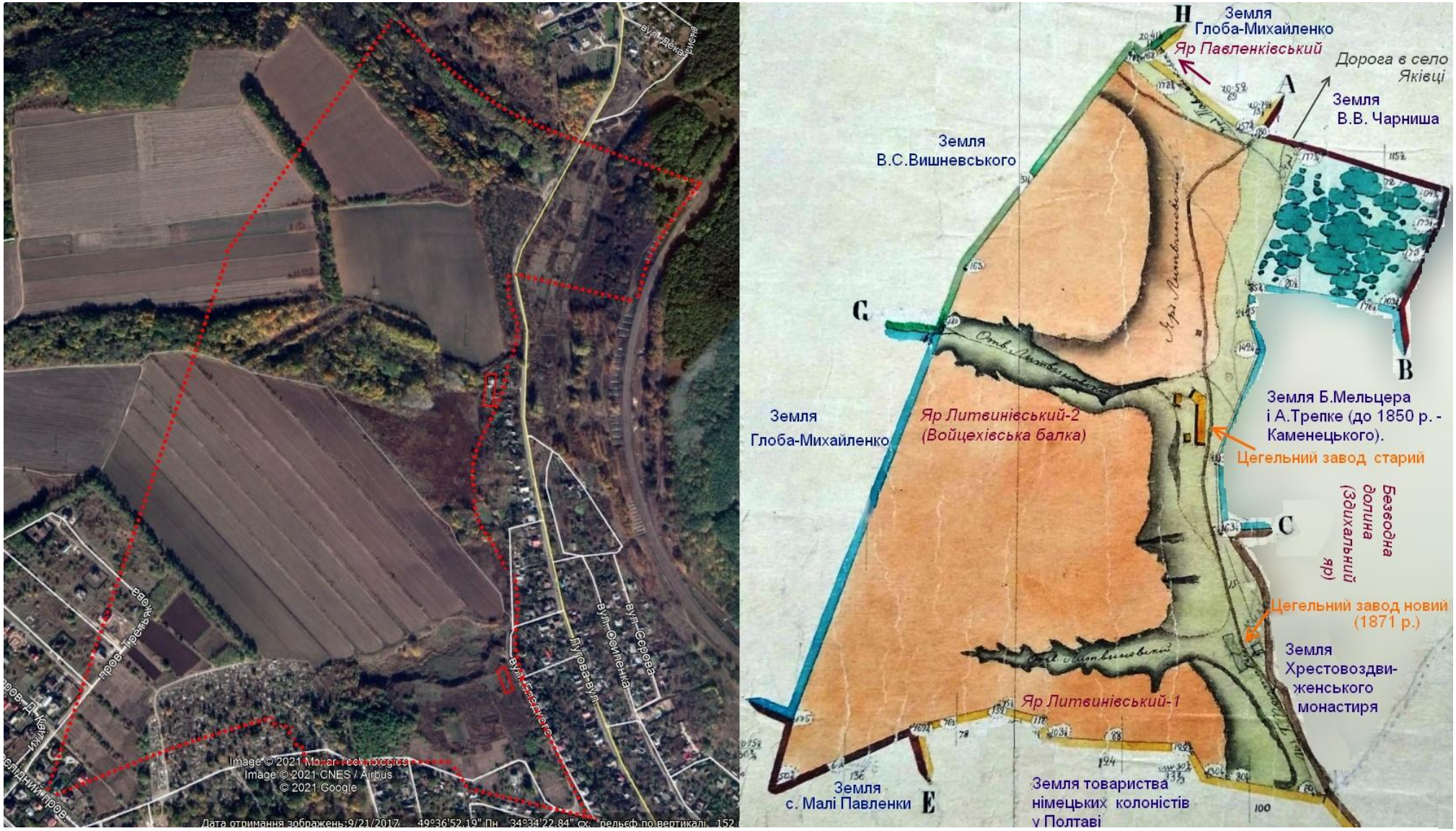

Рис. 27. План однієї із трьох ділянок, якою станом на 1858 рік володів П.П.Тарновський. Орієнтовно в 1884 році цю ділянку придбав М.В. Скліфосовський, а в 1921 році її включено до складу Полтавської дослідної станції. Ділянка розташована між гирловими частинами Павленківського і Чамариного ярів, а всередині поля на схилах розділяють два невеликі яри, які підписані як Литвинівські. У гирлових частинах названих ярів розташовувалися два цегельних заводи. Зараз південну частину ділянки займає край Новоміського кладовища (у т.ч. засипану частину яру).

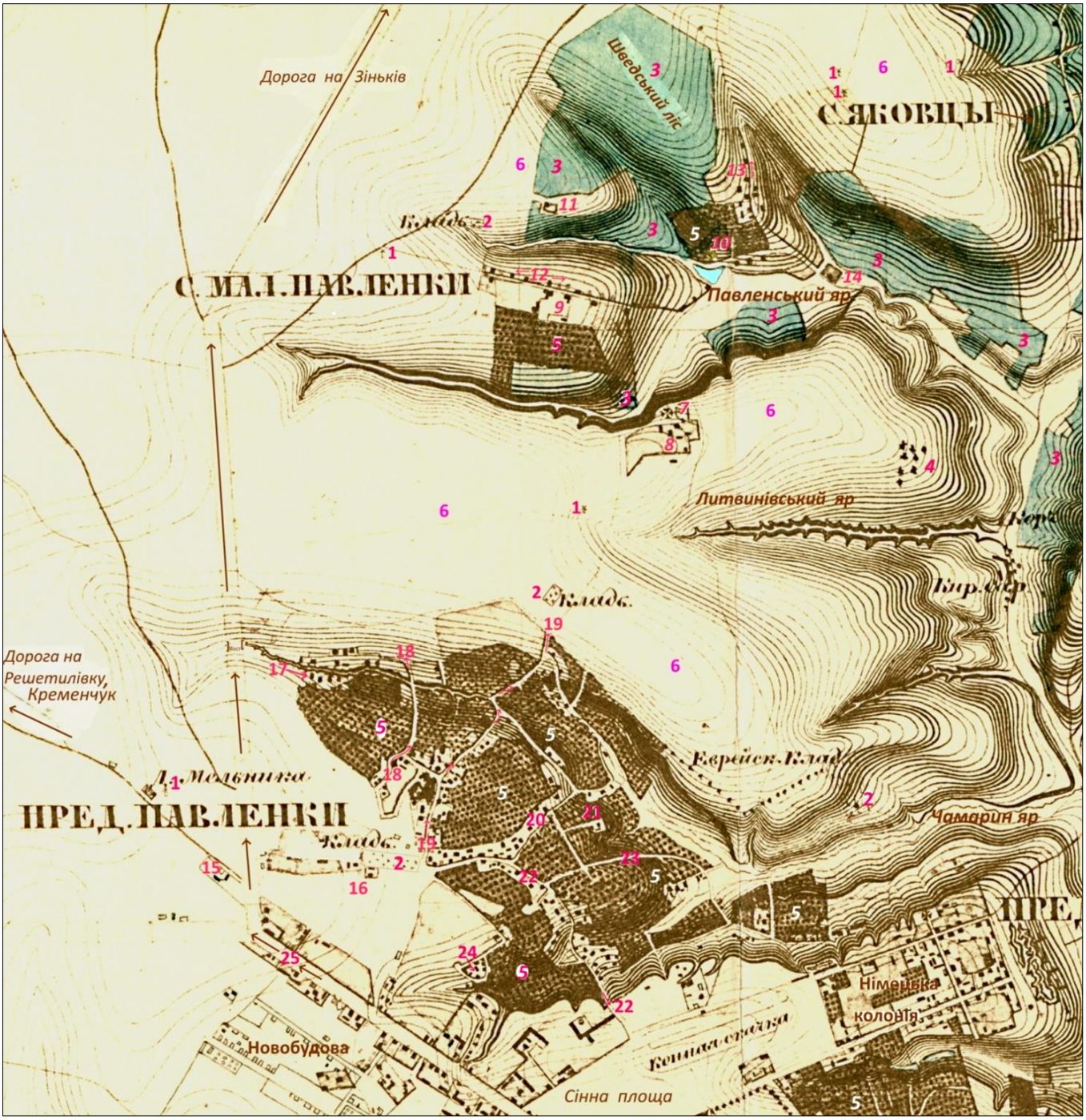

Рис. 28. Фрагмент плану міста Полтави з окраїнами, виконаний впродовж сезону польових робіт у **1857** році молодим топографом Кобельковим, під керівництвом батька, підполковника Івана Федоровича Кобелькова (1805-1866). План має виправлення (батьком?). Саме на цьому плані село в Павленківській балці чомусь позначено, як «Малі Павленки» (а в письмових джерелах цього часу воно назване як «Великі Павленки», «Павленки», «Тарновщина» або «Руновщина», «Дальні Павленки»). Цифрами ми позначили об'єкти на цьому плані: *1 – вітряні млини; 2 – Кладб. – кладовища; 3 – лісові масиви; 4 – розріджені ліси; 5 – сади, городи; 6 – поля.*

С. Малі Павленки (Павленки Дальні, Тарновщина): *7 – садиба подарована П.Тарновським священнослужителям Покровської церкви на Павленках (дерев'яної);*

8 – садиба поміщиків Глоба-Михайленко (з 1870-х – Хитрово); 9 – панська садиба Д.С.Розлача і його нащадків (очевидно, придбана у В.П.Тарновського); 10 – панська садиба П.П.Тарновського (продана в 1880-х М.В.Скліфосовському).11 – садиба невідомого власника; 12 – садиби селян-кріпаків Розлача; 13 – садиби селян-кріпаків П.Тарновського; 14 – садиба В.С. Вишневського.

Передмістя Полтави - Павленки (Павленки Ближні): *15 – поштова станція (на площі-роздоріжжі на Кременчук і на Зіньків); 16 – Павленська площа, повітове управління і садиби за ним (з 1864 р. – Покровська дерев'яна церква); 17 – садиби на провулку Заячому, по берегах Тарапуньки у її верхів'ях; 18 – садиби на провулку Вовчому;19 – садиби по сучас. вул. Шведська; 20 – садиби по сучас. вул. Мясоєдова; 21 – панська садиба по суч. вул. Мясоєдова №32; 22 – вул. Покровська (Павленська); 23 – вул. Садівництва; 24 – Хутір у Бабичевому яру; 25 – дорога із Полтави на Кременчук (майбутня вул. Кременчуцька / Куракінська / Соборності).*

У 1850-х передмістя Павленки Кременчуцькою дорогою вже поєднане з Полтавою.

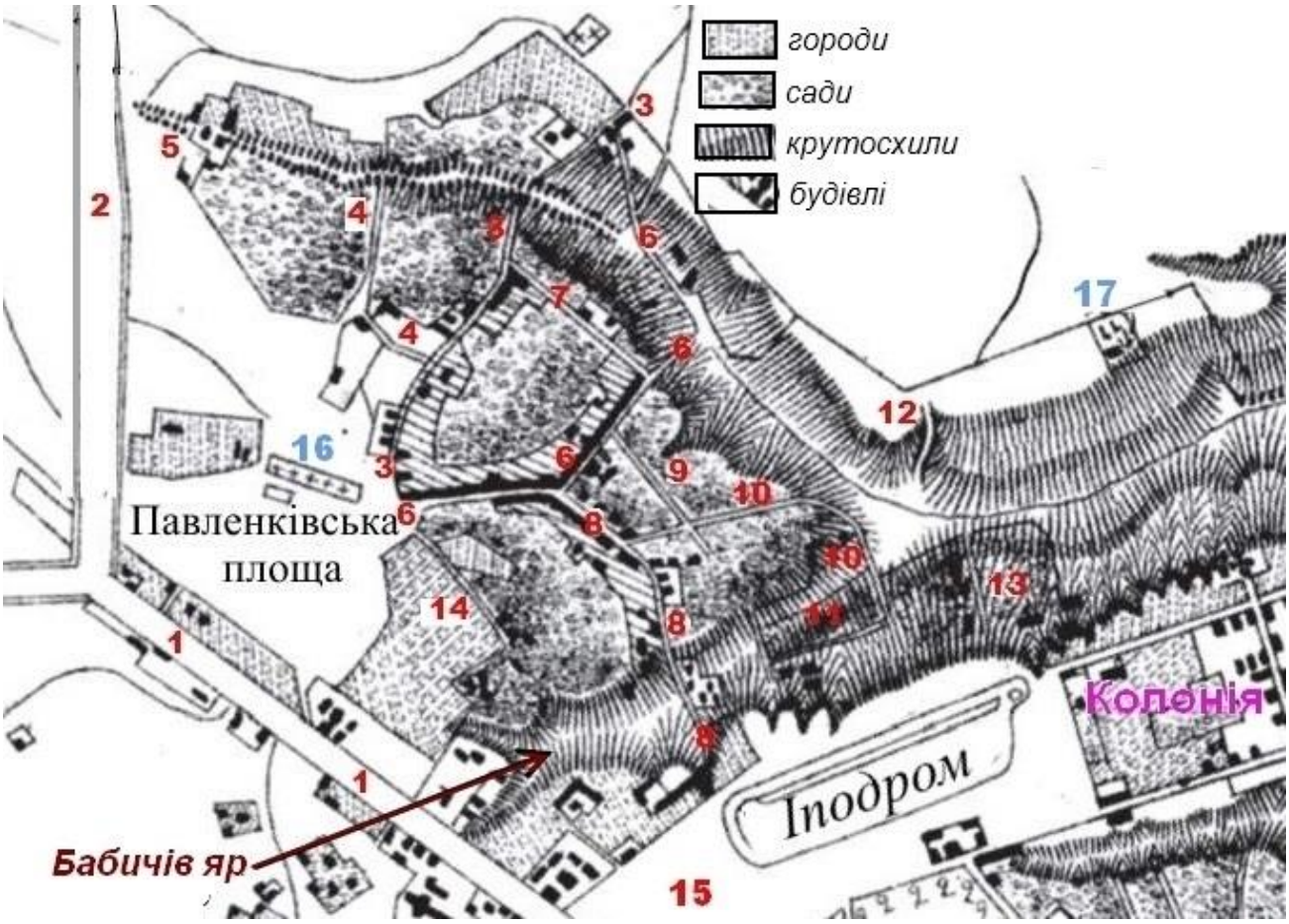

Рис. 29. ***Вулиці Павленків і поблизу них*** *(фрагмент карти Полтави, 1876 рік)*
1 – Кременчуцька поштова дорога (нині – вулиця Соборності); **2** – Зіньківська поштова дорога; **3** – Велика Павленська вулиця (нині – Шведська); **4** – пров. В.Данилейка (Глінки,Невєтовський); **5** – Балковий (хутір, постоялий двір); **6** – Провулки Гострий, Пінкорнеллі, Мала Зустрічна (у наш час – вулиця Мясоєдова і початок вулиці Покровської); **7** – Дорога між вулицею Шведською і Мясоєдова, біля днища Чамариного яру (в наш час не існує); **8** – Покровська вулиця (тоді – Павленська); **9** – Дорога між сучасними вулицями Мясоєдова і Садівництва (орієнтовно, Міняйлівський провулок); **10** – Сучасна вулиця Садівництва (Коса на рубежі XIX-XX ст.); **11** – Суконний провулок (?); **12** – провулок «До Ґуссóна» (?); **13** – вул. Театральна (?); **14** – Вул. Рєпіна (у кінці XIX ст. – пров. Зіньківський, пров. Бабичівський?); **15** – Сінна площа. **16** – Християнське кладовище за Павленківською площею; **17** – Єврейське кладовище.

На плані Полтави 1876 р. *(рис.* 29), у т.ч. його розфарбованій копії (*с.50, внизу*) бачимо, що основні вулиці передмістя Павленки вже сформовані. Якщо біля дороги із Зінькова (Зіньківської поштової) забудова є тільки на її початку, то біля дороги із Кременчука і Хорола (Кременчуцької поштової дороги; тепер – вулиці Соборності) з боку Павленків вже існують садиби (їх не включають до Павленків), а з протилежного боку формується нове передмістя (Новоселівка, Новобудова). Забудовується садибами і кут між Сінною площею та Бабичевим яром.

Назва «*Передмістя Павленки*» віднесено до масивів садибної забудови біля балки верхньої частини Павленківської балки. До нього йдуть нинішня вулиця Шведська (від Павленської площі) і нинішня вулиця Покровська (від Сінної площі).

Вулиці ділять Павленки на квартали із повздовжніх вулиць (які пересікають балки), і поперечних вулиць (паралельно їм). Але назви вулиць на плані не вказані. Заселений переважно правий схил балки (більш пологий; північної експозиції).

- Перший квартал – ліворуч, у верхів'ях Чамариного яру, на захід від сучасного провулку Володимира Данилейка (навколо пров. Заячого).
- Другий квартал – між пров. Володимира Данилейка і вул. Шведською на правому схилі яру (лівий схил між пров. Вовчим і Шведською, слабо заселений)
- Третій квартал – найбільший, центральний «щит», – між сучасними вулицями Шведською і Мясоєдова. Остання в різний час мала різні назви (у тому числі в її межах окремі відрізки виділяли під різними назвами, як самостійні провулки. Цікаво, що вище від крутосхилу балки цей квартал обмежував провулок (тепер його частиною є пров. О.Кобилянської), який з'єднував Шведську й Мясоєдова, а нижче нього, ближче до крутосхилів балки, показано садибу. Чи то той будинок із садибою, який придбав пізніше Григорій Мясоєдов – сказати важко.
- Четвертий квартал – між вулицями Мясоєдова і Садівництва, який ще майже сотню років буде мало заселеним. На півдні він обмежений відрізком вулиці Покровської, на півночі – днищем балки. Орієнтовно по середині його пересікає дорога із заходу на схід (у наш час відповідає провулкові Едуарда Горошочка).
- П'ятий квартал – між вулицею Садівництва і Єврейським кладовищем із часом, очевидно, отримає назву кутка Павленків – Міняйлівка.

Заселяються квартали біля вершин Бабичового яру, які тяжіють до Павленків. Поки що слабо заселений квартал на північ і схід від Павленківської площі.

Відзначимо, що план Полтави 1876 року здається нам більш надійним картографічним джерелом інформації щодо території Павленків, ніж досить схематичні картографічні джерела пізнішого часу (аж до 1930-х років включно).

Рис. 30. ***Павленки на карті Ф.Ф. Шуберта*** *(фрагмент листа №XXIV-13 1869 року)*

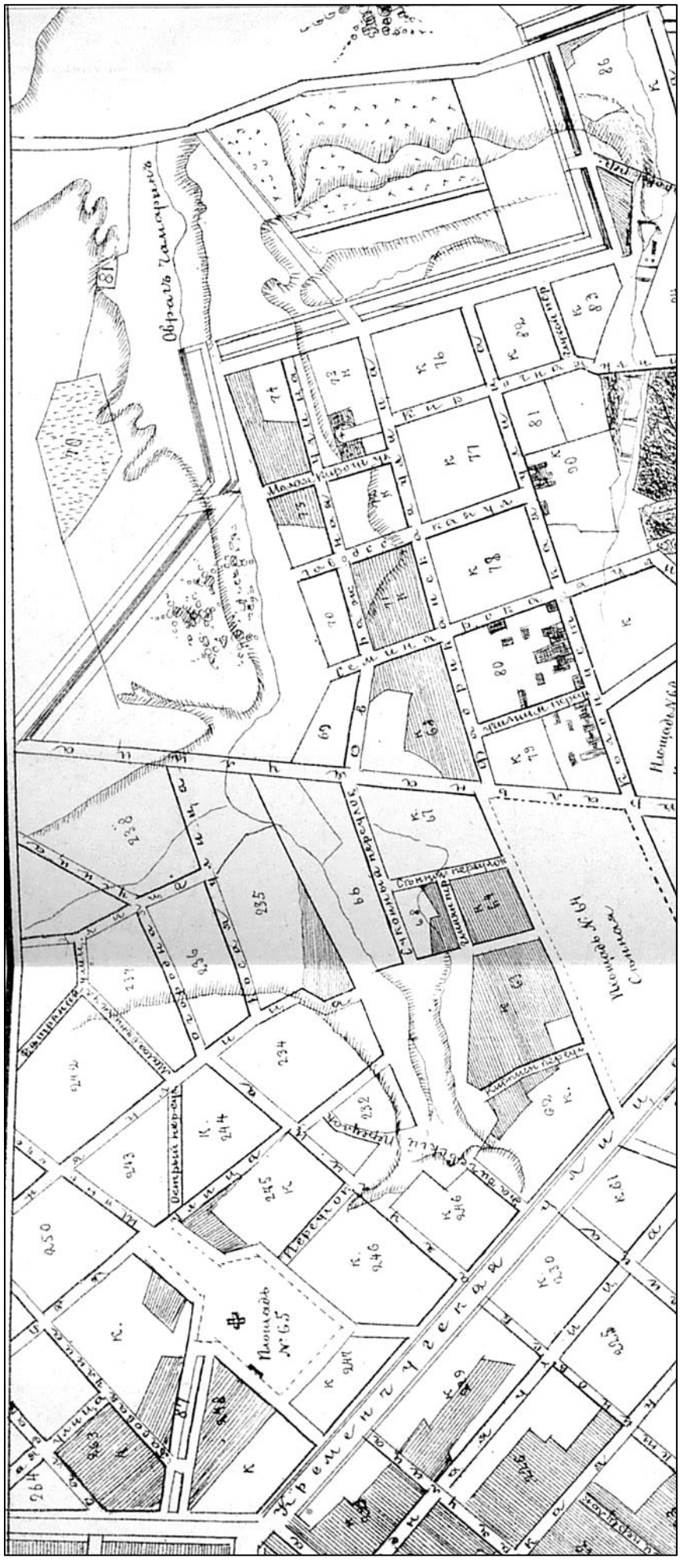

Рис.31. ***Квартали в районі Павленківської балки (фрагмент планування міста Полтави.*** *Додаток до «Полтавский адрес-календарь на 1887 год / Сост. под ред. Д.А. Трощинского. – Полтава, 1886.*

Це видання включає «Табель домов города Полтавы» (С. 141-285), а в додатках – план міста Полтави й пояснення до нього.

У «Табелі…» перелічені назви вулиць і прізвища власників будинків у послідовності від початку вулиці (спочатку з одного боку, а потім – із іншого). На той час будинки ще не мали номерів і їхні адреси визначали за прізвищем власників. Станом на 1886 рік багато вулиць і провулків не мали офіційної (усталеної) назви. А в деяких кутках Павленків ще навіть не було чіткого поділу на вулиці (оскільки заселення мало риси хутірського, безсистемного).

Цей план не є точним відображенням системи вулиць, а фактично – проєктом поділу міста на квартали й вулиці, які їх розмежовуватимуть у перспективі. Зазначимо, що деякі проектовані вулиці так і не будуть прокладені. Із цієї причини план 1886 року ми використовуємо при описі Павленків критично.

Впадає у вічі невідповідність між назвами вулиць і провулків в «Табелі» й на плані. До того ж, Павленки і в «Табель» і на план потрапили лише частково. Разом з тим, матеріали адрес-календаря є важливим джерелом інформації про передмістя Павленки, їхні тодішні межі, назви вулиць тощо. За всіх вище вказаних застережень, це був перший в історії план Павленків і перелік власників будинків.

Порівняльну інформацію матеріалів у ньому щодо Павленків подаємо у вигляді таблиці:

Назва вулиці (провулка) місцевості в «Табелі…»	Його відображення і назва на плані 1886 року	Якій вулиці відповідає зараз; примітки
СУСІДНІ З ПЕРЕДМІСТЯМ ПАВЛЕНКИ ВУЛИЦІ (обмежують їх)		
Велика Кременчуцька вулиця. *Орієнтовно, по 30 будинків з обох сторін*	Кременчуцька вулиця	Від Петровського кадетського корпусу (права сторона) – до миловарного заводу Леща (зараз ділянка будинку на Соборності №78). Вулицю до передмістя Павленки *НЕ* відносили.
Зіньківська вулиця на карті проведена але не підписана. Немає її і в «Табелі….». Очевидно, або ще не включена у межі міста, або садиби включені до складу сусідніх місцевостей (вулиць)		
ПАВЛЕНКИ - ПЕРЕДМІСТЯ ПОЛТАВИ		
Кут від Сінної площі до церкви (*понад 70 садиб)** Див. контур ***1*** на рис.32, с. 54.	Судячи з розташування садиб, ця місцевість включає провулки, що йдуть від Сінної площі до лівого схилу Бабичового яру, а на півночі - сучасну вулицю Покровську (тоді на планах забудови садиб її називали Павленська)	
Миняйлівський провулок (*35 садиб*)	Точну відповідність не встановлено. Є співпадіння прізвищ власників садиб списків 1882 і 1886 рр. із Шерстяним провулком списку 1897 р.	
Провулок «До Ґуссóна направо» (*30 садиб*)	Точно не встановлено. Закінчується з одного боку Єврейським кладовищем Є співпадіння деяких прізвищ власників садиб по списку 1896 р. з кутком Миняйлівка. За картами 1886 р. і початку XX ст., можливо відповідають вул. *Коса* і її продовження до Єврейського кладовища – вул. *Братська.*	
Пінкорнеллі провулок (*33 садиби*)	Не позначено. Вірогідно – *Малая Встрєчная* вулиця	Судячи з розташування садиб, сучасна вулиця Мясоєдова (із садибою генерала Пінкорнеллі)
Велика Павленська вулиця (*51 садиба*)	Шведська вулиця	Шведська вулиця (тоді починалась від рогу Павленківської площі з вул. Покровською)
Провулок від Великої вулиці (*61 садиба*) * Див. контур **2** на рис. 32, с. 54	Не позначено. Вірогідно – масив садиб за Павленківською площею, між вулицями Зіньківською і Шведською. На поч. XX с. - Зіньківський провулок, Бокова вулиця тощо. У наш час - вул. і пров. Новозіньківські, та значна частина території Турбомеханічного заводу.	
Провулок від Великої вулиці наліво* (*48 садиб*) Див. контур ***3*** на рис.32	Не позначено. Вірогідно – масив садиб, який у довідникові 1896 р. об'єднають біля провулку Невєтовського. Орієнтовно відповідає провулкам Володимира Данилейка (Глінки) , Тесленка, ближньої до них частини Заячого провулку.	
Павленська площа (*17 садиб*)	Павленська площа (№65)	Сучасні Павленківська площа, початок вулиці Шведська, південна частина території ПТМЗ.
Провулок Бабичів (*біля 45 садиб*)	Бабичівський провулок	Відповідає сучасній вулиці Бабичів Яр (Желвакова) й, очевидно, прилеглим провулкам і вулицям, які в довіднику 1896 р. названі *Бабичівка*.

Немає в «Табелі…» 1886 року, але відображено в плані додатку до цього довідника:		
	Костянтинівська вулиця	Нині – вул. Петлюри і її проектоване продовження – нинішня вул. Миколи Духова, яка прокладена тільки в кінці 1950-х років.
	Гострий провулок	Від північно-східного кута Павленківської площі – до нинішньої вул. Мясоєдова. В описі 1896 р. включає всю нинішню вулицю Мясоєдова
	Огородня вулиця	Орієнтовно відповідає нинішньому пров. Академіка Федорова (до 2016 р. – пров. Войкова)
	Павленська вулиця	*Нерозбірливо на плані 1886 р.; указана в планах забудови садиб. У наш час* - Покровська вулиця (відповідає сучасному розташуванню, але на плані-проєкті 1886 р., очевидно, планувалася наскрізною, від вул. Зіньківської)
	Коса вулиця	Починається там, де в наш час вулиця Садівництва відходить від вулиці Покровської. Мала б проходити через балку до проектованої вулиці Театральної.
	Суконний провулок	Починається від Покровської вулиці, показаний по днищу нижньої частини Бабичового яру й упирається в проектовану вулицю Театральну
Театральна вулиця	Проектувалася як магістральна від Кадетського корпусу – до «Шведської могили». Фактично в наш час відділяє Сінну площу від Колонії	

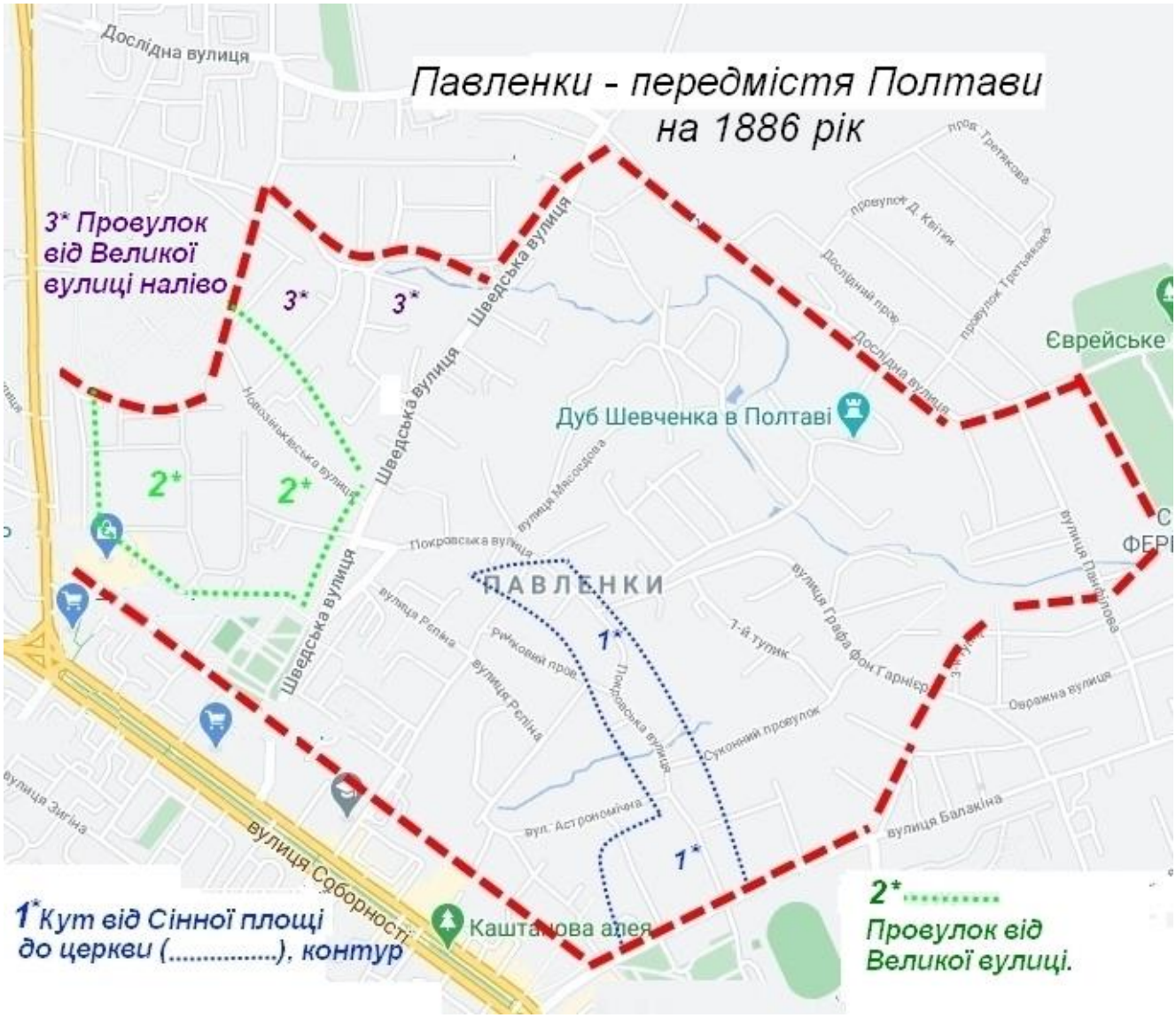

Рис. 32. Орієнтовні межі Ближніх Павленків як передмістя Полтави за «Табелем домов города Полтавы», 1887

3.4. ВУЛИЦІ ПЕРЕДМІСТЯ ПАВЛЕНКИ У КІНЦІ XIX - НА ПОЧАТКУ XX СТ.

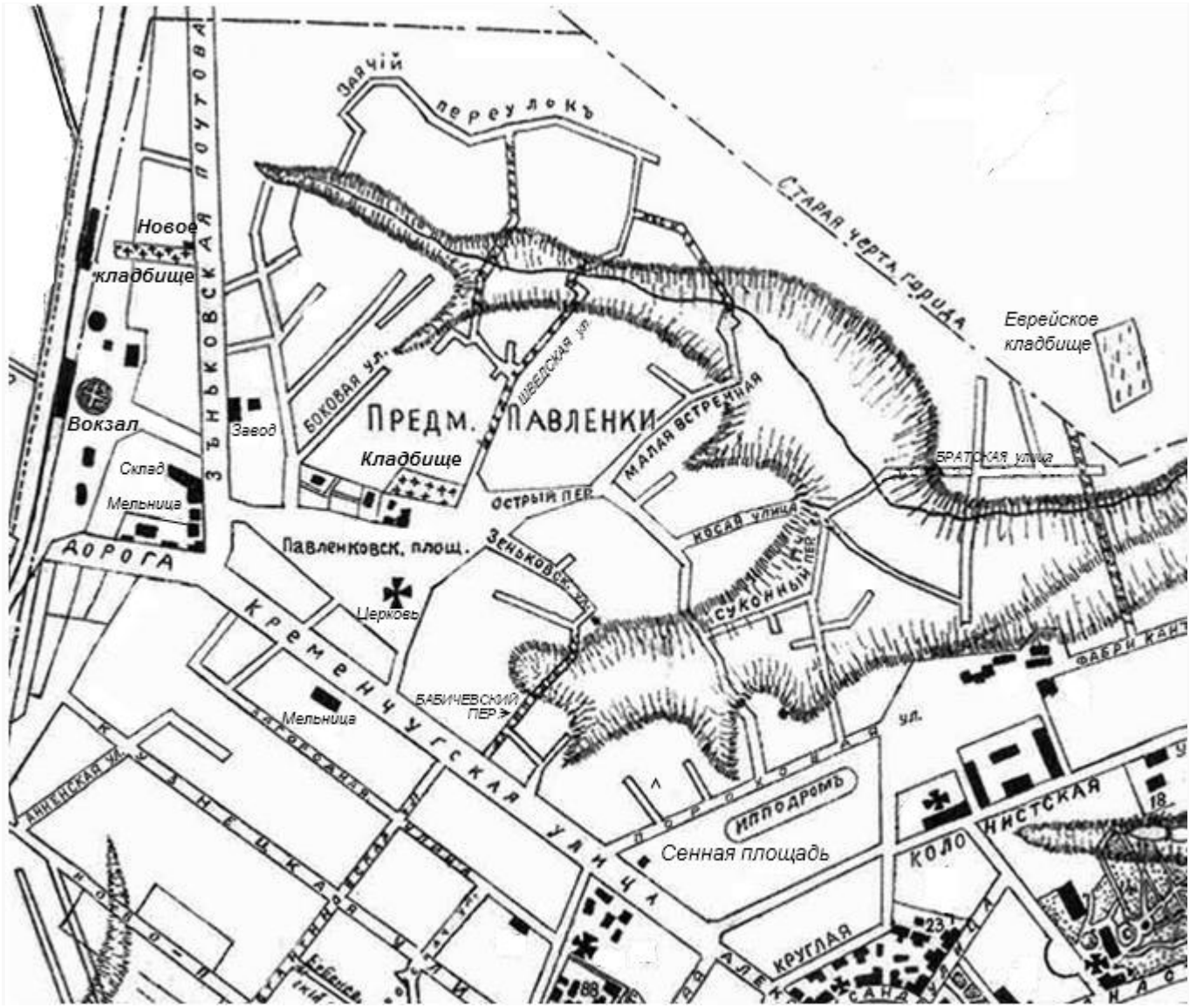

Рис. 33. Фрагмент картосхеми Полтави початку XX ст. (Передмістя Павленки)

Важливим джерелом інформації про передмістя Павленки цього часу є книга:

Список домовладельцев города Полтавы. Составлен по 1-е июня 1896 года // Адрес-календарь и Справочная книжка Полтавской губернии на 1897 год. Составлен Д. А. Иваненко, Секретарем Полтавского Губернского Статистического Комитета. Полтава. Типография Губернского Правления. 1896.

http://histpol.pl.ua/ru/poltava-istoricheskie-ocherki/poltavskaya-bitva-i-ejo-pamyatniki?id=12425

У цьому «Спискові…» (як і в «Табелі…» 1886 р.) перелічені назви вулиць і прізвища, імена по батькові власників будинків. Найпоширеніші прізвища власників садиб на Павленках станом на 1896 рік (кількість садиб): Міняйло – 8, Онищенко – 8, Лучка – 8, Поставний – 6, Божко – 6, Тесленко – 5, Литвин – 4, Воскобойник – 3, Бабич – 3. Це може означати, що родини з такими прізвищами жили на П авленках давно, встигли побудувати для своїх нащадків декілька садиб. Найбільш шанованими були родини козаків Божко і Поставних. Їхні представники обиралися волосними і церковними старостами, в попечительські ради шкіл тощо.

За переписом 1897 року в передмісті Павленки мешкало 1100 осіб.

І в 1896 р. будинки ще не мали номерів, деякі вулиці – офіційної назви; а окремі кутки Павленків – чіткого поділу на вулиці (оскільки розселення було майже хутірським, неупорядкованим).

У таблиці нижче вказано зміни, які відбулася на території передмістя Павленки та поблизу нього за десятиліття, з 1886 до 1896 року (і які знайшли відображення в перелікові вулиць, провулків та місцевостей, а також описах їх розташування та на картах). Нижче таблиці проаналізуємо ці зміни меж Павленків детальніше.

Порівняння назв вулиць і кутків Павленків і сусідніх з ними територій за адрес-календарями Полтави на 1896 *(колонка 1) і* 1886 *роки (колонка 2)*

Назва вулиці (провулку) в «Списку…» 1896 року	Назва вулиці, провулку в «Табелі…» 1886 року	Якій вулиці зі «Списку…» 1896 року відповідає зараз; порівняння з «Табелем» 1886
СУСІДНІ З ПЕРЕДМІСТЯМ ПАВЛЕНКИ ВУЛИЦІ (обмежують їх з різних сторін)		
Кременчуцька вулиця *Перелічено 50 садиб*	Велика Кременчуцька вулиця *Орієнтовно, по 30 будинків з обох сторін*	Відрізок вул. Соборності від початку Сінної площі до нинішньої Київської площі (+ до моста через залізницю). Вулицю до передмістя Павленки *НЕ* відносили.
Зіньківська вулиця *Перелічено 30 садиб по обидва боки вулиці*	в «Табелі….» відсутня; на плані 1886 р. позначена але не підписана дорога	Зіньківська вулиця (закінчувалася тоді в районі нового Павленківського кладовища). Вулицю до передмістя Павленки *НЕ* відносили.
Сінна площа	Садиби були включені до передмістя Павленки - «Кута від Сінної площі до церкви» в «Табелі» 1886 р	У «Списку….» 1896 року до передмістя Павленки цю частину Сінної плащі вже *НЕ* відносили. Глиняний і Сінний провулки вказані як окремі
ПЕРЕДМІСТЯ ПАВЛЕНКИ		
Бабичівський провулок (*15 садиб*)	Провулок Бабичівський (*біля 45 садиб*)	Відповідає сучасній вулиці Бабичів Яр (на відміну від 1886 р. – без Бабичівки). Починався від Кременчуцької вулиці
Павленки, Бабичівка (*біля 20 садиб*)	Провулок Бабичівський з прилеглими провулками й окремими хатами	Вулиця Рєпіна й провулки у верхній частині Бабичевого яру та прилеглій до нього ліворуч ділянці на схід від вул. Шведської
Павленська площа (*20 садиб + Покровська церква*)	Павленська площа (*17 садиб + Покровська церква*)	Сучасні Павленківська площа, початок вулиці Шведська і південна частина ПТМЗ, яку нині забудовують.
Місцевість за Полтавським волосним правлінням (42 *садиби*)	? Провулок від Великої вулиці (*61 садиба*). Можливо, враховані садиби по Зіньківській вул.	Садиби за Павленківською площею, між вулицями Зіньківською і Шведською. У наш час відповідає вул. і пров. Новозіньківським та більшій частині території Турбомеханічного заводу
Невєтовський провулок (67 *садиб*)	Провулок від Великої вулиці наліво (*48 садиб*)	Орієнтовно відповідає пров. В.Данилейка, Тесленка, Вовчого, ближньої частини пров. Заячого (схили балки, які називали «Кавказ»)
Шведська вулиця (*22 садиби по ліву + 34 по праву сторону*)	Велика Павленська вулиця (*51 садиба*)	Шведська вулиця (тоді починалась від рогу Павленківської площі з вул. Покровською)
Гострий провулок (*біля 40 садиб*)	Пінкорнеллі провулок (*33 садиби)*+ невеликий Гострий провулок (був на карті, але немає в табелі)	Від північно-східного кута Павленківської площі – початок лівої сторони вул. Покровської На поч. ХХ ст. *Малая Встречная* + *Лесная улицы* (нині разом = вулиця Мясоєдова)
Покровська вулиця (*біля 56 садиб*)	*На карті 1886 р. підпис не розбірливий.* Частина місцевості «Кут від Сінної площі до церкви»	Покровська вулиця (яка, судячи по карті, тоді розпочиналася від розгалуження із сучасною вулицею Мясоєдова)
Шерстяний провулок (*15 садиб*) *Можливо, мався на увазі Суконний пров.*	Не вказано в Табелі 1886. Є збіг прізвищ по Шерстяному пров. 1897 з Миняйлівським 1882-1886.	На картах 1886 р. і початку ХХ ст. *Суконний провулок* проведений або по дну, або по лівому схилу Бабичевого яру. А сучасний *Суконний провулок* прорізаний по правому схилу яру
Миняйлівка (*21 садиба*)	Є збіг прізвищ з провулком «К Гуссóну», і немає – з Миняйлівським провулком (за «Табелем» 1886 р. і показаному на картах 1920-х рр.)	На картах 1886 р. і початку ХХ ст. показана вулиця *Коса* і її продовження в напрямкові Єврейського кладовища – вулиця *Братська.* Перша відповідає початку сучасної вулиці *Садівництва* (від Покровської), а друга, схоже, – вулиці *Підгірній*.

Вказані на картах початку ХХ ст. у передмісті ПАВЛЕНКИ, але не описані в «Списку…» 1896 р.	
Бокова вулиця	Очевидно, віднесена до «Місцевість за Полтавським волосним правлінням»
Заячий провулок	Очевидно, садиби ще віднесені до провулку Невєтовського
Зіньківська вул. Відповідає вул. Рєпіна; до 1958 р. – частина вул. Бабичів Яр (Бабичівського пров.). На картах 1920-х років позначено Зіньківський провулок, який продовжується вул. Покровською.	

Вулиця Кременчуцька (раніше – Велика Кременчуцька, Кременчуцька поштова дорога), як і раніше, не включалася до складу передмістя Павленки, а вважалася частиною Полтави. Вона обмежувала передмістя із південного заходу. У кінці XIX – на початку XX століття на ній придбавали помістя купці (Ейзлер, Розенберг, Лещ), які тут створювали промислові підприємства; селилися чиновники. Кількість садиб по вулиці Кременчуцькій у 1896 році, порівняно з 1886-м, стала дещо меншою, тому що їхній відлік вівся не від Кадетського корпусу (як раніше), а від початку Сінної площі (пересічення Кременчуцької вулиці з Жандармською і Колонійською). У західному ж напрямку вулиця стала трішки довшою, оскільки продовжилася до побудованої на рубежі століть залізниці (на цій ділянці, зокрема, були землі Заславських і Амчиславських).

Вулиця Зіньківська (на картах ще – Зіньківська поштова дорога) в «Табелі…» 1886 року була відсутня, хоч на карті нанесена (напевне, як проєктована). Вона теж у кінці XIX століття стала магістраллю, вздовж якої з'явилися спочатку ремісничі майстерні, а потім і промислові підприємства (переважно на початку вулиці, з протилежної сторони від Павленків).

На Зіньківську переселилися і представники деяких заможних козацьких павленківських родин (Божко, Поставні). Але в 1896 році Зіньківську, як і Кременчуцьку вулицю, до складу передмістя Павленки не включали. Хоч можна зробити припущення, що до будівництва залізниці Полтава - Київ (1898-1901 рр.) Павленки таки перейшли на захід від Зіньківської вулиці. Про це може свідчити розташування з лівої (протилежної від Павленків) сторони цієї вулиці «Нового Павленківського кладовища» (в районі сучасного заводу залізобетонних виробів чи трішки північніше). На початку XX століття Зіньківська вулиця досягла верхів'я Павленківської балки (витоків річечки Тарапуньки) – урочища, в якому колись розташовувався постоялий двір «Балковий».

Квартал садиб на захід від *Сінної площі* до східного схилу Бабичевого яру, який ще в 1886 році відносили до передмістя Павленки («*Кут від Сінної площі до церкви*»), у «Списку….» 1896 року віднесений або безпосередньо до Сінної площі міста Полтави (судячи з переліку власників), або включений під назвою окремих провулків (Глиняного, Сінного).

Отже, станом на кінець XIX століття передмістя Павленки зростали територіально в західному й північно-східному напрямах (у бік вулиці Зіньківської і Єврейського кладовища) і зменшувалися на сході (з боку Сінної площі). На той час так звані «Ближні Павленки» (передмістя), практично, досягли сучасних меж – по вулиці Зіньківській (крім північної частини), Кременчуцькій (тепер – відрізку Соборності), та східного схилу Бабичевого яру (від вершини до гирла), і від його гирла – до нижньої частини Єврейського кладовища.

«Дальні Павленки» тільки в 1929-1938 рр. поступово включатимуть до складу Полтави. Станом на початок XX століття до них відносимо території на північ від «старої межі міста» (*рис. 33*): приблизно по сучасним вулицям Вільямса (до Павленківського кладовища) і Дослідній (на схід від нього). Зокрема, садиби на місці колишнього «Училища зв'язку», сучасні ділянки вулиць Чехова, Яківчанської, хуторів Дослідного поля, а також селища Тарновщини (синоніми: «Дальні Павленки» / «Малі Павленки»).

Дальні Павленки (з 1950-х отримали офіційну назву «Тарновщина) прилягають до балки, яка на планах землеустрою називалась «Павленківська». Їх землі включать до складу міста в 1938 р.

3.5. Господарство передмістя Павленки в кінці XIX – на початку XX століття

Основним видом економічної діяльності населення Павленків в цей час залишається сільське господарство. Як вже зазначалося, у кожній навіть небагатій павленківській садибі обов'язково був садок, і частіше всього – ще й город. Але поступово збільшується кількість людей найманої праці.

Слід відзначити, що передмістя Павленки в цей період славилося своїми садами. Деякі з них, фактично були підприємствами, які мали не тільки ділянки з плодовими деревами і кущами, але й підвали для зберігання урожаю, устаткування для переробки плодів тощо. Садівництвом, швидше за все, почали займатися місцеві поміщики, садиби яких після 1861 року викупали представники інтелігенції, які продовжували справу (наприклад, художник Г.Г.Мясоєдов; агроном Л.А.Хітрово – власник хутора Дослідного поля, який мав там вишневий садок), або розпочинали її (лікарі О.Ф.Шуберт і П.А.Фон-Гарнієр, заможний козак Д.С.Тригуб та інші).

Професійним садівником – власником садового підприємства площею біля 16 га в східній частині Павленків був І.Ґуссóн, – таємнича особа в історії району. Не випадково в передмісті Павленки у 1895 році, на базі саду Ґуссóна, була організована школа садівництва і городництва (стаття про неї – на *с. 304-314*).

Рис. 34. Художник В.О. Волков. Передмістя Павленки

Із кінця XIX століття Павленки стали ще й місцем дачного відпочинку. Хтось орендував дачу (чи кімнати) на літо. А заможні люди спеціально будували тут дачі. На жаль, прізвища більшості їхніх власників втрачено. Відомо, що будинком за нинішньою адресою вул. Мясоєдова №60-а на рубежі XIX-XX століття володів харківський архітектор Ф.А. Ніценко, а потім його вдова. На землях у прямокутнику між сучасними вулицями Шведська, Тесленка, Дослідна і Метеорологічний пров. розміщувалися дачі О.Ф. Шуберта і його нащадків та Г.П. Александровича.

АДРЕС-КАЛЕНДАРЬ некоторых промышленных, ремесленных и торговых заведений и лиц специальных занятий по гор. Полтаве. На 1892 год.
http://histpol.pl.ua/ru/component/content/article?id=12576&fbclid=IwAR0oB3_c9_oHQN90Bkky2WbhDZHJNNchxifuXHT7MzMo81ny_hEafKuNms0#124

Згідно вказаного вище довідника, передмістя Павленки на початку 1890-х не були осередком економічного життя Полтави. Ремісників тут було менше, ніж на Кобищанах. Серед них найчисельнішою групою були виробники взуття (*башмачные и сапожные заведения*) – 13 закладів у власних чи орендованих будинках. На Павленках їх утримували у власних будинках Іван і Яків Бабичі, Григорій Воскобойник, Євлампій Сорочинський, Василь Проненко; очевидно в орендованих чи будинках родичів – Микола Крутополенко, Іван Непомнящий, Павло Навродський, Олексій Ткаченко, Петро Телятник. На вулиці Кременчуцькій (тепер - відрізок Соборності) вказані ще три ремісники-чоботарі: Василь Вірченко, Михайло Саливоненко, Михайло Худобенко. Налічувалося *8 кузень*. Із них безпосередньо на Павленках - Євстахія Вержиківського, Зіновія Недоріченка, Савелія Мороховця, Івана Никифорова, Олексія Польового. Ще 3 кузні було на вул. Кременчуцькій - Нафтула Каца, Миколи Недоріченка, Михайла Хабарова. *Малярні послуги* надавали Іван Бабич (мав і чобітну майстерню), та Олексій Злобін. *Столярну і токарну майстерню* мав Григорій Крутополенко. У 1915-1919 рр. столярну майстерню на Дальніх Павленках мав Тихоступ Федір Павлович.

Фабрично-заводская промышленность по Полтавской губернии. По сведениям, полученным от владельцев фабрик и заводов. – Полтава, 1905. 219 с.

Згідно вказаного вище довідника 1905 р., поблизу Павленків, на вулиці Кременчуцькій (з 1909 р. – Куракінській), діяли парові млини купців Ейзлер – Гейсаха Бороховича (з 1885 р.) і Іллі Мойсейовича (з 1887 р.).

У 1913-1920 рр. власниками млинів на вул. Куракінській були: І.М. Ейзлер (№27), Мендель Янкелевич Аронов (№33), Шолом-Герш Іцкович Епштейн, з крупорушкою (№39), М.М. Чечулін, пізніше Г.Я.Аронов (№56), Абрам-Хаїм-Лейб Гершевич Буяновер (в кінці вулиці, тоді – хутір Міняйлівка). На вулиці Зіньківській біля Київського вокзалу був млин купця Лейби Мойсейовича Амчиславського (з 1885 року); у 1910-х роках – Арона Хаімовича Смолянова.

За довідником 1905 р. вказано, що на Зіньківській же вулиці (з боку Павленків) у 1889 році засновано чавуноливарний завод, яким володіла купчиха Матель Єфраїмівна Полякова. Але за довідником 1892 року тут вказаний "Чугуно-литейный и механический завод инженер-техника Я.Л. Ландау и Ф.А. Заславского, вблизи Полтавы, по Зеньковской и Кременчугской дороге":
(http://histpol.pl.ua/ru/component/content/article?id=12459#spr-223).

Можливо М.Є.Полякова купила цей завод у попередніх власників пізніше? Завод, в основному, займався ремонтом сільськогосподарської техніки. У довіднику 1909 та пізніших років Веніамін (Бенціон) Олександрович Поляков вказаний власником заводу та складу сільськогосподарських машин, а за довідником 1913 року – чавуноливарно-механічний завод «Енергія» (підприємство ліквідоване більшовицькою владою в червні 1919 року).

На розі вулиці Кременчуцької й Зіньківської мали будівлі відомі полтавські підприємці на прізвище Лещ, в яких певний час розташовувався миловарний завод.

На Дальніх Павленках у 1915 році зареєстрований напів-вальцювальний млин із двигуном внутрішнього згорання та цегельний завод, який належав почесному громадянинові Петру Власовичу Божко (на його хутір, пізніше – Божковське селище, зараз район колишнього Училища зв'язку).

Перед самою революцією неподалік Павленків (в районі сучасного ОЦЕВУМ / пров. Клубний) почала діяти олійниця Йосипа Мойсейовича Александрова (в 1920-х на її основі буде створене крупний державний олійний завод, зруйнований у 1943 році).

Про дрібні установи (шинки тощо) в довідниках відомостей не знаходимо. Один із них діяв по вул. Шведській №39.

Жителі Дальніх Павленків працювали в господарстві *Дослідного поля* (*станції*), створеного Полтавським губернським земством на базі двох сусідніх хуторів. Тут (на Тарновщині) жив відомий майстер з виготовлення скрипок В.Л. Марченко.

Після перенесення на Павленківську площу в 1864 році Покровської церкви, площа перетворилася ще й на осередок освіти та торгівлі. Адміністративні функції, як відомо, Павленки виконували ще з початку XIX століття. В останній третині XIX століття будинок управління Полтавської волості був на Павленківській площі №1 (згадуються його старий і новий будинки), пізніше – в будинку №5.

До 1917 року на Павленках було декілька закладів *початкової освіти*:

1) 1 вересня 1876 року відкрили *Павленське народне училище* Полтавської волості, яке фінансували, переважно, за кошти громади. Це було одне з перших двох таких училищ у Полтаві (ще одне – на Кобищанах). Із 1900 року освітній заклад стали називати *Павленківським земським початковим училищем*. За нумерацією 1887 року розташовувалося за адресою: Павленківська площа №4; за нумерацією на 1896 рік – Павленківська площа №5. Діяло по 1917 рік.

2) У жовтні 1896 року на цій же площі відкрита *жіноча церковно-приходська школа*. Вона розташовувалася в церковному будинкові, який належав Свято-Покровській церкві на Павленках. У 1915 році в будівлі школи були розміщені біженці з Польщі, окупованої німецькою армією.

3) Із листопада 1905 року в північній частині площі, біля закритого вже кладовища, почало діяти *земське початкове училище імені князя М.А. Ерістова*, побудоване за кошти Полтавського повітового земства. Біля нього тоді був великий фруктовий сад. Будинок зберігся й використовувався як майстерня школи №9.

4) З 1908 до 1912 року на початку вулиці Зіньківської з боку Павленків у найманому приміщенні – домі Леща (навпроти винного складу), розміщувалося *Четверте міське початкове училище в пам'ять 19 лютого 1861 року.*

Є також інформація про те, що в передмісті Павленки ще в 1860-х роках відома громадська діячка і меценатка Єлизавета Іванівна Милорадович на власні кошти утримувала недільну змішану школу (для хлопчиків і дівчаток).

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:8I5xpWIvDX0J:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I

Єдиним закладом професійної освіти на Павленках часів царської Росії була *Полтавська школа садівництва та городництва* II-го розряду, відкрита 8 вересня 1895 року; створена на куплених у 1891 р. в І.Ґуссóна 18 десятинах саду. У 1900 році її статус підвищили до школи садівництва І-го розряду, а в 1912 році – до нижчого училища садівництва. Деякі приміщення цього закладу збереглися донині.

Рис. 35. Нижня частина Бабичевого яру і територія «Садівництва» (на дальньому плані)

До об'єктів *культури* дореволюційного часу можна віднести хіба що безкоштовну бібліотеку-читальню Свято-Макарівського братства, яка вперше згадується з 1908 року. Вона діяла по вулиці Покровській у власному будинкові козака Г.І. Поставного – старости Свято-Покровської церкви на Павленках.

До середини 1910-х років *медичних закладів* на Павленках не було. Щоправда, ще в 1890-х роках тут проживали лікар О.Ф. Шуберт (який спочатку облаштував садибу з будинком і великим садом у кінці вулиці Шведської, а пізніше – дачу на провулкові Дослідному), та фельдшер М.Я. Головко. Але немає інформації про те, що вони здійснювали прийом пацієнтів у цьому районі. Згадується лікар Жиглінський (Жеглінський) Цезарій Віталійович, який мав власний будинок на Павленківській площі. У серпні 1916 року міською управою було засновано перший медичний заклад для малозабезпеченого населення робітничої окраїни – медичну амбулаторію (за сучасною адресою: вулиця Шведська №6).

Художник Василь Волков (1840-1907). Окраїни Полтави →

3.6. ПАВЛЕНКИ В НОВІТНІЙ ЧАС (після 1914 року)

Хронологія подій із серпня 1914 року до кінця 1920-х років:

Хронологія	Коротка характеристика
Серпень 1914 – лютий 1917 року	Перша світова війна (з Німеччиною, Австро-Угорщиною і їхніми союзниками). Мобілізація чоловіків на фронт. Біженці із окупованих німцями Польщі й Прибалтики. Інфляція (знецінення грошей, зростання цін), зростання невдоволення населення. На Павленках створюють нові приватні й земські підприємства.
Березень 1917 — початок січня 1918 року	Буржуазно-демократична революція в Росії і початок Української національної революції. Від літа 1917 р. – початок хаосу, з осені – багатовладдя (формально до початку листопада поширювалася влада Тимчасового уряду у Петрограді; дедалі більшого авторитету набуває Центральна Рада, яка проголошує суверенітет Української Народної Республіки. Паралельно в Полтаві діють місцеві органи влади – дві Ради депутатів, міська Дума, земство).
19 січня – 8 квітня 1918 року	Агресія більшовицької Росії і маріонеткового радянського уряду в Харкові проти УНР. Полтава зайнята більшовицькими військами Муравйова («перша» радянська влада). Були закриті всі навчальні заклади. Пограбування і вивезення товарів у Росію.
10 квітня – 26 листопада 1918 року	Полтава під контролем військ кайзерівської Німеччини, які спочатку навели відносний порядок. 29 квітня Центральна Рада була розігнана й установлена Українська Держава гетьмана Скоропадського. Продовжилися процеси українізації освіти. Водночас, контрибуції, накладені німцями, й повернення землі поміщикам викликали селянські повстання.
27 листопада 1918 року — 18 січня 1919 року	Полтава зайнята повстанськими селянськими загонами та військами Директорії відновленої Української Народної Республіки. Єврейські погроми 17–18 січня 1919 року.
19 січня – 28 липня 1919 року	«Друга» радянська влада, під час якої розгорнувся «червоний терор». «Продрозверстка», коли влада забирала майже всю продукцію, а потім розподіляла її по сільрадах, підприємствах і установах. Потрібно було отримувати дозволи на вистави тощо.
29 липня – 10 грудня 1919 року.	Полтава окупована денікінськими військами (російською Добровольчою армією). Заборона на фінансування українських закладів освіти із казни, обмеження використання української мови. Водночас, діє «Просвіта» під егідою споживчої кооперації.
Із 11 грудня 1919 року – 1922 рік	День установлення «третьої» радянської (більшовицької) влади в Полтаві. Полтавська губернія у складі Української Соціалістичної Радянської республіки (УСРР). Встановлена трудова повинність і конфіскація майна в заможних верств населення (за рознарядками), концтабори «для ворогів радянської влади». У 1920-му році – націоналізація підприємств і житла; приплив населення із сіл, переселення із російських губерній і житлова криза. Голод 1921-1922 років; закриття української гімназії й створення «єдиних» 5-річних шкіл; початок репресій проти української інтелігенції.
1922 – 1928 рік	Нова економічна політика (НЕП): дозволяється приватним особам брати в оренду землю й існуючі підприємства, та створювати невеликі нові. Підприємців обкладають великими податками, вважають класовими ворогами. В умовах безробіття заохочують до створення артілей, кооперацію надомників тощо.

3.6.1. Соціально-політичні процеси на Павленках у 1914 - 1920-му роках

Перша світова війна (08.1914-12.1918), з одного боку, призвела до мобілізації в армію багатьох чоловіків. Якщо на самому початку її спостерігався шовіністично-патріотичний підйом, то досить швидко проявилися її негативні наслідки: знецінення грошей та зростання цін; біженці із окупованих німцями Польщі й Прибалтики (для їхнього розміщення відвели будівлі церковних і освітніх закладів). У кінці 1916 – на початку 1917 року все це призвело до зростання невдоволення населення. Разом із тим, на Павленках для вирішення проблем забезпечення військ створюють нові приватні й земські промислові підприємства.

Лютнева буржуазно-демократична революція 1917 року, зречення від влади царя Миколи II, викликала не тільки сподівання на закінчення війни й краще економічне майбутнє, але й небувале піднесення рівня самосвідомості українців і поширення різних форм національного самовираження в 1917–1920 роках. Березень 1917 року – це й початок української національної революції (1917–1920).

Але Тимчасовий уряд Росії не був налаштований на закінчення війни. Тому вже влітку 1917 року Полтаву заполонили солдати-дезертири, які творили безчинства (разом із кримінальними елементами). Від осені 1917 до кінця 1919 року влада у Полтаві змінювалася близько 15 разів (якщо рахувати й захоплення міста на кілька годин, зокрема, різними «повстанцями»). При різній владі більше страждали різні прошарки населення. Але найбільше полтавці настраждалися від «радянських влад».

На жаль, знищення архівів у 1920-ті / 1940-ві роки залишило нам мало матеріалів для розуміння подій на Павленках у 1917-му – на початку 1920-х років. На той час передмістя ще жило дещо відокремлено від міста. Ядрами концентрації цього життя були: а) місцеві органи влади; б) павленківське товариство «Просвіта»; в) заклади освіти; г) церква; д) невеликі промислові підприємства й місцевий базар.

- Очевидно, ще з 1860-х років на Павленківській площі розміщувалося *волосне управління* Полтавської волості*. Його адреса на початку XX ст. – вул. Бокова №5 (за цією адресою розташовувався комплекс будинків, знесених при розширенні заводу «Метал» у кінці 1930-х рр.). Як зрозуміло із контексту різних матеріалів, існували стара і нова будівля волосного управління. В 1920-х у них розташовувалися районний суд, одна із будівель школи. В 1917 році, після Лютневої революції, разом із волосним управлінням тут деякий час діяло волосне земство, за української влади – «Волосна народна управа», а після встановлення радянської влади, з 1919 р. – «Волосний виконавчий комітет».

** До складу Полтавської волості станом на 1912 рік сходили 34 населених пункти, які в 1920-х / 1930-х роках увійдуть до території міста Полтави, або стануть найближчими передмістями.*

1917 рік був роком сподівання на перетворення демократичним шляхом. Швидко утворилися або стали діяли легально чисельні політичні партії. Восени відбулися, зокрема, вибори до Установчих зборів (розігнаних після жовтневого перевороту більшовиками). Про одні з передвиборчо-агітаційних зборів згадує Віктор Андрієвський: «Павленки наш район («Союзу хліборобів-власників» – правої політичної партії, яка опиралася на «міцних господарників» по селах – «куркулів» за більшовицькою фразеологією): у нашім списку виступає кілька їхніх кандидатів. Павленківці в більшосте природні українці – багато заможних козаків. Мають власну "Просвіту", в той час збиралися на відкриття власної української гімназії».

- Після Лютневої революції і створення Української Центральної Ради в Києві повсюди стихійно виникали *товариства «Просвіта»,* які опікувалися розвитком

української культури, освіти і просвітництва, у т.ч. організації курсів української мови, поширенням художньої, навчальної, науково-популярної літератури. Але чи не наймасовішим явищем була організація хорів, які виконували українські народні пісні, та драматичних гуртків, які ставили спектаклі українською мовою.

Найчисельнішою і активною була «Просвіта» в передмісті Павленки (будинок по вул. Шведській №13?). Але існували свої «Просвіти» і на Дальніх Павленках, Дослідній станції, Садівництві. При павленківській «Просвіті» працювала книгозбірня і читальний зал при ній. Діяла філія просвітнього союзу «Українська культура», очолювана керівником павленківських кооператорів українським патріотом Федором Фісуном.

За влади денікінців заборони на діяльність «Просвіти» не було, а от за більшовиків на кожен захід, який організовували «Просвіти», потрібно було брати дозвіл у влади, яка з великою підозрою відносилася до будь-якої української справи. Вже з другої половини 1920-го року «Просвіти» і просвітяни зазнавали утисків, а до 1923 року їх взагалі закрили, конфіскувавши майно / реквізит. У 1937 році згадка про участь когось у «Просвіті» додавала аргументів до винесення смертного вироку.

Павленківські дівчата – «просвітянки». Фото літа 1917 року, надала А.М. Проскурня

- До 1917 р. на Павленках існували три заклади початкової освіти. Улітку 1917 року постало питання про відкриття на Павленках української гімназії, яка з літа 1918 року носила ім'я Івана Стешенка (скорочено - «стешенківська» *с.* 218). Як і інші, в 1920 році більшовицька влада перетворила її на звичайну трудову школу №5.

- Вже в 1917 році почалися перші кроки до українізації Покровської церкви на Павленках. А в 1921 році вона стала на шлях української автокефалії (*с.* 269-281).

- Торгівля сіном на іншими товарами була зосереджена на Павленківській площі, яка належала козацькій громаді передмістя (місця на ній здавали в оренду).

Художній колектив на Павленках. Рік не вказано (біля 1917?). Фото надав Валерій Моцар

↑ Родина Яковенків, фото 1914 року. По центру – батьки: Євдокія і Іван з молодшими дітьми, донька Тетяна (сидить); стоять діти, зліва направо: Ганна (підліток), Григорій, Анастасія і Єлизавета.

Із книги А.М. Проскурні «І відгукнулась сива давнина», с.184. – Розповідь про родину своєї мами Ганни Яковенко (Вовк), дідуся й бабусю, тітоньок і дядька.

Павленківська родина: Божко Андрій Якович і його дружина Ганна Максимівна.

Фото рубежу 1910 / 1920-х років↓ надане їхньою онукою Світланою Божко.

Ймовірно, учителі й учні Української гімназії імені Івана Стешенка на Павленках (вул.Бокова №17), орієнтовно, 1918 рік. По центру - директор Павло Голобородько. Сидить ліворуч, ймовірно, діяч освіти й "Просвіти" в Полтаві Іван Чаленко.
Фото подароване обласному архівові Аллою Миколаївною Проскурнею (Вовк)

Після закриття «Просвіт» їхнє майно передали клубам. Театральний гурток, 1926
По центру – Ганна Вовк, ліворуч від неї – керівник колективу Є.Біленький(?).

3.6.2. Підприємства на Павленках, створені після 1914 року

Від початку Першої світової війни (08.1914 р.) на Павленках, переважно по нинішніх вулицях Соборності (тоді – Куракінській, в радянські часи – Жовтневій) і Зіньківській, з'явилося декілька нових невеликих *промислових підприємств*:

- Лісопильний і деревообробний завод братів Морозових із паровим двигуном і кузнею (Авраам Маркович і М.М. Морозови, вул. Куракінська №49, тепер це територія стадіону школи №5 по вул. Соборності). У 1916 - 1921 рр. на ньому працювало 45-70 робітників. У 1920 р. завод був націоналізований і отримав назву «1-й державний лісопильний завод». У роки НЕП – в оренді (в 1927 р. ще був дров'яний склад А.М. Морозова на розі вул. Жовтневої й Зіньківської); потім підприємство увійшло в систему споживчої кооперації, і в 1930-х роках діяло під назвою: Артіль «Деревообробний комбінат» за адресою: вул. Жовтнева №68. У 1940-му р. – меблевий комбінат, а після війни, до рубежу 1950-х/1960-х рр., – «Таророремонтний) завод» споживчої кооперації, на якому виробляли й ремонтували дерев'яні ящики, діжки тощо. Від 1960 р. на його місці стадіончик школи №5.
- Столярно-різчицька майстерня була створена Полтавським земством для потреб фронту (виготовлення дерев'яних фургонів для санітарно-медичних потреб тощо) за адресою: Бабичівський провулок №43 (відповідає зараз вулиці Рєпіна №№13-15). У 1920-х роках майстерня перейшла у відання губернського ради народного господарства, випускала дрібні столярні вироби (табуретки, полички тощо, у т.ч. прикрашені різьбленими узорами). В різні роки тут працювали 10-20 осіб. Станом на 1924 р. при підприємстві діяла фабрично-заводська школа деревообробників, а на 1930-й – деревообробна фабрика. Судячи з аерофотознімків, станом на вересень 1941-1943 рр. споруд тут вже не існувало.
- Станом на 1913 рік по вул. Зіньківській №14 діяв Чавуноливарно-механічний завод і механічна майстерня «Енергія» (власниця М.Е. Полякова), заснований ще в 1889 році. У роки Першої світової війни тут виготовляли і ремонтували авто, польові кухні, кінні повозки для армії. На середину 1919 року це підприємство зазначене як недіюче. За радянської влади (1920-1924 рр.) в його приміщеннях діяла сірникова фабрика «Полум'я», обозно-ремонтна майстерня (остання в 1924 р. була передана в оренду колективам безробітних «Метал», а в 1927 р. стала основою державного підприємства з такою назвою; в наш час – Полтавський турбомеханічний завод, вул. Зіньківська №6; *див. с. 298-300).*
- На розі вулиць Куракінської (тепер – Соборності) і Зіньківської діяв миловарний завод Фейги Борисівни Лещ у її власному будинку (6 робітників).
- У розпал громадянської війни, під час денікінської окупації Полтави, в серпні 1919 року, на розі вулиць Куракінської і Шведської (тодішня адреса – вул. Куракінська №53) двоповерховий цегляний будинок був переобладнаний під тютюнову фабрику (власник – А.С. Майзель). Вона діяла до 1925 р.
- У 1925 р. будівля у чергове переобладнана – під державну швейну фабрику «Одяг» (яка отримала адресу: вул. Жовтнева №72). Внаслідок реконструкції стара будівля була знесена, і в 1984 р. на її місці постав 7-поверховий корпус швейної фабрики «Ворскла» (із 2000-х років на нижніх поверхах – магазини).
- По вул. Покровська №82 і №84 у 1915-1920 рр. діяли дротяний і гвіздковий завод та майстерня (власник – М.А. Гісін); у 1920-х став артіллю «Гвоздь».
- У кінці вул. Зіньківської станом на початок 1920 року розташовувалися склади нафтопродуктів; по Зіньківській №23 – паровий млин Арона Хаїмовича Смолянова (у 1920-ті / поч. 1930-х – державний млин №28; у кінці 1930-х це 26-й крупозавод); млин Божко і Рабиновича (це нині район «Училища зв'язку»).
- Діяли невеликі підприємства (зокрема, хлібопекарні на розі Куракінської й Зіньківської), кустарі-одинаки (ковалі, шевці, перукарі, візники тощо).

3.6.3. Павленки у міжвоєнний період (1921 – 1941 роки)

У кінці 1921 року більшовицька влада вимушено перейшла до «Нової економічної політики» (НЕП) – з метою активізації приватної ініціативи для підняття економіки, напівзруйнованої громадянською війною. «Непмани» (приватні особи, часто – із «колишніх») брали в оренду підприємства (іноді – свої ж). Заохочувалося створення артілей (за ініціативи працівників підприємств і безробітних). Спочатку поблажливо ставилися до діяльності кустарів-одноосібників.

Проте, відзначався значний рівень безробіття (люди виживали різними випадковими підробітками) та житлова криза. За 15 років населення Полтави майже подвоїлося (здебільшого, унаслідок переселення із сіл і містечок). У 1920-1921 роках все приватне житло було націоналізовано; для розселення створили житлові товариства, які, за власним уявленням, підселяли в будинки (за нормою 2 кв. сажні = трішки більше 4 м² на особу). Відповідальними за утримання житла призначали колишніх власників. Але нерідко власників виселяли примусово. Із початком НЕП відбулася денаціоналізація садиб, але з суттєвими обмеженнями на розмір, кількість дерев у садках тощо. Звичайним для Павленків було утримання у дворах кіз, свиней, кроликів, курей. Дехто мав корову, коня (доки було дозволене приватне візництво).

У кінці 1920-х років радянська влада взяла курс на індустріалізацію країни. Неподалік від Павленків, за залізницею, звели велику беконну фабрику (м'ясокомбінат); суттєво розширили завод «Метал» (територія якого до початку 1940-х років зайняла західну частину Павленківської площі й вулицю Бокову – схожу на велике дерево з численними гілками, *див. план, с. 69*).

Значними працедавцями для населення була Дослідна станція (Дальні Павленки) й Садівництво (Ближні Павленки). По обидва боки вулиці Жовтневої / Каштанової алеї розміщувався чи не найбільший у Полтаві вузол промислових підприємств: згадуваний вже деревообробний / меблевий комбінат (вул. Жовтнева №68); 10-й Державний олійний завод (колишня маслобойня Александрова; Жовтнева №71), – виробляв соняшникову і лляну олію, фарби, а певний час ще й мило; державна швейна фабрика «Одяг»/ 1-ша державна кравецька фабрика (вул. Жовтнева №72, 74); 12-та державна взуттєва фабрика (вул. Жовтнева №73), – одна з найбільших в СРСР, яка спеціалізувалася на випуску дитячого взуття; транспортна контора (Жовтнева №75); 7-й комбікормовий завод, колишній держмлин №3, а перед тим млин Г.Я. Аронова (вул. Жовтнева 79). На відрізку від Транспортної площі (нині – пл. Київська) до полотна залізниці: фабрика Поліграфічних меблів (вул. Жовтнева 97), що працювала в тісній кооперації з заводом «Метал», який випускав машини для поліграфії; 25-й Млинзавод, колишній А.Л. Буяновера (вул. Жовтнева №100); Лісопильний завод, вул. Жовтнева №101; залізниця (пасажирська станція Полтава-Київська і товарна станція зі складами); Спиртогорілчаний завод (вул. Зіньківська №3); «Сільгоспостач» (вул. Зінківська №17); 26-й Крупозавод / просозавод (вул. Зінківська №23); підприємство «Головвтормет» (вул. Зіньківський шлях №63).

Отже, починаючи з кінця XIX ст. Павленки перетворилися із селянсько-ремісничого передмістя в житловий робітничий район біля промислового вузла в кінці вул. Жовтневої → та на початку вулиці Зіньківської. Прискорення процесу індустріалізації припало на кінець 1920-х – 1930-ті роки.

↑ *Рис. 40. Вул. Жовтнева на початку 1940-х років (тепер – Соборності).*

На Павленках у 1920-х/1930-х працювали дві школи: №5 (колишня стешенківська гімназія) і №18 (у будинку колишнього училища імені Ерістова), яка приблизно на початку 1930-х років була перенесена на Юрівку, а її приміщення зайняла школа №5. До середини 1930-х років діяла і Покровська церква (знесена в другій половині 1930-х, а будинок колишньої церковно-приходської школи біля неї використовували як дитячі ясла). Павленківська бібліотека тоді розміщувалася на однойменній площі. Діяли дитячі ясла БУПРУ (на початку 1930-х) / Будинок дитини №1 в кінці 1930-х / початку 1940-х (вул. Войкова 48, тепер – вул. Покровська №48, старий корпус туб. диспансеру), та Дитячі ясла / Тубясла №2 (вул. Шведська №52).

Другою (після Дослідної станції) науковою установою на Павленках з 1926 року стала Гравіметрична обсерваторія (тоді – вул. Обсерваторська №25, у наш час – вул. Мясоєдова №27/29). З початку 1930-х років діяла, як самостійна установа, – Агрометеорологічна станція (вул. Шведська №84).

По вул. Жовтневий №62 розташовувався районний відділ міліції №№2 і 3.

Не оминули Павленки і Голодомор 1932/1933 рр. (не так сильно, як сільські райони, бо їдальні підприємств забезпечували працівників сяким-таким харчуванням), та сталінські політичні репресії 1937/1938 років.

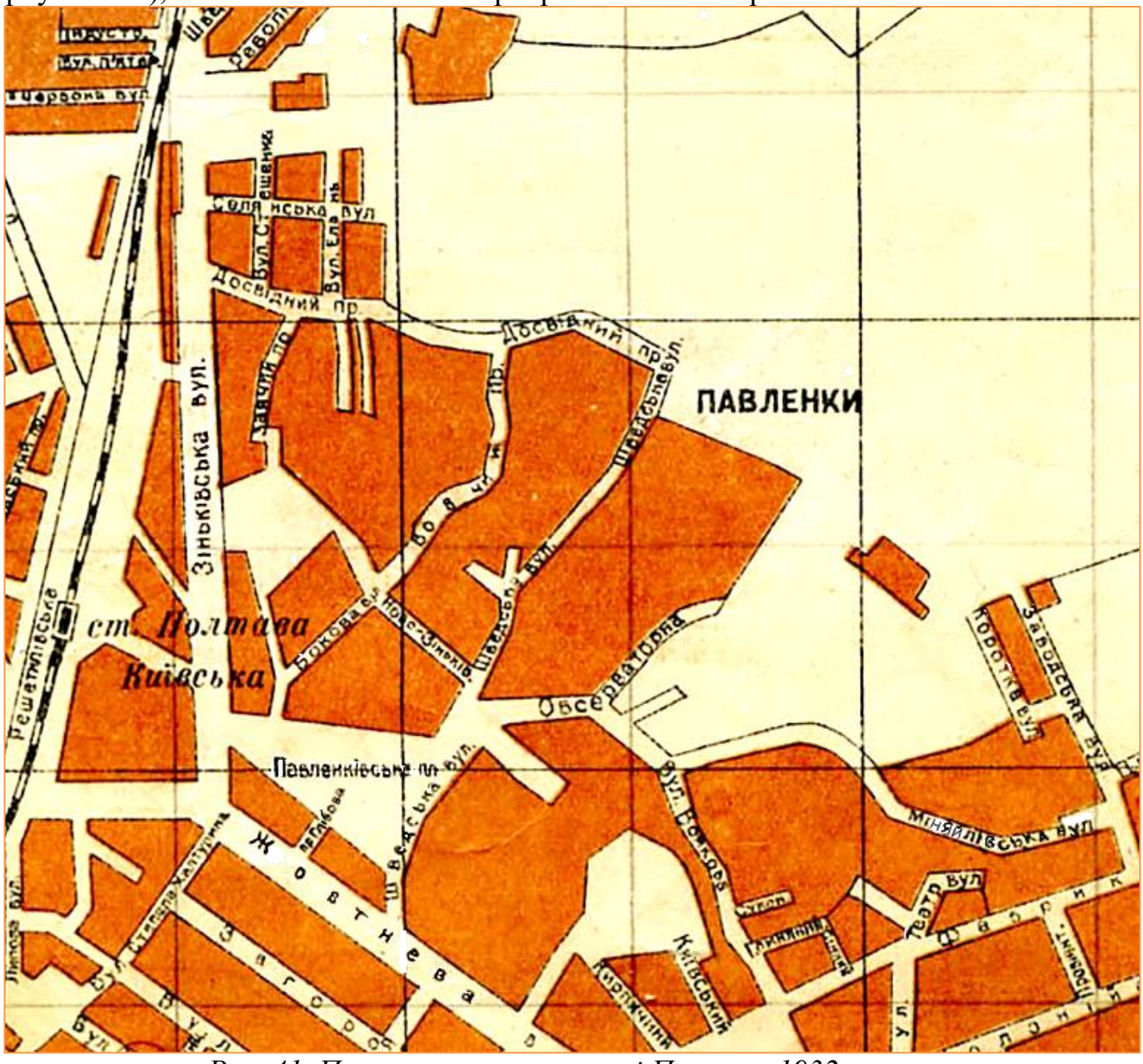

Рис. 41. Павленки на картосхемі Полтави 1932 року

3.6.4. Павленки під час німецької окупації (18.09.1941 – 23.09.1943)

Рис. 42. Вул. Куракінська (нині – Соборності), кінець Каштанової алеї, нині – Київська площа. Фото 1942/1943 р., запозичення з німецького аукціону

Німецька окупація і деокупація Полтави радянською армією не супроводжувалися боями в місті. Але і в першому, й особливо – в другому випадкові відбувалися його інтенсивні бомбардування (у т.ч. і Павленків, оскільки вони розташовані близько до залізниці й на шляху зі сходу – на аеродром у Рибцях). Перед відступом, німецькі окупанти підпалювали будинки в центрі Полтави, що мали два й більше поверхи; підірвали вибухівкою будівлі промвузла на Куракінській і Зіньківській (роботу цих підприємств німці відновлювали). Але садиби на Павленках здебільшого уціліли (тому після деокупації сюди масово переселяли й підселяли родини із більш постраждалих районів міста та з інших населених пунктів).

Чимало людей окупанти вивезли на роботи до Німеччини; перед відступом були розстріли мирного населення.

Спогади людей, які дітьми пережили німецьку окупацію – на *с. 355-362*.

Рис. 43. На фото ліворуч і вгорі – труба й будівлі олійного заводу, знищеного окупантами.

3.6.5. Павленки у післявоєнний час (після 09.1943 р. – до сучасності)

Павленки – район досить консервативний за плануванням території. Основні елементи (вулиці, садиби) залишаються тієї ж конфігурації, що й два з половиною століття тому. Хоч зміни деяких вулиць таки відбулися: їх розширили (за рахунок звуження садиб), замість бутового покриття центральних і ніякого – другорядних у 1970-х і пізніше поклали асфальт (місцями в наш час залишилися його фрагменти). Із новопрокладених, варто згадати вулицю М.Духова (в кінці 1950-х – до середини 1960-х – Турбінну), та провулки, прокладені й забудовані садибами на місці земель колишньої школи садівництва / аграрного технікуму (Візничий, Ізмаїльського, Д.Квітки, Сазанова, Третьякова), та місці колишнього саду Шуберта з кінця 1940-х до початку 1970-х років (Гвардійські вул. і пров.; Закритий, Металозаводський і Метеорологічний пров., а також біля вул. Шведської, Дослідної, пров. Тесленка).

Були надані назви раніше безіменним провулкам від вул. Желвакова / Бабичів Яр (Кривий / Гнєдича, Риночний / Костя Товкача), Покровської (Войкова / Академіка Федорова); перейменовані в кінці 1950-х: від вул. Шведської (1-й, 2-й, 3-й Шведські провулки стали називати Піддубного, Мусоргського / з 2023 р. Обсерваторний, Кобилянської); отримали номери тупики (1-й, 2-й, 3-й); від Заячого провулку (Вільний, Декоративний, Меліоративний, Замковий). Останні, разом із сусідніми вулицями, фактично зникли в 1980-1990-х роках у зв'язку зі спорудженням 9-поверхівок так званого 109-го мікрорайону («Балкового») – силами й на замовлення Турбомеханічного заводу. Це – найбільший квартал багатоповерхівок на Павленках, жителі якого й не здогадуються, що живуть у північно-західній частині колишнього передмістя із садибною забудовою рубежу XIX-XX ст.

Квартали переважно цегляних 5-поверхівок із вкрапленнями приватних садиб сформувалися з кінця 1950-х років замість одноповерхової забудови біля вулиць Соборності, Зіньківської, початку Шведської, Рєпіна, Духова, Павленківської площі.

Як результат, значна частина людей, починаючи з 1960-х років, переселилася із гуртожитків, бараків, приватних будинків без зручностей у більш комфортне житло.

Із післявоєнного часу відбувалися й поступові зміни приватних садиб.

Рис. 44. Садиба на схилі Бабичевого яру.

Солом'яні, жерстяні й черепичні покрівлі дахів змінили на шиферні, а з 2000-х подекуди – на метало-черепичні. Теж відбулося і зі стінами цих будинків. Спочатку глинобитні стіни переважно в 1960-х обкладали шаром в 0,5 – 1 цеглину, інколи штукатурили їх, а з початку 2000-х обробляли сучасними теплоізолюючими і декоративними матеріалами. А також робили добудови до хат, до них – ще прибудови, плюс сараї із чого завгодно. Все – наскільки дозволяла площа присадибної ділянки. Такий стихійний підхід до планування простору садиб і стиль полтавські молоді архітектори назвали «*сараїзмом*». Особливо такий стиль характерний для ділянок зі складним рельєфом – біля крутосхилів Бабичевого, рідше – Чамариного яру.

Від кінця 1980-х роуків на місці вже згаданих земель «Садівництва» виросли квартали по сучасному розпланованих садиб-котеджів забезпечених людей (*рис.45*). Такі садиби трапляються в наш час і на вулицях старої забудови.

Новий квартал багатоповерхівок з 2010-х років розпочали споруджувати на території, яку повністю займав Турбомеханічний завод (ПТМЗ). Від 1930-х років він був найбільшим працедавцем на Павленках, але вже біля двадцяти років зменшує площі під виробничі потужності, віддає їх під оренду торговельним установам, під житлове будівництво (*рис. 46),* ТРЦ «Київ» тощо.

У післявоєнні роки насадили парк на Павленківській площі й доглядали за ним.

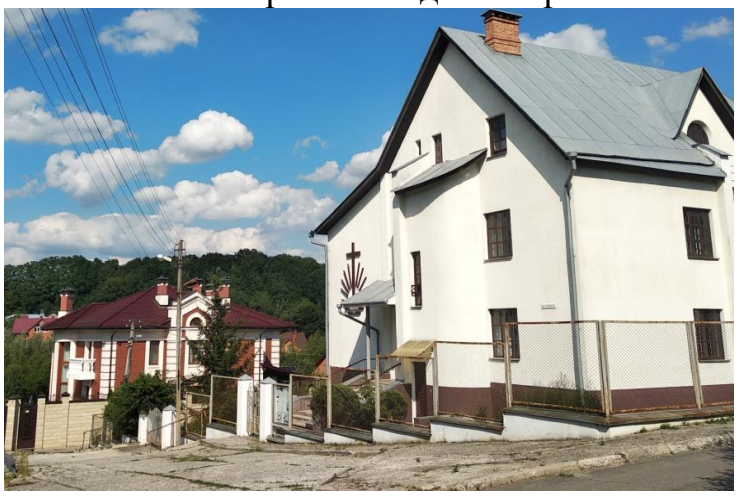

Рис.45. Садиби на колишніх землях Садівництва

46. Будується мікрорайон Сіті-Парк, 2021 р.

Про історію Турбомеханічного заводу йдеться в окремій статті (*с.298-303*).

Іншим великим працедавцем – промисловим підприємством на Павленках у 1940/ /2000-х роках була швейна фабрика «Ворскла» (*с. 296-297*).

Від 1968 до 1995 р. на вулиці Зіньківській №44 діяло вище військове командне училище зв'язку. 1995-го його перетворили у Полтавський філіал Київського військового інституту управління та зв'язку. А вже через 4 роки реорганізували у Полтавський військовий інститут зв'язку. 2007-го на базі закладу сформували факультет засобів військового зв’язку Київського політехнічного інституту. 2013-го було створено Військовий інститут телекомунікації та інформатизації, а пізніше – об'єднаний навчально-тренувальний центр військ зв’язку.

Заклади освіти на Павленках у післявоєнний час діяли в пристосованих маленьких приміщеннях. За типовими проектами в 1960 році була зведена будівля школи №5 (вул. Соборності, 64), з добудовою 1987 р., а в 1961 р. – школи №9 (Шведська, 3). До 2009 р. діяла також заочна школа №3 (Павленківська площа, 6). Були зведені нові дитячі садочки-ясла по вул. Миколи Духова №7, по вул. Дослідна № 9 і 56, та на Павленківській площі №24 (останній у наш час – офіс фірми «Кернел-трейд»).

З 1950-х діє обласний протитуберкульозний диспансер (вул. Покровська, 48). Разом із медпунктом ПТМЗ у 1990-х відкрита поліклініка біля Павленківського парку (тепер – Амбулаторія сімейної медицини №7, ЦПМСД №1).

Серед закладів культури найпомітнішим із часу відкриття в 1954 р. до 2010-х років був Палац культури ПТМЗ. Зал палацу культури з чудовою акустикою був розрахований на 850 місць. В окремих приміщеннях палацу працювали колективи художньої самодіяльності, різні гуртки й студії для дітей і дорослих (театральна, циркова, художня, музична, балетна тощо), профспілкова бібліотека.

Кут від вул. Соборності №72 до вул. Зіньківської №6 – це зосередження магазинів, невеликий Павленківський ринок. Із 2009 року тут діє ТРЦ «Київ».

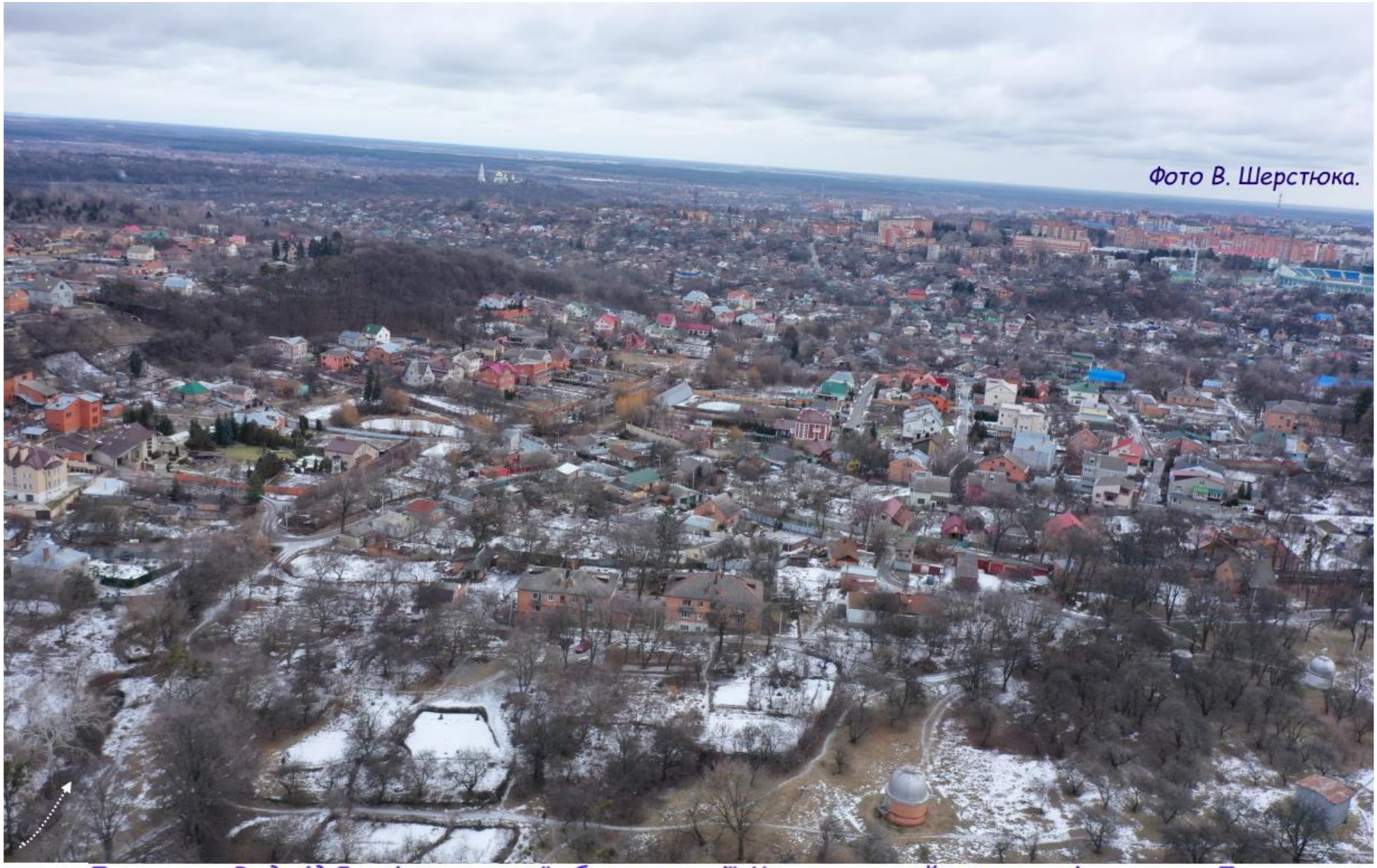

Рис. 47. *Павленки. Вид від Гравіметричної обсерваторії. Чамарин яр, його схили і залишки Тарапуньки*

4. ВУЛИЦІ ПАВЛЕНКІВ І ПРИЛЕГЛИХ ДО НИХ ТЕРИТОРІЙ

4.1. СУЧАСНІ НАЗВИ ВУЛИЦЬ ІСТОРИЧНОГО РАЙОНУ ПАВЛЕНКИ І ПРИЛЕГЛИХ ДО НЬОГО ТЕРИТОРІЙ (на 01.05.2023 р.)

Сучасна назва, розташування	*Пояснення сучасної назви*	*Зміни назви (за хронологією: угорі – новіші)* *Пояснення старих назв – у табл. на с.81-87*
1-й Прорізний провулок; **2-й Прорізний провулок** - куток «Нижня Колонія»	Два спуски, які ніби *прорізають* правий схил нижньої частини Чамариного яру, від вул. Нижньо-Фабрикантської – до вул. Сонячної. Станом на початок 1940-х років ці назви вже існували.	
1-й Театральний провулок ; **2-й Театральний провулок** - район «Колонія»	Короткі паралельні провулки від вул. Театральна – у бік Чамариного яру. В районі «Колонія» у 1810-1821 роках розташовувався перший у Полтаві театр (звідси й назва вулиці). Швидше за все, і провулки прокладені в першій половині XIX ст.	
1-й Тупик	У 1958 р. офіційно безіменний існуючий тоді проїзд між вул. Менжинського (з 2016 р. – Графа фон-Гарнієра, з 2023р. – вул. Садівництва) і провулком Суконний назвали «*1-й Тупик*»	
2-й Тупик	У 1958 р. офіційно безіменний вузький прохід між вул. Менжинського (з 2016 р. – Графа фон-Гарнієра, з 2023р. - вул. Садівництва) і тоді безіменний прохід назвали «*2-й Тупик*»	
3-й Тупик	У 1958 р. офіційно безіменний існуючий тоді проїзд між вул. Менжинського (з 2016 р. – Графа фон-Гарнієра, , з 2023р. – вул. Садівництва) і вул. Історичною назвали «*3-й Тупик*»	
Академіка Євгена Федорова провулок - за вузьким проходом від вул. Покровської – униз, на місці земель училища / технікуму Садівництва і городництва	*Федоров Євген Павлович* (1909-1986) – астроном, директор Головної Обсерваторії АН УРСР. У 1947-1959 роках був науковим працівником, ученим секретарем Полтавської гравіметричної обсерваторії АН УРСР.	- **Войкова** провулок (до 2016 р.) – Войков Петро Лазарович (1888-1927), революціонер, учасник розстрілу родини імператора Миколи II, радянський діяч. - **Миняйлівка** - за довідником 1896 р. (від нього починався цей куток Павленків). - За довідником 1886 р. – переулок **«К Ґуссóну»** (?).
Анни Ярославни вулиця *Від Новоміського кладовища – на схвд, у бік Підмонастир'я.*	На честь королеви Франції Анни, дружини французького короля Генріха I (1051—1060); доньки Великого князя Київського Ярослава Мудрого.	- **Лізи Чайкіної вул.** (1955 - до 05.2023). - **Окремі Хатки вул.** (1930-ті – 1955). - До 1930-х відносили до кутка **Миняйлівка**
Астрономічна вулиця правий схил Бабичового яру. *Від початку вул. Івана Банка /Коваля - до вул. Покровської.*	Належить до групи загальних назв. Можливо, пов'язана з відносною близькістю до обсерваторії. Сучасну назву має з кінця 1930-х років (1938?)	У кінці XIX - на поч. XX ст. цей схил був слабо заселеним. Деякі садиби до цього числилися по пров. Кирпичному (нині – вул. Івана Банка, недавно - Коваля). На плані Вайнгорта 1930-х – непарні №№ вул. Рєпіна (через яр). Ймовірно, виділена в окрему вулицю у самому кінці 1930-х років (прописка - від 1938 р.). Від вул. Жовтневої вів пров. Желвакова (до 1980-х рр.)
Бабичів Яр вулиця *Частина вулиці видна на планах початку XIX століття.*	За назвою яру- від ПК «Листопад» (вул. Соборності) - до пров. Костя Товкача, у межах вершини і лівого схилу Бабичового яру. Така назва - з 2023 року.	**Желвакова вулиця** (з 1930-х до 2023 р.) **Бабичівський** провулок (до 1930 р.). У кінці XIX століття згадується як куток **Бабичівка**
Візничий провулок	Рішення ВК ПМР народних депутатів від 26.04.1995 №137 "Про найменування вулиць в нових районах забудови міста". Прокладений паралельну вул. Дослідній, на колишніх землях технікуму садівництва	
Вільний провулок – від пров. Заячого до вул. Дослідної,	Загальна (абстрактна) назва. У наш час - вузький прохід з невеликою кількістю	**3-й Заячий провулок** (до 1958 р.)

Пн.-зх. частина Павленків	приватних садиб.	
Вільямса вулиця Мікрорайон Балковий (109-й). *(у 2023 р. проголосовано за назву: вулиця «Старий Хутір»)*	Вільямс Василь Робертович (1863-1939) – ґрунтознавець-агроном, академік АН СРСР, АН БРСР, ВАСГНІЛ. Його ім'я в 1938-1956 рр. носив Інститут кормів, який існував на базі Дослідної станції в Полтаві.	Нова назва - **вул. Старий Хутір.** **Вільямса** вулиця - з 13.10.1951 року. **Селянська** вулиця (до 1951 р.), **Хліборобський провулок** (1920-ті). До 1919 р. – хутір Божка (в 1920-х – селище Божківське)
Вовчий провулок	Назва сусіднього пров. Тесленка до середини XX ст.	Пров. Памірський (у 1958-2023 роках)
Гвардійська вулиця	Названі на честь гвардійських воєнних частин у роки радянсько-німецької війни (1941-1945). *Рекомендовані до перейменування в 2023 р.*	Назва передбачена схемою планування території від 1946 року. Фактично прокладений у кінці 1950-х/поч.1960-х
Гвардійський провулок		За постановою 1946 р. мав назву Обсерваторний пров.
Гладкого вулиця (Нижня Колонія / Лугова)	Гладкий Гордій Павлович (1849-1894) – композитор, автор варіанту музики до «Заповіту» Т.Шевченка	Рішення ВКПМР депутатів трудящих № 560 від 30.09.1970 "Про найменування нової вулиці в м. Полтаві"
Глиняний провулок - район «Сінна площа»	Швидше за все, провулок сформувався у другій половині XIX ст., на плато, паралельно до Бабичового яру. Назва, можливо, походить від глиняного ґрунту.	
Глінки провулок *Провулок видно на картах вже самого початку XIX ст.* У серпні 2023 р. перейменовано на пров. Володимира Данилейка	Глінка Михайло Іванович (1804-1857) – російський композитор, засновник російської класичної музики, автор двох опер, симфоній, романсів і пісень. Володимир Григорович Данилейко (09.08.1930, с. Демина Балка, Хорольський р-н – 22.01.2017) – етномистецтвознавець, поет і літератор-фольклорист, журналіст. У голодному 1933-му році батькам Володимира вдалося вирватися до Полтави й поселитися на Павленках (вул. Шведська, 39а).	- До 1952р. **Неветівський** провулок (в адрес-календарі 1896 – Невєтовскій переулок). За прізвищем одного з його мешканців кінця XIX ст. - Навєта (чи Невєта) – третій будинок від початку з правого боку провулку. **Пров.** від Великої Павленківської вулиці **наліво** [1886]. До початку XX століття включав велику кількість домоволодінь (очевидно, весь куток Павленків на північ від кутка за волосним управлінням). На початку XX ст. Невєтовским провулком називався короткий відрізок до повороту направо (вниз до балки). У 1934 р. вказано, що мав назву «Темний пров.»
Гнєдича провулок	Перейменовано 09.11. 1962 р. на честь Гнідича (Гнєдича) Миколи Івановича (1784, Полтава – 1833, Петербург) – поета, перекладача, громадського і театрального діяча, члена-кореспондента Петербурзької Академії наук.	- з 1962 р. **– Гнедіча** (так у рішенні міськвиконкому) - **Кривий** провулок (1958 -1962 рр.). - з кінця 1920-х до 1958 р. – частина **вул. Желвакова**. - З кінця XIX століття – частина місцевості **Бабичівка**
Дарвіна провулок	Безіменний провулок з будинками по вулиці Театральній у 1958 р. перейменований на *провулок ім. Дарвіна*	
Декоративний провулок – від пров. Заячого на північ. Пн.-зх. частина Павленків на межі з мікрорайоном Балковий (109-й)	Назва провулку абстрактна (синонім: прикрашений, показний). Збереглися декілька приватних садиб по правій (східній) частині провулку	**2-й Заячий провулок** (до 1958 р.)
Дмитра Квітки провулок Нова забудова колишніх земель «Садівництва»	Квітка Дмитро Костянтинович (1837-1909) - віце-президент і президент Полтавського с.-г. товариства (1882-1906) підприємець і меценат	Рішення ВК ПМР народних депутатів від 26.04.1995 №137 "Про найменування вулиць в нових районах забудови міста"
Докучаєва вулиця – Мікрорайон Балковий (109-й).	Докучаєв Василь Васильович (1846-1903) — природознавець, керівник експедиції на Полтавщині	З 1920-х до 1952 р. – вулиця **В.Еллана** (Блакитного). Рішення ВК ПМР депутатів трудящих № 1151 від

Вулиця забудована у 1960—1970 років 5-9 поверховими будинками.	в 1888-1894 роках, ініціатор створення краєзнавчого (тоді - природничо-історичного) музею Полтавського земства в 1891 році.	03.09.1952 "Про перейменування вулиць в м. Полтаві" носить ім'я Василя Докучаєва. У 1920-х роках відносили до Божківського селища (колишній хутір Божка)
Дослідна вулиця *(з 2023 р.)*	Від назви території «Дослідне поле» (діє з 1885 р.)	У 1958-2023 рр. зрусифікована назва — вулиця Опитна
Дослідний провулок – Нова забудова колишніх земель «Садівництва»	Провулок від вул. Дослідної (раніше - Опитної), названої за розташування на південь від Дослідного поля (нині – Дослідної станції імені М.І.Вавилова)	Рішення ВКПМР народних депутатів від 26.04.1995 №137 "Про найменування вулиць в нових районах забудови міста"
Едуарда Горошочка провулок *(з 03.2023)*	Едуард Юрійович Горошочко (1990-2022) — учасник російсько-української війни, волонтер	**Міняйловський пров**. – новобудова на колишніх землях Садівництва (назва присвоєна в 1993 р.)
Єврейський провулок	Біля колишнього Єврейського кладовища	**Панфілова провулок**, назва з 1993 до 2023 року.
Закри́тий провулок	Закритий для наскрізного проїзду від вул. Шведська до вул. Гвардійська територією дитсадка (колись - дача Шуберта)	Постанова ВК ПМРДТ №18 від 15.01.1946 «Про найменування нових вулиць та провулків м. Полтави, що проложені внаслідок переносу проекту нової планіровки»
Заячий провулок (від вул. Зіньківської – по долині річки Тарапуньки)	Назва з'явилася в друкованих матеріалах на рубежі XIX-XX ст. Походження назви достеменно невідоме. Але декілька вулиць на Павленках теж мали «тваринні» назви.	
Зіньківська вулиця Обмежує Павленки із заходу.	Починається від Київської площі (до 2023 р. – площа Зигіна) в північному напрямку – на *Зіньків*, Гадяч і далі. Сучасна протяжність – від 1958 р.У кінці XIX ст. – заселена частина Зіньківської поштової дороги	Зіньківська поштова дорога (у XIX – на початку XX століття), у 1920-х – Зіньківський шлях. У XVIII—XIX століттях — чумацький шлях, згодом — поштовий і торговий тракт від Полтави на північ.
Івана Банка вулиця *(з 2023 р.)*	*Іван Андрійович Банк* (1986-2022), захисник України, який загинув у протистоянні російській агресії	**Коваля вулиця** (1965-2023), на честь Миколи Коваля, що загинув 05.1945 р.; **Кирпичний провулок** (до 1965)
Івана Піддубного провулок	Див.: **Піддубного провулок**	
Ізмаїльського провулок Нова забудова колишніх земель «Садівництва»	*Ізмаїльський Олександр Олексійович* (1851-1914) – учений-агроном, віце-президент Полтавського т-ва сільського господарства, управитель маєтку Кочубея	Рішення ВК ПМР народних депутатів від 26.04.1995 №137 «Про найменування вулиць в нових районах забудови міста»
Історична вулиця	Належить до групи загальних назв.	У 1930 р. – **Цвєточний провулок**; на картах другої половини 1930-х і ще в 1950 р. - дві вулиці: **1-ша Історична + 2-га Історична** (розділені вул. Заводською)
Йосипа Гофмана вулиця Нижня частина лівого схилу Павленківської балки (між Єврейським кладовищем, провулком Л.Чайкіної, і руслом Тарапуньки з півдня)	*Йосип Давидович Гофман* (1925-2015) – учасник війни (1942-1945), був присутнім на Нюрнберзькому процесі. Після війни – полковник, політпрацівник. Очолював ветеранську організацію Єврейської общини Полтави, був директором її правління, автор книг і статей в єврейській пресі.	**Затонського** вулиця (з 1968 до 2016 р.). На честь Володимира Петровича Затонського (1888-1938), українського радянського партійного (більшовицького) і державного діяча – одного із виконавців Голодомору в Україні, народного комісара освіти. Розстріляний в роки сталінських репресій.
Квітки Дмитра провулок	Див. **Дмитра Квітки провулок**	Рішення ВК ПМР народних депутатів від 26.04.1995 р.
Квітуча вулиця	Належить до групи загальних назв.	З 1946 р.: «Про перейменування вулиці ім. Стешенко»
Київська площа	Поряд - Київський залізничний вокзал, Київська районна рада, ТРЦ «Київ» (перейменовано в 2023 р.)	**Зигіна площа** (1962-2023), на честь генерала О.І.Зигіна,що загинув на Полтавщині. **Транспортна** площа (до 1962 р.)

Кобилянської Ольги провулок	Див.: **Ольги Кобилянської пров.**	**3-й Шведський** провулок (1946-1962 р. р.)
Костя Товкача провулок	Товкач Костянтин (Кость) Іванович (1881-1937) – український громадський і політичний діяч (Полтава)	У 1958-2023 р. – провулок Риночний (на схід від колишнього базару). До 1930-х частина кутка Бабичівка.
Леоніда Гусака вулиця (з 2023 року)	Гусак Леонід Іванович (1947-1996) — графік, художник, оформлювач експозицій, письменник.	Пров. Ракова - колишня ліва сторона Опитного провулка (Постанова від 26.12.1944). У 1946 р. - вулиця Ракова.
Лютого Олександра вулиця	Див. **Олександра Лютого вулиця**	
Металозаводський провулок	Завод «Метал» (після 1958 р. – Турбомеханічний) – основний замовник планування і забудови садиб	Назва передбачена схемою планування території від 1946 року. Фактично прокладений на рубежі 1950-х/1960-х
Метеорологічний провулок	Поблизу розташована Полтавська метеорологічна станція	Назва передбачена схемою планування території від 1946 року. Фактично прокладений на початку 1960-х років
Миколи Духова вулиця	Уточнення запропоноване автором і підтверджене голосуванням громадськості в березні 2023 року.	**Генерала Духова вулиця.** Прокладена як окрема в кінці 1950-х років і до 1974 р. носила назву «вул. Турбінна».
Михайла Токаревського провулок (з 2023 року)	Михайло Дмитрович Токаревський (1884-1974) — громадсько-політичний діяч у Полтаві, кооператор.	**Яценка** вулиця (1965 – 2023 рр.) . **Київський** провулок (з кінця XIX ст. до 1965 року).
Мусоргського провулок У квітні 2023 р. назву винесено на перейменування (**пров. Обсерваторний**)	Мусоргський Модест Петрович (1839 -1881) — російський композитор, один із членів «Могутньої купки». Автор опер, оркестрових творів і творів для фортепіано, романсів, творів для хору.	**2-й Шведський** провулок (1946-1962 р.). Рішення ВК ПМР депутатів трудящих від 09.11.1962 № 1044 "Про затвердження списку перейменування вулиць міста Полтави". До 1946 – безіменний по вул. Шведська
Мясоєдова вулиця *Вулицю видно на картах вже початку XIX ст.*	Мясоєдов Григорій Григорович (1834-1911) – художник, академік, один із лідерів Товариства пересувних художніх виставок. З 1889 до смерті мешкав у садибі в передмісті Полтави - Павленках. Батько художника Івана Мясоєдова.	**Обсерваторна** (від рубежу 1920-х/1930-х рр . до 1960 р.). Мясоєдівська (до кінця 1920-х), Малая Встречная + Лєсная ул. (станом на 1915 р.), Пінкорнеллі пров. Іноді окремі частини цієї вулиці мали різні назви.
Мясоєдова провулок (?)		Отримав назву на початку 1990-х років.
Незалежності майдан	Перейменовано в першу річницю проголошення Незалежності України	З 1920-х – до 17.08.1992 р. «**Площа Дзержинського**»; **Сінна площа** (від середини XIX ст. - до 1920-х років).
Новозіньківська вулиця	На карті 1912 р. є пров. Зіньківський, який починався від вул. Зіньківської навпроти Київського вокзалу і закінчувався навпроти сучасної вул. Рєпіна. Сучасна назва вже є на планах початку 1930-х років, оскільки відходила від вулиці Зіньківської.	Конфігурація вулиці зумовлена ліквідацією пров. Зіньківського при розширенні території попередника Турбомеханічного заводу в кінці 1920-х років (нова вулиця по периферії огинає його територію).
Новозіньківський провулок	Назва з'явилася, очевидно, на рубежі 1930-х/1940-х років (оскільки цей провулок відходив від вул. Новозіньківської)	Північний відрізок колишньої вул. **Бокова**, яка починалася від межі Павленківської площі з вул. Зіньківською (більша її частина була знесена в 1930-/1940-х, при розширенні території заводу «Метал»).
Олександра Лютого вулиця	Лютий Олександр Сергійович (1920-1944) – Герой Радянського Союзу, старший матрос. Дитинство провів у Полтаві, в дитячому будинку	**Бульварна** вулиця - до 1965 р. (Рішення ВК ПМР від 28.04.1965 «Про перейменування вулиць м. Полтава» - *вулицю Бульварну* на вулицю імені Олександра Лютого)
Ольги Кобилянської провулок	Кобилянська Ольга Юліанівна (1863-1942) – українська письменниця із Буковини.	**3-й Шведський** провулок. (Рішення ВК ПМР депутатів трудящих від 09.11.1962 № 1044).

Павленківська площа	Названа за розташуванням у передмісті Павленки	Згадується з 1860-х років як «Павленська площа»
Пам'яті жертв Голокосту провулок	Перейменована в пам'ять про нищення єврейського народу нацистами в роки Другої світової війни	**Лізи Чайкіної пров.** (1955-2023 р.)**.** Нижня частина лівого схилу Чамариного яру, біля Єврейського кладовища
Підгірна вулиця	Названа за розташуванням під горою – лівим схилом Чамариного яру / долини Тарапуньки	На одному з планів 1910-х років названа Братською вул., від вул. Косої – до Єврейського кладовища
Піддубного провулок	Піддубний Іван Максимович (1871-1949) – професійний борець. Дружив із І.Г. Мясоєдовим	**1-й Шведський** провулок (1946-1962). Рішенням від 09.11.1962 – **пров. Івана Піддубного**
Подорожний провулок Котеджі в нижній частині схилу північної експозиції	Загальна назва (за чиєю ініціативою і що малося на увазі – незрозуміло)	На місці незабудованих земель училища / технікуму Садівництва і городництва. Землевідведення – в 1990 р.; назва – розпорядженням ВК ПМР № 920-р від 09.08.1993
Покровська вулиця *Вулицю видно на картах вже початку XIX ст.*	Отримала назву від Покровської церкви, яка з 1864 року розташовувалася на Павленківській площі. Прокладена ще в другій половині XVIII століття і вела від Павленківської площі до центру Полтави (через глибокий Бабичів яр). Вулиця звивиста, з перепадами висот, двостороннім рухом транспорту	– **Войкова** вулиця (1943 – 21.09.1999). – **Покровська** – в роки німецької окупації (1941-1943) – **Войкова** вулиця (кінець 1920-х – 1941). – **Чапаєва** вулиця (з 04.1925 - кінець 1920-х). – **Покровська вулиця** (з кінця XIX ст. – 1925) – **Павленська** вулиця (за планами домоволодінь 1880-х)
Попова вулиця З 2023 р. - вул. **Родини Пильчикових**	Попов Олександр Степанович (1859-1906) — російський фізик і винахідник в галузі електро-радіотехніки, педагог, популяризатор науки	У 1952 р. **Ткаченківська** вулиця була перейменована на вулицю **Олександра Попова.**
Прямокутний провулок	Провулок Прямокутний названий так за його форму (згини покритої щебенем дороги майже під прямими кутами)	- В 1958 р. існуючому *провулку без назви*, домоволодіння на якому до цього відносили до вулиці *Новозіньківської*, було надано окрему назву – *провулок Прямокутний* . - На рубежі XIX-XX ст. садиби належали до кутка передмістя Павленки «*За волосною управою*».
Рєпіна вулиця. Коротка вулиця, яка веде від Бабичівки до Павленківської площі. *Видна на планах початку XIX століття*	Рєпін Ілля Юхимович (1844-1930) – художник у стилі реалізму, академік Академії мистецтв, член Товариства пересувних художніх виставок. Мав тісний зв'язок із діячами української культури; відомі його твори на мотиви української історії.	Нинішня вул. Рєпіна до 1958 р. була продовженням вул. Желвакова. А назву вул. Рєпіна до 1958 р. мала ділянка верхньої частини вул. Желвакова (до кінця 1930-х – і сучасна вул. Астрономічна). До кінця 1920-х рр. була частиною Бабичівського провулку (Бабичівки).
Родини Русових провулок *Селище Тарновщина*	Русова Софія Федорівна (1856-1940), засновниця українського жіночого руху, педагог, громадська діячка; Русов Олександр Олександрович (1847-1915), громадський діяч, статистик, етнограф, фольклорист. Михайло Олександрович Русов (1876-1909), політик. Юрій Олександрович Русов (1895-1961), іхтіолог.	У 1951- 2016 рр. – провулок Бакинських комісарів (Рішення ВК ПМР депутатів трудящих від 03.09.1951 №1207 "Про затвердження схеми планування вулиць в пос. Яківці та Д. Павленки")
Садівництва вулиця *Вулицю видно на картах вже початку XIX ст.*	Названо так за нашою пропозицією в ході обговорення 2022-2023 рр. про перейменування вул. «Графа» фон Гарнієра. Назва відображає приналежність до території Школи садівництва і городництва (пізніше – технікуму).	- **Графа фон Гарнієра** вулиця (05.2016-09.2023 рр.) - **Менжинського** вулиця (1958-2016 рр.) - **Войкова** провулок (1930?- 1958 р.), який включав і сучасну *вулицю Чамарин Яр (Овражну).* - **Миняйлівський** провулок (до 1930-х і в 1941-1943 рр.)

Сазанова провулок – колишня частина розплідника Школи садівництва	Сазанов Віктор Іванович (1879-1967) – директор Полтавської дослідної станції в 1920-1930 рр., багато зробив для її розвитку.	Рішення ВК ПМР народних депутатів від 26.04.1995 №137 «Про найменування вулиць в нових районах забудови міста»
Сінний провулок	Відходить від Сінної площі до Бабичового яру	Забудовувався із кінця XIX ст. (від Сінної площі)
Січових стрільців вулиця	Центральна вулиця селища Тарновщина (до 1938 р. – село Дальні Павленки)	Розпорядженням голови ОДА № 207 від 20.05.2016 вул. *Бакинських комісарів* (така назва була з 1951 р.) перейменована на вулицю Січових стрільців.
Січова вулиця, Стрілецька вулиця, Стрілецький провулок	Виробничий кооператив «Екопарк Еталон» (таунхауси, дуплекси і котеджі) – містечко біля селища Тарновщина і Полтавського дендропарку	Назви є похідними від вулиці Січових Стрільців, з якої здійснюється в'їзд на закриту територію забудови. Затверджено рішенням Полтавської міськради в 2023 р.
Соборності вулиця *(між №№ 48 і 78)*	На честь ідеї про соборність українських земель в Українській Самостійній Соборній Державі, а також як така що бере початок від Успенського *собору* (перейменована в 2016 р., у зв'язку з декомунізацією).	*Назви відрізку від Корпусного парку – до Київської площі:* - **Кременчуцька поштова дорога** (до 1890-х років); - **Кременчуцька** вулиця (від 1890-х до 1909 р.); - **Куракінська** вулиця (від 1909 до 1921 р.); - імені **Ардова** (у квітні-липні 1919 р.) - **Повстанська** вулиця (у 1921-1922 рр.); - **Жовтнева** вулиця (1922-1941) *, №№ від Соборної площі*; - **Куракінська** вулиця в роки німецької окупації (1941-1943); - **Жовтнева** вулиця (1943-1952) *, №№ від Соборної площі*; - **Жовтнева** вулиця (1952-1961) *, №№ від Корпусного парку*; - **Жовтнева** вулиця (1961-2016) *, №№ від Соборної площі*
Сонячна вулиця	Належить до абстрактних назв. Очевидно, з'явилася в 1930-х роках в районі Нижня Колонія.	На планах кінця 1930-х/1940-х років підписана як Сояшна (Соняшна) вулиця.
Суконний провулок	Розділяє райони Полтави: Павленки і Нижня Колонія. Назва зумовлена основним заняттям німців-колоністів – виробництвом сукна в XIX ст.	На старих планах показаний не на правому схилі Бабичового яру, а на його днищі, біля Тарапуньки, в якій замочували колись коноплі.
Тарновщинська вулиця	Пропозиція подана автором і підтверджена голосуванням громадськості в березні 2023 року. За розташуванням у *селищі Тарновщина*	**Гастелло вулиця:** Гастелло Микола – радянський льотчик. Рішення від 03.09.1951 "Про затвердження схеми планування вулиць в пос. Яківці та Д. Павленки"
Театральна вулиця	Розташована в районі «Колонія», де у 1810-1821 роках розташовувався перший у Полтаві театр (звідси - назва вулиці).	Вулиця відділяє історичні райони «Колонія» і «Сінна площа», а в північній частині межує з Павленками. За проєктом 1885 року мала б іти через Чамарин яр
Тесленка провулок	Тесленко Архип Юхимович (1882-1911) – український письменник із Лохвиччини, описував нужденне життя селянства на рубежі XIX-XX ст.	До 1952 р. – **Вовчий** провулок. Рішення ВК ПМР депутатів трудящих № 1151 від 03.09.1952 "Про перейменування вулиць в м. Полтаві"
Третякова провулок	Третяков Сергій Федорович (1872-1918) – агроном, директор Полтавського дослідного поля (1905-1910) перетвореного на Дослідну станцію (1910-1918).	Рішення ВК ПМР народних депутатів від 26.04.1995 №137 (на місці земель розплідника технікуму садівництва).
Старопавленківська вулиця *(селище Тарновщина)*	Названа так на пропозицію мешканців, у пам'ять про козацьку (стародавню) назву села - Павленки	У 1951-2023 вул.Тургенєва; західна частина вулиці приєднана в 1968 р. (до того – частина вул. Яківчанської)

Чамарин Яр вулиця	За назвою яру, на правому схилі якого розташована.	До 2023 р. – вулиця Овражна
Чехова вулиця	Чехов Антон Павлович (1860-1904) – руський письменник реалістичного напрямку, драматург; лікар і громадський діяч. Позитивно ставився до України і культури українського народу.	На плані 1932 р. позначена як вул. Революційна. В роки німецької окупації (1941-1943 рр.) вже є сучасною назвою, яку очевидно, отримала в другій половині 1930-х років. До кінця 1920-х років входила до складу села Дальні Павленки (хутір Божка).
Шведська вулиця *Вулицю видно на картах вже початку XIX ст.*	Перейменована в кінці XIX ст. з аргументацією, що нею шведські війська просувалися в 1709 р. до Поля Полтавської битви (дослідження стверджують, що шведський табір стояв на сучасному Дослідному полі). Прокладена не пізніше кінця XVIII століття .	**Шведська** вул. (за довідниками з початку 1890-х років)**.** **Велика Павленська** вул. (за довідниками 1882-1886 р.). **Дорога от Большого Павленского кладбища на Дальние Павленки** (на плані 1875 р.).
Яківчанська вул.	Почали прокладати на поч. 1920-х років	**Шведська** вул. с. Дальні Павленки в 1920-х/1930-х рр.
Ярослава Мудрого вул. (2023)	Ярослáв Володимирович (983 або 987 -1054). Великий князь київський (1015-1018 і 1019-1054).	**Панфілова вулиця** (1962-2023), на честь І.В.Панфілова **Заводська вулиця** (з початку XX ст. до 09.11.1962)

4.2. ДАВНІ (КОЛИШНІ) НАЗВИ ВУЛИЦЬ ІСТОРИЧНОГО РАЙОНУ ПАВЛЕНКИ І ПРИЛЕГЛИХ ДО НЬОГО ТЕРИТОРІЙ

Назва й інтервал часу	Сучасна назва	Пояснення походження назви
1-й Заячий провулок (до 1958 р.)	Меліоративний провулок	Проходив між №№6 і 8 по сучасній вул. Дослідній і до Заячого №1а (східніше політехнічного ліцею). До 1990-х рр. – садибна приватна забудова. У 1980-х / 1990-х забудований багатоповерхівками. Пров. Меліоративний знятий із реєстрації в 2023 році.
1-й Шведський провулок (1946-1962)	Івана Піддубного провулок (з 1962 р.)	Проходить від вул. Шведської у бік садиби Мясоєдових. Виділений Постановою ВК ПМРДТ №18 від 15.01.1946 «Про найменування нових вулиць та провулків м. Полтави, що проложені в наслідок переносу проекту нової планіровки»
2-й Заячий провулок (до 1958 р.)	Декоративний провулок (залишилася частина)	– від пров. Заячого на північ, до вул. Дослідної. Крайня пн.-зх. частина Павленків.
2-й Шведський провулок (1946-1962)	Обсерваторний провулок	Проходить від вул. Шведської у бік садиби Мясоєдових. Виділений Постановою ВК ПМРДТ №18 від 15.01.1946 р. ; Мусоргського провулок (з 09.11.1962 по 2023 р.)
3-й Заячий провулок (до 1958 р.)	Вільний провулок	Посередині між пров. Декоративним і вул. Ракова на заході і сході, Заячим пров. на півдні і будинком по вул. Дослідній – на півночі.
3-й Шведський провулок (1946-1962)	Ольги Кобилянської провулок (з 1962 р.)	Проходить від вул. Шведської у бік садиби Мясоєдових. Виділений Постановою ВК ПМРДТ №18 від 15.01.1946 р.
Анненська вулиця	Тролейбусна вулиця	Назва вулиці до 1920-х і в роки німецької окупації. Халтуріна вулиця в 1930-х…2023
Ардова вул. (04-07.1919)	Соборності вул.	Ардов Борис Романович (1895-1929) – революційний діяч початку XX ст., командир робітничо-селянського полку; пізніше – чекіст. Називалася так у квітні-липні 1919 р.
Бабичівська площа	Не існує (забудована в 1960-ті роки)	Згадується в 1925 р. охоплювала нинішній квартал з північного боку сучасної вулиці Рєпіна №№14-18, на місці ринку (біля провулку Костя Товкача)
Бабичівський провулок *(до кінця 1920-х років, а*	Бабичів Яр вулиця	Найдавніша згадка – в довідникові за 1882 р. За Румянцевським переписом 1765-1766 рр. згадується Бабичів яр і хутір у ньому. Очевидно, від прізвища Бабич (досить часте для родин

також в роки німецької окупації Полтави)		козаків на Павленках у XIX – початку XX ст.). У кінці XIX століття згадується як куток Бабичівка (у довідниках – «Павленки-Бабичовка»). Желвакова вулиця (з кінця 1920-х рр. до 2023 р.) + прилеглі до неї вулиці М.Духова, Рєпіна, пров. Гнєдича, Ринковий/Костя Товкача
Бакинських комісарів вулиця	Січових Стрільців вул. (з 2016 р.)	У 1951- 2016 рр. (Рішення ВК ПМР депутатів трудящих від 03.09.1951 №1207 "Про затвердження схеми планування вулиць в пос. Яківці та Д. Павленки"). «Бакинські комісари» – 26 керівних комуністичних революційних діячів м. Баку й Азербайджану.
Бакинських комісарів провулок	Родини Русових пров. (з 2016 р.)	У 1951- 2016 рр. (Рішення ВК ПМР депутатів трудящих від 03.09.1951 №1207 "Про затвердження схеми планування вулиць в пос. Яківці та Д. Павленки")
Бокова вулиця (до кінця 1940-х років)	Не існує; тепер – територія Турбомеханічного заводу	Показана на картах початку XX століття. Починалася від Павленківської площі (там де зараз ТРЦ «Київ»), недовго тягнулася паралельно вулиці Зіньківській, а потім повертала на північний схід. У 1900-х показана як тупикова, а в 1910-х з'єднувалася на півночі із Зіньківським провулком (зараз його крайня східна ділянка є тупиком північніше стадіону 9-ї школи, а будинки відносить до вул. Шведської). У кінці XIX століття за довідниками належала до ділянки передмістя Павленки «За волосною управою». Назва «Бокова» пов'язана з розташуванням убік від Павленківської площі, відходженням убік безіменних провулків.
Братська вулиця	Підгірна вул.	На планах 1900- 1910-х років названа Братською вул. (від вул. Косої – до Єврейського кладовища). Достовірність цієї назви під питанням.
Бульварна вулиця	Олександра Лютого вул.	Бульварна вулиця називалася так до 28.04.1965 р. На бульвар не схожа, але, можливо, він тут планувався.
Василя Еллана вулиця (носила назву до 1952 р., напевне, від середини 1920-х)	Докучаєва вулиця *У 1920-х роках відносили до Божківського селища.*	Еллан-Блакитний (Елланський) Василь Михайлович (1894-1925), – революціонер, керував повстанням проти гетьмана Скоропадського в Полтаві; поет, в 1920-х – редактор газет і журналів, публіцист. В 1930-х віднесений до українських націоналістів, а його твори заборонили до використання. Реабілітований після 1956 р. У довіднику за 1934 р. вказано, що пров. Еллана перейменовано на пров. Д. Бєдного. Більше згадок про це немає.
Велика Кременчуцька вулиця	Соборності (від Корпусного парку до залізниці)	(1887). *Див.* Кременчуцька поштова дорога; Кременчуцька вул. (XIX ст.), Куракінська вул. (у 1909-1921, 1941-1943 рр.).
Велика Павленська вулиця	Шведська вулиця	Великою Павленською названа сучасна вул. Шведська в довіднику 1887 року. Відлік вівся від перехрестя Павленківської площі й вул. Покровської – в напрямку Дослідного Поля
Вовчий провулок *Його видно на картах вже початку XIX ст.*	Тесленка провулок.	Вовчий пров. позначено на планах від рубежу XIX-XX ст. до 1952 р. Він починався від повороту на північ сучасного пров. Володимира Данилейка (Глінки) – до вул. Дослідної. Із довідника за 1896 р., очевидно, що був частиною Неветовського пров.
Войкова вулиця *(кін. 1920-х – 1941; 1943-1999).*	Покровська вулиця	Войков Петро Лазарович (1888-1927), більшовик, учасник розстрілу родини імператора Миколи II, діяч радянської зовнішньої торгівлі (представник у Польщі, вбитий там білоемігрантом).
Войкова провулок	Садівництва вулиця	**Войкова** провулок (кінець 1920-х - 1958 р.), включав і відрізок *вул. Овражної до вул. Панфілова* в пониззі Павленківської балки. У 1958-2016 – вул. Менжинського; у 2016-2023 роках - вулиця «Графа» фон-Гарнієра (перейменована через фальсифікацію ініціатором).
Войкова провулок	Академіка Євгена	**Войкова** провулок (носив таку назву в 1993-2016 р.). Войков Петро Лазарович (1888-1927),

	Федорова провулок	революціонер, учасник розстрілу родини імператора Миколи II, діяч радянської зовнішньої торгівлі (представник у Польщі, вбитий там білоемігрантом).
Гастелло вулиця (в *селищі Тарновщина*)	Тарновщинська вул. (05.2023)	Гастелло Микола Францович (1907-1941) – льотчик, Герой Радянського Союзу (посмертно). Рішення ВК ПМР від 03.09.1951 №1207 "Про затвердження схеми планування вулиць в пос. Яківці та Д. Павленки"
Генерала Духова вулиця	Миколи Духова вулиця (внесено уточнення 05.2023)	Рішення від 23.10.1974 "Про увічнення пам'яті Тричі Героя Соціалістичної праці Миколи Леонідовича Духова" (1904-1964; конструктора військової техніки). Прокладена як окрема в кінці 1950-х років; до 1974 р. - «Турбінна». Від 1930-х будинки належали до вулиці Желвакова, а перед тим – провулку Бабичівського з розрідженою садибною забудовою.
Глібова провулок	Не існує (з 1958 року)	Проріз між вул. Жовтневою і Павленківською площею, який проходив зліва від фабрики «Ворскла» (карта 1932 р.). Тут у 1918 р. був вбитий І.Стешенко (називався тоді Леоновський провулок; по народному - «Свинячий»). Продовжувався з іншої сторони вул. Жовтневої – до вул. Халтуріна (по діагоналі).
Глухий провулок	Ботанічний провулок	Деякий час (у 1930-х) – провулок Мічуріна. 1950-му – пров. Глухий
Гострий провулок (Острый переулок)	1) Від північно-східного кута Павленківської площі – до нинішньої вул. Мясоєдова (план Полтави 1885 р.). 2) Вся нинішня вулиця Мясоєдова (довідник1897, деякі плани початку XX століття)	
Графа фон Гарнієра вулиця *Вулицю видно на картах вже початку XIX ст.*	Садівництва вулиця *з 2023 року*	Фон-Гарнієр Павло Антонович (1864 - після 1944) – власник маєтку в 1902-1918 рр. (вул. Покровська, 38). - **Менжинського** вулиця (1958-2016 рр.) - **Войкова** провулок (1930?- 1958 р.), який включав і сучасну *вул.Чамарин Яр (Овражну до 2023 р.).* - **Міняйлівський** провулок (до 1930-х і в 1941-1943 рр.)
Дзержинського площа	Майдан Незалежності	Площа Дзержинського - назва з 1920-х років до 1992 року. На рубежі 1900-1910 рр. – Романовський парк. У XIX ст. – північна частина Сінної площі.
«До Гуссóна направо» пров. («к Гуссóну направо»)	Остаточно відповідність не встановлено	[1886]. За картами 1882 і 1886 р. і початку XX ст., можливо відповідають вул. *Коса* і її продовження до Єврейського кладовища – вул. *Братська.* Див. також: «Міняйлівка».
Досвідний провулок (у 1920-х/ поч.1940-х рр.)	Частина вулиці Опитної (між вул. Зіньківською і вул. Шведською)	У 1925 р. згадується як Досвідний провулок (біля саду Шуберта); в неофіційних паперах – *Опитний провулок*. Після 1943 р. став частиною вул. Опитної (Дослідної). Станом на 1910-ті роки відносили до Заячого провулку.
Еллана Василя вулиця	Докучаєва вулиця (з 1952 р.)	*Див.:* Василя Еллана вулиця (Трапляється варіант: *Блакитного вулиця*).
Желвакова вулиця (*Желваков Микола – революціонер-терорист*)	Бабичів Яр вулиця (з 2023 року)	Назва вул. Желвакова була з кінця 1920-х років**. Бабичівський** провулок (до кінця 1920-х). Перша зафіксована згадка про **Урочище Бабичів Яр** з хутором – у Румянцевському описі 1765-1766 років. У кінці XIX століття згадується як куток **Бабичівка**.
Желвакова провулок на *початку Бабичового яру*.	Бабичів Яр вулиця (*будинки №№ 4, 6, 8*).	З 1958 р. так позначено прохід від вул. Жовтневої до вул. Астрономічної, паралельно (східніше) вул. Желвакова. На поч. 1980-х прохід забудований.
Жовтнева вулиця	Соборності вулиця	Жовтнева вулиця (1922-1941 і 1943-1952), - №№ від Соборної площі до залізниці; Жовтнева вулиця (1952-1961) - №№ від Корпусного парку до залізниці; Жовтнева вулиця (1961-2016), №№ від Соборної площі до площі Зигіна.

Заводська вулиця	Ярослава Мудрого вулиця	Ця назва є на картах від початку XX ст. до 09.11.1962. Прокладена, орієнтовно, на початку XIX століття. Починається з району «Колонія» (від вул. Фабрикантської) – через Чамарин яр, у бік Єврейського кладовища і земель Садівництва. **Панфілова вулиця** (у 1962-2023 рр.)
Замковий провулок – починався між №12 і 14 по вул. Дослідна, у бік пров. Заячого.	Мікрорайон Балковий (109-й).	В 1958 р. існуючому *провулку без назви*, домоволодіння на якому раніше відносили до вулиці *Опитної* було надано окрему назву – провулок **Замковий.** Назва при перейменуванні не пояснена (від *замóк?)*. Після забудови багатоповерхівками провулок існував віртуально (знято з реєстрації в 2023)
Затонського вулиця	Йосипа Гофмана вулиця (з 2016 року)	Рішення від 11.09.1968 №528 (внаслідок забудови в районі колишнього Єврейського кладовища від вул. Панфілова до вул. Соняшної). Названа на честь українського більшовицького і державного діяча – одного із виконавців Голодомору в Україні, народного комісара освіти Володимира Петровича Затонського (1888-1938). Розстріляний у 1938 р.
Зіньківська поштова дорога	Зіньківська вулиця. Продовженням слугує автотраса Полтава-Зіньків-Гадяч.	У XIX – на початку XX століття - Зіньківська поштова дорога; у 1920-х – Зіньківський шлях. Починалася від Транспортної площі (тепер – Київська площа, була площею Зигіна) в північному напрямку – на Зіньків, Гадяч і далі. У XII—XIX століттях в цій місцевості пролягав чумацький шлях, згодом — поштовий і торговий тракт.
Зіньківський провулок	Не існує. Трішки північніше прокладено пров. Новозіньківський	Підписаний так на планах 1912 і 1925 років: починався від вул. Зіньківської навпроти Київського вокзалу і закінчувався навпроти сучасної вул. Рєпіна (у наш час залишилося його закінчення - ділянка за стадіоном 9-ї школи (нумерується нині по вул. Шведській). На місці цього провулку зараз, в основному, територія турбомеханічного заводу (з кінця 1920-х рр.).
Зіньківський шлях (назва 1920-х рр.)	Зіньківська вулиця	Див. Зіньківська поштова дорога. Частина вул. Зіньківської за переїздом (на північ від нього) до 1952 року носила цю назву.
Зигіна площа	Київська площа (з 2023 р.)	Генерал-лейтенант Олексій Іванович Зигін загинув на півдні Полтавщини 09.1943 р. *Транспортна площа*. Перейменована на підставі Рішення ВК ПМР депутатів трудящих від 09.11.1962 №1044 "Про затвердження списку перейменування вулиць міста Полтави".
К Ґуссóну направо («До Ґуссóна направо» провулок)	Остаточно відповідність не встановлено	[1886]. За картами 1886 р. і початку XX ст., можливо відповідають вул. *Коса* і її продовження до Єврейського кладовища – вул. *Підгірна.* Див. також: «Міняйлівка».
Кирпичний провулок (до 1965 р.).	Івана Банка вулиця	Назва, очевидно, пов'язана з тим, що тут, у Бабичевому яру, розміщувалося декілька цегельних заводів (у т.ч. найбільший – Абази). Розбудований в останній четверті XIX століття. *Коваля вулиця* (в 1965-2023 роках).
Кірочний провулок	Кірхова вул. (з 2023 року)	Тут, у Німецькій Колонії, з початку XIX ст. розташовувалася перша лютеранська кірха. Крупської вулиця (з 1930-х років до 1999 року); Федора Моргуна вул. (1999 – 2023 рр.)
Коваля вулиця	Івана Банка вулиця	Кирпичний провулок (до 1965 р.). Микола Коваль вважався сином полку, загинув 05.1945 р.
Колонійська вулиця	Сковороди вулиця	Передмістя / район «Колонія». В 1930-х – до 1944 р. – вулиця Лассаля
Коротка вулиця	Єврейський провулок	На картах 1930-х / 1980-х років позначена як вул. Коротка. Панфілова пров. у 1993-2023 р.
Коса вулиця	Садівництва вул.	На планах від 1885 року до 1910-х років. Графа фон-Гарнієра вул. (2016-2023)

Костянтинівська вулиця	Петлюри вул. (з 2016 р.)	Назва до 1920-х рр. До 2016 р. – вул. Артема. У 1920-х – першій пол.. 1930-х – вул. Чубаря.
Кременчуцька вулиця	Вул. Соборності на захід від Корпусного парку	Від 1890-х до 1909 року. Унаслідувала назву від Кременчуцької поштової дороги, а ще раніше – чумацького шляху на південь (Кременчук, Крим)
Кременчуцька поштова дорога	Соборності (від Корпусного парку)	*див.:* Велика Кременчуцька вулиця; Кременчуцька вулиця
Кривий провулок	Гнєдича провулок	Носив таку назву в 1958-1962 роках. - До 1958 р. – безіменний провулок по вул. Желвакова (тепер – вул. Бабичів Яр). - До кінця 1920-х років – частина місцевості Бабичівка
Куракінська вулиця (1909-1921; 1941-1943)	Соборності вул. (від Корпусного парку і на захід, до залізниці)	Куракін Олексій Борисович (1759-1829), князь, російський державний діяч, генерал-губернатор Малоросії (1802-1807) із центром у Полтаві. У XIX ст. – Кременчуцька поштова дорога. На рубежі XIX-XX століть – вул. Кременчуцька (Велика Кременчуцька).
Леоновський провулок *продовжувався з другого боку – до вулиці Загородної.*	Глібова провулок (за картою 1932 р. і до 1951)	На плані 1912 р. – Леоновський провулок (провулок-проріз між вул. Куракінською і Павленківською площею, який колись проходив зліва від фабрики «Ворскла»). У 1918 р. тут убито Івана Стешенка (очевидно, по народному – Свинячий). Очевидно, походить від прізвища одного з власників - Леонова (ця назва ще є в 1930 р.)
Лізи Чайкіної вулиця	Анни Ярославни вул.	Рішення ВКПМР депутатів трудящих № 728 від 26.12.1955 "Про затвердження схеми планування земельних ділянок, що підлягають розподілу під індивідуальну забудову в районі Окремі Хатки та про перейменування *вул. Окремі Хатки* на вул. Лізи Чайкіної". Чайкіна Єлизавета Іванівна (1918-1941) — секретарка підпільного райкому комсомолу. У 1930-му р. відносили до кутка «Міняйлівка».
Лізи Чайкіної провулок Нижня частина лівого схилу Чамариного яру	Пам'яті Жертв Голокосту провулок	
Лісна вулиця (Лесная улица)	Мясоєдова вул.	Частина сучасної вулиці Мясоєдова від днища Чамариного яру (Тарапуньки) і його лівого схилу – до вул. Шведської. Така назва - на деяких картах початку XX століття
Малая Встречная улица	Мясоєдова вул.	Частина сучасної вулиці Мясоєдова від початку – до днища Чамариного яру (Тарапуньки). Така назва трапляється на картах початку XX століття (1900-1910-ті роки)
Меліоративний провулок	Назва знята із реєстрації в 2023 р.	1-й Заячий провулок (до 1958 р.). У процесі забудови 109-го мікрорайону з провулку залишився лише проїзд між вул. Дослідною (між №№6 і 8) та пров. Заячим (до №1а). У1950-х роках розташовувалися підприємство, яке займалося меліорацією земель
Менжинського вулиця (1958-2016)	Садівництва вулиця (з 2023 р.)	Мала таку назву з 1958 по 2016 р. (з початку 1930-х років до 1958 р. – провулок Войкова). Менжинський В'ячеслав Рудольфович (1874-1934) — наступник Ф.Е. Дзержинського на чолі ОДПУ (1926—1934). *Графа Фон-Гарнієра вулиця* (у 2016-2023 роках)
Міняйлівська вулиця (початок 1930-х років)	Садівництва вулиця (з 2023 р.)	У 1930-му (матеріалах до виборів) названа Міняйлівською вулицею. Частіше – пров. Міняйлівський. У 1930 р. ще була Міняйлівською вул. (включала і частину вул. Овражної до вул. Заводської). Графа Фон-Гарнієра вулиця (в 2016 – 2023 роках).
Міняйлівський провулок (до 1930-х і в 1941-43)	Графа Фон-Гарнієра вулиця	В 1910-1920-х роках носив назву кутка Павленків – Міняйлівки (за поширеним прізвищем власників садиб). У кінці XIX – на початку XX століття – вул. Коса. Від початку 1930-х століття до 1958 р. – провулок Войкова, з 2016 по 2023 рр. – «графа фон-Гарнієра».
Міняйловський провулок (у 1993-2023 рр.)	Едуарда Горошочка провулок (з 03.2023)	На рубежі 1980-1990 років – забудова котеджами на колишніх землях Садівництва. Назва за розпорядженням ВК ПМР № 920-р від 09.08.1993

Миняйлівський провулок	Не пов'язаний із прокладеним у 1990-х	[1886]. На той час асоціюється із Шерстяним (Суконним) провулком у Бабичевому яру. (*Проєкт поділу Полтави на квартали, 1885* р.)
Мясоєдівська вулиця	Мясоєдова вулиця	Ця назва трапляється в документах 1920-х – початку 1930-х років
Невєтовський (Наветовський) провулок *Його видно на картах вже початку XIX століття*	Глінки провулок (1952-2023) ; Володимира Данилейка пров (з 2023 р.)	Провулок від Великої Павленківської вулиці наліво [1886]. У довідникові 1896 р. названий Неветовским. Очевидно, від прізвища «Навєта» (третій будинок з правого боку вулиці – *Наветы, хоч у 1896 р. це прізвище вже не значилося; налічувалося 47 переважно козацьких і міщанських садиб* – можливо, його продовження на лівому схилі Павленківської балки був нинішній пров. Тесленка)). Із початку XX століття до 1950-х Неветовським називався короткий відрізок вулиці до повороту в балку, а інша частина – пров. Вовчим.
Обсерваторна вулиця (з рубежу 1920-х/1930-х років – до 1960 р.)	Мясоєдова вулиця	Рішення ВК ПМР депутатів трудящих від 02.11.1960 №852 «Про перейменування вул. Обсерваторної на вул. імені Г.Г. Мясоєдова». Сквозной пер. (початок XX століття – 1912) Мясоєдівська вул. (з 1912 до кінця 1920-х). Іноді окремі частини вулиці мали різні назви.
Овражна вулиця	Чамарин Яр вулиця	Від початку XX століття до 2023 р. – вулиця Овражна (*зросійщене: в яру, на його схилі*).
Огородня вулиця	? (на Павленках)	На проєкті 1886 р. (не реалізованому). Орієнтовно – пров. Академіка Федорова
Окремі Хатки вулиця	Анни Ярославни вулиця (з 2023 р.)	Рішенням від 26.12.1955 *вулиця Окремі Хатки* перейменовано на *вулицю Лізи Чайкіної* цю назву носила в 1955-2023 рр.). У 1920-х/1930-х відносили до кутка Миняйлівка.
Опитна вулиця	Дослідна вулиця	З 1958 р. по 2023 р. – Опитна вул.; від 1920-х до 1958 р. – Досвідний провулок.
Опитно-пільська вул. (провулок)	Швидше за все, вулиця Шведська №86, корп. 1-.	Згадується у документах за 1934 і 1946 роки. Швидше за все, це «старий» і «Новий» хутори Дослідного поля і дорога між ними
Павленська Велика вул.	Шведська вулиця	*Див.: Велика Павленська вулиця*
Павленська вулиця	Покровська вулиця	За О.В. Коваленко, мала таку назву ще в кінці XVIII століття (від Павленської площі – до центру Полтави). Названа так на планах садиб 1880-х років.
Павленська площа	Павленківська площа	[1886, 1896]. Сучасні Павленківська площа, початок вулиці Шведська, південна частина території Турбомеханічного заводу, що нині забудовується під житло.
Памірський провулок	Вовчий провулок *(назва сусіднього пров. до середини XX ст.)*	В 1958 р. існуючому *провулку без назви*, домоволодіння на якому раніше відносили до провулку *Заячого* було надано окрему назву – *провулок Памірський* . Урочище було частиною історичного кутка Павленків – «Кавказ» (за складний рельєф).
Панфілова вулиця	Ярослава Мудрого вул.	*Заводська вулиця* (з початку XX ст. до 1962 р.). І.В.Панфілов – радянський генерал- герой
Панфілова провулок	Єврейський пров.	Назва від 1993 до 2023 р. На картах 1930-х/1980х рр. позначена як *вул. Коротка*
Пінкорнеллі провулок	Мясоєдова вулиця	[1882, 1886]. Пінкорнеллі Петро Федорович (?-1884?) - батальйонний командир Полтавського кадетського корпусу (1840-1852), генерал-майор (з 1851), командир бригади. Попередній власник маєтку Г.Г. Мясоєдова у 1860-1880-х роках
Повстанська вулиця	Соборності вул.	Назва вулиці у 1921-1922 рр.
Порохова вулиця	Незалежності майдан	Обмежувала Сінну площу із заходу, з боку Бабичевого яру; тягнулася до «Артилерійських складів» - далеко на південь.
Привокзальна вулиця	Вокзальна вулиця (з 2023 року)	*Привокзальна вулиця* і Привокзальна площа (біля Київського вокзалу) – назва до 1965 року. *Кондратенка вулиця* (у 1965 – 2023 роках).

Ракова вулиця	Леоніда Гусака вулиця (з 2023 р.)	Пров. Ракова - колишня ліва сторона Опитного провулка (Постанова від 26.12.1944). У 1946 згадується як вулиця Ракова. Ра́ков Василь Іванович (1909-1996) - військовий льотчик.
Революційна вул.	Чехова вул.	Назва на карті 1932 р. (тоді – в межах с. Дальні Павленки)
Риночний провулок	Костя Товкача провулок (*2023 р.)*	В 1958 р. частині вулиці Желвакова, від вул. Войкова (тепер – Покровської) - до Павленківського базару (тепер – вул. Рєпіна) було надано окрему назву – *провулок Риночний.* До 1930-х частина кутка Бабичівка.
Романовський парк	Майдан Незалежності	«Романовський парк» (1912?-1921) очевидно, розбили до 300-ліття Дому Романових. У 1921 - парк імені Михайличенка, до 1992 р. – парк імені Дзержинського (від часу його смерті?)
«Свинячий провулок»	Не існує з 1950-х років	Народна назва Леоновського провулку
Селянська вулиця	Вільямса вулиця	Носила назву з 1920-х років до 1952 року. Попередня назва – *пров. Хліборобський*
Семінарський провулок	Шкільний провулок (з другої полов. 1930-х)	Район «Колонія», назва до 1920-х років; у 1920- х … 1930-х роках – *Провіянтська вулиця*
Сінна площа	Майдан Незалежності	Від 1830-х/1840-х років – ділянка між сучасною вул. Сінною і Ляхова (вул. Круглою), та між вул. Театральною і Пушкіна. З часом територія площі забудовувалася і зменшувалася
Сквозной переулок	Мясоєдова вулиця	Назва так позначена на плані Полтави 1925 року
Стешенко вулиця (вул. імені Стешенко)	Квітуча вулиця (з 1946 р.)	Від 1920-х років до 10.1946 р. Стешенко Іван Матвійович (1873 чи 1874 – вбитий 30.07.1918, м. Полтава) – український громадський і політичний діяч, педагог, літературознавець, письменник, перекладач, очільник освіти України в 1917-1918 рр.
Стешенко провулок	?	Є в 1930 році. У межах Божківського селища (на його місці – колишнє Училище зв'язку)
Суконний провулок	Не аналогічний сучасному	На плані 1886 р. показаний або в центральній частині, або на лівому схилі Бабичового яру
Театральна вулиця	Частиною був провулок Дарвіна	Проектувалася як магістральна від Кадетського корпусу – до «Шведської могили», упоперек Павленківської балки. Проєкт не реалізовано
Ткаченківська вулиця	Родини Пильчикових вулиця (з 2023 р.)	В 1952 р. Ткаченківська вулиця була перейменована на вул. Попова (до 2023 р.). Від чийого прізвища мала назву – нам невідомо.
Транспортна площа	Площа Зигіна (1962-2023); Київська площа	Транспортна площа названа так на підставі Рішення ВК ПМР депутатів трудящих від 09.11.1962 №1044 «Про затвердження списку перейменування вулиць міста Полтави»
Тургенєва вулиця *(в селищі Тарновщина)*	З 2023 р. – вул. Старопавленківська	Назва в 1951-2023 рр.; західна частина вулиці приєднана в 1968 р. (до того – частина вул. Яківчанської). Тургенєв Іван Сергійович (1818- 1883) – російський письменник.
Фабрикантська вулиця	Семена Антонця вулиця (з 2023 року)	Названа за належність до району «Товариства німецьких фабрикантів» («Колонії»). *Балакіна вулиця* (з 1944 по 2023 рік)
Хліборобський провулок	?	До 1920-х рр. *Селянська вулиця* (1920-ті…1952 р.). *Вільямса вулиця* (1952-2023).
Цвєточна вулиця	Історична вулиця	На картах другої половини 1930-х – першої пол. 1940-х - дві вулиці: 1-ша історична + 2-га історична (розділені вул. Заводською). Очевидно, назва відносилася до 2-ї Історичної вул.
Цвєточний провулок	? Точно не встановлено	В документах 1920-х/початку 1930-х років. Сонячна вул.? Історичний пров.?
Чапаєва вулиця	Покровська вулиця	Від 04.1925 - по кінець 1920-х (1927?). Названа на честь популярного в СРСР героя Громадянської війни Чапаєва Василя Івановича.
Шведська вул. *с. Дальні Павленки*	Яківчанська вулиця	Почали прокладати на рубежі 1910-х (?) / 1920-х років

Шерстяний провулок	Див.: Суконний провулок	[1896]. Показаний у центральній частині Бабичевого яру нижче від Покровської вулиці
Яценка вулиця	Михайла Токаревського вулиця (з 2023 року)	*Київський провулок* (до 12.05.1965). Яценко Григорій Федотович (1910-1942) – із 1931 р. на комсомольській і партійній роботі; заступник редактора обласної газети "Більшовик Полтавщини", секретар підпільного обкому КП(б)У, загинув 01.1942

4.3. Назви історичних кутків, колишні й народні назви місцевостей та урочищ на Павленках

Назва	*Коротка характеристика*
«Бабина піч»	Народна назва ділянки лівого крутого схилу Чамариного яру в районі сучасного пров. Вовчого (Памірського).
Бабичівка	У кінці XIX ст. – вулиці, провулки, окремі садиби у верхній частині Бабичевого яру та прилеглій до нього ліворуч ділянці плато на схід від вул. Шведської. Куток біля вул. Бабичів Яр, Рєпіна, Духова, Костя Товкача. За Румянцевським переписом 1765-1766 рр. згадується Бабичів яр і хутір у ньому. Очевидно, від прізвища Бабич.
Бабичівська площа	Незабудована й слабо забудована територія біля сучасної вулиці Рєпіна на початку XX ст. В 1940-х / 1950-х роках розташовувався Павленківський ринок.
Божковське селище	Пров. Стешенка й сусідні (на його місці – колишнє Училище зв'язку). Назване за прізвищем заможного козака, землевласника і підприємця Петра Власовича Божка. Назва трапляється в документах рубежу 1920-х / 1930-х років.
Гурвіча хутір	Куплений у 1885 році для Полтавського Дослідного поля і надалі йменувався «Старим хутором». Власник – Гурвіч Гаврило Климентович (?-1908), нотаріус, батько двох видатних учених.
Дальні Павленки	1) Синонім: с. Малі Павленки (в 1709 році); 2) На рубежі XIX-XX ст. – за міською межею північніше сучасних вулиць Вільямса (до Павленківського кладовища) і Дослідної (на схід від нього). Включає північну частину мікрорайону «Училище зв'язку», вулиці Чехова, Яківчанська, хутори Дослідного поля, а також село Тарновщина. 3) У 1910 – 1920-ті роки - село Тарновщина (Малі Павленки або Дальні Павленки)
«Кавказ»	Куток Павленків біля крутосхилів Чамариного яру (район сучасних провулків Заячого – до пров.Тесленка). Ця народна назва знайшла відображення у документах земле влаштування і забудови кутка (першої половини XX ст.)
Кут від Сінної площі до церкви	Провулки від Сінної площі до лівого схилу Бабичевого яру (Івана Банка, М.Токаревського, Глиняний), та вулиця Покровська (шлях і садибна забудова від Сінної площі до Покровської церкви). *За довідником Полтави 1887 року.*
Миняйлівка	[1896]. Ділянка тоді ще розрідженої забудови на Павленках на схід вул. Підгірної – до Єврейського кладовища і за ним колишня (вулиця «Окремі Хатки», нині Анни Ярославни). Назва походила від прізвища козаків Миняйло, яке було дуже поширеним у цьому кутку. Назва вживалася ще на початку 1930-х років.
Місцевість за Полтавським волосним правлінням	Садиби за Павленківською площею, між вулицями Зіньківською і Шведською. У наш час відповідає вул. і пров. Новозіньківським та частині території Турбомеханічного заводу (див. провулок від Великої Павленської вулиці, 1886). - *За довідником Полтави 1897 року.*
Мурличка	Крутий спуск від кінця вул. Желвакова – до вул. Покровської: виступ плато в бік Бабичевого яру (*рис. на 153*). Версії походження назви: Від вуличного прізвиська жителя, який за царських часів працював кучером.
Новий хутір Дослідного поля	Ще з кінця XVII століття тут, біля Покровської церкви, був центр села. Поруч із церквою – сільський вигін, з кінця XVIII століття – садиби поміщиків Тарновських і Глоб; із 1870-х – хутір Хітрово; у 1893 році проданий власниками Полтавському земству для розширення території Дослідного поля (тепер – Дослідної станції імені М.І. Вавілова)
Провулок від Великої вулиці (1887)	Очевидно, Зіньківський провулок й садиби перед і між вулицями Зіньківською і Шведською, за Павленківською площею. У наш час - вул. і пров. Новозіньківські та частина території Турбомеханічного заводу.
Провулок від Великої вулиці наліво (1887)	Орієнтовно відповідає сучасним провулкам Глінки, Вовчого, Тесленка, ближньої до них частини Заячого провулку. У 1896 р. названий Невєтовським

Старий хутір Дослідного поля	Названий так після покупки в 1885 році хуторка у нотаріуса Г.К. Гурвича для Полтавського Дослідного поля. Розташований у крайній північно-західній частині Поля, біля схилів одного з відвершків Павленківського яру. До нього в кінці XX ст. впритул наблизився мікрорайон «Училища зв'язку» (109-й мікрорайон).
«Трепчине»	Народна назва місцевості за сучасним Новоміським кладовищем, біля нижнього Литвинівського яру, в якому видобували глину і поруч випалювали цеглу. Названа за прізвищем родини Трепке – нащадків німецьких колоністів.
Шуберта сад і дача	Посаджений на рубежі XIX-XX століть лікарем О.Ф.Шубертом, який володів земельною ділянкою з лівого боку вулиці Шведської, від днища балки – до вулиці Дослідної, і до провулку Тесленка на заході. Мав на цій ділянці також будинок (його точне розташування нам невідоме), та дачу (зараз на її місці дитсадок по вул. Дослідній №56)
Чамарин яр	Назва балки, в межах якої сформувалося поселення Ближні Павленки. Починається за сучасною вулицею Зіньківською і продовжується в Нижній Колонії. Причленовується до Задихального яру під Монастирською горою.

4.4. ПАВЛЕНКІВСЬКА ПЛОЩА

Рис. 48. Павленська (Павленківська) площа тривалий час була, і частково – зараз є центром передмістя / історичного району Павленки. Центром вона стала в 1860-х роках, коли сюди із Дальніх Павленків була перенесена Покровська церква.

Але ця ділянка має давнішу історію. Деякі її риси виклав у газеті «Голос Полтавщини» Федір Фісун 21.10.1942 році: «150 років тому [тобто у XVIII ст.], де тепер базарна площа і сквер, і де до середини 1930-х років стояла церква, було озеро, навколо якого росли очерет, лепеха і шелюг (верба). На озері жили дикі качки та інші водяні птиці, а повесні, коли вода розливалась, відпочивали при перельотах і дикі гуси…. Озеро ще на початку XIX століття почало зменшуватися, влітку висихати, перетворюватися на болото. Міська влада скоро засипала і його».

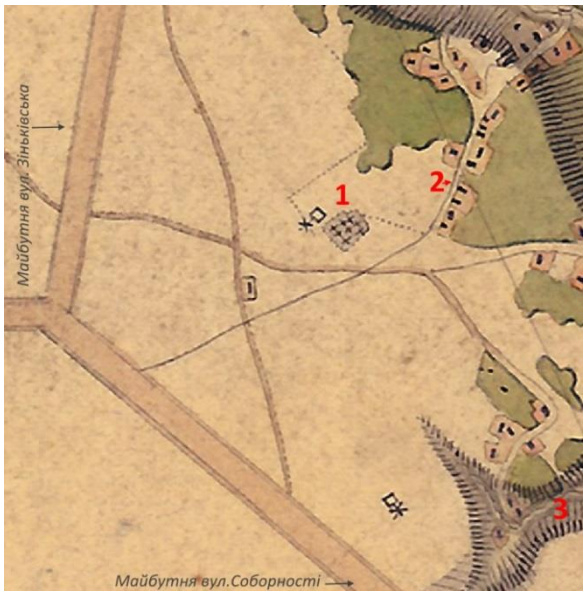

Відомо, що ґрунтові води в цьому місці і зараз залягають неглибоко. Тому ділянка Павленківської площі ніколи не розорювалася; використовувалася як торговельна, і як майдан для різних заходів біля церкви, яка тут стояла з 1864 по 1935 рік. За спогадами, ще на початку 1930-х років улітку на площі паслися коні й корови, а восени й навесні за негоди на ній утворювалася глибока непролазна багнюка.

← *Рис. 49*. Фрагмент плану окраїн Полтави 1816 року. Як бачимо, Павленківської площі ще немає. Є невелике кладовище (1), поруч із ним – чиясь земельна ділянка з млином-вітряком; починається нинішня вулиця Шведська (2).

Через майбутню площу проходять декілька доріг, біля однієї з яких стоїть чи то садиба, чи корчма. Звідси робимо висновок про те, що інформація про болото на місці нинішньої площі у той час не відповідає дійсності. Можливо, заболочена чи підтоплена верховодкою територія тут була значно раніше.

До 1920-го року Павленківська площа була у власності козацького товариства Павленків. Через своє обране правління, товариство здавало в її межах окремі місця підприємцям в оренду для торгівлі сіном, дровами тощо. Згідно приписів санітарної служби Полтави, на площі спостерігалася антисанітарія (купи гною тощо).

До 1890-х років площа мала назву «Павленська». Садиб по ній було мало.

До часів Першої світової війни (1914-1918) Павленківська площа включала і садиби на початку вул. Шведської (аж до перехрестя із вул. Рєпіна; синім кольором).

У 1920/1930-х на Павленківській площі був базар, а поруч – скотозагонний двір.

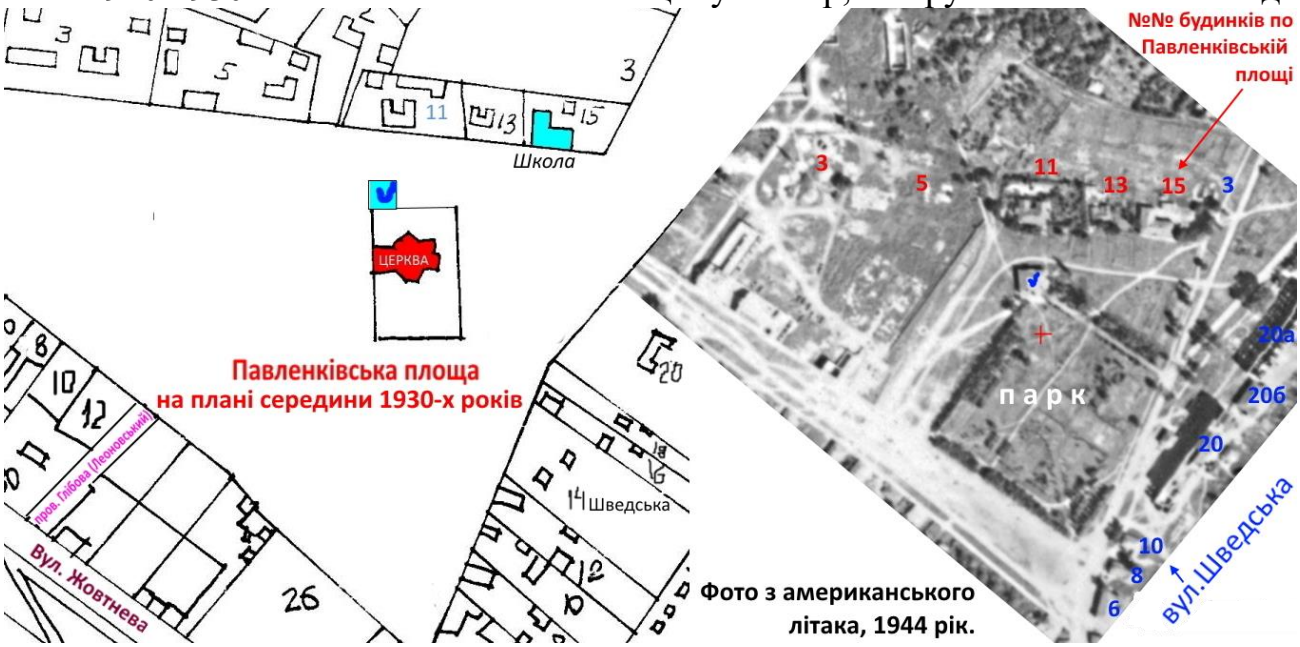

На монтажі (*рис. 50*↑) видно, що садиби (переважно приватні) з парними номерами розташовувалися в частині площі, яка межує з вул. Жовтневою, раніше – Куракінською, тепер – Соборності. Зі старих садиб тут нині залишилася одна – по Павленківській площі №6 (і та – в дуже поруйнована станом на 2023 рік).

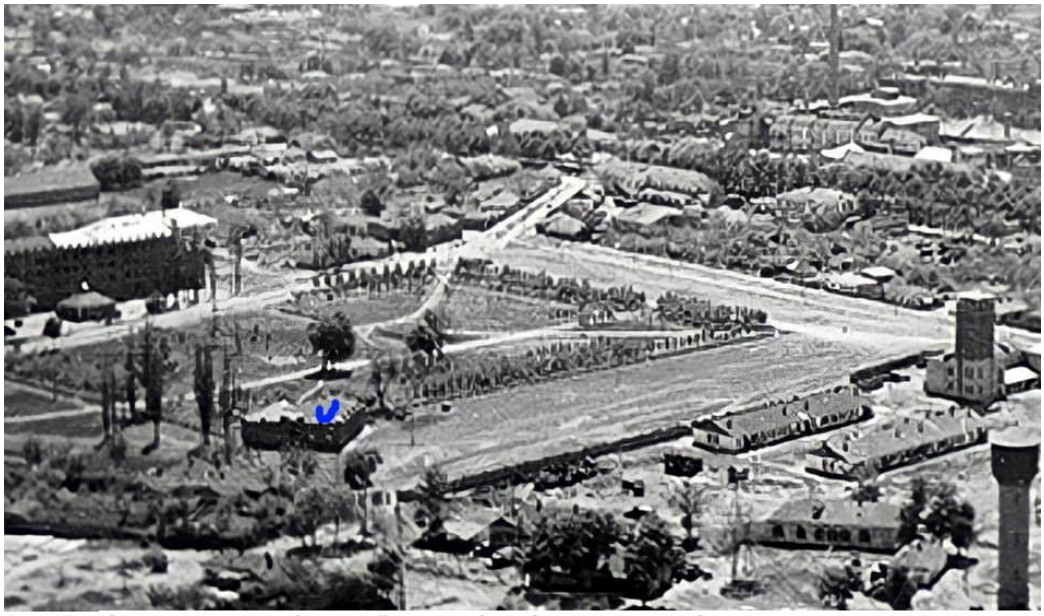

Рис.51. **Фото Павленківської площі з німецького літака, червень 1942 року**

У протилежній (північній) частині площі був будинок волосного управління (№5).

←На фото видно площу в 1942 році, але вже без Покровської церкви 1903 р..

Перед війною західна частина площі була відрізана для потреб заводу (тепер – ПТМЗ).

Будинки №№ 11-15 існують досі.

Рис. 52. Павленківська №15 – *1950-ті роки; тоді - будинок школи №5, до 1919 р. - початкове училище імені князя Еристова (тепер – допоміжне приміщення школи №9)*

У центральній частині площі з 1902 по 1935 рік стояла цегляна Покровська церква з цегляною ж огорожею навколо неї. Церква була знесена комуністичною владою. Один із входів у цю загорожу вів через цегляний одноповерховий будинок (позначений на всіх трьох зображеннях синьою «галочкою»). Цей будинок 1915 року побудови слугував для церковно-приходської школи до захоплення влади більшовиками, а в 1941-1945 роках використовувався як пристосоване приміщення для православної церкви, діяльність якої дозволили німецькі окупанти. До 2022 року будинок зберігся, і теж використовується як допоміжне приміщення школи №9 (у 1930-х і в 1960-х – як дитячий садочок). У наш час обидва допоміжних приміщення школи №9 мають однакому з нею адресу: вул. Шведська №3. Сама ж будівля школи зведена в 1961 році. Вона розташована там, де з 1864 по середину 1900-тих років стояла дерев'яна Покровська церква зі дзвіницею. Біля старої і нової церков на площі були погости (захоронення осіб, пов'язаних із цією церквою).

[*Нариси про історію Покровської церкви (с. 263), шкіл №5 (с.218) та №9 (с. 243) див. окремо*].

Рис. 53. Ліворуч – 1935 р., руїни Покровської церкви (тут зараз закинуті тенісні корти), та будинок колишньої церковно-приходської школи / дитсадка, нині – допоміжного приміщення школи №9.

Рис. 54. Фото сучасного будинку школи і її допоміжного будинку (вигляд із західної сторони)

Павленківський парк (фактично – сквер)

Як бачимо вище на фото 1940-х років (*рис. 51*), після знесення Покровської церкви влада у другій половині 1930-х років встигла висадити прямокутник деревних насаджень. У кінці 1940-х років територія була обнесена парканом із цегляним фундаментом і решіткою. У центрі парку був зроблений танцювальний майданчик, популярний серед молоді тих років. А пізніше – сцена і лави перед нею (вечорами стіна сцени перетворювалася на екран літнього кінотеатру). На сцені відбувалися виступи самодіяльних артистів та інші заходи. Від колишнього танцмайданчика на схід була посаджена березова алея в пам'ять про працівників Турбомеханічного заводу, які загинули в роки Другої світової війни. У західній частині парку був один із входів на завод і його дирекція. Завод же доглядав за цією територією; були встановлені фонтанчики для пиття води, атракціони. З 2000-х років завод став приватною власністю, і поступово відмовлявся від соціальних проектів, у т.ч. – догляду за парком. Укладалися проєкти його реконструкції, але вони не реалізовувалися.

Замість вказаного заводу нині споруджується житловий комплекс «City Park» (*рис. 46*).

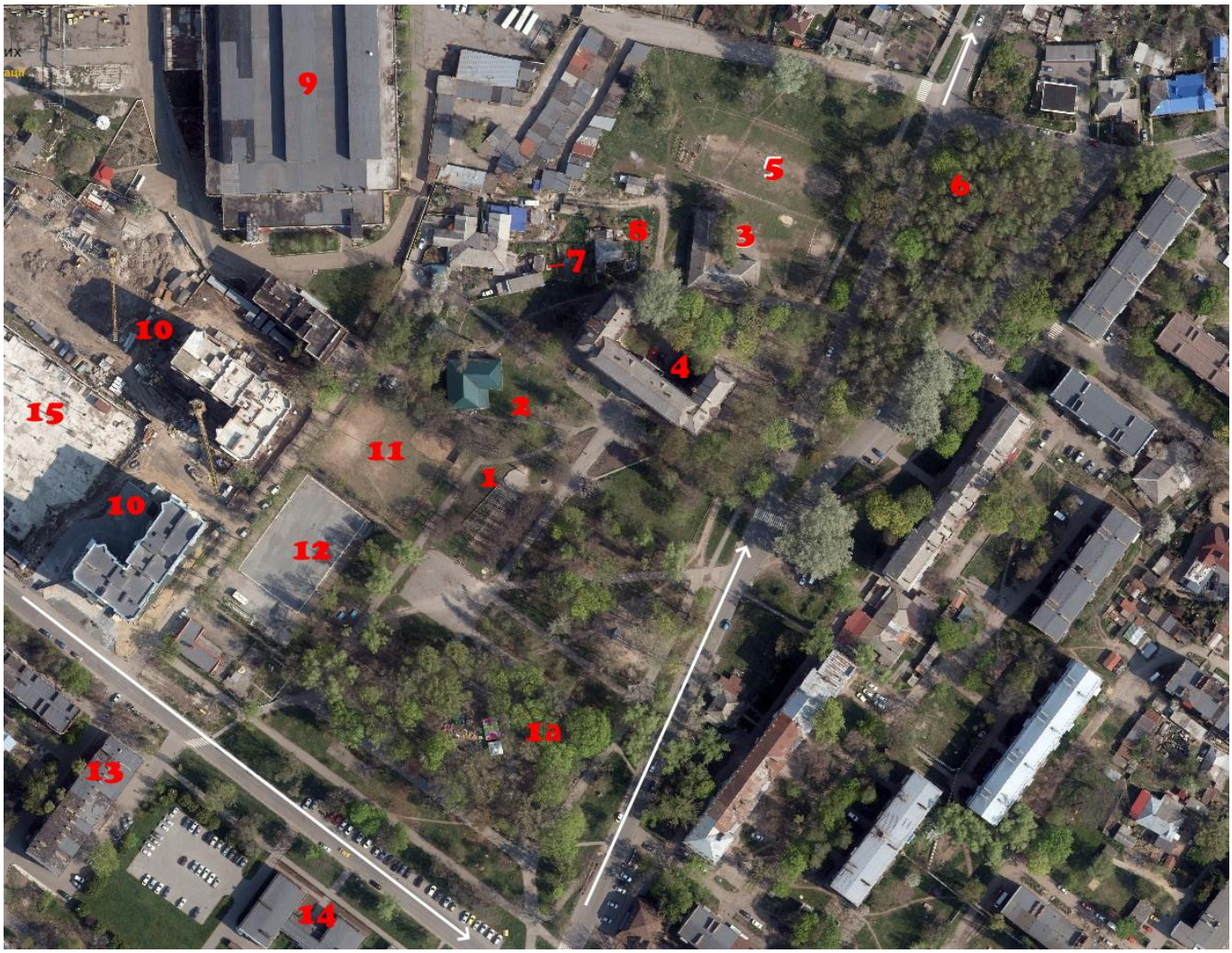

Рис. 55. ***Павленківський парк*** *і території навколо (2020):* ***1*** *– залишки літнього кінотеатру й естради (на цьому місці була остання Покровська церква); 1а – дитячий майданчик під деревами.* ***2*** *– єдина уціліла споруда 1915 р. від комплексу Покровської церкви (планується до знесення);* ***3*** *– будинок колишнього початкового училища ім. князя Еристова (1905);* ***4*** *– Школа №9 (1961);* ***5*** *– старе Павленківське кладовище, тепер – стадіончик;* ***6*** *– Березовий сквер (колись – між вул. Шведська і пров. Гострим);* ***7*** *– Садиба по Павленківській площі №11 (колись – будинок священнослужителів);* ***8*** *– садиба по Павленківській пл. №13.* ***9*** *– цехи Турбомеханічного заводу, які поки що не розібрані;* ***10*** *– Будинки «City Park» на місці заводоуправління і цехів ПТМЗ.* ***11*** *– Закинуті тенісні корти;* ***12****- Спортивний майданчик (футбольне поле зі штучним покриттям; на цій площі в 1910-х відбувалися перші чемпіонати Полтави з футболу);* ***13*** *– Гуртожиток м'ясокомбінату;* ***14*** *– офіс «Кернел-групп».*

Рис. 56. Дитячий майданчик у Павленківському паркові, середина 2000-х років

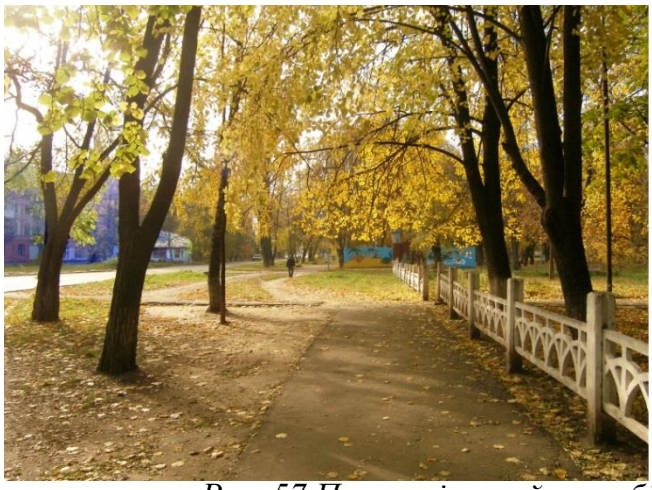

Рис. 57 Павленківський парк біля школи №9, середина 2000-х років

Рис. 58. Парк та частина ПТМЗ (вид від дороги по Павленківській площі), кінець 2000-х рр.

Рис. 59. Знесення будівель ПТМЗ, 2008 р.

Рис.60. Вхід до ПТМЗ з Павленківського парку

Рис. 61. Палац культури ПТМЗ (Павленківська пл. №1) був відкритий 7 листопада 1954 року.

Рис. 62. Вигляд ПК ПТМЗ в 1990-х і 2000-х роках

Рис.63. ТРЦ «Київ» (перша черга - з 2009 р.), зал ПК ПТМЗ і Павленківська площа в 2020 р.

1955 рік. Павленківська площа. Новозведений ПК ПТМЗ і будинки №№6,8,10 навпроти.

<u>Павленківська площа №6</u> *– єдина старовинна двоповерхівка в цьому районі*

За довідником 1896 року на цьому місці була садиба козака Івана Івановича Дейнеки. Після нього садибою володіла дружина селянина Іуліана Іванівна Анікіна, яка, схоже і побудувала цей будинок у кінці 1890-х років, а в 1901 році подарувала садибу Івану Павловичу Анікіну (очевидно, синові). Будинок двоповерховий цегляний, критий залізом. У квітні 1906 року будинок продано за 14 580 рублів І.П. Анікіним селянину, уродженцеві Брянського повіту Орловської губернії Матвію Федоровичу Горєткіну (який, зі слів його нащадків, займався підрядами на будівництво мостів). У завіреній нотаріусом купчій зазначено, що селянин Іван Павлович Анікін продав селянинові Матвію Федоровичу Горєткіну приналежне йому дворове місце з розташованим на ньому двоповерховим цегляним будинком, флігелем, сараєм, погребом та іншими без виключення спорудами. Із боку вулиці Кременчуцької (тепер – Соборності) межувала із садибою купця Ісаака Осиповича Леща (потім – його вдови Фейги). Зі сходу (ще недавно №8-А) – із садибою Миколи Андрієвського (колишня Хальмкової). Із заходу – із садибою Павлюченко Андрія Опанасовича і Олени Федорівни (до них власницею будинку №4 була пані Гонтаревська).

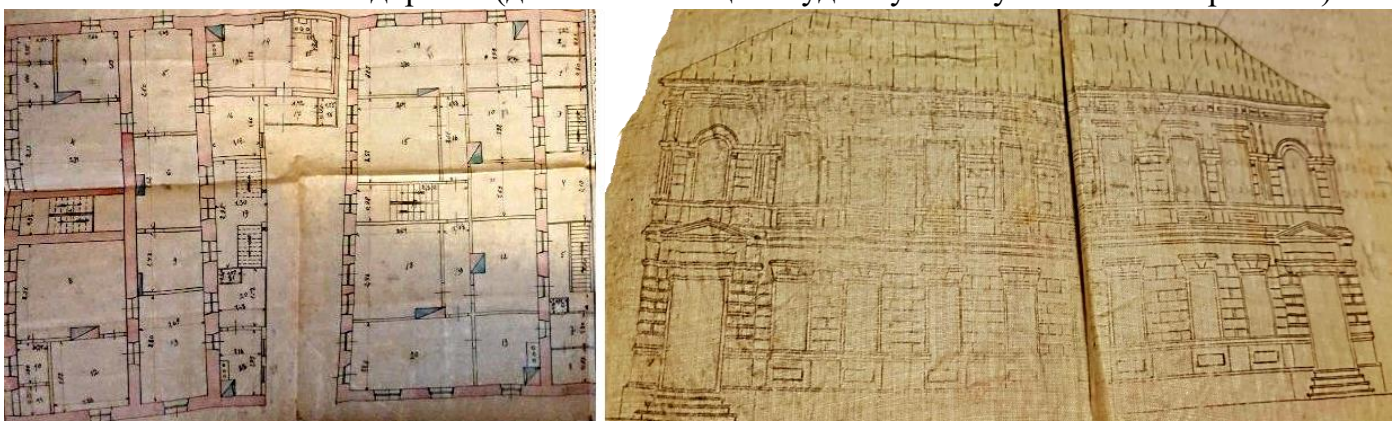

Рис. 65 Ліворуч – план кімнат поверхів будинку; праворуч – план фасаду (не цілком реалізований)↑

Зі слів родичів, М.Ф.Горєткін (1866-?) володів будинком до кінця 1920-х років, оскільки продовжував працювати в галузі мостобудування. У 1930-х /1940-х – житловий будинок-комуналка (один із небагатьох, не розбомблених у цьому районі в 1941-43 рр.); у 1951-1961 роках тут розміщувалася російськомовна школа №9 (до 1953/1954 н.р. – жіноча, а опісля – змішана); у 1961-2009 – вечірня школа робітничої молоді (спочатку №5, пізніше – №3). З 2009 р. будівля стоїть пусткою, руйнується; її підпалювали.

Станом на початок 2024 року будинок дозволено приватизувати підприємцеві Олегу Хардіну.

Рис. 66. Фасад будинку №6 від Павленківської площі в 1953 р. (ліворуч) і 2014 р. (праворуч).

На місці поруйнованих будівель №6 і 8-а із часом постануть нові сучасні споруди.

1950-ті роки

Фото від двору

Фото від Павленківської площі

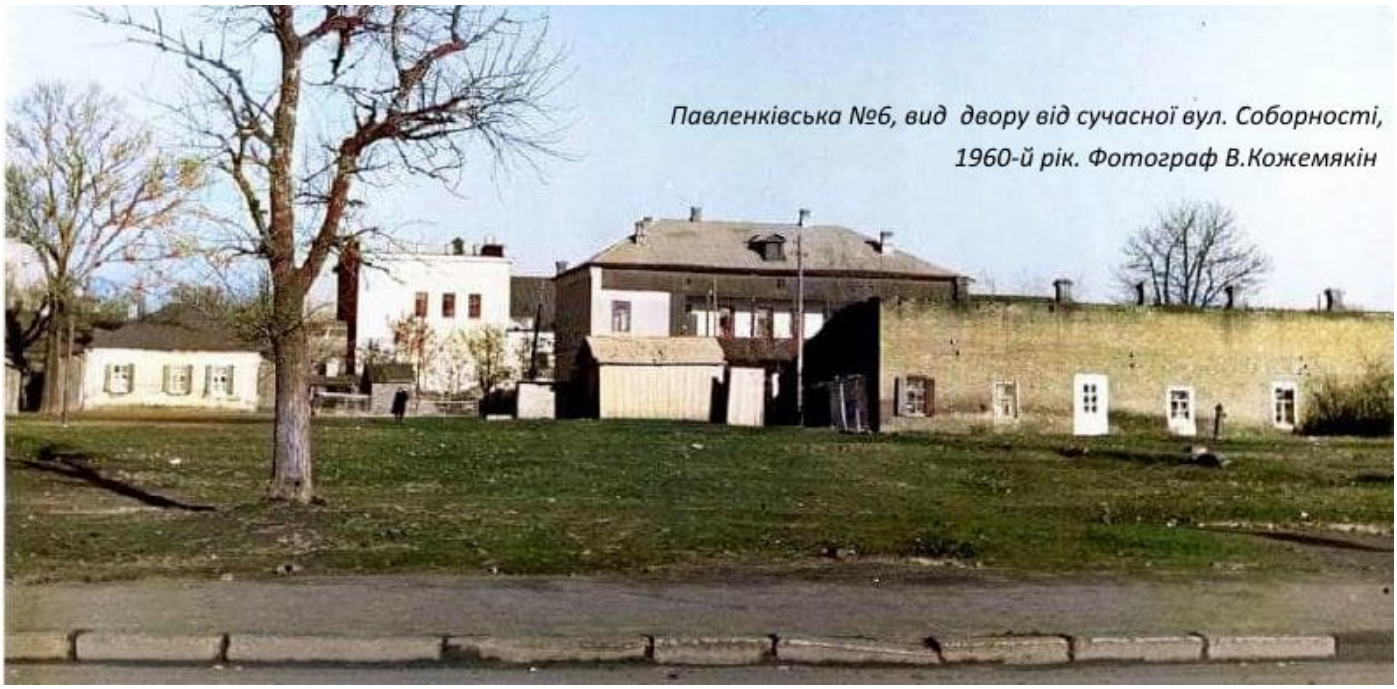

Павленківська №6, вид двору від сучасної вул. Соборності, 1960-й рік. Фотограф В.Кожемякін

Рис. 67, фотомонтаж

Двір школи в 2000-х і після 2009 р. →

Павленківська площа №8а.

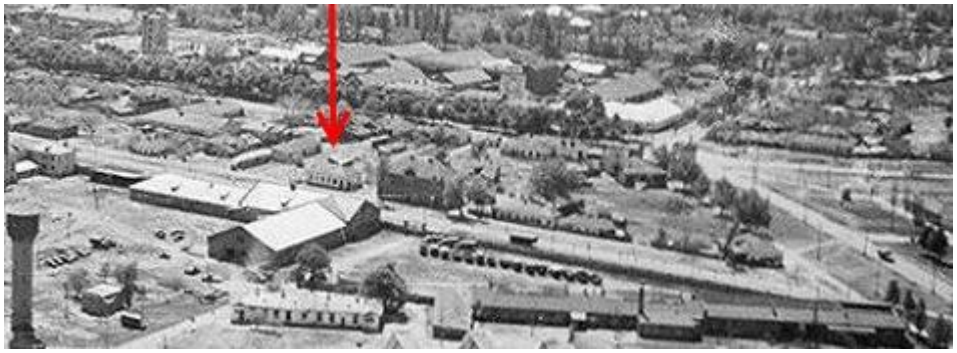

Це був типовий будинок кінця XIX століття. Із довідкових видань дізнаємося, що садиба була у власності когось із дворянсько-офіцерського роду Хальмкових. На рубежі XIX-XX ст. перейшла у власність міщанина Асадчева Якима Яковича, а на початку XX ст. – Миколи Андрієвського. Хтось із останніх звів цей будинок – без фундаменту, із поставлених сторчма стовбурів, оббитих дранкою, обмазаних глиною та шаром вапняної штукатурки, прикрашеної зверху «античним» декором під трафарет (як було модно тоді). *Див. його фото на с.94, внизу (1955 рік)*

Після німецької окупації (1945-1965) будинок щільно заселили родини із Росії, в т.ч. офіцерів-відставників: Рахманови, Щербакови, Семенови, Сергєєви, Корольови…

←Мешканці будинку в 1950-х / на початку 1960-х років.

Після 1965 року була піонерська кімната та жила двірник з родиною, а коли будувались «хрущовки» – прорабська. У 1980- 2000-х – штаб добровільних народних дружин та опорний пункт міліції. У кінці 2000-х років будинок закинули. Він руйнувався, декілька разів горів. Знесений узимку 2020/2021 року.

Рис. 68. Фотомонтажі колишнього будинку по вул. Павленківській №8а

Фото березня 1956 р. (*рис. 69*↑). На той час – будинок житловою площею 251 м^2, на 17 квартир. За інформацією його колишніх мешканців, від 1910-х до 1930-х років тут розміщувалася майстерня з ремонту карет і ліжок (тодішня адреса; вул. Жовтнева №82).

На початку 1920-х будинок розділили на кімнатки для мешканців – переважно робітників попередників турбомеханічного заводу. Серед них слід згадати художника Володимира Васильовича Гнипу (1922-2013), який тут народився і жив.

З 1960-х років мешканці будинку поступово почали отримувати квартири; число сімей зменшилося до шести. У будинку не було зручностей (туалет у дворі). В кінці 1980-х і решту мешканців почали розселяти. Будинок знесли в 2019 році. Перед знесенням у ньому приймали склотару та була фірма з чистки подушок. Тепер на місці цього будинку – двір будинку №14 (*рис. 70*↓, 1978 р.), будують медичний центр (2023). Поруч діє котельня.

Східніше (ліворуч) від ділянки старого будинку №12 колись стояла і садиба по Павленківській площі №14. Її власником (за довідниками 1896 і 1922 років) був козак Федір Пилипович Пупко з дружиною Єлизаветою Миколаївною. Домовласник із 1932 р. – Гончаренко Василь Миколайович (1883 р.н., що працював конюхом на м'ясокомбінаті), та його чисельна родина.

У наш час тут розташований східний край 5-поверхового будинку №14 (*див. рис. 71* ↑). Останні садиби парної сторони площі колись мали №№24 і 26. У наш час тут стоять колишній гуртожиток м'ясокомбінату (№18) і офісний будинок №24 (колись дитячий садочок).

Зі старовинних садиб непарної сторони Павленківської площі залишилися №№11, 13, 15.

*Див. с. 235, фото угорі: будинок №**11** в 1954 році. На передньому плані – старшокласниці школи №5. У наш час будинок закритий парканом, має багато прибудов.*

Павленківська №11 (1905 р. побудови) слугував житлом для священнослужителів Свято-Покровської церкви. П'ять його кімнат займала родина священика, і три – диякона. Відомо, що з 1902 по 1923 рік ліву частину будинку займала родина протоієрея Михайла Степановича Філіпенка, праву приблизно до 1919 року – диякона Антонія Ільченка. Ліву частину будинку у священика в 1923 році придбала родина Параски Петрівни і Михайла Олександровича Соколових (*див. с. 444*). А права половина, за згадками мешканців, перейшла у власність жінки-німкені, можливо, спадкоємиці управляючого Дворянським і Селянським банком Карла Андрійовича Гойера, який тут жив у 1916 р. Покровська церква мала №17.

Будинок №13 набагато скромніший, ще нещодавно перебував в аварійному стані *(рис.73↓).* У 1896 р. до будинку псаломщика добудовані кімнати для дівочої церковно-парафіяльної школи.

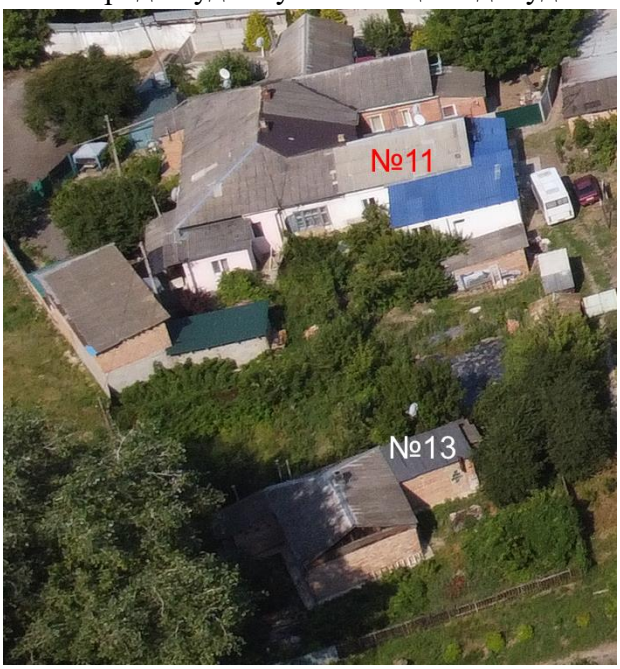

← Про будинок, який колись мав №15 (з 1905 р. донині використовується для цілей шкільної освіти) ми вже згадували (*с.91*). Він служив не тільки класами для навчання учнів, але й житлом для вчителів – як до революції 1917 року (коли був початкоювою школою імені Ерістова, так і до 1960-х років, коли був школою №5). Ліворуч від нього №13 (1949 рік).

4.5. ШВЕДСЬКА ВУЛИЦЯ

← *Лиловою штриховкою позначена основна частина вулиці, жовтою – безіменні провулки, проходи і залишки нині не існуючих провулків, будинки на яких віднесені до вулиці Шведської.* ***Рис. 74.***

↑ *Вулиця на плані 1816 року*

1916 р.

Павленківська площа

ШВЕДСЬКА ВУЛИЦЯ – центральна і найдовша на Павленках (її прямий відрізок між вулицями Соборності й Опитною ≈1,4 км; а з ділянкою через Дослідне поле й боковими "апендиксами" – понад 3 км). Конфігурація вулиці складалася ще початку XIX століття; а нинішній вигляд вона має вже понад 100 років *(рис.74,75)*.

Сформували вулицю садиби біля дороги, яка сполучала поселення в Павленківському й Чамариному ярах, а від останнього – до площі, яка зараз носить назву "Павленківська", й до магістральної дороги, яка в XIX столітті називалася Кременчуцькою поштовою, а зараз – вулицею Соборності.

На плані Павленків 1875 року вулиця ще не мала офіційної назви (як і інші) й названа: «ДОРОГА ОТ БОЛЬШОГО ПАВЛЕНСКОГО КЛАДБИЩА НА ДАЛЬНИЕ ПАВЛЕНКИ».

Великим Павленським називали кладовище на Павленській площі (там зараз стадіон школи №9). Мале Павленське кладовище розміщувалося на місці сучасного майданчика метеостанції. Дальні Павленки – то нинішнє селище Тарновщина і хутори Дослідного поля.

В 1880-х роках у довідниках ця вулиця мала назву «ВЕЛИКА ПАВЛЕНСЬКА», що розпочиналася від Павленківської площі (кінця нинішньої вулиці Покровської) і тягнулася до нинішньої вулиці Опитна, яка тоді була дорогою – межею Полтави та її передмістя – Ближніх Павленків. Такі межі вулиця мала до кінця 1910-х рр., але з початку 1890-х рр. називалася «ШВЕДСЬКА».

За яких обставин вулиця отримала саме таку назву – можна тільки здогадуватися (очевидно, це був найкоротший шлях від центру Полтави – до «Шведської могили»).

Із часів Першої світової війни (1914-1918) до вулиці Шведської стали відносити будинки, які раніше відносили до східного (правого) боку Павленківської площі. З того часу садиби не перенумеровували (іноді їх ділили на частини з використанням літер «а», «б»,…). Хоч конфігурація садиб на початку вулиці змінилася в зв'язку із побудовою багатоповерхівок у 1930-х і в 1960-х роках. Як видно зі схеми, до вулиці Шведської в наш час відносять і будинки декількох бокових відгалужень (провулків без назви або відрізків, які колись були частинами зниклих провулків).

Після приєднання в 1929 році до Полтави хуторів Дослідного поля, будинки на них теж нумерують по вулиці Шведській (№86, з цифрами корпусів). У 1970-х частину вулиці на днищі Чамариного яру спрямили, а на крутосхилах – виположили.

Рис. 75. Вигляд вулиці Шведська й провулків від неї з Павленківського парку (фото А. Петрова)

Рис. 76. Квартал будинків на початку вул. Шведської (між вулицями Соборності й Рєпіна) Ділянку з будинками за сучасними адресами: вул. Шведська *№№ 4…20а* до 1920-х років відносили до східного (правого) боку *Павленківської площі*. У наш час в цьому кварталі еклектично поєднуються багатоповерхівки-«сталінки» (№20 і 20а), «хрущовки» (№12а, 14, 18, 22), різною мірою модернізоване дореволюційне житло (№4, 6, 8, 12, 16) та новобудови (№10) й добудови до старих будинків (№6 а,б). Ділянку, на якій стоїть офісний будинок №2 відносили до вул. Жовтневої (№70/2). Навпроти цієї частини вулиці Шведська розташований Павленківський парк.

Порівняно з 1930-ми роками, конфігурація перших садиб по вулиці Шведській змінилася. Знесено садибу за адресою: вул. Жовтнева 70/2, у межах якої було декілька будівель, у т.ч. магазин "Укоопспілки". До будинків №№4,6,8 були зроблені численні прибудови. Старий будинок №10 на початку 2000-х був знесений, і зведений сучасний, в якому розміщено тренажерний зал і салон краси.

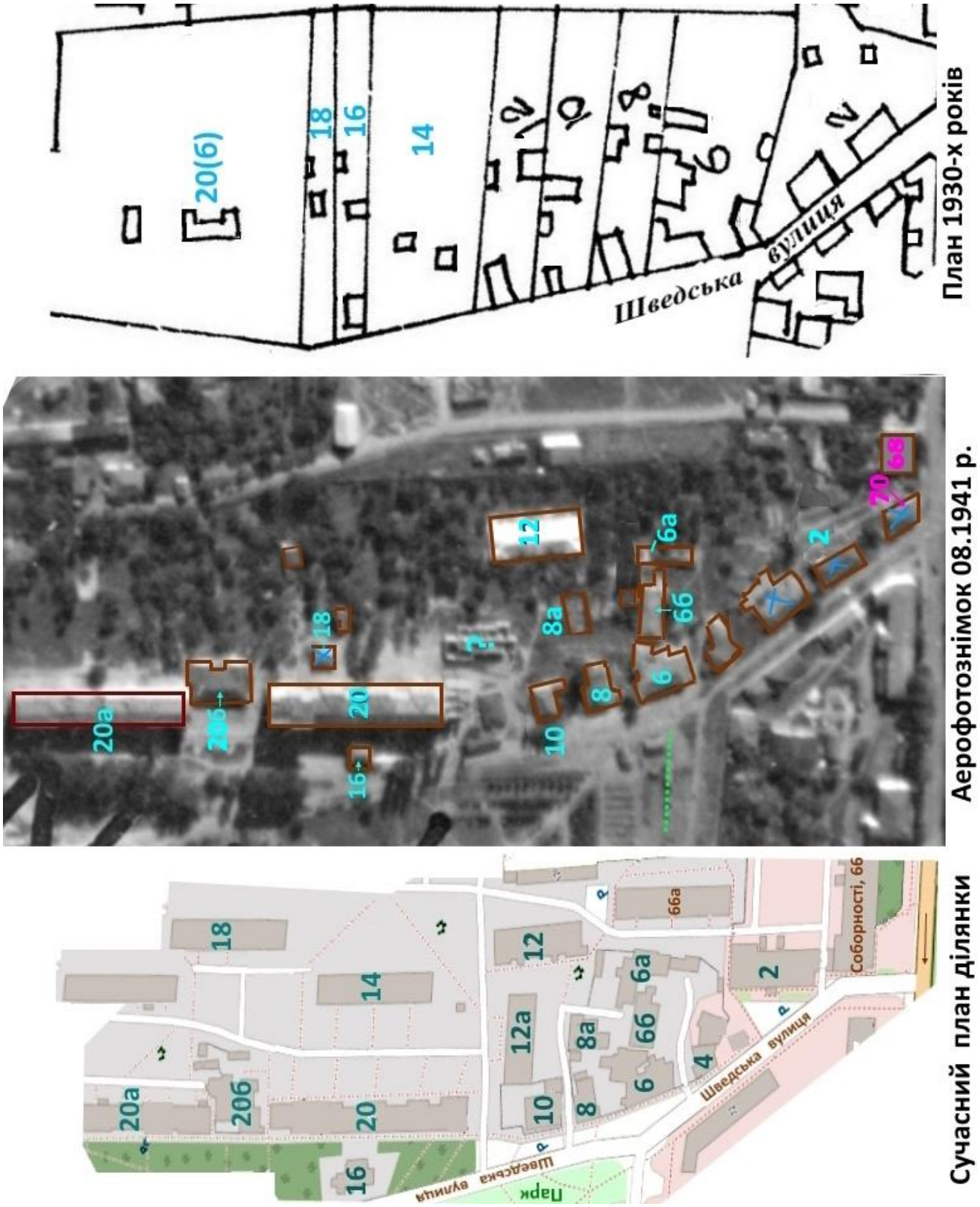

Рис. 77. Будинки на початку вул. Шведської в 1930-х, 1940-х і 2020-х роках.

Вулиця Шведська №2

Рис.78а

Рис.78б. Початок вул. Шведської

Рис.78в

До кінця 1970-х років на початку вулиці Шведська стояли типові для старої Полтави два вибілені будинки. Вони мали адресу: вул. Жовтнева № 70/2 (тепер – Соборності). На *фото 78а* видно вхід до одного з будинків від вулиці Жовтневої, який ніби вріс у землю. За дверима – три східці вниз, і ви потрапляли в один із магазинів мережі «Укркоопспілки». У ньому відвідувачі могли придбати деякі товари, відсутні в звичайних магазинах того часу (наприклад, фініки, курагу, пресовані плитки з маку і густої карамелі, кедрові горішки тощо). На фото праворуч – ці два будинки по вулиці Шведській. Вони були знесені перед спорудженням у 1978/1979 рр. семиповерхового будинку «Сільгосптехніки» (тепер – вул. Соборності №66, *рис.78в*), та перпендикулярного йому будинку, який отримав адресу: вулиця Шведська №2. Зараз ці споруди орендують під офіси різні фірми.

Знесені будинки до революції відносили до вулиці Куракінської (до 1910 р. – Кременчуцької). Нам точно невідомо, хто був їхнім власником. Двір цієї садиби був досить великим; на його території були ще й інші споруди.

Як згадують старожили, в 1950-ті роки цей будиночок був під соломою. А за ним, по вулиці Шведській стояли невеликі будочки, в яких сиділи майстри, що ремонтували годинники, взуття, посуд тощо. Доріжка за ним будинком від вулиці Шведської (навпроти прохідної швейної фабрики) вела до спорудженої в 1962 році «хрущовки» по вул. Жовтневій №66а. Перед знесенням будинків по Жовтневій 70/2 деяким його мешканцям у 1973 р. виділили квартири по вул. Жовтневій №74.

Рис.79: У кінці XIX ст. ділянка з будинками №4, 6, 6а, 6б належала мішанину Леонтьєву Іванові Дмитровичу, й була першою в переліку будинків на Павленківській площі. Ділянку успадкувала його донька Варвара (в заміжжі – Браславська; Андрієвська). У 1931 р. будинки передані заводу «Метал» для поселення його працівників. У наш час – квартири, мовна школа, ветклініка тощо.

***<u>Вулиця Шведська №4</u>**, рис.80 (фото-колажі)*

Станом на 2022 рік цей будинок вже багато років як не житловий; декілька років тому горів. Інформації про час спорудження цього будинку ми не маємо (орієнтовно, рубіж XIX-XX ст.). Судячи з плану 1930-х років, цей будинок входив до комплексу будівель під єдиним №6 (колишня садиба Леонтьєвих – Браславських), а пізніше отримав №4. Відомо, що у післявоєнні роки в частині цього будинку мешкала родина Полякових (працівників ПТМЗ), а в бік вулиці Шведської під навісом відкривалися вхідні двері по «скоб'яного» / господарчого магазину №49 (див. верхнє фото праворуч до будинку №2).

Колоритний опис цього магазину й фотоколаж виконав полтавець Олександр Черкун ↓ (наводимо його мовою оригіналу):

1960-е годы. Каждому мальцу в те годы хотелось иметь три вещи.
В выходной день карман должен оттягивать настоящий складной ножик. Именно им необходимо было выстругивать себе новый деревянный пистолет, играть с друзьями в землю или в «фигуры».
Вторая штукенция, которая вызывала зависть у дворовых пацанов – классное большое увеличительное стекло. В солнечный день такой линзой можно было выжечь дату на скамейке, подкурить найденный на остановке сигаретный «бычок» или даже разжечь костер.
Ну а третья вещь (редко сбываемая мечта) – фонарик на «круглых батарейках». И именно на КРУГЛЫХ, по 17 копеек за элемент.
Поэтому, идя со школы домой, было правилом по дороге зайти в этот неказистый магазинчик с запахом красок и веников и с порога громко спросить: «А китайских фонариков нет?». И не дослушав заранее понятный ответ бешеного продавца бежать домой, где тебя ждем мама с вкусным обедом… Золотые годы…

У 1980-х, замість магазину, в цьому приміщенні зробили приймальний пункт макулатури й ганчір'я (він проіснував до початку 1990-х років).

До цього будинку в бік вул. Соборності зроблена прибудова (чомусь носить №6), яка використовується під ветеринарну клініку й аптеку. А перед нею – теж відносно недавно збудований магазинчик із продажу насіння, міндобрив тощо (який теж чомусь має таку ж адресу, як і сусідній будинок – вул. Шведська №2).

***<u>Вулиця Шведська №№6, 6а, 6б</u>**, рис.81 (фото-колажі, с.106-107)*

Як вже зазначалося, в кінці XIX ст. ділянка з будинками №4, 6, 6а, 6б належала міщанину Леонтьєву Іванові Дмитровичу. За родинними переказами, Леонтьєви жили в Нижніх Млинах, а приблизно в 1880-х роках перебралися до Полтави. Важливу інформація про цю садибу подала в спогадах Л.С.Косенко – правнучка І.Д.Леонтьєва і внучка його доньки В.І. Браславської / Андрієвської (*див. с.* 355-358).

І.Д. Леонтьєв у 1885 році придбав цю ділянку з будівлями у козака Івана Трохимовича Спинжаря. З одного боку садиба межувала з Павленківською площею (47 м), двома лініями – із садибою міщанки Амчиславської (145 м), і від левади Салько – 51 метр. Садиба розміщувалася майже навпроти від старої деревяної Покровської церкви (тепер це територія Павленківського парку).

Найстарішим є будинок №6*б*, споруджений понад 150 років тому. У ньому жили і власники садиби (в роки радянської влади їх ущільнили, але колишня власниця проживала в ньому до кінця 1970-х років).

Цегляний будинок №6 будувався, коли садиба з 1900-х р. перейшла у спадок В.І.Браславської і її чоловіка (конторського працівника на будівництві залізниць, козака із містечка Білики А.М. Браславського). Будинок зводили і на запозичені кошти. Із 1916 р. до початку 1930-х років цей будинок здавали в оренду під амбулаторію (районну поліклініку, *див. с.* 257).

Будинок №6*а*, зі слів нинішніх власників, зведений у 1907 році.

Від початку 1930-х до початку 1990-х років весь комплекс будинків належав Турбомеханічному заводу і його попередникам, та використовувався, головним чином, як відомче житло. Зокрема, в 1944 році в будинки масово заселяли реевакуйованих працівників заводу «Метал». У післявоєнний час будинки були густо населені. На початку 1990-х років квартири в будинках почали приватизувати; до них зроблені прибудови. У частині будинку №6 діє мовна школа.

У наш час ділянка будинків №№4, 6, 8 обнесена парканом, як спільна фортеця.

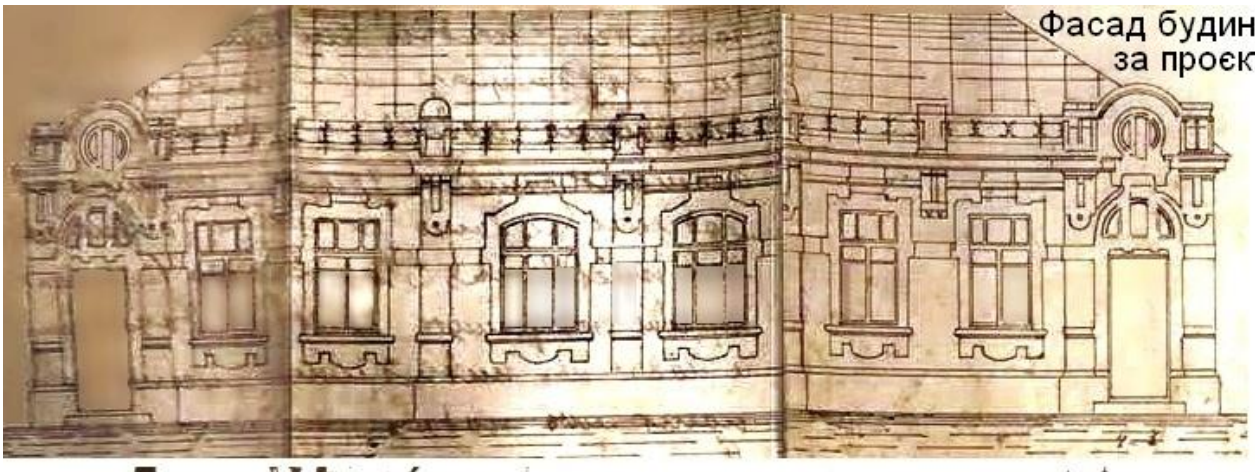

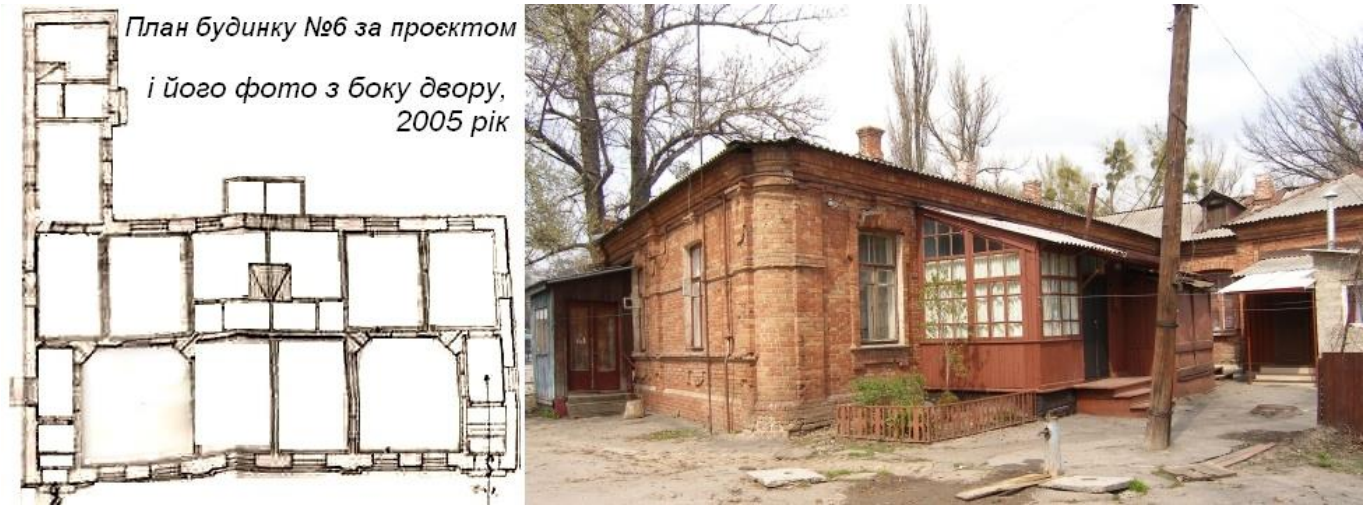

Будинок по вулиці Шведська №6 з боку фасаду; середина 2000-х років

Фасад будинку по вулиці Шведська №6 у 2010 … 2020 рр. (мовна школа)

*Шведська №**6-б** у 1956 і в 2020-2 роках. Будинок подарували подружжю Браславських на весілля*

Рис.81 (фото-колажі, продовження)

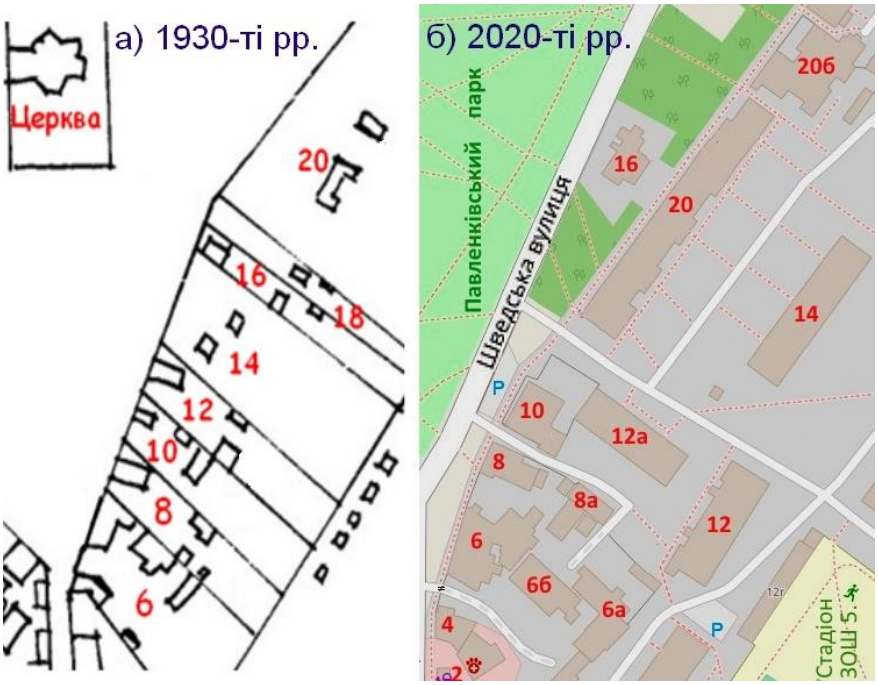

← *Рис.82. Ліворуч (а) – нумерація садиб на початку вул. Шведська (раніше були парні номери по Павленківській площі),* ***1930-ті роки.***

Праворуч (б) – ***сучасна*** *нумерація будинків.*

Будинки №№12, 14, 18 у кінці 1930-х роках були знесені, а на місці їхніх ділянок збудовано багатоповерхівку №20.

Садиба №20 тепер - №20б; збережено і будинок №16 (без земельних ділянок).

<u>Вулиця Шведська №8, 8а</u> *- рис.83 (фото-колажі)*

Ми точно не знаємо забудовника / першого власника садиби, будівлі якої зараз мають цю адресу. До революції (як і попередні садиби), її відносили до Павленківської площі. У довіднику початку 1880-х років садиба значиться як власність міщанки Сахновської, в середині 1880-х – Амчиславської, у 1890-х /1900-х домовласницею була дружина міщанина Розенберг Хая-Лея Аронівна. Прізвище останньої є в списку землевласників Російської імперії. У 1900-х роках в будинку Розенберг на Павленках значиться IV-та поліцейська частина.

Час спорудження будинку №8 – кінець XIX століття, а будинку №8а – 1905 рік.

У 1922 р. в будинку №8 мешкали три єврейські родини (орендар - Ф.Л.Яровинська). Станом на 1930-й рік будинки були поділені між 8 українськими родинами (робітників, службовців, військових).

Домова книга 1944-1947 років вказує, що ці будинки належали заводу "Метал", і в них жили, переважно, родини робітників, які повернулися із евакуації в м. Саратов.

Зараз цей двір за парканом, а ще недавно (*фото 2011-2017 рр. на наступній сторінці*) у ньому вирувало життя - на виду прохожих, які крокували тротуаром по вулиці Шведській.

↑ Будинок №8а, фото 1956 року ↑

← Вул. Шведська №8, 1956 рік.

Рис.83 (фото-колажі будинків по вул. Шведська №8, 8а, 8б; продовження)

Вулиця Шведська № 10, *рис.84 а,б*

Як і садиба №8, на плані 1930-х років садиба №10 виглядає вузькою від вулиці Шведська і довгою – на схід (до сучасного стадіону школи №5; *див. рис.82*). Станом на 1896 рік її власниками була родина селян Глушко – Федот Іванович і Агафія Дмитрівна. Є інформація, що й будинок, який ще до середини 2000-х років стояв на залишку садиби (*див. фото нижче, ліворуч*), теж був збудований у 1890-х роках. За виборчими списками 1930 року домовласником залишалася родина Глушко (очевидно, син перших власників, який працював на заводі «Метал»), але в ньому прописані ще три родини. Судячи з плану 1930-х років, на садибі, далі від вулиці, стояв ще один будинок. Є акт від 1944 року про те, що в роки німецької окупації великий житловий глиняний будинок і сарай, - обидва під соломою, - згоріли разом із речами. Очевидно, мова йшла про будинок, який показаний на плані углибині садиби (споруда ближче до вулиці Шведської менш постраждала). Досі старожили кутка пам'ятають, що на місці нинішнього будинку №12а була вирва від авіабомби. Склад жителів перших післявоєнних років схожий на склад у будинку №8 (родини працівників заводу «Метал» та інших підприємств). Багато хто пам'ятає, що в 1950….1990-х роках біля старого будинку ліворуч стояла маленька будочка, в якій ремонтував взуття «дядя Міша». Станом на 2005 рік цей вросли у землю глиняний будинок під залізом ↓ був непридатним для житла; він горів (рис.*84 а).*

У кінці 2000-х років старий будинок знесли, й на його місці постав двоповерховий приватний будинок, в якому діють фітнес-клуб «Space» й салон краси «Lora Studio» (↑*рис.84б*).

Вулиця Шведська № 12 *(рис.85, 86)*

Знову повертаємося до плану цього кутка початку 1930-х років (*рис.82*). Садиба №12, як і сусідні №№8 і 10, простягалася вузькою смугою від дороги – на схід.

Власниками із 1914-го до 1930-й рік була родина Бецхарченко – Андрія Семеновича, бухгалтера; Марії Олександрівни (1875 р.н.) і Варвари Іванівни (1852 р.н.). У 1922 році тут проживала ще одна родина, а в 1930-му – ще три. Ймовірно, А.С.Бецхарченко є братом відомого миргородського бандуриста і співака Семена Семеновича Бець-Харченка (1878-1972). Родина була козацько-дворянською.

Як виглядали декілька позначених на плані споруд на садибі №12 (станом на початок 1930-х років) – нам невідомо. Стояли вони на місці нинішнього будинку №12а по вулиці Шведській (симетрично до будівель на садибах №№8 і 10).

Як можна здогадатися, дальні від вулиці частини садиб №№8, 10 і 12 на самому початку 1930-х років відібрали у власників і перпендикулярно до них (та паралельно до вулиці Шведської) збудували в 1932 р. довгий одноповерховий будинок, який використовували як гуртожиток для працівників заводу «Метал» (*рис. 85*):

Рис. 85. Гуртожиток Турбомеханічного заводу в 1956 році.

До речі, це єдиний будинок на Павленках, домова книга якого років німецької окупації Полтави збереглася.

Частина будинку після війни слугувала також їдальнею для учнів ПТУ заводу «Метал» (Турбомеханічного).

У середині 1960-х років надбудували другий поверх будинку («зручності» ще довго були в дощатому туалеті на вулиці). У 1960-ті – 1990-ті роки його використовували як сімейний гуртожиток. Перед кризою 2008 року гуртожиток збиралися знести, щоб побудувати сучасну багатоповерхівку, і частину жильців виселили. Криза відбила охоту у забудовників, а кімнати дозволили приватизувати його жителям. *Фото будинку в 2020 році (рис. 86):*

Будинки №№ 14 і 18, які в кінці 1930-х років стояли впритул до вул. Шведської, були знесені, а будинок №16 хоч і збережено, але землю його садиби вилучено.

На місці цих садиб у 1938 р. збудовано багатоповерхівку №**20**. Типові 5-поверхові цегляні будинки - «хрущовки» на місці перелічених садиб було споруджено: №**12А** (1967 р.) і №**14** (1964); а №**18** (1961) – на частині садиби №20Б.

←↑В указаних будинках отримали квартири працівники ПТМЗ та інших підприємств, а також переселені зі знесених тут садиб та будинків №20 і 20*а*, які були гуртожитками *(рис.87)*.

У приватній садибі по Шведській №18 ще в 1920-х рр. була кузня Науменко. До будинку №18 (1961 р.) пізніше добудували мансардний поверх для квартир малосімейних.

Будинок по вул. Шведська №16 (обведено) площею 66 кв.м., 1956 р. За ним - будинки №№ 20, 20б і 20а. Фото з боку Павленківського парку.

<u>Вулиця Шведська № 16</u> *(рис.88):*

Відомо, що до початку 1930-х років садиба (вузька від вул. Шведської і видовжена на схід – *див. рис.82*) належала родині Недоріченко. Цей будинок під залізом споруджений у 1907 році. Він був найбільш висунутий за захід, порівняно з іншими. У другій половині 1930-х років майже всю земельну ділянку було вилучено, а споруди на ній (крім цього будинку) – знесені. При прокладанні нового пішохідного проходу (перед будинками №№20 і 20а) цей будинок виявився єдиним із його протилежного боку, і стоїть майже без двору (*див. фото 1942 р.*). Ще в 1930-х роках будинок перейшов у власність заводу «Метал» (ПТМЗ), і в ньому жили його робітники, а також учителі школи №5. Зараз тут 2 квартири у приватній власності.

<u>Вулиця Шведська № 20 і 20а</u> *<u>(архітектор Олександр Шумілін, рис. 89↓)</u>*

Ці будинки споруджені, відповідно, в 1938 і 1939 роках – для потреб працівників заводу «Метал» (тому їх називали «металівськими»). Вони мають досить товсті цегляні стіни і високі стелі та дерев'яні перекриття, але на відміну від інших будинків періоду «сталінського класицизму» – бідніший зовнішній декор. Якщо №20 мав первинне планування квартирного типу (на місці ближчих до вулиці частин колишніх садиб №№14, 16, 18), то №20а – гуртожиткового типу.

Обидва будинки зазнали пошкоджень унаслідок бомбардувань у 1941-1943 роках (особливо – права частина будинку №20). Якщо будинок №20а був відремонтований і добудований ще в 1944 році, то будинок №20 – тільки в 1954 році (причому, його перебудували під жіночий гуртожиток ПТМЗ; пізніше він став сімейним). Упродовж 1960-х років поступово відбувалося розселення сімей із цих будинків, а пізніше – перепланування квартир на досить престижне житло майже в центрі міста.

На перших поверхах будинків за проектом були передбачені приміщення для закладів побутового обслуговування населення (особливо – в будинку №20).

У будинку **№20** діяв "металівський" магазин, що складався з двох частин: продовольчої – ліворуч, і промислових товарів – праворуч. У цій же будівлі були «Ощадна каса», їдальня з буфетом, потім – магазин "Торти", заправка сифонів; перед ним – овочевий павільйон, газетний кіоск. Під будинком – бомбосховище.

За останні 25 років призначення магазинів змінювалося, як у калейдоскопі.

Та й будинок вже не потопає в зелені, як було ще з десяток років тому.

У будинку **№20а** була пошта №29 (тепер тут – продовольчий магазин «Фортуна»). На планах 1930-х років не позначено будівель на тому місці, де стоїть №20а.

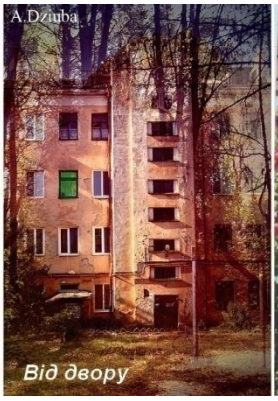

*Березовий скверик і будинок №**20-а**: 01.2016 (ліворуч); у дворі (праворуч – фото кінця 1990-х)*

***Вулиця Шведська № 20б** (рис. 90):*

Цей одноповерховий П-подібний у плані будинок розташований між двома «сталінками» (№20 і 20а). Його за типовим для того часу проєктом збудував заможний козак Данило Сильвестрович Тригуб у 1890-х роках, як він писав, «на пустопорожньому місці». На захід і північ від будинку, а також перед ним він розвів великий плодовий сад. Д.Тригуб був великим трудівником і патріотом України. Такими ж він виховав двох доньок – Олену і *Ольгу Тригуб*. Детальніше про лікарку О.Тригуб і її чоловіка – *К.Товкача* йдеться в статтях (*С.446 і 407-413*). Родина Тригуб тут жила до 1929 р., доки будинок не конфіскували. Якийсь час у ньому перебував «1-й дошкільний дитбудинок», а пізніше будівлю поділили на квартири.

У наш час у ньому також діє невелике приватне поліграфічне підприємство:

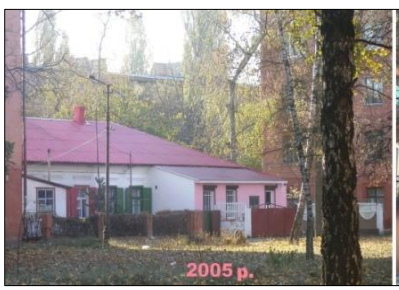

<u>Вулиця Шведська №22</u> *(рис. 91):*

Будинок стоїть дещо відособлено. На початку XX ст. ця ділянка не належала ні до вул. Шведської, ні до Павленківської площі. Її відносили до провулку Гострий, який колись був початком сучасної вул. Мясоєдова і відхилявся вправо від Шведської. На схід (праворуч) від цього будинку розпочиналася так звана Бабичівська площа; на ній до 1960-х діяв базар, де продавали худобу тощо.

2021 р. Березовий сквер між розгалуженням вул. Шведської (рожевим пунктиром) і вул. Покровською. Між будинками №№20а і 22 по вул. Шведській закінчується вул. Рєпіна

Паркан навколо базарчика на Бабичівській площі (тепер – вул. Рєпіна), 1956 рік. Від 1966 р. тут стоїть будинок №22. Вдалині – будинок по Шведській №20а

Рис. 92. Вулиця Шведська між буд. №22 і парком/школою, 1960-ті роки. Скверу ще немає.

Житлову 5-поверхівку по вул. Шведській №22 зведено в 1966 році, майже перпендикулярно до вулиць Покровська і Рєпіна. В будинку був хлібний магазин (тепер – гастроном).

Навпроти цього будинку, на клинці між гілками вулиці Шведська й вул. Покровською створено березовий сквер.

← Рис. 93. Вірменська діаспора в сквері встановила хачкар (хрест-камінь), - традиційний пам'ятний знак.

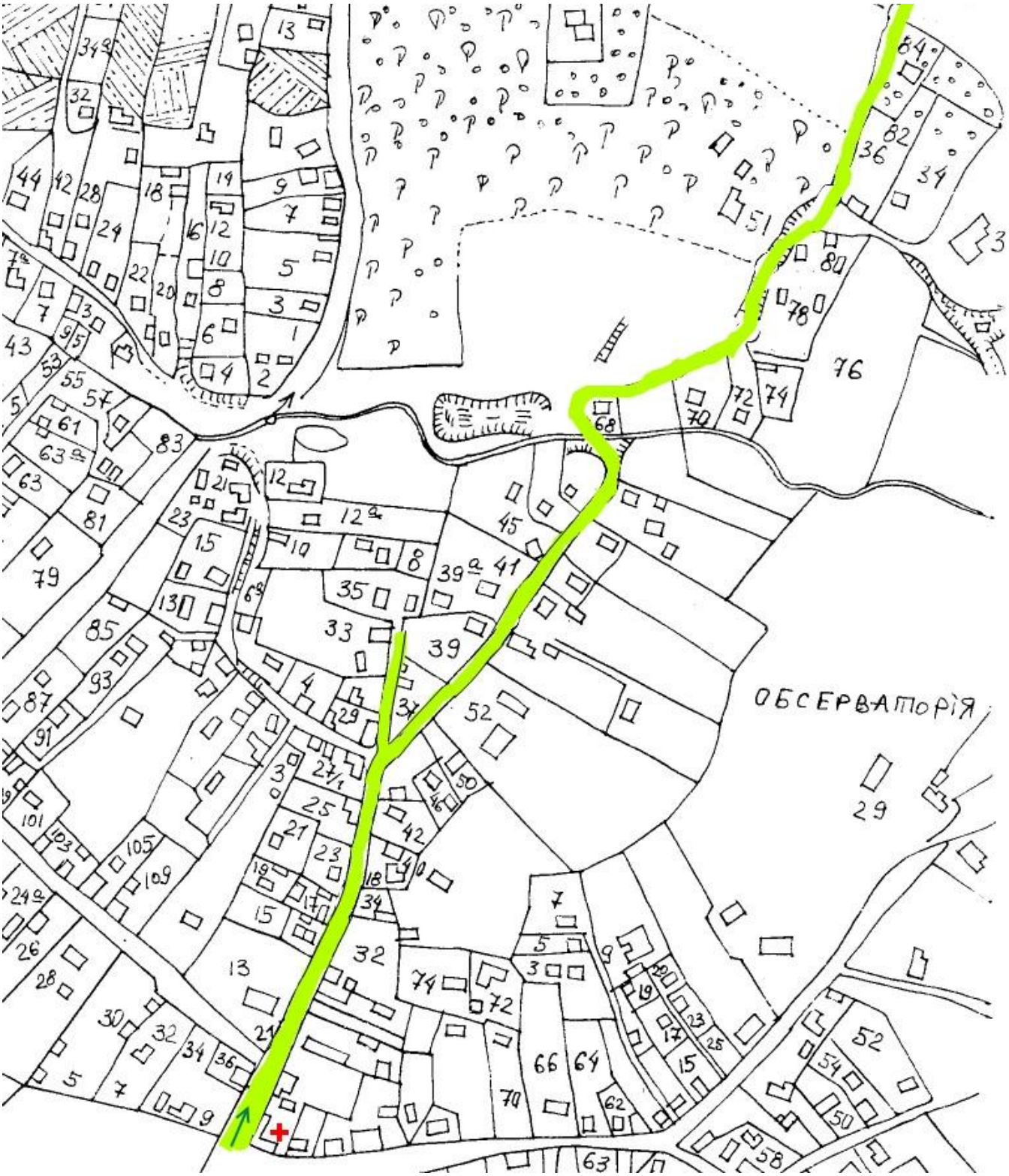

Рис. 94. Нумерація садиб по вул. Шведська (на північ від Павленківської площі). ***1930****-ті рр.*

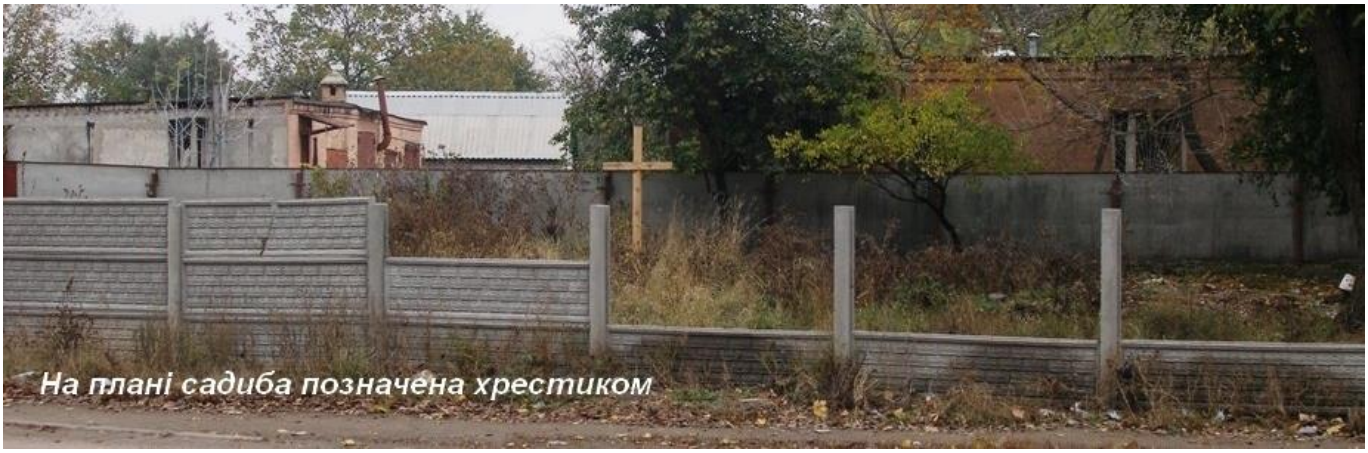

ВУЛИЦЯ ШВЕДСЬКА, садиби з непарними номерами / ліва сторона

До другої половини 1910-х років вулиця Шведська розпочиналася від перехрестя з вулицею Покровською і старого Павленківського кладовища, північніше від Павленківської площі. У документах і на планах будинок №1 нам не траплявся.

Вулиця Шведська №3

На планах 1930-х років ділянка №3 – це сучасний стадіон школи №9. Відомо, що в XIX столітті тут було кладовище. На аерофотознімках 1940-х років біля нинішніх майстерень цієї школи є ще якісь будівлі, але чи то будинок №3 – вияснити не вдається. Станом на 1930-й рік у ньому проживали 5 родин (4 єврейські; деякі з них загинула під час Голокосту єврейського народу в 1941 р.). У 1944 р. цей будинок ще існував і в ньому були прописані родини працівників заводу «Метал» (№488).

У наш час адресу *Шведська №3* мають усі три будинки цієї школи (раніше школа мала адресу: *Павленківська площа №15*).

Рис. 95. Школа №9 у цій 4-поверхівці діє з 1961 року.

Будинок під шифером – то колишнє повітове початкове училище імені князя М.Ерістова (1905-1919). У 1920-х – школа №18. У 1930-х...1950-х – основний корпус школи №5. З 1961 – майстерні школи №9 (тепер – клас військової підготовки).

У будинку від зеленим дахом у 1894-1919 рр. була дівоча церковно-приходська школа при Покровській православній церкві на Павленках. До 1941 року - дитячі ясла заводу. В 1941…1945 роках – православна церква. У 1945…1960-му роках – другий корпус школи №5. Із 1961 року й понині – в розпорядженні школи №9 (майстерня трудового навчання для дівчат; зараз – група продовженого дня). Планується до знесення у зв'язку з розширенням будівлі школи №9.

Детальніше про згадані будівлі – в нарисі історії освіти (шкіл) на Павленках, с.215-254.

Приватні садиби по вул. Шведській №№ **5, 5а, 7, 7а, 9** розташовані в провулку, який ніби продовжує вулицю Покровську. Він тягнеться паралельно стадіону школи №9 (колишньому цвинтарю).

Тут здавна жили 3 родини:
№5 – родина Сакало переселилися в 1899 р. із с. Патлаївка;
№7 – родина С(Ш)маровоз жила тут ще мінімум із 1880-х рр.;
№9 – родина Гордієнко, місцеві жителі за довідником 1882 р.

У наш час тут живуть родини, які придбали садиби пізніше. Садиби 5 і 7 розділені на частини. Тут переважають старі будівлі.

Рис. 96. Власник садиби по вул. Шведській №5 - Сакало Іван Григорович (1892), червоний партизан

← Садиби по Шведській № **5, 5а, 7, 7а, 9;** стадіончик і гаражі (*вид з боку школи №9*)

Міщанин Смаровоз Іван Миколайович - власник садиби, яка зараз має **№7** (до 1896 р. її до Шведської не відносили). Успадкував її син - Смаровоз Олександр Іванович (1887-?).

← **Буд. №9**: Гордієнко Андріан Євгенович і Наталія Вікторівна, міщани; донька – Гордієнко Зінаїда Андріанівна (1885-1947), вчителька Маріїнської гімназії, а в часи СРСР – школи №9.

У цьому будинку (*рис.97*) з 1920-х рр. знімали квартири чи кутки багато родин.

Вулиця Шведська № 11

Кутова садиба на розі вулиць Шведської і Новозіньківської (див. попередню стор.). Відомо, що з 1914 р. садибою володів Тихоступ Федір Павлович, який до революції був власником столярної майстерні на Дальніх Павленках. Після революції теж працював майстром столярної справи на підприємствах. У 1949 році він погодився продати половину садиби парафії Троїцької церкви для ведення богослужіння, але міська влада такий продаж не дозволила. У післявоєнні роки в будинку проживало багато родин. У правій частині будинку жив полковник, Герой Радянського Союзу.

Вулиця Шведська № 13 *(рис. 98)*

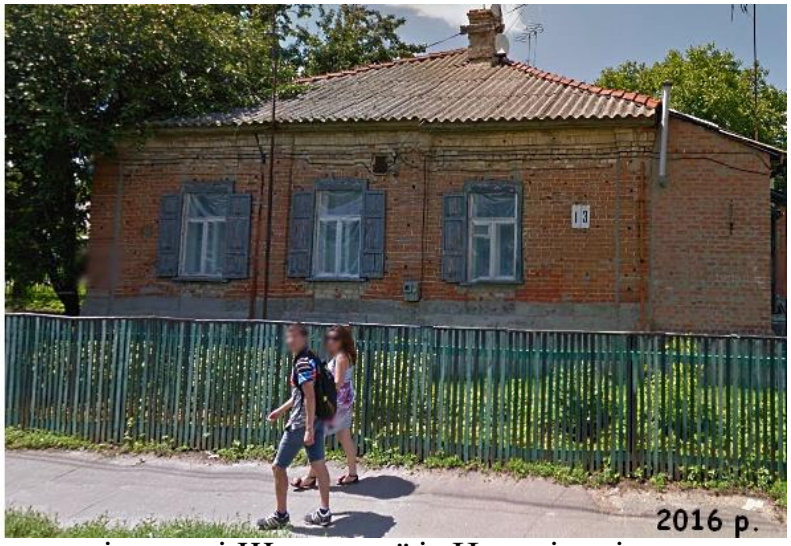

Садиба розташована на протилежному розі вулиці Шведської із Новозіньківською. Це була велика хата із дерева й глини, пізніше обкладена цеглою, а нещодавно – теплоізолючим полімерним покриттям. У дорадянський час нею, за нашим припущенням, володів один із представників заможної козацької родини Поставних.

Є версія, що саме тут розміщувалася павленківська «Просвіта» (1917-1923 рр.).

У 1924 році будинок віддали під житло, поділивши на квартири. У 1980-х в дворі під деревом у стояв великий стіл, за яким на свята збиралися усі сусіди (*див. фото*). Двір мав виходи з обох вулиць. Зараз він розділений парканом.

С. Стеблій і С. Солом'яний розповідають про родину мешканців будинку – Гринько Івана Максимовича і Марфу Микитівну (*на фото з боку двору будинку*): Гринько І.М. - учасник Першої світової війни, кулеметник, Георгіївський кавалер; учасник Другої світової війни; після війни працював чоботарем. Подружжя Гринько мали трьох синів: старший помер в дитинстві, середній загинув на фронті Другої світової війни, а молодший трагічно загинув на виробництві. Всі члени сім'ї поховані на Павленківському кладовищі.

Мешканці будинку №13 у дворі, 1970-ті

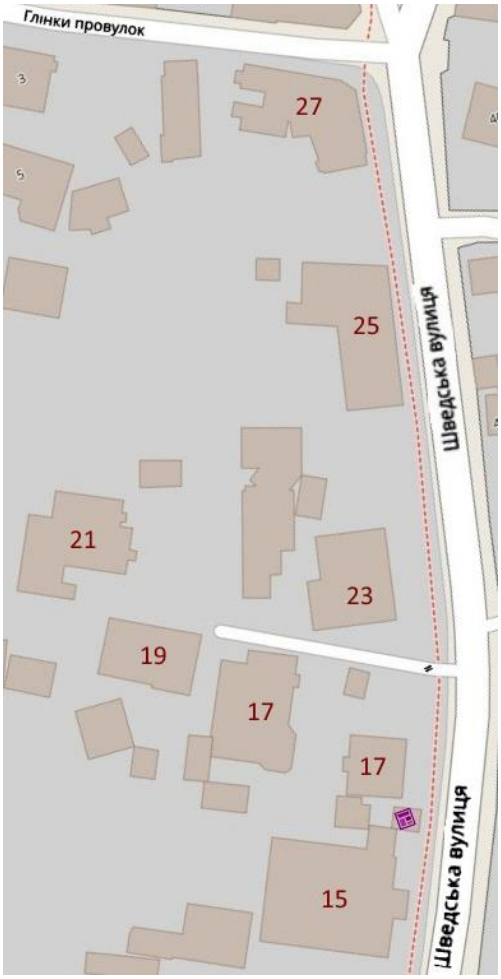

Вулиця Шведська №15

У 1930 р. відповідальним домовласником був Іван Божко і його дружина Домна Дмитрівна; після війни – їх син Павло (фотограф артілі інвалідів). Мешканцями були також родини Радченко Івана Денисовича, Гайдученко Костянтина Володимировича та інші. У нас час у південній частині садиби зведено 2,5 поверхову будівлю (*рис.99*), а в північній залишилася скромна хата (її частина).

Вулиця Шведська №17

У наш час ця садиба поділена на дві частини. Ближче до вулиці стоїть давня низенька будівля під залізом,а далі – відносно недавній будинок.

Станом на 1930-й рік на садибі мешкали 4 родини. Власники ще з XIX ст. - Цимбал Петро Тимофійович, 1850 р.н., його дружина Єлизавета Сергіївна і донька Марія (1911). Проживала також родина Дмитрієва Миколи Петровича, та дві родини, які в графі «національність» записані як перси, а глави їх родин – чистильники взуття.

Станом на 1944 рік в будинку жили нові мешканці.

Ліворуч – частини будинків №№15 і 17 у 1970-х роках.
Праворуч будинок №15 і частина будинку №17 у 2022 р.:

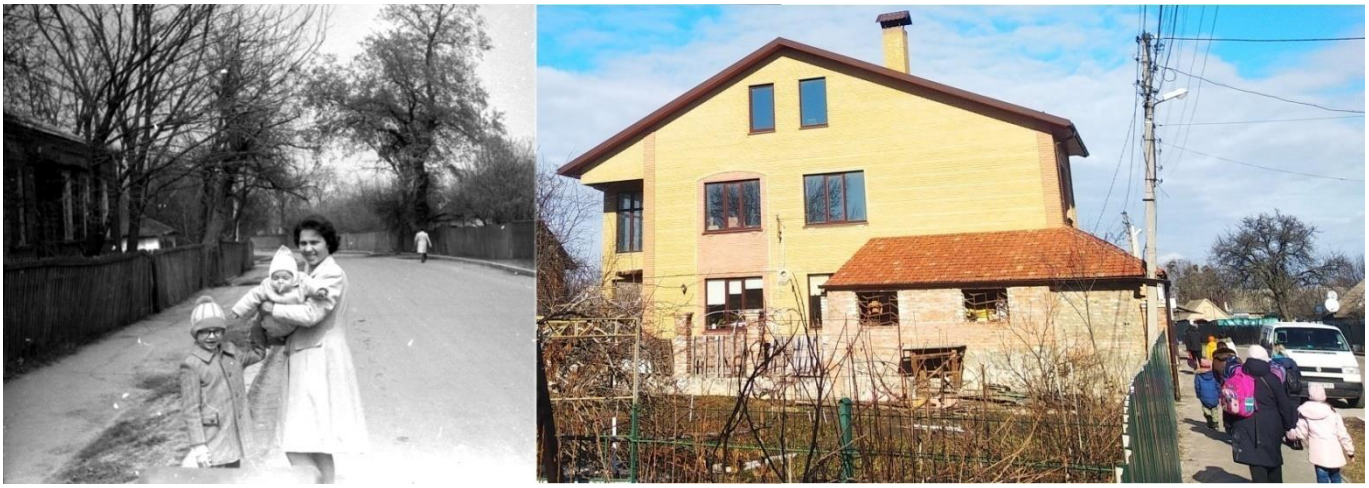

Рис. 99. Вул. Шведська №15.

Вулиця Шведська №19

Станом на 1896 р. домовласник – міщанин Саган Данило Микитович. Власником у 1920-1940-ві роки був Наум Іванович Журбієнко (1886) – рибак при пересильному пункті. Його дружина Анна Василівна вказана в 1947 р. як служителька культу. У 1930-му тут мешкали також дві польські родини. А після війни в домовій книзі навпроти прізвищ декільком мешканців записано «із тюрми». Жили й інші родини.

Вулиця Шведська №21

Домовласницею з 1880-х рр. була вдова солдата Голуб Анна Іванівна. Станом на 1930-й рік у будинку були прописані дві родини – Голуб і Клименко. Станом на 1944-1947 р. прописані родини Ротенко Г.Я. (з 1933 р.), Маслій Ф.М. (з 1946 р.), Нагірний П.Я. (переселився із аварійного будинку по вул. Шведській №20).

Вулиця Шведська № 23. *Рис. 100.*

← У наш час будинок на садибі виглядає так. Швидше за все, в кінці XIX ст. садибою володіла родина козака Євтихія Семеновича Славко (Славки). Станом на 1930-й рік у будинку були прописані дві родини – Худолій Павло Романович, робітник, і його мати, 76-річна Худолій Марфа Онисимівна, та Кочерга Макар Дем'янович і його дружина Єлизавета – теж донька М.О.Кочерги.
У 1944-1947 роках власником будинку був Маслій Максим Никонович (1884 р.н.) – батько співвласника будинку №21.

Вулиця Шведська № 25 *Рис. 101*

За не уточненими даними, садибою володіли родини небагатих дворян. Станом на 1930-й рік у будинку прописані 7 родин (відповідальний домовласник – Ільченко П.Н.). У 1944-1947 роках в будинку були прописані переселенці із-за меж Полтавщини й України.

Вулиця Шведська № 27 *Рис. 102.*

За цією адресою в 1920 році зареєстроване Павленківське споживче товариство. Станом на початок 1920-х років садибою володіла родина Тимченко – Іван Федорович (член профспілки будівельників), його дружина Єфросинія Максимівна. Жила також родина квартирантів – Литовченко Семен Миколайович (член профспілки транспортників) та його дружина Варвара Олександрівна.

←У сім'ї Тимченко І.Ф. було четверо дітей: Іван, Ольга, Меланія та Віра. На кінець 1930-го року тут проживали ті ж родини, в т.ч. донька Меланія Іванівна Тимченко і дружина сина – Ганна Йосипівна. Станом на 2022 р., у цьому будинку живе онучка Меланії Тимченко – Ірина Сахно. За її спогадами, в 1960-1980 роки у дворі вечорами завжди було гамірно і весело. Збирались сусіди з навколишніх осель. Було багато дітей, гралися, їздили на велосипедах. Чоловіки грали в доміно, а жінки розмовляли на лавках.

1960-ті, двір будинку

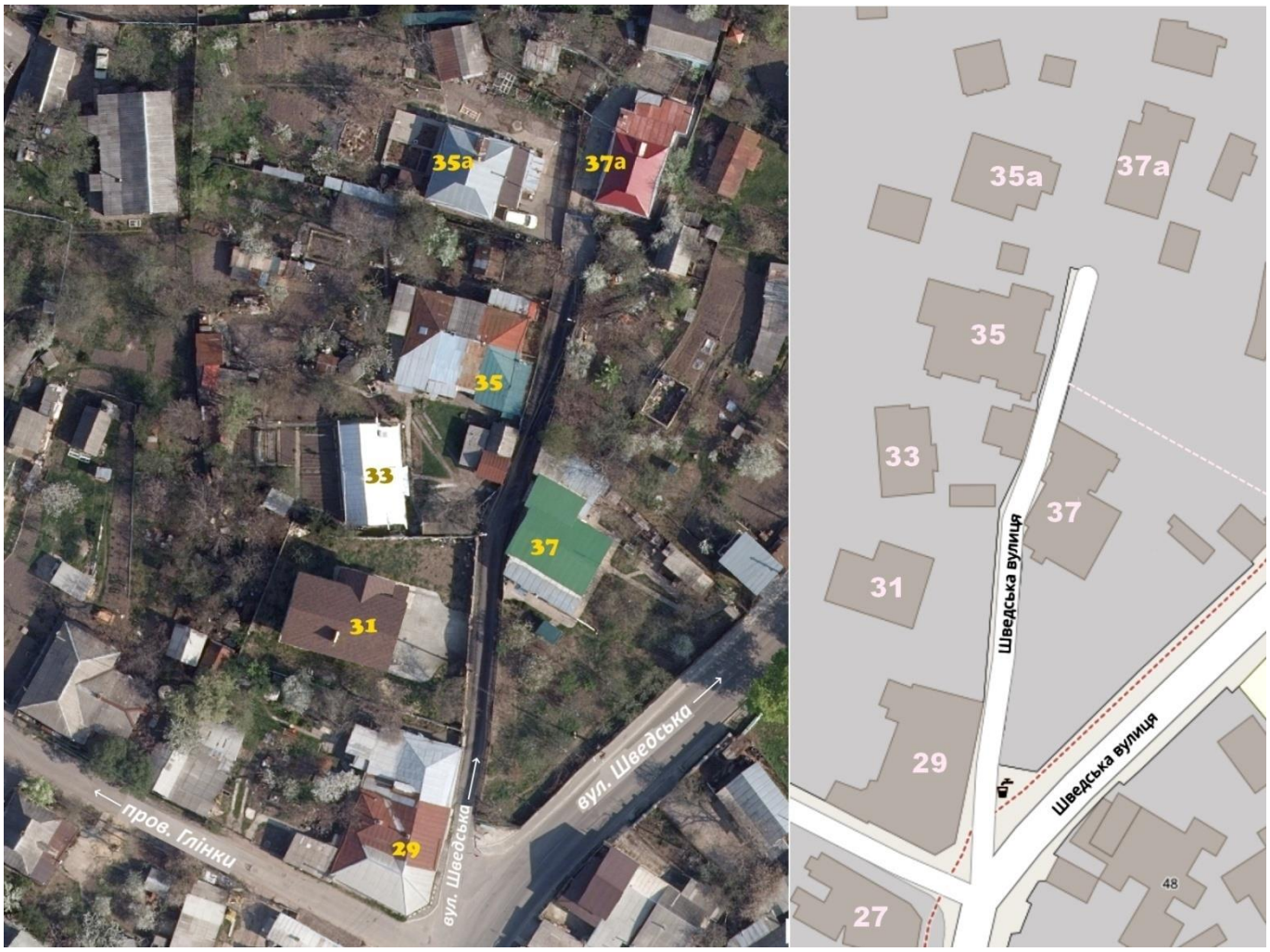

Рис. 103. Буд. №№ 29… 37 в тупику по вулиці Шведській (фотоортоплан + картосхема)

Вулиця Шведська № 29

Будинки №№27 і 29, які стоять на розі вулиці Шведської і пров. Глінки, багато в чому схожі між собою. Це споруди кінця XIX століття, які зазнали перебудов і добудов. Їх стіни й дахи кожен господар квартири «покращував» у залежності від статків і смаків. Тому будинки складаються із різнокольорових і стилевих частин.

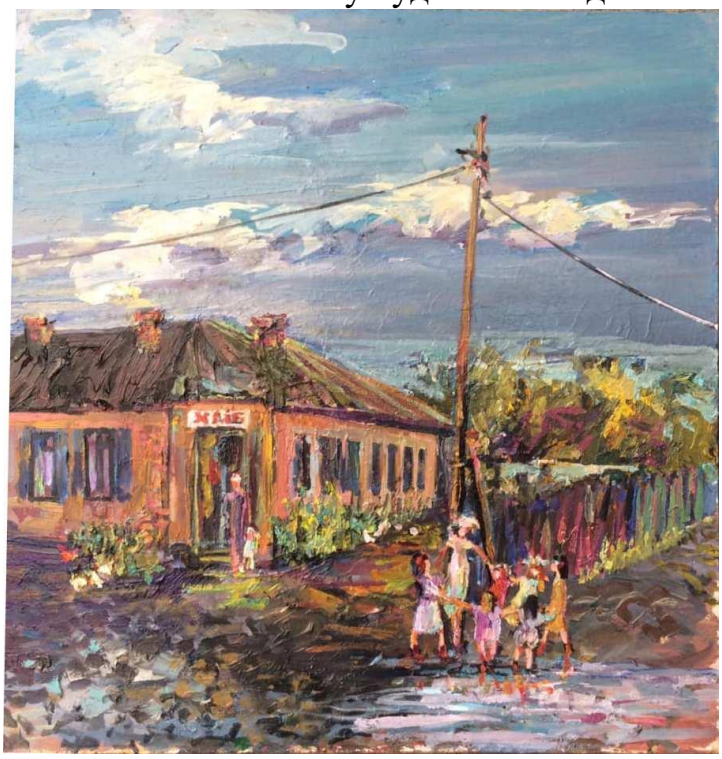

Хто був власником будинку до 1920-х – ми не знаємо. У 1920-му році за цією адресою указаний кооператив ЕНО. Власником будинку станом на 1930 р. указаний Андрій Крилошак. В будинку жили мінімум три родини.

У післявоєнні роки в будинку проживало багато родин, що перебралися сюди із інших вулиць Полтави, із евакуації, армії тощо.

Свої дитячі спогади про цей будинок ← (*рис. 104*) у притаманному їй романтичному стилі павленківська художниця *Алла Тимошенко*. Але старожили цього району не пригадують, щоб у будинку був магазин у післявоєнний час.

*Рис. 105. Зліва - двір буд. №*29 *(вигляд від пров. Глінки). Ліворуч новий будинок* №31 *(2010-х років). Садиба №**31** до 1917-го* р. *належала дворянам Михайленко; у 1920 …1960-х рр. - родині Продайко.*

Вулиця Шведська №33

Матеріали про історію і мешканців цього будинку надала Ірина Колтакова (1951 р.н.):

Минуло вже більше, ніж півстоліття з того часу, коли я жила в Полтаві на Павленках у будинку №33 по вулиці Шведській. Звичайно, багато що забулось, а на дещо не звертала уваги, бо у дитячі роки і уявити не могла, що прийде час і по краплинах буде складатись історія Павленків і матиме значення все те, що там відбувалось і люди, які там жили.

Два будинки з однією адресою Шведська №33 (що в 1897 р. належали міщанці Л.А.Церович), придбав у 1910 р. мій

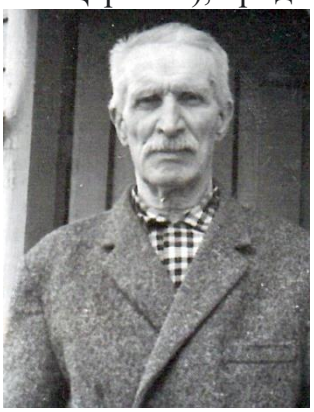

← прадід *Андрій Феодосійович Свєтов* (1880-1967) разом із дружиною Меланією Іванівною (1882-1956), де і прожили все подальше життя. У тих будинках мешкали 6 дітей, 14 онуків і правнуки Свєтових: хто постійно - як Іван Свєтов (1908-1987) з родиною, хтось тимчасово. Прадід все життя працював ливарником (у т.ч. на ПТМЗ) і вийшов на пенсію у віці 74(!) роки. Він був шанованою людиною, персональним пенсіонером. Його батько в кінці XIX ст. придбав хату під соломою; вона була на Павленках. Ймовірно, недалеко від батьківської хати придбав будинки і син. На жаль, в дитинстві ми не цікавились своїм родоводом. Можливо, після смерті чоловіка, разом із сином на Шведській №33 жила і мати мого прадіда Марія Кіндратівна.

Стосовно мешканців будинків на Шведській №33, так званого «Свєтовського двору», то їх чисельний склад постійно змінювався і жили там не тільки родичі А.Свєтова. У двох помешканнях великого будинку вже давно жили чужі люди, жили ще і квартиранти. В це важко повірити, адже кожне помешкання двох будинків складалось із однієї кімнати і кухні. Я прожила там 5 років (1959-1964), і добре відчула всі зручності цієї «рукавички». Повсякденний побут мешканців двору не відрізнявся від побуту сусідів. Воду брали в колонці на початку провулка і влітку, нам дітям, було завдання носити відрами воду, щоб поливати грядки. Сусідські діти гуртувались і носили воду спочатку в один двір, потім в інший, щоб швидше звільнитись і грати в провулку до вечора.

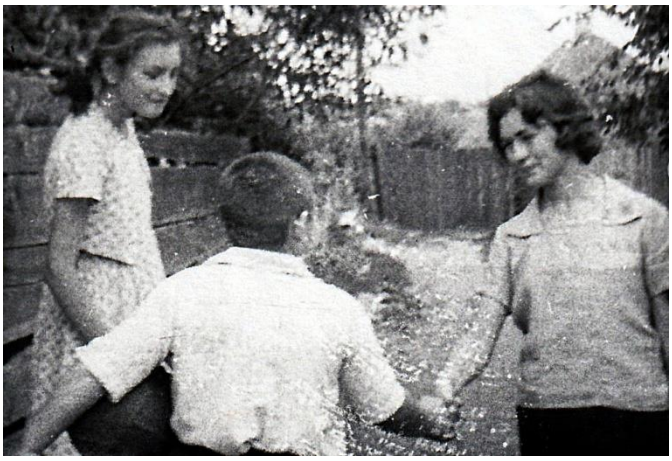

Грали у волейбол (*рис.106* ↑) прив'язавши мотузку від паркана нашого будинку до сараю садиби Лучко. У кожному дворі вирощували плодові дерева, квіти, різні ягоди, почали садити і виноград. А в нашому дворі ріс волоський горіх, якому, мабуть, вже більше ста років, бо він і досі на своєму місці. Кожного разу, коли я буваю в цьому дворі, то завжди підхожу до горіха з дозволу нинішніх господарів, адже воно є справжнім талісманом і пам'ятає не одне покоління Свєтових, хоча зараз вже ніхто із нащадків цієї сім'ї в тому дворі не живе. Також, майже всі, вирощували кролів і було ще одне завдання для дітей, ходити по траву в район Дослідного поля. Запам'яталось, як варили варення прямо серед двору, поставивши примус, а під велику мідну миску ставили ще цеглини. Взагалі, тоді користувались примусами і керогазами, холодильників не було ні в кого і готова їжа зберігалась у погребі. Мої батьки першими серед сусідів придбали телевізор у 1963 році, називався він «НЕМАН» і, коли показували фільми, то сусіди йшли до нас в будинок зі своїми стільцями. Літніми вечорами дорослі збирались в дворі і, сидячи на ганках, розповідали цікаві історії з минулого, ділились новинами, співали українські пісні і запам'ятались пахощі матіоли і духмяного абаку; нічні метелики, які кружляли над квітами. Коли мені до 16-річчя подарували магнітофон, то в якості привітання записали кілька українських пісень у виконанні моєї бабусі, доньки Андрія Свєтова - Софії Явір (1905-2003) і її сестри Ганни Опанасенко (1906-1967), бо дуже гарно вони співали.

Будинки на Шведській №33 і досі стоять на своїх місцях, але маленький будиночок, який був хатою-мазанкою, дуже змінили (*див. фото внизу праворуч*).

↑ *Рис. 107.Родина Свєтових у дворі будинку №33 в 1950-х роках. Ліворуч – А.Ф. і М.І. Свєтови* ↑

Рис.108: Бабуся Софія Явір, Ірина Колтакова на руках у мами. Двір будинку №33 (2022 рік)

Вулиця Шведська № 35, *Рис.109*

Ще за довідниками кінця XIX століття ця садиба належала родині Шапарь – Андрію Юхимовичу, 1854 р.н., колишньому фельдфебелеві, і його дружині Марії Семенівні, 1864 р.н.. Станом на 1930 р. вони ще тут проживали. Очевидно, цю ж адресу в 1930 р. мав і другий будинок, в якому жила родина кустаря-чоботаря Йосипенко Герасима Ларіоновича, 1892 р.н. та інші.

У післявоєнні роки власницею будинку була родина Онищенко (Марія Яківна, родом із Росії).

Вулиця Шведська № 37, *Рис.110*

На розі цього провулку-тупика й вул. Шведська з давніх-давен розташовувалася садиба родини козаків Лучко. У кінці XIX ст. її власником був Лучко Павло Якович.

На фото 1950-х років – родина Свєтових, що жили в буд. №33 - на фоні хати під соломою родини Лучко→

Серед відомих власників садиби з родини Лучко – Володимир Павлович (1878-1961), який і в радянські часи залишався чоботарем (кустарем - одноосібником), та його дружина Лучко (Нагній) Ганна Антонівна (1881-1971), яка теж приватним чином займалася випічкою хліба тощо.

Родина мала шестеро дітей:

Ірина, в заміжжі – Степаненко (1902-1994), жила на Павленках; Іван (1904) – зник без вісти в роки Другої світової війни; Меланія (1908), Петро (1912), загинув в Угорщині у кінці війни; Анатолій (1914), загинув у Німеччині на війні; Марія (1918-2004).

Володимир і Ганна Лучко з дітьми (≈1915/6 р.): Ірина (по центру), Іван (крайній праворуч), Меланія (крайня ліворуч), Петро (внизу по центру), Анатолій (на руках у мами).

Фото надала Артюх Тамара Миколаївна, донька Марії Володимирівни (Лучко).

↓ *Володимир Лучко із внуками Анатолієм і Василем;*

Фрагмент хати:

↓ Вулиця Шведська, №№ 39 - 49 ↓

Рис. 112. Спуск по вул. Шведській після №43 (середина 1960-х рр.)→

Рис.111↑ Спуск по вул. Шведській між №№27 і 41 (поч. XX ст.)

Вулиця Шведська № 39, 39а

Відомо, що будинок №39 збудований у 1886 р. належав родині Мороз. За переказами, тут розташовувалася корчма. Після смерті чоловіка власницею була Мороз Пріська Антонівна (1882 р.н.), а потім – її донька.

Станом на 1930-й рік у будинку №39 жили дві родини: Страшко М.К. і Дорохова І.Н. У 1933 р. в цьому будинку поселилася родина водія Данилейко Г.Я., яка втекла від Голодомору із села на Хорольщині. У цій родині народився Володимир Данилейко – відомий журналіст, митець, громадський діяч (*див.* статтю, с.483), а зараз проживають його дружина Ніна Миколаївна (с.484) і один із синів.

Вулиця Шведська № 41

Рис. 113. Будиночок на першому фото зведений на рубежі XIX – XX ст. Стоїть він і досі. Щоправда, впізнати його неможливо: праворуч добудована майже така ж частина. Складені з хмизу і обмазані глиною стіни обкладені цеглою. Тільки його опори – закопані в землю дубові стовбури.

Це – історія багатьох будиночків на Павленках, які стоять вже 120 і більше років. Крім хіба що .... сонячних батарей, які встановив інженер Олексій Лекторський, - племінник нинішньої власниці будинку Зої Олександрівни Коваленко (1938 р.н.).

А на ганочку будинку сидить поруч із матір'ю не зовсім звичайна жінка, яка була вхожа в дім Мясоєдових. І відігравала певну роль у творчості Івана Мясоєдова – Любов Сергіївна Платонова (1889-1950). Чимось нагадувала йому древню гречанку. Нижче вона – на фото і картинах цього відомого художника (*рис. 114*):

Будиночок вже тоді був досить занедбаний. Важко сказати, які це роки (очевидно, 1930-ті). Поруч стоїть дамський велосипед. Украй, необхідний транспорт, бо Любов Платонова їздила на роботу аж у психлікарню, де працювала фельдшеркою.

Будинок був літньою дачею родини лікаря Платонова із м. Курська. Родина ця досить велика (*на с.127 – фото Любові Платонової із чотирма сестрами в 1900-х роках біля будинку Григорія Мясоєдова*). У цій родині були і два сини – Дмитро Платонов, який мав оперний голос, був актором, і Олександр Платонов (1896-1940), який у 1920/1930-х працював художником-оформлювачем, учителем малювання школи №17 Полтави. У цьому невеликому будинку якось поміщався і рояль.

У другій половині 1930-х років Олександр Сергійович Платонов одружується із учителькою Олександрою Іванівною Лекторською (1900-1965), – внучкою відомого полтавського художника Василя Волкова (1840-1907), донькою Лідії Волкової (Лекторської, 1874-1947), та церковного діяча Івана Лекторського (1866-1933), дача якого до революції розташовувалася навпроти будинку Платонових. У шлюбі й народилася ←*Зоя Олександрівна Коваленко*, яка теж мала неабиякі художні здібності. В родинних альбомах вона зберегла безцінні для історії фото рідних та близьких.

Рис. 115. Художник Григорій Мясоєдов, його подруга і помічниця Тетяна Васильєва (у капелюхах), Любов Платонова (праворуч) і її сестри (нижче). Кінець 1900-х років ↓

Рис. 116. Частина кварталу між вул. Шведською (№№39, 41) і безіменним провулком (№№29-37а)

Вулиця Шведська пролягає через Чамарин яр (ліворуч – вид із північного краю, праворуч – від №39)

У другій половині 1940-х років Л.С. Платонова передала під забудову нижню частину садиби родині фронтовика, інваліда війни Ляміна (№41а).

В будинку №43 мешкала родина Гапон. У 1930 році в будинку №45 прописана Агрипіна Якимівна Новохацька – мати отамана «Шуби» (Петра Івановича Новохацького, 1899–1921) — керівника антибільшовицького повстання біля Полтави в 1920-1921 рр. (див. с.*128*). Цей отаман був дуже суперечливою особою: то керував українськими повстанцями, то йшов на службу до більшовиків, які його й розстріляли. У №49 проживала родина будівельників на прізвище Каменюк.

Нижче, на днищі балки, з другої половини 1970-х років розташовані гаражі.

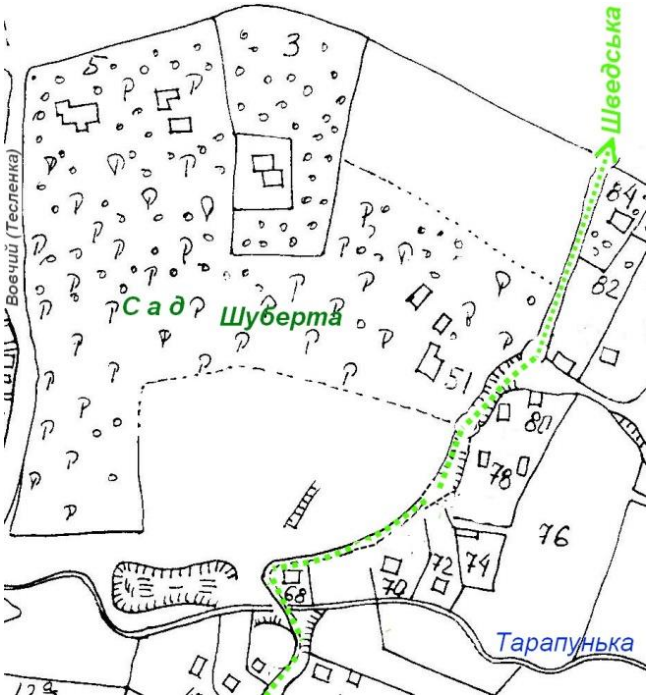

До 1950-х років частина вулиці Шведська з непарними номерами була майже не заселена. З кінця XIX століття тут розташовувався великий сад Шуберта (*рис. 118*↑). А посеред цього саду – дві садиби: самого лікаря Олександра Федоровича (Фрідріховича) Шуберта, який насадив тут сад на початку 1890-х років, і садиба Александровича. Схема цієї ділянки між вул. Шведською і провулком Вовчим (тепер – Тесленка) станом *на 1930-ті роки подана ліворуч, а аерофотознімок 1941 р. – праворуч*. Як бачимо, схил Чамариного яру південної експозиції крутіший, ніж північної, тому дорога була більш звивистою. Її виположили і значно розширили в 1970-х роках..

<u>Вулиця Шведська № 51</u> *(рис. 119)*

У довідниках 1880-х – 1890-х р. будинок позначений як власність Александровича (станом на 1896 р. – колезького секретаря Григорія Порфировича Александровича). Александровичі – полтавський дворянський рід. Але нам поки що не вдалося знайти інформацію про його діяльність. У 1900-х /1910-х квартири в ньому здавали в найм.

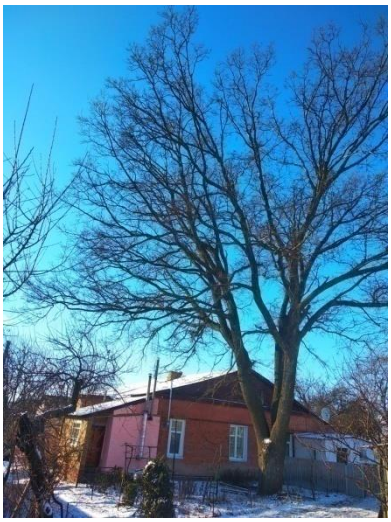

До цього будинку, що стоїть углибині масиву, веде стежка від вул. Шведська.

У післявоєнний час його передали під службове житло працівникам гідрометеорологічної служби Полтави. У 1990-х квартири в ньому приватизовані; ззовні і зсередини будинок змінений до непізнаваності: обкладений цеглою, місцями – утеплювачами; знесена балкон-тераса, зроблено нові прибудови. Залишився лише еркер з його східного боку, та віковий дуб – із північної сторони.

У довіднику 1896 р. будинок О.Ф. Шуберта вказаний після будинку Александровича. Точно відомо, що його дача була на місці сучасного дитсадка (на схемі вище – під №5), але можливо, йому належала садиба і під №3.

ВУЛИЦЯ ШВЕДСЬКА, садиби з парними номерами (№№24- 84) / права сторона

Відрізок між вул. Покровська і пров. Піддубного

Вулиця Шведська № 24

Як ми раніше писали, вулиця Шведська до 1910-х років розпочиналася від перехрестя з вулицею Покровською. Будинок №86/22 в 1990-х був зруйнований (*с.115, унизу*; його огороджена ділянка нині занедбана).

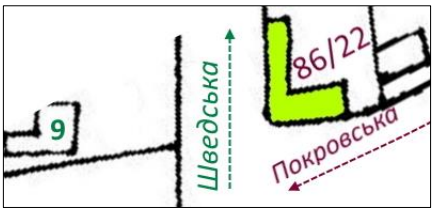

Будинком **№24** колись володів Голдін Беньямін Беркович. За інформацією його нинішніх власників, збудований у 1885 р.; у XX столітті добудовувався і змінювався ззовні; змінювалися і його власники.

Домовласником станом на 1930 рік вказаний Антон Ільченко, який до початку 1920-х років був дияконом Покровської церкви на Павленках, а потім – священиком. На той час у домі прописано ще три родини. Станом на 1944-1947 рік відповідальною домовласницею записана А.А.Новохацька (можливо, донька А.Ільченка). Склад мешканців повністю змінився: тут жили евакуйовані з різних міст СРСР, переселенці з інших районів Полтави, області. У наш час садиба розділена між декількома власниками (а, б). *Рис. 120. Шведська №24↓:*

Вулиця Шведська № 26. *Рис. 121↓*

За довідниками з початку 1880-х років нею володів козак Шульга Іван Дмитрович. Його син кооператор Петро Іванович помер від тифу в 1922 році. Ця довга хата була під соломою, слугувала великій козацькій родині. Має прибудови різного часу. У 1931 році нею володіла Параска Григорівна Шульга (1886 р.н.), і знімали житло ще 4-5 родин. Куди ділася господиня в 1930-х – доводиться тільки здогадуватися. Але будинок перейшов у власність держави, й у ньому видавали житло робітникам різних підприємств міста (головним чином, заводу, який нині називається турбомеханічним). Сімей в ньому жило багато, кімнатки - крихітні. Деякі з тодішніх мешканців відносили до категорії неблагополучних. Ближча до вулиці частина будинку (↑ *фото станом на середину 2000-х років*) згоріла біля 2010 року і є пусткою. Жителі решти трьох квартир облаштували закритий двір →

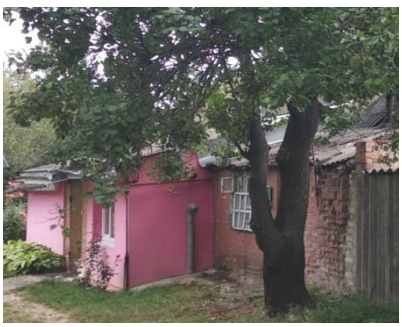

Вулиця Шведська № 28, 30

Ці садиби розташовані дещо в глибині масиву, подалі від вулиці, через тупик.

За документом 1872 року садиба ***№28*** належала козакові Бородаю. Причому, хата тоді стояла біля вулиці. У 1896 р. власницею вказана козачка Бородай Анна Корніївна. 1930-й рік власник на прізвище Бородай. Новий проект будинку – 1954 р.

Станом на 1930-й рік садибою ***№30*** володіла Жученко Анна Григорівна 1866 р.н. Цей будинок зведений у дальній частині великої садиби, яка в 1870-х роках належала родині відставного унтер-офіцера Кравчука, а в 1896 р. – Татаренко А.К. (яка, можливо, була родичкою Бородаїв). З 1930-х років у будинку мешкає родина Осінніх, яка походить із села Балясне нинішньої Диканської громади.

Вулиця Шведська № 32

Дякуючи спадкоємиці й власниці частини цього будинку *Наталії Володимирівні Любимовій*, ми маємо копії ряд старовинних фото і планів цієї садиби, починаючи з 1872 року. Садиба була набагато більшою, ніж зараз (на її території, точніше - колишнього великого саду, розташовані нинішні будинки №№28 і 30).

Власники садиби досить часто змінювалися. Станом на 1872 рік садибою володіла дружина унтер-офіцера *Анна Кравчук (Кравчукова).* У цьому році вона попросила дозволу від влади пробити двері із хати на вулицю (яка ще тоді не мала назви) та побудувати поруч / праворуч ще один будинок, у якому мала відкритися *лавка* (так ще недавно по селах називали магазини).

За списком власників садиб на Павленках 1882 та 1886 років довідуємося, що цей будинок належить *родині Фабрикант* (лавка, безумовно, теж). У 1896 р. уточнено: *Фабрикантовій Стесі Литманівні*. У 1911 та ж *Стеся Литманівна*, яка вже мала прізвище *Мендельсон* продала будинок канцелярському працівникові *Кипріану Васильовичу Олешко*, а той через 5 років, у 1916 році продав його *родині* селян *Губарєвих (Данила Ксенофонтовича, 1873 р.н. і Ольги Кузмінічни, 1888 р.н.)*, які переїхали із Курської губернії. Губарєви замовили новий проєкт будинку. Потомки Губарєвих живуть у цьому будинку і зараз (*Н.В. Любимова*).

Рис. 122. План садиб на розі вул. Шведська і Покровська в 1872 р. і їхня проєкція на сучасний план. 1 – Павленківське кладовище, на місці якого – стадіончик школи №9.

За довідником 1896 р. у №№2 і 4 жили єврейські родини.

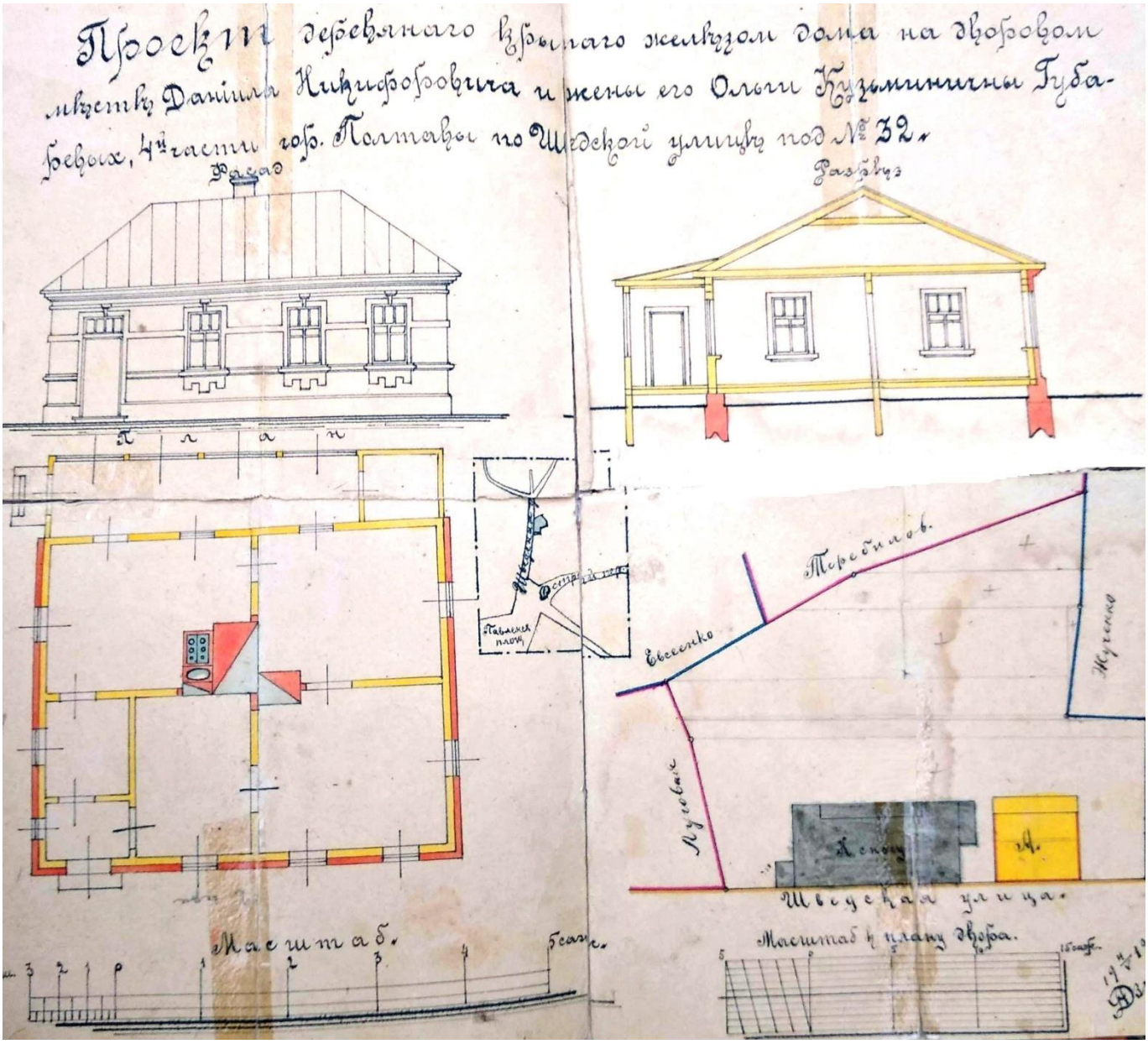

Рис. 123. Проект будинку по вул. Шведська №32 від 1919 року

Рис. 124. Будинок по Шведській №32 в середині XX ст. і 2022 р. (№30 - праворуч)

Власницею будинку **№34** станом на 1896 р. була міщанка Уварова Марфа Іванівна, а станом на 1919 і 1930 роки – Лугова Євфімія Іванівна (1888 р.н.).

Будинок **№36** розташований дещо углибині масиву, на віддалі від дороги. У 1896 р. його власником був дрібний чиновник Пючевський Петро Васильович. У 1910-1930-ті роки – власник Євсеєнко (Овсієнко) Порфирій Омелянович, а за документами другої половини 1940-х років – родина на прізвище Рудь.

До будинку **№38** ще більше вглиб кварталу веде ← тупик (починається між будинками №34 і 40). У 1896 р. власником садиби був відставний солдат Войцехівський Михайло Христофорович і його дружина – Пелагея Григорівна. У 1930 р. мешкав кустар-одинак Коротя Кость Феодосійович (1889 р.н.). Після війни тут жила родина Ушакових.

Власником старого нині будинку **№40** станом на 1896 - 1930 роки був міщанин Кужеленко Лука Григорович і його дружина Одарка Федорівна (1860 р.н.). У наш час будинок поділений між декількома власниками.

Між будинками №№42 і 44 праворуч відходить ***провулок Піддубного*** (колишній *Перший Шведський*). Названий на честь всесвітньо відомого борця Івана Піддубного, який був гостем у маєтку Івана Мясоєдова (до одних із воріт якого вів цей провулок).

У буд. №3 колись жив відомий борець Григорій Спиця – учень Івана Піддубного.

За довідником 1930 р. будинок **№42** (Піддубного №2) належав родині Приходько.

Вулиця Шведська № 44. Власницею цього будинку з 1911 року була Надія Юхимівна Петровська (1880-1952), уроджена Бутовська. Її чоловік – священик Олександр Костянтинович Петровський (1877-1971) служив у різних селах Полтавщини. Їхня донька Віра Олександрівна (Божко), 1906 р.н. працювала економістом у Полтаві й Москві. У родині дідуся й бабусі зростали, ходили до школи внуки – Євгенія (1931 р.н.) і Микола. *Божко Микола Андрійович* (27.02.1937) – відомий учений-геолог, професор Московського університету (*с.452*), який до 2014 року приїжджав сюди у відпустку.

№46 - станом на 1930 рік жила родина Шелемик і Каменюк, на утриманні робітника-будівельника. Станом на 1896 р. – міщанин Колесник Кіндрат Юхимович.

№ 48 – Власник на 1896-1930 р. – Вакуленко Семен Федорович, із козаків. У 1913 році – дача Моторного П.С. – агента переселенської організації в Полтавській губ.

№ 50 – У 1896 році жила родина міщан Козиненко. У 1918-1943 рр. жила родина Шабалова Івана Георгійовича, техніка на фабриці імені Кутузова.

№52 (52а, 52б) – раніше була єдиною садибою. Станом на кінець XIX ст. ділянкою володіла родина дворян Ганнот (у 1896 р. – Клара Андріївна Ганнот, можливо, вдова викладача-вихователя кадетського корпусу).

У 1920-х … 1980-му роках тут діяли дитячі ясла №3, «Дім малюка». З 1980-х працює будинок санітарної просвіти (*с.260*), колишній директор якого В.І.Черкас (с.*451*) організував невеликий але цікавий музей історії медицини Полтавщини. Не так давно тут відкрито відділення «Червоного Хреста».

Східна частина садиби (**№52а,б**) була відведена під дитячий садок, який не встигли побудувати в зв'язку із розпадом СРСР. Цю ділянку відведено для ТОВ «ТВК КРАЙТ», власником якої є Геннадій Борисович Коваленко. На ній зведено садибний комплекс (*рис.125*).

Рис. 125. Квартал садиб по вул. Шведській між провулками Піддубного і Мусоргського

Рис. 126. Вул. Шведська №52. У ньому діє будинок санітарної просвіти і «Червоний хрест»

Вулиця Шведська № 54

За інформацією нинішніх мешканців, будинок споруджено в 1910-х роках. Відповідно до матеріалів перепису населення 1926 року, і виборчих списків на 1931 рік власницею цього будинку була Падалка Олександра Павлівна, 1879 р.н. (жила із плати за оренду квартир). Схоже, що тісно пов'язана з православною церквою. Падалка Матвій Степанович (1871 р.н.) в 1921 р. – один із фундаторів громади Покровської церкви на Павленках, пізніше – зрікся сану священика. На той час будинок поділявся на 4 квартири. У 1926/7 р. в квартирі №1 жив єпископ соборно-єпископської української автокефальної церкви Макарій (Крамаренко). У 1930 - на початку 1931 року – священик Покровської церкви УАПЦ Л.В.Соколович з матір'ю. Очевидно, в тому ж 1931 році колишні власники будинку були виселені, вислані чи заарештовані, оскільки з серпня 1931 року й понині тут мешкає родина Носач. Глава цієї родини Іван Григорович Носач був учителем у с. Тахтаулове, змушений залишити свій будинок разом із трьома дітьми (Леонідом, Ларисою й Олександрою), і випадково придбав цей. Працював на Павленках у «Садівництві», завідувачем пасіки відділу бджолярства. У 1937 році заарештований НКВС «за антирадянську пропаганду» і розстріляний. Після війни в цьому будинку жили діти І.Г.Носача, а зараз його частину займає родина внука – Бориса Леонідовича Носача.

Шведська **№56** (1870 р.). **56а** – звів турбомеханічний завод , як гуртожиток для багатодітних родин. Нині власник садиби – підприємець Ніколаєнко А.В. У 1930 р. за цією адресою була садиба, в якій були прописані родина Жукових: Петра Павловича, працівника їдальні та Марії Свиридонівни, і її брата – Парасоцького Івана Свиридоновича.

Між будинками №№54 і 58 праворуч відходить ***провулок Обсерваторний*** (колишній *Мусоргського ; Другий Шведський*), через який був прохід до обсерваторії.

Вулиця Шведська № 58

На місці сучасного будинку адвоката на початку XX століття стояла дача родини Лекторських, яка з її східної сторони межувала із садибою Мясоєдових.

Рис. 127. Фото початку 1910-х років. Саму дачу майже не видно. На фото – Лекторські Іван Якович і Лідія Василівна (уроджена Волкова, донька відомого художника, 1874-1947), і їхні діти: Олександра, Ольга, Олена.

Кожна донька дала паростки родин, які нині живуть, зокрема, на Павленках (Шведська №41). Крім дачі, Іван Лекторський (1866-1933) мав службову квартиру на вулиці Архієрейській (тепер – Козака), бо працював скарбником Духовної Консисторії. У 1920-1933 рр. служив священиком у с. Горбанівка, де жив і помер.

Станом на 1930-й рік домовласником був колишній садівник Костянтин Миколайович Фельдман, а в 1930-х жила родина Головко. На місці дачі зараз – приватний будинок адвоката; вікові дуби біля нього вже зрізали.

Вулиця Шведська № 60, 60а

Відомо, що до 1937 р. власниками садиби були козаки Савченко – Григорій Мусійович, який помер у 1932 р., його дружина Явдоха Григорівна (1886 р.н.) та їх донька Олена Григорівна (1907 р.н.). Остання – дружина ст. лаборанта, а потім – доцента Полтавського педінституту Вікторенка Віктора Панасовича (1905 р.н.).

Станом на кінець XIX ст. садибою, швидше за все, володів козак Синельник. Садибу площею 7 соток + садок біля 40 соток (який межував із обсерваційою), у 1937 придбали двоюрідні брати родом із Миргородщини – Донець Василь Дмитрович і Донець Семен Васильович. У 1960-х садибу офіційно розділили. Старий будинок ближче до дороги отримав *№60а* (його розібрали й збудували новий 2-поверховий). Для одного з братів у 1938 р. на цій же садибі звели хату із дерева й глини *(№60*); у 1950-х її обклали в пів-цегли. Зараз ця частина садиби використовується під дачу.

Вулиця Шведська № 62

Станом на кінець XIX ст. садиба, як і сусідня №60, належала козакам Синельник.

Із домової книги довідуємося, що після війни (1944-1947) хата була під соломою, У ній жило 12 людей: Онищенко Никифор Андрійович, 1879 р.н., працював у «Садівництві» його дружина - Марія Олексіївна, 1888 р.н., домашня господарка (обоє станом на післявоєнний час пенсіонери). Дочка – Онищенко Єфросинія Никифорівна, 1924 р.н., працювала робітницею навчального господарства сільськогосподарського технікуму (Садівництва). Син - Онищенко Микола Никифорович, 1910 р.н., слюсар-ремонтник заводу "Метал". У його паспорт записані діти, сини-близнюки – Григорій і Володимир (21.08.1946). Дочка – Сірик Уляна Никифорівна (1913), домогосподарка. У її паспорті записані діти – Сірик Віктор Григорович (1938) і Сірик Петро Григорович (1943). В Уляни теж була сестра-близнючка Олександра. Онищенко (в дівоцтві Олійниченко) Олександра Митрофанівна 1915 р.н., дружина М.Н. Онищенка. В її паспорті записані діти:

- Онищенко Лідія Миколаївна (22.06.1936);
- близнюки: Онищенко Сергій і Лідія (31.01.1939).

Вулиця Шведська № 64

У першу половина XX ст. садиба належала родині Уманець. З 1919 р. власник – Уманець Прокіп Семенович, який станом на 1930 р. працював візником (його батько, Уманець Семен Карпович, у 1896 р. був власником садиби нижче, через одну); мав дружину – Домну Федорівну, 1887 р.н. Станом на перші післявоєнні роки в будинку були прописані діти Прокопа Уманця – Семен (1921 р.н.), Сергій (1922 р.н.), Анна (1924 р.н.), Павло (1928 р.н.), дружина Семена – Надія Федорівна (1924 р.н.) і їхня донька – Людмила (1946 р.н.).

Вулиця Шведська № 66

Станом на кінець XIX ст. садибою (як і попередньою) володіла родина Степаненко. У 1896 р. – козак Степаненко Іван Петрович. З 1905 р. власником став Степаненко Олексій Іванович (1888 р.н.), який пізніше працював візником. У 1907 р. він одружився на Меланії Федорівні, мешканці Дальніх Павленків. У 1908 р. в родині народився син Микола, який після війни був працівником дезстанції в Полтаві. У 1935 р. він одружився з Катериною Георгіївною (1913 р.н.), яка працювала пізніше бухгалтером Дослідної станції.

Провулок Ольги Кобилянської (3-й Шведський до 1962 р.) названий на честь української модерністської письменниці з Буковини Ольги Юліанівни Кобилянської (1863-1942).

Рис. 128. Нижня частина вул. Шведська в районі провулку Ольги Кобилянської

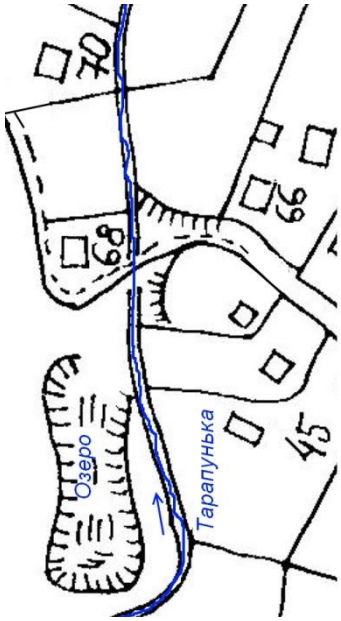

Будинку за адресою: ***вул. Шведська №68*** від середини 1970-х років не існує. Його знесли, коли спрямляли вулицю при її розширенні. Як бачимо зі схеми, на місці, де зараз стоять гаражі праворуч від дороги, раніше був великий вигин і стояла хатка №68, а ліворуч – мілке озеро.

За довідником 1896 р. власником садиби був Уманець Семен Карпович і його дружина, швея Олександра Михайлівна (1852 р.н.). Садибу успадкувала їхня донька – Уманець Олена Семенівна, яка в 1930-х роках працювала на Полтавському м'ясокомбінаті. Старожили, чиє дитинство і юність припадали на третю четверть XX століття, цю вже немолоду екстравагантну даму звали «*баба Єлька*». Дехто боявся її, як чаклунку, і швидко проходив мимо її старої хатинки під соломою й хащами біля неї; дехто з дітей наважувався її дражнити….

А художниця Алла Тимошенко цю садибу й вулицю Шведську, яка її оминала напівколом, відобразила так *(рис.129)*.→

Рис. 130. Ділянка вул. Шведська між днищем Чамариного яру і Дослідним полем (№№74-84) – на схилі південної експозиції

Не тільки будинок за адресою: *вул. Шведська №68* був знесений при реконструкції вул. Шведської в 1970-х, але ще й два інші будинки (№№70 і 72), які стояли далі від нього, паралельно потічку Тарапунька на днищі Чамариного яру.

№70. У 1896 р. власник садиби – козак Блоха Афанасій Данилович. Від 1922 року належала родині Грудова Михайла Лаврентійовича (1883 р.н.). У післявоєнні роки, крім Грудових, у ньому жили переселенці з іншим будинків Полтави.

№72. Станом на кінець XIX – першу третину XX століття жила родина козаків на прізвище Сова (1896 – вдова козака Наталія Михайлівна; в 1930 – син перукар і його дружина), а також Городниченко Степанида Прокопівна, 1900 р.н.

№74. На початку XX ст. це була садиба міщанки Дарії Макаровської. Станом на 1930 рік власницею будинку була Мурашко П.О., а також родина кустаря-одноосібника Манько Якима Михайловича (1872 р.н.). В післявоєнні роки тут мешкала вдова Манько Ірина Зіновіївна, родина переселених із будинку №50 Шабалових та інші.

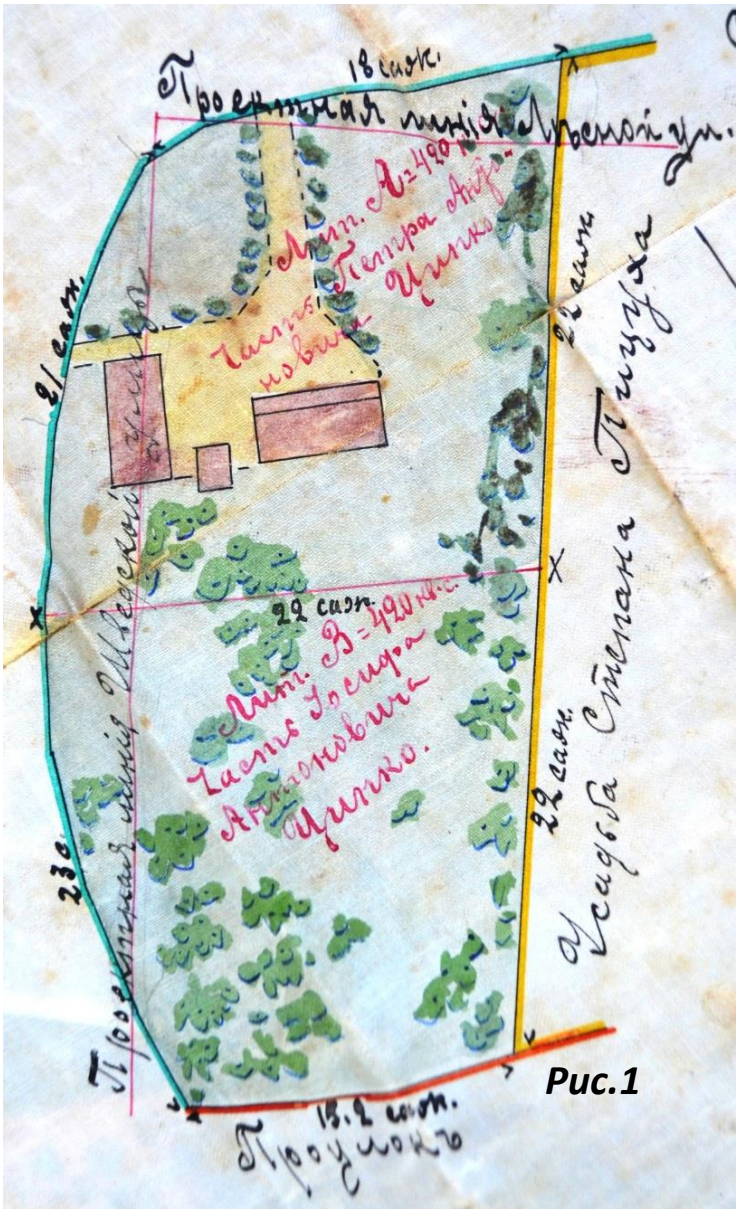

Рис.1

Вулиця Шведська №78

У 1908/1909 роках міщанин Антон Максимович Ціпко поділив земельну ділянку рівними частинами (по 420 квадратних сажнів або по ≈1 гектару) між двома синами – Петром і Йосипом та їхніми дружинами (обидві – Наталії). Умови дарування – право проживання і утримання його, батька, до смерті.

Ще в 1875 році цю ділянку площею понад 2 гектари А.М. Ціпко (записаний за традицію русифікації того часу, як Цепков чи Ціпков) придбав у дворянки, дружини колезького секретаря Марії Василівни Пославської.

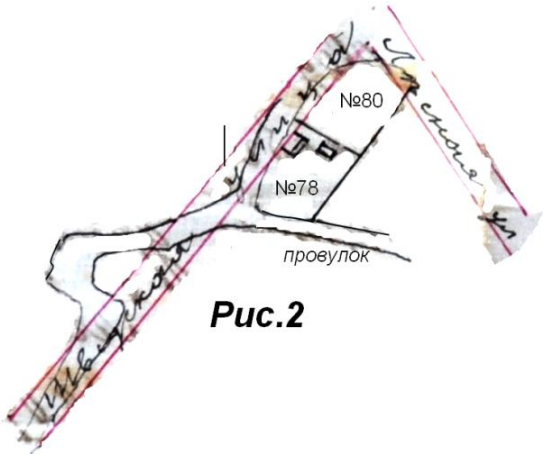

Рис.2

Ціпко Йосип Антонович (1876 р.н.) і Ціпко Наталія Прокопівна (1879 р.н.) отримали свій гектар у нижній частині подарованої батьком земельної ділянки (на схилі південної експозиції ближче до днища Чамариного яру), із деревними насадженнями, але без хати (*див. план, рис.131.1 та 131.2*).

У тому ж 1909 році подружжя замовили проект отриманої земельної ділянки зі спорудами (*рис.2*) і почали будувати чималу, як на той час, хату з дерева, під залізним дахом; усередині декоровану ліпниною. Хату побудували не швидко. Ділянка Й.А. і Н.П. Ціпків отримала адресу: вулиця Шведська №78 (а брата - №80). На *рис. 131.2* видно, як звивалася тоді вул. Шведська (особливо – на днищі балки). Садиби Ціпків (№78 і 80) із заходу обмежувалися вул. Шведською, з півночі – вул. Лісною (тепер один із відрізків вул. Мясоєдова), знизу – безіменним провулком (нині неіснуючим, а через нього на час купівлі – із садибою міщанки Дарії Макаровської); зі сходу – з ділянкою козака С. Пецуха.

Йосип Ціпко до революції був теслею, виготовляв меблі; Наталія Прокопівна (уроджена Городниченко) – домогосподаркою. Цікаво, що восени 1918 року вони написали заповіти про те, що в разі смерті одного з них друга половина садиби і всього майна переходить у безроздільну власність того, хто залишиться жити. У родині Йосипа, за обліком 1930-го року, доживала віку мати – Ціпко Параскева Іванівна, 90-та років від народження, – вдова Антона Ціпка. Сам Йосип (Осип) Ціпко працював тоді робітником на залізниці. Дітей Йосип і Наталія Ціпко не мали. Тому вони взяли до себе жити племінницю Наталії Прокопівни – Марію Феодосіївну Городниченко (1912 р.н.), в заміжжі – Нечитайло. Її чоловік – Нечитайло Олександр (1904 р.н.) був робітником. Родина Нечитайлів мала трьох дітей: Валентина (1934), Віктора (1938), Ларису (1948), які в різний час тут жили.

Земельна ділянка в післявоєнний час значно зменшилася від низу (ця частина передана під садибу *№78а*); до цього мала протяжність від межі з садибою Петра Ціпка вниз на 45 метрів. Межа між садибами братів від вулиці Шведської на схід теж тягнулася приблизно на 45 м.

Садиба по вул. Шведська №78 у наш час теж розділена на дві квартири. В квартирі №2 проживає Лариса Олександрівна Нечитайло, пенсіонерка. Вона люб’язно надала нам план садиби й фото її мешканців.

Вул. Шведська №78 в 1960-х роках
Нечитайло Валентин Олександрович

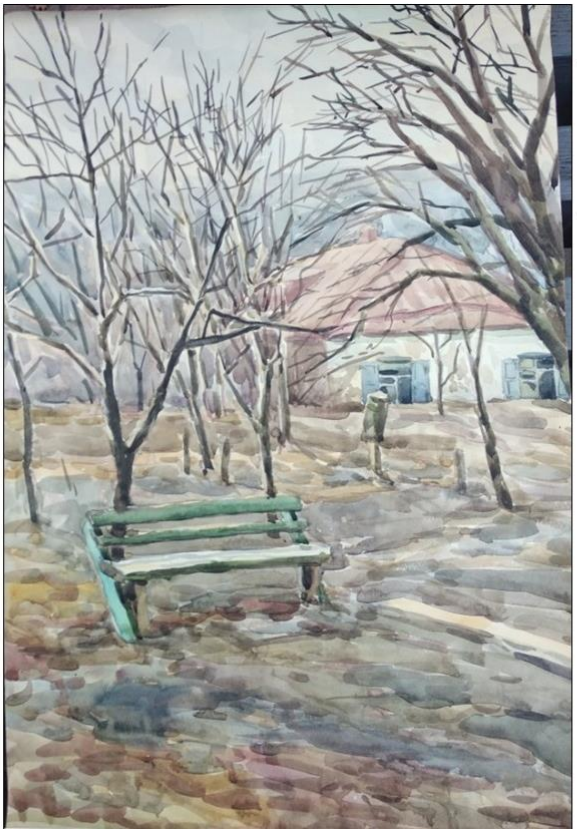

Хата по вул. Шведська №78 (вид згори, від садиби №80). Художник Юрій Зеленов, 1960-ті роки.

Із особистого зібрання Віктора Олександровича Нечитайло.

Рис. 132.

Рис. 133. Наталія Ціпко із внуками й родичами. *Марія Нечитайло (Городниченко) в молодості*

Вулиця Шведська № 80. *Рис. 134*

На розі з вулицею Мясоєдова стоїть давній будинок. У 1875 році селянин Антон Максимович Ціпко (за тодішньою тенденцією русифікації записаний у документах як Цепков) купив у дворянки М.В. Пославської біля 2 га землі під садибу. Народився він приблизно у 1830-х роках. На початку XX ст. він поділив садибу між двома синами – Петром і Йосипом. Садиба Петра Ціпка отримала №80.

Петро Антонович Ціпко народився в 1870 році глухонімим. Освоїв професію коваля, обладнав кузню недалеко від хати. Навіть у радянські часи працював тут – як кустар-одинак. На початку XX століття оженився Петро Ціпко на Наталії. Наталія Григорівна Ціпко (1879 р.н.) була із дворян, десь аж із Донбасу (як каже її внучка), хоч є й інші версії. Пішли у них діти: Марія, Катерина, Федір, … Антон – названий на честь діда.

← *Н.Г.Ціпко із сином Антоном (1900-ті рр.*)

Але недовго прожив на світі Антон Петрович Ціпко (Тосик, – як називала його мама). Жвавий хлопчик із ватагою ровесників бігав Павленками. І занесло ж їх у той день чи вечір літа 1916 року на високий паркан садиби Івана Мясоєдова. На відміну від чемного із павленківськими козаками й селянами батька, Іван Григорович Мясоєдов сприймався місцевими як дивак. Був він мисливцем: ходив по садибі й далі – на Дослідне поле і до Ворскли, у напрямку Патлаївки. Коли стріляв зайців і птахів, коли фотографував, коли малював. Того дня чи то у ворон цілив, які нападали на дозріваючі вишні-черешні, чи то в бік підлітків, яких прийняв за крадіїв тих плодів батьківського саду…. Але поцілив у Антона Ціпка. Упав хлопчик із того паркану мертвим…. Похоронила мати сина. Сказала: «Сина мені не повернути, а ТОГО ... Бог йому суддя…».

Наталія Григорівна була людиною дуже віруючою. І мала дар зцілювати (як казали в народі – «шептала»). Їхали до неї звідусіль. «Такси» не встановлювала: хто скільки дасть, – на хліб. Померла у другій половині 1960-х (інсульт).

Рис. 135. Похорони Антона Ціпка, навколо – батьки і родина дядька, 1916 р.

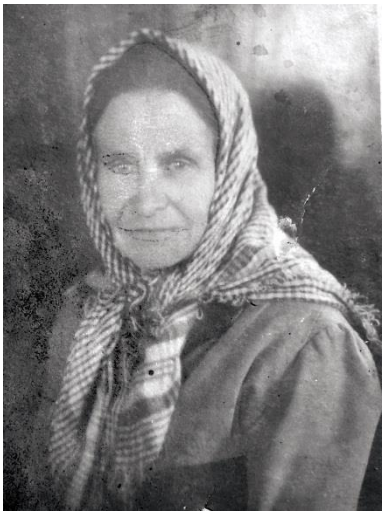

← *Наталія Григорівна Ціпко в похилому віці, 1950-ті.*

Так сталося, що хата Антона і Наталії Ціпко вже декілька поколінь переходить по жіночій лінії. Спочатку тут жила їхня донька Марія Петрівна Ціпко (1914 р.н., в заміжжі – Зеленова). Дуже розумна жінка була! І не звична тим, що постійно палила цигарки. Її син Юрій Дмитрович Зеленов (1935 р.н.) був художником-самоучкою. Кажуть, мав талант, працював на заводі художником-оформлювачем, помер 60-річним, бездітним. Після його смерті та смерті матері, будинок успадкувала донька й молодша сестра, – Світлана Дмитрівна, 1937 р.н. (в заміжжі – Семендяєва), – племінниця вбитого Антона Ціпка. Зараз живе з чоловіком на цій садибі.

Юрій Дмитрович Зеленов →. Етюд хати по *вул. Шведській №78 у* його виконанні.

Марія Петрівна Зеленова (Ціпко)

Світлана (уроджена Зеленова) і Олег Семендяєви ↓

Рис. 136. Представники родини Ціпко / Зеленових / Семендяєвих, що проживали й проживають по вул. Шведська №80

Вулиця Шведська № 82 = Мясоєдова № 64/82

Ця садиба ще декілька десятиліть була єдиною, а зараз розділена на три частини. Стара хата на цій садибі розташовані на розі вулиць, тому в різний час її відносили до вулиці, яка носили назви: Мала Зустрічна, Лісова, Мясоєдівська, Обсерваторна №36, з 1960-х – Мясоєдова №64/82 (тобто одночасно й на вул. Шведській, 82).

Рис. 137. У наш час хата по Мясоєдова №64/82 привертає до себе увагу, як архітектурна пам'ятка місцевого житлового будівництва XIX-XX століть.

Нинішні власники хати – родина Химочко, люб'язно дозволили нам ознайомитися зі старовинними документами. Із них ми дізналися, що мінімум від середини XIX століття на передостанній від міської межі садибі по цій ще безіменній тоді вулиці жили козаки на прізвище *Пецух* (хоч тогочасні бюрократи як тільки його не спотворювали: і Піцюха, і …). Прізвище в перекладі з польської – «пічник». Можливо, далекий предок власника у XVII ст. переселився з Польщі.

За проектом 1871 року стару хату дозволено розібрати й спорудити нинішню. власником цієї садиби на той час був козак *Пецух Степан Якович*. На кінець XIX ст. він мав ще одну ділянку – вглиб кварталу, ближче до Тарапуньки. Судячи з проекту, ця хата має дерев'яний каркас, плетені з хмизу стіни, обмазані глиною, та солом'яний дах (була перекрита залізом на рубежі XIX-XX ст.).

У 1960-х батьком нинішньої власниці були внесені зміни: висоту будинку дещо збільшили (підняли стелю і дах), покрили старе залізо руберойдом; зробили значно більшими вікна, усередині викинули стару піч і зробили плиту з духовкою.

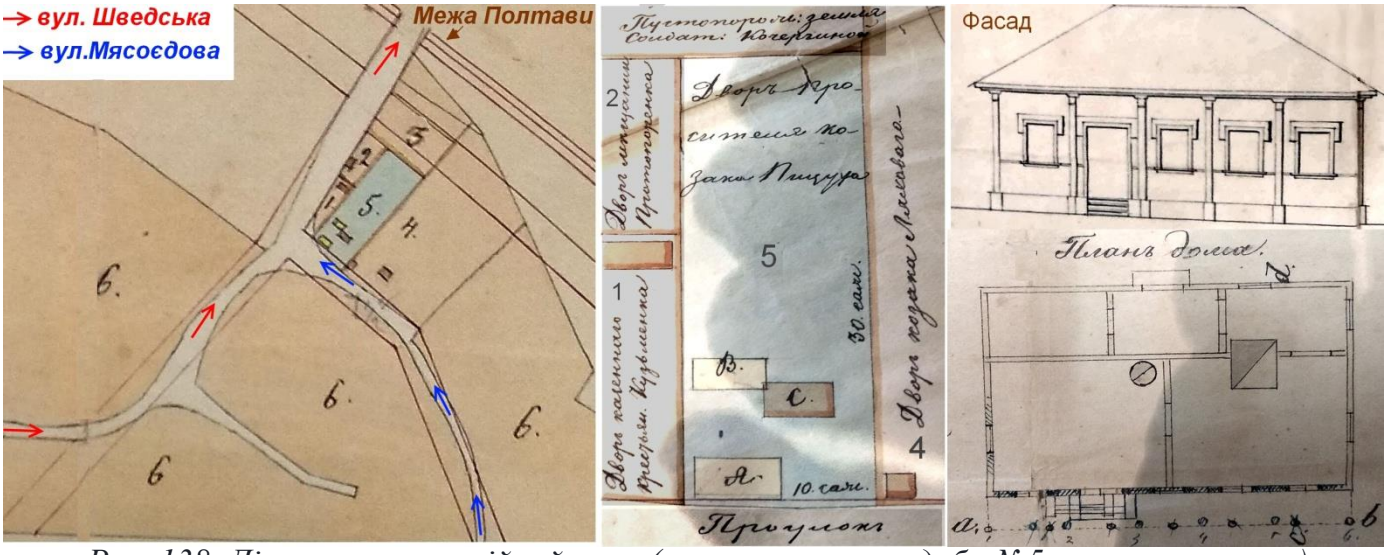

Рис. 138. Ліворуч – ситуаційний план (розташування садиби №5 стосовно вулиць). По центру – план садиби №5 (21х63 м) з хатою (А), сараєм (В) і знесеною хатою (С). У наш час садиба примикає до вул. Шведська. А в XIX ст. між нею й дорогою були ще дві майже бездвірні хати – казенного селянина Кузьменко (1) і міщанина Крутопоренко (2). Праворуч – план хати (1871) і ескіз його фасаду.

Рис. 139. Садиба №64/82 від вул. Мясоєдова, 2000…2020-ті роки:

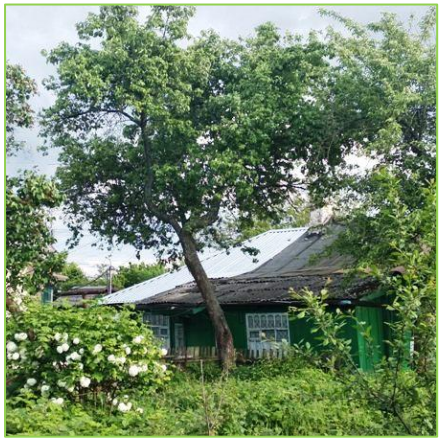

У першій третині XX століття садибою продовжувала володіти родина Пецух: син попереднього власника – робітник Кіндрат Степанович і його дружина Ониська Пилипівна (1890 р.н.). У 1929 чи 1930 р. вони продали хату й частину садиби (Обсерваторна №36) уродженці Диканщини Мельник Варварі Федотівні (1889 р.н.). Інша частина садиби (Обсерваторна №34) залишилася за попередніми власниками. У цьому домі проживало чимало квартирантів, змінюючи один іншого.

У 1959 р., згідно договору дарування, садиба перейшла у власність Химочко Івана Федоровича (1912 р.), уродженця Диканського району, із розкуркуленої на рубежі 1920/1930-х років родини, висланої на Урал (був родичем попередньої власниці). Тут жили його дружина – Таїсія Олексіївна (1915 р.н.), її батьки, та діти – Любов (1939), Леонід (1940), Тетяна (1946), Тамара (1952) і Володимир (1955 р.н.).

Поступово діти залишали батьківський будинок. У 1973 р. його дальню від вулиці частину передали в тимчасове користування, потім приватизували, та на частині ділянки без плану побудували будинок (ця частина садиби є предметом судових спорів).

У наш час ближня до вулиці частина садиби, фактично, використовується як дача однією з доньок - ← Тетяною, а в північній частині колишньої єдиної садиби побудувала будинок №82 сестра Тамара.

Вулиця Шведська № 84. *Рис. 140.*

Це – остання садиба по вул. Шведській перед Дослідним полем. Ще до кінця 1920-х років тут (по нинішній вул. Дослідній) проходила межа міста Полтави. Згідно документів третьої чверті XIX ст. ділянка належала відставному солдатові Кочергіну, а потім – його вдові. Будинку тоді на цій землі не було. Після утворення Дослідного поля, приблизно на початку 1890-х років цю землю під дачу придбав президент Полтавського сільськогосподарського товариства Д.К. Квітка. Очевидно, тоді ж був споруджений і цей будинок. Дача була записана на його дружину – Марію Григорівну Квітку, відому меценатством. Якихсь елементів дореволюційного оформлення цього будинку не залишилося ні всередині, ні ззовні (цей глинобитний будинок був пізніше обкладений цеглою, нещодавно – теплоізолюючими матеріалами).

Відомо, що в 1931 р. метеорологічний відділ Дослідної станції був виділений в окрему установу – Полтавську метеостанцію й перенесений на нинішнє місце із «Старого Хутора» (де діяв із 1886 р.). Напевне, для забезпечення діяльності групи техніків-спостерігачів тоді ж почали використовувати цей будинок. Відомо, що в роки Другої Світової війни і після неї тут було житло працівників станції (пізніше під службове житло використовувався будинок по Шведській №51). *Рис. 141. Метеомайданчик Полтавської метеостанції*:

4.6. ПОКРОВСЬКА ВУЛИЦЯ* розпочинається в наш час від Майдану Незалежності (колись – Сінної площі), змінює напрямок із майже північного на західний, і закінчується перпендикулярно до вулиці Шведської (*див. план*). Вулицю можна поділити на дві частини: більшу, що належить до Павленків (від вул. Шведської до провулку Суконного й вулиці Астрономічної), і верхню частину східного схилу балки, який ми відносимо до історичного району Полтави «Сінна площа» (будинки №№3...13 і 2...14). Сформували вулицю садиби біля дороги, яка сполучала Павленківську площу із центром Полтави, та перетинала Бабичів яр (південну вершину Чамариного яру, на дні яких тече Тарапунька). Довжина вулиці – 1,1 км. Від основної дороги з кожної сторони відходять по три тупики/безіменні провулки, будинки на яких нумеруються по вул. Покровській.

Рис. 142. Схема розташування садиб по вулиці Покровській, 2010-ті роки.

** Підготовлено у співавторстві з В.С. Сушком*

Уже на планах початку XIX століття ця вулиця чітко позначена, мала конфігурацію, аналогічну сучасній (й далі спрямовувалася вже до самого центру Полтави). Отже, ця вулиця існувала ще з XVIII століття*.

*Рис. 143. Вулиця, яка пізніше отримає назву «**Покровська**» на плані Полтави і навколишніх територій 1816 року: **а** – західний кінець вулиці (біля Павленківської площі); **б** – східний кінець вулиці (на краю Бабичового яру); **в** – кладовище на Павленківській площі (у наш час – стадіончик школи №9); **г** – межа міста Полтави на той час; **д** – площа Полтави, нині Корпусний парк; **е** – дорога на Кременчук і Решетилівку (нині вул. Соборності); **ж** – Бабичів яр; **з** – Чамарин яр.*

Як бачимо, поселення, позначене на плані як «Павленський яр» ще носило розріджений (хутірський) характер. Вулиця розпочиналася, як і зараз, від Павленківської площі. Найбільше зосередження садиб: перед розвилкою до нинішньої вулиці Мясоєдова; у нижній частині схилу й на днищі Бабичового яру.

Коли в другій половині XIX ст. і для мешканців полтавських передмість стали укладати плани садиб, то її назву в документах писали як "*Павленська*". Після того, як у 1864 році на Павленській площі спорудили церкву, то вулицю стали називати *Покровською*. Але не відразу. Бо ще в 1880-х у довідниках будинки по ній і біля неї об'єднували під назвою: "*Павленки. Угол от Сенной площади к церкви*". І тільки в довіднику за 1896 рік бачимо перелік власників садиб по вул. Покровській (але починаючи не від Сінної площі, як зараз, а від Павленківської площі).

Є документ від 1867 року про виділення коштів із доходів міста Полтави про розчистку крутосхилів балки і влаштування нового містка через Тарапуньку.

У 1925 році ця вулиця отримала ім'я Чапаєва (легендарного командира червоної армії). Але ця назва протрималася недовго. В 1927 році у Варшаві був убитий Войков Петро Лазарович – учасник розстрілу родини імператора Миколи II, діяч радянської зовнішньої торгівлі (представник цього наркомату в Польщі; вбитий там білоемігрантом). Від кінця 1920-х років вулиця носила його ім'я. У роки німецької окупації (1941-1943) їй повернули назву "*Покровська*". Але після вигнання нацистів у 1943 році вулиця знову носила ім'я *Войкова*. У 1999 році їй ще раз повернули історичну назву – *вулиця Покровська*.

**За нашою гіпотезою, це та вулиця Павленківська, про яку згадує в статті про вулиці Полтави XVIII століття дослідниця міста Оксана Коваленко.*

У наш час нумерація будинків по вулиці починається від Сінної площі. Але оскільки в даному дослідженні нас цікавить район Павленків, то короткий огляд найбільш цікавих будинків ми розпочнемо у зворотному напрямку, з непарної сторони вул. Покровської (від №67 – до №15), від її межі з вулицею Шведською.

*Рис. 144. Зараз №**67** мають чотири окремі садиби (67, 67а, 67б, 67в).* До початку 1920-х всі ці будинки належали заможній і дуже шанованій родині *козаків Поставних* (старостам Покровської церкви, попечителям школи). Тут же певний час діяла єдина на Павленках бібліотека.

№67б і її великий двір займає охоронна ← фірма "Еверест" (раніше – "Явір", який і зніс стару будівлю). Тут колись був дитячий садочок "Вишенька"; у 1940-х – початкові школи (в роки німецької окупації №4, потім одне із приміщень школи №5, яке пару років орендувала школа №9 із російською мовою навчання). Після війни тут же жили сім'ї.

Рис. 145. Нижче по схилу садиби розташовані дуже густо. До деяких із них ведуть невеликі безіменні провулочки (між №№63а і 59; 49 і 39).

Кидається у вічі незвичайне оформлення стіни з боку вулиці будинку №63а. →

Давно стоїть пусткою садиба №57, за якою – поворот на пров. Костя Товкача. А колись на ній був чудовий виноградник і сад.

Зупинимося тільки на садибах, які чимось виділяються (у т.ч. їхніми власниками).

Покровська №**53**. У 1910-х роках власником будинку був секретар діловодства Полтавських дворянських депутатських зборів колезький асесор Никодим Кириякович Міц – син чиновника контрольної палати Кирияка Григоровича Міц (1874).

← Рис. 146. Фото 1910-х років із архіву О.Рагуліної (Міц); по центру - її дідусь Олександр Никодимович Міц 1901 р.н., з 1927 р. - чоловік Музи Павлівни Міц (уродженої Фон-Гарнієр). Праворуч - Міц (Олефір) Людмила Никодимівна, 1908 р.

Міц Олександр Никодимович із дружиною Музою Павлівною (1898), уродженою фон Гарнієр та доньками Вікторією (1928-2011) і Веронікою (1932-2013).

Середина 1930-х.

Як видно зі списку мешканців 1922 р., ←будинок №53 був націоналізований, і власникам залишили його частину, підселивши в інші кімнати декілька сімей. У наш час у будинку теж декілька власників. Одна із них – Олена Сергіївна Рагуліна (Міц), – правнучка П.А. Фон-Гарнієра і Н.К. Міц, донька Вікторії Міц – заслужена працівниця освіти України, художня керівниця Полтавського центру палацу дитячої та юнацької творчості (спортивно-танцювального центру «Акцент»).

У будинку №51 розташовувався магазин - «стекляшка». Зараз його не впізнати. Наступна садиба (№**49**) займає досить велику площу перед тупиковим провулочком (який веде до садиб №№41, 43 45, 47). З одного боку вона житлова, а з боку вулиці й провулочка – екзотичні руїни (у 1922 р. домовласники - родина М.Білаш, з 1930-х – дві родини: Грив'юк, пов'язана з медициною, та Федій Г.Т.). *Рис. 147*:

Будинок №**45** з 1890-х і в 1920-х роках був у власності родини Мороховець, а з 1933 – священнослужителя Антона Михайловича Русака (1888 р.н.).

Після цього провулку, між будинками №39 і №33, дорога робить повільний поворот праворуч і дещо вниз. У будинку №**39** жив відомий у Полтаві викладач математики Кам'яник Степан Григорович (1893 р.н.) з родиною, та його сестра Анна Григорівна (1906 р.н.) – нащадки козака Павла Павловича Шалденка і його доньки Тетяни Павлівни. Нині – Руслана Пікайкіна.

На фото (*рис. 148*) – будинок №**37** у 2007 й 2016 р. Його збудовано в кінці XIX ст. Власники садиби часто змінювалися. Нинішній – виробник меблів Юрій Тесленко↓

Будинок на садибі №**35** є новим (хоч її власники теж часто змінювалися).

Садиба №**33** належала дворянам Пославським. Від неї у кінці XIX ст. відділили нижню частину (№**33а** – дворянину Ф.І. Назаренко?). Із 1936 р. одну половину №33 займала родина Литвиненко, а другу з 1943 р. – родина Матюх (пізніше – їх внуки).

Після будинку №33 дорога йде до днища Бабичевого яру *(рис. 149)*:

На виступі плато біля «Мурлички» розташована садиба **№31**. На ній ніхто не живе вже понад 10 років. Дерев'яно-глинобитний будинок під залізним дахом, пізніше обкладений у пів-цеглини, поступово руйнується. Він збудований у 1882 р. Адамом Івановичем Лопатецьким – зав. реєстратурою губернської земської управи. У 1914 році садибу придбала родина Алтуєвих (*с.396*), яка володіла нею 100 років.

Рис. 150. Розташування садиби на плані 1882 р. Будинок по вул. Покровській №31 в 2020 р.

З фото 1930-х – початку 1950-х років маємо можливість уявити, як виглядала садиба:

Рис. 151. Матушка Анна (1938). Анна й Андрій Алтуєви і внук Олександр у дворі; кінець 1940-х

↑ *Рис. 152. Кінець 1930-х років. Побутові сценки у дворі садиби по вул. Покровській №31:*

↑*Рис. 153. Вул. Покровської на днищі Бабичевого яру; дорога від місточка – на захід.*

Між дорогою по вулиці Покровській №№31 і 27 та спуском від вул. Желвакова в утворюється своєрідний мис-виступ плато, який у народі назвали «***гора Мурличка***». Місце, небезпечне для транспорту й пішоходів. Але для багатьох юних мешканців цієї частини Павленків було улюбленим місцем для катання на санчатах *(рис. 154)*:

Рис. 155. Частина вул. Покровської на днищі Бабичевого яру ↑. Тут протікає струмок Бабичівська Тарапунька. Вправо відходить безіменний провулок (№№17-27), який, можливо, є залишком давнього Суконного (Шерстяного) провулку. У будинку *№15-в* з 1912 по 1972 р. жив відомий різьбяр по дереву *В.С. Гарбуз (с.477)*. А вище по схилу від сучасного пров. Суконного (садиби по вул. Покровській №13…№3) – район «Колонія».

Садиба №12 належала родині директора краєзнавчого музею О.Б. Супруненка (с.*455*).

Садиби парної сторони вул. Покровської у межах Павленків (від №86 – до №14).

На розі вулиць Шведської і Покровської ще на рубежі XX-XXI століть була садиба зі старою хатою. Зараз там пустка з деревно-чагарниковою поростю (*с. 115*). Ділянку викупила монашка з метою побудови на цьому місці церкви чи каплиці…

Судячи з домової книги середини 1940-х років, у кутовому будинку №**86** на той час жило чимало мешканців, переселених із інших вулиць Полтави та інших міст. Зараз №86 мають споруди ветеринарної клініки.

За довідником промислових підприємств Полтави другої половини 1910-х років, за адресою: вул. Покровська №**84** і **82** діяв «Проволочний і гвіздковий завод з механічною майстернею купця Меєра Ароновича Гісіна». Після націоналізації він ще в другій половині 1920-х діяв як «артіль Гвоздь». Станом на 1930 р. переданий приватним домовласникам. У 1954 р. розроблено проект буд. №82.

Рис. 156. Будинки №86, 84, 82 в кінці парної сторони вул. Покровської

Більше давніх елементів (рубежу XIX-XX ст.) зберегли будівлі №80 і 80а.

Домовласником №**80** в 1930 р. записаний кучер Колотій Яків Митрофанович, а в будинку №**80а** – родина Дяченка Кузьми Васильовича і його сина.

За цими будинки вліво відходить безіменний провулок-тупик (№№76, 74, 72, 70). У 1940-х роках в будинку №**70** мешкала родина Сушко – вдова Терентія Сушка (*див. с.417*), Меланія Тихонівна (1877 р.н.), син Федір (1908 р.н., бездітний).

Рис. 157. У той же період у будинку ←**№72** жили Федоренко Яків Ілліч (1873 р.н.), домовласник із 1905 року; його донька Теребило Марія Яківна (1903 р.н.) і зять Теребило Іван Павлович (1896 р.н.). Другий власник будинку №72 – Жирко Філіп Іванович, проживав із 1914 р.

У буд. **№74** жив Теребило Микола Павлович (1892 р.н.) із родиною.
Лотошко Михайло Михайлович - домовласник будинку №**76** із 1947 року.

Між цим тупиком і вулицею Мясоєдова розташовані *садиби від №68 по №58.*

Рис. 158. Серед них виділяється ←будинок №**66**. Колись це була велика хата під соломою. Власник садиби – казначей Трироги Василь Іларіонович (1885 р.н.) і Петрунелія Фадеївна, родом із Опішні. Вони допомогли багатьом людям. У 1960-х будинок перебудував їхній син Віктор. У наш час домовласники – інші люди.

← Рис. 159. Стара будівля на садибі №62.

Відомо, що з 1945 року на садибі №62 у пристосованому приміщенні, перед поворотом на вул. Мясоєдова, розташовувалася Покровська церква (після її закриття в будинку перед нинішньою школою №9).

За поворотом на вулицю Мясоєдова до початку 1990-х років стояв на розі будинок **№60** (він згорів і був знесений, а ділянка приєднана до садиби №58). *Рис. 160*:

*1956 рік. Ліворуч – садиби №№66…62, прямо - **№60**, праворуч – Покровська №67.*

Старожили пам'ятають, що на куті будинку **№60** був вхід до магазину продовольчих товарів №10 (*рис.160*). Станом на 1926 рік домовласником був Божко Іван Матвійович (до 1920-го родина володіла і лавкою - так називали тоді магазини; торгувала сіном на Павленківській площі). Його батьком був козак Матвій Петрович Божко; а сином – Сергій Іванович Божко. На Покровській жили три родини із таким прізвищем (у т.ч. в нижній частині вулиці). Це – одна із найчисельніших родин на Павленках. Дуже вірогідно, що вони переселилися із Дальніх Павленків (прізвище Божко, Божок згадується ще в Румянцевському описі 1766 року). *Рис. 161:*

Фото родини Божко (1907-1908 р.), надане В.Дмитренко. Продавчиня магазину №10 Т.П. Дворко

Поруч із новим будинком №58 увагу привертає старіший будинок із металевим козирком над вхідними дверима на якому зображена ліра – **№58а,** *рис. 162:*

Нам не вдалося встановити, хто був першим власником цього будинку. Із 1927 р. домовласницею числилася Борщевська Валентина Сергіївна (1900 р.н.).

За цим будинком праворуч розташований провулок, у ближній частині якого садиби нумеруються по вул. Покровській (№№56, 56а; 54, 52, 50, 48 і 48а). А далі він переходить у пров. Академіка Федорова (у 1958-2016 р. – пров. Войкова). Колись цей провулок вів до дороги, яка йшла паралельно до вул. Покровської й днища Чамариного яру (струмка Чамаринська Тарапунька).

Ще до 2022 р. по цьому провулку зліва на садибі **№52** стояла древня хатка, *рис. 163:*

За адресою: вул. Покровська **№48** діє Полтавський обласний клінічний протитуберкульозний диспансер, та кафедра фтизіатрії медичного університету. Заклад існує тут від середини 1950-х років і розташований між цим провулком і вул. Фон-Гарнієра. Він включає відносно новий триповерховий корпус та декілька старовинних споруд, зокрема, корпус із палатами для пацієнтів із відкритою формою туберкульозу (у досить аварійному стані). Цей довгий корпус, що простягнувся паралельно провулку, має декілька добудов (до споруди, яка розташовувалася ближче до вул. Покровської, на найбільш рівній частині садиби), *рис. 164* ↓

Рис. 164. Старий корпус протитуберкульозного диспансеру (садиба Бужинських?).

За часів німецької окупації (в 1942-1943 роках) був створений Полтавський будинок пристарілих інвалідів Відділу соціального піклування Полтавської міської управи. У ньому помістили інвалідів не тільки з Полтавщини, а й тих, хто прибув із голодних Харкова й Воронежа.

З 1946 року заклад був перейменований в сільськогосподарську професійну школу-інтернат для інвалідів Великої вітчизняної війни для підготовки колгоспних бухгалтерів. На навчання і проживання сюди прибула велика партія інвалідів із різних районів області. А фактично вигнаних із цього будинку пристарілих мешканці Павленків розібрали по своїх хатах.

За довідником 1933-1934 рр. на вул. Войкова №48 вказані дитячі ясла БУПРУ (будинку примусових робіт – закладу попереднього ув'язнення заарештованих, із змушенням до чорнової праці). А за довідником 1937 р. – Будинок дитини №1.

У картках перепису населення 1926 року вказано, що в цьому будинку комунальної власності були квартири. Орендар – Кривенко Григорій Федорович. Із цього робимо висновок, що добудови зроблені в кінці 1920-х або в 1930-х роках.

Із довідкових матеріалів і планів рубежу XIX – XX століть робимо висновок, що садибою володіла дружина колезького секретаря Марія Олександрівна Бужинська. Бужинські – полтавський рід дворян, чиновників, військових (в списку домовласників за 1887 рік вказане прізвище власника цієї садиби – Бужинський). Східна частина нинішнього диспансеру від «Червоних воріт» була в складі Школи садівництва (під яблуневим садом).

У проміжку між безіменним провулком і вул. Садівництва на рівній ділянці вулиці Покровської розташовані чотири садиби: №№48а, 46, 44, 42.

Станом на 1940-ві роки будинок **№48а** був поділений між двома власниками. №**46**: архіваріус Казенної палати В.Ф.Хоминський (1916), майстер з виготовлення дамського одягу М.Білошапко (1920).

Після буд. *№38а* дорога круто спускається вниз по схилу Бабичевого яру.

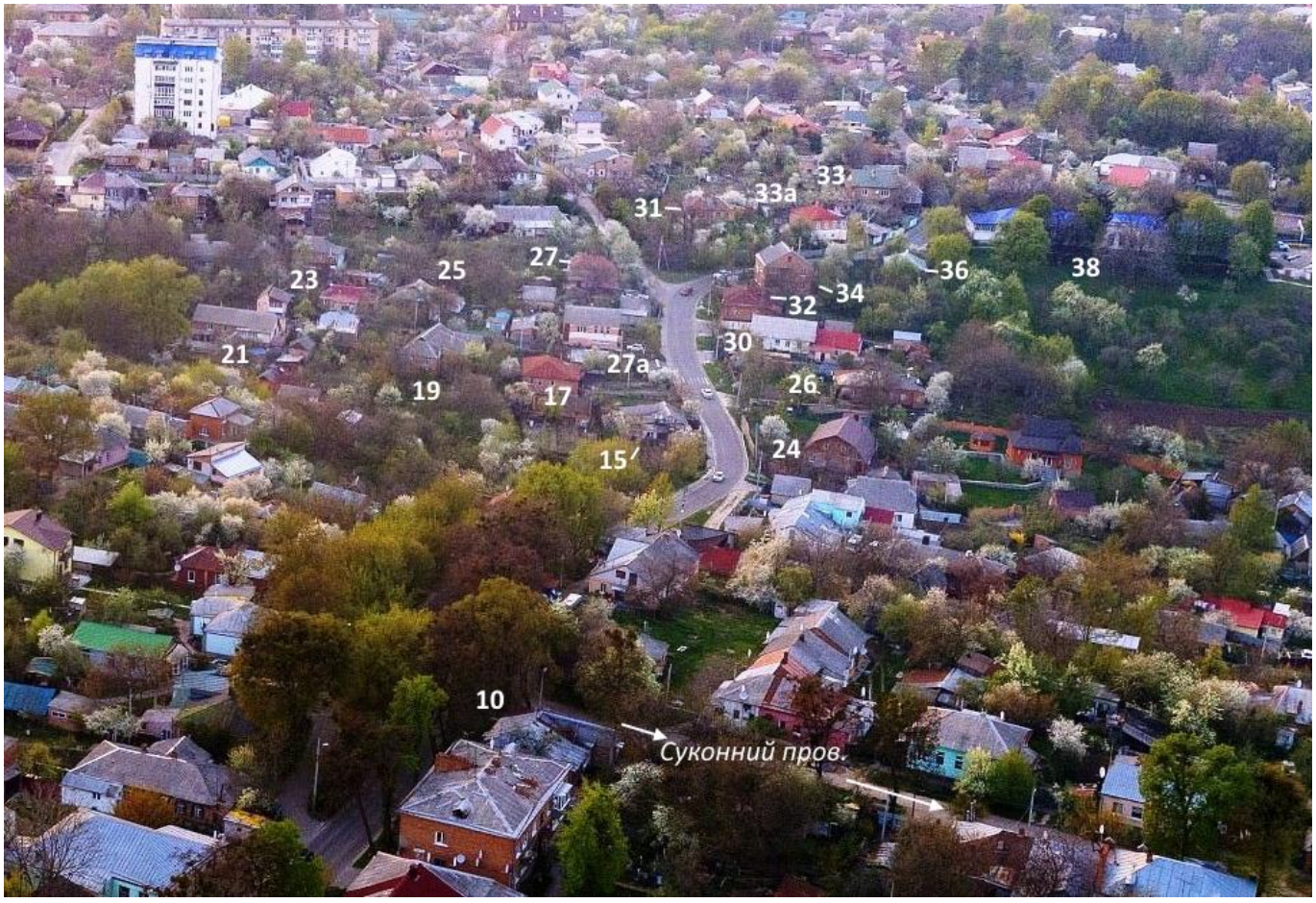

Рис. 165. Частина вул. Покровської на схилах і днищі Бабичевого яру, у т.ч. по парній стороні (садиби №№38…12)

На розі між двома вулицями розташований цікавий будинок із нинішньою адресою: Покровська №**38**. Колись до цієї садиби був в'їзд і з вул. Покровської, *рис. 169, 181*. Але в наш час його перекрили (залишивши в'їзд із вул. Садівництва).

У наш час із 1978 року за цією адресою розташований Полтавський обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді (до 1992 року мала назву «Полтавська обласна станція юних техніків»). Тут діють гуртки технічного профілю. В останнє десятиліття його дах яскравого синьо-фіолетового кольору видно здалека.

Після націоналізації садиба використовувалася як дитячі ясла каральних органів (1920-ті-1941), початкова школа в роки німецької окупації (1942-1943), дитячий будинок (1944-1961 р.), школа-інтернат для глухонімих дітей (1961-1978 роки).

До націоналізації радянською владою це була приватна садиба (точніше, її дальня від вул. Покровської частина; а ближня – добудована в 1920-1930-ті рр.). Центральна частина будинку, швидше за все, побудована після середини XIX століття. Пізніше будинок був неодноразово перебудований і добудований.

Власником садиби приблизно від 1904 по 1919 р. був П.А. Фон-Гарнієр (*див. статтю на с.386-390*). Після 1914 р. квартири в цьому будинку він здавав у найм.

Відомий полтавський колекціонер і видавець *О.М.Петренко* люб'язно надав нам скан цієї фотолистівки 1910-х років, на якій зображено фрагмент східної частини садиби Павла Антоновича Фон-Гарнієра (а на лавочці, можливо, сидить він сам):

Рис. 166. Частина садиби П.А. Фон-Гарнієра, 1910 рр. Автор фото невідомий.

Очевидно, *Фон-Гарнієр* купив цю садибу в Олександра Федоровича *Шоффе* (як указано в довідникові за 1896 рік, «купецького сина»). Швидше за все, це потомок родини німецьких колоністів із Костянтинограда (нині – Красноград). Очевидно, його син міський суддя Олександр Олександрович Шоффе в 1919 р. був убитий «повстанцями» у своєму будинку в районі «Колонія».

До нього маєток належав родині *Туржанських* (*див. с.373*). Швидше за все, і Туржанські цей маєток придбали у невідомого нам власника (як версія, теж у вихователя Кадетського корпусу *А.І. Полонського*, *див. с.373*).

Рис. 167. Північний торець будинку №38. Фото з архіву С.Таранушенка (1926 р.)

Рис. 168. Південно-східна частина будинку №38., перша половина 1970-х років.

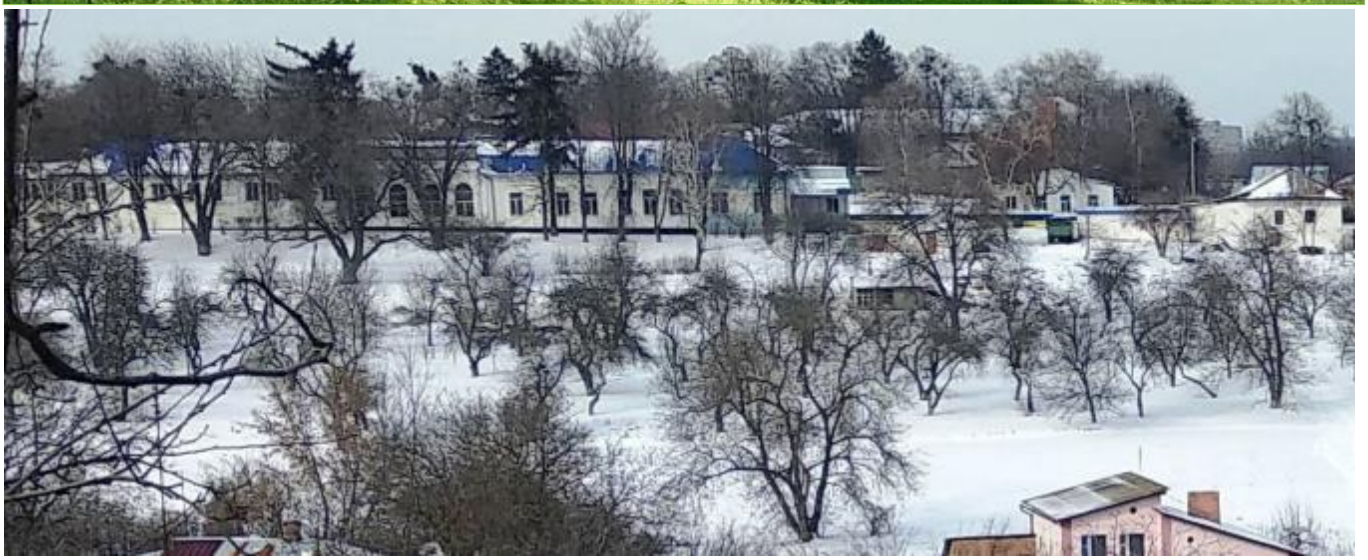

*Рис. 169. Вулиця Покровська №**38.** Вигляд будинку з боку саду (схилу Бабичевого яру). На аерофотознімках 1941 р. видно, що дерева в саду росли тоді не безсистемно, а рядами.*

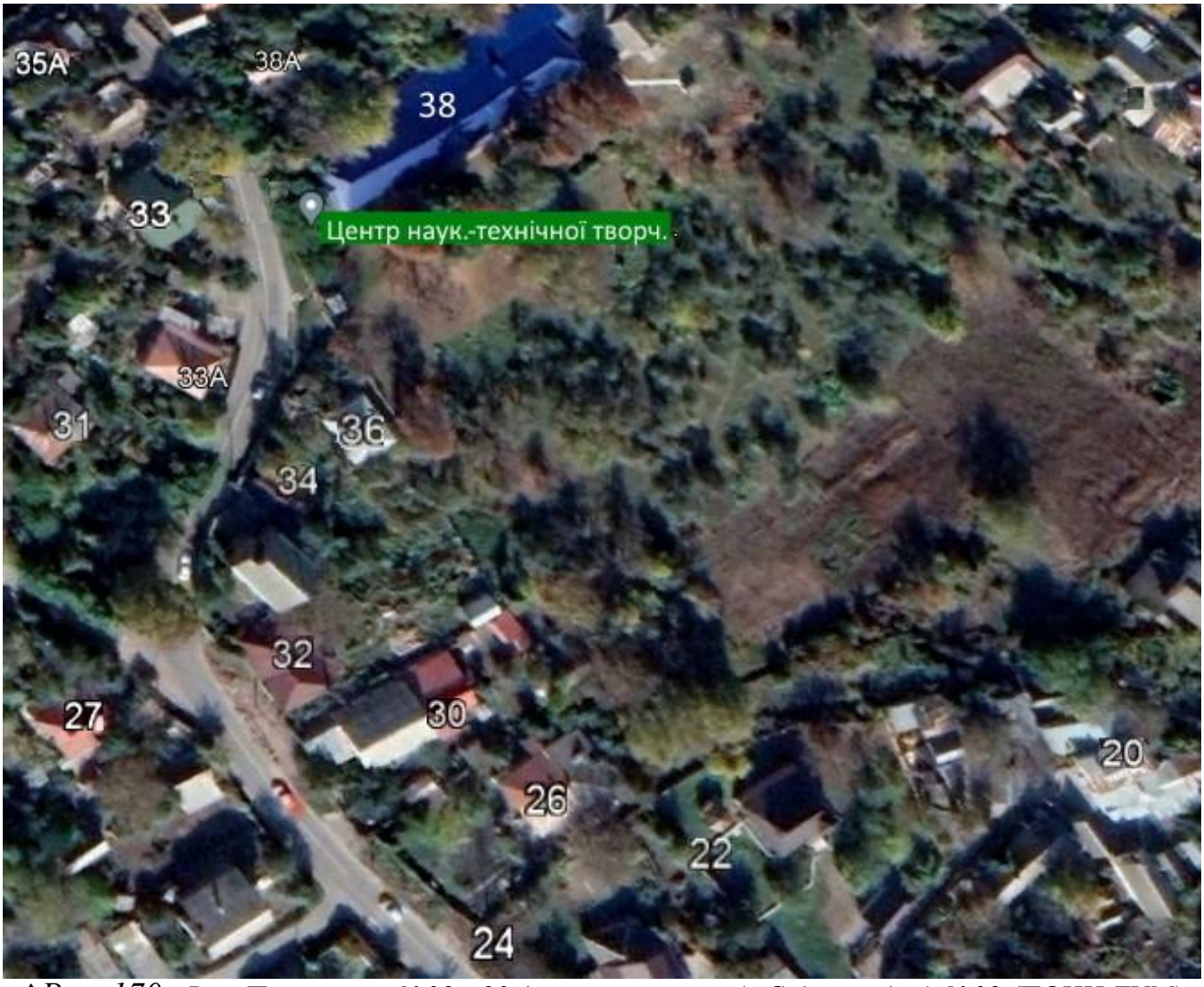

↑*Рис. 170. Вул. Покровська №38…20 (космічний знімок). Сад на садибі №38 (ПОЦН-ТУМ)*

Садиба по вул. Покровській **№36** примостилася на звивині дороги ліворуч від спуску ↓

Рис. 171. Ліворуч і вгорі фотомонтажу показано фрагмент плану двору 1885 року, за яким відставний солдат Матющенко Тимофій Іванович, після зносу старої хати (показана штриховкою), мав приступити до будівництва нового дерев'яного будинку, покритого околотом, тобто соломою (червоний квадрат, літера А).

Із 1927 року власником будинку №**36** був Ворлуп Ігнат Юхимович (1877 р.н.), кравець-надомник. Проживав у цьому будинку з 1903 року. Був одружений із Євдокією Тимофіївною (1879 р.н.), донькою відставного солдата Матющенка. Їхня ж донька – Ворлуп (Костенко, Мисник) Меланія Ігнатівна (1910 р.н.) замість будинку на плані ←побудувала новий *(рис. 172)*. Вчергове спадок на садибу перейшов по жіночій лінії: до їх доньки – Костенко (Козерод) Олександри Володимирівни (1937 р.н.). Її син Андрій Козерод розмістив у fb-групі «Павленки» ці дуже цікаві документи (за що ми йому щиро вдячні).

Будинок №**34**, очевидно, був побудований на ділянці, відрізаній від садиби нижче (зараз №32). Ще в 1970-х роках це був маленький глинобитний будинок, у якому проживала родина Дрижирук. Зараз на його місці нова 2-поверхівка *(рис. 165)*.

У 1897 р. значилася як ділянка нащадків козака Лещенка Василя Григоровича.

Будинок №**32**. У 1880-ті роки на плані *(рис. 171)* позначено як «двір єврея Бродського». У довіднику за 1896 р. – рядовий запасу Бродський Лейба Хаїмович. Станом на 1930-й рік у будинку проживали 4 родини, у т.ч. Розенберг (їхні нащадки жили тут до 1990-х). Зокрема, вчителька Анастасія Михайлівна Розенберг, пізніше - її донька лікар Ніна Іванівна Олексенко. У наш час будинок перебуває в занедбаному стані, виставлений на продаж. *Його фото в 1956 і 2020 рр., рис. 172:*

Покровська №**30** – будинок під соломою на фото 1956 р. За довідником 1897 р. на цій садибі проживала вдова козака Бабич Ксенія Іванівна, а в 1944 р. – Бабич Марія Іванівна (1907 р.н.), працівниця м'ясокомбінату, із сином Юрієм Бабичем (1935). Можливо і не випадково це прізвище зустрічається в пониззі Бабичевого яру. Десь тут у XVIII ст. в урочищі Бабичів Яр розташовувався хутір Бабича.

У наш час на місці цієї хатки розбудована величенька садиба.

Садиба по вул. Покровська №**26** розташована далі від дороги. На 1896 р. належала нащадкам дворянина, колезького секретаря Нейолова Ніла Єгоровича (1851-1885)↓

Садиба по вул. Покровська №**24** в кінці XIX ст. до 1920-х рр. належала родині козака Кулибаби Юхима Івановича, який торгував сіном на Павленківській площі.

За садибою №24 паралельно до струмка прокладено невеликий провулочок (*див. рис. 165 внизу праворуч*), в якому зараз розташовані садиби №22 - №12.

← *Рис. 174.* Перша садиба провулочка (№**22**) має гарний сучасний дизайн.

На цьому провулочку й закінчується «павленківська» частина вул. Покровської.

Він прокладений вздовж русла струмка ←Бабичівської Тарапуньки, береги якого досить занедбані, а сам водотік перетворено на стічну канаву (*рис. 175*) ↓

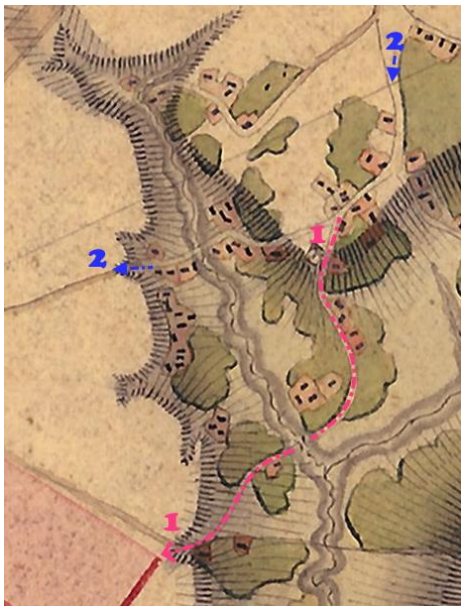

4.7. САДІВНИЦТВА ВУЛИЦЯ

← *Рис.176*. Цю вулицю (практично, в сучасній конфігурації) видно на картах вже початку XIX ст. (1-1). Вона розпочиналася від Павленської (тепер – Покровської) вулиці (2-2), йшла спочатку паралельно Бабичевому яру, спускаючись у бік Чамариного яру, а поблизу його заплави повертала на схід, пересікала Бабичівську Тарапуньку, і піднімалася по протилежному схилові пониззя Бабичевого яру, в бік плато, де вже в той час існувала «Німецька Колонія» (тепер – до пров. Шкільний). На поч. XIX ст. тут переважав хутірський тип розселення (окремі садиби).

Ми не знаємо, чи була назва у цієї вулиці до кінця XIX ст. Але в довідниках 1880-х років вона позначена як «*провулок До Гуссóна направо*»; в кінці XIX – на початку XX ст. – *вулиця Коса*; до 1930-х років – *Міняйлівський провулок* (за табелем домоволодінь 1896 року, із 32 власників садиб 21 мав прізвище Міняйло, а весь куток носив назву «Міняйлівка»); *Войкова провулок* (1930-ті…1958 р.), який включав частину вулиці Овражної (до вул. Заводської в пониззі Чамариного яру); *Менжинського вулиця* (1958-2016 рр.); *Графа фон Гарнієра вулиця* (2016 – 2023) – *див. нарис на с.386-391.*

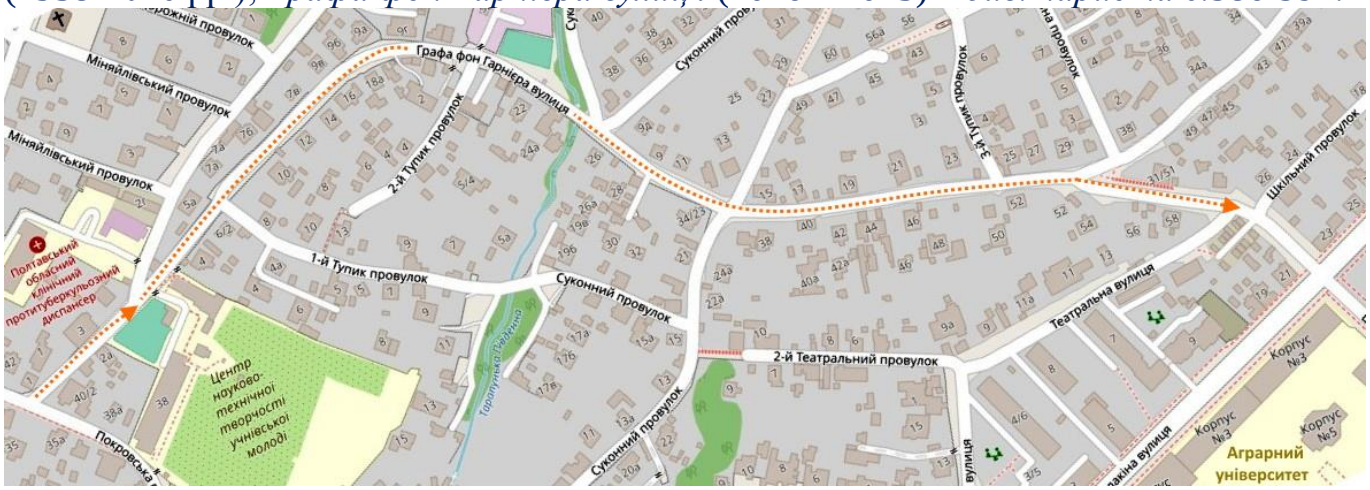

15.09.2023 р. замість вул. «Графа» фон-Гарнієра міськрадою прийнята назва **вул. Садівництва**.

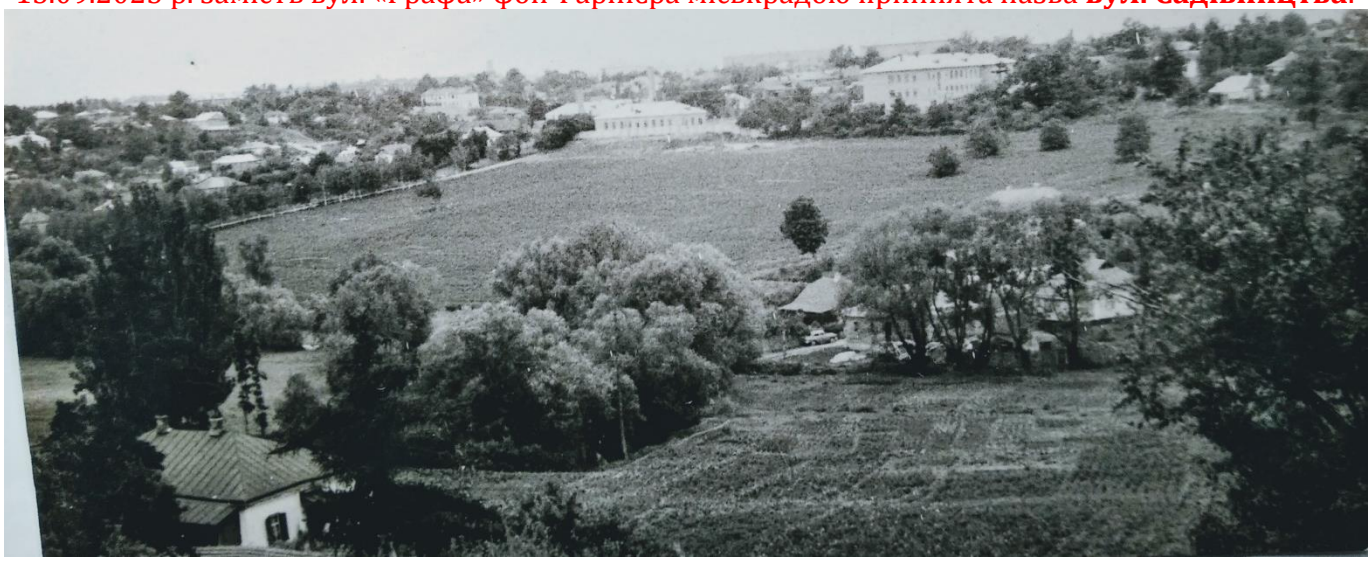

Рис. 178. Ліворуч – відрізок вул. Менжинського в 1960-х роках. Одна її сторона не забудована (поля технікуму, колишньої Школи садівництва). Парна сторона (від «Червоних воріт» до Тарапуньки) була роздана під садиби у кінці 1950-х років. Автор фото – Д.Г. Бунаков.

Рис. 179. Садиба №3. У кінці XIX ст. садиби з першими номерами на сучасній вулиці вважалися по вул. Покровській. Очевидно, цей будинок був дерев'яним, обмазаним глиною, а пізніше обкладеним цеглою в один ряд (і цей ряд цегли зараз "випирає пузом" у бік вулиці).

Згідно документів, садиба №**3** з 1896 по 1930-й рік належала родині Закладних. Закладна Ганна Оксентіївна (1856 р.н.), не дивлячись на поважний вік, у 1917 - 1920-х роках була учасницею процесів, пов'язаних із українською національною революцією, зокрема, учасницею українського автокефального православного руху, сестринства Воскресенської церкви УАПЦ. У її будинку (як і в будинку нащадків В.Г.Короленка) знаходили пристанище представники української інтелігенції, "із колишніх", які ніде не могли офіційно працевлаштуватися в радянських закладах, і тому займалися приватною практикою (наприклад, давали уроки на дому). У 1930-х роках 80-річна власниця репресована. Попереднім власником цієї садиби у 1880-х був Максимович.

У 1970-х в одній із квартир мешкав гр. Лейбович – ремонтник швейних машин на дому.

Рис.180. В'їзд на садибу І.Ґуссóна / Садівництво: сторожка, «Червоні ворота» (з обох сторін).

Від воріт на фото вище розпочиналася територія Школи садівництва (с.г. технікуму). Окремий нарис про історію цього закладу – *на с. 304-314.*

По правий бік від воріт розташована садиба – в наш час Центр науково-технічної творчості учнівської молоді (колись – П.А.Фон-Гарнієра й ін.), яка зареєстрована по вул. Покровській №38:

Рис.181. Будинок Фон-Гарнієра, вигляд із боку Бабичевого яру (див. також фото на с.158-159).

Будинки по вул. Садівництва, зведені в першій половині XX ст. ↑

Рис. 182. ***Вул. Садівництва: підняття в бік пров. Шкільного, 1990-ті роки****. До середини 1950-х років вулиця не підіймалася до провулка Шкільного, та не було тієї кам'янки, якою її пам'ятають більшість старожилів. Вона підіймалася крутим схилом до вулиці Театральної між сучасними будинками №56 та №56а.*

Фото із архіву родини Олега Безрука:
Дівчинка на фото моя Мама Безрук (Клименко) Т.О.
й понині проживає в реконструйованому будинку №25/2.

Рис. 183. Перше фото будинок №25/2 (за теперішньою нумерацією); провулок Войкова №21 (за нумерацією до 1958 року). На другому фото 1950-х – вид на будинок №4 по провулку 3-й Тупік.

Із розповіді прабабусі Клименко Дарії Іванівни (в дівоцтві Міняйло, сидить на фото), – до революції 1917 р. її батьки володіли садибою на землях, обмеженими сучасними вул. Садівництва, пров. 3-й Тупік, вул.Історична, пров.Дарвіна.

Посередині кварталу була тільки батьківська хата (на місці сучасного будинку Садівництва,27), в якій проживала з давніх часів родина Міняйло з дітьми, а до р.Тарапунька забудови не було.

Після встановлення радянської влади землю відібрали та пізніше виділили людям під забудову, в тому числі й дітям Міняйло. Але навіть пізніше їй потрібно було доводити совєтам, що вона "пролєтарського" походження...

(За інформацією О.А. Безрука).

← *Рис. 184*. Сучасний вигляд описаного вище будинку на розі вул. Садівництва і пров. 3-й Тупик.

План садиби по провулку Войкова №26 →
І початок її будівництва. 1941 рік.
Станом на 2022 р. - нижня частина вул. Фон Гарнієра.

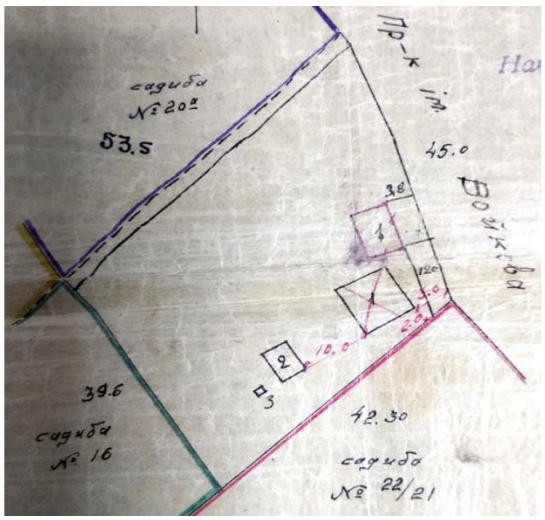

Рис. 185. План садиби для родини Петра Алтуєва (загинув у 1942 р. на фронті).
Землю під садиби виділяли працівникам заводу «Метал» на рубежі 1930-х / 1940-х років.

4.8. ПРОВУЛОК СУКОННИЙ

Цей провулок розділяє Павленки і район «Нижня Колонія». Його назва зумовлена заняттям німців-колоністів у XIX ст – виробництвом сукна. На старих планах провулок показаний не на правому схилі Бабичевого яру (як зараз), а на його днищі, біля Тарапуньки, в якій замочували колись коноплі. За версією В.А. Мухи, раніше пров. Суконний міг проходити як із лівого, так і правого боку, і біля днища Бабичового яру. На космічних фотознімках видно залишки цієї дороги.

Рис. 185. Пров. Суконний (угорі) і нижня частина пров. «1-й тупик» біля Тарапуньки (внизу). Картина П.М. Горобця «Бабичівка», 1937 рік.

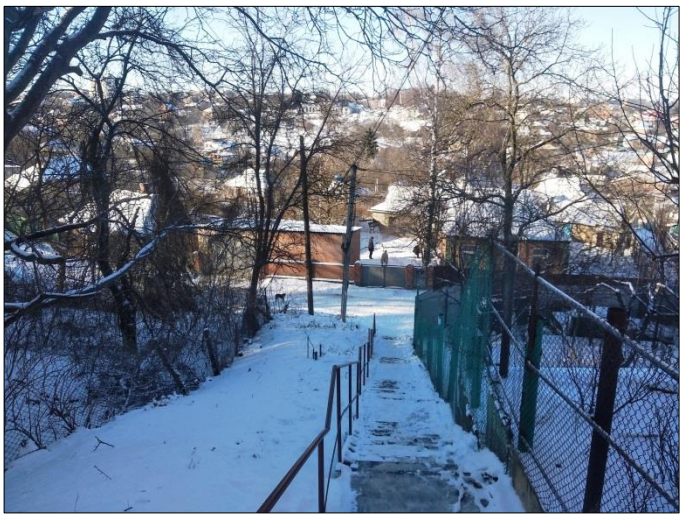

Рис. 186. Пров. Суконний (від вул.Покровської) *Спуск від пров. 2-й Театральний до пров. Суконного*

4.9. ВУЛИЦЯ АСТРОНОМІЧНА

Садиби на вулиці займають правий схил Бабичевого яру (від початку вул. Івана Банка, нещодавно Коваля – до вул. Покровської). Судячи із давніх планів, ця частина яру тривалий час була слабо заселеною, і, очевидно, почала забудовуватися в кінці XIX / на початку XX століття. Садиби – переважно ліворуч.

Під окремою назвою існує з кінця 1930-х . ← У середині 1930-х будинки нумерувалися, як права частина *вул.Рєпіна, №№1-21* (охоплювала обидві сторони Бабичевого яру – *див. план*).

Вулиця «Астрономічна» є прикладом абстрактних назв.

Дорога викладена бетонними плитами (на схилах – бетонною заливкою), майже скрізь сильно поруйнованими.

Прикметні будинки: *вул. Астрономічна №2* – Зал Царства Свідків Ієгови. У кінці вулиці є декілька дуже довгих хат, схожих на старі козацькі хати.

Вул. Астрономічна

↑ *Вигляд з боку вул. Соборності.*

← *Вигляд вул. Астрономічної перед поворотом ліворуч на вул. Михайла Токаревського (Яценка).*

4.10. ВУЛИЦЯ БАБИЧІВ ЯР (до 2023 р. – ЖЕЛВАКОВА)

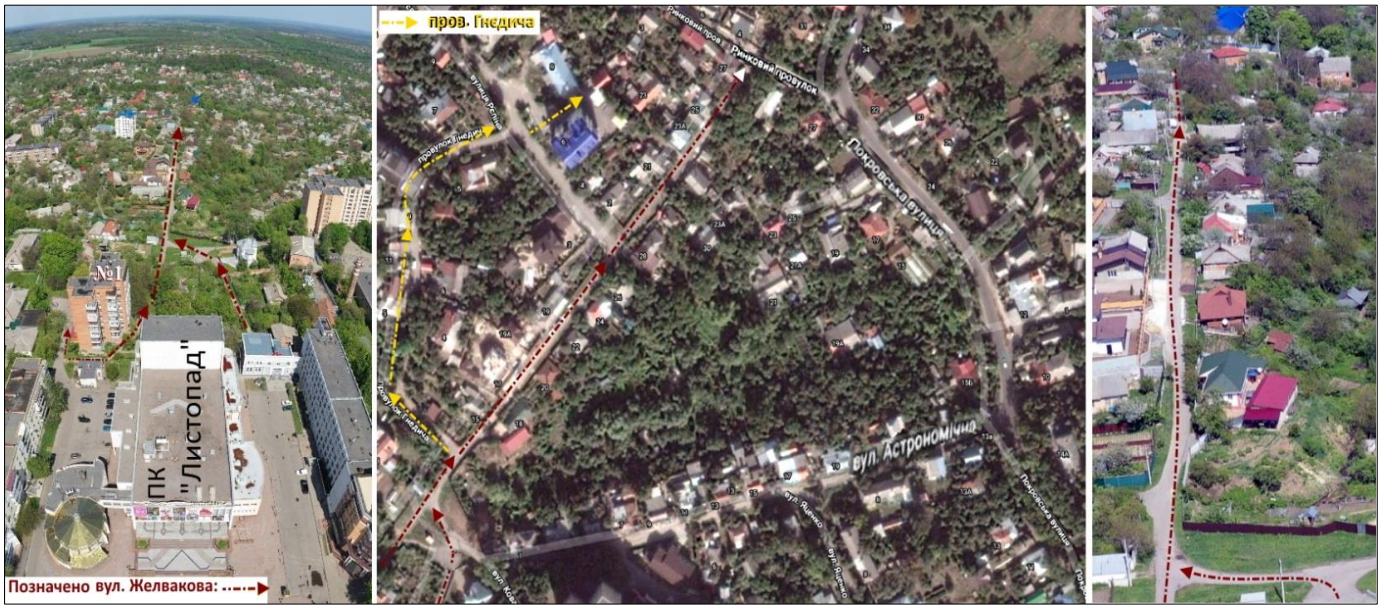

Вулиця **Бабичів Яр** (*рис. 188*↑) має сучасні межі з 1958 року. Розташована в межах вершини і лівого схилу Бабичевого яру. Вона розпочинається в наш час за ПК «Листопад» (вул. Соборності), опускається двома системами сходів до днища Бабичевого яру, потім досить круто піднімається на плато і йде в напрямку до пров. Костя Товкача. Слід мати на увазі, що Бабичів яр колись брав початок від вул. Соборності (але пізніше був засипаний) і дорога на північ вела від цієї магістралі.

Верхня частина вулиці видна вже на планах початку XIX століття.

Вулиця Желвакова носила таку назву від рубежу 1920-х/1930-х років до 2023 р.

Для довідки: Желваков Микола Олексійович (1860-1882) – російський революціонер-народник із групи В.Фігнер і С.Халтуріна. Здійснив терористичний акт в Одесі, де його схопили й повісили за наказом нового царя Олександра III. До Полтави не мав жодного стосунку.

До 1958 р. вулиця включала сучасні вулиці Рєпіна і Духова, провулки Гнєдича і Ринковий. До 1930-х років мала назву *провулок Бабичівський*, а місцевість мала назву *Бабичівка* (із погано впорядкованою садибною забудовою навколо цього провулку, на схилах Бабичевому яру й поблизу них).

Перша згадка про хутір Бабича – у XVIII ст.. А **Урочище Бабичів Яр** із хутором є в Румянцевському описі 1765-1766 рр. У кінці XIX ст. згадується куток **Бабичівка** (у довідниках – *Павленки-Бабичовка*). Власник садиби з таким прізвищем у кінці XIX ст. жив на початку вулиці.

Рис. 189. Вул. Бабичів яр (куток Бабичівка) і прилеглі до них території

Рис. 190. Олександр Черкун, спогад: *«Господарем будинку, який зараз має №12, у 1920-ті роки був виходець із села Патлаївка, що під Полтавою - Карпо Іванович Прилуцький. І мала ця людина бізнес – обробляв шкіру. Плюс у нього був ангар на трасі Київ-Харків, у Щербанях, та два будинки у Полтаві, та цей, що на фото, рис. 191. Тоді помічником його, за наймом на кшталт завгоспа чи економа, був його односелець, молодий хлопець, Федір Кузьмич, батько моєї майбутньої тещі. Наприкінці двадцятих років господарі таких "цехів" тікали від радянської влади, хто куди. Теща розповідала, що ще будучи дівчинкою років 10-ти, вона з подружками робили пану довжелезні пояси з тканини, куди вшивали золоті червінці в незліченних кількостях. Обмотавшись ними на прощання "господар" подякував за службу Федора й сунув документи на два будинки та ангар, на подяку. І був такий. Федір Кузьмич ненароком подумав, що тепер він заживе, ставши власником нерухомості... почне здавати кімнати під житло... Так, квартиранти виявилися людьми хорошими, але за квартири роками не платили, а будинки вимагали ремонту. Кузьмич якось "психанув" і відписав усю нерухомість державі. Бабця все життя лаяла, що хоч би свої пів-будинки не віддавав. Він відчував гріх, але виправдовувався "на гарячку". На фото з «балконом» - саме та частина будинку. Ґанку цього тоді ще не було. Федір Кузьмич був дуже працьовитим. Ходив на службу до ОРС (відділ робітничого постачання), вдома розводив кроликів. Добре, що корму було багато. Внизу, по Желвакова, там де зараз стоїть маленька підстанція, нижче за крайнім будинком було болото і текла Тарапунька. Нині вона в трубі. Сам лопатою викопав там траншеї, провів "меліорацію". Народився чудовий город. Тут же зробив і копанку з чистою водою. Забігаючи наперед, скажу, що в окупацію німці поставили біля джерела вартового. Місцевим не можна було брати з неї воду. Уявіть, з Бабичівки люди ходили по воду на Ворсклу (!). Так ось, до війни донька вийшла заміж і привела до хати зятя. Молоді вирішили "відокремитися" від старих і молодий "новий" господар прорубав у крайньому вікні вхід на Желвакова (тоді пров. Бабичівський), повісив саме ось ці двері і склав ось цей ґанок. Певна річ, воно було добротним і красивим. Невелика, але дуже цікава деталь. "Молодий" домовився на Київському вокзалі для будівництва ґанку про непотрібні там декілька метрів рейки. Припер шматок залізяки додому і пристосував у перекриття. Але шмат сантиметрів сорок невдало стирчав біля входу. І було ухвалено рішення його спиляти. Робив це іноді вільними вечорами шматочком ножівки. Та так і не допиляв – пішов на війну. Проорав Європу, потім Монголію і в сорок сьомому повернувся до рідного дому. Рейка зі щілиною вже не заважала, були інші турботи. У шістдесят другому сорокарічні "молоді" з дітьми отримали нову квартиру та переїхали від батьків. Потім там стали жити чужі люди, які отримали житло у міськвиконкомі. Але вже будучи зовсім стареньким, він все одно часто обходив "ПД Листопад" (благо жив недалеко) і зі зворотного боку стояв розглядаючи будинок своєї юності, тоді ще охайний, ґанок, ще цілий; бачив не допиляну рейку, що стирчала... Сподівався, напевно, що майбутнє покоління допилить і збереже... А потім настали 1990-ті і «металісти» рейку вкрали. А ґанок завалився…»*

Рис. 191. Будинок по вул. Бабичів Яр №12 (1905 р. побудови). Ще не до кінця зруйнований.

Рис. 192. Спуск – підйом по вул. Бабичів Яр від його днища – на плато. Дитячі розваги.

Рис. 193. Верхня частина вул. Желвакова (2020); днище Бабичевого яру і русло Тарапуньки

Вул. Желвакова, будинок у бік Бабичевого яру

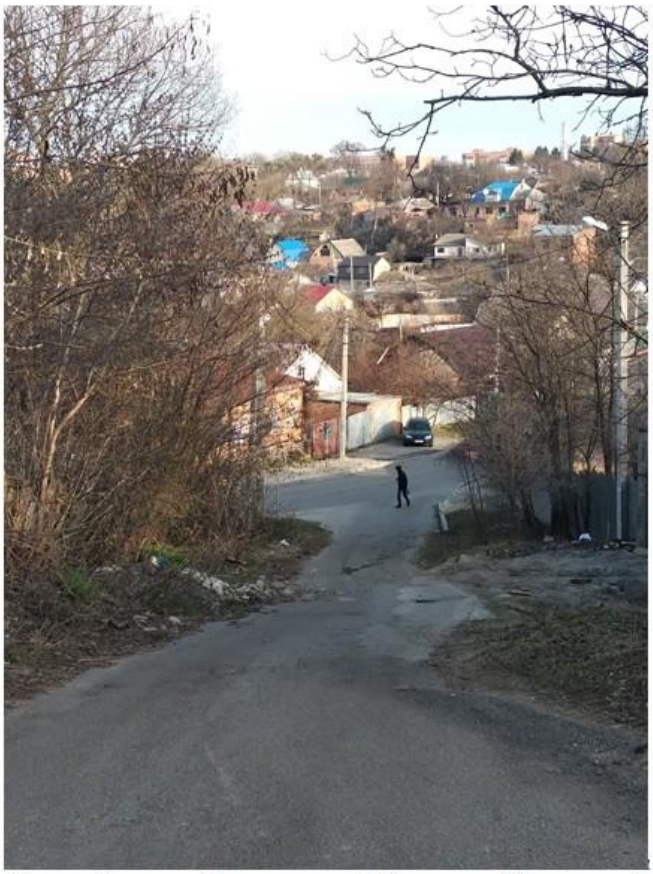

Спуск до вул. Покровської («гора» Мурличка)

Рис. 193.

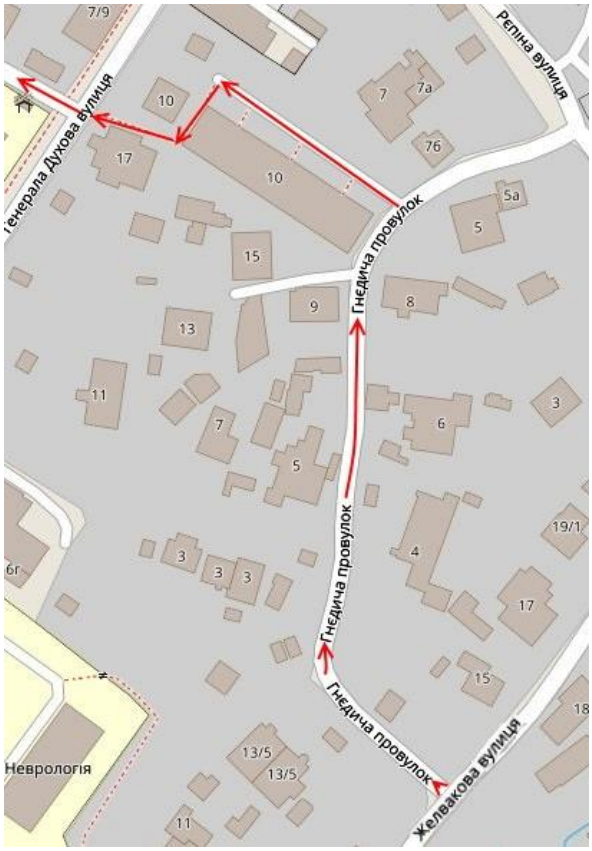

4.11. ПРОВУЛОК ГНЄДИЧА

- Із 09.11.1962 р. **– пров. Гнедіча** (так записано у рішенні міськвиконкому);
- **Кривий** провулок (1958 - 1962 рр.);
- Із кінця 1920-х до 1958 р. – частина **вул. Желвакова**. Із кінця XIX століття – частина місцевості **Бабичівка (пров. Бабичівський).**

Гнідич (Гнєдич) Микола Іванович (1784, Полтава – 1833, Петербург) – поет, перекладач, громадський і театральний діяч, член-кореспондент Петербурзької Академії наук.

Мабуть найбільш мальовничим місцем провулку є довгий крутий спуск до днища Бабичевого яру від його лівого схилу. Він вузький, викладений бруківкою (точний час укладки якої нам невідомий). Взимку, як і по вул. Желвакова, діти тут, за можливості, влаштовували катання на санчатах, *рис. 194*: ↓

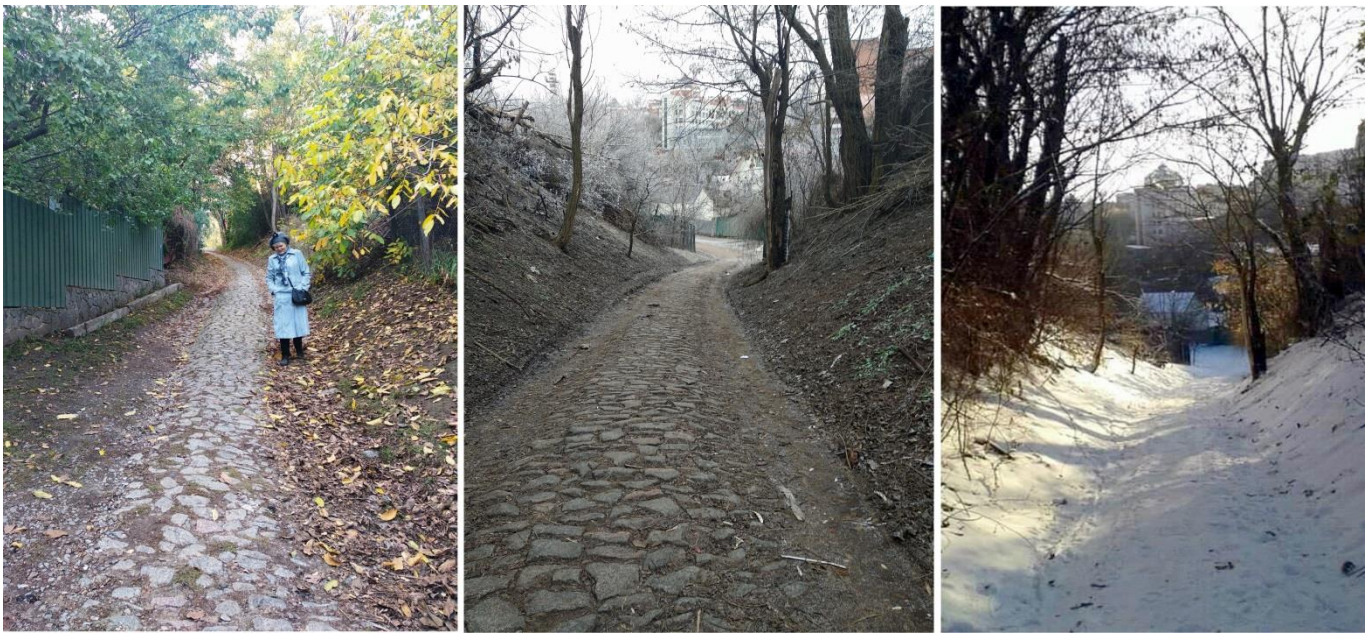

На вулиці є ще декілька старовинних будинків. Один із них – по *пров. Гнєдича №4 (рис. 195)*:

Фасад будинку по Гнєдича №4 (до 1958 р. - Желвакова №32),

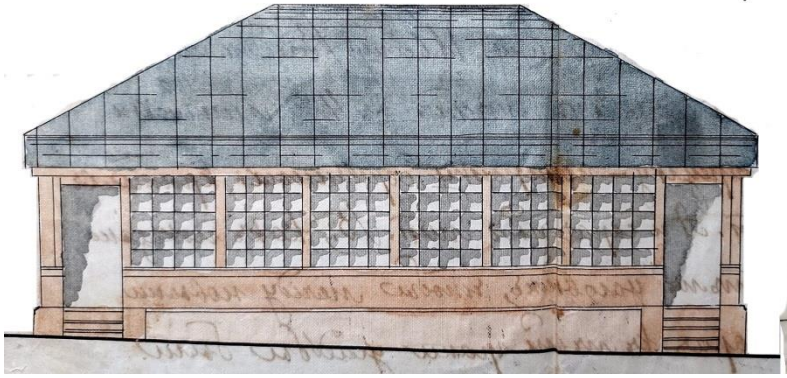

і план садиби 1911 рік.

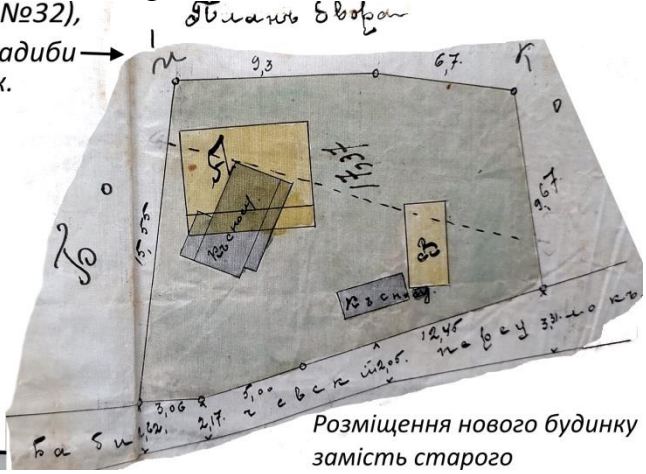

Розміщення нового будинку замість старого

Власником будинку по Гнєдича №4 був Констянтинов Іван Володимирович (1877-1934). Станом на 1903 рік працював заступником директора губернської типографії, пізніше – у земельному банку, типографії. Спадкоємиця будинку з 1936 р. – Констянтинова Софія Кузьмінічна (1883) – дружина. У наш час будинок розділений між 4-ма власниками, двоє з яких спадкоємці першого.

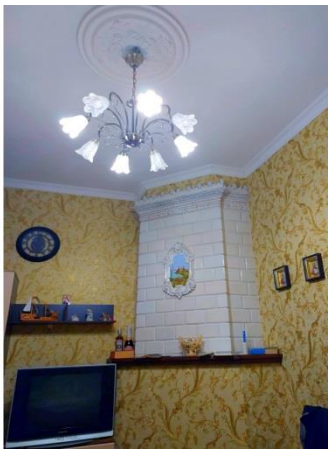

↑Рис. 196. Сучасний вигляд будинку по пров. Гнєдича №4. Його перший власник. Інтер'єр.

Швидше за все, ділянкою вище (№№6,8) на поч. XX ст. володіла сім'я Бойко і його нащадків.

← Гнєдича №8, до 1958 р. – вул. Желвакова № 36 (*рис. 197*). Цікаво, що ця адреса станом на початок 1920-х років вказана, як місце проживання останнього міського голови Полтави – *Сергія Степановича Заньковського* (див. с.392). На початку 1930-х в будинку проживали вдова й син, а в 1940-х – невістка С.С.Заньковського. Жив і Ніл Соболевський, евакуйований із Польщі штабс-капітан, колишній начальник земської стражі Лодзінського повіту Польського генерал-губернаторства, який до кінця 1919 служив у Полтавській повітовій управі, а потім пішов із відступаючими денікінськими військами.

*↑ Рис. 198. Гнєдича №**12**: у 1952 році, і на початку 2020-х років (до 1958 р. – Желвакова №37)↑.*

← *Рис. 199*. Будинок до *вул. Гнєдича №**21*** (до 1958 р. – вул. Желвакова №33 / до 1930-х: пр. Бабичівський №31). За старим технічним паспортом, двір садиби займав фактичного половину території дитячого садочка. З 1912 року – власність Якова Михайловича Цареградського (1866-1946?), статського радника, скарбника Полтавського губернського казначейства, у 1920-х – одного із керівників громади «Соборно-єпископської УАПЦ», та його дружини Катерина Михайлівна (1876 р.н.). У 1920-х в його домі жив зять – відомий математик *Віктор Воропай* (1892-1938), діяч українського руху; квартирували тут й інші професори Полтавського педінституту. Сюди в 1944 р. на певний час повернулася його вдова Наталія Яківна (1895) з донькою Галиною Вікторівною (1920). Із 1941 р. тут жив Віктор Якович Цареградський (1907 р.н.), інспектор-землевпорядник, та дружина Олена Андріївна (1910). Мали синів: Всеволода (1937) і Анатолія (1939). З 1921 р. в частині будинку жила родина Курдіновських (за прізвищем чоловіка іншої доньки господаря – Софії).

4.12. ВУЛИЦЯ РЄПІНА *(рис.200)* названа на честь Рєпіна Іллі Юхимовича (1844-1930) – художника в стилі реалізму, академіка мистецтв. Вулицю видно вже планах місцевості початку XIX століття. Ця коротка вулиця сполучає куток Бабичівка із Павленківською площею. Власне, і її відносять до Бабичівки (до кінця 1920-х років вона була частиною Бабичівського провулку).

На деяких планах початку XX століття помилково вказана як вулиця Зіньківська.

Нинішня вул. Рєпіна до 1958 р. була продовженням нинішньої вул. Желвакова. А назву «вул. Рєпіна» до 1958 р. мала ділянка верхньої частини вул. Желвакова (до кінця 1930-х включала і сучасну вул. Астрономічну). Номери будинки на цій вулиці багаторазово змінювали.

Вулиця Рєпіна не довга (≈450 метрів) ↓. На ній залишилися садиби рубежу XIX-XX ст.:

Ліловим відтінком указані номери будинків цієї вулиці, отримані в 1958 році. Але в зв'язку з будівництвом багатоповерхівок, у 1960-х роках номери будинків у кінці вулиці змінилися (позначено червоним). **Чорним** вказані номери станом на 1930-1957 роки (тоді це була частина пров. Желвакова). А от до 1930-го року, коли будинки належали до пров. Бабичівський, номери були інші (+\- на два номери від тих, що були в 1930-1957 рр.). Салатним позначені будинки по вул. Гнєдича (до 1958 р. вона була частиною вул. Желвакова, а до того – пров. Бабичівський).

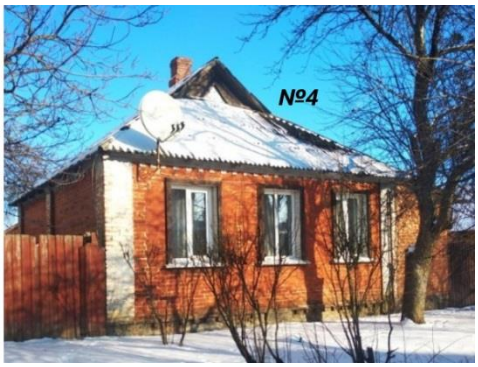

Будинки по №2 і №4 на фото (могли до 1940-х бути однією садибою - Желвакова №44) . Рєпіна №3 – новобудова, котедж (тут була хата №40). №6 – це 7-поверхівка, реалізація кооперативного проекту 1990-х (на місці №46). №10 (№50в) – був відомчим турбомеханічного заводу (з *1956*).

← Давніми є будинки №5 і **5а** (Желвакова №38*а* на 1958 рік). У 1898 р. власник – відставний рядовий Бойко Мирон Миколайович, у 1940-х – його доньки Бойко Уляна (1885 р.н.) і Недоріченко Марія (1895).

Вул. **Рєпіна №7** → (до 1930-го року - пров. Бабичівський №37, а в 1932-1958 роках - пров. Желвакова №39). У 1920-х вся садиба належала родині Гордзієвич – вихідцям із Білорусії. Глава родини працював у Харкові; був репресований, потім у 1938 р. розстріляний. Дві квартири в цьому будинку в 1930 р. купила родина Гессе (одну із них вони здавали родині Роговенко). Гессе Юлій Густавович ще до революції працював викладачем технічних закладів освіти Полтави. Єдину колись садибу в 1950-х розділили. У наш час будинок активно змінюють.

← Будинок №8 (№48) орієнтовно, 1870-х років побудови. З 1904 р. належав родині відставного полковника Подгаєцького. На планах XVIII – початку XIX ст. тут бачимо козацький хутір. У роки радянської влади був комунальним. У XXI ст. його змінили добудовами.

Желвакова №41 (у 1930-х), *Бабичівський пров. №43* (до 1930-х р.). Тут була столярно-різчицька майстерня (до революції – земська), на якій 1920-х працювало 40 робітників. Від 1958/1959 р. на її місці – 2-поверхові будинки по вул. **Рєпіна №№13** і **15**.

Вул. Рєпіна №19↓ (на плані 1958 р. – Рєпіна №15, у 1930-1958 рр. – Желвакова №45, до 1930 р. – Бабичівський пров. №45). Будинок 1915 р. побудови (хто його власник на той час – встановити поки що не вдається). Він дерев'яний, пізніше обкладений цеглою. До 2000-х – у комунальній власності; тут селити працівників різних підприємств.

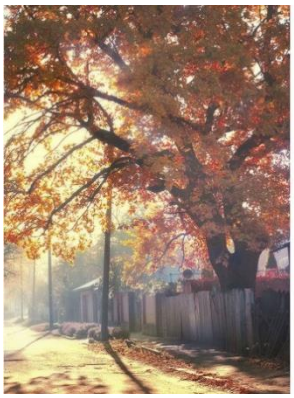

Власниками садиби №**17** (до 1958 р. - Желвакова №43) була родина Шевченко, у т.ч. С.А.Шевченко (1898-1985) - відомий композитор, музикознавець, викладач [с.478]. У наш час на місці старого будинку №17 існує гарно оформлена сучасна садиба-котедж.

4.13. ВУЛИЦЯ МИКОЛИ ДУХОВА *(рис. 201)*

Прокладена на місці приватних садиб на рубежі 1950-х/1960-х років. До 1974 р. носила назву «Турбінна». Від 1930-х садиби належали до вулиці Желвакова, а перед тим – провулку Бабичівського (із розрідженою садибною забудовою).

Цікаво, що на проекті планування Полтави від 1885 року вона вже була передбачена, як продовження вул. Костянтинівської (нині – Симона Петлюри). Потім цей проект майже повторили аж у 1958 році.

Вулиця Генерала Духова названа так за Рішенням виконкому Полтавської міської ради депутатів трудящих № 571 від 23.10.1974 "Про увічнення пам'яті Тричі Героя Соціалістичної праці Миколи Леонідовича Духова". За нашою пропозицією ця назва була дещо змінена (*вул. Миколи Духова*). М.Л. Духов (1904-1964) – конструктор військової техніки (спочатку – важких танків, пізніше був причетний до розробки атомної і водневої бомб), народився у селі Веприк на Гадяччині.

***1** – П'ята міська клінічна лікарня (вул. Миколи Духова №6; будівля* 1А *- 1940 р.);*

***2, 2а** – Служби «Полтаватеплоенерго» (вул. Миколи Духова №1 і №5);*

***3** – КЗ «Полтавська ДЮСШ №1» (вул. Миколи Духова №3/5);*

***4** – Гуртожитки (вул. Миколи Духова №№ 3, 5, 9) - споруди 1961, 1963 і 1964 років;*

***5** – Дошкільний навчальний заклад №43 (вул. Миколи Духова №7). Збудовано на місці садиби, в якій мешкала оперна співачка К.П. Лаппо-Данилевська (див. с.479-480);*

***6** – Житлові 2-поверхові будинки (вул. Миколи Духова №№ 7/9 А і Б) - споруди 1961 р.;*

***7** - ДП "Полтавастандартметрологія" (вул. Миколи Духова №16).*

М.Духова №16, перехрестя з вул. Рєпіна (2006)

М. Духова №6, П'ята міська клінічна лікарня (2020)

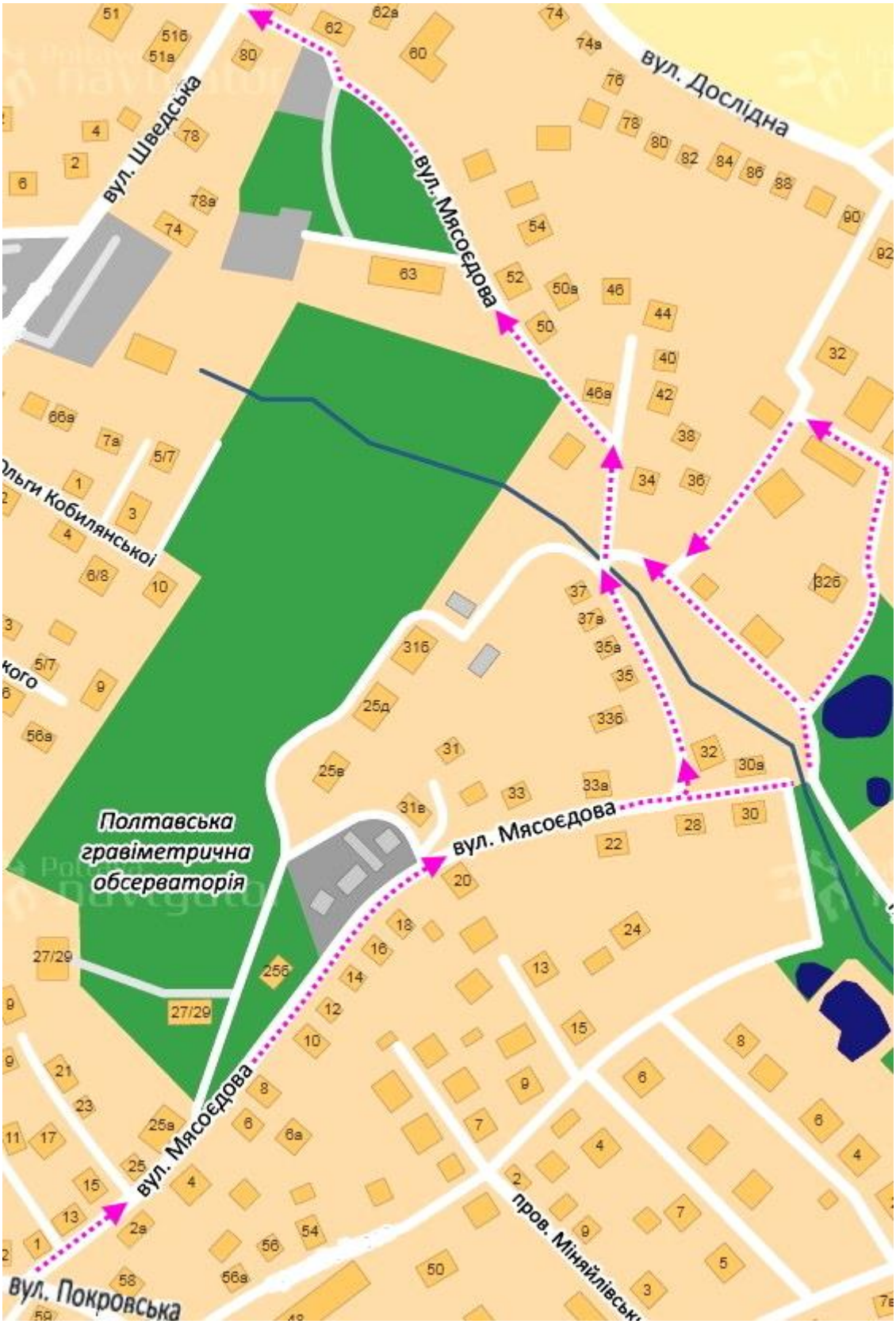

4.14. ВУЛИЦЯ МЯСОЄДОВА *(↑рис. 202)* є на планах Полтави і її окраїн 1816 року (*див. фрагмент плану, с. 148*). Це дає підставу судити про те, що вулиця, як і інші основні вулиці на Павленках, сформувалися ще у XVIII ст., коли це козацьке поселення носило назву Чамарин яр, а на початку XIX ст. – Павленський яр. Ця вулиця прокладена через Чамарин яр, як і розташована західніше від неї вулиця Шведська. Як бачимо з плану 1816 р., характер поселення був хутірським, а схили яру досить залісненими. Як видно, нинішня вул. Мясоєдова обмежувала тоді село зі сходу. В основному, конфігурація цієї вулиці збереглася від XVIII ст. до сьогодні.

У 1880-х роках були видані перші описи вулиць і провулків Полтави.

У довідникові 1882 року ідентифікується як «*Пінкорнеллі провулок*». Назву отримав від прізвища найбільш шановного мешканця – Петра Федоровича Пінкорнеллі, генерал-майора (з 1851 року), який служив у Полтавському кадетському корпусі, після виходу на пенсію проживав на садибі, яка зараз відома як територія Гравіметричної обсерваторії.

По пров. Пінкорнеллі було 25 власників садиб (8 – парної сторони + 17 із непарної сторони, у т.ч. – козака Чамари біля днища яру). Цей провулок вже мав сучасну конфігурацію. Садиба Пінкорнеллі була шостою з непарної (лівої) сторони.

У довідникові 1887 року провулок названий так само, як і в 1882 році.

У довідникові 1897 року він указаний *провулок Острый (Гострий)*, який відходить від Павленської площі, майже там же, що й вул. Шведська. Він трішки довший за *провулок Пінкорнеллі*, бо відлік садиб по ньому почали від Павленської площі. Тому кількість садиб за 10 років зросла від 25 до 39. Переважали міщани й козаки, але по провулку вже жило десять родин дворян і чиновників.

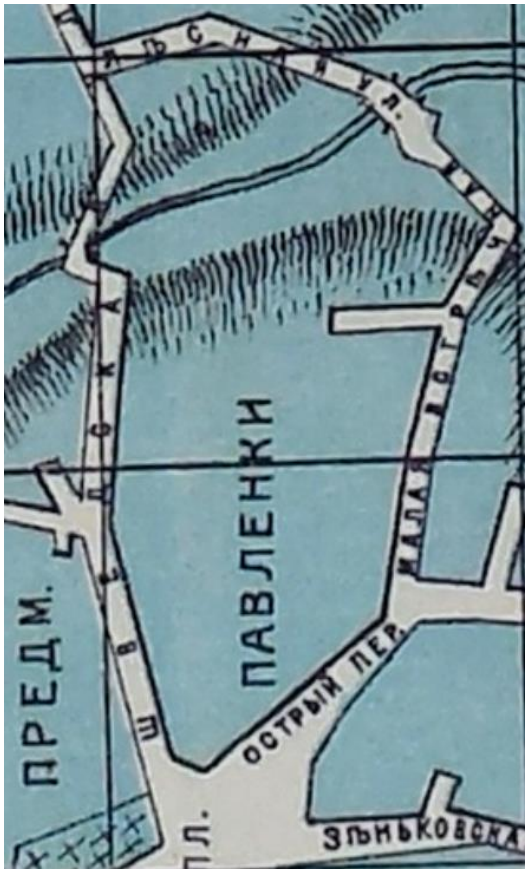

У довідниках 1890-х – 1910-х років увесь провулок позначено як *Острый (Гострий)*.

<← Але на планах він поділений на три частини:

- *пров. Гострий* (від Павленківської площі – до початку вулиці із нинішньою назвою);
- *вул. Малая Встрєчная* (від початку нинішньої вулиці – до днища Чамариного яру);
- *вул. Лєсная* (ділянка на лівому схилі, від річки Тарапуньки - до вул. Шведської).

Поділ на три частини вже бачимо в проєкті 1880-х років.

На плані Полтави 1925 року знову бачимо назву провулку в сучасних межах:
переулок Сквозной (провулок Наскрізний).

У другій половині 1920-х років у документах (домових книгах) назва: *улица Мясоедовская (вул. М'ясоїдівська),* хоч ще в 1915 р. зустрічаємо назву *пров. Мясоєдовський.*

- Від кінця 1920-х років – до 1960 року*:*

вулиця Обсерваторна.

- *Вулиця Мясоєдова* (Рішення Виконкому Полтавської міськради від 02.11.1960 "Про перейменування вул. Обсерваторної на вул. ім. Г.Г. Мясоєдова").

У 2023 р. планується уточнити назву: *вулиця Григорія Мясоєдова*.

Отже, вулиця за 140 років 8 чи 9 разів змінювала назви.
На ній розташовано декілька цікавих садиб (№№27/29, 22, 32, 60А, 64/82) розповіді про які – нижче.

Вул. Мясоєдова №27/29 *(садиба Мясоєдових, Гравіметричної обсерваторії)*

Згідно плану Полтави з окраїнами 1816 року, садиби біля Тарапуньки не позначено (зате видно садиби в безіменних провулках на початку вулиці ліворуч).

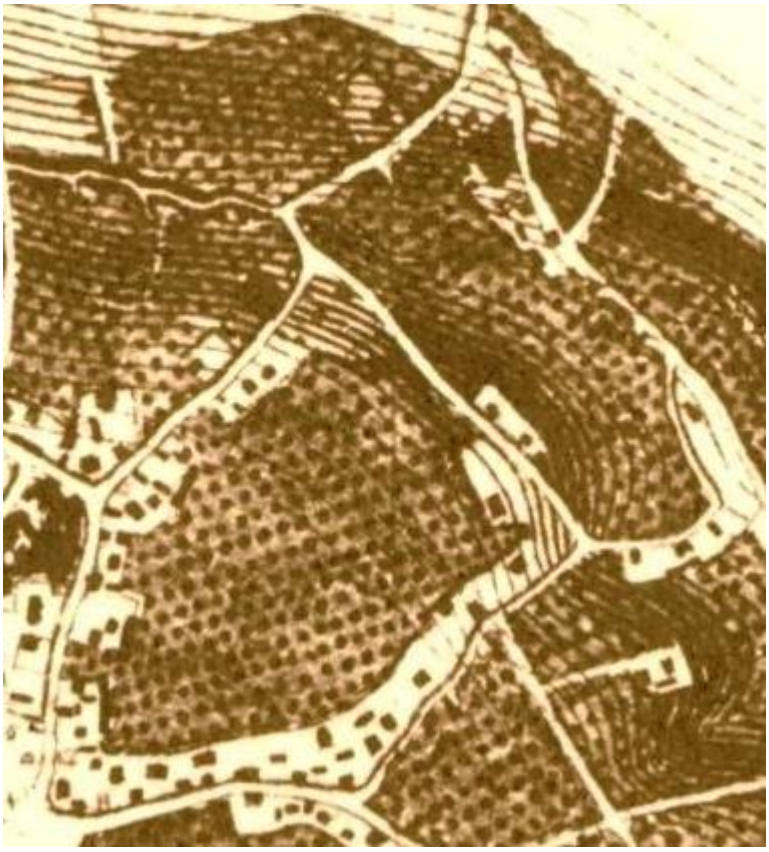

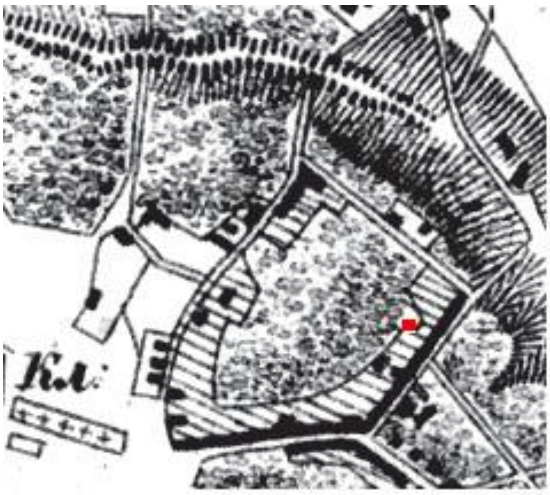

← Натомість, *на плані 1857 року* видно, що між сучасними вул. Шведською і Мясоєдова, внизу яру паралельно до річища Тарапуньки проходила дорога, а обабіч неї – дві садиби.

Праворуч, на плані 1876 року ↑, садиба П.Ф. Пінкорнеллі показана червоним прямокутником. Зате будівлі поруч, у верхній частині дороги над Тарапунькою, вже не показано (залишилася садиба нижче дороги, ближче до Тарапуньки. Її слідів навіть не залишилися). Кому ці садиби належали – невідомо.

Як бачимо, між відрізками вулиць (які зараз носять назви: Шведська, Мясоєдова, Покровська, та зниклою дорогою понад Тарапунькою) станом на середину XIX століття утворився своєрідний щит, по центру якого бачимо чи то ліс, чи то сади, а по окраїнах – садиби. Очевидно, в 1850-х роках північно-східну частину цього «щита» придбав генерал Пінкорнеллі, та збудував поміщицький будинок (за проектом 1857 р. авторства академіка мистецтв Івана Васильовича Штрома). Після смерті батька, його син Ілля Пінкорнеллі в 1889 році продав садибу відомому художникові, організаторові пересувних виставок академіку Григорієві Мясоєдову.

Останній мало що змінив у цій садибі, воліючи мати оточення, близьке до природного. Хіба що оновив сад, в якому любив поратися. Жив він тут, як на літній дачі. Тут і похоронений у 1911 році. Після смерті батька садиба перейшла у власність його сина, – художника й спортсмена Івана Григоровича Мясоєдова, який у 1913 році збудував власний будинок у верхній частині садиби, та жив у ньому до осені 1919 року.

← ***Григорій Григорович Мясоєдов*** (1834-1911) у своєму будинку в останні роки життя (с.457-458).

Фото із особистого альбому З.О. Коваленко.

Рис. 203. Достовірних фото будинку Г.Г. Мясоєдова за часів його життя поки що не знайдено. Але, судячи з опису В.С. Оголевця (1981), він виглядав зі східного боку (фасаду) приблизно так, як на цій картині авторства художника.

У 1889 році, за порадою свого друга лікаря-народника, толстовця А.А. Волкенштейна, Мясоєдов придбав у мальовничому передмісті Полтави Павленки велику садибу з садом, парком та ставком, що отримала назву «Дача Мясоєдова» (жив він тут улітку).

Восьмикімнатний дерев'яний будинок своїм зовнішнім виглядом та внутрішнім устроєм нагадував будинки старосвітських поміщиків, якими я представляв їх за описами М.В. Гоголя. Невисокі стелі що нависають, двері що скриплять на всі голоси, прикриті віконниці вікон, речі, що стоять на одних і тих же місцях, ніби їх не чіпає рука людини... І водночас аромат музею, що походить від безлічі творів художника, розвішаних у всіх кімнатах. Я пам'ятаю зал — велику кімнату на три вікна. Тут стояв концертний рояль червоного дерева, містилася нотна бібліотека. Тут же знаходилися етажерка зі струнними інструментами, пюпітри, стільці. Через невеликий коридор ми потрапляли до їдальні, де довкола великого дубового столу, над яким висіла гасова лампа, легко розміщувалися численні гості. З одного боку до будинку примикав балкон з колонами, а з іншого піднімався світлий мезонін, де Мясоєдов влаштував вільну й простору майстерню, що служила одночасно і сховищем його творів. У мезонін — царство полотен Мясоєдова, — із зали вели круті дерев'яні сходи.

Садиба тяглася вздовж провулку майже на сто сажнів і була відгороджена від зовнішнього світу високим дерев'яним парканом, не являючи зовні нічого примітного. Всередину можна було проникнути через хвіртку з написом «На подвір'ї злі собаки».

Будинок стояв у глибині двору, зайнятого господарськими спорудами (сараями, стайнею, корівником). Від будинку починався фруктовий сад з алеями яблунь, груш, горіхів; навколо росли пірамідальні та сріблясті тополі, білі акації, липи, каштани. Місцями вони групувалися у невеликі гаї, які надавали садибі ще більшої поетичності та виразності. Прекрасний був сад Мясоєдова у задумливі весняні вечори, коли старий будинок, освітлений вогнями гасових ламп і свічок, наповнювався звуками класичної музики, а крізь листя навколишніх дерев виднілася заграва заходу Сонця. Чисте ароматне повітря вливалося тоді у відчинені вікна разом із запахом бузку, в гаю невгамовно заливався соловейко, у ставку ліниво і протяжно поквакували жаби, і звуки природи зливалися зі звуками музики, що виконувалася в будинку.

У саду було багато фруктових дерев, вишневих куртин та інших ягідників. Однак не вони становили красу цього ніби навмисне занедбаного куточка. Столітні дуби та в'язи то збиралися в куртини, то поодинці були мальовничо розкидані чиєюсь вмілою рукою по галявині. Алеї, що йдуть вдалину, таємниче відкривали свої перспективи і манили в прохолоду віття. Посаджені у вигляді стіни кущі шипшини були посипані квітами. Особливо красивою була куртина конвалії на схилі струмка, через який було перекинуто невеликий місток. Дурманний запах листя, особливий медвяний аромат польових квітів - все це відчувалося, бадьорило і п'янило.

Віддалік, серед старих верб, дубів та лип, знаходився мальовничий став — гордість та улюблене місце відпочинку, а іноді й роботи Григорія Григоровича. Він часто писав його тихі плеса, в яких плакучі верби купали свої гілки. Прийшовши до Майстра, можна було застати його на березі ставка біля мольберта, з палітрою та кистями. У кімнатах серед численних творів можна було бачити й написані ним етюди ставка. Місце це відрізнялося від зразково підстриженого фруктового саду та парку своєю занедбаністю. Вода завжди була вкрита тванню та зеленою ряскою. Мясоєдов, дуже вимогливий до садівників у догляді за садом, заборонив чистити ставок чи підрізати біля нього дерева. Ставок багато разів служив Мясоєдову натурою. Картини, написані на основі етюдів біля цього ставка:

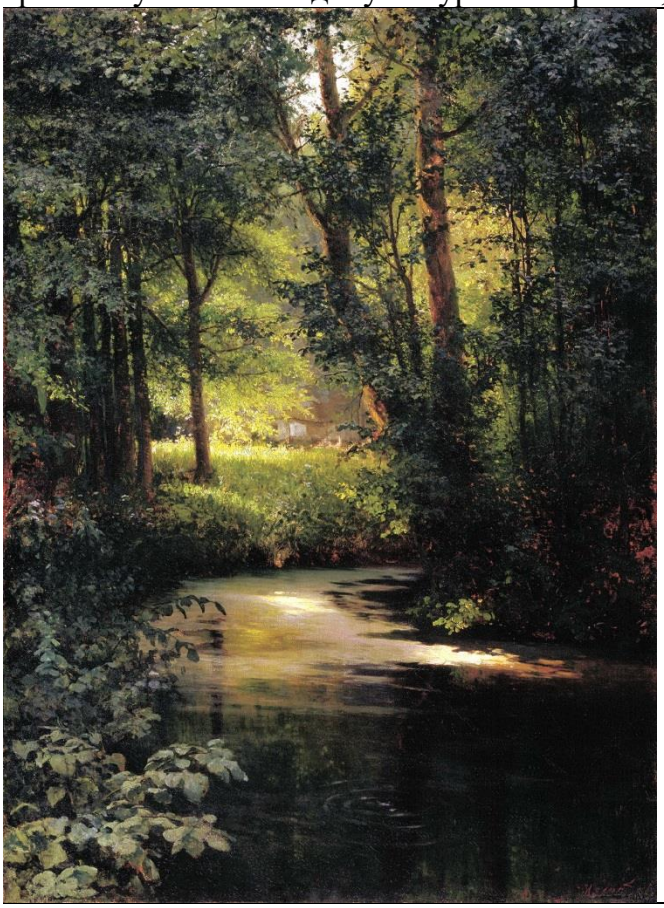

«Навесні» («Лісовий струмок»), 1890

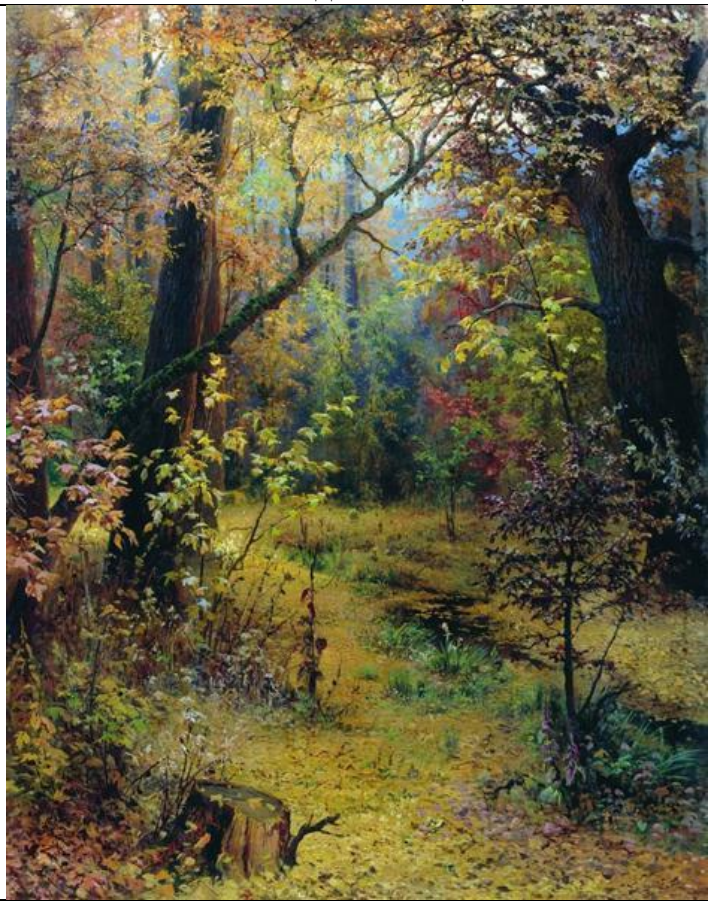

«Осінній ранок», 1893

← *Рис. 204* →

Віктор Оголевець. ***Ставочок на колишній садибі Григорія Мясоєдова.*** *1938 р.*

→

Григорій Мясоєдов біля ставочка

←

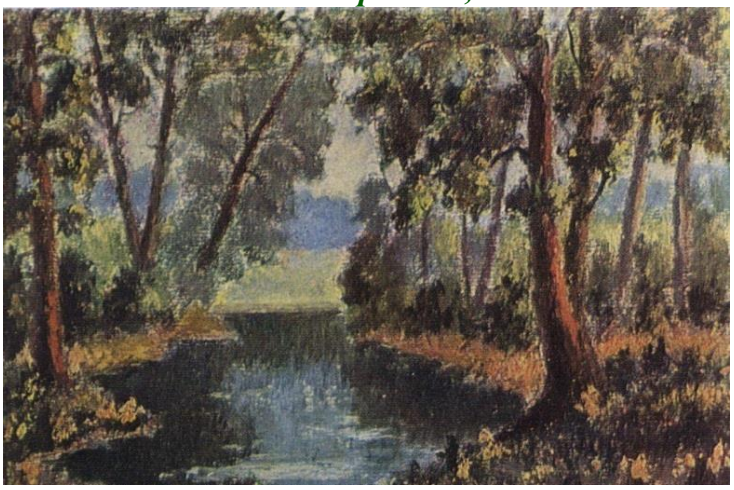

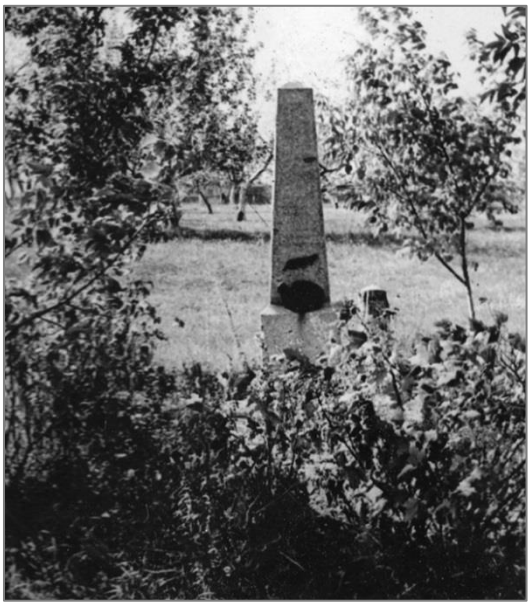

← Рис. 204. Пам'ятник на могилі Г.Г. Мясоєдова в його садибі, в якій він жив у 1889-1911 рр. ***(національна пам'ятка історії з 03.09.2009 року)*** *Праворуч ще стоїть верхня частина старого пам'ятника, на якій була неправильно вказана дата його народження, і тому була встановлена нова.*

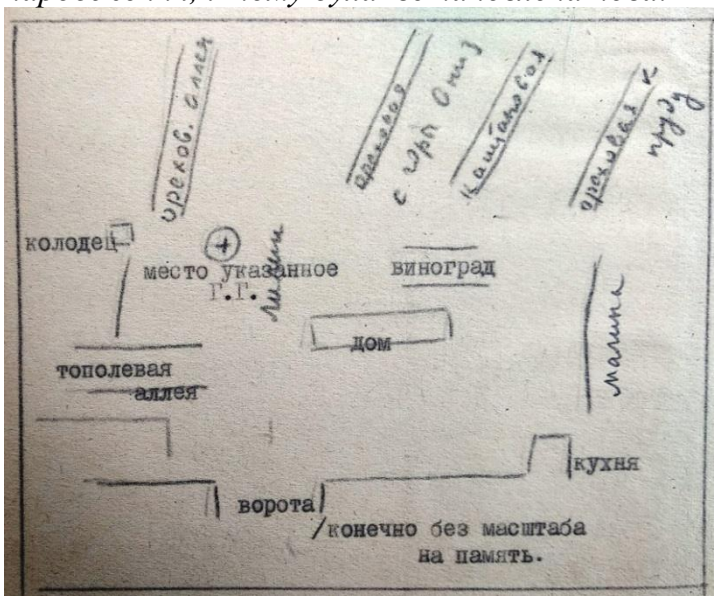

Копія схематичного плану садиби Г.Г.Мясоєдова, накидана рукою Т.Б. Васильєвої. На ньому бачимо алеї, які зберігалися до середини XX століття (рис.205) →

Після смерті батька Іван Мясоєдов у старому будинку не жив, а збудував собі новий.

У 1926 році садибу обрали для розміщення в ній Полтавської гравіметричної обсерваторії, перетворивши будинок Г.Мясоєдова на службове житло (*рис. 206*)↓:

У кінці 1920-х чи в 1930-х розібрали мансарду зі східної і балкон – із західної сторони старого глиняно-дерев'яного будинку, обклали його цеглою; а з південної сторони зробили двоповерхову добудову. На фото 1972 р. (праворуч) видно, що старий будинок перебуває в аварійному стані. Тому його розібрали і звели новий, не схожий на будинок Пінкорнеллі / Мясоєдова (хотіли показати близькість Г.Мясоєдова до народу?). Але розміри муляжу відповідають параметрам (19 х 8,5 м) будинку до 1920-х. Його площа часів Г.Мясоєдова становила біля 200 м^2 (з мансардою). Радянську добудову, звісно, відновлювати не стали.

Епопея із руйнуванням старого будинку (1972) і зведенням нового (муляжу) тривала довго і не без проблем, – по 1974 рік. У цьому будинку, крім квартир, планувалася кімната-музей Г.Г.Мясоєдова, якою опікувалася Ольга Чупрунова. Меморіальні речі до музейної кімнати (філії художнього музею) передав Віктор Оголевець, який був знайомий із Г.Мясоєдовим. Але існувала ця кімната з 1975-го декілька років, а потім її експонати, очевидно, передані в фонди художнього музею (галереї).

Рис. 207: Павло Горобець, Борис Піаніда, юний Андрій Чупрунов у музеї:

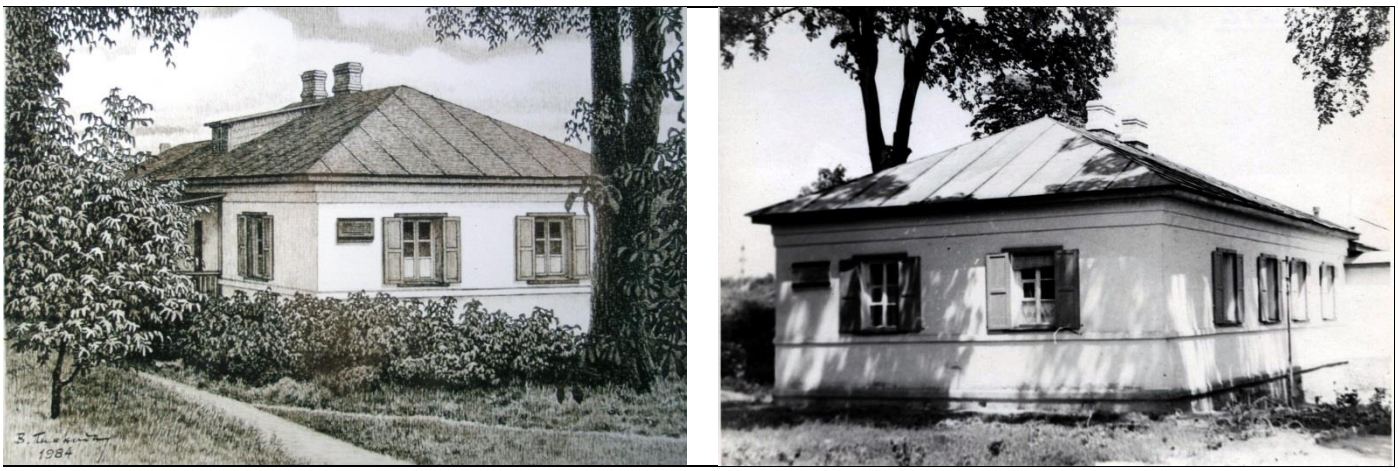

Рис. 208. «Відбудований» дім Г.Г. Мясоєдова на рис. Б.Піаніди (1984) і на фото А.Діденко (1976)

Рис. 209. На початок 2020-х років будинок і територія навколо нього перебуває в ось такому стані ↑. Хоч 23.04.1982 р. Полтавською обласною радою він взятий під охорону, як місцева пам'ятка історії

Про будинок Івана Мясоєдова

Як відомо, взаємини батька і сина Мясоєдових були доволі складними. У дорослому віці, під час перебування в садибі батька, Іван Мясоєдов ← жив у флігелі, в якому приймав друзів. Після 1926 року цей флігель був переобладнаний під майстерню Гравіметричної обсерваторії (фото ліворуч), обкладений цеглою і перекритий черепицею. У 1943 році зруйнований авіабомбою. У 1958 р. майже на його місці збудували 2-поверхову лабораторію обсерваторії.

На картині учня Івана Мясоєдова – Соломона Розенбаума «***Полтавська дача Г.Г.Мясоєдова***» (1915 рік) зображено ось ← такий флігель. Чи це той же флігель, в якому жив Іван, і який використовувався працівниками під час будівництва його будинку – так і залишається невстановленим (картина перебуває у приватній колекції, доступу до якої немає).

Рис.210. Фото картини С.Розенбаума зі статті Л.А.Мельника в газеті «Комсомолець Полтавщини».

Як пише Анатолій Коваленко – дослідник життя і творчості Івана Григоровича Мясоєдова (1881-1953), – проєкт власного будинку було виконано художником ще в Італії в 1910-1911 рр., у стилі, характерному для півдня цієї країни – мавританському. На думку вказаного автора, будівельні роботи, розпочаті після похорону батька, в 1912 році. Побутує думка, що цим будівництвом Іван хотів створити комфортні умови для цивільної дружини, італійки Мальвіни Вернічі. Він використовує для цього кошти, отримані на аукціонах від продажу картин батька.

Для будівництва незвичайного для Полтави будинку Іван Григорович залучив двох братів: Фролова Дмитра Матвійовича – інженера-архітектора та Фролова Миколу Матвійовича – муляра й майстра на всі руки, які жили в Полтаві. Будинок був готовий навесні 1913 року. Він дуже незвичний за своїм внутрішнім плануванням, таємними ходами в стінах і секретними підвалами під будівлею, зі спортивною ареною, житловими кімнатами та майстернею-студією для творчості, басейном на підвісних ланцюгах тощо. За спогадами, в будинку зберігалися колекції, у т.ч. українського народного мистецтва.

На жаль, ми поки що не маємо фото будинку після його спорудження. З осені 1919 до 1926 року він стояв пусткою, був розграбований. У 1926 році академік О.Я.Орлов не відразу, але зупинив свій вибір на садибі як зручній для організації в Полтаві Гравіметричної обсерваторії.

Рис.211. Ліворуч - *фото колишнього будинку І.Мясоєдова, яке відносять до другої пол. 1920-х рр.*

Фото викликає багато запитань (у наш час ця сторона будинку виглядає по іншому; складається враження, що пізніше цегляну кладку розібрали.). За спогадами мешканців, у 1940-х роках на будинку було багато пошкоджень від осколків авіабомби. Угорі праворуч – *північна й західна сторони будинку до «удосконалення» навесні 1978 року, коли обидві видові площадки заклали.*

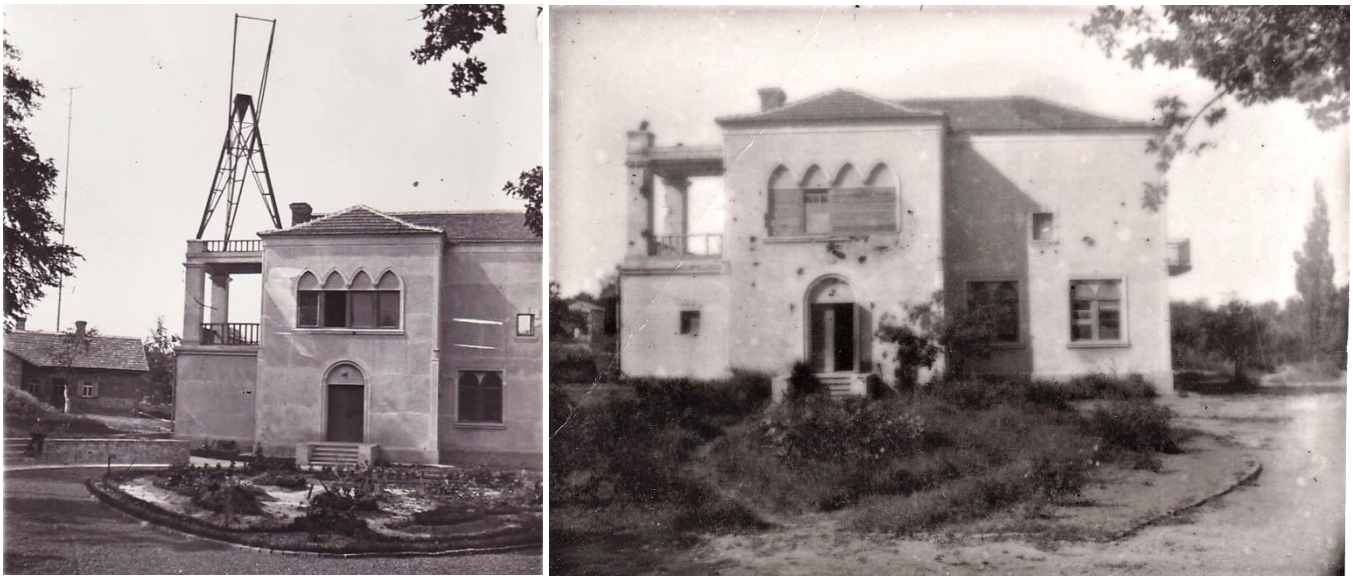

Рис.212. Будинок І.Мясоєдова (контора гравіметричної обсерваторії): а) 1938; б) друга половина 1940-х р.

Під час німецької окупації Полтави (09.1941-09.1943) тут спочатку була особиста резиденція командувачів групи армій «Південь»: *Герда фон Рундштедта (до 1.12.1941); Вальтера фон Райхенау (1.12.1941-15.01.1942); Федора фон Бока (18.01.1942-9.07.1942),* а потім – санаторій вихідного дня для німецьких офіцерів. Частково працювала обсерваторія (її майстерня).

Рис.213. У квітні 1978 року західну сторону будинку спаплюжили, додавши «квадратні метри».

← Пам'ятна дошка І.Г.Мясоєдову охороняється Наказом Управління культури Полтавської облдержадміністрації від 19.10.2010 р.

Південна частина (фасад) будинку І.Г.Мясоєдова.

Внуки Г.І. Мясоєдова, 1993.

Західна сторона будинку

Рис.214. Територія Гравіметричної обсерваторії (2021), - колишня садиба художників Мясоєдових:1 – будинок Г.Г. Мясоєдова (тепер – приватні квартири); 2 – будинок І.Г. Мясоєдова (тепер – адміністративний корпус обсерваторії); 3 – лабораторний корпус обсерваторії (біля цифри «3» колись був флігель Івана Мясоєдова); 4 – житлові будинки працівників; 5 - фінський будиночок.

Короткий нарис історії Полтавської гравіметричної обсерваторії *див. на с.292-295.*

Рис.215. ***Будинок по вул. Мясоєдова №25 і 27*** *(видно вхід в садибу обсерваторії):*

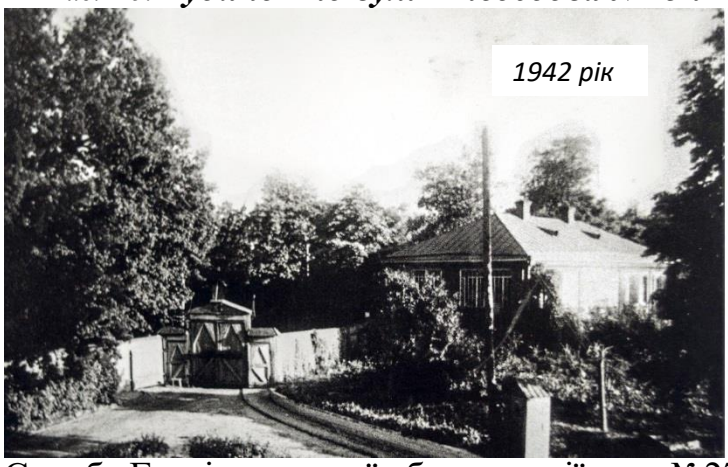

Садиба Гравіметричної обсерваторії має №27/29. Приєднання садиби №27 (і від'єднання значно пізніше від неї частини будинку під №25) – сама по собі цікава історія людей першої половини XX століття.

Будинок зведений приблизно в 1911 році на земельній ділянці, придбаній батьками - заможними козаками для родини відставного кавалерійського офіцера Антона Карнауха (ділянка на початку XX ст. належала представникам чисельної на Павленках родини Лучка). Із дружиною Параскою Гаврилівною (в дівоцтві – Вац) мали двох доньок. Після смерті першого чоловіка, ця легендарна для гравіметричної обсерваторії жінка виходить заміж за Якова Івановича Бречка, – теж вихідця із заможної родини с. Бречківки (пізніше – репресованого). Щоб врятувати дітей, П.Г.Бречко передає свою садибу обсерваторії; фактично, працює в ній завгоспом, організовує харчування (столування) науковців, які жили в окремих кімнатах її колишнього будинку. У наш час квартири будинку приватизовані, а частина, в якій живуть потомки власників, отримала №25. *Вид від вулиці →.*

<u>Садиба по вул. Мясоєдова №22</u> *(у 1930-х: Обсерваторна №12, рис. 216).*

Перед цим стародавнім будинком розташований великий сад. Нам невідомо, хто був його власником до революції, але є версія, що й ділянка з буд. №24 належала тому ж власникові (чи то поміщикові, чи то лікарю німецької національності).

←У 1920-х харківський залізничний начальник Л.М. Вовнянко купив цей будинок для дружини, – Анни Кузьмівни Перепелиці (прізвище за першим шлюбом).

У ньому й дотепер проживають потомки – художники Олег Георгійович Перепелиця (1947 р.н.) і його донька Олена Олегівна (1981 р.н.) – авторка графічних композицій, цікавих ілюстрацій до дитячих книжок, дизайн-макетів поліграфічної продукції (*див. с. 501*).

Вул. Мясоєдова №32 *– чи не найбільш загадкова садиба на Павленках.*

Достовірних даних про її першого власника не маємо. За інформацією жителів, будинок споруджено у 1856 році. В лівому крилі розташовувалася їдальня, куди спеціальний підйомним механізмом подавалася їжа з кухні в напівпідвальному приміщенні. Все вказувало, що тут жила заможна на той час сім'я.

За однією з версій, власником міг бути Іоанн (Іван) Ґуссóн, який мав великий сад на схилах Чамариного яру. Але на планах 1857 і 1876 рр. цього будинку немає. Тому основна версія – дача 1880-х рр., власник якої поки що не встановлений.

На плані 1914 року, західніше Школи Садівництва, вказані володіння Приюту для сліпих. Очевидно, він був тут ще й у 1920-х роках, а пізніше будинок передали під службове житло працівникам Полтавської дослідної станції (Інституту кормів). У 1990-х роках квартири тут приватизовані, а склад власників суттєво змінився, як і стан будинку.

Цікаві матеріали щодо будинку надала нам Ірина Анатоліївна Стегній (зокрема, фото, зроблені її дідусем, селекціонером Дмитром Георгійовичем Бунаковим):

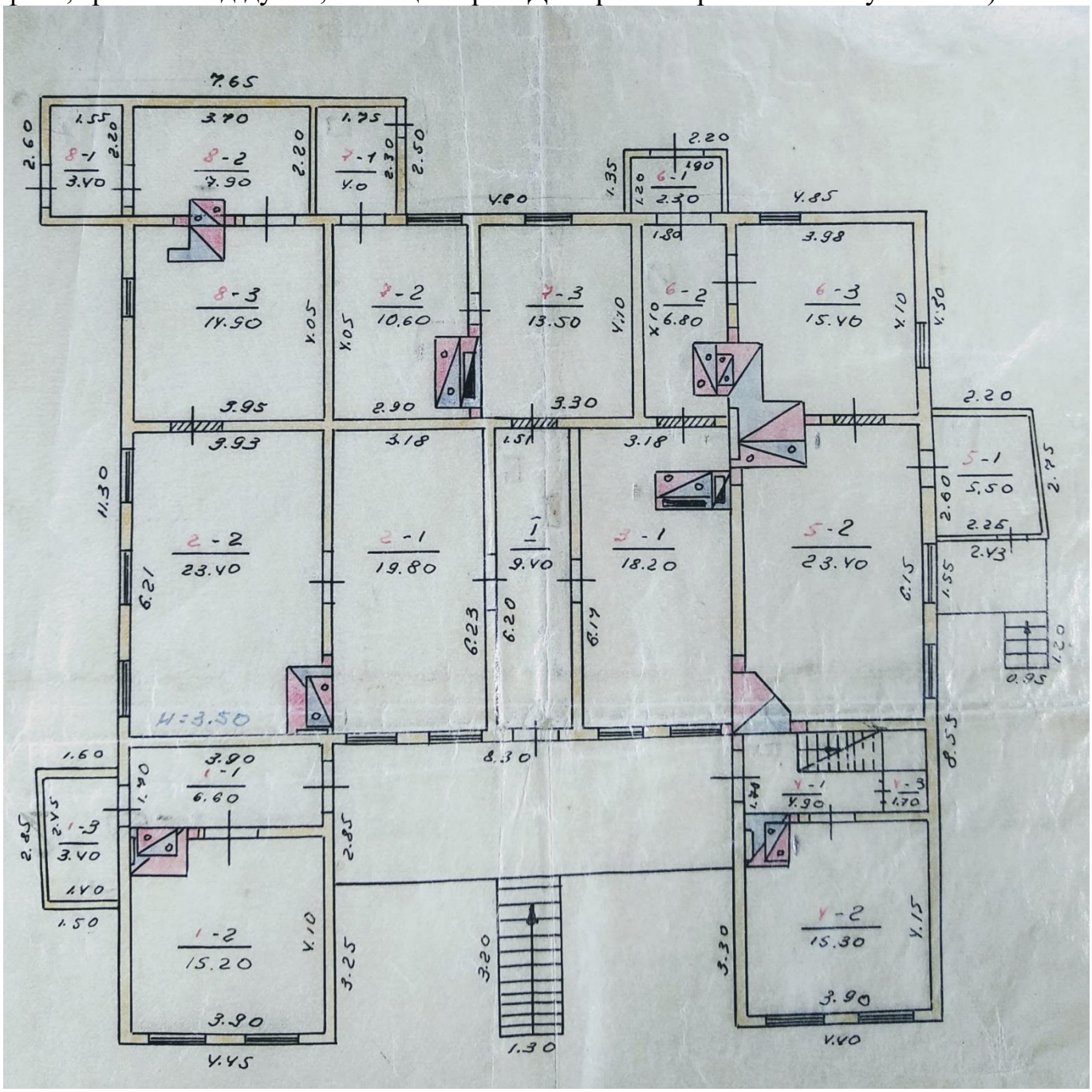

Рис. 217. План будинку по вул. Мясоєдова №32 (станом на 1970 рік)

1960-mi

2006-ŭ

2020-ŭ

← *І. Стегній у дитинстві. Дідусь і бабуся* ↓

Рис. 218.

↓ *Рис. 219.* ***Вул. Мясоєдова №60-А*** *– колишня дача архітектора Ніценка.*

Ніценко Федір Андрійович (1832 – після 1912) – харківський архітектор; у проектуванні користувався стильовими формами неоренесансу і неоготики. Коли він купив на Павленках ділянку площею біля 1,4 га – невідомо (швидше за все, на рубежі 1880/1890-х років). У 1912 р. намагався її продати. Відомо, що після його смерті в будинку ще в часи громадянської війни жила вдова (Роза, за що дача отримала місцеву назву «*Розова*»). Про вдову сусіди тепло згадують (любила дітей, бо своїх не мала). На початку 1920-го року в будинку квартирували міліціонери, які її ограбували і спробували вбити. Відомо, що з 1930-х років тут жили співробітники Дослідної станції (Інституту кормів), у т.ч. один із її директорів – Й.І.Власюк (*див.*: с. 437).

Рис. 220. Вигляд будинку із південної сторони (з боку саду)

Рис. 221. Вигляд із південно-західної сторони (від провулку в бік вул. Шведської)

4.15. **ПРОВУЛКИ ГЛІНКИ і ТЕСЛЕНКА** є на планах Полтави і її окраїн 1816 року (звичайно, що ще без назви). Це дає підставу судити про те, що вони сформувалися мінімум на рубежі XVIII-XIX століть, коли це козацьке поселення носило назву «Чамарин яр», а пізніше – «Павленський яр». Ці два провулки разом прокладені через Чамарин яр, як і розташована східніше від них вулиця Шведська. Масив садиб у правій частині схилу Чамариного яру (північної експозиції) між пров. Глінки і вул. Шведською заснований давно, ще мінімум у XVIII столітті. Ліва частина схилу яру (південної експозиції) була менш заселена. Пров. Тесленка зі сходу обмежував масив садиб під назвою «Кавказ» (через круті схили верхів'їв Чамариного яру). *Рис. 222. План вулиць на місці «Саду Шуберта» й поруч із ним:*

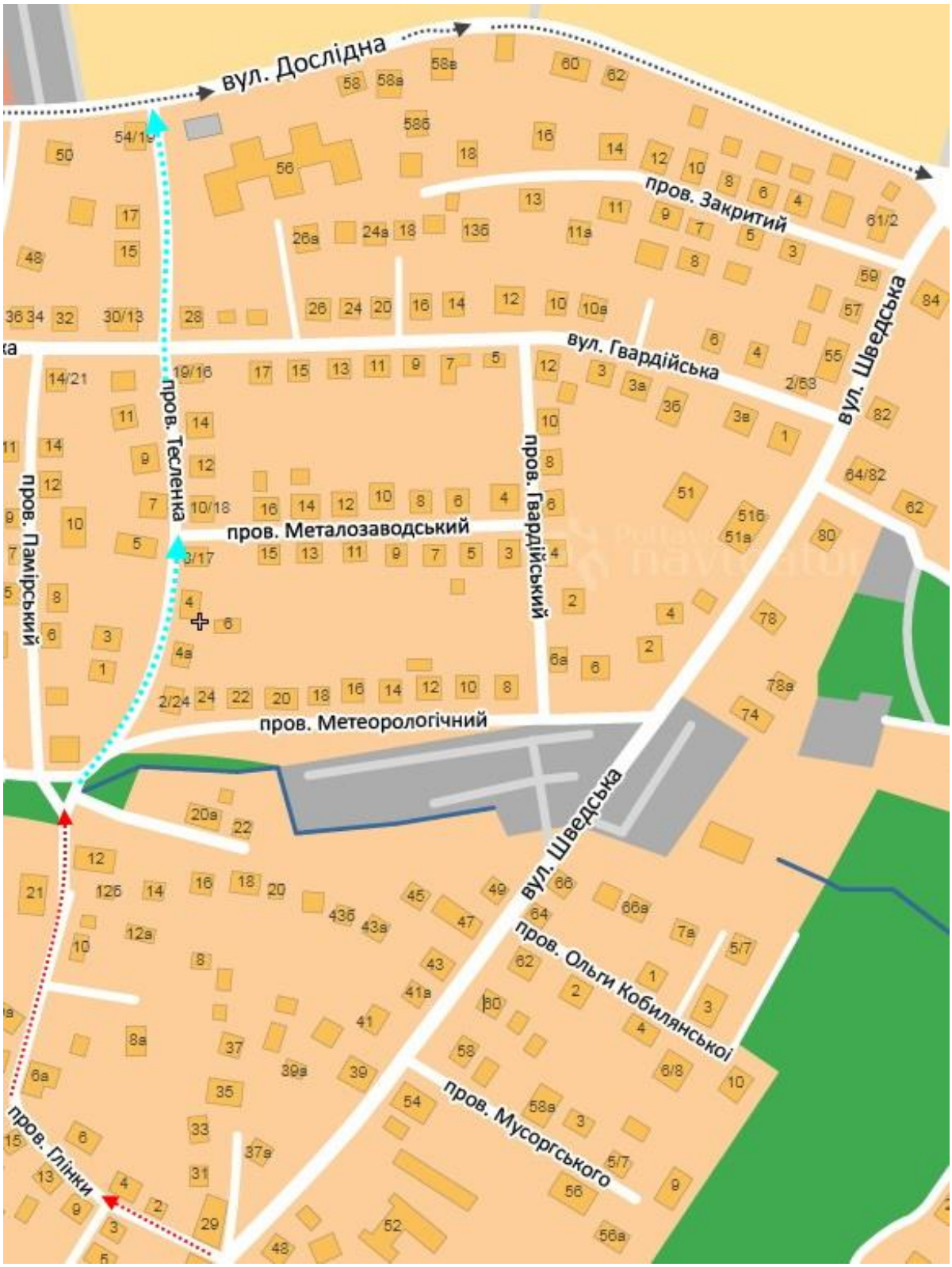

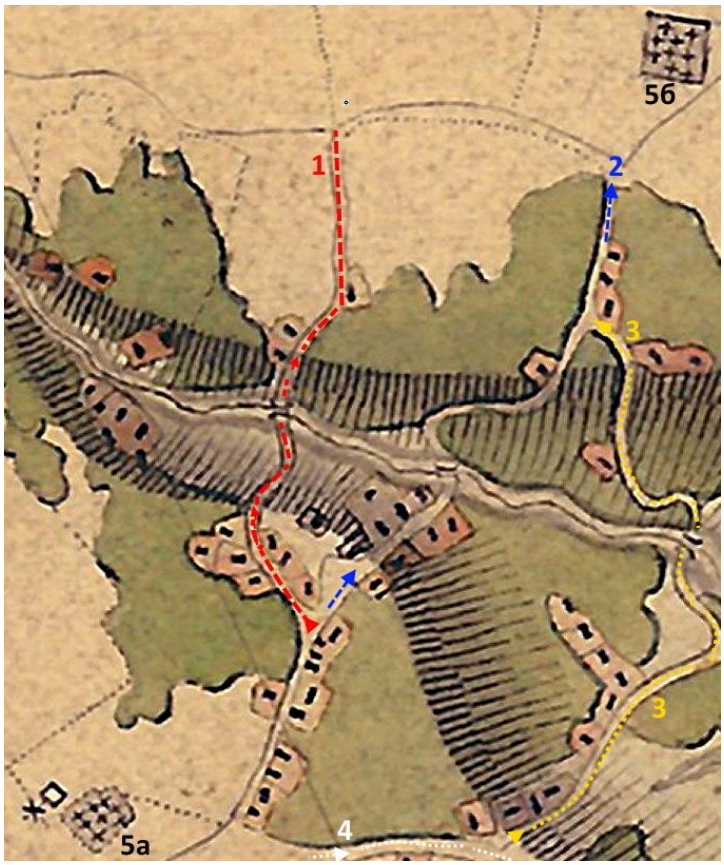

Рис. 223.
Фрагмент плану села Павленський яр, 1816 р.
1 – Провулки Глінки (?) + Тесленка (із місточком через Тарапуньку);
2 – Вулиця Шведська.
3 – Вулиця Мясоєдова.
4 – Вулиця Покровська.
Кладовища:
5а – на Павленській площі (зараз – стадіон школи №9);
5б – на місці метеостанції.

Як бачимо, станом на кінець XVIII – початок XIX століття мережа вулиць поселення (передмістя Полтави), в основному, вже сформувалася і була схожою на сучасну. Проте, садиби ще розташовувалися окремо або хутірськими групами. Великі площі в межах Чамариного яру займали ліси (*показані зеленим кольором*), а поля (*бежевим кольором*) розбивали на плоских вододільних рівнинах.

У цілому такою ж (а то й більш розрідженою) зберігалася система розселення судячи з планів 1857 і 1876 рр.

У 1880-х роках були видані перші описи вулиць і провулків Полтави (хоч і недосконалі).

У довідникові 1882 року садиби по названому провулку ідентифікуються як «*Переулок с Большой Павленской улицы налево*». По ньому перелічено прізвища 48 власників садиб (25 – парної, + 23 садиби із непарної сторони). Судячи з усього, цей провулок включав не тільки садиби, які в наш час зареєстровані по пров. Глінки і Тесленка, але й, очевидно, по вул. і пров. Новозіньківських та закінченню пров. Заячого.

У довідникові 1887 року провулок названий так же само, як в 1882 році (і з тією з кількістю садиб по ньому).

У довідникові 1897 року, після місцевості за Полтавським волосним управлінням (територія відповідає ПТМЗ із вулицею й пров. Новозіньківськими) указаний *провулок Невєтовський*. За списком домовласників, він, в основному відповідає колишньому «*Переулку с Большой Павленской улицы налево*». Як бачимо, кількість садиб у цьому провулку за 10 років зросла від 48 до 67. Очевидно, розширилася і площа ареалу садиб.

Назва провулку, як і вулиці Шведської, очевидно, з'явилася на самому початку 1890-х років і походить від прізвища домовласника Невєти, садиба якого була третьою з непарного боку від початку провулка. Безумовно, у 1880-х це була шанована в цьому куткові передмістя Павленки людина. Але ким вона була – нам невідомо (у списках домовласників 1897 року він вже не числиться).

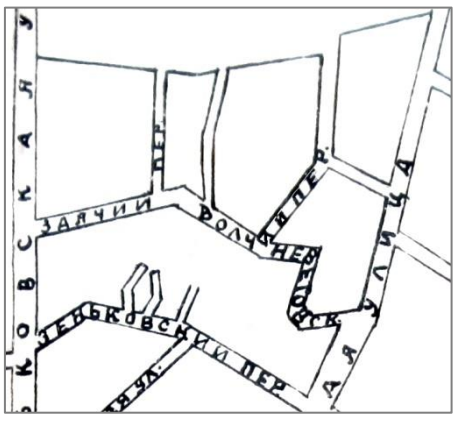

На планах-схемах Полтави початку XX століття частина провулку від вул. Шведської до повороту в бік Тарапуньки носила назву «*пров. Невєтовський*», а ділянка біля берегів Тарапуньки і вгору до Дослідного поля – «*пров. Вовчий*». ← *Рис. 224.* Чому провулки біля Тарапуньки отримали такі назви (*Заячий, Вовчий*) – доводиться тільки здогадуватися. У квітні 2023 року ми ініціювали перейменування пров. Глінки (варіант: *пров. Річки Тарапуньки*).

Таким чином, колись єдиний провулок на початку XX століття чомусь розділили на дві частини. Жили тут небагаті люди – із міщан, козаків, селян, відставних солдат.

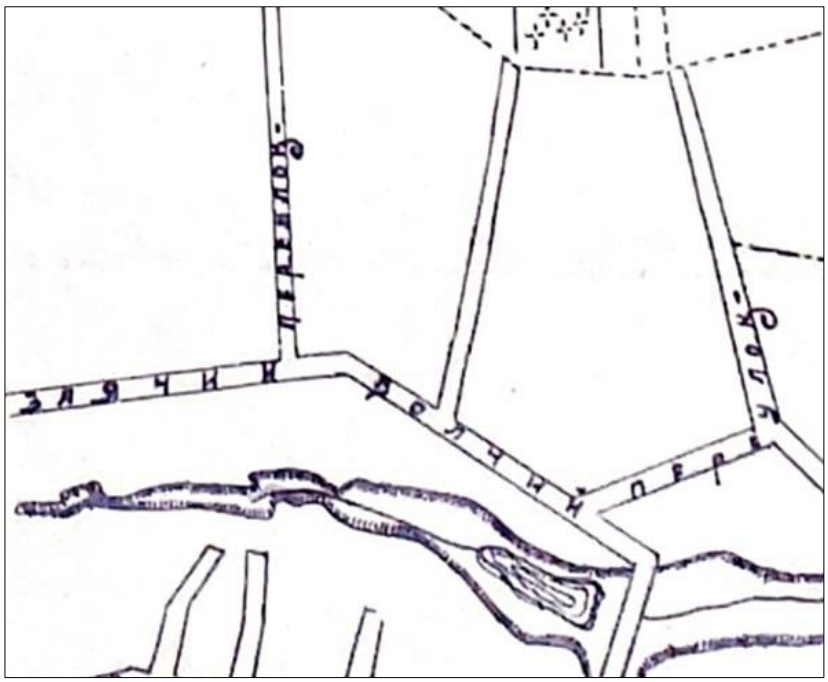

Згадують і продовольчу лавку Беніаміна Голдіна.

- Ліворуч приблизно така ж схема провулків на плані Полтави 1925 року (до *пров. Вовчого* включена східна частина пров. Заячого + пров. Памірський).
- Праворуч – схема нумерації садиб по провулках Невєтовський (червона лінія) і Вовчий (синя лінія).

По *пров. Невєтовському* – 23 садиби; а по *пров. Вовчому* – 15 (тільки з непарними номерами; права сторона незабудована: колишні сад і дача О.Ф. Шуберта). *Рис. 225:*

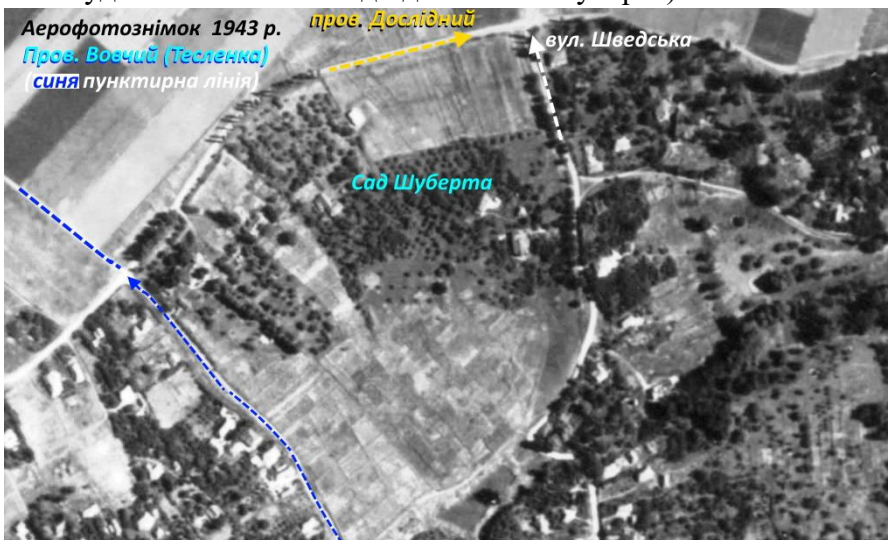

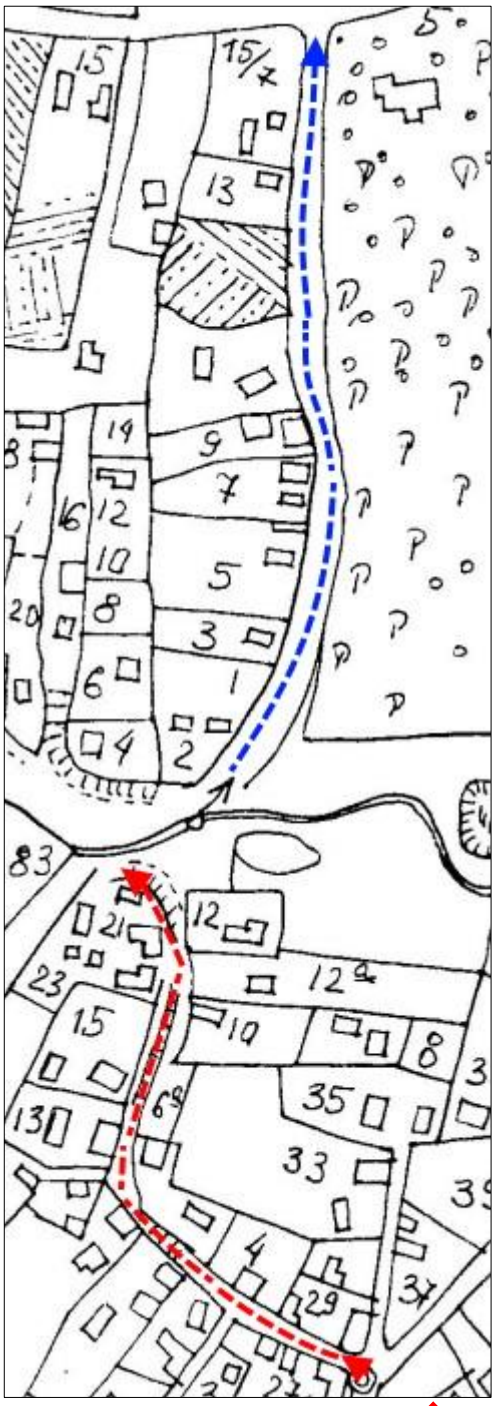

Провулки на плані 1930-х рр. ⬆

⬅ *Пров. Вовчий на знімку 1943 р.*

Рішенням виконкому Полтавської міськради від 13.10.1951 "Про перейменування вулиць в м. Полтаві" *пров. Неветівський* перейменовано на *пров. Глінки* – на честь відомого російського композитора Михайла Івановича Глінки (1804-1857).

У наш час по пров. Глінки зареєстровано 21 приватне домоволодіння.

Рішенням виконкому Полтавської міськради від 03.09.1952 "Про перейменування вулиць в м. Полтаві" *пров. Вовчий* перейменовано на *пров. Тесленка*. Тесленко Архип Юхимович (1882-1911) – український письменник із Лохвиччини, описував нужденне життя селянства на рубежі XIX-XX століть. У наш час по пров. Тесленка зареєстровано 19 приватних домоволодінь.

Населення Полтавської громади підтримало голосуванням варіант перейменування *пров. Памірський* (назва з 1958 р.) – на *пров. Вовчий (схвалено 10.03.2023 р.)*.

Обидва провулки складають садиби переважно одноповерхової забудови, *рис. 226*:

1 *– пров. Глінки (закінчення);* ***2*** *– пров. Тесленка;* ***3*** *– пров. Вовчий;* ***4*** *– пров. Заячий.*

У флігелі садиби по пров. Невєтовський №21(зараз – пров. Глінки), біля річечки Тарапуньки, в червні 1919 року квартирувала родина вчителя Т.З. Тимошенка. Вірогідно, тут народився його син Юрій – в майбутньому актор «Тарапунька».

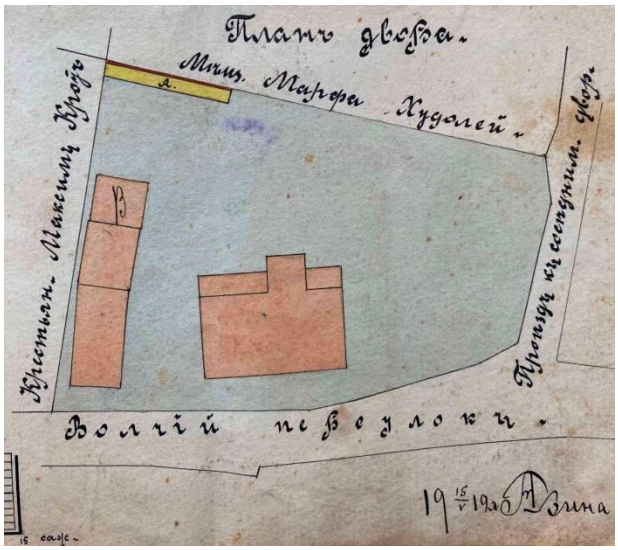

Рис. 227. Плани садиби №21. У 1912 р. її відносили до пров. Вовчого, а в 1919 р. – до пров. Невєтівського. У 1906 році цю садибу селянин Герасим Юхимович Рева купив у запасного унтер-офіцера Микити Аврамовича Дзіни. У наш час старі флігелі розібрані, а до будинків зроблені прибудови.

Тут закінчується пров. Глінки (№12), і дорога від днища яру розходиться ще в чотири сторони

Рис. 228. Пров. Володимира Данилейка (Глінки) біля повороту на схід.

<u>Вулиці й провулки, які в другій половині XX ст. розбудували на місці «саду Шуберта»</u>
отримали назву 15.01.1946 р. у зв'язку із рішенням про передачу під приватну садибну забудову колишнього «Саду Шуберта» (між сучасними вул. Шведською і пров. Тесленка). У кінці XIX - на початку XX століття весь квартал, обмежений із півдня на північ днищем Чамариного яру і вулицею Дослідною; та зі сходу на захід - між вулицями Шведською та пров. Тесленка (колись - Вовчим) належав лікареві Олександру Федоровичу Шуберту. У цьому кварталі Шуберт в 1890-х збудував дачу (тепер там приватний дитсадок "Паросток"), та посадив великий плодовий сад (*рис.225*). Сад зберігався аж до післявоєнних десятиліть, а з кінця 1940-х до початку 1970-х поступово забудовувався садибами (у послідовності: від вул. Дослідної й пров. Закритого ─ донизу; план, *с. 192*).

Закри́тий пров. названий, очевидно, тому, що його крайня західна частина перекрита для наскрізного проїзду територією дитсадка (колись - дачею Шуберта); від нього веде тільки вузька стежка. Старий будинок дачі Шуберта, який за радянських часів використовували для дитсадка, знесли в другій половині 1970-х років. *Рис. 228 (2).*

1 – вул. Гвардійська, 2 – пров. Закритий; 3 – вул. Дослідна; 4 – вул. Шведська

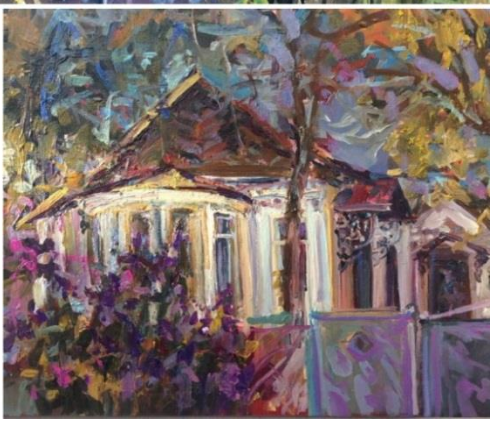

Вул. *і* ***пров. Гвардійські*** нічим особливо не вирізняються. ← А ось на ***пров. Металозавод-ському*** є дві цікаві садиби поруч. Одна з них зведена для нащадків директорки Гравіметричної обсерваторії З.М. Аксентьєвої, інша агронома М.Максименка.

← Етюди художниці Алли Тимошенко

4.16. 109-й КВАРТАЛ (БАЛКОВИЙ) І СУСІДНІ З НИМ ВУЛИЦІ Й ПРОВУЛКИ

Садиби на захід від пров. Вовчого (Тесленка), як видно із плану (*с.193*) почали заселяти ще на рубежі XVIII – XIX століть. Вони тягнулися вздовж верхів'я Чамариного яру, на дні якого текла річечка Тарапунька. Схили яру в цьому місці були такими крутими, що куток Павленків отримав самоназву «Кавказ». На початку XX ст. жили «на Кавказі» не тільки землероби, але й ремісники. Від кінця XIX ст. Павленки досить швидко розросталися в західному напрямку, в бік Зіньківської поштової дороги (тепер – вул. Зіньківської). Починаючи з 1960-х років місце приватних садиб почали займати багатоповерхівки. Особливо інтенсивно процес їхнього будівництва йшов у 1980-х роках (109-й мікрорайон):

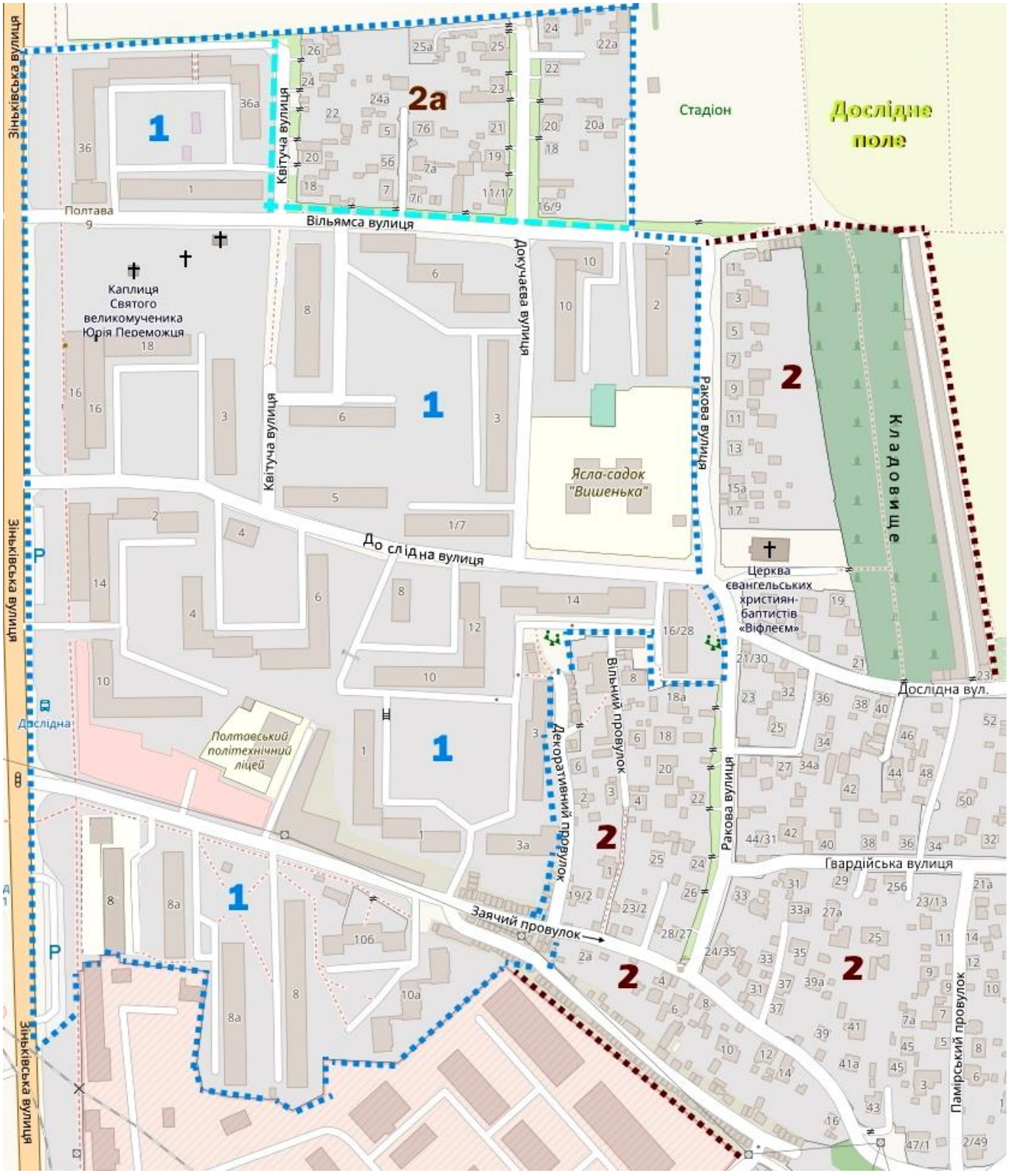

Рис. 229. ***1*** *– 109-й мкрн («Балковий»);* ***2, 2а*** *– квартали приватної садибної забудови*

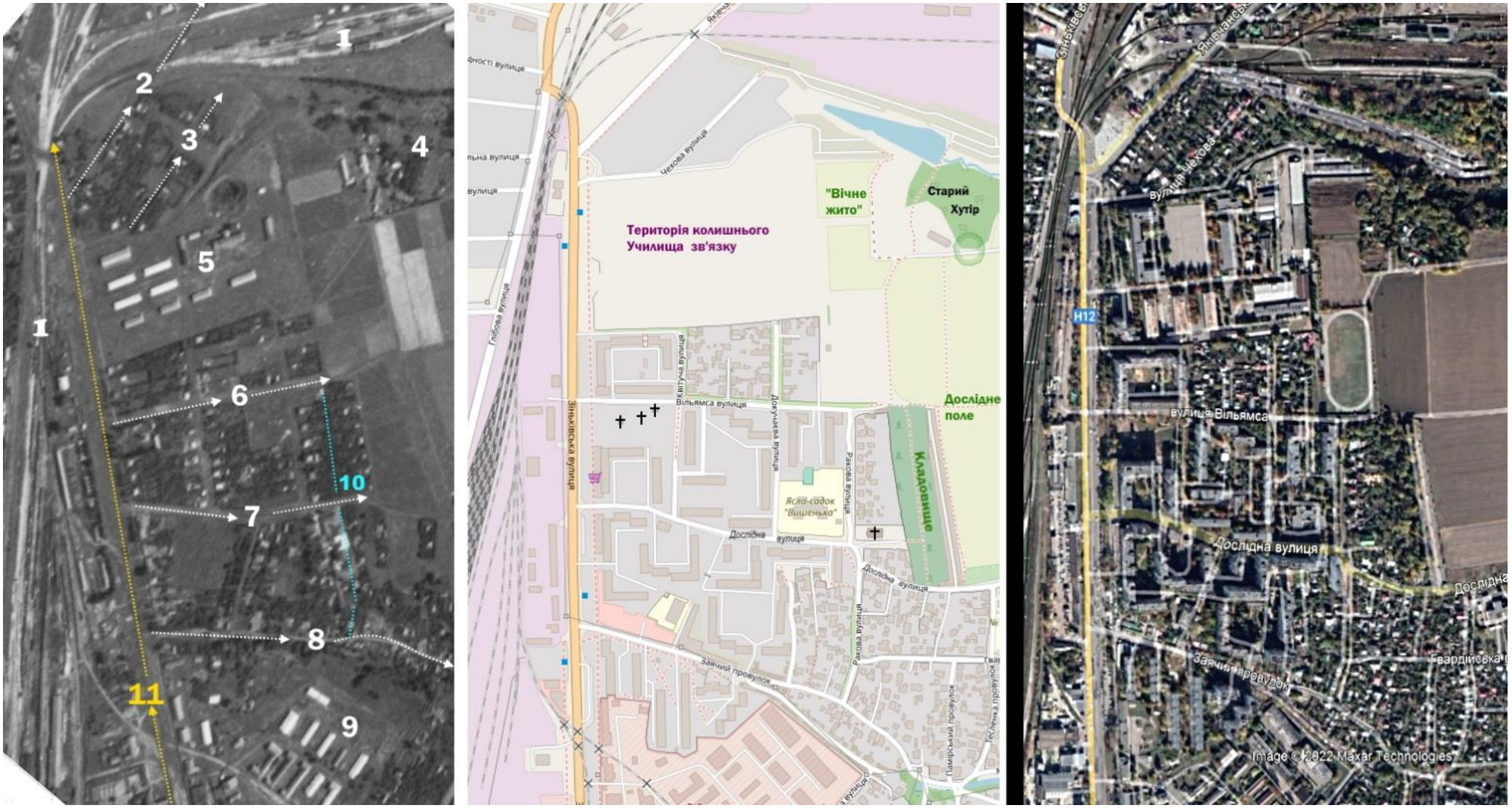

Рис. 230. ***А – аерофото 1941 року; Б – Фрагмент плану ділянки2021 року; В – космічний знімок (GOOGLE-map, 2021).***
1 – Залізниця; 2 – вул. Яківчанська; 3 – вул. Чехова; 4 – «Старий Хутір» Дослідного поля; 5 – територія колишнього вищого військового училища зв'язку; 6 – вул. Вільямса (Старий Хутір); 7 – вул. Василя Докучаєва; 8 – пров. Заячий; 9 – Склади; 10 – вул. Леоніда Гусака; 11 – вул. Зіньківська.

109-й квартал (Балковий)

На початку ХХ ст. північно-західна межа території міста Полтави (і передмістя Павленки) проходила по сучасній вулиці Дослідній (у 1958-2022 р. її називали «Опитна»). Північніше цієї межі земля належала до села Дальні Павленки. У кінці XIX століття земельну ділянку на північ від вул. Дослідної і до вул. Яківчанської придбав заможний павленківський козак Петро Власович Божко. Він заснував тут *хутір Божка*, займався землеробством, а також збудував паровий млин і цегельний завод (зараз цю територію займає об'єкт, який раніше носив назву «Училище зв'язку»).

Із 1920-х років хутір Божка суттєво розрісся за рахунок спорудження будинків барачного типу, в яких жили робітники залізниці й обслуговуючих її підприємств. На реквізованих у землевласників Божко землях утворився *Божківське селище*.

У межах цього селища (із часом його назва забулася) у 1920-х виокремилися:

- *Хліборобський провулок*, який з кінця 1920-х до 1951 р. носив назву *вулиця Селянська*, а в 1951-2023 рр. – *вул. Вільямса* (нині – Старий Хутір);
- *вулиця В.Еллана* (від 1920-х до 1952 р., на честь Еллана-Блакитного (Елланського) Василя Михайловича (1894-1925), – поета, редактора видань, публіциста й революціонера; з 1952 року – *вулиця Василя Докучаєва*.
- *Дослідний провулок* (1920-ті / середина 1940-х), *Опитна вулиця* (1958- 2022 рр.)
- *Вулиця ім. Стешенко (з 1920-х – до 1946 р.); вулиця Квітуча* (з 1946 р.).
- *Вул. Зіньківська* обмежує квартал із заходу, а
- *вул. Леоніда Гусака (до 2023 р. – Ракова)* – зі сходу (як окрему, виділяють з 1944 року, до того безіменний провулок, садиби з лівого боку нумерувалися по пров. Дослідному, а між цим провулком і кладовищем побудовані у післявоєнні роки).

Вся територія південніше від вул. Дослідної відносилася до *провулку Заячого*. Власне, це була система дрібніших провулків із садибною ←забудовою. У 1958 р. вони отримали окремі назви:

1-й Заячий провулок → Меліоративний провулок;
2-й Заячий провулок → Декоративний провулок
3-й Заячий провулок → Вільний провулок

У 1960-1990-х роках сільські садиби поступово зносили, забудовуючи спочатку 5-ти, а пізніше 9-10-поверховими будинками. Зараз цей квартал обмежується провулком Заячим із півдня, вул. Дослідною - з півночі, вул. Зіньківською із заходу й вулицею Леоніда Гусака - зі сходу. На деяких картах позначені провулки Меліоративний і Замковий (у 2023 році їх заплановано зняти із реєстрації).

На схід і північ від кварталів багатоповерхової забудови (**1**) залишилися дві ділянки одноповерхової забудови: північні частини вул. Квітучої і Докучаєва (**2а**), та східна частина пров. Декоративного, пров. Вільний та вул. Леоніда Гусака (**2**).

Рис.231. **109-й квартал** – офіційна назва кварталу новобудов. Але народна назва – «Балковий» / «Балкове», – нібито через назву чи то корчми, чи постоялого двору, який колись стояв біля Зіньківського тракту, у балці (початок Тарапуньки).

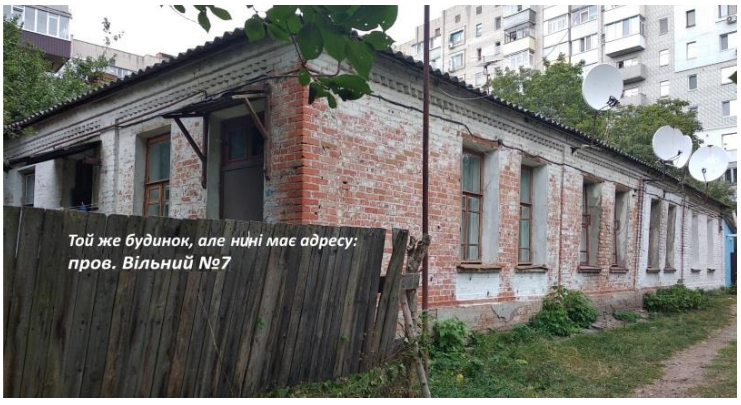

4.17. ЗІНЬКІВСЬКА ВУЛИЦЯ обмежує Павленки із заходу (хоч у XIX столітті землі цього передмістя поширювалися і західніше від цієї вулиці).

Є підстави вважати, що ця вулиця є частиною стародавнього шляху, який простягався із півдня на північ, по Псел-Ворсклинському вододілу, що тут проходить. У XVIII — першій половині XIX століття це був чумацький шлях, згодом — поштовий і торговий тракт.

На планах XIX – на початку XX століття позначена як «*Зіньківська поштова дорога*». Вона починалася від Транспортної площі (тепер – площа Зигіна) й тягнулася від Полтави в північному напрямку – на *Зіньків*, Гадяч і далі. На цій площі в XIX ст. розташовувалася поштова станція з постоялим двором. По маршруту цієї дороги чи не в кожній балочці стояла корчма.

На планах від кінця 1910-х років позначається як *вулиця Зіньківська*. Її протяжність від початку й до Зіньківського переїзду – 1800 метрів. За переїздом до 1958 року частина нині єдиної вулиці носила назву «Зіньківський шлях».

Орієнтовно від 1880-х років почали забудовувати ближню до міста частину Зіньківської поштової дороги, – від рогу з вулицею Кременчуцькою. Темпи заселення значно зросли на рубежі XIX-XX століть, коли поруч була прокладена залізниця зі станцією «Полтава-Місто». Майже відразу вулиця перетворилася на промисловий район: тут будували млини й крупорушки, кузні, невеликі механічні майстерні тощо. На перехресті доріг на північ, захід (Решетилівку) та південь (Кременчук) діяв винний склад (пізніше – горілчаний завод, вул. Зіньківська №3).

Рис. 232. Орієнтовно, початок вул. Зіньківської (ріг із вул. Куракінською, тепер – Соборності). Тут розташовувався миловарний завод купця Леща, з 1908 по 1912 рік - Четверте міське початкове училище в пам'ять 19 лютого 1861 року. На дальньому плані – Покровська церква на Павленках. Будинки зі шпилями – то, швидше за все, «харчевні», які згадуються в описах початку вулиці. [Фото із книги Є. Анічина «Історія полтавської фотографії», оригінал – фото Фріденталя, 1912 рік]

У самому кінці XIX ст. і в перші десятиліття XX ст. обидві сторони вулиці вже були заселені: район вулиці Бокова (на місці сільських садиб якої з кінця 1920-х до 1940-х років розростався Турбомеханічний завод), та район по пров. Заячому, який тягнувся вниз по берегах Тарапуньки. Північною межею міста Полтави був провулок Дослідний (тепер – вулиця). Північніше від нього були землі козака Божка (спочатку – хутір у складі Дальніх Павленків, а пізніше – Божківське селище). Дальні Павленки й Божківське селище були приєднані до Полтави в 1929 році.

У 1920-1930-ті роки по вулиці Зіньківська будували великі промислові підприємства, а в 1960-1990-ті – квартали багатоповерхівок.

Від площі Зигіна до Зіньківського переїзду праву сторону вулиці можна умовно поділити на наступні відрізки:

- *Павленківський комплексний ринок*, який організували на розі вул. Соборності й Зіньківської на початку 2000-х років (протяжність біля 200 м), *рис. 233*:

- Ділянка *Турбомеханічного* заводу довжиною понад 350 м (його цехи вздовж вул. Зіньківської в 2000-х були закриті, споруди передані в оренду, а на початку 2020-х демонтуються для цілей будівництва багатоповерхового житлового району (*рис. 234*):

2021 р.
←

Рис. 235. Ліворуч – вул. Зіньківська на ділянці Турбомеханічного заводу (2021).

- Біля 200 м вулиця проходить повз *бази техніки служб зв'язку* (фото праворуч).
- А за нею на 800 м простяглися житлові квартали («Балковий» або *109-й мікрорайон* із переважно 9-поверхівок 1980-1990 років забудови, та південніше від нього – 5-поверхівки ще з 1960-х років: на фото праворуч, угорі). ***Див. його опис: п. 4.16.***

- На вулиці Зіньківській №44 із 1968 до 1995 р. ← діяло вище військове командне училище зв'язку *(рис. 236)*. Із 1995 р. заклад неодноразово змінював назви й функції. До створення училища тут були бараки для робітників, а ще раніше – хутір Божка.

Останні 100 метрів вулиці від колишнього училища до залізничного переїзду займають території виробничої інфраструктури.

4.18. **ВУЛИЦЯ СОБОРНОСТІ** (*її ділянка в районі Павленків протяжністю біля 850 м*)

Рис. 237. Відрізок між будинками №54 і 78 по вулиці Соборності станом на початок 2020-х рр.

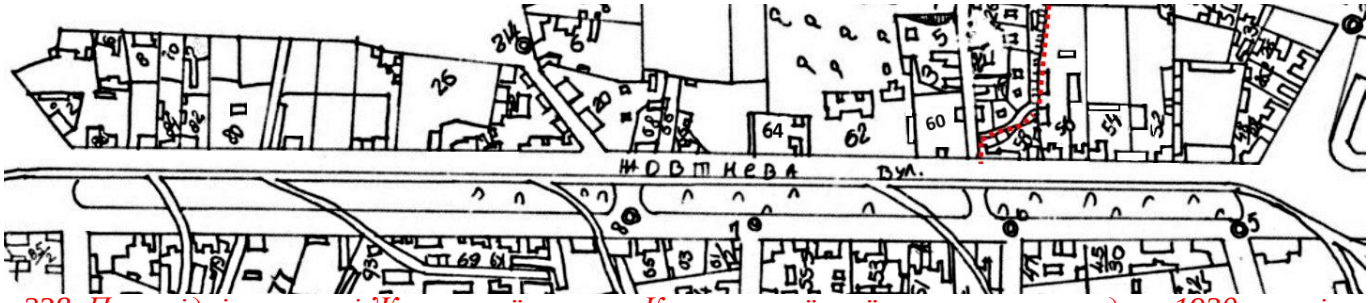

238. План відрізку вулиці Жовтневої навколо Каштанової алеї станом на середину 1930-х років.

239. Аерофото відрізку вулиці Жовтневої навколо Каштанової алеї станом на 29-07-1941 року.

Вулиця Соборності не завжди мала нинішню протяжність (довжину). Впродовж XIX-XX ст. вона іноді складалася із відрізків, які носили окремі назви.

У XIX ст. відрізок від Круглої площі називали «Кременчуцька поштова дорога» → У 1890-ті – 1900-ті — Велика Кременчуцька вулиця; Куракінська вулиця (1910-1921, 1941-1943, яка починалася від вул. Жандармської / Червоноармійської / Д.Коряка). А з 1922 по 2016 р. вулиця носила назву Жовтнева.

Рис. 240. Фрагмент плану 1876 р.

До 1920-х років садиби по ліву сторону від цієї вулиці, до передмістя Павленки НЕ включали. Це було місто, а ось вже вул. Шведська, Павленківська площа – це передмістя. Від 1920-х років вул. Жовтнева і Зіньківська – частини Павленків.

Власне, до Павленків відносимо відрізок довжиною біля 850 м між будинками №№54 і 78, – від ПД "Листопад» (включно) – до площі, яка поки що носить назву генерала Зигіна. Колись праворуч від "Листопада" (к-тру "Полтава") починалася вершина Бабичевого яру, по якій проклали провулок. Цей провулок був східною межею Павленків (зараз його перекрито будинком праворуч від ПД "Листопад").

Ділянку вул. Соборності між буд. №44 і 54 ми відносимо до історичного району Полтави «Сінна площа». Історію її будівель буде викладено в брошурі про неї.

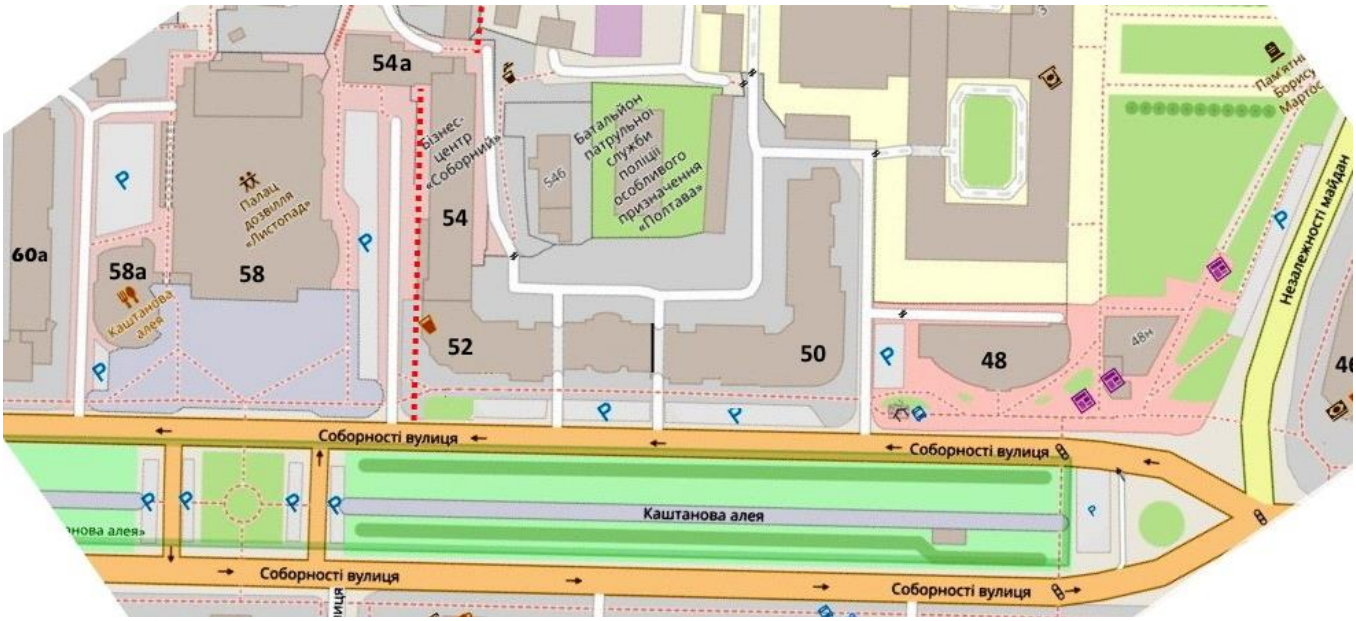

Рис. 241. . . . . Умовна сучасна межа між історичними районами «Павленки» і «Сінна площа»

Рис.242 а) Каштанова алея в 1960-х роках *б) Каштанова алея в 2021 році.*

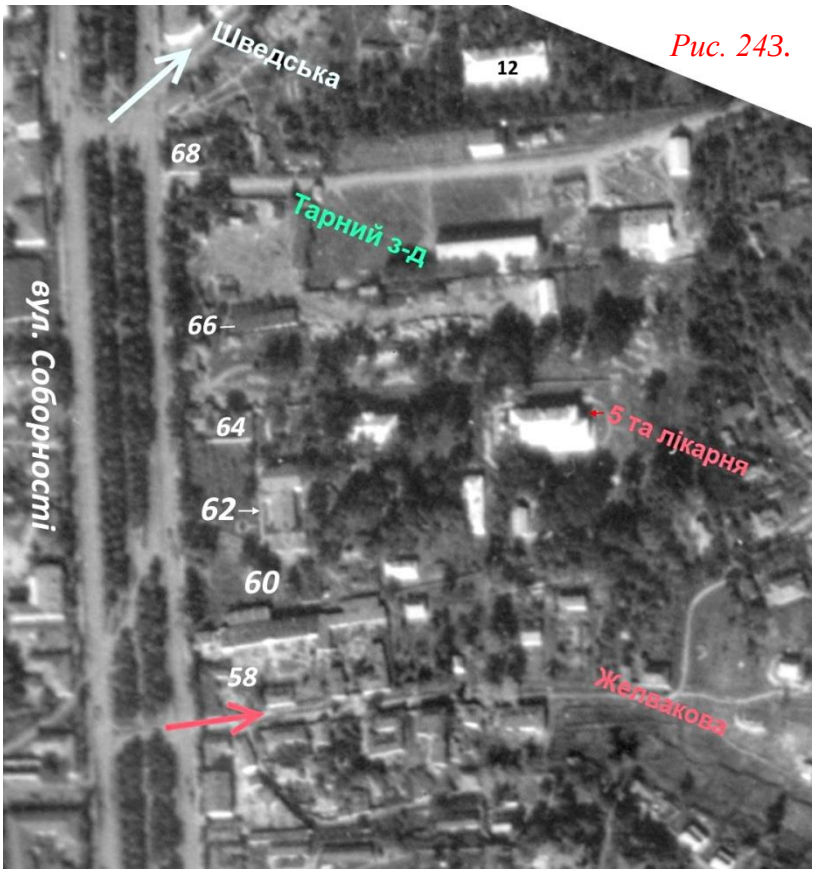

Рис. 243.

На жаль, ми маємо мало інформації про садиби й будинки, які до забудови багатоповерхівками в 1960-х / 1970-х роках мали №№58-68 і розташовувалися в проміжкові між поворотами на вул. Желвакова і Шведську. Чи не ← єдине джерело – аерофотознімок цієї ділянки з німецького літака (29.07.1941 року).

Як згадують старожили, на місці нинішнього ПД «Листопад» були невеликі приватні будинки, а також 2-поверхівка із книжковим магазином та канцтоварами, продмагом самообслуговування і перукарнею. Дехто згадує ще й заклад із продажу вина на розлив і фотоательє.

Кінотеатр " Полтава" (відкритий у червні 1979 року) із одним залом на 1200 місць.

У другій половині 1990-х років заклад занепав, частково використовувався для торгівлі.

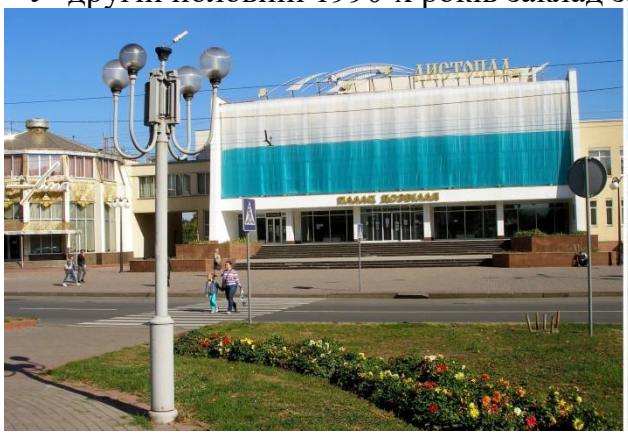

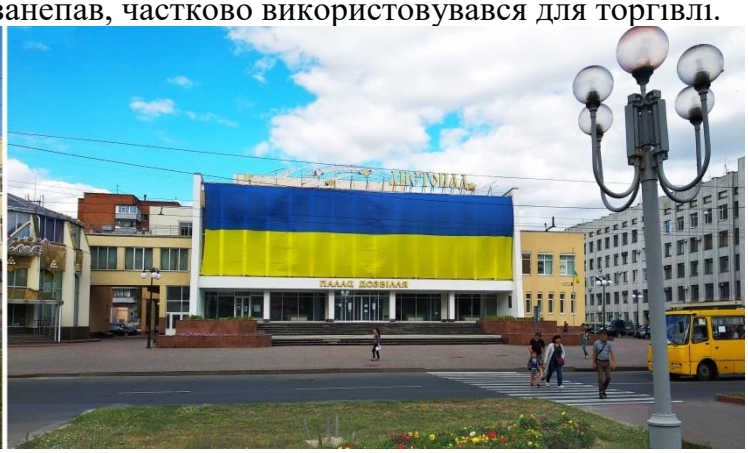

↑ Кінотеатр «Полтава» був перебудований у Палац дозвілля "Листопад" (відкритий у листопаді 2003 року). Має адресу: вул. Соборності № 58. Автор проекту реконструкції М.А.Матяш.

← Колишній касовий зал кінотеатру «Полтава» тоді ж переобладнаний на ресторан «Каштанова алея». Має адресу: вул. Соборності № 58а.

Рис. 244. Кінотеатр «Полтава» / Палац дозвілля «Листопад»

Рис. 245. ПД «Листопад» (№58); бізнес-центр «Соборний» (№54) і житлові №60, 60а, 60д.

Станом на 1941 рік за адресою: вул. Жовтнева №60 розташовувалося відділення тресту «Укрголовхліб». У 1920-му році є згадка, що тут була їдальня.

Ліворуч від ПД «Листопад» дві житлові 5-поверхівки з адресою: Соборності №60 (*1962 р.*) і №60а (*1983 р.*). На перших поверхах цих будинків у наш час розташовані магазини й різні установи. Із часу побудови в будинку №60а діяв книжковий магазин «Планета», а після закриття, у 2020-х – медичний центр:

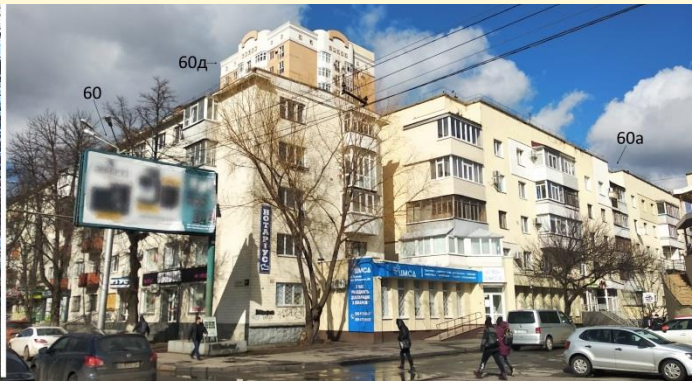

Дуже схожий на №60 будинок №62 (1964 р.). Між ним і школою №5 починається вул. Духова (до 1974 р. – Турбінна), прокладена на рубежі 1950/1960-х рр. У будинку №62 тривалий час був комісійний магазин, потім - магазин "Молоко".

За ним 16-поверховий будинок 2014 року. Він розташований на місці старовинного будинку, який до 1960-х мав таку ж адресу: Жовтнева №62 *(рис.246)*↓

↑ *Рис. 247. Фото А.С. Арояна, 2010 рік (будинок готують під знесення).*

На тому місці де з 2014 р. височіє 16-поверховий будинок по Соборності №60-Д, розташовувався довгий будинок, який у 1930-х рр. мав адресу: *вул. Жовтнева №62.*

Орієнтовно, будівля кінця XIX ст. Нібито якийсь час тут був медичний заклад чи аптекарський магазин. У кінці 1920-х років за цією адресою діяла Полтавська школа ткацтва. Станом на 1934 рік – авіашкола, а 1940-й рік - управління міліції 2-го і 3-го районів міста Полтави. Влітку 1941 року тут числилася Державтоінспекція й начальник 2-го району міліції. З 1940-х до 2010-го в будинку були пошта й зберкаса, Київрайхарчоторг (після приватизації – торг "Пушкарівський") тощо.

Жовтнева **№66**: за цією адресою в 1920-х ще жили колишні торговці Круглікови, а в 1930-х була тарна база «Облпотребсоюзу». Тут вироблялися дерев'яні ящики та інша продукція для підприємств споживчої кооперації. Воно виникло на базі лісопильного заводу братів Морозових (вул. Куракінська №49), який був тут на рубежі 1910-х/1920-х років; у 1920-му році націоналізований. Діяв тарний завод до кінця 1950-х років (*див. аерофото на с.205).* У 1960-му році на його місці споруджено середню школу №5 зі стадіоном за нею (*рис. 249*). У наш час ділянка школи й споруд перед нею має адресу: *вул. Соборності №64*, *рис. 248*↓:

Рис. 249. Будинки по **вул. Соборності** на захід від вул. Духова*:* **№64** – 5-та школа (*1960 р.),* прибудова *1986-1987 рр.* з боку вул. Духова); **№64ж** – Академія неперервної педагогічної освіти, раніше – Інститут удосконалення вчителів, ПОІПОПП (прибудова *1982 р.*); житловий будинок **№66а** (*1962 р.*); офісний буд. **№66,** колись «Сільгосптехніка» (*1978*); **№70** (*1968*) – фабрика побутового обслуговування «Сніжинка»; потім - офіс «Приватбанку». **№72** (*1984*) – зведено як новий корпус швейної фабрики «Ворскла». У наш час – торговельний комплекс (продовольчі товари, меблі). **№74** (*1973*) – зведено як житловий будинок з промтоварним магазином «Ювілейний» на першому поверсі.
№76 (*1957*) – один із перших житлових будинків із залізобетонних блоків у Полтаві.
№78 (*1963)* – житловий будинок із універсамом «Україна» і магазином «Черевички».

У наш час **№68**↑ по вул. Соборності немає. До 1974 р. він стояв там, де зараз кафе-кулінарія «Вогник». Праворуч був прохід мимо тарного заводу, з 1960 р. – школи №5.

У 1978 р. звели корпус «Облсільгосптехніки» → з 1991 р. – «Облагропостач» (вул. ***Соборності, 66).***

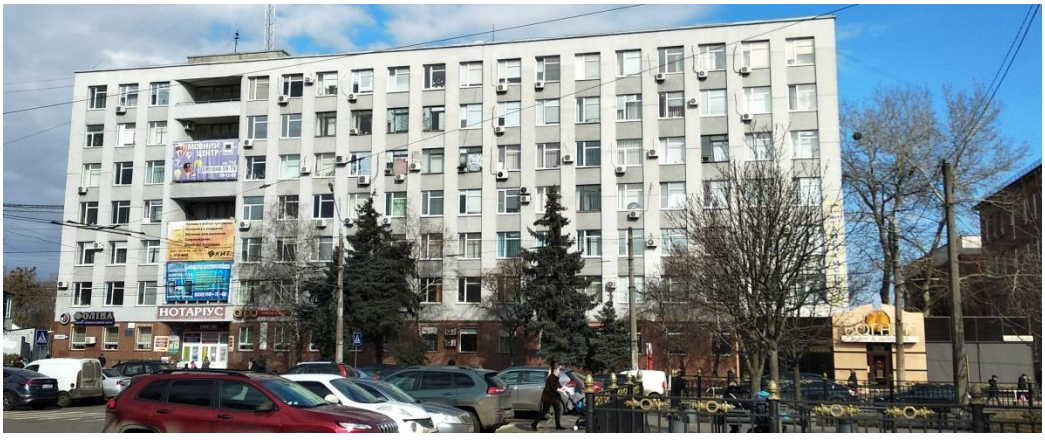

Із 1993 р. кімнати в будинку, що віддали «Облагропостачу» (*рис. 250*↑), орендують різні фірми під офіси.

До середини 1970-х років на розі вулиць Жовтневої (тепер – Соборності) й Шведської стояв будинок **№ 70/2** *(див. на с. 104, угорі)*. Він ніби вріс у землю. За дверима – три східці вниз, і ви потрапляли в один із магазинів мережі «Укркоопспілки». У ньому можна було придбати деякі товари, відсутні в звичайних магазинах того часу (наприклад, фініки, курагу, пресовані плитки з маку і густої карамелі, кедрові горішки тощо).

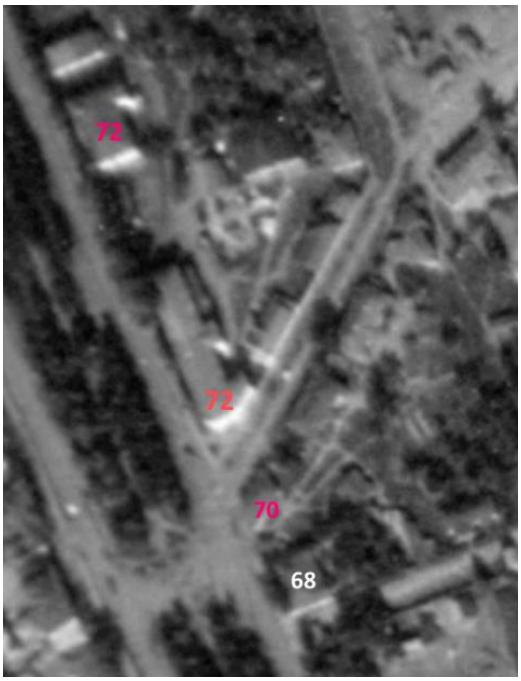

←*Рис. 251.* **№72** – довоєнні корпуси швейної фабрики (1941) на розі вулиць Жовтневої і Шведської. В роки війни знищені. У кінці 1960-х на місці довгого будинку на самому розі зведуть будинок побуту «Сніжинка» (**№70**), а на місці 2-поверхівки – новий корпус фабрики «Ворскла» (**№72**).

***Олександр Черкун*:** «У 1960-х отаких хаток, як на фото (с.*104*), було декілька. Ну штук 5-6. Від крайньої, в бік теперішнього Приватбанку, аж до вул. Шведської був "підйомчик-узгірка", на якій стояв повздовж дороги високий (в пару метрів) суцільний цегляний побілений паркан. Була і доріжка для пішоходів, але дуже розбита і страшна. І скажу, що якось від 5-ї школи до зупинки Зигіна по вулиці Жовтневій ніхто і не ходив. Ну… майже ніхто. Це був ніби "промисловий" квартал. Дике місце. В кінці 1960-х побудували "Сніжинку" на фото вона ліворуч. Тільки тоді люди пішли вулицею. Бо двері ліворуч вели в модне ательє на другому поверсі, а на першому були хімчистка, часова й граверна майстерні, і ... сидів майстер, який заправляв кулькові авторучки. У нього були пасти різного кольору. Учням заборонялось заправляти авторучки червоною пастою. Двері "Сніжинки" праворуч вели до взуттєвої майстерні на другому поверсі. Ще вище – цехи фабрики обслуговування; туди входити було заборонено. На фабриці ремонтували й побутову техніку.

Так от. Одноповерхові будинки по Жовтневій всі мали вихід в бік Павленківського парку. Біля них були двори із сараями. Дехто побудував і флігельки. І від них до самої дороги були огороди. Що цікаво, паркану від дороги не було. Не було і дерев. Там, де зараз стоянка - у людей росла картопля, помідори, кукурудза. До своїх знайомих у ту хату треба було йти понад гарбузами і огірками. Важко зараз уявити, але це було».

Рис. 252. 1950-ті, у дворах на вул. Жовтневій (на цьому місці зараз – будівля Соборності №74). На першому фото праворуч вдалині – стара 2-поверхівка швейної фабрики *(надано А.Тимошенко).*

Десь тут у 1920-х/1930-х рр., за адресою: Жовтнева №82 діяла каретна і ліжкова майстерня.

253. Фабрика побутового обслуговування «Сніжинка» (фото 1973 р.). Офіс «Приватбанку», 1990-ті.

*Рис. 254. Вул. Соборності **№70**: вигляд від «Каштанової алеї», початок 2020-х років*

*255. Вул. Соборності **№72**: зведено в 1984 році як новий корпус швейної фабрики «Ворскла» (її історію див. на с.296). Зараз діють продовольчий магазин групи АТБ і магазини меблів.*

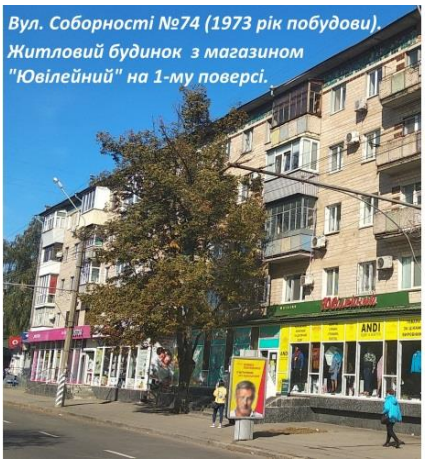

*256. Кінець 1950-х років. Ліворуч – будинок по вулиці **Соборності №76** (тоді - Жовтнева №88): перший крупноблочний будинок, зданий в експлуатацію у 1957 році. Нині він стоїть дещо далі від дороги, біля зупинки транспорту; його не повністю видно за кіосками. Праворуч від нього - старі приватні будиночки, на місці яких зараз житловий цегляний будинок №74 (1973 р. побудови). Фото праворуч – з боку вулиці Івана Нечуя-Левицького будиночки між нинішніми №№74 і 72.↑*

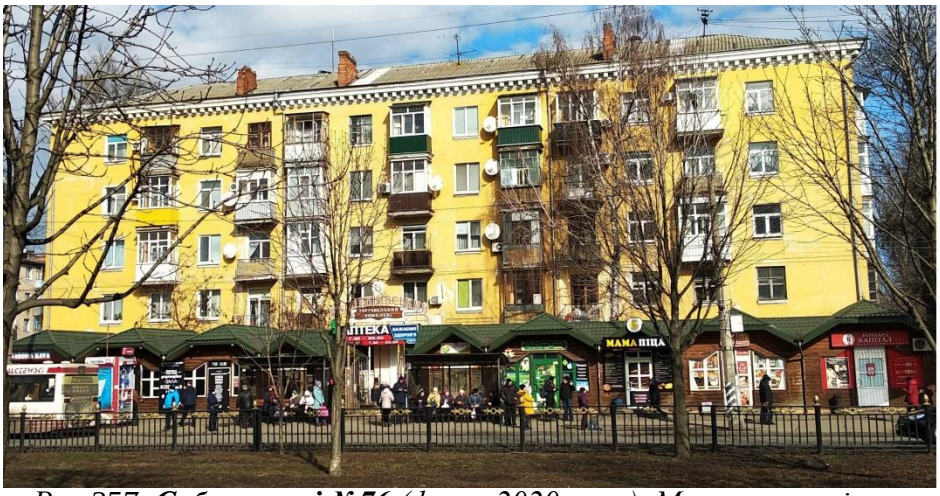

*Рис.257. **Соборності №76** (фото 2020 року). Магазинчики і зупинка громадського транспорту Будинок є цікавим прикладом переходу від «сталінського класицизму» - до «хрущовок». Його стіни зведені із дуже міцних залізобетонних блоків товщиною 60 см. Висота стелі – 3,15 м. У східному торці будинку була бібліотека, у західному торці – дитячі ясла.*

*258 (Фото В.Кожемякіна, 1960). Вже є будинок №**76**, але ще немає №78. Кіоски біля зупинки транспорту. Ліворуч – електропідстанція (тут нині базар), вдалині – вул. Шведська №20.*

*259. 1957 р., кінець Каштанової алеї (встановлення пам'ятника генералові Зигіну, будка постового міліціонера). Будинок №**76,** перед ним – старі будинки. Праворуч – фото кінця алеї в 1942 р.*

Рис. 260

09. 1962 р. розпочато рух тролейбусів. Площа Київська. Ліворуч – поворот до вул. Зіньківської

*↑261. Вул. Соборності **№78** (1963 р. побудови), праворуч - №76. Фото В.Корсунського, 2014 р.*

Рис. 262

Із боку Каштанової алеї у 1960-х /1990-х основний простір на 1-му поверсі займав гастроном «Україна». У кутовій частині розташовувався магазин «Черевички» й кафе «Морозиво», у торці - пункт прокату.
← *Фото від В.Мухи (рис. 262).*

Ліворуч діяла «Чебуречна» (*її видно на фото вище – при повороті на вул. Зіньківську*) й «Варенична».

Рис. 263. Вулиця Соборності, закінчення. Погляд на схід. Фото Євгена Личко.

Рис. 264. Вулиця Соборності від Сінної площі. Погляд на захід.
Фото Максима Бондаревського.

5. ЗАКЛАДИ ОСВІТИ НА ПАВЛЕНКАХ

5.1. Заклади початкової освіти до 1917 року

Перша згадка про заклад освіти на Павленках відноситься до 1860-х років. Графиня Єлизавета Іванівна Милорадович, уроджена Скоропадська (1832-1890), була ідейною зачинателькою багатьох заходів, організованих членами товариства «Громада» Полтави, а також їх постійною активною учасницею. Зокрема, на власні кошти вона утримувала *недільну змішану школу* в передмісті Полтави – Павленках... Їй самій подобалося ходити по школах, вчити дітлахів, співати з ними гуртом.

Тільки в середині 1910-х років початковою освітою були охоплені практично всі хлопчики і біля половини дівчаток відповідного віку. У кінці ж XIX століття навіть початкова освіта була доступна далеко не всім дітям.

Перед 1917-м роком безпосередньо на Павленках діяли три школи, які давали початкову освіту: Павленківське міське земське училище (з 1876 р.; чоловіче); Земське повітове училище імені князя Еристова (з 1905, з навчанням і хлопців, і дівчат); церковно-приходська жіноча школа (з 1896 р.). А з 1908 до 1912 року по вулиці Зіньківській розміщувалося у найманому приміщенні *Четверте міське початкове училище в пам'ять 19 лютого 1861 року* (попередник школи №9). У домі міщанина Сапіновича діяв *хедер* (єврейська початкова школа) меламеда Бухмана Мордки-Мошки Абовича (на місці цієї садиби – будинок по вул. Шведській 20А).

У 1874 році прийнято Положення про одноклассні народні училища в Російській імперії. ***Павленське одноклассне народне училище*** Полтавської волості засноване у 1876 році. Діяло у громадському будинку (донині не зберігся, як немає і його фото).

Одноклассне – значить складалося з однієї класної кімнати, в якій один учитель (іноді – з помічником) одночасно навчали учнів різних років навчання. Спочатку курс навчання становив три роки, а з початку XX століття – чотири роки. Мета одноклассних училищ – навчання елементарній грамотності. Священик або диякон викладав Закон Божий; вчителька – читання (переважно, книг церковного змісту), письмо і арифметику (навчання першим чотирьом діям). Церковний спів викладав або законовчитель, або окремо найнята громадою особа.

Станом на 1892 рік на утримання Павленського училища від земства поступило 425 рублів., та від Павленківської козацької громади 120 рублів. Учнів: 51 хлопчик та 25 дівчаток; закінчили курс у 1890-му році 9 хлопчиків та 1 дівчинка. Землі училища – 825 кв. сажнів, під садом; спів викладає приватна особа (діяв хор).

Опікун училища – козак Василь Герасимович Клітний, з 1890 року.

Вчителька Марія Йосипівна Сорочинська, закінчила курс у школі Харківського благодійного товариства, у службі з 11 жовтня 1877 року, платня 310 рублів. Працювала на цій посаді аж до 1914 року. Законовчитель – священик Антоній Романович Павловський, на цій посаді з 14 жовтня 1867 року, має платню 80 рублів. Помічниця вчительки Єлизавета Родіонівна Поплавко, закінчила курс Полтавської жіночої гімназії, служить з 26 вересня 1889 року, платня 150 рублів*.

**"Памятная книжка Киевского Учебного округа. ч. 5. Полтавская губерния" за 1890 год.*

Після смерті священика А. Павловського, законовчителями працювали священики Григорій Бєльський (1892-93), Філіп Хитровський (1893-1902), Михайло Філіпенко (1902-1907), та диякон Антоній Ільченко (1907-1917). Останній викладав і церковний спів (до нього – Василь Кривусьов).

У 1896-му році будинок училища (*Павленківська площа №5*) розташовувався неподалік від старої будівлі Свято-Покровської церкви, поруч із двоповерховим будинком волосної управи (Павленківська площа №1), між церковним домом (№3) і громадським магазином (№7). Орієнтовно, цей будинок стояв праворуч від входу до колишнього корпусу заводської поліклініки, яка виходила на Павленківський парк.

З 1900 по 1917 рік народні училища мали назву «*Земське початкове училище*».

Павленківське міське земське початкове чоловіче училище в зазначений період діяло в тому ж двоповерховому будинку біля волосної управи, що й раніше (у ньому вміщувалося максимум 60 учнів). У 1915 році М.Й. Сорочинську замінила Марія Федорівна Мізерова. Станом на 1916/1917 навчальний рік в училищі працювала одна вчителька, вона ж завідувачка – Анна Дмитрівна Орлова, яка й жила в цьому будинку. Законовчитель із 1907 року – диякон Покровської церкви Антоній Іванович Ільченко. Попечителями цього училища були заможні козаки – старшини (старости) Павленківської громади: Володимир Володимирович Марченко (1900-1902), Опанас Іванович Поставний (1902-1905), Пантелеймон Петрович Калюжний (1905-1907). На утримання училища щорічно земство виділяло 490 руб., а Павленківське козацьке товариство – 40 руб.

В одному зі списків закладів освіти на початок 1920-го року це училище вказане за адресою: *Павленківська площа №7*. Але чи діяло воно тоді – невідомо. Пізніше цю будівлю почали використовувати для інших суспільних потреб.

Церковнопарафіяльна школа при Покровській церкві у Полтаві*– однокласна школа для 23 дівчаток в передмісті Полтави – Павленках при Покровській церкві відкрита 10 листопада 1896 року. Для цього за кошти церковної громади із дошок старого амбару було добудовано 2 кімнати до хати псаломщика О.Воскобойникова (орієнтовно, будинок по Павленківській площі №13), донька якого закінчила учительські курси. З 1898 р. опікункою була Софія Богаєвська (Мазаракій), яка допомогала школі і власними грошима. Хоч умови навчання дітей були не кращими. Перший завідувач та законовчитель – отець Филип Хитровський. Останнім її завідувачем та законовчителем був священик Покровської церкви Михаїл Філіпенко зі стажем вчителювання у церковних школах біля трьох десятиліть. Диякон церкви Антоній Ільченко мав 20-літній педагогічний стаж. Він викладав церковний спів та деякі загальноосвітні дисципліни. Загальноосвітні дисципліни викладали Ольга Миколаївна Ромашкевич (1897-1903 рр.), а до закриття закладу – Анна Дмитрівна Орлова (випускниця Полтавського єпархіального жіночого училища з великим педагогічним стажем). Крім традиційних дисциплін, вона за окрему плату навчала учениць рукоділлю. У 1914 р. в ній навчалося 39 дівчаток (із них 37 - православні, а 2 – іудейки). Якість освіти відзначалася як хороша.

Тільки в 1914 р. священний Синод виділив 5 тис. рублів для спеціальної будівлі школи. У 1915 р. в новому будинку дві вчительки розпочали навчання 80-ти дітей (школа стала двокласною). А стара школа передана для потреб біженців із Польщі.

У нас немає точних відомостей про час припинення діяльності цієї школи. Аналогічні школи в Полтаві були закриті на початку 1920-го року. Але Павленківська, швидше за все, – раніше, бо після 1917 року згадок про неї не знаходимо.

Будинок, у якому колись діяла діяла ЦПШ ↑ при Покровській церкві, фото 2005 р.

** (Із урахуванням публікації І.М. Петренко).*

Земське початкове училище імені князя М.А. Ерістова на Павленках – у листопаді 1905 року. Побудоване за кошти Полтавського повітового земства в тому ж році. Училище отримало ім'я недавно померлого князя Михайла Андрійовича Ерістова (1858-1904) – поміщика, нащадка князів грузинських, який був предводителем дворянства в Полтавському повіті, членом губернської земської управи, опікувався питаннями освіти. Попечителькою училища від часу відкриття була дворянка, землевласниця Надія Андріївна Чичеріна.

Навчальний заклад належав до змішаного типу (у ньому навчалися як хлопчики, так і дівчатка). Першими учителями цього училища було подружжя Фісун Іван Іванович (закінчив 4 класи реального училища) і Фісун Марія Яківна (закінчила Полтавське Єпархіальне жіноче училище). Вони навчали, відповідно, хлоп'ячий і дівчачий класи, у різних кімнатах. Навчання тривало три роки. Жила родина вчителів Фісун у цьому ж будинку. Під керівництвом І.І. Фісуна з одного боку школи посаджений великий фруктовий сад, а з іншого, від вулиці Шведської – декоративні дерева (переважно липи), які ще донедавна тут росли.

Законовчителем і тут працював протоієрей Покровської церкви М.А.Філіпенко.

З 1920 року училище в цій будівлі перетворено на трудову школу. На початку 1920-х років ці школи часто змінювали нумерацію. Станом за середину 1920-х років це була *семирічна школа №18* по ***Павленківській площі №15*** (така адреса за будівлею зберігалася ще довго, і тільки в XXI столітті вона отримала ту ж адресу, що й основний будинок школи – *вул. Шведська №3*). До речі, в 1919-поч.1920 року цей будинок використовувався одночасно і для діяльності невеликої єврейської приватної школи хедера – Менделя Беркова Батшева. У кінці 1920-х років цей будинок передали школі №5, а з 1960-го року – школі №9. Тому його історія після 1920-го року описується в історії відповідних періодів указаних шкіл.

У період німецької окупації (із зими 1942 р. до літа 1943 р.) тут діяла 5-а початкова школа (1-4 класи) відділу освіти Полтавської міської управи.

Після спорудження в 1961 році нової будівлі школи №9 в описаному будинкові розташовувалися класи трудового навчання для хлопців – стояли верстати для обробки дерева і металу. Станом на 2022 рік у ній розміщені класи патріотичного виховання й теоретичної військової підготовки.

Будинок колишнього повітового земського училища ім. князя М.А. Єрістова в кінці 1940-х (тоді – загальноосвітня школа №5)

Загальноосвітні заклади після 1917 року

У наш час на Павленках діють школи №№ 5 і 9. Попередники школи №5 вказані на схемі нижче. Освітні послуги населенню району в різний час надавали й надають також школи, розташовані неподалік: №№ 17 (колишня – по вул. Сінній), 25, 38.

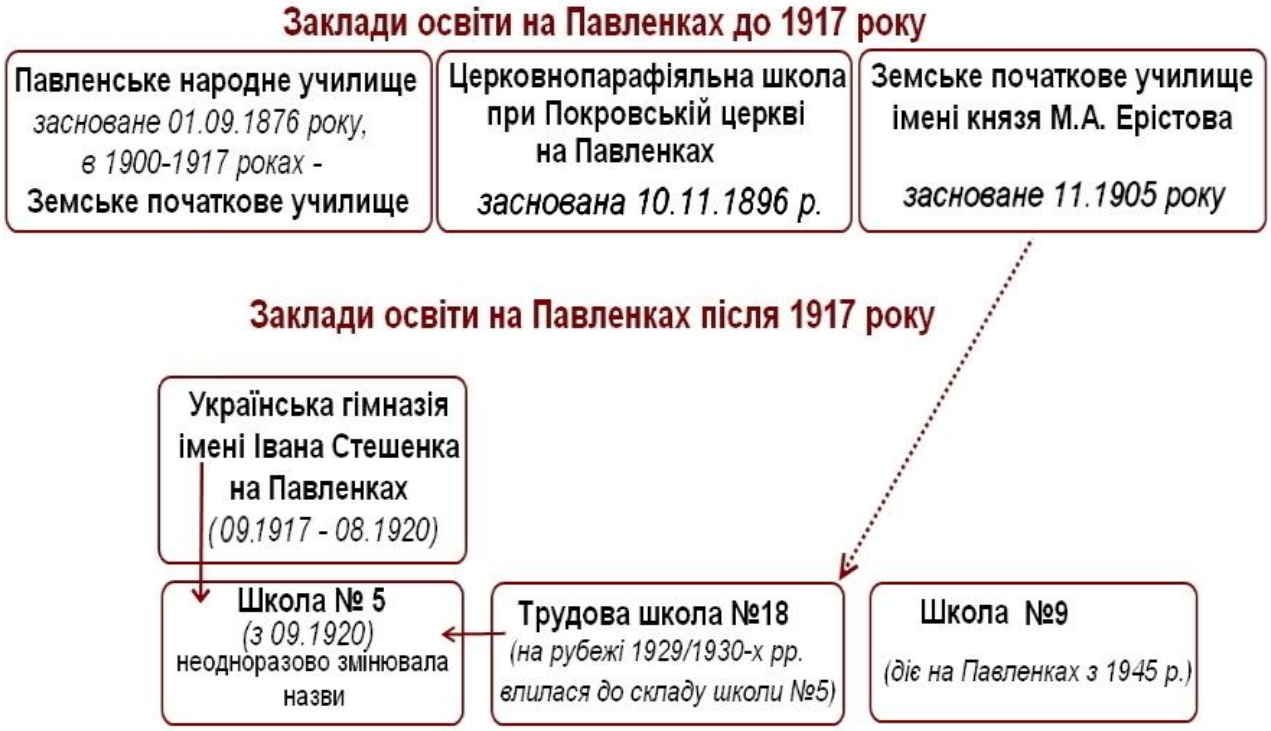

5.2. Українська міська гімназія імені Івана Стешенка на Павленках

Навесні – улітку 1917 року представники української інтелігенції поставили питання про українізацію шкіл міста і губернії (переведення їх із російської на українську мову навчання). У багатьох кутках Полтави (у т.ч. Павленках) діяли тільки початкові школи. Тож постало ще й додаткове питання про створення закладів середньої освіти – гімназій. Турботу на себе взяли товариства «Просвіта».

22 серпня 1917 року загальні збори «Просвіти» передмістя Павленки вирішили заснувати тут українську гімназію (змішану – для дівчаток і хлопчиків). Потрібно було вирішити основні проблеми: 1) орендувати приміщення; 2) фінансування ремонту, придбання парт, обладнання тощо; 3) отримати офіційний дозвіл.

Із декількох джерел відомо, що для діяльності гімназії було орендовано у полтавського губернського дворянства будинок «*дворянської богадільні*» (пансіон-приют для полтавських пристарілих із дворян). Із пізніших джерел відома його адреса на Павленках: *вулиця Бокова №17* (у 1930-х цей будинок знесли, і на його місці тепер – територія Турбомеханічного заводу). Із вересня 1917 року гімназія (навіть без офіційного дозволу) розпочала працювати. Це був двоповерховий будинок, але досить затісний для нормальної організації освітнього процесу й відпочинку дітей. Тому восени 1918 року Павленківська «Просвіта», директор школи звернулися із закликом до козацької громади Полтави про виділення землі і збір коштів на побудову власного спеціального «храму освіти» (див. *с.219–221*)*. Подальші події громадянської війни і перемога більшовиків не дозволили в той час реалізувати задумане (тільки через 43 роки приблизно на плановому місці постане школа №9).

Друге питання – фінансування. Будинок для гімназії орендували і утримували її певний час «у складчину». 10 000 рублів виділили губернське і повітове земства; у кінці вересня 1917 р. 15 000 рублів через «Просвіту» виділили кооператори + жителі Павленків. Невелику плату за навчання дітей у гімназії вносили і їхні батьки.

13 жовтня 1918 р.

До Полтавської Козачої Громади.

Громадо Козача!

Павленківське т-во „Просвіта", що заснувалось весною 1917 року на Павленках з метою допомогати оскільки можна культурному розвиткові місцевого населення через улаштування відповідних лекцій, концертів, вистав, та заснування шкіл для дорослих та дітей неграмотних, що так чи иникше не спромоглись добути освіту, провадить уже другий рік свою працю і має добрі наслідки своєї роботи. Окрім того т-во „Просвіта" відчинило на Павленках середню школу-гімназію для хлопців та дівчат з усіма правами державних гімназій.

Справа утворення середньої школи, є справа складна і дуже трудна, бо вимагає багато коштів, дорогої організації та обстановки. Для такої школи треба гарних, дорогих приладів навчання, а головне треба відповідного будинку з гарним майданом деб діти могли відпочити та розважитись після праці в школі. Але ж не дивлячись на всі труднощі. Т-во „Просвіта" не зупинилось ні перед чим і відчинило середню школу, бо воно добре розуміло, що й надалі, і до цього часу ніхто не поклопочиться за: щоби велика околиця Полтави, Павленки мали свою середню школу.

Для послуг дітей багатих батьків були багато ріжних шкіл — гімназії, реальні семинарія технічні та инші, а демократ,

бідняку трудно було попасти до їх.
Просвіта подбала, що би школа, яку утворила
вона, булаби школою демократичною,
Себто народнього, що і бідні діти за невелику
платню здобували такуж науку і такі
права, як здобувають діти заможніх бат.
На допомогу „Просвіті" прийшли земства
та город і забезпечили школу коштами,
небезпека з цього боку зникла, але з другого
загрожує досить серьезно і може школа
завмерти. Річ в тому що на Павленках
немає відповідного будинку, який би можна
було наймати або арендувати, а переводити
гімназію до центру міста немає ніякої
рації, бо не справдить вона своїх головних
завдань — служити народу і бути серед його
От тому виникла думка вжить всіх зас
бів аби в недалекому часі гімназія мала
власний будинок на Павленках. Товари
ство „Просвіта" звернулось до банків, кооперативів та всяких инших організацій з за
ком жертвувати на будування гімназії
і вони відгукнулись — по сей час має жерт
по над 40000 карб, та маєм по над 40000 к
від лотереї, що була улаштована за-для цієї
мети; таким чином маєм 80000 карб, а
до кінця року надіємось мати до 100000 карб
Коли б до цього ми мали ще грунт для буді
то справа наша булаби близько від здійснен
Гадаємо що ні земства, ні держава ні город
не відмовили би нам в допомозі в вели
ких розмірах. І от тому, звертаємось
до Вас Козаки Полтави і прохаємо прийти
своїй перший середній школі на допомогу
грунтом з Павленківської площі

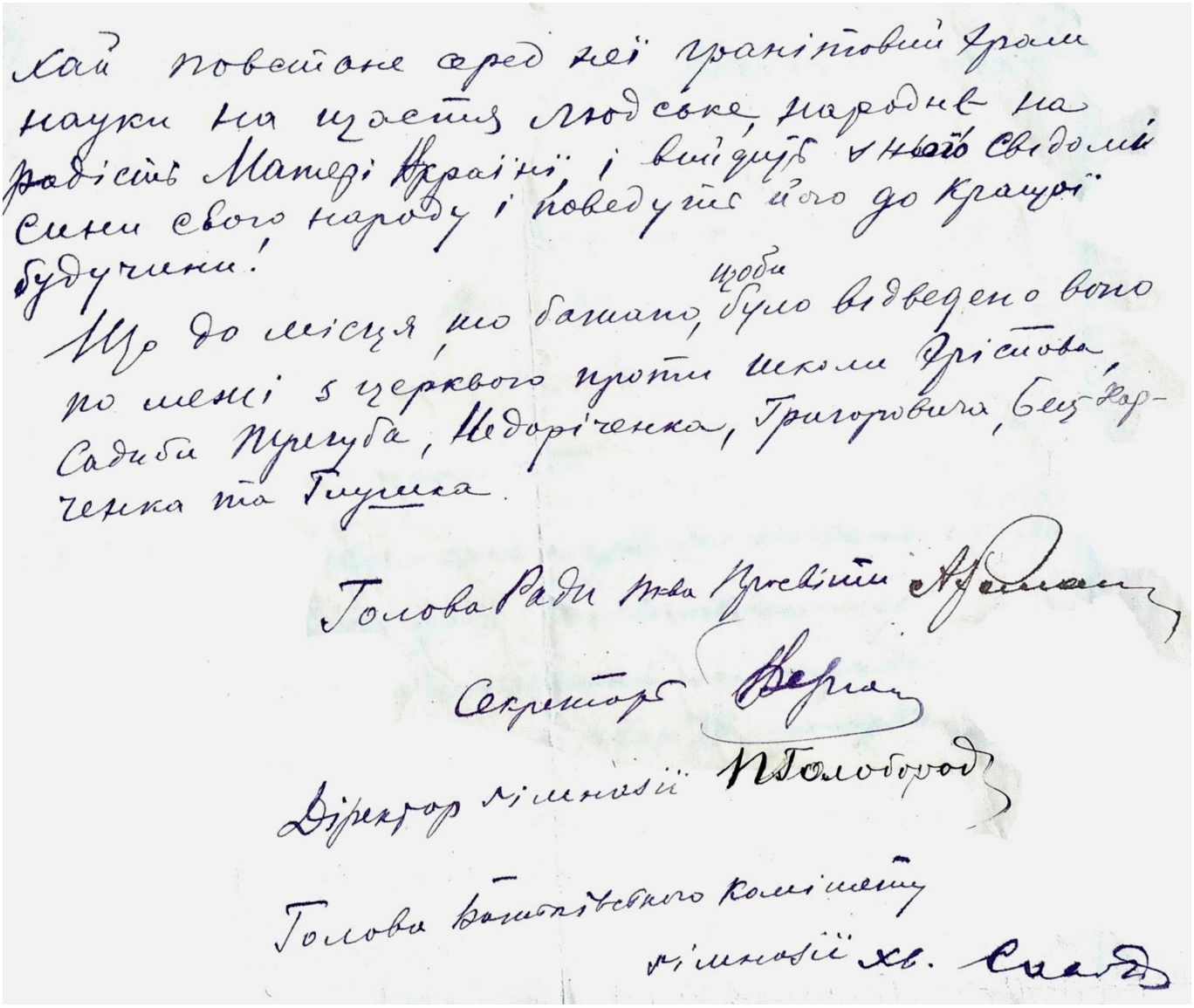

**Полтавська волосна народна управа // Державний архів Полтавської області. Р. 1068. Оп.1, Спр.1. – С.32, 32 об., 33.*

І нарешті – дозвіл на відкриття гімназії! Клопотав про це директор гімназії Павло Григорович Голобородько. 7 грудня 1917 року в Секретаріаті освіти УНР було розглянуто і схвалено заяву на створення Павленківської міської гімназії в Полтаві (на основі прийнятого 5 грудня законодавчого акту «Про тимчасове шкільне управління», який підготував керівник Секретаріат – перший міністр освіти України Іван Матвійович Стешенко). Станом на грудень 1917 року гімназія називалась 2-га українська. Після того, як неподалік від будівлі гімназії влітку 1918 року було вбито Івана Стешенка, гімназія до кінця існування носила його ім'я.

Станом на грудень 1917 року в перші три класи гімназії було прийнято 78 дітей. Два з цих класів були підготовчими. Але в наступні роки цей будинок став затісним.

Під час «другої» радянської влади в березні-липні 1919 року всі заклади освіти перевели на державне фінансування. Вже тоді велася підготовка до створення «єдиної трудової школи» замість усіх закладів загальної освіти різних типів. Але під час денікінської окупації Полтави (29.07-10.12.1919 р.) закладам освіти з українською мовою навчання у фінансуванні було відмовлено. Тоді на допомогу гімназії прийшов просвітницький союз «Українська культура», який утримувався за кошти кооператорів (голова батьківського комітету гімназії й голова бюро районної філії «Української культури» Федір Іванович Савон), надавши їй 55 тис. крб. Ще 1582 карбованці надали залізничники із сусідньої *станції Полтава-Київська*. Та загалом гімназія діяла завдяки ентузіазму педагогів і громадськості. Нам невідомий повний перший склад гімназії на

Павленках. Крім П.Г. Голобородька і його дружини Людмили Митрофанівни, працювали учителями: з 08.1918 по 08.1919 Іван Олексійович Марченко (1892-1968) – в майбутньому професор-математик, а після нього – Трохим Захарович Тимошенко (батько актора комічного жанру Юрія Тимошенка / «Тарапуньки»).

У грудні 1919 р. встановилася «третя» радянська влада (здавалося – остаточно). Звісно, що до діяльності гімназії більшовики відносилися з великою підозрою.

У червні 1920 року було організовано «Лист культпросвітного відділу при Союзі хімічних виробництв», в якому трудящі просять використати приміщення гімназії імені Стешенка для школи членів цієї профспілки і відкриття в ньому спеціальних курсів для робітників хімічних виробництв (хоч такі на Павленках і не водилися).

На літо 1920 р. в гімназії було 11 працівників. У липні - серпні 1920 року в Полтаві була завершена давно задумана більшовиками реформа загальної освіти (вона розпочалася ще взимку того року), й усі заклади початкової та середньої освіти, що існували раніше, втратили певний статус. Деякі заклади (церковнопарафіяльні школи, хедери) були закриті; на основі інших створені «Єдині трудові школи», у т.ч. шляхом об'єднання закладів. На основі української гімназії імені Івана Стешенка була утворена Єдина трудова школа, яка деякий час мала ***№19*** (вул. Бокова №17). У першій половині 1920-х часто відбувалося перейменування закладів та їхнє злиття. Наприклад у 1920-му році спочатку «трудовою школою №5» називалася «Полтавська українська дівоча гімназія» в 1918/1919 рр. (до 1918 - колишнє Єпархіальне жіноче училище; після її закриття №5 мала сучасна школа №7). Але станом на 1924-й рік колишня українська стешенківська гімназія вже давненько була школою №5. Номер, під яким відома й донині, ця школа, орієнтовно, отримала в 1921 році.

Етапи історії школи №5 м. Полтави (на Павленках) і її попередників

5.3. Єдина трудова школа-клюб №19 (09.1920 - ?), україномовна.

Як було вже сказано, гімназія імені І.Стешенка на Павленках із 09.1920 р. стала «трудовою школою №19» (вул. Бокова, 17). *Список учителів на 01.12.1920 р.:*

- Анцибор Надія Степанівна, 30 р. – з 09.1919 р., викладає географію та історію.
- Бондаренко С.М., жін., з вересня 1919 р., - викладає ручну працю, веде клубну роботу.
- Бондаренко Х.Ф., чол., з листопада 1920 р., - викладає ліпку, веде клубну роботу.
- Блаубах Ельзбет Еміліївна, 36 р. з травня 1920 р., - викладає німецьку мова; клюбна робота.
- Васильов М.І., 67 р. – з 01.1920 р., викладає ручну працю.
- Голобородько Людмила Митрофанівна, 40 р. – з 09.1918 р., викладає рідну мову, має клас.
- Голобородько Павло Григорович, 39 р. – голова педради; з 09.1917 р.; викладає історію.
- Гуменюк С.Я., 20 р. – працює із 01.1920, веде ігри, клубну роботу.
- Казначеєв Григорій Тимофійович., 35 р. – працює з 10.1920 р.; малювання; клюбна робота.
- Кам'яник Андрій Григорович 25 р. – з 10.1920 р., викладає математику; клюбна робота.
- Колонтай Олекса Маркіянович, 35 р. – з 09.1919 р., викладає географію і природознавство.
- Коропов Григорій Петрович, 25 р. – з 09.1917 р., викладає співи, заступник голови педради.
- Лебедєва Р.С., 17 р. – з 11.1920 р., викладає пластику.
- Лихопой Валентина Степанівна, 25 р. з 11.1920, викладає арифметику і рідну мову, має клас
- Нельгівська Олександра Павлівна, – з 09.1919 р., викладає арифметику і рідну мову, має клас.
- Петренко Наталія Митрофанівна, 27 р. – з 09.1918 р., викладає арифметику, має клас.
- Пильний Ф. Йос., 33 р., - працює з 11.1920 р., викладає ритмічну пластику, клюбна робота.
- Самійленко Л. Ів., 24 р. – з 09.1919 р., викладає рідну мову, має клас.
- Сорензон С.М. 35 р., - із січня 1920 р., викладає музику, веде клубну роботу.
- Хромченко Марія Павлівна, 34 р. – з 09.1917 р., викладає арифметику і рідну мову, має клас.
- Ефер Є.Ф., 40 р., з листопада 1919 р. діловод, завідує господарством.

Зі складу 1917 р. в грудні 1920 р. залишилося троє. Дехто із перелічених учителів буде працювати до розгрому школи влітку 1927 р.; а дехто - в 9-й та сусідніх школах.

5.4. Професор Григорій Ващенко – про школу на Павленках

У кінці осені 1920 року професор Григорій Григорович Ващенко деякий час проживав у приміщенні школи, і навіть трішки викладав у ній. Нижче ми подаємо фрагмент його спогадів, які потребують коментарів (бо написані через десятиліття).

Григорій Ващенко. Історія однієї школи (спогади) // Визвольний шлях. Кн. 3/51 (125), березень 1958. С. 307-309 (Л.Б.: із невеликими скороченнями укладача):

Одного разу Юрій Петрович[1] зустрівся на вулиці з Павлом Голобородьком, керівником шостої[2] трудової школи, що розмістилась на Павленках. Це був видатний і талановитий педагог. Крім університету, він закінчив спеціальні педагогічні курси, організовані в Петербурзі для учителів кадетських корпусів… На курсах Голобородько познайомився з новими педагогічними течіями і особливо захопився ідеям… педагогічного естетизму. Всі ідеї Голобородько переробив відповідно до національних властивостей українського народу і до історичних завдань. У 1917 р. він став на чолі гімназії, що потім була названа Стешенківською.

У скорому часі гімназія стала одною з найкращих шкіл в Україні. Навчально-виховна робота в ній мала характер справжнього високого мистецтва. Вона захоплювала як учнів, так і учителів. Учні виховувались у дусі високого християнського гуманізму на українських національних засадах. Але школа виховувала не тільки учнів, а й доросле населення. Павленки, де містилась школа, були диким пригородом Полтави. Там жили в більшості ремісники, дрібні крамарі й урядники. Звичаї й поведінка мешканців Павленків були не тільки не культурні, а навіть дикі. П'янство і бійки були там звичайним явищем. Мешканці центральних частин міста боялись вечорами ходити на Павленки... За два-три роки існування гімназії імені Стешенка Павленки зовсім змінили своє обличчя. Припинилось хуліганство, на вулицях вечорами замість диких вигуків і горлання, лунали стрункі й мелодійні звуки української пісні, широко розгорнула роботу "Просвіта". Велику роль у цьому переродженні відіграла школа. Вона стала ніби культурним осередком для Павленків. Діти приносили зі школи цікавість до знання, чемність, навички культурної поведінки, любов до свого народу, до його традицій, до наших письменників і культурних діячів. Населення зацікавилось школою і потягнулось до неї. Воно пишалось зі школи, що стала для нього дійсно рідною, всіма засобами підтримувало її й училося. Пліч-о-пліч працювала зі школою й "Просвіта". Спільній праці особливо сприяв енергійний кооператор Федір Іванович Савон.

— Дуже радий вас бачити, — звернувся до Юрія Петровича Голобородько. Я часто думав про вас. Ми давно вже з вами не бачилися. Я знаю, що ваша родина живе тепер у Біликах. Як ви живете? Невже щодня ходите на Шведську Могилу?

— Раніш ходив, а це тижнів три живу в Полтаві.

— Тоді знаєте що? Переходьте до мене. Окремої кімнати я вам не дам, бо сам маю лише одну кімнату, де ми живемо з дружиною. Але при моїй квартирі є світлий і теплий коридор. Поставимо ширму, і ви будете почувати себе зовсім незалежно. До речі, може ви узяли б у нашій школі декілька годин української мови?

— З великою охотою. Я зберу таким чином матеріял для своїх лекцій з педагогіки.

Того ж дня Юрій Петрович переселився у Стешенківську школу.

На другий день він пішов на лекцію у четверту клясу. Перш за все його дуже приємно вразив її вигляд. Це була привітна кімната, чиста, з добре пофарбованою підлогою, прикрашена квітами в гарних горнятках з українськими орнаментами. На стінах висіло декілька образів у гарних рамках, оздоблених українськими рушниками. Парти були однотипні, пофарбовані жовтою фарбою. Приємне враження справляли й учні. Не зважаючи на те, що це були діти пригороднього міщанства, вони були чисто одягнені: видно, що їх призвичаювали до чистоти й акуратності. Година пройшла жваво й цікаво. Діти виявляли велику активність: уважно слухали пояснення вчителя, з охотою відповідали на його запитання, самі ставили питання вчителеві.

На перерві учні поводили себе вільно, але дуже чемно. По коридорах було чути веселі дитячі голоси: діти сміялись, бавились, але все це в рамках пристойності.

Після закінчення своїх лекцій і розмови з директором Юрій Петрович спускався сходами мимо залі й зупинився. Там саме відбувалась година пластики. Провадила її красива жінка, що звалася Ада Рікторіон[3]. Під звуки піяніно рухались хлопці й дівчата в залі прибраній в українському стилі. Рухи дітей вражали грацією, поєднаною з природністю. Вираз дитячих облич свідчив про велике захоплення й задоволення:... Нічого спільного з нудними годинами гімнастики!

Живучи в школі, Юрій Петрович мав можливість познайомитись з учителями її та придивитись до їх роботи. Майже все це були ентузіясти-педагоги, а разом з тим — палкі українські патріоти. Всі вони були тієї думки, що панування большевиків скороминуче; український народ здобуде волю й заживе вільним щасливим життям. До цього світлого майбутнього і готували вони молодь, прагнучи всебічно розвинути її творчі сили...

Розглядав Юрій Петрович письмові роботи учнів: зошити були чисті.
На багатьох із них були візерунки. На них видна була не тільки ретельність учнів, а й прагнення до краси.

Дуже сильне враження справила на Юрія Петровича шкільна вечірка, і не так виконання дітьми пісень та деклямацій, як загальний настрій дітей. Саме повітря було насичене піднесеною радістю і щирою любов'ю до школи. В дитячих голосах, у виразах облич видно було, що школа відкрила для дітей незнані їм досі джерела світлої радости, і вони упиваються нею.

На вечірці було багато батьків і родичів учнів. Вони з великим захопленням слухали співи й деклямації своїх дітей. На їх обличчях теж світилась радість і любов до школи... Такими ж почуттями проймався і сам Юрій Петрович. Він забував на якийсь час про відділ освіти, про большевиків і починав вірити, що все це скоро минеться.

Але коли він виходив зі школи, а особливо коли був у відділі освіти, сумні думки й почування охоплювали його. Школа здавалась йому оазою серед похмурої пустелі, де панували злоба, насильство й безоглядна жорстокість.

Над школою повис Дамоклів меч. Фактично він висів над нею раніш. (В 1925[4] році школа була розгромлена. Директор школи Павло Голобородько був заарештований і засланий на Урал, його дружина померла, більшість педагогів були переведені в інші школи. На вчительських зборах діяльність Голобородька та його колеґ була названа контрреволюцією. Шоста школа перетворилась на звичайну совєтську трудшколу)[2].

Примітки:

[1] Г.Г. Ващенко виконав ці спогади у напівхудожньому стилі. Юрій Петрович Горовий – то літературний псевдонім самого професора Григорія Григоровича Ващенка (1878-1967), - українського вченого-педагога, який у 1918-1920 роках мав ділові стосунки з гімназією імені І.Стешенка.

[2] Описані події відбувалися в жовтні – грудні 1920 року. У документах цього часу школа вказується, як «трудова школа №19», а дещо пізніше – як «*5-та трудова*». Тому Г.Г.Ващенко помиляється з № школи.

[3] В архівних документах ця особа (Ада Рікторіон) нам не траплялася. Станом на кінець 1920 р. пластику в цій школі викладала 17-річна Лебедєва Р.С.

[4] Арешт П.Г. Голобородька в Полтаві стався у червні 1927 року. Тож Г.Г. Ващенко переплутав дату.

5.5. ***Педагогічний колектив школи №5 у 1920-х роках***

Адреса: вулиця Бокова №17

- Голобородько Павло Григорович, завідувач (42 роки)
- Блаубах Ельзбет Емілієвна (39 років).
- Голобородько Людмила Митрофанівна (1879-1927) – учителька, дружина завідувача школи.
- Данішев Степан Остапович (21 рік) – студент Полтавського інституту народної освіти, комуніст і активіст, у 1930-х – завідувач міським відділом народної освіти, викладач, а на рубежі 1940/1950-х років – проректор Полтавського педінституту, завідувач кафедри історії; автор монографії «Жовтень 1917 року на Полтавщині». Помер у 1968 році.
- Дубяга Марія Григорівна (40 років) – була вчителькою Павленківського початкового училища ще до революції. Випускниця Інституту благородних панянок 1882 року.
- Зубко Яків Пантелеймонович (25 років), у 1930-х роках заступник директора Полтавського, а потім – Одеського педінститутів. Репресований.
- Коропов Григорій Петрович– член ради громади Покровської автокефальної право-славної церкви на Павленках, регент її хору, вчитель співів. Пізніше працював у Києві, керував хором.
- Майфет Григорій Йосипович (21 рік, 1903 р.н.) – студент Полтавського інституту народної освіти, у 1930-х роках викладач педінституту, визначний літературознавець. Репресований, у 1960-х роках покінчив життя самогубством на Півночі.
- Микитенко Поліна Антонівна (27 років).
- Нельгівська Олександра Павлівна (31 рік)
- Пархомович Наталія Олександрівна (34 роки).
- Петренко Наталія Митрофанівна (32 роки) – сестра дружини завідувача школи.
- Хромченко Марія Павлівна (37 років).

Список працівників трудової школи №5 (станом на 1925/1926 навчальний рік)

Адреса: вулиця Бокова №17. Контингент учнів – біля 400 осіб.

- Голобородько Павло Григорович, завідувач (44 роки, укр.), вул. Бокова №17.
- Голобородько Людмила Митрофанівна (46 р., укр.) – вчителька, вул. Бокова №17.
- Петренко Наталія Митрофанівна (34 р., 1891 р.н., укр.) – вчителька, Павленківська площа №3.
- Биковська Марія Олександрівна (32 р., укр.) – вчителька, вул. Радянська №11.
- Биковський Василь Захарович (37 р., укр.) – вчитель, вул. Радянська №11, колишній офіцер.
- Блаубах Єлізавета Емілієвна (1884 р.н., німкеня) – вчителька, Сінна площа №13., пізніше перейшла працювати в школу №6.
- Герасименко Федір Андрійович (30 р., укр.) – вчитель, вул. Костянтинівська №6.
- Дубяга Марія Григорівна (1883 р.н., укр.) – вчителька, Міняйлівський провулок №3., пізніше перейшла працювати в школу №6.
- Зосимович Микола Віталійович (30 р., укр.) – вчитель, Заїжджий пров.; Покровська №21.
- Казначеєв Григорій Тимофійович (39 р., укр.) – вчитель, викл. ПІНО. Н-Миколаївський пров.,13.
- Коропов Григорій Петрович (30 р., укр.) – вчитель, вул. Шведська №16.
- Пархомович Наталія Олександрівна (36 р., укр.) – вчителька, вулиця Шведська №16.
- Омельченко Юхим Федорович (25 р., 1900 р.н., укр.) – вчитель, Сінна площа №26.
- Нельгівська Олександра Павлівна (1893 р.н., укр.) – вчителька, Кирпичний провулок №4.
- Фоміна Марія Євгенівна (21 р., укр.) – керівниця юних піонерів. Сінна площа №44.
- Бужинська Олександра Митрофанівна (41 р., укр.) – діловод і завгосп; вул. Загородня №29.

За адресою школи проживав також технічний персонал (опалювальник і дві прибиральниці).

Є ще один, недатований список працівників школи (на 1926/1927 навч. рік?) в якому додані:

- Цівика Олена Явдокимівна, 1900 р.н., в.о. завідувача, комуністка, Павленківська площа №15
- Яновська Марія Іллінічна, 1898 р.н., учителька. Павленківська площа №15 (кол. школа Єрісова)
- Красногляд Петро Дмитрович, 1887 р.н., учитель, Ново-Миколаївський пров. №13
- Булдовський Олександр Захарович, 1893 р.н., учитель, Павленківська площа №6.
- Курочка Анастасія Антонівна, 1905 р.н., учителька, Зіньківський переїзд.
- Лісовська Єфросинія Григорівна, 1890 р.н., учителька, проживала в Школі садівництва.

Січень 1925 року. *Учні 3-го класу школи №5.*

(Фото зберігається в родині нащадків Олексія Івановича Роговенка, 3-й ряд праворуч).

Учительки: Олександра Павлівна Нельгівська, Марія Григорівна Дубяга, яка працювала в школі ще з дореволюційного часу, та Єфросинія Григорівна Лісовська. Із учнів, мабуть, нащадки секретаря міськвиконкому, колишнього павленківського волосного писаря Терентія Сушка (жив по вул. Боковій №5), та священика Олександра Захаржевського (жив по вулиці Мясоєдова №31).

Печатка школи №5→

Заняття ще відбувалися в тому ж будинку, в якому до 1920-го року діяла Українська гімназія імені Івана Стешенка, за адресою: вул. Бокова №17.

На жаль, архівні матеріали про діяльність школи в зазначений період майже не збереглися (точніше, є їхні фрагменти в різних справах, наприклад, кримінальних – стосовно її колишніх директорів і вчителів). А спогади, на яких побудована офіційна історія в музеї школи №5, не є надто достовірним джерелом інформації.

Після звільнення з посади П.Г.Голобородька, обов'язки директора якийсь час виконувала комуністка О.Я. Цівика, яку поселили в колишній школі імені Єрисова (як і деяких учителів). Про цю особу нам більше нічого не відомо.

Працювали О.З. Булдовський (1892-1941) – відомий співак і бандурист, а також Є.Г.Лісовська – дружина математика, професора М.О. Лісовського.

Список працівників трудової школи №5 (станом на 1930/1931 навчальний рік).
Як бачимо, від складу 1926/1927 н.р. у цій школі не залишилося жодного вчителя.

№	Прізвище, ім'я, по батькові	р.н.	стать	націон.	партійн.	посада	Домашня адреса
1	Мокрієнко Степ. Сер.	1896	чол.	Укр.	безп.	Вчитель	Павленківська № 45
2	Оленьєнко-Оршан. Федор.	1900	чол.	"	"	"	Шкільна 3.
3	Дем. Лаврен. Вален.	1898	"	"	"	"	Сухочний 20.
4	Єрмілівська Олена Мих.	1900	жін.	"	КПБУ	"	Кадемівська 9.
5	Коленник Петр. Демидов.	1909	чол.	"	ЛКСМУ	"	Лиманівська 4.
6	Тулинська Галина Олекс.	1904	жін.	"	безп.	"	Куликівська 45.
7	Кошелева Олена Мих.		"	"	"	"	Київська пр. 4.
8	Бар. Полина Васил.	1892	"	Німк.	"	"	Сінна пл.
9	Долгов Матв. Олекс.	1872	чол.	Укр.	"	"	Колонтаєвська 32.
10	Мамчинський Андр. Вас.	1903	"	"	"	"	Бистрівська 1.
11	Ентурре Антон. Григор.	1897	"	"	"	Слюсар	Бокова 14.
12	Галант Ольга Петрівна	1902	жін.	"	"	Вчит.	Водяний 3.
13	Конюратов Ант. Андр.	1888	"	"	"	"	Павленків. пр 7.
14	Бєлоусенко Федос Алекс.	1897	"	"	"	"	Сінний пр. 2.
15	Красноштан Серг. Сам.	1893	"	"	КПБУ	"	Катеринодарська 33.
16	Лебедева Ольга Антоніна	1884	"	"	безп.	"	Р. Люксембург 10
17	Мануйловська Марія Мих.	1898	"	"	"	"	вул. Гоголівська 10.
18	Кононенко Марія Григорівна	1900	"	"	"	"	Водякова 58.
19	Єрмолайчик Галина Тимоф.	1904	"	"	"	"	вул. Крупської 2.
20	Цимбалюк Марія Архипівна	1902	"	"	"	"	Сухочний 3
21	Шефер Галина Емельянівна	1897	"	"	"	"	Будьонівська 23
22	Мордвінівська Ев. Кол.	1896	"	"	"	"	Колонтаєвська 27.
23	Галай Марія Кононівна	1904	"	"	ЛКСМУ	Служ.	Мотрошева 65.
24	Вдовиченко Олекс. Митроф.	1884	жін.	Укр.	безп.	Служ.	Запорізька 29.
25	Медвинський Кол. Андр.	1888	чол.	"		Робітник	Бокова 17
26	Мельниченко Софія Іван.	1911	жін.	"		"	Бокова 7
27	Тіріхова Надія Петр.	1908	"	"		"	Майдан. пл.
28	Пушкарова Надія Дмитр.	1894	"	Рос.		"	Бокова 17
29	Шевченко Марія Мих.	1900	"	Укр.		"	Павл. пр. буд. школи
30	Бокова Віра Гавриїл.	1897	"	"		"	Павлів. пр. буд. шк.
31	Корнієнко Галина Іванів.	1898	"	"		"	Павлівськ. пр. 15.
32	Колошина Ган. Ігнатівна	1894	чол.	"		Служ.	Шк. собівництва.

Директором на один місяць у 1930 р. (відразу ж після закінчення Полтавського інституту народної освіти і перед переходом на партійну роботу) призначається *Григорій Павлович Пінчук* (1904-1992), у 1949-1957 рр. міністр освіти УРСР.

Директором школи №5 з вересня 1930 р. став *Степан Сергійович Мокрієнко* (1886 - 1981); його дружина – вчителька школи №9. Адреса її та ж: вул.Бокова №17.

1929 рік. Випуск 7-го (останнього) класу 5-ї трудової школи.

1940 рік. Учні 3-го класу 5-ї школи (стоять) на екскурсії

Вийшла Постанова ЦВК і РНК СРСР від 14.08.1930 «Про всезагальне обов'язкове початкове навчання» (не менше, ніж 4-хрічне). У містах вводилася обов'язкова 7-річна освіта. 5.09.1931р. ЦК ВКП (б) прийняв постанову "Про початкову і середню школу" (замість інтегрованих курсів рекомендовано навчати основам наук і здійснювати політехнічне навчання, у зв'язку теорії з практикою – вивченням основ виробництва). Школа перейшла на постійний розклад і режим (зокрема, на предметну систему й уніфікацію навчання). Знову вводять оцінки і домашні завдання. Із липня 1932 р. відновлена класно-урочна система навчання. Але метою школи стало виховання в політизованому середовищі.

5.6. Епізоди історії школи №5 у 1930 – 1941 рр.

Точно не відомо, коли на базі п'ятої трудової (7-річної) школи створюється середня школа (судячи з усього, в 1930 році). Тому, як бачимо, чисельність учителів зросла (с. 227). У 1932 році при школі діяв і лікнеп для робітників заводу «Метал».

Як і всю країну, в другій половині 1930-х років учителів школи №5 зачепило декілька хвиль репресій. Яків Георгійович Постольник (1900 р.н.), завуч і вчитель української мови в 1932-1936 рр. відбув 15 років «за націоналізм» (по доносу комсомольців); мав талант художника-оформлювача, і це йому допомогло вижити.

У жорна репресій потрапив у 1937 році колишній директор Рощинський Володимир Федорович (отримав 10 років позбавлення волі), завучі й учителі.

Вчительку географії та природознавства школи №5 м. Полтави до 1937 року – Гопкало Олену Андріївну (1893-1943?) після арешту 3 місяці тримали без допитів у тюрмі (де вона бачила, в *якому* стані волокли жінок після допитів у вщерть забиту камеру). Тому на єдиному допиті «чистосердечно» зізналася в усьому, що було заготовлено слідчим. І за таку сумирність отримала 8 років концтаборів у Карелії. Її вина: у 1917-1920 роках брала участь у роботі товариства «Просвіта». Цього було досить для «трійки», щоб визнати вчительку соціально небезпечною, як члена «украинской контрреволюционной националистической организации».

Школа станом на 1938 р. діяла у двох малих приміщеннях і двоповерховому будинку. Під 2-поверховим, очевидно, мається на увазі або будинок по вул. Боковій №17, або один із будинків колишнього волосного управління по вул. Боковій №5. Одноповерхові – то колишній будинок школи імені Ерістова (на початку 1930-х в ньому жили вчителі), та колишній церковний будинок, який після знесення церкви в середині 1930-х передали школі (див. с.91). Працювала школа у дві зміни, було понад 40 класів. Всі вони були україномовними. Директор школи Коваленко Г.Ю. мобілізований до армії, тому новим директором призначено Кравченко І.П. (з 01. по 09.1940 р.; відзначено, як один із найкращих директорів). У 1939/1940 н.р. школа ще була середньою (525 учнів), у т.ч.: 270 – I-IV класів; 181 – V-VII класів; 74 – VIII-X класів. Залишено на другий рік – 26 учнів, для повторного екзаменування – 27 учнів.

Серед кращих вчителів Полтави 1940 року відзначена вчителька 1-го класу школи №5 Ткаченко Юлія Антонівна (100% успішності).

З 1938/1939 н.р. вводиться обов'язкове вивчення російської мови в усіх школах СРСР. У 1940 р. ввели в дію велику російськомовну середню школу №25 (у зв'язку з курсом на русифікацію освіти), яка була скомплектована з колишніх учнів 5-ї і 9-ї шкіл. Ще восени 1940 року 6…10-ті класи і їхні вчителі перейшли до 25-ої школи. У 5-й школі залишились тільки 1… 5 класи. Вона стала початковою, у двох маленьких будинках (у зв'язку із розширенням території заводу «Метал», 2-поверховий будинок школи в січні 1941 р. був розібраний).

Директором початкової школи №5 від 09.1940 до 09.1941 р. був І.Д. Кондратенко.

Школа в роки німецької окупації Полтави (18.09.1941 – 23.09.1943)

Німецька окупаційна влада дозволяла тільки початкову освіту для населення окупованих територій. Діти старших вікових груп освіту не отримували.

Організація початкової освіти (1 – 4 класи) була доручена місцевому самоуправлінню під контролем окупантів. За цей час були видані в Полтаві «Буквар» (1 клас) і «Читанка» 2 клас. Навчання велося українською мовою.

В одному із двох приміщень школи була відновлена діяльність православної церкви, і для потреб навчання його не використовували (це колишнє приміщення церковно-приходської школи, яке і зараз стоїть перед новою будівлею школи №9).

Церква в ньому діяла до кінця літа 1945 року. Очевидно, священик цієї церкви викладав для учнів і «Закон Божий» (в журналі значиться отець М.І. Павловський). Був ще учитель, якого пам'ятають по імені: Петро Миколайович.

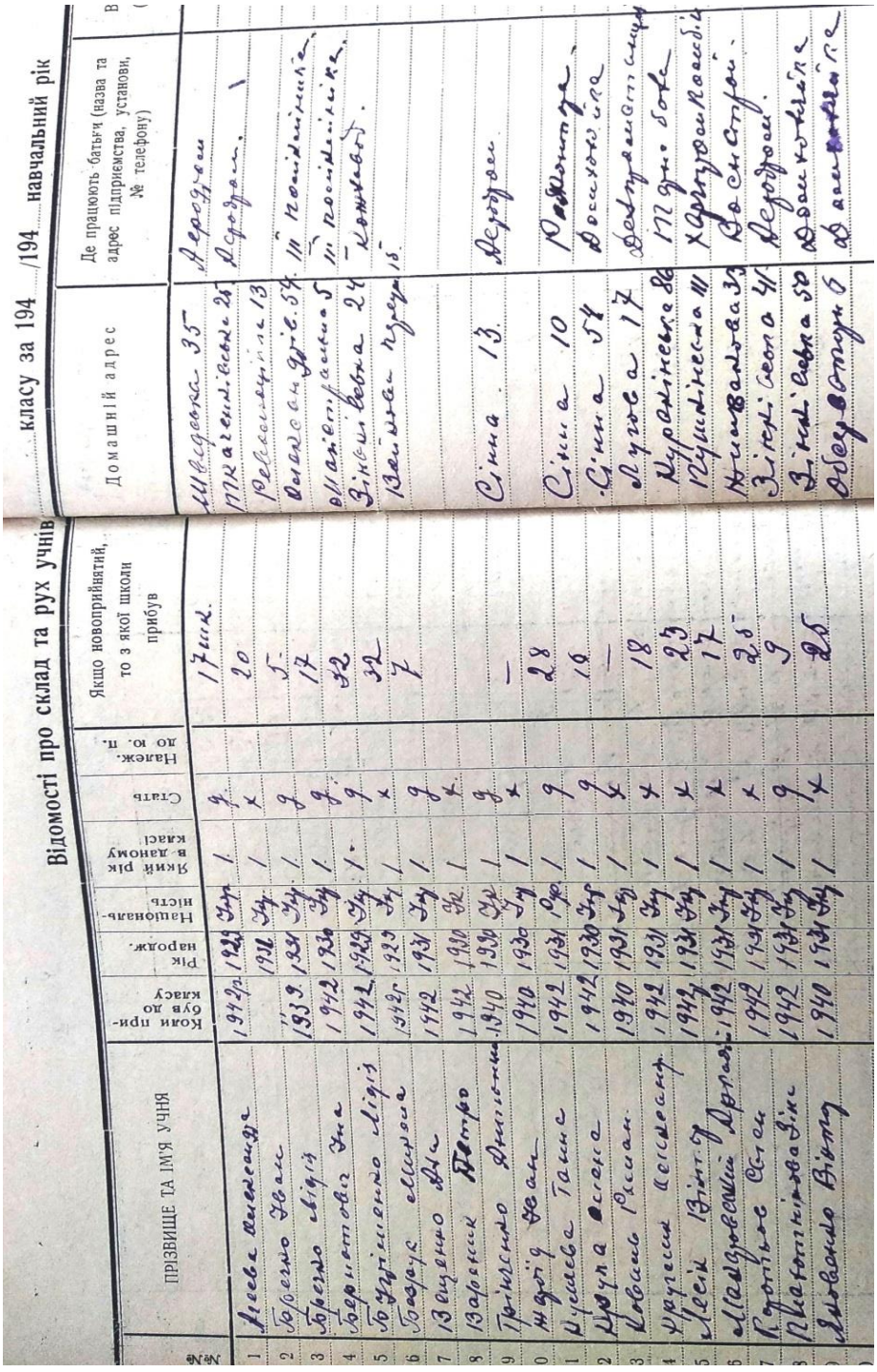
Відомості про склад та рух учнів ... класу за 194 /194 навчальний рік

№ №	ПРІЗВИЩЕ ТА ІМ'Я УЧНЯ	Коли прибув до цього класу	Рік народж.	Національність	Який рік в цьому класі	Стать	Належ. до к. п.	Якщо новоприйнятий, то з якої школи прибув	Домашній адрес	Де працюють батьки (назва та адрес підприємства, установи, № телефону)	В
1	Лєва Олександр	1942р	1928	Укр	1	ж		17 шк.	Шведська 35	Дворецкая.	
2	Бобешко Іван		1941	Укр	1	х		20	17 Жовтневої 28	1	
3	Бобешко Лідія	1939	1939	Укр	1	ж		5	Революції 13		
4	Бобешко Зоя	1942	1930	Укр	1	ж		17	Володарського 54	11 поліклініка	
5	Бобрищенко Лідія	1942	1929	Укр	1	ж		32	Шведська 5	11 поліклініка.	
6	Бобрус Ксенія	1942	1929	Укр	1	ж		2	Зіньківська 24	кочегар.	
7	Вакуленко Зоя	1942	1931	Укр	1	ж			Вакулинчук 15		
8	Вабовник Валентина	1942	1930	Укр	1	ж				Дворецкая.	
9	Гринченко Ярослава	1940	1932	Укр	1	ж		—	Січна 13.		
0	Жуйко Зоя	1940	1932	Укр	1	ж		28			
1	Жуйова Таїса	1942	1931	Укр	1	ж		18	Січна 10	Райвиконкома	
2	Жуйова Олена	1942	1930	Укр	1	ж		—	Січна 54	Водоканалстроя	
3	Ковань Оксана	1940	1931	Укр	1	ж		18	Січна 17	Облуправління	
4	Урецкая Александра	1942	1931	Укр	1	ж		23	Луначарського 86	177 дит. сад	
5	Хлєбік Віктор	1942	1931	Укр	1	х		17	Куйбишевська 111	Художньо-вироб.	
6	Шадурський Юрій	1942	1931	Укр	1	х		25	Жигалівська 33	Во ск. Стрій.	
7	Ротенко Оля	1942	1931	Укр	1	ж		9	Зіньківська 41	Дворецкая.	
8	Шаповалова Зіна	1942	1931	Укр	1	ж		25	Зіньківська 52	Облвиконкома	
9	Яковенко Віктор	1940	1931	Укр	1	х			Дібровицька 6	Облвиконкома	

← Як видно зі сторінки журналу обліку учнів 3-го класу, вони прибули із різних шкіл.

Для занять використовували будинок колишнього училища імені князя М.Єристова (в роки окупації Шведська вул. №1 = Павленківська площа №15).

Директором школи з квітня 1942 року вказаний Павло Семенович Коваленко. Його дружина теж була тут вчителькою. Їхні двоє синів – у червоній армії. Ніякою нацистської пропаганди вони не вели.

Цікаво, що частина класів школи розміщувалася і по вул. Покровській №38 *(с.159*). Очевидно, вона займала декілька кімнат у цьому будинку.

5.7. Школа №5 у післявоєнні роки (10.1943- 08.1960)

Заняття в школі були відновлені на самому початку жовтня 1943 року, майже відразу після деокупації Полтави (23.09.1943). Оскільки школи №9 і 25 були зруйновані й не діяли, то школа №5 із початкової стала неповною середньою (*НСШ №5*, 7-річною), й разом із НСШ №16 і СШ №17 прийняли дітей із мікрорайонів обслуговування зруйнованих шкіл.

Як і в роки німецької окупації, на жовтень 1943 р. школа мала два будинки: по вул. Шведській №1 (він же – Павленківська пл. №15, колишня школа Еристова, с.217), і по вул. Войкова №38 (тепер – Покровська), с.159. У першому будинку станом на 01.10.1943 року були частково вибиті шибки і пошкоджений залізний дах.

Оскільки в 1941-1943 рр. школа була початковою, то в її штаті було тільки 4 вчителі. Директором НСШ №5 станом на 01.10.1943, як і в роки німецької окупації, був П.С.Коваленко (жив у приміщенні школи по Павленківській площі №15).

Станом на 18.10.1943 р. до навчання в НСШ №5 приступили 390 учнів 1-х…7-х класів. У 1-й клас на цю дату вступили 84 учні (два комплекти). Учителів у школі стало 6, але переважно – молодших класів.

Заняття проходили в три зміни, без електрики (до 1947/48 н.р.). На 11 комплектів класів було 5-6 кімнат, 22 парти і 25 стільців, підручників і зошитів було обмаль. Хтось приносив стільці з собою, комусь доводилося сидіти на долівці чи стояти…

А 15.11.1943 учнів у школі було 447 учнів (+ ще 40 дітей не охоплених навчанням).

Станом на 10.04.1944 р. в школі навчалися 420 учнів (237 дівчат + 183 хлопці). Не ходили в школу 55 учнів (37 хлопців + 18 дівчат): нічого було одіти й взути, або через хвороби. А хтось із дітей уже працював, бо нікому було годувати родину.

Директором НСШ №5 станом на січень 1944 року вказаний Климко. Він отримував нарікання і за великий показник неохоплених навчанням дітей на ділянці школи, і через найнижчу серед шкіл Полтави успішність навчання учнів.

Оскільки учні середніх і старших класів у роки окупації не навчалися, багато з них стали сиротами і напівсиротами, то в класах виникли проблеми з дисципліною. У 5-му класі, наприклад, сиділи 15-17-річні переростки. Вони зривали заняття, не пускали в клас учителів і навіть директора; хуліганили і йшли на кримінал.

По-перше, для вирішення названої проблеми, на початку 1944/1945 н.р. у школах введене роздільне навчання дітей. В районі Павленків і поблизу них *дівчачими* стали школи *№5* і №16 (на розі вул. Сінної і Шевченка), а хлоп'ячими – №7 (вул. Балакіна) і №17 (вул. Сінна). По-друге, хуліганів відправили в ремісничі училища (ФЗУ), де була дисципліна на зразок військової; їх одягли у форму й водили строєм. До 7-го класу, разом із загальною освітою, вони здобували професійну освіту на підприємствах.

І найголовніше: 01.09.1944 р. із неповного середнього освітній заклад став поступово переходити в статус *середньої школи №5*.

1 вересня 1944 року сформували два комплекти першокласників (75 учнів). А от других класів було вже 3 (94 учні). До восьмого класу прийняли 51 учня. На цю дату всі класи школи №5 були україномовними. Але впродовж осені 1944 року, в зв'язку з поділом шкіл на дівчачі й хлоп'ячі, а також зміною курсу на русифікацію, відбулися суттєві кількісні і якісні зміни контингенту учнів та вчителів.

На початок листопада 1944 р. в школі навчалося вже біля 800 дітей, із них біля 600 – учні молодших класів (І-х …IV-х). Станом на 6.XI.1944 р. сформували 6 (!)

І-х класів: три повністю дівчачих україномовних (129 дівчаток), і три змішаних російськомовних (149 дітей, у т.ч. 75 хлопчиків і 74 дівчинки). ІІ-гі класи теж переформатували: на два україномовних (67 виключно із дівчат), та два російськомовних змішаних (28 дівчат і 37 хлопців). ІІІ-х класів сформували два: один україномовний (із 48 дівчаток), та один російськомовний змішаний (21 дівчинка і 24 хлопчики). ІV-х класів теж стало два: один україномовний (із 48 дівчаток), та один російськомовний змішаний (18 дівчат і 22 хлопці). Всього в початковій школі тоді навчалися 433 дівчинки і 158 хлопчиків.

В україномовних класах навчалися виключно українці. А от, наприклад, у IV-му класі з російською мовою навчання із 40 дітей 17 становили росіяни, 19 – українці, 4 – євреї. Така мовна освітня політика пов'язана з тим, що із евакуації поверталися родини, діти яких навчалися в школах Росії. Чимало було й переселенців із Росії, та дітей військовослужбовців. Етнічний склад населення Павленків теж змінився.

V-VIII класи станом на 6.XI.1944 р. стали виключно дівчачими: 48 – у V-му, 74 – VI-му, 38 – у VII-му, 28 – у VIII-му класах (усього 188 дівчаток). На цю дату в школі вже працювали 26 учителів (14 – молодших класів, і 12 учителів-предметників). Із них тільки 9 мали вищу освіту, а 17 – середню.

Директоркою школи стала Катерина Кіндратівна Дігтяр (3.XI.1909 - †19.X.1982). Вона перебувала на цій посаді двадцять років: з осені 1944 по 1964 рік. До війни працювала вчителькою історії в школі №6. Її пам'ятають, як невтомну трудівницю, яка встигала турбуватися і про побут дітей, і про матеріальне забезпечення освітнього процесу, і контролювала якість уроків.

Завучем школи №5 працювала учителька географії Олена Михайлівна Мовмига (яка перейшла з 14-ї школи ще в 1937 р., після арешту попередниці – О.А. Гопкало).

У будинку школи в післявоєнні роки не тільки були класи, але жили й учителі та техпрацівники з родинами. У т.ч. родина директорки школи К.К. Дегтяр та її чоловіка Одуд Григорія Мироновича – директора сільськогосподарської профшколи-інтернату для інвалідів війни (що діяла по вул. Покровській, 38), до війни – директора школи №7.

З 1944 по 1953 рік школа №5 була жіночою, з 1953/1954 н.р. – знову змішаною.

З 1 вересня 1945 року *СШ №5* віддали колишню будівлю церкви (у ній були чотири кімнати, із них дві – з дерев'яною перегородкою, яка розсувалася і утворювався великий зал.). А будівлю школи по вул. Покровській 67б віддали в оренду для російськомовної початкової школи №9. Туди перевели початкові класи з російською мовою навчання, набрані восени 1944 року. Тому в 1945/1946 н.р. середня школа №5 знову стала українською жіночою; кількість учнів у ній знову зменшилася. У 1945 році набрали учнів у 9-й клас.

У 1947 році відбувся перший післявоєнний випуск 12-ти десятикласників. Вже в 1946/1947 н.р. школа стала однією з найкращих у Полтаві за успішністю.

У 1948 році відкрито перший на Україні виробничий клас. У тому ж році школі №5 передано приміщення 9-ї школи по вул. Войкова (Покровській) №*67-б* на п'ять кімнат, в яких до 1960-го року навчалася частина учнів початкових класів.

У 1951/1952 н.р. в школі навчався 621 учень.

З 1958 р., замість обов'язкової 7-річної, введена обов'язкова 8-річна освіта. Введене поняття «*Середня загальна трудова політехнічна школа з виробничим навчанням*» (термін навчання з 1958 по 1964 р. був 11 років, пізніше – 10 років).

До 1960 року освітній процес відбувався у трьох невеликих будинках (*с.92*).

Учителі й випускники 1948 року школи №5
(2-й випуск із середньої школи після війни)

На випускному фото 1949 року – дівчата із 5-ї і хлопці – із 17-ї шкіл Полтави.
Вони пізніше утворили п'ять сімейних пар.

Колектив учителів школи №5 в 1953 році.
По центру – директорка Катерина Кіндратівна Дігтяр

Учениці школи №5, 03.1954 р. На задньому плані праворуч – корпус школи в парку

Корпус початкових класів школи №5 по вул.Покровська,67б.

Директор - Дігтяр Катерина Кіндратівна (по центру), зліва - класний керівник Зоя Степанівна. 05.1951 р.

Із 1948 по 1960 рік у цьому будинку навчалися учні початкової школи.

Випуск 1957 року, фото учнів з учителями школи №5 (старої будівлі)

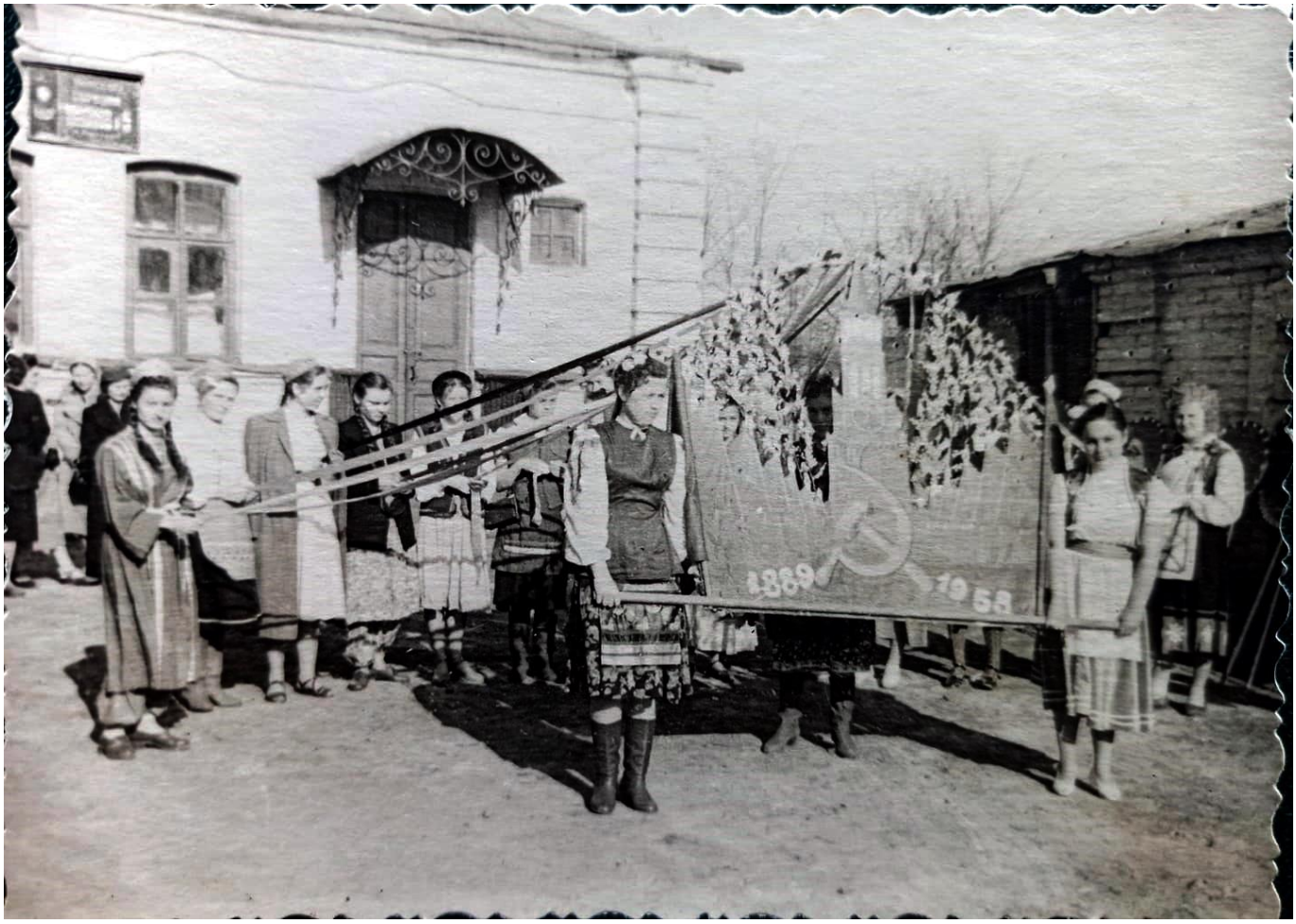

Біля входу до старого будинку школи №5. 1958 рік (нині – біля стадіону школи №9)

Див. також фото двох колишніх будинків школи №5 на с. 91.

Учні 1940 - 1950-х рр. найчастіше згадували таких вчителів – предметників:

- Харченко Данило Єрофійович – викладав українську мову й літературу;
- Пащенко Катерина Іванівна – прийшла в школу після Д.Є. Харченка;
- Фролова Ніна Володимирівна – хімію;
- Іващенко Євдокія Дмитрівна – фізкультуру;
- Дігтяр Катерина Кіндратівна – історію;
- Мовмига Олена Михайлівна – географію;
- Кириченко Марія Михайлівна – фізику;
- Роменська (Бутенко) Марія Степанівна – російську мову й літературу;
- Кирилова Наталія Ілінічна – біологію;
- Безобразова Лариса Петрівна – математику.

У жовтні 1956 року виконавчий комітет Полтавської обласної ради ухвалив проектне завдання прив'язки типового проекту школи на 880 учнів із стінами з крупних блоків у Полтаві на вулиці Жовтневій, 64. У 1957-1960 роках, на території колишнього лісопильного й тарного заводів, будували нове приміщення й спортивне містечко для школи №5. Була відведена ділянка під фруктовий сад і квітники.

У будівництві допомагали учні школи та їхні батьки.

1 вересня 1960 року відбулося урочисте відкриття новобудови школи №5 за адресою: вул. Жовтнева, 64 (з 2016 р. вул. Соборності); за парти сіли 910 учнів.

Зміна назв закладу за час його існування, 1917 - 2022 *(періоди, коли заклад мав певну назву)*:

Назва (період існування)	**Адреси в Полтаві**
2-га Полтавська Українська гімназія (1917-1918)	Вул. Бокова, 17
Українська гімназія імені Івана Стешенка (1918-1920)	
Полтавська українська трудова школа-клуб № 19 (1920-1921/1922), з терміном навчання 5 років.	
Полтавська трудова школа-клуб № 5 (1921/22?-1930), з терміном навчання 5, а пізніше 7 років.	
Полтавська середня школа №5 (1930-1940), з терміном навчання 10 років.	Вул. Бокова, 17; Павленківська площа, 15
Полтавська початкова школа №5 (1940-1943), з терміном навчання 5 років (1940/1941), а в період німецької окупації (1942/1943) – 4 роки.	Павленківська площа, 15 (вона ж – вул. Шведська,1) Вул. Покровська, 38
Полтавська неповна середня школа №5 (1943-1944), із 7-річним терміном навчання.	
Полтавська жіноча середня школа №5 (1944-1953), із 10-річним терміном навчання.	Павленківська площа, 15 (два будиночки). У наш час – вул. Шведська, 3.
Полтавська середня школа №5 (1953-1960), (змішана, із 10-річним, а в 1958/1964 рр. 11-річним терміном навчання).	
Полтавська середня загальноосвітня школа №5 (1960-2002), (із 10-річним, а до 1964 р. з 11-річним терміном навчання).	Вул. Жовтнева, 64 (від 2016 р. – – вул. Соборності, 64)
Полтавська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №5 Полтавської міської ради Полтавської області (спеціалізована, з 11-річним терміном навчання). 2002-2016 рр.	
Комунальний заклад “Полтавська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №5 Полтавської міської ради Полтавської області” (ЗЗСО №5), з 2016 р. *Тип ЗЗСО станом на кінець 2022 р.*: *Ліцей з початковою школою та гімназією.*	

5.8. Школа №5 від 09. 1960 до сьогодення

Після відкриття нового будинку школи її директоркою ще 4 роки продовжувала працювати К.К. Дігтяр (до виходу на пенсію в 1964 році).

В 1959-1963 рр. відбувався перехід від обов'язкової 7-літньої на 8-літню освіту, а термін повної середньої освіти продовжили з 10 до 11 років (з 1964 року повернулися до 10-літньої освіти).

Кожний наступний етап історії школи пов'язаний із особистістю її директора.

Задорожня Ольга Яківна (1964-1971). Заслужена вчителька України. Залучила шефів – турбомеханічний завод, – на спорудження навчальних майстерень.

Заяц Іван Іванович (1971-1974). Зміцнився шкільний хор – однин із кращих самодіяльних колективів міста.

Квачова Олеся Омелянівна (1974-1980). Проведено капітальний ремонт школи, модернізацію навчальних кабінетів, обладнання їх сучасними ТЗН.

Кловацький Володимир Вікторович (1980-2011) – учитель фізики, "Заслужений працівник освіти України", нагороджений нагрудним знаком "А.С.Макаренко". У школі декларувалося диференційоване навчання, сучасні педагогічні та інформаційні технології. У 1987 році, завдяки його наполегливості, добудували праву частину школи ↓. 2002-го року школу реорганізовано в спеціалізовану (поглиблене вивчення інформатики та іноземної мови). 2005 р. встановлена Почесна дошка Вчителю. В.В.Кловацький (1948 р.н.) був головою асоціації керівників навчальних закладів міста.

Жага Тамара Михайлівна від червня 2011 року – директорка *Комунального закладу "Полтавська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №5 Полтавської міської ради Полтавської області" (ЗЗСО №5).*

Тип ЗЗСО станом на початок 2023 р.: *Ліцей з початковою школою та гімназією*.

Реалізуються проекти "Школа любові й добра", "Демократична школа", відкрито музейну кімнату історії школи та народознавства.
На кінець 2022 р. в школі навчалися 928 учнів; штат – 81 одиниця персоналу.

Вхід до ЗЗСО №5 від вул. Миколи Духова (добудова 1986/1987 років, автор проекту М.А.Матяш.)

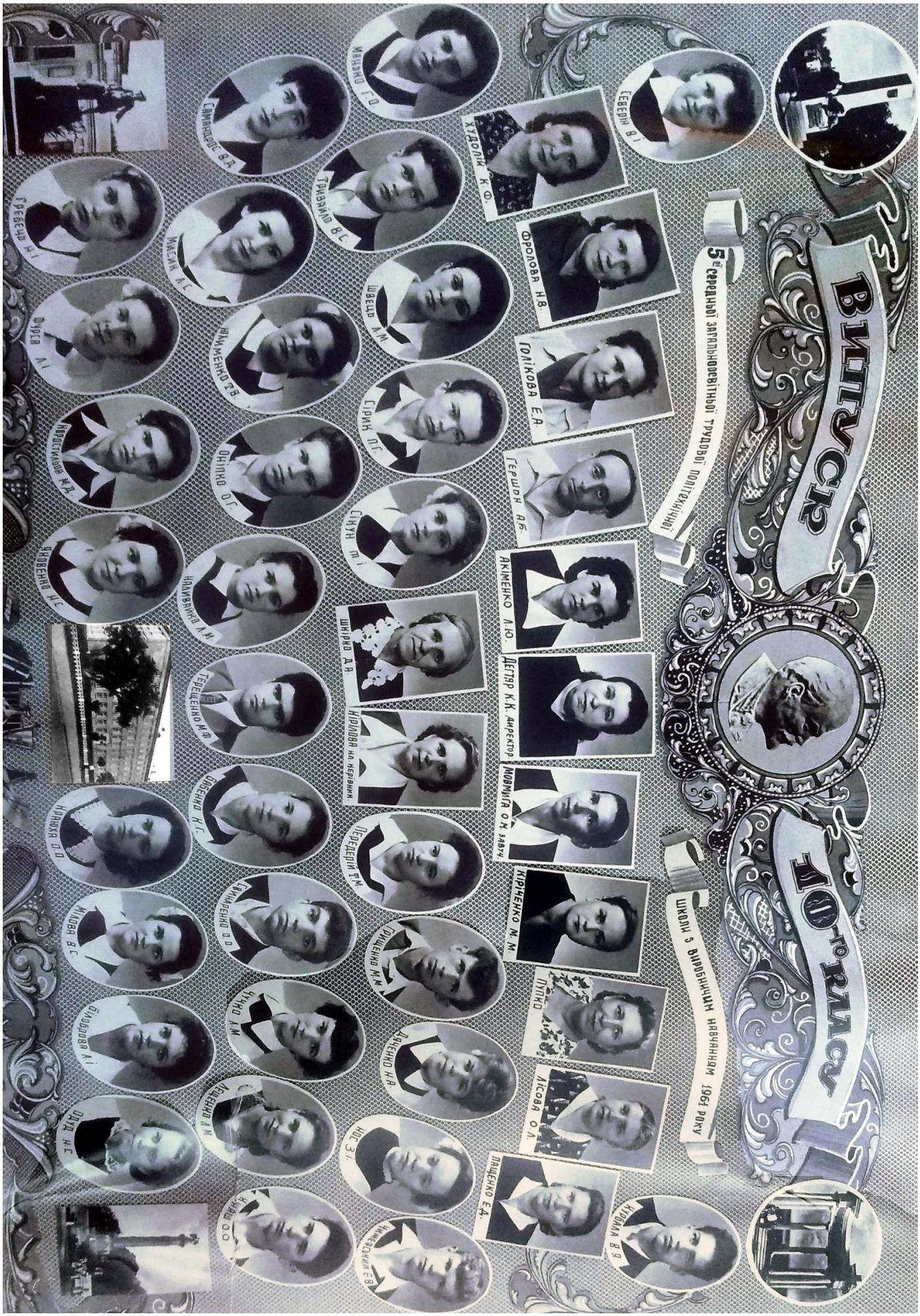
ВИПУСК
10-го РЛАСУ
5-ої середньої загальноосвітньої трудової політехнічної
школи з виробничим навчанням 1961 року
Гевєрін В.І.
Худолій К.Ф.
Фролова Н.В.
Голікова Е.А.
Гершон А.Б.
Акіменко Л.Ю.
Дегтяр К.К. директор
Мовмига О.М. завуч.
Кіріченко М.М.
Пупко
Лісова О.Л.
Лащенко Е.Д.
Куробала В.Я.
Ивашко Г.О.
Самандрос В.А.
Тривайло В.С.
Шведр Л.М.
Сірик П.Г.
Сікун М.І.
Шкірко Д.А.
Кірілова кл. керівник
Передерій Т.М.
Грищенко М.М.
Дяченко Н.А.
Нос З.І.
Чижевський Е.В.
Ч.Ч.Ко Л.М.
Лещенко Л.М.
Ч.Ч.Ко Л.М.
Білоброва А.І.
Міліова В.С.
Свинаренко О.О.
Кравха О.О.
Бабенко К.Г.
Терещенко М.Ф.
Наливайко Л.М.
Яковенко Н.С.
Коростильов М.Д.
Фурса Л.І.
Мисик Л.С.
Гребець Н.І.
Ахименко Т.В.
Оніпко О.Г.

Учителі (у т.ч. ветерани) школи №5 біля її нового будинку, перша половина 1960-х рр.

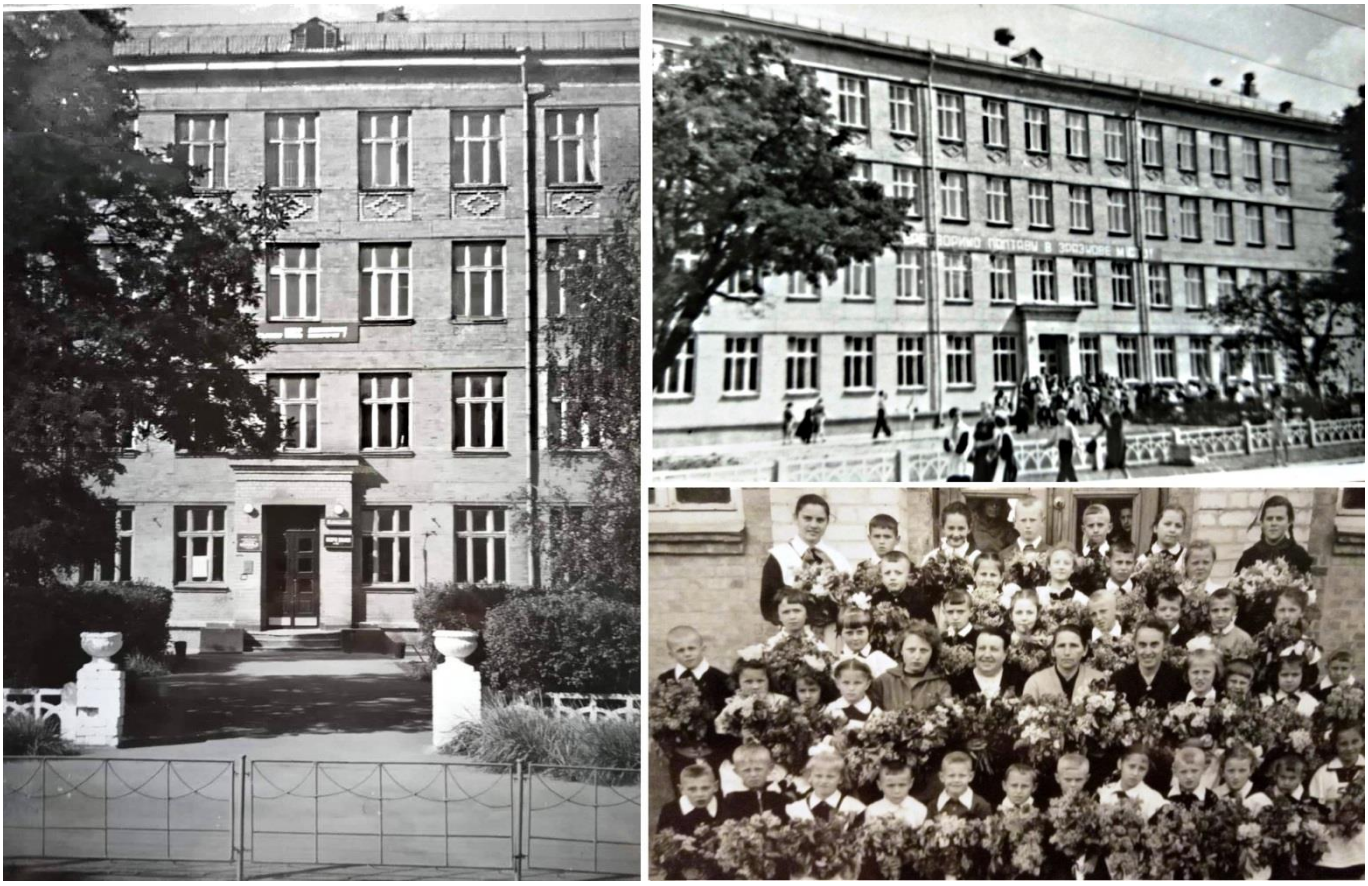

Школа №5 в 1960-х роках

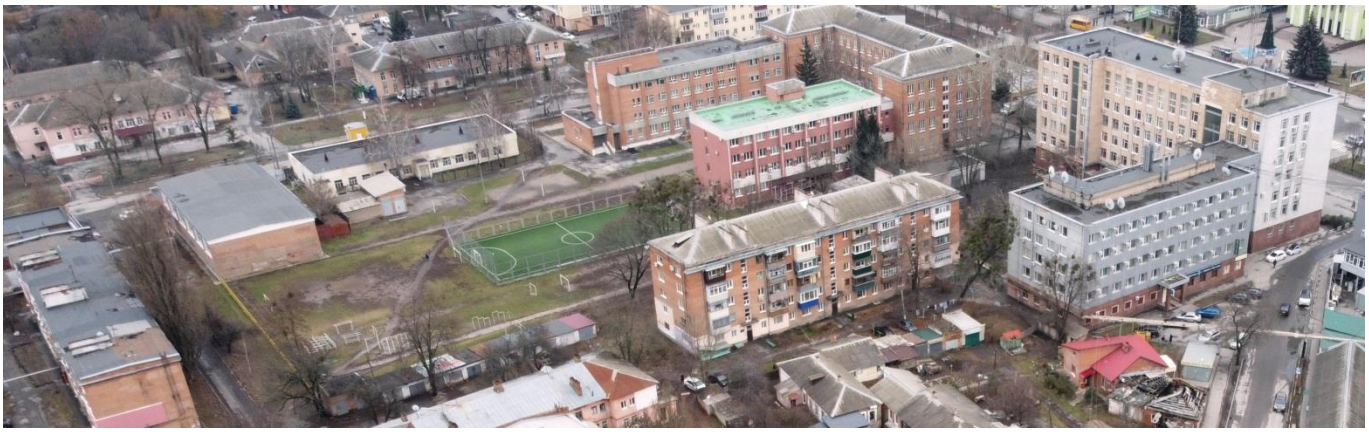

Будівля школи (вул. Соборності, 64) і навколишні території: фото 2020 року.
Див. також фото на с. 208-209.

5.9. 18-та трудова школа на Павленківській площі №15

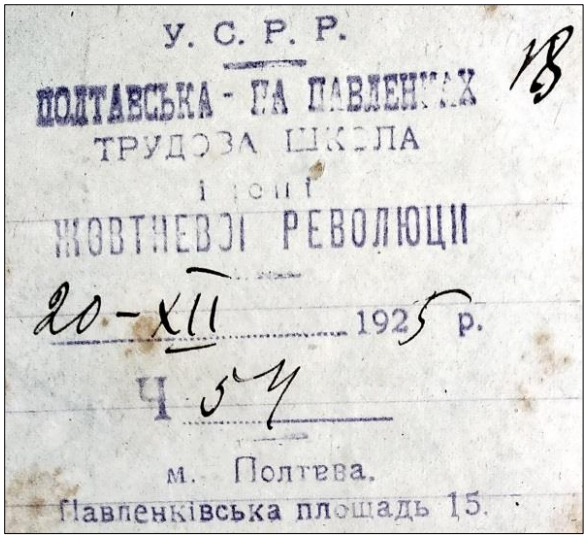

З 1920 року колишнє початкове земське училище імені князя Єристова перетворено на трудову школу. На початку 1920-х років ці школи часто змінювали нумерацію. Станом за середину 1920-х років це була *трудова школа №18* по Павленківській площі №15.

Відомо, що в 1919-му році цей будинок використовувався одночасно і для роботи єврейського училища – приватного хедера М.Б. Батшева.

У самому кінці 1920-х років будинок передали школі №5, а з 1960-го року – школі №9.

За списком виборців (грудень 1925 р.), в школі працювали 5 осіб: завідувач Чернявський Іван Терентійович (38 років), дві вчительки: Чернявська Марія Іллівна (26 років) → і Матійченко Зінаїда Яківна (27 років), та 2 прибиральники. Судячи з малої кількості вчителів, школа №18 була початковою.

Станом на 7.01.1931 року ця школа працювала в іншому складі. Замість родини Чернявських, працює родина Мезенцевих. Адреса школи станом на 1931 рік не вказана. Та зі списку вчителів школи №5 1926 р. бачимо, що чимало з них мають домашню адресу по Павленківській площі, 15. У той час, як за списком 1931 р. учителі й допоміжні працівники живуть в районі, де колись діяла школа №18 (на Юрівці – Міняйлівці – Нєкрасово). Тому робимо висновок, що школа №18 на той час перенесена на Юрівку, яку в 1929 р. приєднали до Полтави.

Будинок колишньої школи №18 (фото угорі – 1949 р., унизу – 2020 рік). У 1930-1960 – основний корпус школи №5, із 1960 - допоміжний навчальний корпус школи №9.

Вхід до прибудови, 1950-ті ↑

Етапи історії школи №9 м. Полтави і її попередників

<u>Попередники школи №9 до 1920-х років.</u>

Від якого часу слід вести відлік історії школи №9 м. Полтави?

- Знайомлячись із архівними документами зрозумів, що 1928 рік, як дата заснування цієї школи вказаний у її історії, - помилка (від 1928 чи 1930 року вона стала середньою, але існувала й раніше, та мала попередників до 1920-х років).

Насправді ж відлік історії школи потрібно вести з 1901 року.

5.10. Четверте міське початкове училище в пам'ять 19 лютого 1861 року

Це училище було відкрите 2 вересня 1901 року в кінці вулиці Кременчуцької в будинку М. і І.Левандовських. Утримувалося за кошти міського бюджету Полтави. Вулиця Кременчуцька з 1910 року перейменована на Куракінську (тепер - вулиця Соборності). Відомо, що будинок відставного поручика Михайла Петровича Левандовського розташовувався по вулиці Кременчуцькій між сучасними вул. Н.Левицького і зупинкою транспорту "площа Зигіна"; він давно знесений.

З 1908 по 1912 рік Четверте училище розташовувалося в домі Леща на початку вул. Зіньківської (зараз на цьому місці – магазини і риночок біля площі Зигіна). Можливо, на фото (*с. 201*) – будинок саме цього училища.

Із 1912 по 1920 рік Четверте міське початкове училище на спомин 19 лютого 1861 року розташовувалося за адресою: вулиця Пушкінська №147 (іноді вказують № 143, пізніше, від середини 1920-х - №145. Можливо, це не інший будинок, а зміна нумерації?).

Попечителями цього училища були: у *1902-1905 рр.* дійсний статський радник Дмитро Дмитрович Ахшарумов (1823-†1910, військовий лікар, письменник, революціонер-народник); у *1905-1917 рр*. – Іван Францевич Павловський (1851-†1922, викладач історії Полтавського кадетського корпусу, джерелознавець, відомий історик-краєзнавець. Жив неподалік від цієї школи).

Завідувачки училища часто змінювалися. У 1911-1912 н.р. – Марія Ерастівна Подпалова (з 1905 по 1911 р. – учителька цього закладу); у 1912-1913 н.р. Генрієтта Робертівна Берковська (Кржемовська), була вчителькою в 1907-1911 рр.; у 1913-1917 рр. – Таїсія Григорівна Вановська, проживала в будинку школи.

Першим серед учителів був Іван Казимирович Лашкевич (1902-1905). Він працював із 1875 р. у багатьох місцевостях. Останнє місце проживання – с. Мачухи під Полтавою. Відомий його лист до влади в лютому 1932 р. – із криком відчаю, перед голодною смертю.

У 1903-1907 рр. працювала Варвара Андріївна Морозовська, яка пізніше створить власну гімназію, а в 1920-х повернеться сюди, вже як учителька школи №9. Одночасно з нею – Віра Михайлівна Храпаль (Плахотіна). Із цього можна зробити висновок, що училище належало до 2-класних. Працювали сестри Параска і Марія Григорівни Сагарда (до 1913 р.), Ольга Олексіївна Чернявська і Марія Феофанівна Чернобаєва (1913-1917).

Вчителі співів: Іван Якович Сидоренко (1902-3) і диякон Покровської церкви на Павленках Антоній Іванович Ільченко (1905-1917). Учителями Закону Божого були Іван Якович Чаленко (1902-1905), майбутній директор педтехнікуму в Полтаві, активний діяч українського руху в 1917-1921 рр.; Василь Олександрович Цареградський (1903-1905), диякон Павло Григорович Вишегородський (1905-1913), протоієрей Петро Євфимович Михайловський (1915-1917).

Відомостей про цей заклад у 1917 – 1919 рр. ми не маємо. У першій половині 1920 року IV училище є в переліку закладів освіти (у ньому працювали 4 особи).

Упродовж 1920 року всі попередні типи шкіл були перетворені на «єдині трудові».

Четверте початкове училище отримало статус «трудової школи» із вересня 1920 року.

Із вересня 1920 року заклад мав назву «**21-ша українська трудова школа-клюб**» (вул. Пушкінська №147). Фактично набір учителів і заняття розпочалися з 1 жовтня 1920 р.

Між іншим, №9 на той час носила «російська совєтська трудова школа» (до 1920 р. – «гімназія сумісного навчання», заснована в роки Громадянської війни й російської агресії).

Зведення із двох списків учителів школи №21 (станом на кінець 1920 року):

- Адаменко Данило Флорович, 40 р., працює з 11.1920 р., викладає працю, закінчив Учительський інститут.
- Бистрова Ядвіга Федорівна (Фрідріхівна), 38 р., викладає французьку та німецьку мови. До революції працювала в Хорольському реальному училищі.
- Вашкова Оксана Лукішна, 25 р., працює з 10.1920 р., учителька 1-ї кляси; викладає загальні дисципліни. Освіта середня.
- Гордієнко Зінаїда Андріанівна (1885-1947), працює з 10.1920 р., викладає українську мову. Освіта середня. Жила по вул. Шведській №9. Вчителька Маріїнської гімназії з 1904 р.
- Дігтярь Ганна Тимохвіївна, 25 р., працює з 10.1920 р., учителька 2-ї кляси; викладає загальні дисципліни. Освіта середня.
- Зубенко Ганна Леонтіївна, 25 р., працює з 10.1920, викладає загальні дисципліни і в класі неграмотних. Має середню освіту.
- Кам'яник Андрій Григорович, 25 р., працює з 10.1920 р., викладач математики, закінчив Полтавські 2-річні педагогічні курси. Із 09.1919 – учитель школи ім. Івана Котляревського.
- Кійкова Агафія Іванівна, 21 рік, працює з 10.1920, викладає ручну працю. Закінчила школу імені Хрульова і не закінчила навчання в гімназії. Згодом перейшла в школу №7.
- Коломійченко Василь Григорович, 26 р., працює з 10.1920, викладає мову та літературу, закінчив Харківську художню школу.
- Писаревський Володимир Михайлович (1889-1938), працював у школі з 10.1920 р., викладав історію, закінчив Катеринославський учительський інститут. Під час Першої світової війни втратив ногу на фронті. Викладав українську мову, у т.ч. в Інституті інженерів с.-г. будівництва, м. Полтава. Розстріляний за рішенням трійки при УНКВС.
- Пугач Яків Іванович, 47 р., працює в школі з 10.1920 р., викладає співи, закінчив Харківські диригентські курси. Жив на Бабичівському пров. №11.
- *Ткаченко-Петренко Євген Арсенійович*, 39 р., працює з 10.1920, викладає російську мову, має університетську освіту. Раніше викладав у Хорольському реальному училищі. ***Голова педради***.
- Христенко Митрохван Трохвимович (1890-1939), працює з 10.1920, викладач математики, закінчив Учительський інститут. У подальшому, доцент Харківського пединституту, у 1937 р. заарештований і засуджений, помер в концтаборі біля Магадана.
- Чубова Поліна Василівна (1874-1937), викладала загальні дисципліни і в класі неграмотних. Засуджена до розстрілу в 1937 р.
- Чубова Софія Василівна, 38 р., працює з 10.1920 р., учителька 3-ї кляси, викладає загальні дисципліни; Освіта середня.
- Чубова Олександра Василівна (1879-1937). Завідувала в Полтаві школою сліпих. Жила з сестрами за тодішньою адресою школи (вул. Пушкінська, 147). Розстріляна в 1937 р.

Список учителів **школи №9** *станом на 10.1924 р:*

- Бабіренко Іван Овсійович, 27 років
- Бутник Марія Іванівна, 35 років
- Бистрова Гедвига Федорівна, 41 рік
- Гармаш Олександр Наумович, 40 років
- *Жуків Тимофій Іванович*, 54 роки (*учитель і завідувач школи від липня 1921 р.*)
- Зубенко Ганна Львівна, 43 роки
- Кам'яник Степан Григорович, 25 років

← (його фото, можливо з учительками школи).

Очевидно, тоді школа була з 5-річним терміном навчання.

В архіві нами знайдений недатований список вчителів (≈1925/1926 навчальний рік):
Жуків Тимофій Іванович, 1871 р.н., зав. школою з 01.07.1921. Вул. Костянтинівська, 28.
Бутник Марія Іванівна, 1887 р.н., учителька суспільствознавства і географії з 16.09.1922 р.
Бистрова Гедвига Федорівна, 1883 р.н., учителька німецької мови. Вул. Аннінська, 11
Гармаш Олександр Наумович, 1884 р.н., учитель малювання з 1924 р., вул. Новопроектована, 3.
Зубенко Ганна Леонтіївна, 1891 р.н., вчителька 2[а] класу; вул. Порохова, 4.
Кам'яник Степан Григорович, 1900 р.н., учитель рідної і російської мов, працює з 13.09.1923 р.
Морозівська Варвара Андріївна, 1874 р.н., учителька математики з 01.11.1925 р.
Матірна Марія Миколаївна, 1883 р.н., учителька ручної праці з 2.06.1922 р.
Пархомович Раїса Олександрівна, 1894 р.н., учителька 1-го класу, з 01.12. 1921 р.
Пугач Яків Іванович, 1873 р.н., учитель співів, з 10.09.1920 р. (пров. Бабичівський, 11)
Іорданова Надія Миколаївна, 1880 р.н., учителька музики з 1924 р.; вул. Кругла, 6.
Суворова Олександра Миколаївна, 1879 р.н., учителька фізкультури; вул. Садова, 1.
Чубова Поліна Василівна, 1874 р.н., вчителька 3-го класу з 20.10.1920; вул. Пушкінська, 145.
Старча Софія Олексіївна, 1901 р.н., піонервожата, канд. в члени ВКП(б), Комсомольська, 37.

Як бачимо, в 1925/26 н.р. 9-та трудова школа ще була з 5-річним терміном навчання.

Список учителів 9-ї трудової школи (вул. Пушкінська, 145), 1926 рік:
Лазько Михайло Павлович, 1893 р.н., завідувач школи. Жив по вул. Миколаївська, 10
Бистрова Гедвига Федорівна, 1883 р.н., вул. Анінська, 11.
Бутник Марія Іванівна, 1887 р.н., вул. Костянтинівська, 38.
Зубенко Ганна Леонтіївна, 1891 р.н., вул. Порохова, 4.
Іорданова Надія Миколаївна, 1880 р.н., вул. Кругла, 6.
Кам'яник Степан Григорович, 1900 р.н., проживав на вул. Покровській №39.
Лихопой Валентина Степанівна, 1894 р.н., вул. Костянтинівська, 16.
Матірна Марія Миколаївна, 1883 р.н., пров. Гайдарівський, 25.
Мигаль Кирило Григорович, 1904 р.н., кандидат в члени ВКП(б). Пров. Міняйлівський, 3.
Морозівська Варвара Андріївна, 1874 р.н., колишня власниця гімназії свого імені.
Пархомович Раїса Олександрівна, 1894 р.н., Шведська, 16 (її сестра - в школі №5).
Пугач Яків Іванович, 1873 р.н., проживав на пров. Бабичівському №11.
Суворова Олександра Миколаївна, 1879 р.н., вул. Садова,1 (працювала до революції в гімназії Н.О. Старицької; після школи №9 – у школі №10).
, 1886 р.н., репресований у 1937 р., вул. Короленка, 11.
Чубова Поліна Василівна, 1874 р.н., вул. Пушкінська, 145 (жила в будинку школи).
Старча Софія Олексіївна, 1901 р.н., піонервожата, канд. в члени ВКП(б), студентка ПІНО.

Як бачимо, чисельність учителів збільшилася, порівняно з 1924 роком. Швидше за все, це зумовлено переходом від 5-річного до 7-річного терміну навчання в школі.

Ліворуч на плані 1930-х рр. видно, що будинок по вул. Пушкіна №145 (адреса школи №9 до 1941 р.) розташований на тому ж місці, що зараз №155 (ДСЮШ №4, колишній к-тр «Комсомолець»):

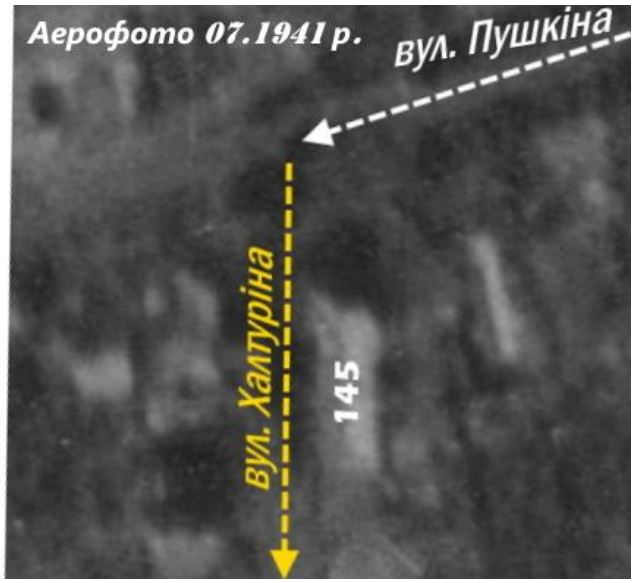

Курс на прискорення темпів індустріалізації на початку 1930-х років зумовив запровадження обов'язкової, безплатної семирічної освіти в містах. Уже в 1933/1934 навчальному році в Полтаві школи-семирічки становили 60% їхньої загальної кількості (середні школи – тільки 20%).

Станом на 1933 рік (1930?) по 1941 рік – **Фабрично-заводська середня школа №9**.

Випуск 7-го класу 9-ї трудової школи, 1929 рік. Посередині, можливо, директор М.П.Лазько.

З 1926 по 1933 рік завідувачем 9-ї школи працював *Лазько Михайло Павлович* (1893 р.н., уродженець с. Кустолово тодішнього Новосанжарського району, випускник Полтавського інституту народної освіти). У листопаді 1933 року його заарештували за звинуваченням у вигаданій «повстанській контрреволюційній організації». В лютому 1934 р. засуджений до 3-х років виправних таборів. Про його подальшу долю нам невідомо. Реабілітований у 1959 році.

Судячи з фото 1929 р., школа №9 була невеликою.

Список учителів 9-ї трудової школи (вул. Пушкінська, 145), 1930/1931 навч. рік.

Лазько Михайло Павлович, 1893 р.н., завідувач школи. Вул. Еллана Блакитного, 11а.
Бистрова Гедвига Федорівна, 1883 р.н., вул. Анінська, 11.
Вашкова Оксана Лукінішна, 1894. Пров. Глиняний, 6 (пізніше працювала в школі №1)
Гордієнко Зінаїда Андріянівна, 1885 р.н., проживала по вул. Шведській, 9. *У роки громадянської війни, працюючи вчителькою Маріїнської гімназії, послідовно боролася проти русифікації, за українську мову.*
Довганова Антоніна Петрівна, 1890 р.н., вул. Чубаря, 23.
Зубенко Ганна Леонтіївна, 1891 р.н., вул. Порохова, 4.
Іорданова Надія Миколаївна, 1880 р.н., вул. Кругла, 6.
Кісіль Євген Петрович, 1887 р.н., Гордіївський пров., 4.
Лебединський Микола Олександрович, 1901 р.н. Вул. Різницька гора, 12.
Левицький Антон Якович, 1894. Вул. Фрунзе, 12. Член ВКП(б).
Лихопой Валентина Степанівна, 1894 р.н., вул. Чубаря, 16 (донька відомого в районі лікаря)
Матірна Марія Миколаївна, 1883 р.н., вул. Гробіна, 23.
Мокрієнко Ганна Кіндратівна (1896-1981), дружина директора школи №5 (буд. школи).
Пархомович Раїса Олександрівна, 1894 р.н., вул. Шведська, 16.
Погорілий Данило Ларіонович, 1902 р.н.,вул. Жовтнева, 44.
Сиріца Марія Миколаївна, 1888 р.н, вул. Чубаря, 24.
Супрунюк Никифор Леонтович, 1909 р.н., вул. Пушкінська, 26. Член ВКП(б).
Хоменко Софія Іванівна, 1895 р.н., учителька початкових класів; вул. Прохорівська, 26.
Чубова Поліна Василівна, 1874 р.н., вул. Пушкінська, 145 (будинок школи).
Яценко Іван Васильович, 1899 р.н., вул. Ленінська, 17.

Чисельність учителів за 5 років зросла із 15 до 20-ти. Школа ще не стала середньою.

Точно не відомо, коли школа стала повною середньою. Але перший випуск десятикласників (із останнього класу середньої школи) відбувся в 1939 році. Як вже було сказано, до 1941 року школа розташовувалася на місці, де з 1950-х діяв кінотеатр "Комсомолець", а в наш час – дитячо-юнацька спортивна школа №4.

У вересні 1943 року будівля була спалена окупантами, і школу в неї не повернули.

Після 1933 р. директором школи був Ісаак Львович Фрідкін (1904 р.н., учасник війни, призваний в армію із евакуації, в 1942 р.).→

У 1939/1940 н.р. в школі №9 навчалося 394 учні (у т.ч. в 1-4 класах = 161, у 5-7 = 147, а в 8-10 = 86). Залишено на повторне навчання в класах – 26 учнів. Школа числилася серед групи з успішністю нижчої за середню. У числі кращих вчителів школи: Білай (російська мова і література); Романовський (математики й фізики), Шефер (природознавства), Владімірова Д.В. (іноземна мова), Тіссен (воєнізація), а також учителі молодших класів – Хоменко С.І. (2-й) і Паливода К.М. (3-й). Із цього робимо висновок, що більшість класів були однокомплектними, але учнів у них багато (до 40 в молодших класах, до 50 в середніх, і до 30 – в старших).

1938 р., старшокласниці школи №9. По центру – Марія Іваніщенко (фото надані її сином Ю.Шираєм).

У період німецької окупації Полтави (09.1941 – 09.1943) школа не діяла.

За звітом від 1.10.1943, школа №9 на вул. Пушкінська була спалена, залишилися тільки її зовнішні стіни. Як вже було сказано, про повернення в цей будинок школи після його відбудови мова не йшла (з 1950-х там діяв кінотеатр, зараз – ДЮСШ №4, адреса: вул. Пушкіна №155, *див. с. 245*).

До осені 1944 року в Полтаву почали повертатися із евакуації в Росії родини з дітьми (колишнього заводу «Метал»), які там навчалися в російськомовних класах. Тому при школі №5 (до того – україномовній) були відкриті сім російськомовних класів початкової школи (1-4). На відміну від україномовних класів, вони були мішаними (із дівчаток і хлопчиків); українська мова в них не вивчалася. Ці класи були переведені в окреме приміщення, яке тоді належало школі №5 – по нинішній вул. Покровська №67[б] (з 2000-х років на її місці охоронна фірма «Еверест», а старий будинок, який до 1920-х належав заможним козакам Поставним, знесли). У вересні 1945 року ці класи було виокремлено в *початкову російськомовну школу №9*.

Завідуючою школи в 1945/46 н.р. була Юлія Антонівна Ткаченко, яка до війни працювала в школі №5, і відзначалася й тоді як одна із найкращих вчительок міста.

З 1946 по 1948 рік директором школи №9 був Михайло Максимович Янбих, відзначений у числі кращих директорів Полтави (працював потім у школах № 3 і 25).

На вул. Покровській школа №9 діяла 3 роки, з 1945 до 1948 р. Навчання відбувалося в три зміни. Школа тоді була змішаною (і для дівчаток, і для хлопчиків).

У 1948 р. будинок повернули школі №5, а школі №9 був виділений будинок по вул. Жовтневій, 52 (тепер Соборності), але із якоїсь причини вона його не отримала. Школа стала дівчачою, і її перевели на пров. Госпітальний, 10 (тоді – Важничий).

Учительки початкової російськомовної дівчачої школи №9 (1945 – 1946 рр.). По центру – завідувачка школи Юлія Антонівна Ткаченко (1900 р.н., проживала по вул. Новозіньківська, 24). Стоять по центру: Заславська Галина Йосипівна, пізніше – учителька російської мови; Марія Лаврентіївна Омельченко (праворуч), Ніна Олексіївна(?) ліворуч; сидить ліворуч Катерина Тимофіївна, праворуч - Надія Миколаївна Картава.

Юлія Антонівна Ткаченко і Михайло Максимович Янбих із учнями-відмінниками 2-го класу початкової школи №9, біля будинку по вул. Войкова, 67б (нині Покровській). 1947 рік.

Директор-фронтовик М.М.Янбих турбувався про побут і харчування дітей у цей важкий час.

Отже, в 1948 році 9-ту початкову школу очікували великі зміни: хлопчиків перевели в школу №6, яка тимчасово розташовувалася в будинку на Павленківській площі, 6 (доки відбудовувалися приміщення шкіл №№6 і 25).

А школу №9 зробили: 1) 7-річною; 2) її перевели на провулок Важничий №10 (тепер – пров. Госпітальний); 3) була жіночою (від 1947 до 1953 р., і після того, як її в 1951 р. перевели в будинок по Павленківській площі, 6, який звільнили від перебування школи №6 і переведення хлопців до школи №25); 4) призначили нову директорку – Олександру Давидівну Чухутіну (вона ж пізніше – О.Д. Гаркавенко).

1949 рік, 7-річна жіноча школа №9. По центру – завідувачка О.Д. Чухутіна
У 1948 році школа була реорганізована в семирічку (275 учнів). У 1950 р. вона стала середньою школою №9. До 1951 року діяла по пров. Важничому №10 (Госпітальний).

Пров. Госпітальний, 10.

1950 рік: учениці 4-го класу, директорка й учительки.

З 1951 по 1961 рік школа діяла в 2-поверховому будинку на Павленківській площі №6 ↑
(у якому в 1948-1951 рр. тимчасово діяла школа №6, а в 1961-2009 рр. – вечірня школа №5)

⇦ Олександра Давидівна Чухутіна (Гаркавенко) була директоркою школи №9 з 1948 по 1955 рік.

З 1955 по 1983 рік російськомовною середньою школою №9 керувала Любов Опанасівна Надіна. Цю енергійну жінку поважали й учителі й учні (хоч останні й побоювалися за строгість, але любили за справедливість) ⇨

Школа №9, 1956 р.

У кінці 1950-х років, між двома невеликими будівлями школи №5, розпочате будівництво нової будівлі для школи №9. Це було дійсно народне будівництво! Учителі, учні, їхні батьки приймали в ньому участь. Велику допомогу здійснили шефи - турбомеханічний завод. 31 серпня 1961 року школа святкувала новосілля. Вона була розрахована на 720 місць, а в перші роки в ній навчалися 920 чоловік.

У часи СРСР школа була російськомовною, в часи незалежної України спочатку мала по 3-4 комплекти російсько- й україномовних класів, зараз – україномовна.

1965 р.

У березні 1983 р. школу очолила Валентина Федорівна Короткова. 1 вересня 1991 року наказом відділу народної освіти міськради на базі середньої школи №9 було відкрито школу-гімназію №9. В 1995 році школа одержує ліцензію навчально-виховного комплексу: дитячий садок №9 і школа-гімназія №9.

Дирекція: Златопольська Ж.Я., Гадючка В.М., Короткова В.Ф., Барболіна Н.М., Обогрелова О.О.

адміністрація школи №9 - Терещенко Л.А., Годня В.І., Шестопал М.П., Білоброва Н.В., Колісник В.Г.

У 2000 році школу №9 очолила Наталія Михайлівна Барболіна, її колишня випускниця.

З 2004 року директором гімназії, призначено Вікторію Іванівну Годню.

У січні 2005 року навчально-виховний комплекс №9 перейменований у Полтавську гімназію №9.

У серпні 2013 року гімназію перейменовано на Полтавську загальноосвітню школу №9.

Назва школи станом на кінець 2022 р.:

Полтавська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №9 Полтавської міської ради (ПЗШ №9). Адреса: вул. Шведська №3. Спеціалізація – гімназія. Має 90 співробітників і 700 учнів.

1 вересня 1995 року. Першокласники школи-гімназії №9. Учителька – Галич Лідія Іванівна.

Серед учителів школи №9 за останні півстоліття випускники згадують із вдячністю вчителя музики, керівника хору Слюсаря Володимира Федоровича; Герасименко Валентину Дмитрівну – вчительку біології та хімії школи №9 з 1970 р., занесену до Книги педагогічної слави України; Заслужену вчительку України (1994); Харитонову Людмилу Федорівну, вчительку математики та економіки, Заслужену вчительку України (2000); Голуб Оксану Андріївну – вчительку української мови та літератури; Донченко Жанетту Володимирівну – вчительку фізичної культури та багатьох інших.

Зміна назв закладу за час його існування, 1901 - 2022 *(періоди, коли заклад мав певну назву)***:**

Назва (період існування)		**Адреси в Полтаві**
Четверте міське початкове училище в пам'ять 19 лютого 1861 року.	1901-1908 1908-1912 1912-1920	Вул. Кременчуцька; Вул. Зіньківська; Вул. Пушкінська, 147
21-ша українська трудова школа-клюб	1920-1921?	Вул. Пушкінська, 147
9-та трудова школа (термін навчання - 5 р., пізніше – 7 р.	1921-1932?	Вул. Пушкінська, 145
Фабрично-заводська середня школа №9	1932?-1941	
Початкова (російськомовна) школа №9	1944-1948	Вул. Покровська, 67-*б*
Неповна середня (7-річна) жіноча школа №9	1948-1950	Пров. Госпітальний, 10
Середня (10-річна) жіноча школа №9	1950-1951	
Середня школа №9 (до 1953 – жіноча, потім – змішана)	1951-1961	Павленківська площа, 6
Середня школа №9 Школа-гімназія №9 Навчально-виховний комплекс №9 Полтавська загальноосвітня школа I-III ступенів №9	1961-1991 1991-1995 1995-2013 2013-	Вул. Шведська, 3

Головний навчальний корпус школи №9 (1961 р. побудови), фото В.Корсунського, 2014
(див. також текст і фото на с.116)

План розташування будинків школи. М1 – колишній церковний будинок, дитсадок;
↓ М2 – будинок колишнього училища імені Єристова

Дитячі будинки, школи-інтернати, деякі дитячі садочки на Павленках

Із архівних матеріалів дізнаємося, що в перші роки радянської влади (першій половині 1920-х років) на Павленках перебувала Колонія або приют для соціально-дефективних дітей (М.П.С.Д. - термін 1923 р.), за термінологією 1925 р. – Дитячий будинок, яким опікувався Червоний Хрест. Це був заклад для безпритульних дітей (які втратили батьків чи змушені були піти з дому внаслідок військових дій і репресій 1914 – 1920 років та голоду 1921/22 рр.).

За публікацією в газеті за 1925 р.: «Має він щось душ 40 дітей, що жили в Полтаві на Павленках у дитячому будинкові. Горе то було, а не життя і для дітей, і для тих, що їх там виховували, і для сусідів дитячого будинку, бо жити дітям без роботи нудно було, не раз через це чинили вони шкоду сусідам, а були випадки, що просто тікали з будинку». Зимою 1925 р. Червоний Хрест перевів його у с. Степанівка, де дітей привчали до передових агротехнологій і лікували «трудотерапією». Де саме розташовувалася на Павленках ця колонія – ми точно сказати не можемо.

У 1920-х - 1980-му роках по вул. Шведській, 52 діяли дитячі ясла №3 (1934), чи №3 (1936), після війни, до 1980 р. – «Дім малюка» (*с.133-134*) .

По вул. Шведській 20-б станом на 1934 рік перебував «1-й дошкільний дитбудинок» (колишня садиба Тригуб – Товкач, *с.113*).

До вул. Покровській №48 у 1935/36 р. вказані дитячі ясла БУПР (Будинку управління примусових робіт), у 1937 р. «Будинок дитини» №1. Відомо, що в 1940-ві роки, у т.ч. два роки німецької окупації, тут був будинок пристарілих та інвалідів. Від 1946-го до середини 1950-х була сільськогосподарська профшкола-інтернат для інвалідів війни (*с. 156*).

По вул. Покровській №38 був дитячий будинок (1944-1961 р.), а потім спеціалізована школа-інтернат для глухонімих дітей (1961-1978 роки), *с. 158-159*:

Серед інших закладів відомий дитячий садок у колишній дачі О.Ф. Шуберта. Зараз на його місці ясла-садок №74 і ПНВК «Паросток» (*вул. Дослідна, 56*):

1956 р.

6. ЗАКЛАДИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НА ПАВЛЕНКАХ

До середини 1910-х років *медичних закладів* на Павленках не було. Щоправда, ще в 1890-х роках тут проживали лікар О.Ф. Шуберт (який облаштував садибу з будинком і великим садом, яка пізніше стала дачею на провулкові Дослідному), та фельдшер М.Я. Головко, що жив у районі пров. Глінки. Але немає інформації про те, що вони здійснювали прийом пацієнтів у цьому районі. Згадується лікар Жиглінський (Жеглінський) Цезарій Віталійович, який мав власний будинок на Павленківській площі.

За довідником 1910 р. на Павленках є згадка про тифозні бараки (на території нинішнього Турбомеханічного заводу, по вулиці Зіньківській, тоді – окраїні міста). Є згадка, що вони створені ще в 1892 році, в очікуванні епідемії холери. У 1914-1916 роках тифозним відділенням військового госпіталю губернського земства завідувала О.Д. Тригуб. Станом на 1922 р. – «Лікарняне містечко»

Станом на 1916 рік на території передмістя Павленки приватний прийом вели Губарь, колишній ротний фельдшер (на вул. Шведській), та В.Й.Сахно.

У серпні 1916 року міською управою було засновано перший медичний заклад для малозабезпеченого населення робітничої окраїни – медичну амбулаторію на Павленківській площі (за сучасною адресою: вулиця Шведська №6). Із часом заклад виріс до міської клінічної лікарні (спочатку №3, а потім №1).

Будинок було орендовано у домовласниці В.Браславської (її потомки жили в цьому будинку ще в післявоєнний час). У приміщенні із 4-х кімнат розпочалася робота з надання медичної допомоги населенню: на амбулаторному прийомі та по викликах, при необхідності з наданням допомоги при пологах. Для її обладнання була виділена дуже скромна сума – 300 рублів на інструменти й перев'язочні матеріали + 200 рублів на інвентар. Колектив амбулаторії складався із чотирьох осіб: лікарки О.Д.Тригуб *(с.446),* яка жила в будинку неподалік (Шведська 20Б); фельдшерки М.П.Сагредо (жила в орендованій квартирі флігелю у дворі цього ж будинку), медсестри М.Власової і санітарки-сторожа (яка жила в будинку амбулаторії – у кімнаті, яка використовувалася і як кухня).

Першим лікарем (і завідувачкою) амбулаторії була призначена Тригуб Ольга Данилівна (1882-1976) яка працювала на цій посаді з 1916 до 1920? року. У 1920-му році завідувачем 2-ї амбулаторії по Шведській, 6 значиться С.У. Лихопой. Всього працювали 8 осіб. Склад лікарів на 0,5 ставки поповнився терапевтом (Шелліргер), педіатром (Л.А.Розенбаум), отоларингологом (Г.Г.Ліховіцер), стоматологом (Копанева), дерматолог-венеролог (Я.К.Мохначов). О.Д.Тригуб перейшла на обслуговування населення на дому; їй допомагали фельдшерка Писаревська та медсестра-акушерка Кулібаба А.К., які пропрацювали в лікарні понад 30 років. Станом на 1924 рік амбулаторією на Павленках завідувала лікар А.І. Шевцова. Незважаючи на щорічний ріст обсягів роботи та всілякі труднощі, цей колектив працював до 1924 року, коли міськздороввідділ, враховуючи швидкий розвиток підприємств району, зростання кількості населення, реорганізував амбулаторію в Третю робітничу поліклініку. Маленьке приміщення на Шведській,6 не могло задовольнити потреб, і після наполегливих пошуків під цю поліклініку було використане півтора поверхове приміщення ревтрибуналу на Сінній площі, 42 (пізніше мало №12 по вул. Ленінградській всередину кварталу; додалося ще одне приміщення-флігель). Амбулаторія на вул. Шведській,6 залишалася там ще до початку 1930-х років. Завідувачем поліклініки був призначений лікар Альтшулер Г.А., який очолював її до 1929 року. Були організовані прийоми окуліста, гінеколога, невролога, розпочали роботу лабораторія та рентгенкабінет. Невтомно і

самовіддано без вихідних працював медичний персонал поліклініки по ліквідації епідемій сипного та черевного тифів, туляремії, малярії,. Здійснювались щоденні подвірні огляди хворих та контактних. Надавалась невідкладна допомога і в нічний час на гужовому транспорті з беззмінним кучером Бондаренко В.П.

З метою наближення медичної допомоги до робітничих промпідприємств були відкриті медпункти на м'ясокомбінаті з 1930 року, на заводі «Метал» – з 1931 року, в Інституті кормів (Шведська, 86), на швейній фабриці тощо.

Населення Павленків обслуговувала Третя поліклініка по Сінній площі №42.

Лікарі й працівники Третьої робітничої поліклініки на Сінній площі, 1930-й рік. Сидять, перший ряд (зліва – направо): *Тригуб Ольга Данилівна* – лікар-терапевт, перша завідувачка амбулаторією з 1916 року; другий – *Іцекзон Соломон Аврамович*, головний лікар у 1929-1930 рр.; п'ятий – *Лихопой Степан Ульянович* – «квартирний» лікар; шостий – *Глейзер Хаїм Аронович*, лікар-окуліст, консультант; до революції власник будинку на вулиці Соборності №3. У верхньому ряду біля дверей – *Ліховіцер Георгій Генріхович,* отоларинголог. Інші люди нам невідомі.

Очолювали Третю робітничу поліклініку лікарі: Іцекзон С.А. (1929-1930), робітник-завгосп Касперський Ф.Ф. (1930-1933), Фіалковський Н.Н. (1933), Кононенко І.Ф. (1934), Кац Б.Р. (1934-1937), Мохначов Я.К. (1938-1945), Городиська В.М. (1946), Швидка А.А. (1946-1951). У цей період поліклініка обслуговувала 39 тис. населення, розподілених на 7 дільниць з радіусом обслуговування 12 км. Були організовані дитяча консультація, комісія ЛКК і МСЕК, фізіотерапевтичний кабінет по вул. Пушкіна, 88. Після вигнання з міста фашистських загарбників медпрацівники, які залишилися живими, на чолі з Мохначовим Я.К. взялися за відновлення служби.

У 1949 році було взято курс на об'єднання амбулаторної медичної допомоги (поліклінік) зі стаціонарною формою лікування. Але тільки в серпні 1951 року, після

тривалих пошуків прийнятного приміщення, в одному з двох приміщень поліклініки був розгорнутий стаціонар на 50 ліжок і медичному закладу було присвоєно ім'я Першої міської лікарні. У 1950-1970-х роках цей комплекс будинків лікарні мав адресу: вул. Ленінградська №12. Вона діяла тут до побудови комплексу будинків 1-ї міської клінічної лікарні за сучасною адресою: вул. Олеся Гончара №27А. Після переселення Першої лікарні, ці будинки використовуються Полтавським обласним психоневрологічним диспансером, і знову змінили адресу (вул. Зигіна №3).

До 1920-х років полтавці й жителі передмість користувалися послугами повивальних бабок; більш заможні родини – акушерок. Існувала і приватна родильна лікарня доктора Ейнора.

У 1940-му р.↓ зведений пологовий будинок, який на той час числився по вул. Жовтневій (тепер – Соборності), із 1985 р. – комунальне підприємство «5-а міська клінічна лікарня Полтавської міської ради», вул. Миколи Духова, 6↓

Крім головного корпусу, є й інші приміщення (різних часів спорудження). До її складу входять три відділення: гінекологічне (50 ліжко-місць, проект 1959 р.), неврологічне (60 місць), терапевтичне (42 ліжко-місця).

У 2020 році відбулося тимчасове перепрофілювання Полтавської міської клінічної лікарні № 5 в інфекційний Центр для мешканців Полтави (у зв'язку із епідемією КОВІД).

По вул. Покровська **№48** (с.156) від середини 1950-х діє обласний клінічний протитуберкульозний диспансер та кафедра фтизіатрії медичного університету. Він включає відносно новий триповерховий корпус та декілька стародавніх споруд, зокрема, корпус із палатами для пацієнтів із відкритою формою туберкульозу.

← Ще донедавна з боку Павленківського парку в орендованому у ПТМЗ будинку (Павленківська площа, 3-Д), з 1998 р. діяла поліклініка №2 Першої міської лікарні (від другої половини 2010-х – амбулаторія загальної практики сімейної медицини №7 центру первинної медико-санітарної допомоги №1).

Нещодавно перенесена за адресою:
Зіньківська вулиця, 6-А *(територія ПТМЗ).*

Діють декілька приватних стоматологічних клінік.

Полтавський будинок санітарної просвіти *(вулиця Шведська №52)*

Автор: Цвігуненко Ольга Олегівна

Будинок за адресою *Шведська, 52* зберігає чимало цікавих історій, які тепер складно відтворити. Він нагадує літній дачний будинок, які було модно зводити в кінці XIX століття на Павленках. Будинок оточений фруктовим садом, площа якого раніше була значно більшою за нинішню. Улітку в цьому будинку завжди прохолодно. Для його опалення взимку влаштована автономна котельня. Інтригує сволок у одному з кабінетів, в який колись був забитий гак для підвішування м'ясних туш і їх обвалки*. Понад 50 років у його більшій половині тут розміщується Будинок санітарної просвіти, а нині – КП «Центр громадського здоров'я Полтавської обласної ради» і обласна організація Товариства Червоного Хреста України. До переселення цих організацій тривалий час тут розташовувався «Дім маляти».

Перші етапи існування Будинку санітарної просвіти

Перший Будинок санітарної просвіти організували у 1920 році у Харкові. Полтавський Будинок санітарної освіти – один з найстаріших, створений у жовтні 1921 року за наказом Народного Комісаріату охорони здоров'я України. Першим головним лікарем Полтавського Будинку санітарної просвіти з 1921 по 1926 рр. був Н.М. Венглінський, який у подальшому працював педіатром.

За спогадами першого головного лікаря, Будинок розміщувався у тісному приміщенні по вулиці Стрітенській, без відповідних умов для роботи співробітників.

На той час існувала значна нестача лікарень і медичних працівників, але в той же час населення потребувало гігієнічних знань і навичок. Найбільш оперативним і доступним засобом донести ці знання до людей було слово – лекція або групова бесіда. До читання лекцій допускалися лектори, чиї тексти були схвалені у губсаносвіті. Зазвичай лектори-медики виступали перед масовими аудиторіями. Лекції супроводжувались таблицями, діапозитивами, інколи демонстрацією кінофільмів.

З 1925 по 1937 рік у Полтавській губернії функціонувало 5 Будинків санітарної просвіти. Вони були оснащені кіноустановками, лекторськими течками, наочними посібниками, мали власні бібліотеки, штатних лекторів, видавали популярну літературу, використовували для пропаганди пресу, радіо, працювали у тісній співпраці з Товариством Червоного Хреста, профспілковими організаціями. У 1929 році – Будинок санітарної освіти імені 10-річчя Радянської медицини.

** Швидше за все, то крюк для традиційної люльки на якій гойдали немовлят. Оскільки з 1920-х років тут був «Будинок маляти».*

З 1929 по 1941 рр. головним лікарем Полтавського Будинку санітарної просвіти була Євгенія Семенівна Фейгіна (1902-1988). Міська рада виділила під організацію приміщення на головній вулиці міста, за адресою вул. Жовтнева, 25.

На базі Будинку готували громадських інспекторів санітарного активу Товариства Червоного Хреста, навчали санітарним мінімумам, велися курси гігієнічної підготовки, проводились екскурсії для тих, хто навчався.

У 1930-ті роки був проголошений заклик «Обличчям до виробництва». Ставилась задача з попередження травматизму серед робітників, профілактики туберкульозу, венеричних захворювань, ліквідації малярії тощо. З метою прищеплення робітникам промислових підприємств умінь і навичок з надання допомоги, самодопомоги, підвищення гігієнічних знань у 1931 році у Полтаві й Кременчуці були організовані на громадських засадах університети санітарної культури з 6-місячним строком навчання (одні з перших в Україні).

З 1961 року ці університети почали називатися університетами медичних і гігієнічних знань і працювали в основному у професійно-технічних училищах.

Є помилкове твердження, що у роки Другої світової війни Будинок санітарної освіти припинив свою роботу. Насправді, ні. Навіть німецькі окупанти високо оцінили фонди Будинку і його призначення, та зберегли його діяльність.

У післявоєнний період установа увійшла як Будинок санпросвіти Полтавського обласного відділу охорони здоров'я. У 1946 році Будинок санпросвіти вкотре змінив «прописку» і розташовувався у Полтаві за адресою вул. Радянська, 6 (нині – Монастирська). Лікар Светецький завідував установою з 6-ма стаціонарними виставками, бібліотекою, методичним кабінетом та двома одиницями проекційної апаратури. З 1946 по 1949 рр. Полтавський обласний Будинок санітарної просвіти очолював Володимир Григорович Кац. Про нього практично не залишилось інформації.

Переїзд на вул. Шведську №52

З 1951 по 1979 рр. головним лікарем був *Василь Іванович Черкас* (1917-1999) – лікар, пропагандист гігієнічних знань, санітарний просвітник та історик медицини. За його клопотанням Будинок санітарної просвіти переїхав у просторіше місце.

Василь Іванович безперервно пропрацював 31 рік – з них 28 років був головним лікарем, а потім ще кілька років працював лікарем-методистом. Про успіхи роботи установи на Шведській, 52 дізнавалась вся Країна рад і закордонні колеги.

До виконання своїх службових обов'язків Василь Іванович відносився надзвичайно відповідально, працював з натхненням і любов'ю до своєї справи. Водночас, Василь Іванович приймав активну участь у суспільному житті колективу обласного Будинку санітарної освіти.

Його наступником на посаді головлікаря був Євген Омелянович Рябоконь, а після нього і донині – Ніна Іванівна Дурдикулієва.

На початку 2010-х вдалося добитися фінансування на ремонт будинку, перебудову ганку, заміну вікон з прогнилими дерев'яними рамами.

Саме на вулицю Шведську приїздили медики з усієї Полтавщини на курси і обласні семінари, згодом, після реформування служби у Центр здоров'я – за просвітницькими матеріалами, на круглі столи до «оздоровчих» днів, тренінги тощо. Його також навідували кілька екс-міністрів охорони здоров'я, представники ВООЗ, ЮНІСЕФ і сучасний головний санлікар України Віктор Ляшко. Нині Центр здоров'я знову реформований – він став комунальним підприємством «Центр громадського здоров'я Полтавської обласної ради». Посад санітарних просвітників давно не існує, змінилась концепція діяльності, штат поповнився статистами, епідеміологами.

Для зручності біля воріт цього будинку робить зупинку автобус, що курсує за маршрутом 23/24 (від Кобищанів до Дослідного поля).

7. ЗАКЛАДИ КУЛЬТУРИ І ДОЗВІЛЛЯ НА ПАВЛЕНКАХ

До Української національної революції (1917-1920) спеціальних закладів культури і дозвілля на Павленках не було. До такої діяльності з натяжкою можна віднести хіба що заходи, які проводилися Покровською церквою.

У червні 1917 року було засноване павленківське товариство «Просвіта» (с.*63-64*), культурно-просвітницька діяльність якого, через обмеженість архівних джерел, досліджена мало. Закрита більшовиками в 1923 році.

У 1925 р. при Дослідній станції відкрився клуб *(с.335).* Як свідчать спогади дітей і молоді 1940-х / 1960-х років, тут «крутили кіно» й організовували танці. У 1940-1960-х танцювальний майданчик був і посеред Павленківського парку.

Палац культури Полтавського турбомеханічного заводу *(див. с.94)* був відкритий 7 листопада 1954 року. Його збудувало підприємство власними силами (робітники й службовці, за графіком, виходили на будівництво після трудової зміни). Власними ж силами від вулиці Зіньківської до вулиці Шведської заводчани проклали і бруківку.

Зал палацу культури з чудовою акустикою був розрахований на 850 місць. В окремих приміщеннях палацу працювали колективи художньої самодіяльності, різні гуртки й студії для дітей і дорослих (театральна, циркова, художня, музична, балетна тощо), профспілкова бібліотека. Відвідувачі ПК ПТМЗ із вдячністю згадують Народний театр "На Павленках", яким керували Леонід Марініч і Галина Чернявська; Народну циркову студію, яку очолював Володимир Олександрович Маменко; студію гри на акордеоні Вадима Калініченка, спортивні секції.

Після приватизації підприємства палац культури змінював юридичний статус. Зараз фактично перебуває у власності родини Дашутіних; приміщення здаються в оренду. Адреса: Полтава, Павленківська площа №1.

↑ *Палац культури Полтавського турбомеханічного заводу в березні 1956 року*

← *ПК ПТМЗ в 2020 році. В 2009 році праворуч знесли спортзал і банкетну залу*

8. ДО ІСТОРІЇ ПОКРОВСЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПАВЛЕНКАХ

Нагадуємо, що історик М.В.Лятошинський вказував на те, що перша дерев'яна церква на Павленках збудована ще в XVII столітті (можна зробити припущення, що вона спалена татарами в 1693 році). Де стояла ця церква – невідомо.

Храми, збудовані козаками у XVII-XVIII століттях, часто освячували в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці (Матері Божої), яку ті споконвічно вважали своєю заступницею, що покривала своїм омофором православних, рятуючи їх від ворогів.

За даними В.Е.Бучневича, церква Покрови Пресвятої Богородиці збудована в селі Павленки у 1707 році. Вона стояла на бровці схилу Павленківської балки й височіла над селом, яке тоді розташовувалося на днищі цієї балки (у наш час на місці церкви – гаражі й господарські споруди Полтавської сільськогосподарської дослідної станції імені М.І. Вавилова). Це була триверха, дерев'яна споруда в українському стилі. 1709 року окремо від неї за дозволом митрополита київського Рафаїла (Заборовського) побудовано дзвіницю, яку 19.06.1822 року зруйнувала буря. Споруда церкви перебудовувалася 1756 і 1830 роках. Зображення цієї церкви не збереглися.

Хрестом показано розташування церкви. ↑ На початку XX ст. на її місці стояла каплиця.

Відомо, що ділянка церкви, у т.ч. будинок для церковнослужителів, були передані в пам'ять про предків, поміщиками Тарновськими (*межі позначено пунктиром* ▪▪▪▪).

До Покровської церкви села Павленки в 1776 році було приписано 40 приходських дворів і 21 бездвірна хата. Священиком був Гаєвський Федір Іванович (мав ще й млин на Тарапуньці; пізніше він служив у с. Жуки), та 3 церковнослужителі.

Церква об'єднувала розкидані по двох балках і їхніх вершинках хутори села Великі Павленки. Якщо до 1790-х років це село, в основному, зосереджувалося в Павленківському яру, то з 1790-х (коли землі навколо цього яру були роздані колишній козацькій старшині, а відтоді – поміщикам), значна частина козаків переселилася в Чамарин яр (перейменовано на хутір Павленський яр, потім – передмістя Полтави Павленки).

↑ За описом, вона була схожа на триверху Покровську церкву, яка стояла в місті Зіньків.

Розташування Покровської церкви (✚) *на плані XVIII ст., див. с. 38*

Розташування Покровської церкви (✚, 1) *і кладовищ* (2,3) *на плані 1816 р.*

Фрагмент плану 1857 р.
Покровська церква (1) і
Тарновщинське кладовище (4)

Земельна ділянка на південь від церкви належала родині Глоба (Глоба-Михайленко), які, як і Тарновські, походили із козацької старшини. На рубежі XVIII-XIX століть священиком Покровської церкви був Олексій М. Глоба.

Після скасування кріпосного права і припинення впливу Тарновських, як найбільших власників Великих Павленків, на початку 1860-х парафіяни звернулися до полтавського архієпископа Іоанна з проханням про перенесення церкви на нове місце (із села Дальні Павленки – в передмістя Полтави Ближні Павленки), мотивуючи це тим, що храм знаходиться на значній віддалі від Павленків. У 1863 році Синод дав дозвіл на перенесення церкви. Необхідну суму на побудову храму, а також будинків для священика та причту з ділянками та городами парафіяни зобов'язалися виділити з власних коштів та плату за оренду громадських земель.

Місце для спорудження нової будівлі було виділено на віддалі однієї версти від попередньої церкви, – на Павленківській площі. Стару церкву розібрано «по ветхості», і в квітні 1864 року кафедральним протоієреєм Бутовським проведено закладку храму на новому місці. Через п'ять місяців будівництво було завершено, а 30.09.1864 року Полтавський архієпископ Іоанн освятив новозбудовану церкву. Це була одноверха, в одній зв'язці з дзвіницею, споруда. І дзвіниця, і церква були дерев'яними, «холодними» (не опалювалися). У багатьох виданнях вказують на те, що будівля церкви 1864 року проіснувала до 1902 року, і була розібрана, невдовзі після того, як було побудовано мурована церкву. Як бачимо на *фото праворуч* ↓

видно, що дерев'яну церкву ще не розібрано, а нова церква вже є. На рубежі XIX-XX ст. при дерев'яній церкві у джерелах вказуються два будиночки для причту.

Закладка нової кам`яної церкви відбулася 05.05.1902 року, а вже 28.09.1903 року єпископ Полтавський Іларіон освятив новозбудований храм. Довідник «Полтавщина» визначає архітектурний стиль нової Покровської церкви як псевдоруський. Відомий полтавський історик Л.Падалка говорить про неї: «По своей архитектуре являет живой укор современному церковному зодчеству». В.О. Мокляк архітектурний стиль визначає як еклектичний, а В.О.Трегубов «у стилістиці неоромантизму з використанням володимиро-суздальських мотивів».

Збудували кам'яну церкву за проектом полтавського єпархіального архітектора Сергія Васильовича Носова (найбільш відомі його проекти – нинішній будинок СБУ та собор Різдва Богородиці в Козельщині). Висота дзвіниці становила 16 сажнів (біля 35 м); у плані храм був хрестоподібним, в одній зв'язці зі дзвіницею.

Будівництво обійшлося в 35 тис. рублів, у т.ч. 9 тис. – як компенсація за відчуження церковної землі (кладовища) при спорудженні Київського вокзалу. При храмі діяла жіноча церковно-приходська школа. В будинку по вул. Покровська №11 було 6 кімнат для священика і 3 – для диякона (1912 р.).

Церква побудована із червоної цегли (не оштукатурена), в одній зв'язці із дзвіницею. Дзвіниця цієї церкви орієнтована входом на захід – вихід у бік вулиці → Зіньківської, на яку тоді виходила Павленківська площа, що була значно більшою, ніж сучасний Павленківський парк.

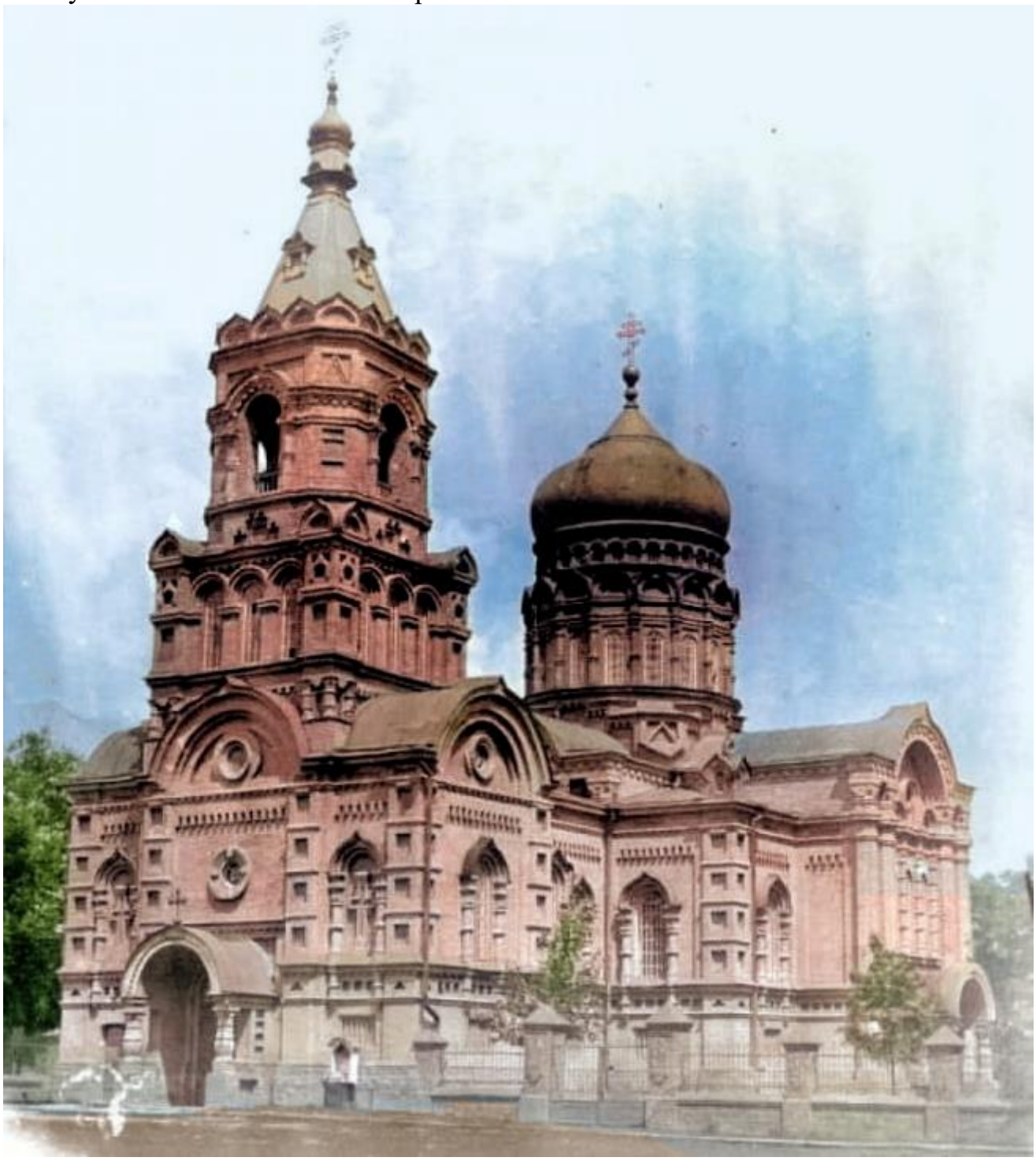

Колоризований варіант фото Павленківської церкви у зв'язці із дзвіницею. Автор фото і час, коли воно зроблене нам невідомі.

Павленківська площа в середині 1930-х років і Покровська церква на ній:
1 – контур Покровської церкви; 2 – «церковний будинок»; 3 – школа Єристова.

Відомі священики Покровської церкви з другої половини XIX ст.:

- Антоній Степанович Павловський служив ще в церкві на Дальніх Павленках; при ньому в 1864 році була побудована нова – на Павленківській площі. Упокоївся орієнтовно біля 1895 р., похоронений на погості цієї церкви.
- Філіп Андрійович Хітровський служив священиком Покровської церкви із ≈1895 по 1902 р.: (випускник Полтавської духовної семінарії 1878 р.; у подальшому служив у Георгіївській церкві с.Василівка Полтавського повіту), диякони Володимир Степанович Федоров (1895), та Іван Філіпович Вовкобрун (у подальшому служив у Кременчуці); псаломщик Олексій Іванович Воскобойник(ов). Церковний приход на початку XX ст. – біля 930 жителів.
- Михайло Степанович Філіпенко (1863-?), протоієрей, служив із 1902 по 1922 р. Разом із ним – диякон Антоній Іванович Ільченко (в штаті до 1918 р.). Позаштатним протоієреєм був Андрій Петрович Базилевич (дані за 1912 р.).

Із церковних старост відомі: козак Власій Савин Божко (1885-1912, який за багаторічну службу Указом імператора в 1903 р. отримав звання «почесний потомственний громадянин»), козак Григорій Іоаннович Поставний (1912-?).

На погості біля церкви похоронені: священик Антоній (Павловський), його син – класний художник Ростислав Павловський, церковний староста Власій Божко, прихожани із дворян і купців, які робили благочинні внески для церкви: Іоанн і Юлія Сачавець, Олександра Розаліон-Сошальська, Марія Родіоновна Філонова, Єлизавета Михайлівна Гладиревська, Марія Василівна Сахатова та інші.

Старожили ще пам’ятають, як у кінці 1930-х тут зносили склепи й пам’ятники.

*Контур Покровської церкви (**заливка білим**) і її огорожа (**ліловим пунктиром**)*
Червоним хрестиком позначено місце погосту.
Реконструкція автора - на фоні ГУГЛ-карти Павленківського парку.

Список

Членів Великої Парахвіяльної ради Покровської церкви м. Полтави, що на Павленках.

№№ по черзі	Призвіще, ім'я та по батькові.	Місце мешкання	Примітка.
1.	Протоієрей Міхаіл Степанович Філіпенко	Всі в м. Полтаві. Павленк. площ. церк. буд.	
2	Священник Антоній Іванович Ільченко	теж.	
3.	Савон Сава Іванович	Покровська вул. № 54.	
4.	Цареградський Яків Михайлович	Бабичівка № 31	
5.	Андрусенко Петро Лаврентович	Покровська вул. № 67	
6.	Поставний Іван Григорович	Покровська вул. № 67.	
7.	Капустян Іван Якович	Покровська вул. № 144.	
8.	Савон Хведір Іванович	Бокова вул. № 47.	
9	Падалка Матвій Степанович	Зіньківська вул.	
10.	Кравцов Василь Андреєвич	Бокова вул.	
11.	Балик Іван Зотович	Курак. вул.	
12	Сушко Терентій Сіргійович	Павленк. площ. № 5.	
13.	Федотів Олександр Степанович	Новоселівка, Полтавськ. вол.	
14.	Поставний Яків Афанасьєвич	Зіньків. вул.	
15.	Коропів Григорій Петрович	Константинів. вул. д. Агнєіліва	

Голова Великої ради Ф. Савон

Секретар Сушко

Печать

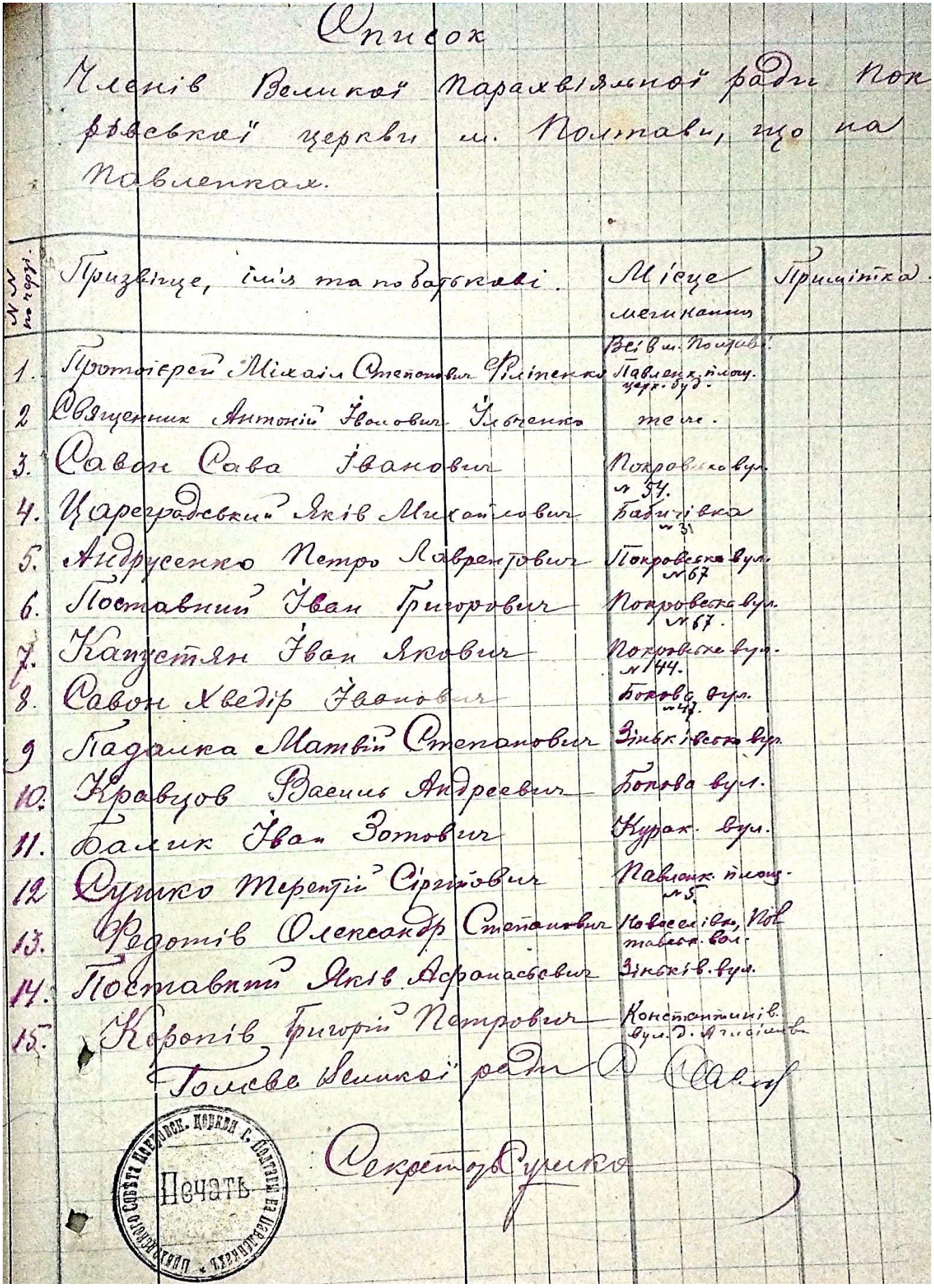

Список членів Великої парафіяльної ради Покровської церкви, 1921 р.
Голова ради – Федір Савон, секретар – Терентій Сушко
Державний архів Полтавської області, Ф.3872, оп.1, спр. 6, арк. 5.

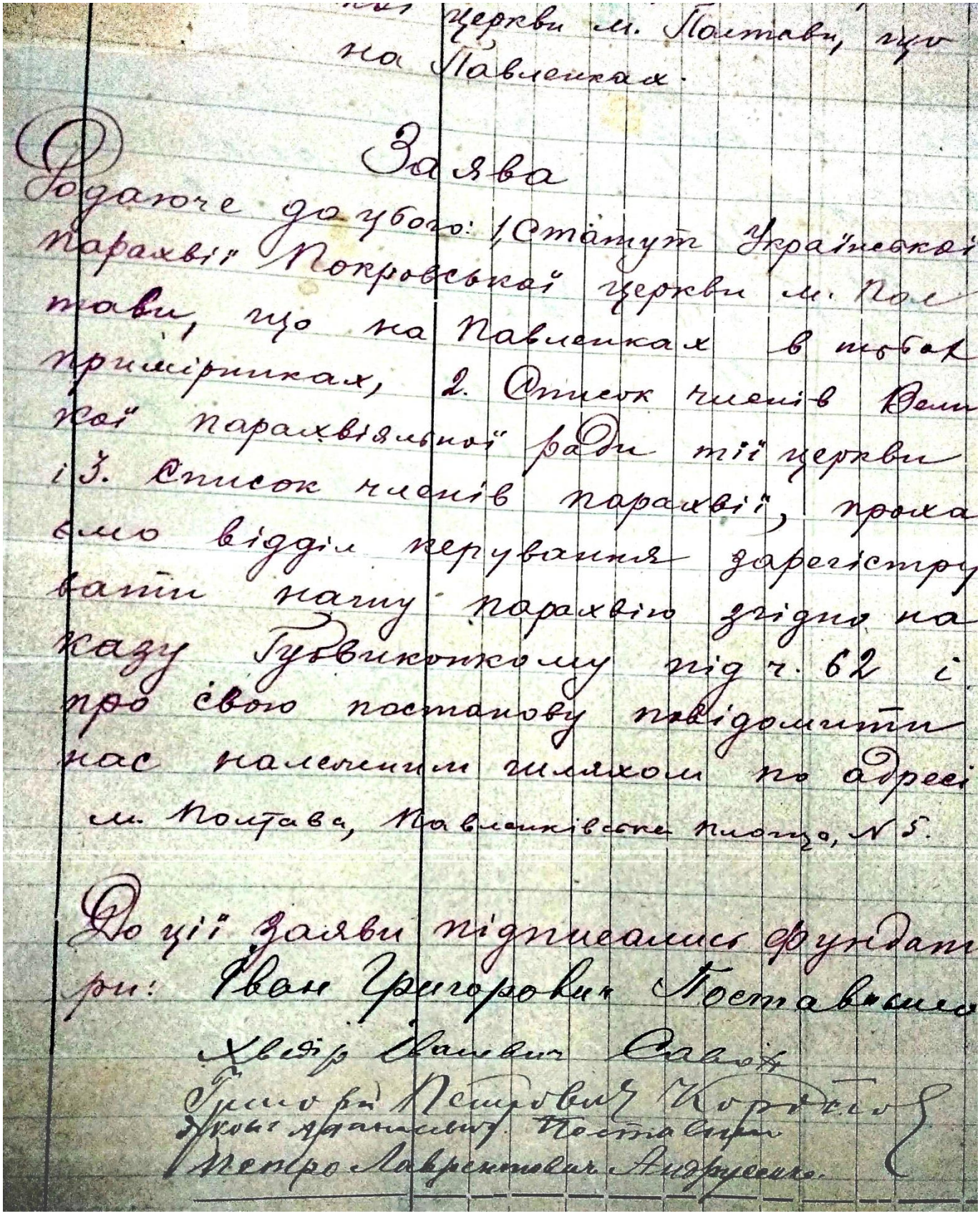

...ної церкви м. Полтави, що
на Павленках.

Заява

Додаюче до цього: 1. Статут Української
парахвії Покровської церкви м. Пол-
тави, що на Павленках в тобох
примірниках, 2. Список членів Вели-
кої парахвіяльної ради тії церкви
і 3. Список членів парахвії, проха-
ємо відділ керування зарегістру-
вати нашу парахвію згідно на-
казу Губвиконкому під ч. 62 і
про свою постанову повідомити
нас належним шляхом по адресі
м. Полтава, Павленківська площа, № 5.

До цієї заяви підписались фундат-
ри: Іван Григорович Поставний
Хведір Іванович Савон
Григорій Петрович Коропов
Яків Опанасович Поставний
Петро Лаврентович Андрусенко

Заява на реєстрацію Української парафії Покровської церкви, 24.12.1921 р.
Підписи фундаторів парафії: Іван Григорович Поставний, Федір Савон, Григорій Петрович Коропів, Яків Опанасович Поставний, Петро Лаврентійович Андрусенко.
Далі – список членів Української парафії Покровської церкви ↓
Державний архів Полтавської області, Ф.3872, оп.1, спр. 6, арк. 3.

Список
...ленів Української парахії Покрівської церкви м. Полтави
...що на Павленках. 8

№ чер.	Прізвище ім'я та по батькові	Вік	Примітка.
1.	Цаценко Андрій Петрович	50	
2.	Чуб Кость Федорович	64	
3.	Чуб Микита Константинович	37	
4.	Хоролець Грицько Іванович	45	
5	" Сохвія Давидовна	45	
6	Савон Хведір Іванович	39	
7	" Евфімія Івановна	37	
8	" Іван Степанович	7	
9	Решетник Ніна Терентьєвна	18	
10	Навроцька Пелагея Григоровна	21	
11	" " Іван Григорович	21	
12	Пащенко Степан Григорович	65	
13	Немоб Сергій Олександрович	32	
14.	" Олемпіяда Степановна	30	
15	Пащенко Павло Степанович	40	
16	Приходько Михайло Іванович	47	
17	" Орина Степановна	43	
18	" Степан Михайлович	21	
19	" Іван Михайлович	18	
20	Тесленко Олексій Силович	57	
21	Цоскобойник Олексій Іванович	21	
22	Юхимець Іван Іовлович	42	
23	" Харитина Михайловна	38	
24	Плін Цасим Цасильович	36	
25	Баленко Яків Іванович	38	
26	— " — Катерина Цасильовна	47	
27	" Антонина Микитовна	21	
28	" Анна Микитовна	19	
29	Стеценко Семен Іванович	46	
30	" Надія Григоровна	48.	
31	Носенко Горина Макаровна	21.	

32	Носенко Макаровна Марія	23
33	Тоькач Константин Іванович	40.
34	" Ольга Даниловна.	40
35	Шуба Харитина Степановна	35
36	— Степан Хведорович	36
37	Лебеденко Петро Митрофанович	31
38	Кравцов Василь Андрійович	39
39	Гасуха Титяна Никаноровна	22
40	Лифарь Роман Хведорович	36
41	Чуб Ігнат Павлович	57
42	" Михайло Игнатович	28
43	Цоскобойник Василь Іванович	23
44	Чалий Григорий Хведорович	19
45	Трофіменко Наталія Олексійовна	20
46	Лізенко Ларіон Миколайович	41
47	Онищенко Лука Михайлович	40
48	Падалка Матвій Степанович	50
49	Павлик Іван Андрійович	42
50	Поставний Яків Опанасович	42 Дивись № 51.
51	" Яків Опанасович	36
52	Савон Савва Іванович	41
53	Бабич Ларион Юхимович	34.
54.	Гайдамуха Никифор Андрійович	37
55	Савон Лука Іванович	30.
56	Гаркуша Неоніла Олексійовна	39
57	Савон Олександра Євлампієвна	38
58	Закладна Анна Авксентьївна	65
59	Білаш Пелагея Тимофійовна	55
60	" Олександра Михайловна.	19.
61	Білаш Ганна Митрофановна	21.
62	Фролов Дмитро Миколаєвич	19
63	Андрусенко Петро Лаврентович	65
64	" Наталія Григоровна	55
65	" Георгій Петрович	26

66	Андрусенко Леонід Петрович	24.
67	Скринник Павло Степанович	47
68	" Федора Яковлевна	43
69	" Євфросінія Павловна	19
70.	" Дарья Павловна	20
71	Ільченко Антон Іванович	52
72	" Євгенія Васильовна	50
73	Серьга Онуфрій Іванович	31
74	" Ольга Андрійовна	30
75	Балак Іван Зотович	32
76	Калатур Василь Корнійович	27
77	Писанка Максим Кондратович	31.
78	" Ольга Кирилловна	27
79	Цінко Осип Антонович	46
80	Шульга Параска Григоровна	35
81	Пугач Яків Іванович	48
82	Цареградський Яків Михайлович	56
83	Курдіновський Василь Васильович	34.
84	Коротай Віктор Семенович	28.
85	Коротич Харитон Васильович	41
86	Коротич Дарья Єрафімовна	27
87	Федотьєв Александр Степанович	33
88	" " Агафея Онісімовна	25
89	Сушко Терентій Серійович	42
90	Ярмош Демід Георгійович	43
91	Сушко Меланія Тихоновна	45
92	Сушко Іван Терентьєвич	19
93	Козирь Максим Прокопович	34
94	Хрятко Сергій Іванович	43
95	" Ольга Федосьовна	34.
96	Кулик Степан Захарович	37.
97	Решетник Іван Терентьєвич	29
98	Філіпенко Михайло Степанович	58
99	" Неоніла Семеновна	52.

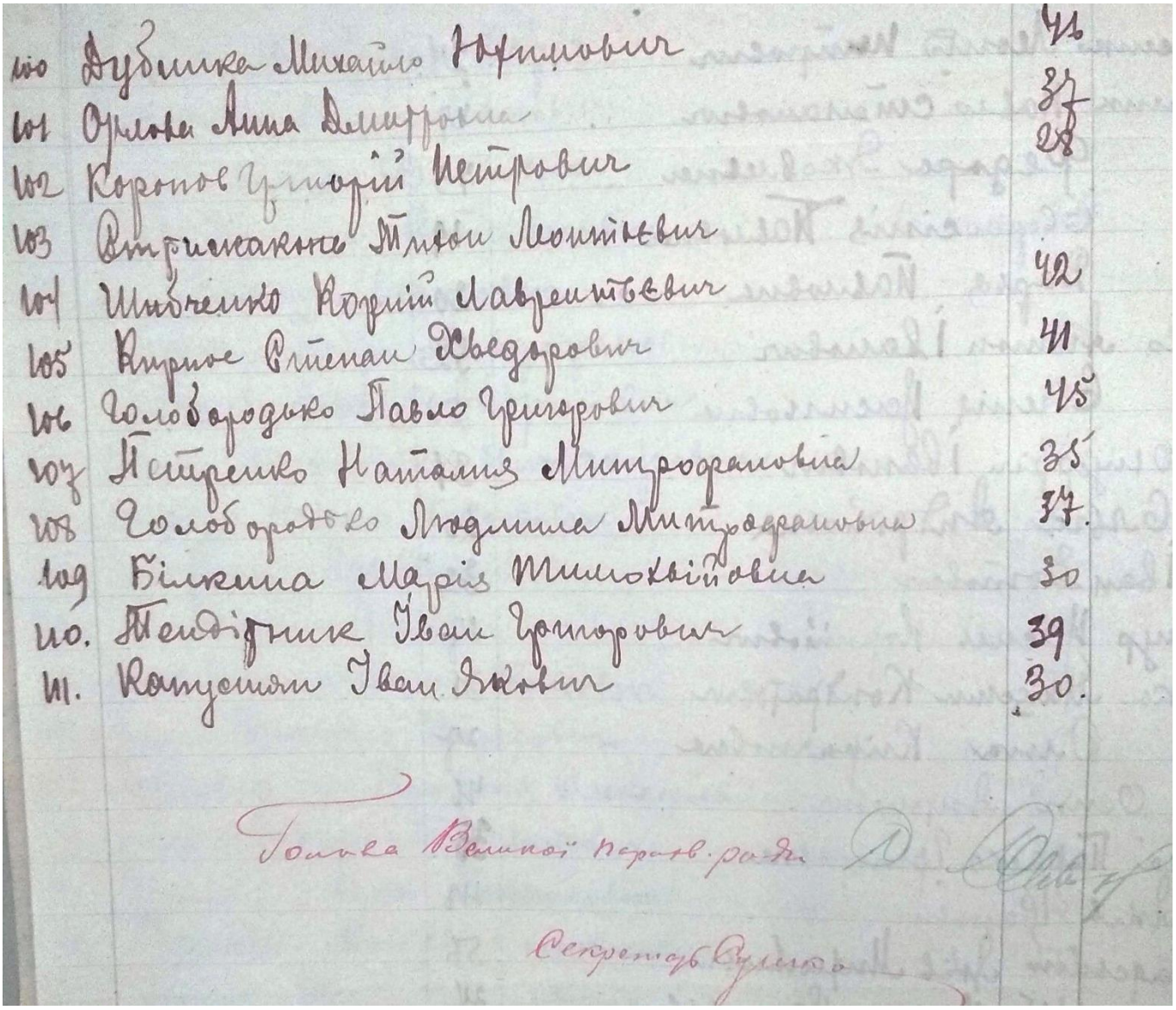

↑ *Список 111-ти членів Української парафії Покровської церкви, рубіж 1921/1922 рр. Голова Великої парафіяльної ради Федір Савон, секретар – Терентій Сушко*

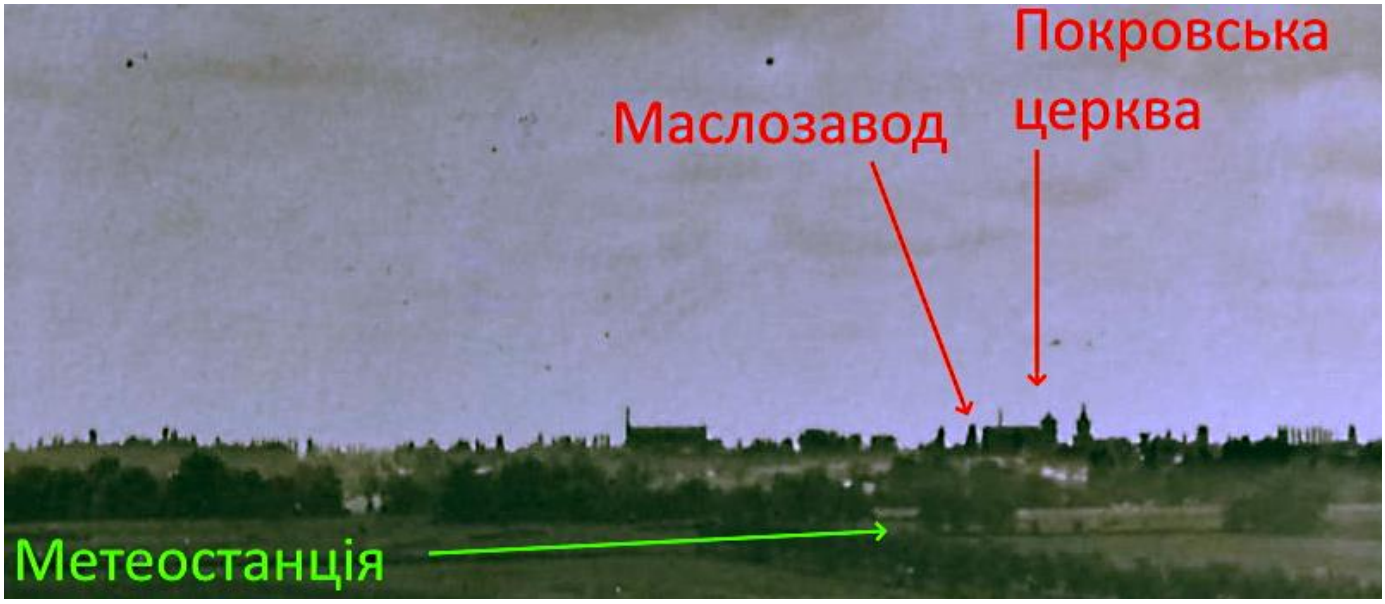

Контур церкви і дзвіниця з північної сторони, від контори Дослідної станції (1910-ті рр.)

14/IV 22

СТАТУТ

ПОКРОВСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРАХВІЇ В М. ПОЛТАВІ, НА ПАВЛЕНКАХ.

I.

МЕТА, ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ПРАВА ПАРАХВІЇ.

1. Покровська Українська Парахвія на Павленках, ставить своєю метою відродження традіцій і звичаїв Української церкви, щоб таким чином всебічно задовольнити релігійні потреби своїх парахвіян на зрозумілій рідній Українській мові, а також підтрімати їх духовно і, по можливости, матер"яльно.

2. Для осягнення тієї мети Парахвія має відправляти Українською мовою, або, при наймі церковно-славянською з Українською вимовою, службу Божу згідно з Канонами і звичаями Православної церкви, ~~уряжати релігійні походи, лекції і громадські бесіди на релігійні теми, видавати відповідного змісту часописі, книжки, ноти, малюнки, відозви і т.п. відчиняти та утрімувати школи і давати учням допомоги на їх освіту, організовувати ріжні благодійні заклади, будувати церкви, шпиталі та инші прибулки, організовувати громадсько-корисні підприємства і взагалі всіма засобами допомогати розвитку людського братерства і підвищенню морального та розумового рівня громодянства.~~

3. Парахвіяльне об"єднанне, яко союз віруючих, перебуває у братерському єднанню з Вселенською Православною Церквою, підлягаючи догматам та постановам Вселенських Соборів та шануючи Історічні і церковні традіції Православної церкви на Україні.

II.

ПАРАХВІЯНЕ.

4. В склад Парахвії входять усі ті парахвіяне, які в цей час належать до парахвії Покровської церки в м. Полтаві, на Павленках, і крім того право вступу до Парахвії мають всі православні хрістіяне.

5. Особи від 18 років і старше вступають до Парахвії і вибувають з неї з власної волі, для чого подают писану заяву до Ради Парахвії. В заявах про приняття до Парахвії повинно бути зазначено, що ті хто вступає до Парахвії поділяють мету парахвіяльного об"єднання та підлягають усім постановам Парахвії.

6. Мала Рада Парахвії має право заперечити приняттю якого нового члена до Парахвії внести це питання на розгляд ближніх загальних зборів Парахвії, які вирішають питання остаточно; такі питання розвязуються таємним голосуванням, повинні бути зазначені в повістці, чи оголошені про збори і пропозіція Малої Ради про неприняття нового члена повинна зібрати при таємному голосуванні не меньше 2/3 голосів присутніх на зборах.

7. Загальні збори Парахвії мають право позбавити на певний термін право голосу тих членів Парахвії, що допустили вчинки, противні духові хрістіянської релігії, або порушити статут чи постанову загальних зборів Парахвії. Такі постанови повинні зібрати не меньше 2/3 голосів присутніх при таємному голосуванню, а саме питання про тимчасове позбавлення прав знімається перед загальними зборами Малою Радою Парахвії, або з власної ініціативи, або по постанові Великої Ради чи Ревізійної Комісії, або по писаній мотивованій заяві не меньше як 30 парахвіян, що мають право, голоса на зборах, і повинно бути зазначено в повістці чи оголошені про збори.

гальні збори парахвії обирають причет церкви в складі: священників/ в тому числі Настоятеля церкви/, діяконів та дяків. Кількість членів причету визнається загальними зборами Парахвії.

9. На обов"язку Причту лежить відправа служби Божої, відправа різних треб, проповідання Слова Божого, навчання релігії та моралі.

10. Матеріальний стан Причту забезпечується Парахвією і членами Причту одержують платню, по умові з Великою Радою Парахвії, безпосередньо з парахвіяльної скарбниці.

IУ.
ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ.

11. Керування справами Парахвії, крім справ, відносенних по Канонам церкви до відома духовної Влади, належить загальним зборам парахвії, по їх уповноваженню, Великій та Малій Раді Парахвії.

12. Право голоса на загальних зборах мають тільки парахвіяни які досягли 18 років, крім осіб, тимчасово позбавленних того права відповідно з 9 сього статуту.

13. Правоздатними загальні збори лічаться, коли прибуде не меньше 1/2 парахвіян, що мають право голоса. Коли ж зазначена кількість не прибуде, то призначені й оголошені вдруге збори правоздатні при всякій кількості, однак справи мають вирішати лише ті, що зазначені в повістці перших зборів.

14. Всі справи на загальних зборах, крім нарочито зазначених в цьому статуті, вирішаються простою більшістю голосів.

15. Кожного року на протязі місяця лютого Мала Рада Парахвії повинна скликати чергові загальні збори парахвії, на яких розглядається справоздання Ради за минулий рік, звіт Ревізійної Комісії, та перевибирається Рада и Ревизори.

16. Крім чергових на протязі року можуть збиратись ще надзвичайні загальні збори, які скликаються Малою Радою Парахвії або по власній її ініціативі, або по вимозі чи Великої Ради, чи Ревізійної Комісії, чи не меньше як 30 правоздатних парахвіян по писаній їх заяві, яка подається Голові Ради.

17. Загальні збори скликаються оголошенням, що вивішується в парахвіяльній церкві не пізніше, як за 2 тижні до зборів, крім того, оголошення про збори роспоповсюджуються різними иншими засобами.

18. Коли загальні збори скликаються не з ініціативи самої Малої Ради, то вони повинні бути скликані не пізніш, як через місяць після того, коли подана до Ради відповідна заява.

У.
ВЕЛИКА РАДА ПАРАХВІЇ.

19. Загальні збори парахвіян закритим голосуванням обирають Велику Раду Парахвії в складі 12 чоловік. Кожен з цих членів Ради обирається на 3 роки. Окрім того, в склад Великої Парахвіяльної Ради увіходять пан-отець настоятель або його заступник, один член по обранню решти причту і один член по обранню церковного хору.

20. Що року по встановленній черзі, а до її встановлення по жеребку, з числа 12 обранних на загальних зборах членів Великої Ради вибуває 1/3 і заміняється новими з правом для вибувших бути обраними знов.

Ради до термина обрання. Коли кандидат не заступив місце Радника, від якого переймає всі права, то уповноваження його яко кандідата зберігаються тільки до ближніх чергових зборів.

22. На перших зборах Великої Парахвіяльної Ради обирається її Голова, який в той же час є і Голова Малої Парахвіяльної Ради, він являється представником Парахвії у всіх випадках і справах, коли немає нарочито уповноваженного на те представника.

23. Велика Рада Парахвії скликається Головою, або його заступником повістками і лічиться правоздатною, коли на засіданнях Ради прибуде не меньше 1/3 членів її з тому числі Голови Ради або титаря; коли в повістку про зібрання підписали всі присутні на той час у Полтаві радники та не з"явились, то Велика Рада правоздатна і в присутности 5 членів з Головою чи титарем на чолі, але підписана радниками повістка прикладається до протоколу засідання Рада.

24. Велика Рада скликається не меньше, як раз на 2 місяці, і розглядає та вирішує питання, які поставлені на її попереднє обговорення, а також в контрольному порядку обговорює справи, які вже переведені Головою Радою власним розпорядженням.

25. Вибрані члени ради можуть бути усунені від виконання їх обов"язків по постанові загальних зборів Парахвії таємним голосуванням, і раніш терміну, на який вони обрані.

26. Члени Великої Парахвіяльної Ради, які на протязі 6 місяців не виконують своїх обов"язків автоматично усовуються з посади, коли не подають відправдуючих мотивів, або мотиві ті будуть визнані Великою Радою не грунтовними.

УІ.
МАЛА РАДА.

27. Велика Парахвіяльна Рада на перших своїх зборах обирає таємним голосуванням 4-ту Парахвіяльну Раду, в складі 4-х чоловік, з яких один вибирається на титаря, один на товариша титаря, і один на писаря Малої Ради. Крім того, в склад Малої Ради входять постійними членами Голова Великої Ради/пункт 24/ та пан-отець настоятель, чи його заступник.

28. Мала Рада Парахвії виконавчий орган загальних зборів та Великої Ради; вона порядкує всіма справами парахвії в межах доручення загальних зборів, і в справах більш важливих по ухвалі Великої Ради.

29. Титарь завідує господарством, та дома Божого, а також доглядає за порядком у церкві, він не веде обов"язки парахвіяльного скарбника, і заступає Голову Ради на випадок його відсутности.

30. На свої засідання Мала Рада скликається Головою, чи його заступником з власної ініціативи, або по вимозі 3-х членів Малої Ради. Постанови свої Мала Рада виносить в складіне меньше трьох членів, і в тому числі Голова Ради, чи його заступника, при умові що всі присутні в Полтаві члени сповіщені про засідання. Всі справи рішаються абсолютною більшістю голосів, і рішення записуються писарем Ради, в нарочиту книгу постанов і підписуються присутніми.

31. Мала Рада Парахвії що року складає справоздатне про свою діяльність і життя Парахвії, яке по ухвалі його Великою Радою не пізніше 1-го Лютого повинно бути передано для розгляду Ревізійній Комісії.

32. Члени Малої Ради, які протягом 3-х місяців не виконують своїх обов"язків, автоматично усовуються з своїх посад.

РЕВІЗІЙНА КОМІСІЯ.

33. Загальні збори обірають Ревізійну Комісію в складі не менш, як з 3-х чоловік на 3 роки і кандідатів до ревізорів на один рік; оповняється склад Ревізійної Комісії на тих же підставинах, що й склад Великої Парахвіяльної Ради.

34. Ревізійна Комісія має право на всякій час ревізувати Парахвіяльну скарбницю, діловодство, і взагалі всі справи, а також всі органи Парахвії, а перед черговими загальними зборами Лютого місяця повинна обревізувати всі справи і скласти свій звіт.

УІІІ.
К О Ш Т И.

35 Кошти Парахвії складаються з самооподаткування парахвіян по постанові загальних зборів, карнавочних, та тарілочних зборів під час церковних відправ, та з постійних карнавок, плати за треби, і церковні відправи, прибутків од свічок та проскур, доходів од майна, жертв і всяких інших прибутків.

36 Окремі парахвіяне вносять платню за всі треби і відправи в церковну скарбницю. Розмір і форми цієї платні визначаються Великою Радою Парахвії.

37 Позички до 50 тисяч карбованців може робити Велика Рада Парахвії по своїй постанові, а на більшу суму позичку може робити тільки по ухвалі загальних зборів.

38 В грошових справах, при договорах і умовах представником Парахвії являється особа, яка має відповідне уповноваження від Малої Ради Парахвії, або сам Голова Ради.

39. На випадок порушення статуту, або постанов загальних зборів Парахвії, члени як Великої, так і Малої Ради по належности особисто і солидарно відповідають за збитки, які будуть наслідком їх діяльности та вчинків. Член Ради який не погодиться з постановою Ради може занести до протоколу свою окрему думку і тоді він не несе відповідальности за ті постанови. В п. 2 цього статуту [illegible]

Павло Іванович [illegible]

М. С. [illegible]

Андрій Іванович [illegible]

Петро Лаврентьєвич Андрусь

Дуков Арсенович Поставник

Іван Григорович Поставник

Статут Покровської парафії, затверджений 14.III.1922 року

Буржуазно-демократична революція в Петербурзі (Лютнева 1917 року) і вслід за нею українська національно-визвольна революція (спротив російській агресії під монархічними чи інтернаціоналістськими більшовицькими лозунгами) відобразилися і на житті парафій православної церкви, у т.ч. Покровської на Павленках.

Ще в березні 1917 року серед духовенства українського етнічного походження проявилися прибічники автономії православної церкви й українізації богослужіння. 3-6 травня 1917 року у м. Полтаві відбувся з'їзд духовенства та мирян Полтавської єпархії, який прийняв підготовлену священиком Феофілом Булдовським постанову про українізацію Церкви та встановлення традиційного церковного устрою в Україні. Із часом від вимог автономії ці діячі перейшли до вимог автокефалії. Немало було й прибічників «єдіной і нєдєлімой» (з Росією) православної церкви.

Улітку – на початку осені 1918 року, за часів Української Держави гетьмана Скоропадського, від патріарха Тихона православна церква в Україні отримала обмежену автономію (вона була скасована в період денікінської окупації України у другій половині 1919 року). Одночасно на місцях почали активно створюватися православні братства, діяльність яких була спрямована на українізацію богослужіння і досягнення церковної автокефалії. На рубежі 1919/1920 року сформувалося і Полтавське церковне братство. Першим його керівником став К.І. Товкач, у минулому – священик (жив у Полтаві на вул. Шведська №20-б). У кінці грудня 1919 року чомусь був заарештований більшовиками багатолітній настоятель Покровської церкви й законовчитель шкіл на Павленках Михайло Філіпенко.

Павленківська парафія українізувалася другою в Полтаві (після парафії Воскресенської церкви).

Наводимо список членів парафіяльної ради, парафії (с.268-276) та статут громади церкви [Державний архів Полтавської області, Ф.3872, оп.1, спр. 6, арк. 10-15].

У цій справі є також опис майна церкви. Та в квітні – травні 1922 року, в ході кампанії з вилучення церковних цінностей (під приводом «допомоги голодуючим») із Покровської церкви на Павленках було вилучено золотих виробів біля 5 грамів, та срібла вагою біля 12,7 кг.

Ми не можемо вичерпно відобразити в нарисі історію Павленківської церкви, її громад у 1920-ті роках (більшість матеріалів, що збереглися – в архівах Києва). Тому викладемо в хронологічному порядку результати обробки доступних нам матеріалів.

У лютому 1920 року управляючим Полтавської єпархії призначено архієпископа Парфенія (Левицького), який вже перебував на покої. Він виступав за богослужіння українською мовою. Кандидатура єпископа Парфенія затверджена московським патріархом і Всеросійською радою церков та стала компромісною.

5 травня 1920 року церковна рада в Києві під керівництвом Василя Липківського проголосила православну церкву в Україні автокефальною і соборноправною, припинила спілкування із єпископатом Російської православної церкви. Але інституціоналізація Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) і утворення її єпископату вимагали скликання церковного Собору, який і відбувся в кінці жовтня 1921 року. Протоієрей Василь Липківський був висвячений на митрополита Київського і всієї України УАПЦ. Було відкинуто, як неканонічний, перехід Київської митрополії під зверхність московського патріарха в 1686 р., прийнято рішення відродити українські народні релігійні звичаї в житті УАПЦ

(архітектура, церковне мистецтво, співи тощо). До речі, в 1922 році митрополит Липківський провів службу і в Покровській церкві на Павленках .

Серед перших єпископів УАПЦ був висвячений єпископ Полтавський Костянтин Кротевич (1922-1924). Його наступник – Юрій Жевченко (1924-1927), і останній – Йосип Оксіюк (1928-30), що прожив 96 років, і дожив до часів незалежної України.

Першими кроками до поширення автокефалії стала організаційна робота з підбору відповідних людей для заняття священицьких та дияконських місць; одним із перших був посвячений у священики петлюрівський офіцер Віктор Бєлкін (Білкін), який приїхав до Полтави, та згодом став секретарем канцелярії Єпископа.

Віктор Тимофійович Бєлкін служив священиком у Свято-Покровському храмі Української автокефальної православної церкви на Павленках у Полтаві з квітня 1922 по вересень 1923 року, жив при храмі (Павленківська площа №17). Одночасно був секретарем канцелярії єпископа полтавського УАПЦ Костянтина Кротевича.

За цей час при Вознесенській і Покровській общинах УАПЦ було організовано сестринство (на чолі з Марією Рудинською), яке, помимо церковних справ, займалося допомогою заарештованим «за контрреволюцію» автокефалістам.

Та ситуація серед православного священицтва і вірян як в Україні, так і в Полтаві була складною. Існували й інші течії, які не визначали УАПЦ, називали її священиків «самосвятами», «липківцями», «розкольниками» тощо.

Одна із найбільших течій – та, яка залишилася в складі Руської православної церкви (тихонівці) – на чолі з вікарієм Полтавської єпархії (з 1921 р.), єпископом Полтавським і Переяславським (з 1922 р.), потім – архієпископом і митрополитом Григорієм Лісовським (1923-1927) .

Не було єдності й серед українського автокефального православного руху, частина якого не підтримала УАПЦ на чолі з В.Липківським. Зокрема, в Полтаві і на Полтавщині такою була група, яка об’єдналася навколо священика Феофіла Булдовського. Із приїздом 14 жовтня 1921 р. до Полтави архієпископа О. Ярещенка рада «Українського церковне братства на Полтавщині», зареєстрована 3 травня 1920 року, в жовтні 1922 року розпалася. В. Щепотьєв, І. Рибаков, Ф. Булдовський, директор української гімназії імені І. Стешенка Голобородько та інші не визнали автокефалії української церкви і перейшли на позиції поступовців – «екзархістів»; за поступову українізацію російської православної церкви в Україні. А один із фундаторів парафії Кость Товкач (відмовившись від сану єпископа), і ново-висвячений єпископ Кость Кротевич залишилися розбудовувати УАПЦ.

Автокефалістами було приділено серйозну увагу справі організації українських націоналістично налаштованих округів, для якої мети попередньо посилалися емісари, які починали проводити в життя захоплення парафій. Так, у Полтаві, К.І. Товкач та брати Савони, організувавши частину приходу Павленківської церкви провели спочатку своїх людей у Парафіяльну Раду, яка взяла у користування церкву, і невдовзі приєднали церкву й приход до УАПЦ. У суспільному житті автокефалісти намагаються показати себе прихильниками радянської влади, причому звинувачують екзархістів у прихильності до монархізму та використання народних мас у боротьбі з більшовиками. Насправді ж вони вели активну роботу зі спайки національних українських кіл у протистоянні радянській владі.

Але у створеній на рубежі 1921/1922 років Українській парафії Покровської церкви назрівав, а через рік відбувася розкол. Як можна зрозуміти зі слів К.І. Товкача, провідні члени парафії на Павленках після проголошення автокефалії стали противниками УАПЦ, і примкнули до групи Булдовського-Щепотьєва (так званих «обновленців»), яка була проти різкого розриву з російською церквою, і за отримання автокефалії «в законний спосіб» (у т.ч. родини Поставних, Царегородські, Голобородьки та інші). Як можна зрозуміти, відішли від церкви її багаторічні священнослужителі – протоієрей М.С. Філіпенко (біля 1922 р.; у 1928 р. жив на вул.Загородній) і священик А.І. Ільченко (ще в 1931 р. жив на Павленках).

За інформацією, яку надав краєзнавець Ю.М. Гужва, до січня 1923 року Покровська церква перебувала в безроздільному користуванні общини українських автокефалістів (УАПЦ); яка обрала священиком – настоятелем Віктора Бєлкіна. Керівником громади парафії тоді був кооператор Федір Савон, якого підтримував правник і один із керівників громади УАПЦ Полтавщини Кость Товкач.

Але в січні 1923 року община словян-екзархістів (прибічників Ф.Булдовського) звернулася до влади, і та (із задоволенням підтримуючи розколи в українському церковному русі) передала Покровську церкву на Павленках у спільне користування на рівних правах двом общинам.

На той час приписаних до Покровської церкви членів парафії УАПЦ налічувалося 978 осіб, а парафії екзархістів – 477 осіб [ЦДАВО. - Ф. 5. - Оп. 1. - Спр. 2192. - Арк. 129].

Сукупно б це була найбільша на Полтавщині й одна й найбільших в Україні парафій прибічників української автокефалії. Якби не амбіції її провідників!

Влада закликала кожну із двох громад вести службу в різний час. Але не раз парафіяни обох громад вступали в рукопашний бій перед входом до церкви, оскільки не всі парафіяни встигали втекти до приходу «ворогів». Про конфлікти між «кадахвидистами» (автокефалістами) й «здархистами» (екзархистами) біля церкви повідомлялося в місцевій пресі у 1925 році.

Розкол в українському православ'ї був вигідний більшовицькій владі. Вона, з одного боку переслідувала церкви, а з іншого – раділа з їхніх розколів і провокувала їх (у т.ч. за допомогою наступника чекістів – Державного політичного управління).

Відомо, що священиком громади УАПЦ на Павленках до кінця 1925 року був Леонід Володимирович Соколович (1902-?). Жили тоді на Павленках і декілька інших священиків. У січні 1926 року парафія УАПЦ при Покровській церкві на Павленках розпалася. Зокрема, зрікся сану протодиякон церкви Антон Скринник (1879-?). У самій Полтаві залишилася лише одна церква УАПЦ – Воскресінська.

Сукупність розрізненої інформації дозволяє зробити висновок, що станом на середину 1920-х років (1925/1926) «булдовцям» вдалося отримати повний контроль над Покровською церквою на Павленках. Хто ж такі «булдовці»?

В 1925 році за ініціативи Ф.І.Булдовського (який на початку 1923 р. був рупокладений архієпископом РПЦ Лісовським у сан єпископа і вікарія Полтавської єпархії) було утворене «Братське об'єднання парафій Української православної автокефальної церкви», яке отримало назву «лубенський розкол», а його прихильники – «булдовців». На церковному соборі, який відбувався 4-5 червня 1925 року в Лубнах була здійснена єпископська хіротонія відомого українофільством священика Макарія (Крамаренка). «Розкольниками» ця група названа через те, що

перервала зв’язок із патріархом Тихоном і його церквою. Інша назва цієї церкви – «Соборно-єпископська УАПЦ», яку відносять до групи «обновленських». Вона стала ворожою і до «тихонівської» групи РПЦ і до «липківської» УАПЦ. Її єпархіальне управління в Полтави спочатку очолював протоієрей Микола Лук’янов.

Орієнтовно на початку 1926 р. єпископ соборно-єпископської УАПЦ Макарій (Крамаренко) переїжджає до Полтави. Відповідно до матеріалів перепису населення 1926 року, єпископ Макарій знімав квартиру №1 по вулиці Шведська №54 у власниці будинку – Падалки Олександри Павлівни.

26-27 січня 1927 року в Покровській церкві передмістя Полтави Павленках єпископ (у майбутньому – митрополит Української соборно-єпископської церкви) Феофіл Булдовський скликав збори, які назвали себе «Полтавським єпархіальним з'їздом уповноважених і духовенства православних єпископальним соборно-єпископським управлінням». Очолили його Феофіл Булдовський, Сергій Лабунцев та єпископ Полтавський Макарій Крамаренко. Були присутні 32 представники духовенства та 69 мирян. На порядку денному стояло єдине питання: примирення з канонічною Церквою [ЦДАВО. Ф. 5. Оп. 2. Д. 2181. Л. 190-197 звор.].

У тому ж році, в числі інших представників цієї церкви, єпископ М.Крамаренко примкнув до так званого «григорівського розколу» Російської православної церкви на чолі з архієпископом Григорієм (Яцковським), і в 1927 р. перебрався в Умань.

Священики «Соборно-єпископської УАПЦ» на Павленках: Лук’янов Микола Степанович (у 1926 р. проживав за адресою: Павленківська площа №9); Дмитрієв Василь Миколайович (Павленківська площа №13); Жидков Іван Петрович (Павленківська площа №7). У 1929 р. церква ще діяла. На той час по вул. Мясоєдова №27 (тепер №31) проживав священик Олександр Васильович Захаржевський. Але чи він?.... Одним із керівників і активістів «Соборно-єпископської УАПЦ» Полтавської округи був Яків Михайлович Царегородський, який жив по вул. Гнєдича, 21 (сучасна адреса).

У 1930 році українські автокефальні церкви почали закривати.

В.О.Мокляк у нарисі про церкву пише, що служба в ній була припинена в 1931 році (за даними павленківської вчительки В.І. Іщенко, церква діяла ще в 1934 році).

У попередніх виданнях указується, що Покровська церква зруйнована в 1943 році й була розібрана в 1946 році. Це не відповідає дійсності. На аерофотознімках 1941, 1942 і 1944 років ні церкви, ні її залишків не видно. Автори, очевидно, були введені в оману тим, що в указані роки була спалена і розібрана Покровська Архієрейська дерев'яна церква, яка стояла на сучасній вул. Козака (зараз - військового шпиталю).

Від В.Д. Бунакової нам передане ← фото, підписане 1934 (?) роком, яке дозволило встановити точне місце розташування церкви 1903 року побудови (там, де зараз у Павленківському паркові стоїть напівзруйнований майданчик літнього кінотеатру). Як свідчать наші бесіди зі старожилами, церкву підірвали (вона не рухнула, а розкололася на великі частини), а потім поступово вивозили залишки – величезні брили.

Таким чином, остання кам'яна Покровська церква проіснувала недовго – від 1903 до середини 1930-х років. Колишній будинок церковно-приходської школи (який видно на фото, *с. 281*), був пошкоджений, але відремонтований і до 1941 р. служив дитячими яслами для дітей працівників сусіднього заводу «Метал».

Під час німецької окупації Полтави в згаданому вище будинку було відновлено службу православної церкви. Про її діяльність тут у 1941-1945 роках нам відомо мало. Оскільки в початковій школі №5, що розташовувалася на цій же площі, ввели викладання Закону Божого, то записи про його уроки знаходимо в класному журналі. Як розуміємо, його викладав не один священик. У 4-му класі є підпис законовчителя М.І. Павловського. Можливо, він і був священиком Покровської церкви. Відомостей про цю людину нам знайти поки що не вдається.

Німецька окупаційна влада дозволила діяльність двох православних конфесій: Російської автономної (її центром став Преображенський кафедральний собор, знесений у 1962 році, який був на розі вул. Героїв-Чорнобильців і Новобазарної), та Української автокефальної (центр – Покровська «козацька» дерев'яна церква, що діяла на території військового госпіталю, тепер вул. Козака; спалена в 1943 р.). До якої з них належала відновлена Покровська церква на Павленках – встановити точно не вдається. Текст у журналі (*див. фрагмент*) виконано українською мовою:

в 3 Законо- Б.
(Назва предмета)

Учитель М. І. Павловський

Місяць і число	СТИСЛИЙ ЗМІСТ МАТЕРІАЛУ: що вивчалось на уроці	що задано додому	На як числ
22/IV	Бесіда про Бога на його власному прикладі. Вивчення молитви св. Духові	Вивчити „Царю небесний"	
27/IV	Бесіда про створення Богом світу і людини. Вивчення молитви св. Духові.	Вивчити молитву св. Духові.	
4/V	Бесіда про почуття ураження Бога. Виконання молитви „Достойно єсть".	Вивчити утр. молитву „Достойно єсть".	

Відомо, що церква в будинку біля нинішньої школи №9 (тоді - №5) діяла до серпня 1945 року, а потім службу перенесли в пристосовані приміщення, які вдавалося знайти на Павленках: по вул. Покровській №62, а пізніше по Квітучій №3.

Як служителька Покровської церкви на Павленках у другій половині 1940-х років указана Ганна Василівна Журбієнко, яка жила по вул. Шведській №19.

У 1949 році добивалася й так не добилася дозволу на відкриття церкви в будинку ао вул. Шведській №11 громада Троїцької церкви, очолювана протоієреєм колишної УАПЦ (1941-1943) Іоанном Мерзленко.

У наш час піднімалося питання про спорудження каплички на місці церкви.

9. КАПЛИЦЯ ЮРІЯ ПЕРЕМОЖЦЯ І СВЯТО-ЮРІЇВСЬКА ЦЕРКВА

Свято-Георгіївська каплиця (її первісна назва) має невеликі розміри (4,1 х 4,1 м, площа всередині ≈9 м^2), але в наш час є найбільш знаковою сакральною спорудою на Павленках. Будувалася в 1911-1914 роках за проектом молодого архітектора Ігоря Кальбуса (*див. с.471-475*). Як і будинок Полтавського земства (тепер – краєзнавчого музею), споруджена в стилі українського модерну. За радянської влади довго стояла занедбаною. У 1994 році тут була відновлена служба української автокефальної православної церкви, а назву каплички змінили на Юрія Переможця.

Передісторія й історія зведення каплиці.

У червні 1909 року в Полтаві відбувалися урочистості з нагоди 200-річчя Полтавської битви. В заходах взяла участь і делегація виборних селян від Полтавської губернії. Їхній табір розмістили на південному краю поля цієї битви. Перед ними 26 червня виступив імператор Микола II, який прибув на урочистості.

Ця земля на той час належала вихідцеві із давнього Павленківського козацького роду Петрові Власовичу Божку (його батько був старостою Покровської церкви на Павленках, і за побудову її споруди із цегли в 1903 р. отримав від царя звання почесного спадкового громадянина). Цю землю П.Божко надав у тимчасову оренду, а пізніше ділянку під каплицю продав місту по 60 рублів за квадратний сажень.

Влада міста вирішила увічнити цю подію спорудженням меморіальної каплиці. Для цього у 1910 році Полтавське губернське земство оголосило творчий конкурс на проектування каплиці. В умовах конкурсу (у числі 44 часопису "Зодчий" від 31 жовтня 1910 р.) було наголошено на використанні «малоросійського» стилю, себто українського модерну. На конкурс запрошувалися відомі архітектори і творча молодь, студенти Петербурзького інституту цивільних інженерів, члени гуртка любителів української архітектури. Комісія суддів архітектурного конкурсу складалася з шанованих членів суспільства: губернський предводитель дворянства, князь М. Щербатов, гласний Ф. Мельников, гласний, інженер М. Боярський, відомі київські архітектори В. Городецький і О. Кобелєв.

1 березня 1911 року оголосили результати конкурсу, а в числі 19 часопису "Зодчий" від 8 травня 1911 р. були опубліковані проекти-переможці конкурсу. Першу премію отримав проект С. П. Іванова, другу – Ігоря Андрійовича Кальбуса (с.471), третю – Олексія Йосиповича Лінника. Її будівництво на вул. Зіньківській за проектом тоді ще студента І. А. Кальбуса велося довго – упродовж 1911-1914 років.

Керамічний декор виготовлено на Опішнянському гончарному навчально-показовому пункті Полтавського губернського земства під керівництвом інструктора Юрія Івановича Лебищака (1873-1927) і за його картонами у другій половині 1913 року.

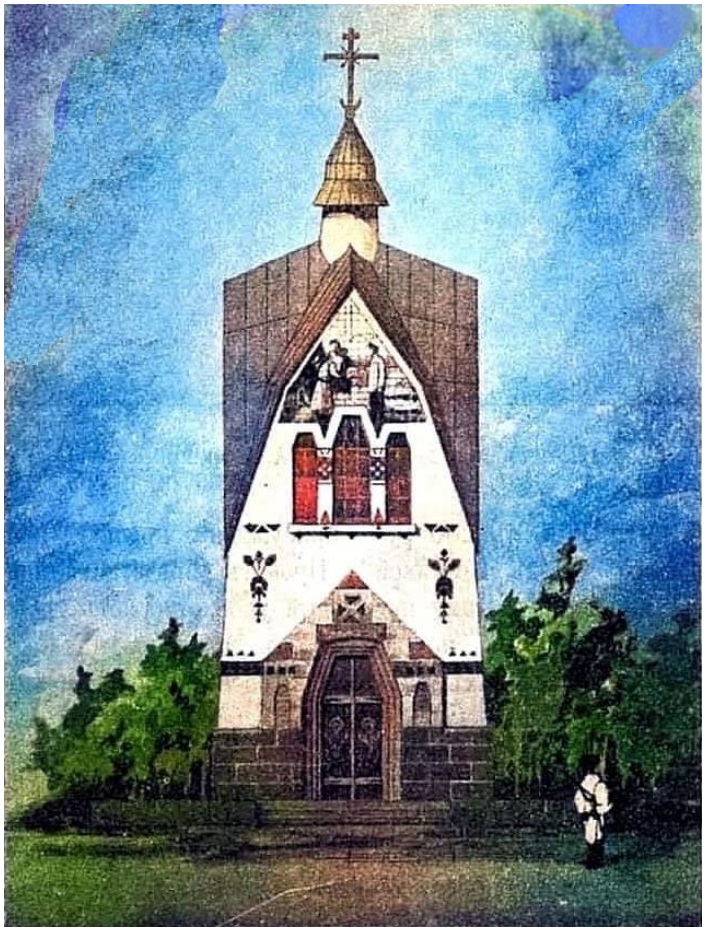

← *Свято-Георгіївська каплиця, проект Ігоря Андрійовича Кальбуса.*

І.А. Кальбус був не тільки автором проекту, але й виконавцем робіт із її спорудження (яке сильно затягувалося, тому він вчасно не отримав диплом).

26.06.1914 р. каплиця була відкрита. Будівля мурована, баштоподібна, квадратна у плані, з двосвітловим простором в інтер'єрі. Каплиця встановлена на двоступінчастому гранітному стилобаті. Її основний об'єм увінчується полігональними щипцями. Внутрішній простір каплиці перекрито сферичним залізобетонним куполом, що знаходиться між цегляними щипцями стін. На купол спирається залізобетонний барабан. Наметовий шоломоподібний купол був вкритий позолоченими мідними листами. Увінчувала споруду главка з ажурним хрестом. Барабан під нею був помережаним підкарнизною лиштвою, складеною з кольорових плиток подібно до плахти у шаховому порядку. Цегляні стіни були обличковані керамічною плиткою, прикрашені трикутними полив'яними плитками, майоліковими вставками, квітчастими композиціями типу «вазон» біля наріжних кутів.

Каплиця на фото 1910-х – 1920-х років (перше з книги Є.Анічина, колоризація)

Окрасою будівлі є монументальні майолікові художні панно на щипцях фасадів: обабіч чотирьох порталів – вісім панно «Вазон»; на західному щипці – панно «Спас з янголами» (Христос сидить на троні, біля його ніг два колінопреклонені янголи, що склали руки на грудях. Ця сцена замінила передбачене в проекті зображення зустрічі царя з селянами); на північному та південному щипцях – панно «Шестикрилі серафими» (пара серафимів з переплетеними крилами); на східному щипці – панно «Вазон з деревом життя».

Рожевий колір граніту стилобату й облицювання нижньої частини, барвисті керамічні плитки і майолікові орнаменти на стінах, мозаїчна підлога, надфронтонні розписи та золочена покрівля створювали яскравий образ споруди, яка поєднала традиції народної архітектури з ідеями українського архітектурного стилю, а також мотивами північноросійської архітектури. Саме це поєднання стилів надає будівлі унікальності та особливої виразності. Невеличка за розмірами вона водночас монументальна і тендітна, статична й стрімка.

Такою побачив каплицю американський льотчик Richard Brown у 1944 році.

У первісному вигляді каплиця існувала недовго. За радянської доби з неї було скинуті купол і хрест. Вона чудом не була знищена, оскільки використовувалася як допоміжне господарче приміщення.

Варварська експлуатація споруди в післявоєнний час (її використання як складу мастил автобази) збільшили руйнацію й призвели до втрати різьблених дверей, мідної бляхи покрівлі, частини майолікових панно та керамічного обличкування. ↑

Пам'ятаю цю ділянку в 1960-1980-х роках, як територію автопарку. Навколо - остови автомобілів, якісь сараї. І руїни каплички посередині, майже без даху…

Внаслідок багаторічного замокання та розмерзання серйозних пошкоджень дістали унікальні сюжети, відшарувалося й обсипалося художньо-декоративне обличкування на кутах будівлі.

Уже за часів незалежної України споруда зазнала варварських впливів (у т.ч. ←добудов, як *на фото 2007 р.*).

Після багатьох десятиліть забуття, каплиця потрапила на очі відомому в майбутньому дослідникові української національної архітектури кінці XIX – початку XX ст. В.А. Чепеликові. У 1972 році він виявив руїни меморіальної каплиці, а в 1981 році виконав перші обстеження та обміри пам'ятки.

Лише у 1986 році, за вимогою Полтавської організації Спілки архітекторів України рішенням облвиконкому № 384 від 14.10.1986 р. каплицю включено до переліку пам'яток архітектури. Пам'ятка є єдиною сакральною будівлею, побудованою стилі *український архітектурний модерн*.

Влітку 1987 року під керівництвом архітектора В. О. Трегубова були виконані проектно-реставраційні роботи. Водночас Полтавська дільниця Чернігівських реставраційних майстерень розпочала реставрацію каплиці: відновлений дах, покрівля, купол та хрест будівлі, відреставрований гранітний стилобат. Але наступний етап реставрації – відновлення керамічного обличкування та художніх панно – не реалізований дотепер (за браком коштів).

Не втілений й проект комплексного благоустрою прилеглої до каплиці території, яким передбачалося створення навколо неї мікрорайонного парку (головний архітектор проекту Валерій Олександрович Трегубов, 1951-2012).

Тільки у 1994 році служба української автокефальної церкви тут була відновлена (спочатку в прибудові, а пізніше – в хрестильні, як Свято-Юріївська церква за адресою: вул. Зіньківська, 16а). Виконком Полтавської обласна рада народних депутатів рішенням від 30 вересня 1994 року Божого № 43 передала Свято-Юріївській парафії Української Автокефальної Православної Церкви каплицю святого великомученика Юрія Переможця (Полтава) по вул. Зіньківській, 16. Ця каплиця має лише 9 м^2, що зовсім унеможливлює відправу в ній святої Літургії. Побудована в 2000 році хрестильня являє собою будиночок площею приблизно 40 м^2, проектування якого виконане архітектором Валерієм Трегубовим у стилі каплиці. Після розколу УАПЦ на початку 2000-х до березня 2020 року парафія належала до гілки, очолюваної архієпископом Ігорем (Ісіченко). Священик – отець Ігор (Ігор Федорович Литвин). Станом на 2023 р. парафія входить до Української греко-католицької церкви.

Загальний вигляд ділянки з каплицею Юрія Переможця і Свято-Юрівською церквою

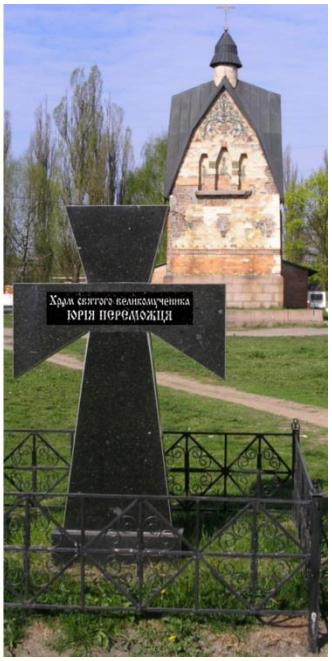

Каплиця, вигляд зі сходу. О. Ігор (Литвин) в Свято-Юріївській церкві (хрестильниці)

Каплиця користується увагою художників і фотохудожників:

Геннадій Бабенко

Дмитро Кравченко

Андрій Дзюба

← *Євген Асауленко.*

↑ *Хрестильня Свято-Юрівської церкви*

10. ПРО КЛАДОВИЩА на ПАВЛЕНКАХ і ТАРНОВЩИНІ

Павленки – поселення, яке існує ще від середини XVII століття. Очевидно, найбільш давнім цвинтарем є старий *Тарновщинський* (орієнтовно, біля нього розташовувалася і перша церква). Він був на виступі плато між двома вершинами Павленківського яру. Ця територія входить до складу дендропарку, покрита лісом.

В 1911 р. шведські дослідники, з дозволу місцевих властей, проводили розкопки на Тарновщинському кладовищі (Малих Павленках), розраховуючи знайти захоронення шведських воїнів, що загинули під час Полтавської битви в 1709 р. Тільки в 1957 р. аналіз останків виявив, що … вони належать до рубежу XIV-XV століть (тобто, очевидно,скандинавським воїнам, що загинули ще в часи «Битви на Ворсклі» 1399 року!). Фото Карла Бенедіка та Фрея Рюдеберга, надане Олегом Безверхнім.

Пізніше поблизу старого цвинтаря виникло нове Тарновщинське, на якому і зараз проводять ще підзахоронення.

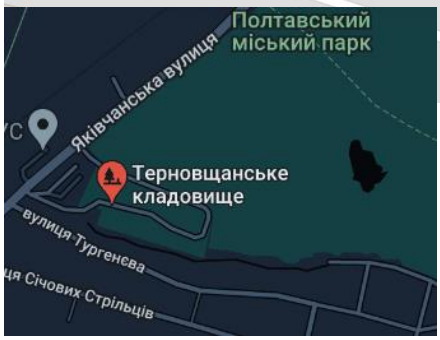

Див. також фрагмент карти 1857 р. на с. 265 (унизу).

Відомо, що на рубежі XVII-XVIII століть центр села перенесли на територію нинішньої Дослідної станції. Тут спорудили церкву, а біля неї, безумовно, був цвинтар козацької старшини (пізніше – поміщиків), священників і церковнослужителів (+), *див. с.264-265*,1.

Ми припускаємо, що неподалік був цвинтар і для захоронень інших мешканців села Великі Павленки. Як правило, старі цвинтарі із часом стають вигонами (майданами). Такий вигін ще в 1940-вих роках був під схилом балки (+), ліворуч від дороги, яка веде від контори Дослідної станції до дендропарку. Звісно, що це наше припущення, логічна конструкція, яка потребує доказів матеріальних.

Два кладовища більш пізнього часу вже показані на карті 1816 р. (*див. с. 265*) у межах колишнього хутора Чамарин яр, а з початку XIX ст. – хутора Павленський яр, який у 1820-х став передмістям Полтави «Ближні Павленки». Очевидно, ці кладовища виникли в останній четверті XVIII ст., коли відбувалося швидке заселення яру. Вони позначені ще й на картах початку XX століття.

Перше (2, *с*. 265) розташовувалося там, де в 1930-ті роки розмістили майданчик метеостанції – ліворуч від дороги, яка йде через Дослідне поле (вул. Шведська). Старожили пам'ятають, що ще в середині XX століття якісь сліди кладовища були. Очевидно, там хоронили місцевих жителів, які жили на лівому схилі Чамариного яру.

Друге (3, с. 265) – те що розташовувалося в північній частині Павленківської площі. На його місці зараз – стадіончик школи №9 і ділянка гаражів, яка примикає до території турбомеханічного заводу, а то і в межах його території. Захоронення на цьому кладовищі велися, очевидно, до 1890-х років (упродовж +/- 100 р.); офіційно закрите в 1901 році.

← *На цьому плані 1857 р. простим олівцем пізніше вказано контур Покровської церкви 1864 року побудови.*

Невеликі захоронення церковнослужителів і спонсорів церкви були біля нової кам'яної церкви, спорудженої в 1903 році (там, де зараз Павленківський парк, *с.269*). На фото початку 1910-х років біля церкви бачимо могили (*с.266*). Одна із них – старости церкви Власія Петровича Божко, який доклав чимало зусиль до її спорудження й за це отримав за Указом царя в грудні 1903 року звання потомственого почесного громадянина. За інформацією, наданою О.В.Коваленко, біля старої дерев'яної Павленківської церкви похоронені священик Антоній Павловський, декілька дворян і купців-благодійників, та класний художник Ростислав Павловський (син згаданого вище священика).

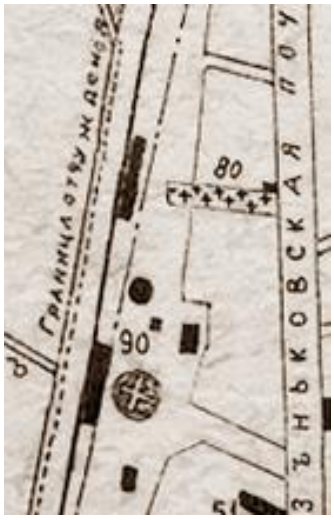

← В кінці XIX – на поч. XX століття згадується *Новопавленківське кладовище* [80], яке розташовувалося біля сучасного Київського вокзалу [90], дещо північніше. Розпочиналося від вул. Зіньківська. Його територія належала Покровській церкві на Павленках. Як компенсацію за відчуження цієї ділянки міністерство шляхів сполучення виділило біля 10 тис. рублів козацькій громаді Павленків для побудови нової кам'яної церкви (приблизно ¼ асигнувань на її спорудження). На самому початку XX ст. на кладовищі було, за повідомленнями преси, біля 600 захоронень, які збиралися перенести в інше місце (чи перенесли – інформацію ми не зустріли). У 1902 році тут проклали залізницю і збудували товарну станцію.

⟸ Кладовище, яке називають *«Павленківським»*, розташоване біля Дослідного поля. Воно обмежене із півночі й півдня вулицями Вільямса і Докучаєва, із заходу – вул. Леоніда Гусака, а зі сходу – гаражами, побудованими на місці лісосмуги (старожили говорять, що це теж була частина кладовища). Його не показано ні на карті 1816, ні на карті 1857 р. А ось на карті 1876 року ↑ невелике кладовище вже показано. Отже, воно виникло після Земельної реформи початку 1860-х, коли селяни отримали змогу викупати у поміщиків землю й заселяти цей куток Павленків. Офіційно в наш час воно закрите, але 2/3 могил - з датами останніх 30 років. Старі надгробні пам'ятники цього кладовища декілька разів нищили.

Могила С.В. Третьякова 1918 р.

Єврейське і *Новоміське кладовища* розташовані на лівому схилі нижньої частини Чамариного яру.

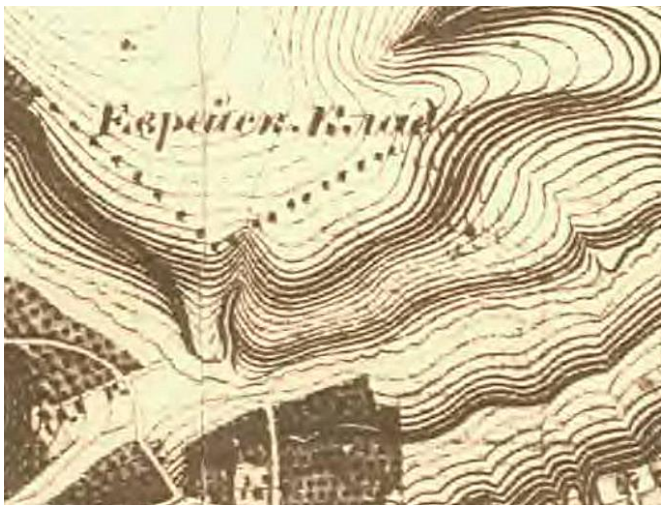

Єврейське кладовище виникло, вірогідно, в 1820-х роках – у період, коли міським головою Полтави був Авраам Мойсейович Зеленський. Цілком може бути, бо на ← плані 1857 року воно вже є, і не маленьке за площею.

Судячи з планів рубежу 1850/1860-х років, кладовище було розташоване на землях передмістя Павленки, біля їхньої східної межі із «землями товариства Полтавських іноземних фабрикантів (так званої «Німецької Колонії»).

Посаду доглядача некрополя з покоління в покоління займали представники родини Лембек. До революції 1917 власником каменерізальної майстерні з виготовлення високохудожніх надгробків (мацевот) із написами на івриті, російській і українській мовах був майстер Сагал. Як єврейське, кладовище діяло до німецької окупації міста. У 1941–1943 знищено окупантами. Склепи і саркофаги зруйновано, надгробки, ворота, огорожу розбито. Збереглися: гранітна плита над захороненням сувоїв Тори із згорілої 1911 року Великої Хоральної синагоги, залишки надгробного пам'ятника з могили Д.М.Молдавського, окремі могили. Після Другої світової війни єврейське кладовища стало загальноміським. На місці давніх захоронень ховали людей різних віросповідань і національностей. Відновити власне єврейські захоронення нині практично неможливо. Так, досі не вдалося відшукати могили фундатора кладовища А.М. Зеленського, матері письменника І.Г. Еренбурга та інших відомих людей. Кладовище існує дотепер, але поховання формально припинені. *Окремі надгробки*:

У середині 1960-х років кладовище отримало назву ←«Новоміське» (з 1999 року воно вважається закритим, але окремі дозволи на захоронення, очевидно, надають). Старе Єврейське кладовище – його південно-західна частина.

На Новоміському кладовищі є могили відомих у Полтаві людей. Могила дослідника походження назв вулиць Полтави М.Б.Гейдельберга і його дружини.

11. НАРИС ІСТОРІЇ ПОЛТАВСЬКОЇ ГРАВІМЕТРИЧНОЇ ОБСЕРВАТОРІЇ

(Історію садиби,на якій розташована обсерваторія, див. на с. 181-187)

Перша в Україні академічна наукова установа астрономо-геофізичного профілю була створена у 1926 р. у системі Української Головної палати мір і ваги, і на перших етапах організації носила назву «Магніто-гравітаційна станція». Із січня 1936 р. установа почала функціонувати як академічний підрозділ, а з 1963 р. Полтавська гравіметрична обсерваторі була підпорядкована Інституту геофізики АН УРСР (нині Інститут геофізики імені С.І. Суботіна НАН України).

Засновником Полтавської гравіметричної обсерваторії був видатний астроном і геофізик Олександр Якович Орлов. Обираючи місце для установи, він передбачав комплексне дослідження Землі як планети методами геофізики та астрономії: вивчення змін сили тяжіння припливного характеру (земні припливи, які виникають завдяки гравітаційному впливу Місяця і Сонця), проведення спостережень за змінами широт і рухом земних полюсів. О.Я. Орлов писав: «…В Україні придатним місцем для таких спостережень виявилась Полтава…. Було вигідно саме тут встановити горизонтальні маятники…. Було й інше міркування…Полтава дуже зручна для широтних спостережень, так як на її широті в зеніті кульмінують дві яскраві зенітні зірки α-Персея і η-Великої Ведмедиці, доступні для спостереження вдень і вночі. Таким чином, у Полтаві було легко і зручно об’єднати два види спостережень: широтні й гравіметричні…». Обсерваторію облаштували на місці садиби відомого художника-передвижника Григорія Мясоєдова на околиці Полтави (куток Павленки). На її території (площа близько 7 га), що потопала у фруктовому саду, стояли старий одноповерховий будинок та нова споруда, побудована в 1913 р. в італізованому стилі сином господаря художником Іваном Мясоєдовим.

Днем відкриття обсерваторії Орлов вважав 7 квітня 1926 р., коли в Полтаві було закладено вихідний пункт для виконання гравіметричної зйомки України та здійснення зв’язків з іншими опорними пунктами СРСР і з Потсдамом як центром Європейської гравіметричної мережі. Колективом обсерваторії протягом 1926 – 1936 рр. була виконана велика робота з гравіметричного картографування всієї території України, яка завершилась складанням гравіметричної карти.

У 1941-1944 рр. обсерваторія перебувала в евакуації (м. Іркутськ).

У наш час дослідження обсерваторії охоплюють широке коло питань. Крім визначення фізичних характеристик Землі геофізичними методами, ведуться астрономічні дослідження: вивчаються особливості обертання Землі, руху полюсів нашої планети, зміни широти і довготи Полтави. З 1992 р., за ініціативою нашого земляка академіка С. Брауде поблизу Полтави встановлено радіоінтерферометр (УРАН-2), який входить у мережу радіотелескопів НАНУ і має статус національного надбання України. За його допомогою в обсерваторії вивчають космічні об’єкти – віддалені радіогалактики, квазари, пульсари.

У стінах Полтавської гравіметричної обсерваторії сформувалась плеяда видатних дослідників, серед них три академіки і один — член-кореспондент Національної академії наук України.

Найбільш відомі фахівці, що працювали в гравіметричній обсерваторії:

Орлов Олександр Якович — чл.-кор. АН СРСР, академік АН УРСР (1880 — 1954),
Федоров Євген Павлович — академік АН УРСР (1909 — 1986),
Аксентьєва Зінаїда Миколаївна — чл.-кор. АН УРСР (1900 — 1969),
Попов Микола Андрійович — доктор ф.-м. наук (1910 — 1985),
Баленко Василь Гаврилович — доктор ф.-м. наук (1923 — 2009).

Назавжди залишиться в історії постать її засновника і першого директора Олександра Яковича Орлова - першого астронома-академіка УАН (1919).

Наприкінці 1925 р. О.Я. Орлов оселився в Полтаві. Тут, під його керівництвом почалась розбудова першої в Україні наукової установи астрономо-геофізичного профілю – Полтавської гравіметричної обсерваторії, яку він очолював у 1926 – 1934, 1938 – 1951 рр. У 1939 р. науковець ініціював скликання у Полтаві Першої у колишньому СРСР широтної конференції. У важкі повоєнні роки (1944 – 1950) більшу частину свого академічного харчового пайка віддавав дітям працівників обсерваторії. На честь О.Я.Орлова на будинку Полтавської гравіметричної обсерваторії по *вул. Мясоєдова 27/29* встановлена меморіальна дошка (1984).

Гідною спадкоємницею свого вчителя стала Зінаїда Миколаївна Аксентьєва (1900–1969). Геофізик, астроном. Член-кореспондент АН УРСР (1951). В обсерваторії працювала в 1926 – 1934 та 1939 – 1969 рр., від 1951 р. – до кінця життя – її директор. У 1941 р. керувала організацією евакуації обладнання та матеріалів обсерваторії до Іркутська. Планувала перетворення Полтавської гравіметричної обсерваторії на Інститут астрономії, геодезії і геофізики АН УРСР.

Науковим співробітником та вченим секретарем Полтавської гравіметричної обсерваторії в 1945 – 1959 рр. був один з перших учнів О.Я. Орлова — Євген Павлович Федоров (1909–1986). Астроном, академік АН УРСР (1969). Директор Головної астрономічної обсерваторії АН УРСР (1959 – 1973). Ім'я Академіка Євгена Федорова з 2016 р. носить провулок на Павленках (колишній пров. Войкова).

Астрономом-спостерігачем у 1960 – 1962 рр. на Полтавській гравіметричній обсерваторії працював Ярослав Степанович Яцків (нар. 1940) – учений у галузі космічної геодинаміки і космічних досліджень. У 1985 р. обраний академіком АН УРСР, від 1975 р.– директор Головної астрономічної обсерваторії НАНУ. У 1961-2016 рр. в обсерваторії плідно працював Адам Васильович Гожий (1937-2023).

Слава цих учених переросла земні межі – їх іменами названі космічні об'єкти.

Дещо детальніші біографічні довідки про них див. на с. 418-424.

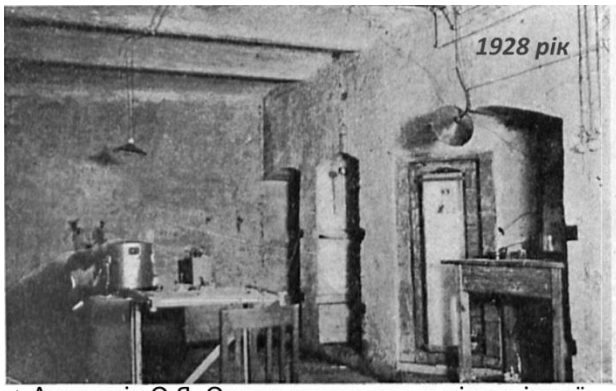

↑ Академік О.Я. Орлов проводить у підвалі свої спостереження біля апарату системи Штюкрата

Вхід до підвалу, де проводяться спостереження →

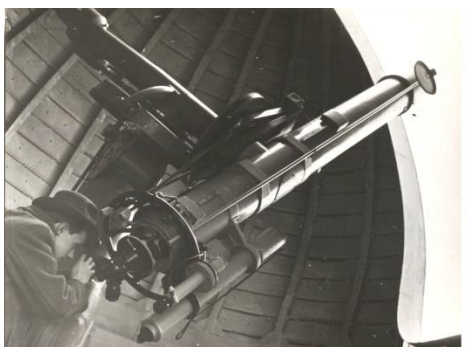

Борис Сінческул веде спостереження

Радіотелескоп УРАН-2.

Один із павільйонів, 2021

Полтавська гравіметрична обсерваторія. *Перша Всесоюзна конференція, жовтень **1939** року.*

З 15 по 18 жовтня на базі Полтавської гравіметричної обсерваторії проходила Всесоюзна широтна конференція. Це був перший подібний науковий форум на теренах СРСР. Суть «широтного проекту» - гравіметричні спостереження на одній широті з Полтавою.

Сидять (*із права наліво*): **1** - Попов Микола Андрійович — доктор ф.-м. наук (1910-1985), вів астрономічні спостереження в Полтаві з 1939 року ще понад 30 років;

2 - Орлов Олександр Якович (1880-1954), академік АН УРСР (1939), директор гравіметричної обсерваторії у 1926–1934 і в 1938–1951 рр.

3 - Ворошилова-Романська Софія Василівна (1886-1969), перша жінка-астроном в Росії, к.ф.-м.н., працювала в Пулково.

4 – Фрейберг-Кондратьєв Генріх Андрійович (1854-1944), механік, конструктор приладів *Стоять* (*із права наліво*): **5** - Звєрєв Митрофан Степанович (1903-1991), член-корр. РАН, заступник директора Пулковської обсерваторії.

6 - Аксентьєва Зінаїда Миколаївна (1900-1969), член-кореспондент АН УРСР, директорка гравіметричної обсерваторії в 1951-1969 рр.

7 - Мигаль Микола Костянтинович (1905-1979), у 1938–1941рр. – зав. сектору гравіметрії Полтавської гравіметричної обсерваторії, в наступному - відомий львівський астроном.
8 - Лаврентьєва Євгенія Всеволодівна (1893-1969), канд. ф.-м.н., старший науковий співробітник Полтавської гравіметричної обсерваторії з 1929 р.

9 - Постоєв Олександр Іванович (1900-1976), професор, працював у 1939-1941 рр.; у 1942 р. був призначений керівником обсерваторії, хоч реально вона не діяла; в еміграції - засновник бразильської астрономії (обсерваторія в Сан-Паулу носить його ім'я).

10 - Дроздов Сергій Вікторович (1902-1976), в майбутньому - д.ф-м.н., професор, у 1939-1957 рр. - старший науковий співробітник обсерваторії.

11 - Фрейберг-Кондратьєва Ольга Генріхівна (1888-?), астроном, донька Г.А.Фрейберга.

Фото надав А.В. Гожий, допомога в ідентифікації персоналій – М.С. Дроздова.

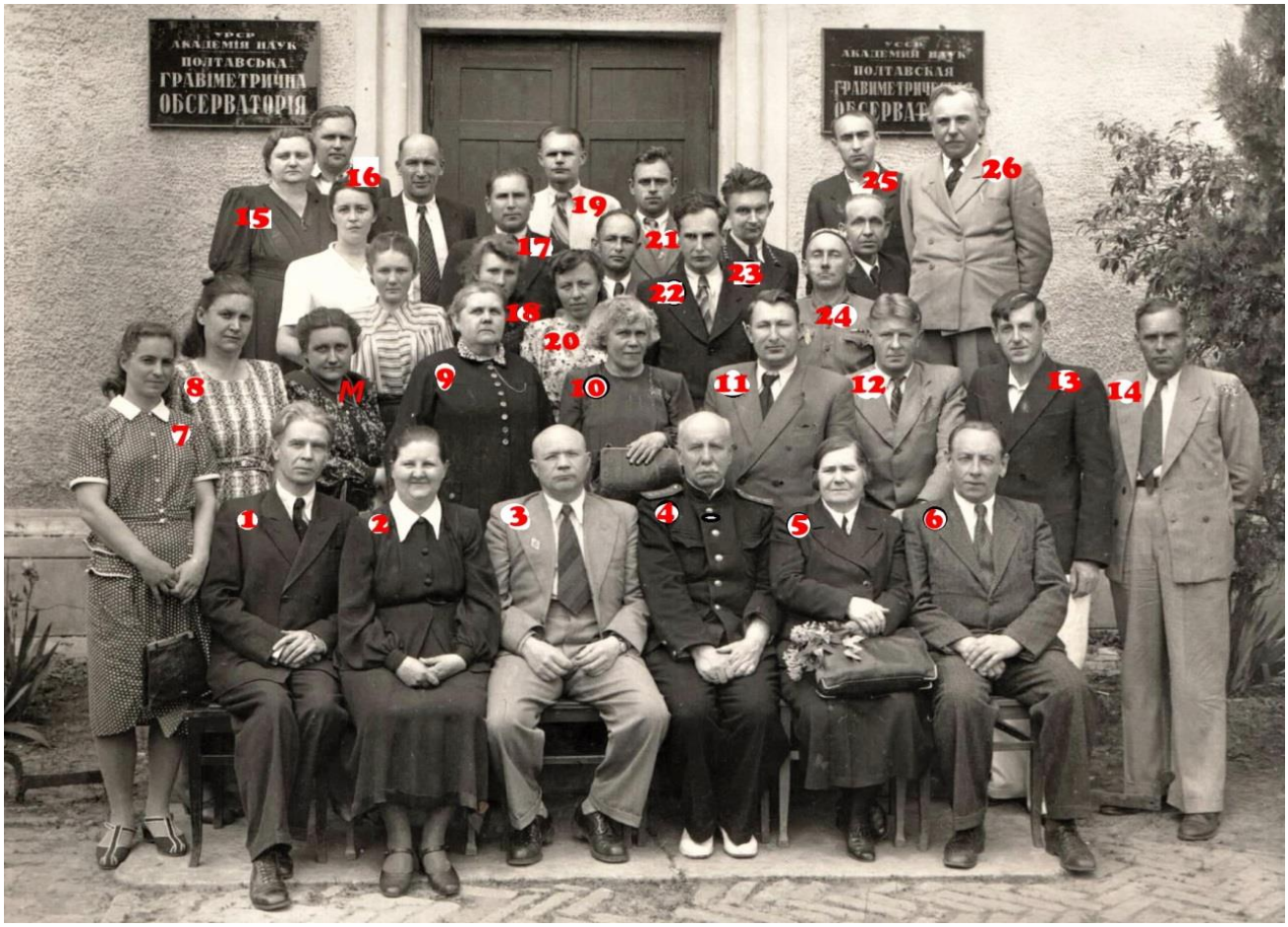

1952 р. *27 – 31 травня в Полтаві на базі гравіметричної обсерваторії АН УРСР проходила третя Всесоюзна широтна конференція (Фото надав М.С. Дроздов)*

Сидять: **1** – Сергій Вікторович Дроздов; **2** – Зінаїда Миколаївна Аксентьєва; **3** – К.О. Куликов; **4** – К.К.Дубровський, **5** – Софія Василівна Ворошилова-Романська (Пулково); **6** – М.М.Парійський; *Другий ряд*: **7** – Є.І. Бобовоз, бібліотекарка; **M** – Г.Міняйло, співробітниця ПГО; **8** – Галина Яківна Попова; **9** – Євгенія Всеволодівна Лаврентьєва; **10** – Н.А.Чудовічева; **11** - І.Ф. Корбут, **12** - Борис Олександрович Орлов (син першого директора обсерваторії О.Я. Орлова); **13** – Євген Павлович Федоров; **14** – М.К. Мигаль (Львів, до 1941 – Полтава). *Верхні ряди*: **15** - Павленко Лариса Іванівна; **16** – Соколов Борис Олександрович – головний механік ПГО; **17** – Попов Микола Андрійович; **18** – Любов Шкляр; **19** – І.П.Огородник; **20** - К.І.Євтушенко; **21** – П.С. Матвєєв; **22** – Федчун; **23** – М.С. Молоденський; **24** – Г.А. Ланге; **25** – С.Г. Кулагін; **26** – Іван Наумович Язєв (1895-1955), науковий співробітник в 1934-1937 роках.

Павільйони на території обсерваторії в 1956 році (фото надав Ю. Гужва)

12. Товариство з обмеженою відповідальністю ПОЛТАВСЬКА ШВЕЙНА ФАБРИКА «ВОРСКЛА-СТИЛЬ» (див. також с. 212)

Зараз займає верхні поверхи будівлі по вул. Соборності №72.

Історія: підприємство (тоді – швейна фабрика «Одяг») засноване у 1924 році. У 1930-х роках тут шили чоловічі костюми та зимові пальта. У 1930-ті роки носила назву «1-ша державна кравецька фабрика» (вул. Жовтнева ←№72). У часи Другої світової війни фабрику евакуювали до міста Богородськ (Горьківська область). В евакуації виготовляли одяг для військових.

У 1944 році до Полтави повернулися лише робітники, тоді як все обладнання залишилося в Богородську. Не вистачало працівників, не було приміщень і навіть швейного обладнання. Не було й сировини. Попри це, фабрика працювала. Щоб було де працювати, люди відбудовували все власними силами. В 1944 році на підприємстві працювали 10 людей, а в 1950 – 650!

1950-ті роки – час становлення підприємства: створюються виробничі потужності, встановлюється нове розкрійне обладнання, росте чисельність колективу.

У 1960-і та 1970-ті роки підприємство діяло в приміщеннях за адресами: вул. Жовтнева, 72 (2-верхова й 1-поверхові споруди), та по вул. Шевченка, 37.

У кінці 1970-х приймається рішення про будівництво нової будівлі фабрики. На період будівництва підприємство майже звільняє територію по вул. Жовтнева,72 і переїжджає на вул. Луначарського,8 (не зупиняючи випуск продукції).

В 1976 році на базі Полтавської швейної фабрики створено Полтавське виробниче швейне об'єднання до складу якого ввійшли Кобеляцька та Кременчуцька швейні фабрики (разом 2511 працівників).

У 1984 році підприємство, нарешті, перемістилося у нинішню будівлю. Після розпаду СРСР постачання сировини та налагодження збуту для фабрики стали серйозними проблемами, адже мережа повністю була зруйнована і вона опинилася на межі виживання. Тому підприємство швидко переорієнтувалися на бізнес із ЄС. У 1991 році фірмою «Unionmatex» (Німеччина) було проведено технічне переоснащення підприємства. В 1993 році фабрика була акціонована та перетворена у Закрите Акціонерне Товариство «Полтавська фірма «Ворскла» (виробництво одягу). З 1994 року підприємство виготовляє продукцію на давальницькій сировині для іноземних фірм: «Вера Монт», «БеттіБарклі», «Хенке», «Гаррі Вебер», «Бракс» - для Німеччини, для дому моди «Прада» - Італії, «Тара Жермон» - у Франції. За ці роки в Європі склався позитивний імідж підприємства.

У 2011-2012 роках базовим підприємством були відкриті філії в районах Полтавської області: м. Лохвиці, м. Кобеляки, м. Зінькові.

З 2014 року акціонерне товариство реорганізовано в товариство з додатковою відповідальністю «Полтавська фірма «Ворскла»; З 2016 року - ТОВ "Ворскла-Стиль".

Отже, 30 років фабрика працює на іноземного споживача (в основному, для Німеччини, Франції і Бельгії). Щомісяця підприємство виготовляло по 40-50 тисяч одиниць продукції, 80 нових моделей. На підприємстві станом на 2020 рік працювали 650 людей, 380 – у Полтаві, решта – у селах та районах.

Чисельність працюючих на фабриці в 2022 р. - 530 осіб (93% - жінки).

Нині фабрика - це високоефективне швейне виробництво з сучасними технологіями й обладнанням, на якому виготовляється верхній жіночий одяг в асортименті: жіночі жакети, брюки, сукні, спідниці, напів-пальта, пальта, трикотаж.

↑ *Споруди фабрики «Ворскла-стиль» від вул. Соборності, 72 і з боку Павленківської площі*

Тут діяло швейне виробництво у 1950-тих / на початку 1980-тих років

13. ПОЛТАВСЬКИЙ ТУРБОМЕХАНІЧНИЙ ЗАВОД І ЙОГО ПОПЕРЕДНИКИ

Від кінця 1920-х до 2010-х років це підприємство було «районоформуючим» для Павленків. З ним пов'язана доля декількох поколінь багатьох його жителів.

- Підприємство засноване в 1889 році як «***Чугунолитейный и механический завод инженер-техника Я. Л. Ландау и Ф. А. Заславского***, *вблизи Полтавы, по Зеньковской и Кременчугской дороге*»*. Пізніше його придбала купчиха Матель Єфраїмівна Полякова (час зміни власників нам поки що невідомий).

**[АДРЕС-КАЛЕНДАРЬ некоторых промышленных, ремесленных и торговых заведений и лиц специальных занятий по гор. Полтаве. На 1892 год].*

- Станом на 1905 рік підприємство являло собою малу механічну майстерню: в одному приміщенні знаходились вагранка, два ковальських горни, п'ять металорізальних верстатів, двигун потужністю 5 кінських сил, декілька слюсарних верстаків. Джерелом води був колодязь. Працювало десять робітників і десять чорноробів. Майстерня спеціалізувалася на ремонті сільськогосподарського інвентарю, візків, млинів, виготовленні деталей до них.

- Після того, як на самому початку XX століття неподалік стала діяти товарна і пасажирська станція "Полтава-місто" Києво-Полтавської залізниці, підприємство розширило свою діяльність. Станом на 1908 рік воно називалося «***Чавуноливарний і машинобудівний завод, фабрика і склад землеробських машин та інвентарю***» (15 робітників), а його власник - Поляков Венціан Олександрович (син М.Є. Полякової). У довіднику за 1913 рік зазначений як ***Чавуноливарно-механічний завод і механічна майстерня «Енергія»*** (власницею вказана М.Е. Полякова).
За довідником від 23.06.1919 року це підприємство зазначене як вже не працююче.

- Про діяльність підприємства у 1914 – 1919 роках збереглося мало інформації. На ньому займалися виготовленням і ремонтом візків, авто, польових кухонь для армії.

- З 1920 року на вулиці Зіньківській №14, де колись були майстерні Полякових, більшовицькою владою організована ***Обозно-ремонтна майстерня Губобозу*** (у 1920 р. – 120 робітників і 16 службовців). Станом на 1921 рік тут працювало 246 робітників + 33 службовці. За цією ж адресою в 1921 році діяла ***сірникова фабрика*** Губраднаргоспу. На ній працювали 80 робітників (у т.ч. 61 жінка) і 7 службовців.

- На початку НЕПу обозно-ремонтна майстерня спочатку була передана в оренду колективу, а пізніше на базі орендованих майстерень Губобозу утворена ***артіль «Механік»*** для безробітних. Артіль здійснювала ремонт сільськогосподарських машин та інвентарю, виготовляла ліжка тощо.

- У червні 1924 року артіль «Механік» об'єднали з артіллю «Метал» у «***Колектив безробітних при Полтавській біржі праці «Метал»***. Першим його директором став О.З. Степанченко. Підприємство приймало замовлення на ремонт сільськогосподарської техніки, станків для виробництва панчіх і трикотажних виробів, виготовлення запчастин, а також дрібні замовлення від приватних осіб. 1924 рік у деяких документах називають роком народження заводу «Метал».

- З 1925 року підприємство «Метал» отримує замовлення не тільки на ремонт, але й на виготовлення машин для в'язання панчіх (модернізованого типу «Віленка»). А в 1926 році тут почали випускати першу трикотажну машину вітчизняної конструкції «Полтавчанка». Така спеціалізація зумовлена тим, що ще в роки Першої світової війни до Полтави з Польщі евакуйовані підприємства *трикотажної промисловості*.

- Епоха НЕП завершилася, тому на початку 1927 року ***підприємство «Метал»*** повністю перейшло в державну власність – систему місцевої промисловості. До нього були приєднані артіль «Мір і ваг» та ремонтно-механічна майстерня.

13 жовтня 1927 року секретаріат Губвиконкому затвердив статут *державного* ***Ремонтно-механічного заводу «Метал»*** з адресою: вулиця *Зіньківська №14*.

У звітах довоєнного часу ця дата вважалася днем заснування підприємства. Чисельність працівників підприємства на цей час становила біля 250 осіб. Будівництво 1-го механічного цеху завершилося влітку 1928 року. Одночасно з ним були побудовані нове приміщення для вагранки, трансформаторна підстанція, термічна піч для цементування деталей, переобладнаний ковальський цех тощо. Територія заводу включила і ряд дрібних підприємств, і колишніх тифозних бараків.

У серпні 1928 року до заводу приєдналася артіль-майстерня індустріального технікуму, після чого чисельність працівників сягнула 350 осіб.

На початку 1931 року до заводу приєдналася артіль «Слюсар» (76 робітників, керівник – М.В. Поляков), яка також спеціалізувалася на випуску трикотажного обладнання. У тому ж році налагоджено випуск трикотажної машини «Томпкінс».

- Завод «Метал» у листопаді 1931 року випустив перший зразок плоскодрукувальної типографської машини – за німецьким аналогом. Так виник другий напрямок спеціалізації заводу — *поліграфічне машинобудування*.

- На початку 1930-х років завод освоїв виробництво чотирьох типів трикотажних і двох типів поліграфічних машин. У 1933 році розпочалася його реконструкція. Для прискорення процесу модернізації на підприємстві відкрите проектне бюро. Будуються ковальський цех, центральна заводська лабораторія, модельна ділянка, оверлок-цех.

Офіційна назва підприємства у 1933 - 1936 роках: «***Державний завод трикотажно-поліграфічного машинобудівництва «Метал***».
На початку 1934 року на заводі працювало понад 2 500 осіб.

- У довідникові на 1937 рік підприємство мало назву: ***Державний машинобудівельний завод ім. П. П. Постишева*** *Народного комісаріату легкої промисловості СРСР*. Основна продукція заводу – машини і запасні частини для підприємств трикотажної промисловості (8-10 видів – переважно за німецькими зразками), та текстильної промисловості (2 види). Як бачимо, в 1937 році завод змінив спеціалізацію на вужчу, і вже не випускав машин для поліграфії. Разом з тим, він випускав і секретну продукцію (для потреб артилерії).

Сталінські репресії 1937/1938 рр. не оминули й інженерів та робітників заводу.

- Після того, як П.Постишев був знятий із партійної посади і репресований, у 1938-1940 роках – «***Полтавський державний машинобудівний завод №11»*** *Главку машинобудування для легкої промисловості Народного комісаріату загального машинобудування*, який займався переважно випуском машин і запчастин для трикотажної промисловості (зокрема, машини «Інтерлок», круглоткацької машини конструкції Динника тощо).

- На підставі Постанови Ради Народних комісарів СРСР і Наказу від 29.11.1940 р. завод отримав назву: ***№ 456*** *Четвертого Главку наркомату авіаційної промисловості* (м. Полтава, п/с 103). Бо країна активно розпочала підготовку до майбутньої війни. Перед війною завод перебував на початку розширення й реконструкції у зв'язку з тим, що мав змінити спеціалізацію (з 11.1940 р. він припинив випуск машин для легкої промисловості й переключився на виробництво моторних агрегатів для літаків і танків). Але за короткий період до початку війни не встиг досягти ні проектної площі (11,5 га із 17 га за проектом), ні проектної кількості працюючих (1731 осіб із 4535 за проектом), ні кількості устаткування (було 503 станки із 1113 за проектом), ні масового випуску нової продукції. Всього на заводі було 39 споруд.

Підприємство мало на 01.1941 р. 40 будинків житлового і соціально-побутово-культурного призначення (у т.ч. клуб-столову, столову-кухню, дит'ясла, медпункт). Перед війною завод встиг побудувати дві багатоповерхівки (тепер – вул. Шведська №20 і 20а), та дві секції житлового будинку по нинішній вулиці Соборності №46.

Будинки старої забудови завод використовував як комуналки – у т.ч.: на вул. Шведська №№6 а,б,в; 8 а,б; 10, 12,16, 18; Павленківській площі №№ 1, 7,12, 16 а,б; вул. Боковій 10, 12, 14, 14а; Заячий пров. №33/66 та інші.

- У серпні 1941 р. відбулася евакуація всього обладнання й робочої сили заводу №456 *в місто Саратов*. 21.08.1941р. завод оголошений законсервованим, а на його території тимчасово розмістили автобронетанкову ремонтну базу червоної армії.

18.09.1941 р. Полтаву зайняли німецькі війська.

Південна частина заводу.
Фото з німецького літака,
червень 1942 року.

- Але приміщення заводу залишилися. Тому впродовж двох років німецької окупації (09.1941-09.1943) у них діяло військове підприємство – стаціонарні авторемонтні майстерні глибокого тилу ГКП(НКР)-635, в цехах яких ремонтували автомобілі й мотоцикли. Для цього восени 1941 року встановлене обладнання, зібране на інших підприємствах Полтави та привезене з Німеччини. Керували підприємством директор Штейнгоф і німецькі інженери, а робітниками були біля 400 переважно колишніх працівників заводу, біля 200 військовополонених, і стільки ж німців і осіб із окупованих країн. Перед відступом німців із Полтави майстерні були евакуйовані на Захід, а в приміщеннях розмістили пересувні авторемонтні майстерні військ СС. При відступі окупанти зруйнували більшість споруд заводу.

- У Саратові завод №456 було ліквідовано як окремий, а його виробничі потужності з 12.09.1941 р. влито до складу єдиного ***заводу №306*** *Народного комісаріату авіаційної промисловості СРСР*, утвореного з обладнання різних евакуйованих підприємств. На ньому вже за два тижні налагодили виробництво продукції оборонного призначення – магнето, бензонасосів, масляних фільтрів.
Більша частина полтавських робітників працювала в Саратові до кінця війни.

- Після деокупації Полтави Наказом від 15.11.1943 р. на майданчикові колишнього заводу №456 утворено ***Державні союзні ремонтні майстерні*** *Народного комісаріату авіаційної промисловості СРСР.* Розпочалася розчистка завалів і відбудова деяких споруд з метою налагодження ремонту *моторних агрегатів.*

- 11 січня 1944 року на базі майстерень утворено ***державний завод № 488*** *Народного комісаріату авіаційної промисловості СРСР*. Прибула з евакуації перша група працівників (ешелон, в якому вона поверталася, зазнав атаки німецької авіації, унаслідок якої згорів архів заводу). Поступово відновлювалися приміщення підприємства. Крім ремонту моторних агрегатів виконувались замовлення на окремі побутові товари (виготовляли відра, плити й духовки).

• В листопаді 1945 року завод переданий до Міністерства електростанцій і електропромисловості СРСР, його Головного управління запасних частин, ремонтів і машинобудівних заводів («*Головенергозапасчастина*»). У 1946-1957 рр. мав назву ***Полтавський машинобудівний завод*** «*Головенергозапасчастини*». Спеціалізація: запасні частини (турбінні лопатки, редуктори, інжектори, повітряні вимикачі тощо) для ремонту і модернізації парових турбін вітчизняних й іноземних марок.

У 1954 році споруджено Будинок культури заводу (*Павленківська площа №1*).

• У 1958-1991 рр. – ***Полтавський турбомеханічний завод*** (ПТМЗ); з 1957 року був регіонального (харківського, полтавського) підпорядкування, а з 1966 р. підпорядковувався *Міністерству енергетики і електрифікації СРСР.*
У 1960-х–1990-х роках завод був головним підприємством з випуску запасних частин до парових турбін радянського та іноземного виробництва, його продукція постачалася на експорт до 30 держав; реалізовано низку проектів компресорних установок. Крім того, випускалися товари народного споживання.
В 1960-х – на початку 1990-х активно велося житлове будівництво та здійснювалися соціальні проекти: заводська база відпочинку, Палац культури ПТМЗ, їдальня, кулінарія, буфет, перукарня, майстерня з ремонту взуття, дитсадок і піонертабір.

• 19.02.1992 року ПТМЗ увійшов до складу Міністерства енергетики та електрифікації України. Наказом міністерства від 4.03.1994 року підприємство було перетворено у ***Відкрите акціонерне товариство «Полтавський турбомеханічний завод»*** за юридичною адресою : м. Полтава, вул. Зіньківська №6.

• У 2003 році ***ВАТ ПТМЗ*** увійшов до складу концерну «***Укрросметал***», яке має статус приватного акціонерного товариства, а з 2016 року – концерну «***НІКМАС***» (**«*NICMAS*»**)

• 2010 року ВАТ ПТМЗ реорганізовано у ***Приватне акціонерне товариство «Полтавський турбомеханічний завод»***. ПАТ «Полтавський турбомеханічний завод» входить до складу Концерну «НІКМАС» (місцезнаходження: м. Суми). Кінцеві бенефіціарні власники – родина Дашутіних.

У номенклатурі сучасного виробництва ПАТ «ПТМЗ» – як пересувні, так і стаціонарні компресорні та маслоочисні станції, повітряні, газові, насосні, зварювальні, дизель-генераторні установки та агрегати тощо.

• У 2000-х роках будівлі заводу по вулиці Зіньківській почали здавати в оренду під ринок «Київський» та інші торговельні заклади. У 2007 році знесли ряд будівель з боку Павленківської площі. Акціонери заводу вклали кошти в реконструкцію будівлі на вулиці Зіньківській, 6, де був склад та адмінкорпус. У 2009 році на розі вулиці Зіньківської і Павленківської площі відкрили першу чергу торгового центру «Київ». Станом на 2023 рік продовжується будівництво його другої черги.
В кінці 2010-х років товариство «Полтавтрансбуд» розпочало створення житлового комплексу «City Park».

• На Затуринський промвузол у північно-східній частині Полтави ще в 1990-х було перенесене ливарне виробництво ПТМЗ. В подальшому планується сюди перенести й інше виробництво, звільнивши 10,8 га території під житловий комплекс.

У листопаді 2022 року, за клопотанням Державного бюро розслідувань, було накладено арешти на майно концерну «НІКМАС», зокрема на два заводи в Сумах та Полтаві (підстава: економічне співробітництво з підприємствами РФ в умовах агресії, розв’язаної останньою проти українського народу в 2014 році).

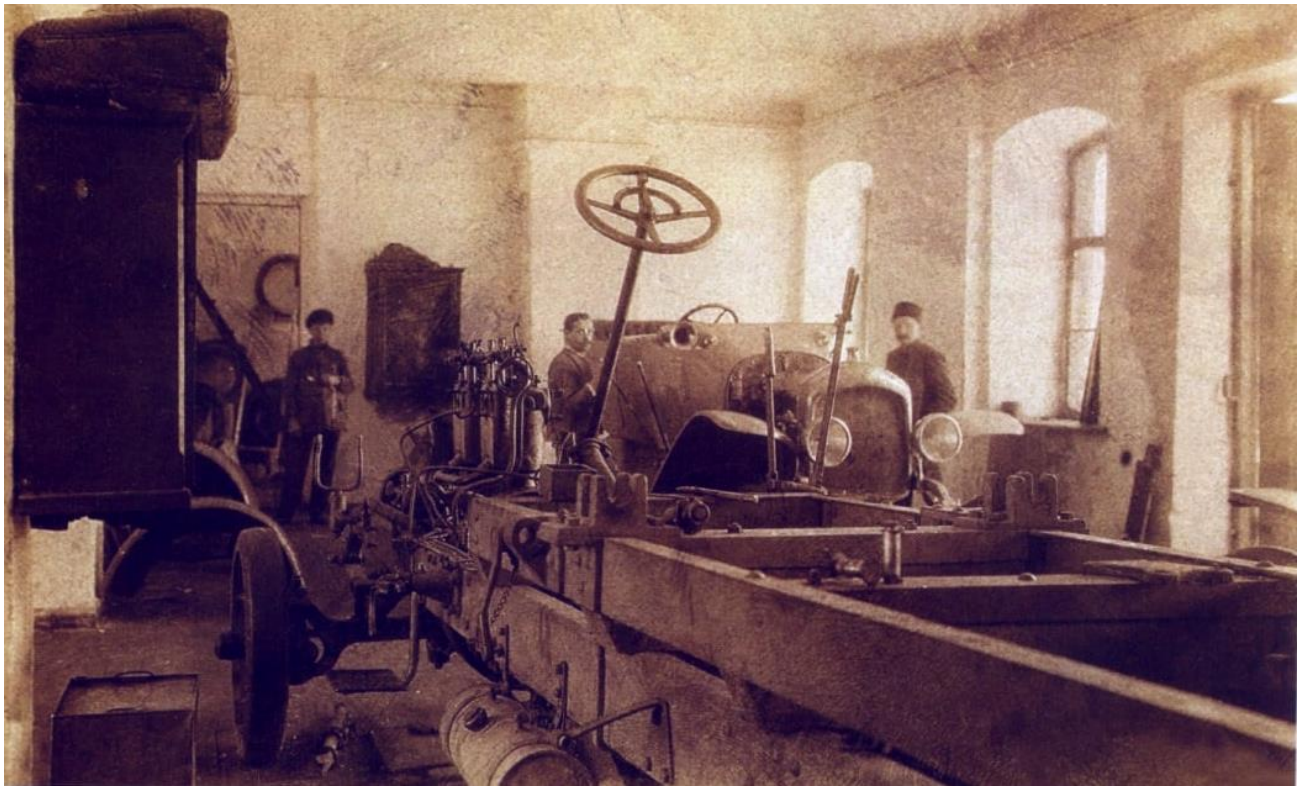

Світлини майстерень з ремонту автомобілів для потреб армії, Полтава 1915 р. Вірогідно, що дані майстерні могли бути розташовані на базі чавуно-ливарного заводу купчихи Полякової М.Е.. Джерело фотоматеріалу: «Українська ідентичність Полтавщини писана світлом» / автор-упорядник Аничин Є.М., видавництво ТОВ «АСМІ», Полтава.

НАРКОМЛЕГПРОМ СРСР — ГОЛОВМАШДЕТАЛЬ

ДЕРЖАВНИЙ

МАШИНОБУДІВЕЛЬНИЙ ЗАВОД

ім. П. П. ПОСТИШЕВА

Адреса поштова: м. Полтава, Зеньківська вул., 14.
„ телеграфна: м. Полтава, завод ім. Постишева.
Телеф.: директора—3-72, контори—1-66.
Разрахунков. рахунок у полтавській філії держбанку № 50036.

Основна продукція заводу — машини для підприємств трикотажної і текстильної промисловості.

У 1937 РОЦІ ЗАВОД ВИПУСКАЄ МАШИНИ ТАКИХ СИСТЕМ:

ТРИКОТАЖНІ:

„ІНТЕРЛОК"—круглов'язальна, для трикотажу.
„ТОМКІНС"— т е ж
„ГРОССЕР"—шпульмашина.
ОСНОВОВ'ЯЗАЛЬНА ОДНОФАНТУРНА МАШИНА (ВЕРТУШКА)—плосков'язальна, для трикотажу.
„ОВЕРЛОК"—швейна для трикотажу.
„КЕТТЕЛЬ"—закінчуюча, панчішна.
„БЕКК"—рукавична.
„ЦВИКЕЛЬ"—теж.

ТЕКСТИЛЬНІ:

КРУГЛОТКАЦЬКИЙ ВЕРСТАТ сист. ДИННІКА.
МОТАЛЬНА ДЛЯ ЛЬОНУ.

Освоюються з 1937 р. машини—основов'язальна двофантурна, круглов'язальна „Челленджер" і снувальна.

ДО ВСІЄЇ ЗАЗНАЧЕНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ МАШИН ЗАВОД ВИГОТОВЛЯЄ ЗАПАСНІ ЧАСТИНИ.

ДЕТАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ПЕРЕЛІЧЕНІ МАШИНИ ЗАВОД НАДСИЛАЄ ПІСЛЯ ОДЕРЖАННЯ ЗАПИТАННЯ.

ЗАВОД ІСНУЄ З 1924 РОКУ.

Реклама продукції заводу в 1937 р.

Продукція заводу в 1970-х/ 1980-х роках

Територія ПТМЗ і навколо нього станом на 2019 рік

Частина підприємства на стадії демонтажу, 2021 рік ↑

Від кінця 1920-х до кінця 1940-х років західна частина Павленківської площі та розгалужена вулиця Бокова із багатьма садибами поступово вилучалися для потреб розширення заводу, який зараз носить назву «Полтавський турбомеханічний».

З кінця 2000-х років розпочався зворотний процес: замість заводу ← постає житловий комплекс «City Park» на площі 16,5 га.

14. САДІВНИЦТВО (САДОВОДСТВО)

– територія навчально-виробничого закладу й історичний куток Павленків.

Вже небагато людей навіть на Павленках знають, чому цей куток так називається. Земельна ділянка Садівництва ще в 1980-х роках мала такі межі: зі сходу від аркиворіт по нинішній вул. Садівництва – до р. Тарапуньки, далі по річки до кладовища; півночі межувало з Дослідною станцією: із заходу на горі з метеостанцією, вниз у балку до річки і вул. Мясоєдова; із півдня з тубдиспансером.

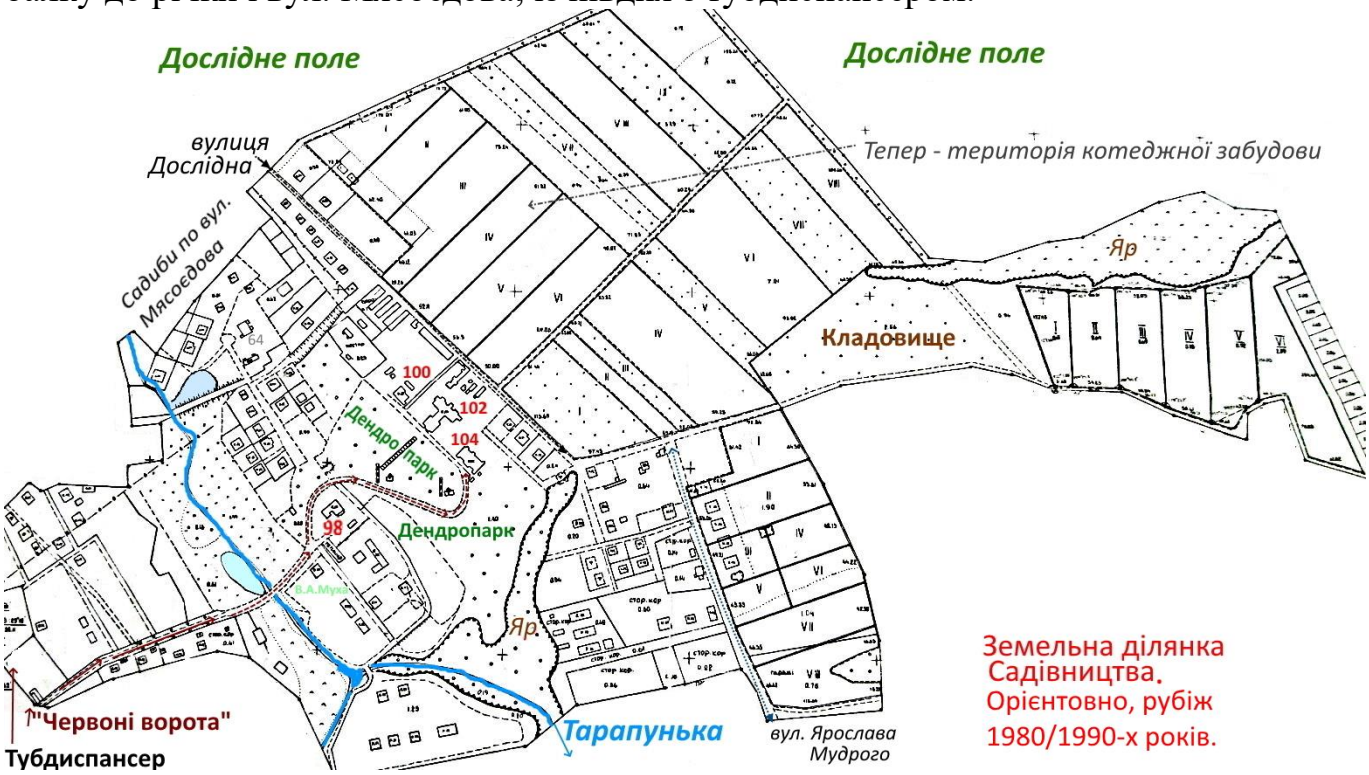

Зі щорічних звітів керівників цього закладу знаємо, що і як тут відбувалося за часів його максимального розквіту, від 1900 до 1914 року. Хоч історія використання кутка для цілей садівництва починається від середини XIX століття.

Спробуємо узагальнити відому інформацію й викладемо найбільш вірогідні версії щодо історії цієї території і закладу освіти. У *додатку 1* після статті подається хронологія діяльності Школи Садівництва та освітніх закладів – її наступників.

Цей залишок колись великих (до 70 га), угідь садово-огородницького господарства і дендропарку був остаточно позбавлений уваги й організаційного впливу з 2005 року, коли правонаступник попередніх освітніх закладів Полтавський сільськогосподарський технікум підпорядкували аграрній академії (з 2020 року – аграрного університету). У 1990-ті мінімальна увага іще приділялась: залишалися споруди коледжу і деяке майно; на території дендропарку проводили екскурсії й практичні заняття зі студентами коледжу (і хоч тільки навесні, та прибирали й розчищали його). Найдовше тримався комплекс споруд, що будувались в 1892-1895 роках підрядником купцем М. Жаріковим для школи садівництва (за сучасною адресою: вул. Дослідна №№100, 102, 104), механізований двір, та ділянки й садок північніше вул. Дослідної.

Будинок №102 був пристосований для потреб освітнього процесу, з навчальними класами, майстернею, столовою для учнів. У 1907 році було обладнано приміщення для виноробства. В цьому ж році відкрито й магазин Садівництва, де продавались навчальні книги, знаряддя праці, саджанці, розсада та інші продукція власного

господарювання. Доходи від виробництва були вагомою підтримкою для школи в усі часи існування, навіть до 1970-х років. У 1904 році перед головним фасадом був закладений арборетум, дендрологічний сад із місцевих та екзотичних видів і форм дерев; тут же були розбиті клумби для квітів. Пізніше був споруджений фонтан.

У будинку №104 були лабораторії й житло викладачів, а також проживали самі учні. За графіком і відповідно наряду, який складався щовечора, учнями здійснювалося чергування з метою забезпеченню порядку в учбових класах, столовій, житлових приміщеннях і господарських підрозділах. Оплату за роботу учні не отримували, але мали безкоштовне харчування (детальне меню публікували в щорічних звітах закладу), відвідування театру та різноманітні культурні заходи.

В будинках №98 та 100 проживали керівники закладу й працівники школи. Поблизу будинку № 100 була пасіка, а також метеорологічна станція з досить точним обладнанням. Біля будинку № 98 розташовувалися теплиця-оранжерея, парники, конюшня, кузня й інші господарські споруди.

Остаточна ж ліквідація господарства відбулася в часи підпорядкування сільськогосподарського технікуму радгоспові ім. Макаренка в 1989-1997 роках, з дирекцією в с. Ковалівка, куди з часом був переведений механізований двір та інвентар. Земля технікуму відійшла в розпорядження Київської районної Ради міста Полтави, та була виділена під приватну забудову.

В цей же час технікум позбувся земель на правому березі Тарапуньки (обмежених вулицями Мясоєдова, Садівництва та територією тубдиспансеру). Вважаємо, що це - найстаріша ділянка на історичному шляху від школи садівництва (з 1895 р.), училища (1912), технікуму (1920) і наступних його реорганізацій.

Вагомою підставою для викупу в 1891 році Полтавським земством під майбутню школу садівництва земель «садового закладу Ґуссóна» (очевидно, закладеного в 1850-х роках) стали старі яблуневі та грушеві насадженнями, що слугували б учням для навчальних цілей, а також близькість до міста. Будинок І.Ґуссóна, за версією С.М.Бояренцева, розташовувалася вище цієї ділянки, в кінці сучасного провулку Академіка Федорова (за довідником 1887 р. – 6-й будинок провулку «До Ґуссóна»).

Суттєвою втратою архітектурного й історичного спадку району і міста став демонтаж у 1997 році «Червоних воріт» неподалік від в'їзду в Садівництво з боку вул. Покровської. Вони були знаковими для Садівництва. Можна припустити, що слугували вони, разом зі сторожкою, не так в'їзною брамою в садовий заклад Ґуссóна (існує безліч інших в'їздів, які не охоронялися), а саме як в'їзд до його садиби, нині території тубдиспансеру. Бо тримати там сторожа при замкнутих в ніч воротах, – сенсу жодного, а як при в'їзді в двір – цілком логічно. Подібним чином організовані були і в'їзні групи в сусідніх маєтках фон-Гарнієра та Мясоєдова. Та врешті й не згадуються ці споруди в звітах школи садівництва; тож ймовірно вони існували іще за Ґуссóна. Також втрачений ставок, що був перед дамбою через Тарапуньку в кінці спуску від «Червоних воріт». Для регулювання рівня води ставок був обладнаний спеціальним пристроєм «монах». Колись ставок використовувався господарством для розведення і відлову риби. Дещо нижче дамби з монахом у 1909 році був установлений насос, який методом гідроудару через систему труб подавав воду з Тарапуньки в тепличне господарство поряд з будинком №98 і для поливу ділянок угорі на плато. Від ставка і до Червоних воріт, повз дорогу, була висаджена мальовнича березова алея. Її втрата також дошкульна.

Колишні землі Садівництва по лівий берег Тарапуньки (між вулицями Мясоєдова і Підгірною), в 1985 – 1990 роках першими відійшли у власність міста. Відправною точкою стала пожежа, що трапилася в старому навчальному корпусі 8.03.1974 року, після чого будинок по Дослідній №102, та лабораторний корпус в будинку №104 були вже повністю відведені під житло працівникам технікуму. До цього часу там іще діяла майстерня й був малосімейний гуртожиток для викладачів. Будинки № 98 і №100 комплексу і раніше були службовим житлом для викладачів та працівників.

Перлиною ж і об'єднуючим стержнем в усі часи існування Садівництва був і залишається дендропарк, який з 1964 року охороняється як парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення. Життя дерев не таке швидкоплинне, як людське і живі свідчення тих часів, хоч і з суттєвими втратами, та втримались до наших часів. Це і декілька видів дубів: болотяний, червоний, великопиляковий; ялина колюча форма голуба, форма срібна; клен гостролистий форма Шведлера і форма розсіченолистий; липи великолиста, різнолиста і розсічено листа; туя біота, ялівець віргінський, каштан Баумана, бундук канадський, ясен звичайний форма однолистий. Та ж модрина європейська перед колись головним корпусом, яку вважають найстарішою в Україні.

Чи «Дуб Шевченка», з колоритною, оповитою легендами історією. Висаджений групою полтавців в саду Ґуссóна, саме в день і на честь перепоховання поета на Чернечій горі, а саме 18 травня 1861 року. Свідчення про цю подію містяться в журналі «Основи» того періоду й підтверджені іншими описами й дослідженнями краєзнавців. Росте він край дороги - серпантину в парку, праворуч східців, що ведуть від будинку №98 до будинку №102. Пережив дуб багато потрясінь і лихоліть; через його крону протягнута лінія електропередач, а в корінні прокладено водопровідну мережу, що пару раз на рік розкопується для ремонту. Але дерево тримається вже 160 років – улюблений містянами перший живий пам'ятник поету, символ полтавського Садівництва та й району Павленків узагалі. Чому саме тут висаджений? То час був такий, годі й чекати було від влади дозволу на висадження в іншому місці. Тож і дав прихисток у своїх приватних володіннях І. Ґуссóн, який нібито був особисто знайомий з поетом.

Дещо пізніше біля цієї ж дороги, напроти будинку №104, було висаджене ще одне дерево – «Дуб Свободи» (чи то в 1917-му, чи в 1918 році). Доля його трагічна, та якийсь відросток на тім місці росте й до сьогодні.

Наявні в парку реліктові, не притаманні нашим широтам породи дерев і кущів, свідчать про те, що І. Ґуссóн займався не лише плодовим, а й декоративним садівництвом, ці старі насадження, були використані в послідуючому, при організації біля корпусів дендропарку. Найбільшого розквіту колекція парку, власне як і все господарство, набула в канун Першої світової війни. На той час тут налічувалось близько 700 екземплярів рослин 300 видів. Це різні види клена, берези, липи, дуба, каштану, айланти, ясени, в'язи, тополі, горобини, ліщини, карагани, робінії, бундук, сосна, ялина, туя, ялівець, барбарис, магонія, шипшина, бузок, тамарикс, хвилівник, бирючина, сніжноягідник, садовий жасмин… Тепличне господарство налічувало 113 видів (плюмбаго, мирт, лавр, різноманітні пальми, кактуси, агави, орхідеї, гіацинти, конвалії, тюльпани, левкої тощо). Закладений виноградник і хмільник, огород з різними культурами і їх насінна ділянка, плантації малини, смородини й аґрусу; ділянки живців та культивування дичок; плантація корзинної лози, троянди, квітники, декоративний розсадник.

Серед споруд були ще консервне відділення, сушарка фруктів, плодосховище і овочесховище, корзинна і слюсарна майстерні… В 1914 році був закладений спеціальний плодовий сад для фенологічних спостережень.

Цей потенціал давав можливість як для повноцінного навчального процесу, так і для практичного втілення на території училища і не лише, декоративних композицій. Були висаджені каштанові, липові, дубові алеї, ялинові, – повз корпуси №№102 – 104; пізніше – березова алея від будинку №98 до воріт біля вул. Покровської; тополева – вздовж серпантину і до ставка, а також з верб обабіч Тарапуньки; бузкові – вздовж меж і проїздів училища…

Маючи власний посадочний матеріал, фахівці Садівництва долучались до озеленення міських парків (наприклад, Петровського в 1907-1908 роках), та інших громадських місць.

Варто сказати декілька слів про людей – організаторів освітнього і виробничого процесів у Садівництві. Першим управляючим Школи Садівництва з 1895 року був Борис Павлович Налімов, при попечительстві Дмитра Костянтиновича Квітки, – президента Полтавського сільськогосподарського товариства. З 1900 року керував школою В.П. Ольховський, а І. А. Краг вів практичні заняття з садівництва. Спеціальні предмети викладав агроном А.В.Єршов. Столярну справу і корзиноплетіння, відповідно Йосип Ціпко і А.А. Морозов. Учні вивчали садівництво, овочівництво, городництво, лісорозведення, хмелярство, шовківництво, бджільництво, плетіння кошиків, теслярсько-столярну справу… Окрім спеціальних дисциплін вивчалися й загальноосвітні дисципліни. Всі спеціальні роботи по саду, огороду проводилися виключно власними силами учнів, а для чорнових робіт, наймалися поденні працівники. У щорічних звітах, управляючий Ольховський відмічав важливість доброї співпраці з місцевим населенням, яке в свою чергу, отримувало прекрасний матеріал для саду й огороду в вигляді саджанців і розсади. На потреби земства посадочний матеріал відпускався безкоштовно. Серед викладачів, що в різний час працювали Франц Федорович Уіс, австрійський підданий, що мав уже досвід роботи за кордоном та в Полтавському міському саду (займався огородництвом, квітникарством і оранжереєю). Садиба його дружини була поряд з садибою колишнього власника саду І. Ґуссóна. Федір Іванович Берглезов певний час керував закладом і довгий час прожив з дружиною в будинку №98. Серед знакових персон, які в різний час навчалися в Садівництві – Голова Ради Міністрів УРСР Н.Т. Кальченко, письменник Петро Панч, академік АН СРСР Т.Д. Лисенко (1913-1917 рр.), Герой України Т.М. Корост та інші.

Такі останні сторінки в історії саду Ґуссóна і Садівництва на Павленках. Що стосується самого Ґуссóна, то інформації за нього обмаль. Вважають, що він виходець із німецьких колоністів, 1840 році закінчив школу садівництва в Полтаві, що була на нинішньому Першотравневому проспекті й потім у 1848-1852 роках був садівником-орендарем міського саду. Через деякий час він уже власником «садового господарства» на Павленках. Деталі роботи його господарства нам не відомі, а ось плоди його праці видно й по цей час.

Примітка: в 2023 р., унаслідок громадського обговорення щодо перейменування вул. «Графа» Фон-Гарнієра, був запропонований варіант: вул. Садівництва, а провулок Панфілова – пров. Сад Ґуссóна (але проголосували за варіант пров.Єврейський).

Укладач – В.А. Муха

Хронологія діяльності **школи садівництва** та освітніх закладів – її наступників

- 11 грудня 1890 року Полтавське губернське земство постановило: «… створити школу садівництва біля Полтави…».
- Із 1891 року купець Микола Жаріков за договором, коштами земства приступив до будівництва корпусів школи садівництва.
- 20 грудня 1894 року міністр землеробства й державних маєтностей Російської імперії затвердив «Статут Полтавської нижчої школи садівництва та городництва II-го розряду, заснованої в передмісті міста Полтави «Павленки» Полтавським губернським земством».
- 8 вересня 1895 р. – відкриття Полтавської школи садівництва II-го розряду.
- У 1900 році на регіональній виставці садівництва й городництва у місті Харкові Полтавська школа садівництва та городництва була відзначена як зразковий навчальний заклад з отриманням почесного диплома.
- 1900 р. – підвищено статус школи садівництва рівня до I-го розряду.
- 1912 р. – підвищено статус до нижчого училища садівництва.
  Із 1895 до 1913 року успішно закінчили увесь курс навчання 159 осіб.
- 06.1920 р. – перетворення училища в Плодово-овочевий технікум та плодово-овочеву професійну школу при технікумі.
- З 1922 р. – навчальний заклад тимчасово був закритий.
- З 1.10. 1923 року відбулося злиття аграрних закладів в Агрокооперативний технікум, якому переданий будинок по вулиці Сковороди 18.
- З початку 1924 року заклад часто змінював назву: садово-городній технікум, плодово-ягідний технікум, плодово-ягідний інститут, політехнікум.
- 1929 р. – Агрокооперативний політехнікум реорганізований в Полтавський сільськогосподарський інститут.
- 1930 р. – садово-огородня профшкола, що функціонували при політехнікумі, а потом при інституті реорганізована в садово-городній технікум.
- 1933 р. – садово-городній технікум переведений у м. Мелітополь.
- 1934 р. – організований Полтавський сільськогосподарський технікум.
- 1941 р. 16 вересня технікум евакуйований в Саратовську область. Але Садівництво (як підприємство), працювало і в роки німецької окупації.
- 1943 р. вересень – технікум повернувся із евакуації; студентів розмістили в приміщенні колишнього училища садівництва по вул. Менжинського №7.
- 1950 р. – спеціальності : агрономія, рільництво, агроном-плодоовочівник.
- З 1950 р. технікум мав чотири господарства: «Стехівку», «Яківці», «КЕЧ» та по вул. Менжинського,7, загальною площею 236 га.
- 1955 р. – відновлено будинок технікуму і навчання по вул. Г. Сковороди 18.
- 1957 р. – об`єднання Полтавського сільськогосподарського технікуму та Полтавського землевпорядного технікуму в Полтавський сільськогосподарський технікум плодоовочівництва, з відділеннями: плодоовочівництва, землевпорядкування, бухгалтерського обліку.
- В 1964 році відкритий відділ зеленого будівництва (проіснував до 1969 р.).
- В 1978 р. - закрито відділ плодоовочівництва. Останній випуск спеціалістів цього профілю проведено в 1982 році.
- 1989 – 1997 рр. технікум було об’єднано з радгоспом в селі Ковалівка у Полтавський радгосп-технікум ім. А.С. Макаренка.
- 1997 р. – Аграрний технікум Полтавського державного сільськогосподарського інституту.
- 2001 р. – Аграрний технікум Полтавської аграрної академії.
- З 01.03.2005 р. Аграрно-економічний коледж Полтавської державної аграрної академії (з 2020 року – університету).
- У 2011 р. відкрили спеціальність «садово-паркове господарство».

Навчальний корпус Школи садівництва. Листівка початку ХХ століття.

Фото цього ж будинку 1920-х /1930-х років.
Сучастна адреса – вул. Дослідна №102.
Після пожежі в 1974 році він суттєво перебудований.
У наш час – житловий будинок.

Вид на Садівництво від пров. Суконний
Ліворуч - пониззя Бабичевого яру, праворуч - Чамарин Яр і його схил.
Угорі - навчальні корпуси Училища садівництва, нижче -
будинок садівника і навчальні ділянки
Мясоєдова, 32
1920-ті роки

Територія навпроти "Садівництва"
№104
Фото надане п. Євгеном Анічиним.
Автор і час невідомі

Випускне фото Полтавського училища садівництва, 1912 р.

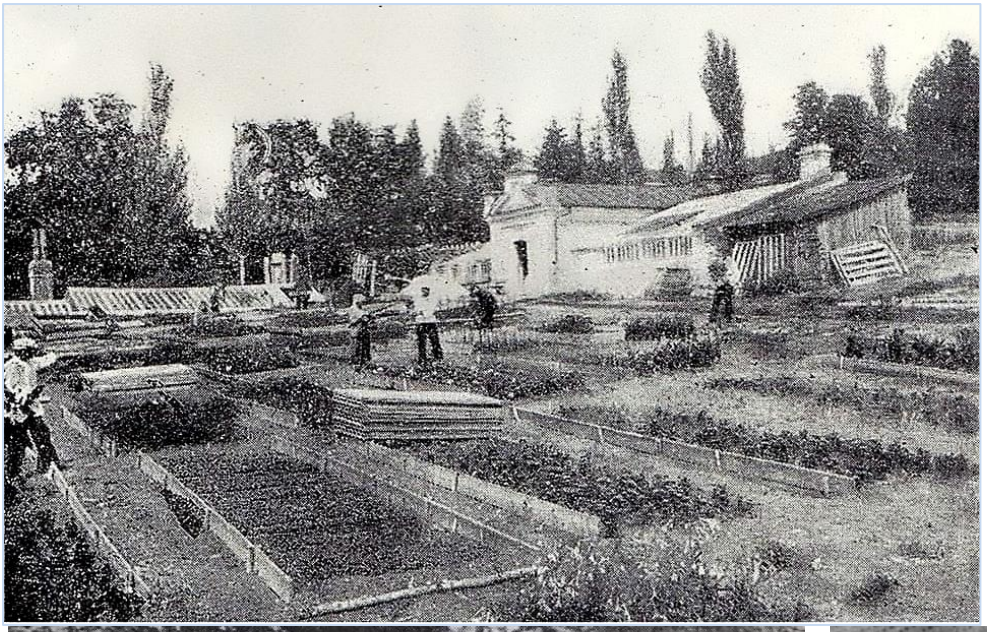

←
Теплиці і парники Школи садівництва.
Початок XX століття

Аерофотозмімок території «Садівництва», літо 1941 р.
По центру буд. №98 ↓

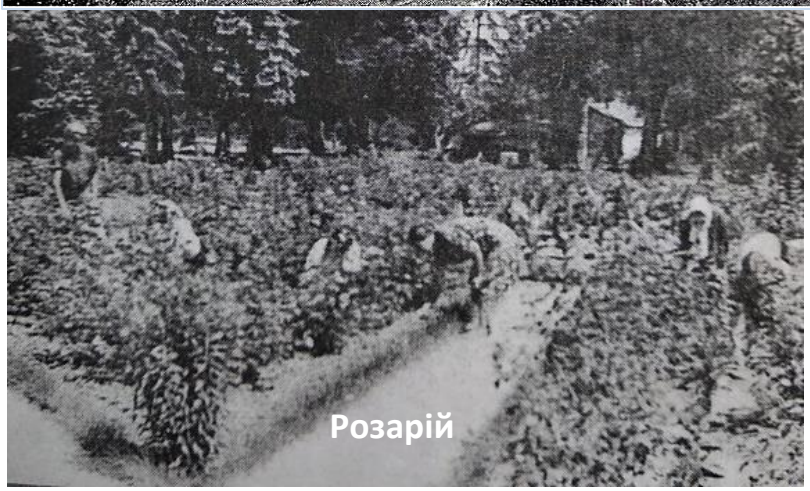

Державний екзамен в Полтавському сільськогосподарському технікумі. 1946 р.

Колишній навчальний корпус школи / училища / технікуму. Нині – житловий будинок

«Будинок садівника» (вул. Дослідна №98)

15. ДОСЛІДНЕ ПОЛЕ / ДОСЛІДНА СТАНЦІЯ

15.1. Історичний нарис

Територію Дослідного поля виділяємо в окремий підрайон, розташований на вододільному плато з темно-сірими лісовими ґрунтами між двома великими відгалуженнями Павленківської балкової системи (і між колишніми поселеннями Ближні й Дальні Павленки). Межі підрайону проведені нижче. Крім власне ділянок поля, до його складу входять «Старий хутір» і «Новий хутір», майданчик метеостанції та балка в його східній частині.

Межі підрайону Дослідного поля

Рис. ***Підрайон Дослідного поля на космічному знімкові, 2020 р.***

Що відомо про цю територію до створення Дослідного поля?

Напередодні Полтавського бойовища на цьому полі знаходився табір шведської піхоти. Звідси вночі 27 червня 1709 року вона пішла у свій останній бій.

На схемі нижче нанесені межі поміщицьких землеволодінь станом на 1858 рік. Тільки на двох ділянках були садиби: Покровської церкви (12) і поміщиків Глоба-Михайленко, яка впритул прилягала до попередньої з півдня (13а). Решта ділянок використовувалася під поля. Після земельної реформи 1861 року більшість ділянок у 1870-1890-х роках змінили власників. На жаль, картографічних матеріалів щодо розподілу цих земель між новими власниками ми не маємо. Але з розрізнених джерел маємо уявлення про те, що найбільшими землевласниками станом на середину 1880-х років були представники «нової буржуазії», які купували землі у старих поміщиків: нотаріус Г.К. Гурвіч (західної частини, очевидно, придбав землю у нащадків Д.С.Розлач і побудував невелику садибу, відому тепер як «Старий хутір»); агроном, а пізніше – банківський оцінщик Л.А.Хитрово (в центральній частині нинішнього поля), і знаменитий лікар М.В.Скліфосовський (у східній частині), який перед смертю передав її у власність дружини – Софії Олександрівни.

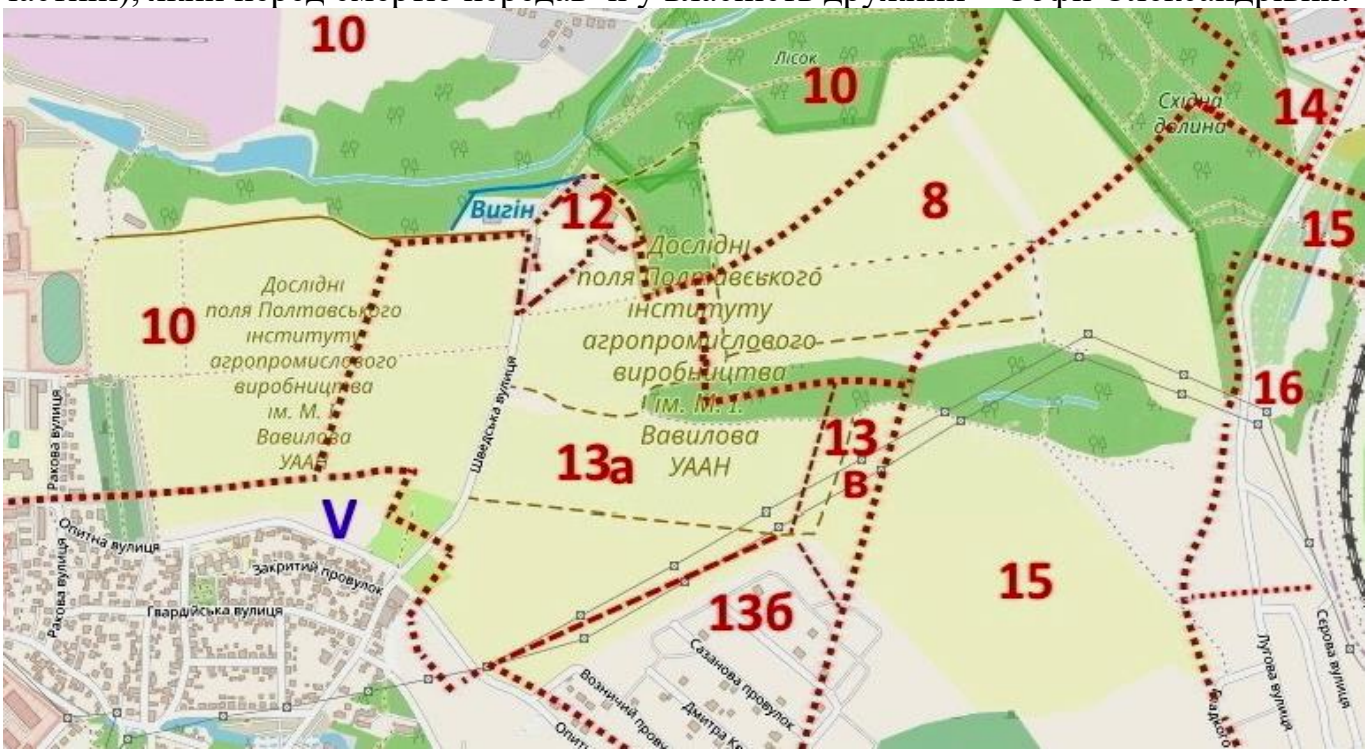

Рис. ***Ділянки поміщиків-землевласників перед земельною реформою 1861 року:***
8, 13 б – Ротмістра В.С. Вишневського; 10 – Нащадків полковника Д.С. Розлача; 12 – Покровської церкви на Павленках; 13а – Нащадків дворянки О.П. Глоби-Михайленко; 13в – Капітана Ф.Буцького; 15 – Ротмістра П.П. Тарновського. V – Передмістя Павленки.

Створення Дослідного поля і найважливіші етапи його історії

Ініціатором створення Дослідного поля було Полтавське товариство сільського господарства (1865-1920 рр.), засноване за активної участі місцевої громадськості. Завдання Дослідного поля було сформульоване в §1 його статуту від 10.11.1884 р.: обґрунтувати практичні питання розвитку селянського сільськогосподарського виробництва на основі робіт із упровадження новітніх технологій обробки ґрунту, районування культурних рослин і їх сортів, захисту рослин тощо. Діяльність поля була успішною, про що свідчать чисельні екскурсії для вивчення його досвіду. Тут працювали відомі вчені й організатори науки (*див. с. 425-437*).

Дослідне поле належало Полтавському губернському земству, яке виділяло кошти для придбання земель і здійснення дослідно-експериментальних робіт. Субсидії також надавало міністерство землеробства Російської імперії.

Детальніше з діяльністю поля можна ознайомитися за джерелами, вказаними в кінці цієї статті. Ми ж тезово перелічимо найважливіші події в його історії.

- *Передісторія*. Майже відразу після заснування Полтавського товариства сільського господарства (ПТСГ) в 1866 р. його перший секретар Ф.І. Гейдук висловив ідею про створення полів для дослідів. Хоч ця ідея отримала підтримку перших президентів товариства – Л.В. і С.В.Кочубеїв, але організаційні та фінансові питання діяльності поля були вирішені тільки в жовтні-листопаді 1884 року.
- У квітні 1885 р. для постановки дослідів на Дальніх Павленках у землевласника – нотаріуса Г.К.Гурвича за 6750 рублів земством придбано земельну ділянку площею біля 22 гектарів з будівлями на ній. Ці, а також нові будівлі отримали дещо пізніше назву «Старий хутір Дослідного поля» (*див. с.324-329*).
- 12 квітня 1885 р. зборами ПТСГ Б.П. Черепахін обраний першим директором Дослідного поля (обіймав цю посаду до 1891 р.). Велику підтримку йому надавав Д.К.Квітка, який став президентом ПТСГ у 1887 р.
- У 1885/1886 р. закладений експеримент «Поле беззмінного жита», який продовжується донині (площею 0,43 га). Його мета – вивчення впливу монокультури і пов'язаних із нею бур'янів на ґрунт. Озиме жито елітних сортів тут висівають постійно, без сівозміни. Ґрунт добривами не підживлюють, шкідників пестицидами не знищують, ведуть спостереження за складом і кількістю бур'янів. Склад агрофітоценозу (у т.ч. бур'янів) → та урожайність рік від року змінюється залежно від погодних умов.

- Восени 1886 року було придбано для Поля у Н.М.Хітрово ділянку в 1,3 га. До початку 1890-х років для Поля брали в оренду і землі у сусідніх землевласників.
- З 1886 р. на «Старому хуторі» Дослідного поля обладнаний метеорологічний майданчик. У 1930-х він був перенесений на нинішнє місце (вул. Шведська №84).
- Упродовж 1891-1899 рр. директором Дослідного поля був В.М. Дьяков, а в 1899-1905 рр. – Ю.Ю. Соколовський (який запровадив друк ілюстрованих дослідів).
- У 1893 році ПТСГ за відпущені земством кошти придбаває у поміщиків Н.М. і Л.А.Хітрово земельну ділянку площею 49,6 га із садибою і вишневим садком. З часом на цій садибі будуються нові господарські споруди, створюється парк тощо. Вона отримує назву «Новий хутір Дослідного поля» (*див. с.330-336*). Таким чином, з 1893 до 1910 року загальна площа Дослідного поля становила 73 га (67 десятин).
- У 1901 р. праворуч від колишнього будинку Г.Гурвича на «Старому хуторі» зроблено цегляну добудову для агрохімічної лабораторії, бібліотеки і музею (нині обидва ці будинки використовують під житло).
- У 1905 р. обладнано перший «вегетаційний будиночок» для дослідів.
- У 1905-1918 рр. директором Дослідного поля, а потім – станції був С.Ф.Третьяков. За його керівництва станція досягла чи не найбільшого розвитку.
- У 1910 р. Дослідне поле отримало більш високий статус – Дослідної станції 2-го розряду (у зв'язку з 25-річчям його діяльності); покращилося і її фінансування.
- У 1910 р. площа поля збільшилася до 87, 2 га.

- У 1910 р. С.Ф. Третьяков запросив на станцію групу студентів-практикантів, серед яких були майбутні академіки М.І. Вавилов, А.Н. Соколовський, І.В. Якушкін (в музеї станції є їхнє колективне фото).

- Найдавнішим був відділ полівництва (з 1884 р.). У 1910 р. були створені агрохімічний і ентомологічний відділи; у 1912 р. – відділ тваринництва; у 1913 – відділ метеорології; у 1914 – відділ дослідження бур'янів; у 1921 р. – підвідділ городництва відділу полівництва.
- У 1911-1912 роках був споруджений новий триповерховий лабораторний корпус (частково він використовувався для побутових потреб). У 1913 р. на Новий хутір переміщено вегетаційний будинок.
- У роки Першої світової та Громадянської воєн (1914-1920) робота станції була обмежена тільки давно розпочатими дослідами. Але в.о. директорки станції в 1915-1920 рр. Алевтина Павлівна Сталінська зуміла її зберегти.
- У 1921 році до станції були приєднані колишні землі родини Скліфосовських, які з того часу становлять східну й південно-східну частину дослідного поля (площа зросла до ≈170 га). Раніше ці землі станція брала у С.О. Скліфосовської в оренду.
- У 1920-1930-му роках під керівництвом директора станції В.І. Сазанова активізуються дослідницькі роботи з рослинництва; велося нове будівництво (у т.ч. будинку для робітників), закладений парк. У 1928 р. від станції в окремий заклад відділили зоотехнічну дослідну станцію (з 1930 р. – Всесоюзний НДІ свинарства). У тому ж 1928 році була спроба об'єднати Полтавську дослідну станцію з Полтавським сільськогосподарським технікумом. У 1931 р. метеорологічний відділ станції став самостійною установою – метеостанцією Полтави (вул. Шведська, 84).
- 07.11.1929 р. Дослідна станція була приєднана до міста Полтави. До того в 1920-х роках належала до Яківчанської сільради, разом із с. Дальні Павленки.
- Із 01.10.1930 р. Полтавська сільськогосподарська дослідна станція отримала назву «Українська зональна науково-дослідна станція кормових рослин».
- З 10.1931 р. – Український науково-дослідний інститут кормів (з опорними пунктами в різних регіонах України); діяла аспірантура.
- З 02.1935 р. – сектор кормодобування Українського науково-дослідного інституту тваринництва (секції польового кормодобування і захисту рослин та агрохімлабораторія розміщувалися у Полтаві).
- З 10.1938 р. – Український філіал Всесоюзного науково-дослідного інституту кормів імені В. Вільямса, м. Полтава. Крім 180 га земель, на яких здійснювалися досліди, філіал у Полтаві включав молочну й свиноферми, конюшню тощо.
- В роки війни (1941-1944 рр.) частина співробітників, насіннєвого матеріалу і приладів була евакуйована в Красний Кут Саратовської області. Але в період німецької окупації Полтави (09.1941 - 09.1943) частина не евакуйованих наукових співробітників та фахівців, які в цей час прибули із Харкова й Воронежа (всього 45 науковців + біля 250 осіб з обслуговуючого персоналу) прийняті на роботу в *науково-дослідний інститут кормів*, що підпорядковувався в господарському відношенні Полтавському тресту державних маєтків. Шефом інституту з німецького

боку був доктор сільськогосподарських наук Гільдебрандт, який в останні дні окупації врятував майно закладу від знищення (підпалу).

- Навесні 1944 р. евакуйовані співробітники з майном повернулися в Полтаву. У 1944-1956 рр. – Полтавська експериментальна база Українського філіалу Всесоюзного науково-дослідного інституту кормів імені В. Вільямса.
- З 07.1956 по 10.1981 – Полтавська державна обласна сільськогосподарська дослідна станція Міністерства сільського господарства УРСР. У кінці 1950-х років, відповідно до партійних рішень, дослідну станцію із Полтави планували перенести в с. Степне, а на місці 190 га полів розмістити міські квартали (вже був підготовлений їхній проект). Великих зусиль вартувало директорові станції Михайлові Васильовичу Кузьменку (1956-1961) добитися того, щоб деякі лабораторії залишилися в Полтаві, а поля не забудовували. Щоправда, частину землі довелося виділити під городи населенню і в розпорядження підсобних господарств військових частин.
- 10.1981 р. дослідна станція і її дослідне господарство стали головним підприємством науково-виробничого об'єднання «Еліта», як багатопрофільної установи, до якої входило також ряд радгоспів Полтавщини. Тільки чисельність науково-технічного персоналу дослідної станції на рубежі 1980/1990-х років становила 140 осіб, а всього об'єднання – 3500 осіб.
- У жовтні 1984 року урочисто відзначали 100-річчя дослідної станції, а в листопаді 1987 року Полтавській ордена Трудового Червоного Прапора державній сільськогосподарській дослідній станції було присвоєно ім'я М.І. Вавілова.
- У 1990-х роках Полтавська державна сільськогосподарська станція ім. М.І.Вавілова підпорядковується Українській академії аграрних наук (УААН), яка в 2010 році отримала статус Національної академії аграрних наук України (НААНУ).
- Наказ УААН від 22 листопада 2004 р. «Про перетворення Полтавської державної сільськогосподарської станції УААН в Полтавський інститут агропромислового виробництва ім. М. І. Вавілова УААН».
- В 2011 році, у зв'язку з оптимізацією мережі наукових установ, наказом НААНУ статус цієї установи знижують: її приєднують як станцію до Інституту свинарства імені О. В. Квасницького НААНУ (який перейменували в Інститут свинарства і агропромислового виробництва НААНУ). І майже відразу відбулися скорочення штату на 30% (із 83 науковців має залишитися 59). Така оптимізація (скорочення штатів) призвела і до зменшення наукових розробок.

Від того часу і донині установа носить назву: «Полтавська державна сільськогосподарська дослідна станція імені М.І. Вавилова Інституту свинарства і агропромислового виробництва Національної Академії аграрних наук України».

У 2020 році була здійснена спроба ліквідувати станцію, а дослідне поле частково передати під котеджну забудову. Тільки активні протести громадськості запобігли поки що реалізації цього проекту, передбаченого новим Генпланом міста.

Гриб Н.И., Чуйко В.К. Полтавская ордена Трудового Красного Знамени государственная опытная станция им. Н.И.Вавилова. – К.: «Лыбидь», 1991. - 232 с.

Вергунов В. А. Полтавське дослідне поле : становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні. – К., 2009. – 220 с.

Вергунов В. А. Організаційний поступ сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 130-річчя створення Полтавського дослідного поля). – К. : ФОП Корзун Д. Ю., 2014. – 28 с.

Самородов В.М., Кигим С.Л. Полтавське сільськогосподарське товариство (1865–1920 рр.): Історія, звитяги, першопостаті / наук. ред. В.М. Самородов. – Полтава : Дивосвіт, 2015. – 160 с.

Укладачі: Л.М. Булава і Л.В. Кавалір

Дослідне поле: погляд від земної поверхні:

↑ ***Дослідне поле від вул. Шведської – на захід, у бік мікрорайону «Балковий»(109-й)***

Дослідне поле від вулиці Шведської – на схід (у бік Підмонастиря). Стара груша.
Праворуч – зарослі із клена ясенолистого у балочці, схили якої колись були покриті лучною рослинністю, на дні тік струмочок, було джерельце. На плані XIX ст. вона названа «Литвинівський яр», у книзі Л.Гусака – «Войцехівська балка»; населення Павленків називало її «Другий яр» або «Пецухів яр» (в останні роки трансформували цю назву в «Пацюковий яр», оскільки до неї звозять різні відходи). У другій половині XX ст. вздовж дороги біля груші до балочки розташовувалися «солдатський будиночок», радіостанція, вагова, тік, склад пального.

Дослідне поле: погляд згори. На півдні – Павленки, на заході – 109-й мікрорайон.

Майже все Дослідне поле (вдалині ліворуч – центральна садиба станції).

(*Фото Віктора Ткаченка*)

Дослідне поле і навколишні території на аерофотознімку липня 1941 року.

1 - *"Старий хутір"*

2 - *"Новий хутір"*

Фото Дослідного поля з даху лабораторного корпусу (1911 р. побудови) в бік: ***а)****«Старого хутора» (угорі) і* ***б)*** *Павленків / вул. Шведської (внизу). 1910-ті роки.*

В'їзд на Дослідне поле. Ліворуч – будівля гуртожитку (Шведська №86, корп. 9)

Дорога між Павленками і *«Новим хутором» Дослідного поля (продовження вулиці Шведської) в третій четверті ХХ століття. Біля вершини Пецухового яру одиноко стояв будинок, зведений після Другої світової війни для військово-службовців, а потім був гуртожитком робітників Турбомеханічного заводу.*

15.2. **«Старий Хутір» Дослідного Поля (колишній Г.К. Гурвича)**

На плані місцевості 1858 року біля вершини Павленського яру в північно-західній частині нинішнього Дослідного поля поселення ще немає (не показане воно і при корегуванні цього плану в 1871 р.). На той час цими землями володіли нащадки полковника Д.С. Розлача (землі дісталися йому в 1830-х роках – за воєнні заслуги; а перед тим, очевидно, входили до складу маєтностей родини Тарновських). Після 1871 року одну з ділянок (біля 22 га) у Розлачів купив полтавський нотаріус Г.К.Гурвич і побудував неподалік вершини балки досить великий будинок, критий залізом, а також інші господарські споруди. У 1885 році хутір Гурвича для новоствореного Дослідного поля купує полтавське земство. Будинок Гурвича став конторою поля; тут жили також перші директори – Б.П. Черепахін і В.М.Дьяков.

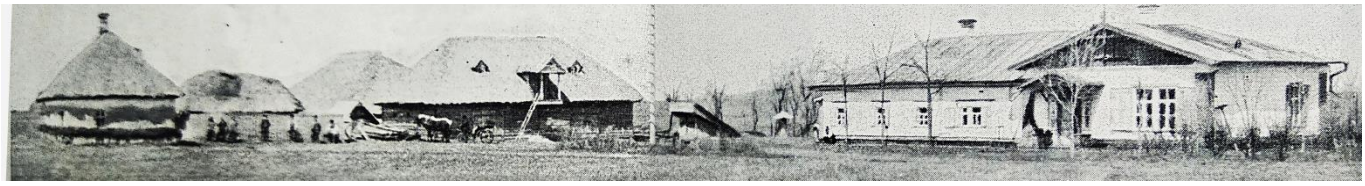

«Старий хутір» у 1896 р. Праворуч – колишній будинок Г.К.Гурвича (з добудовою 1887 р.)

У 1901 році до вказаного будинку на «Старому хуторі» (як його почали називати після 1893 року), добудували праворуч *лабораторний корпус*.

Рис. ***Будинок Гурвича і прибудови до нього 1887 р. (в центрі) й 1901 р. (праворуч).***
Фото угорі – 1900-х, унизу – середини 1910-х років.

У лабораторному корпусі розмістили також бібліотеку і музей Дослідного поля. У старій частині будинку тоді жив заступник директора. Ці будівлі збереглися.

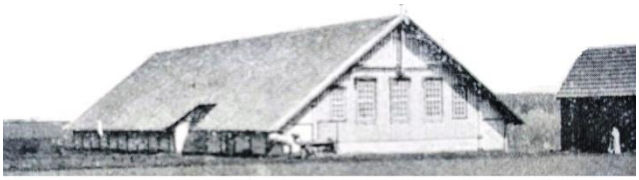

На «Старому хуторі» в 1890-1900-х роках були зведені й інші споруди для цілей землеробства: сараї для обмолоту й зберігання зерна, конюшня, а також казарма для робітників, метеомайданчик, будинок для практикантів; вегетаційний й інсектиційний будиночки; ємкості з типовими ґрунтами губернії для висадки в них рослин (з 1899 р.).

Біля нього було і є поле беззмінного жита.

← Молотильний сарай під черепицею (1903). Обробка ґрунту культиватором.

З 1910-х до 1990-х років на «Старому хуторі» Дослідній станції існували споруди для відділу тваринництва (а після його виділення в окремий заклад – підсобного господарства, яке, крім іншого, споживало вироблену в процесі дослідницької роботи рослинну масу та було джерелом органічних добрив). Зокрема, тут був корівник, свинарник та двоповерховий будинок ветеринарної клініки, на другому поверсі якої жив ветеринар (пізніше відданий під житло). У будинку Гурвича і прибудові до нього (корп. №10) діяв відділ захисту рослин.

На *сторінці 327* поданий план «Старого хутора», виконаний людиною, яка народилася там – художником Леонідом Гусаком (станом на 1950/1980-ті роки). Вже в часи незалежності України корівник, свинарник, деякі інші споруди знесені.

Поле беззмінного жита (орієнтовно, 1970-ті роки) і коровник 1924 року побудови

Відділ захисту рослин (діяв у прибудові 1901 р.); його вигляд після «ремонту» (2007 р.)

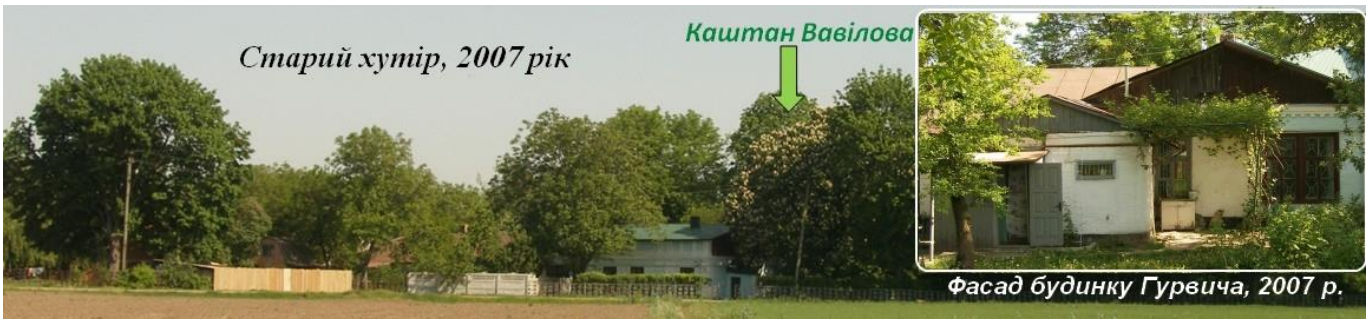

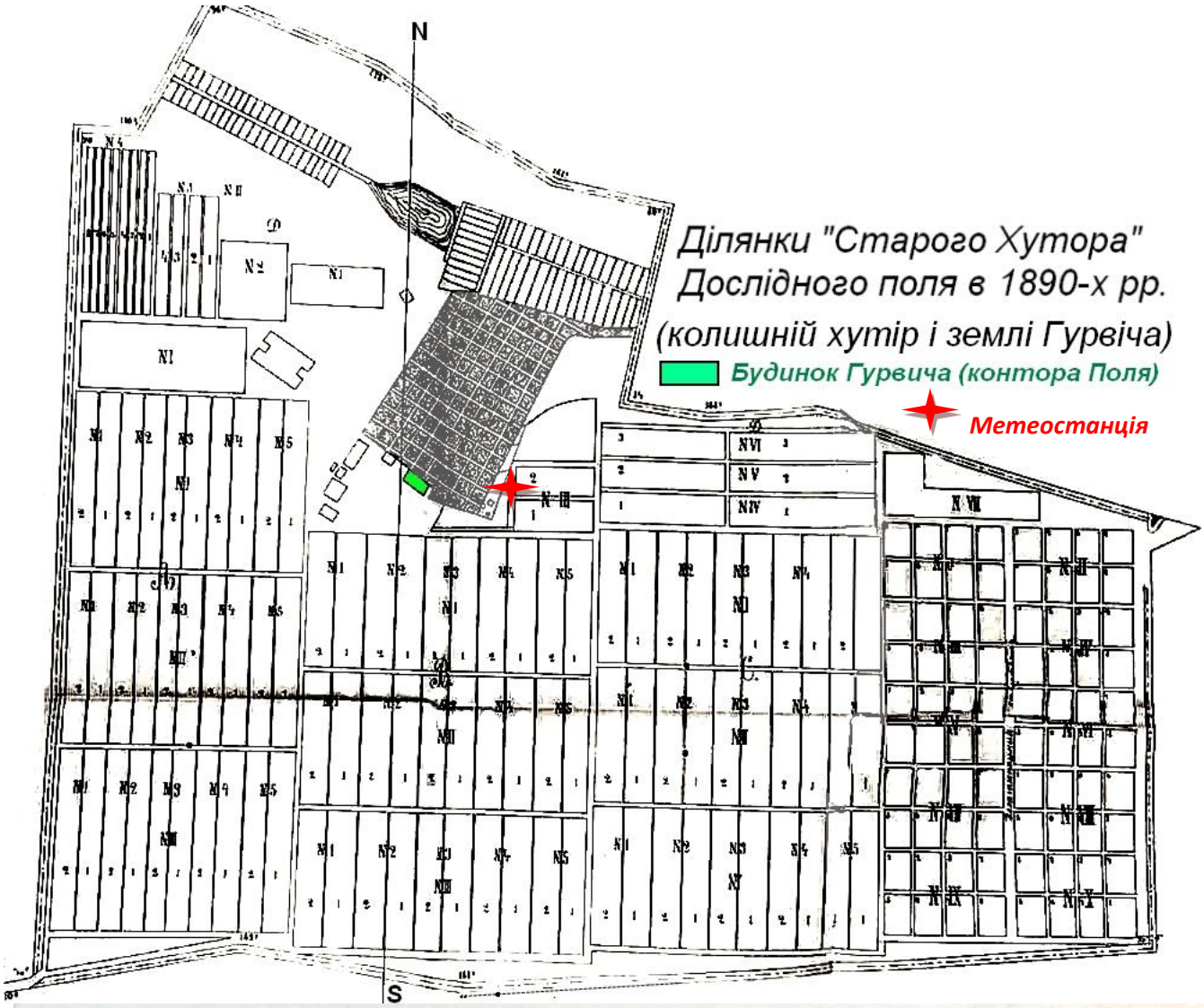

↑ Женці на Дослідному полі, 1910-ті роки ↓. Вдалині – труба цегельного заводу П.Божка

Метеостанція й інсектиційний будиночок

Вдалині видно село Тарновщина

План «Старого хутора» і прилеглих до нього територій у третій чверті XX ст.

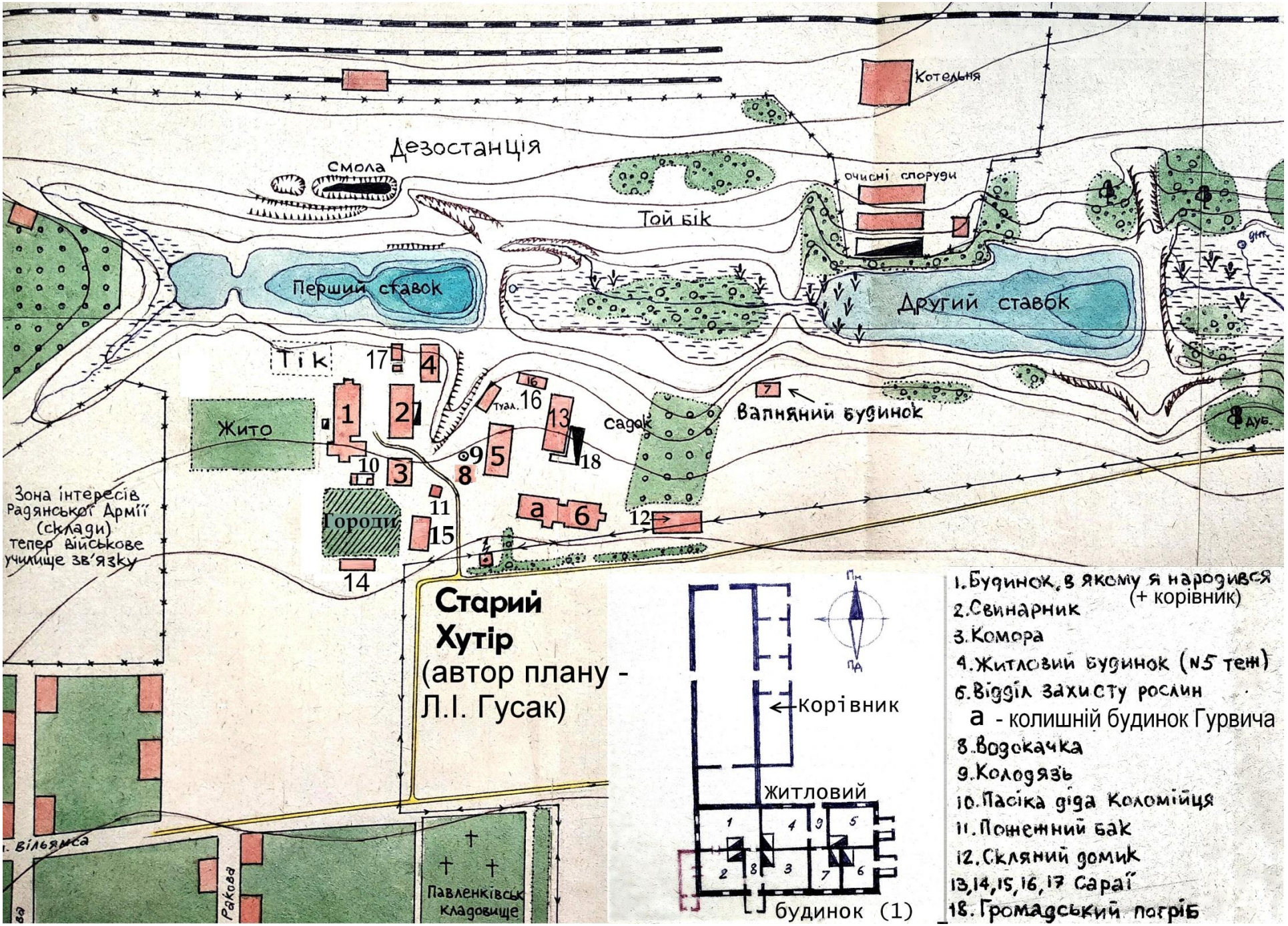

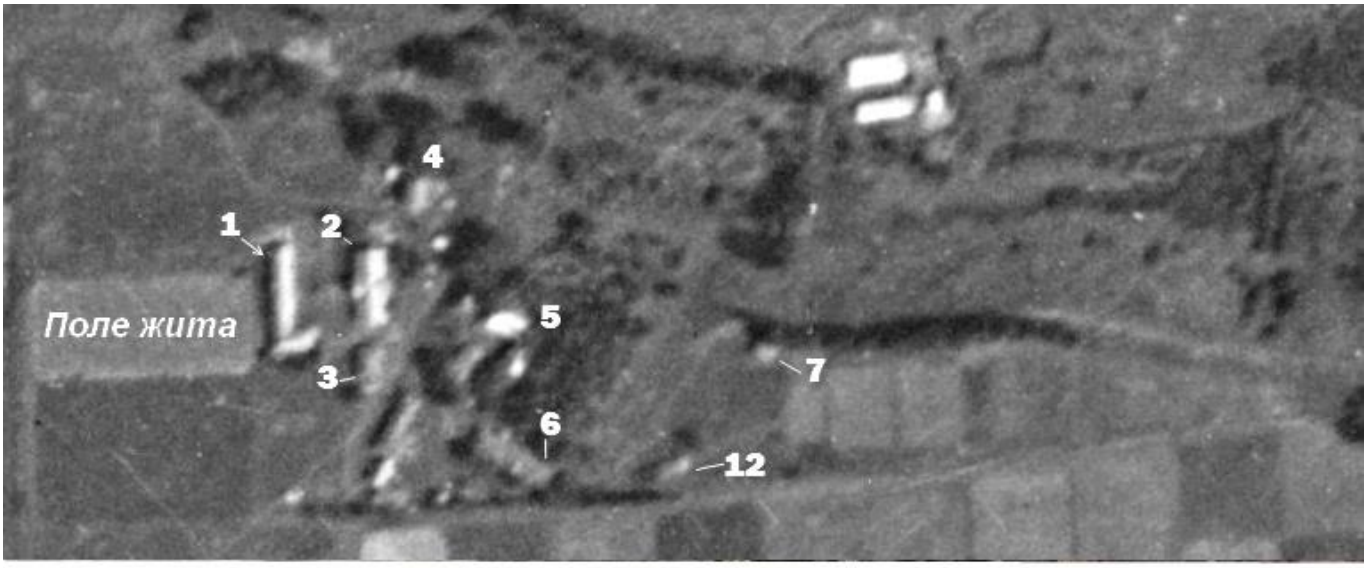

Рис. ***«Старий хутір» на аерофотозмімові 1941 р. і космічному знімкові поч. 2020-х рр.***
(цифрові позначення до фото 1941р. див. на с. 327)

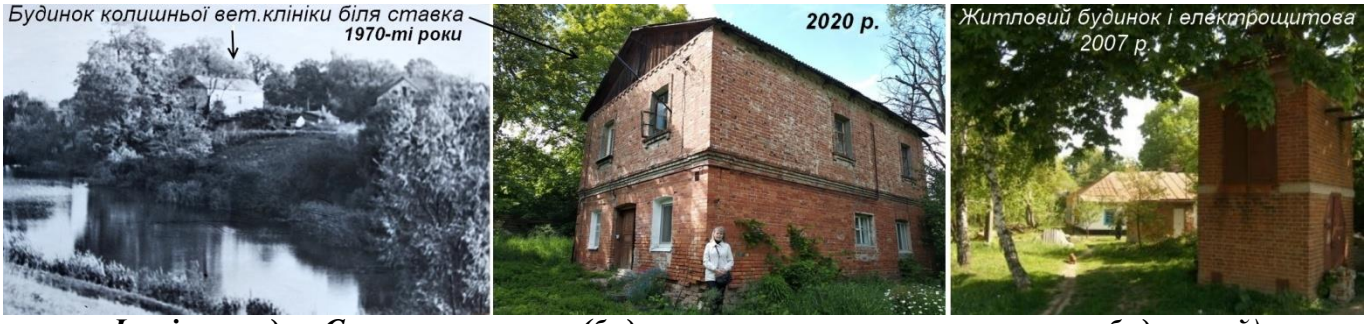

Інші споруди «Старого хутора» (будинок праворуч вже суттєво перебудований)

Дорога на «Старий хутір» і пн.-зх. частина Дослідного поля, 2020 рік.

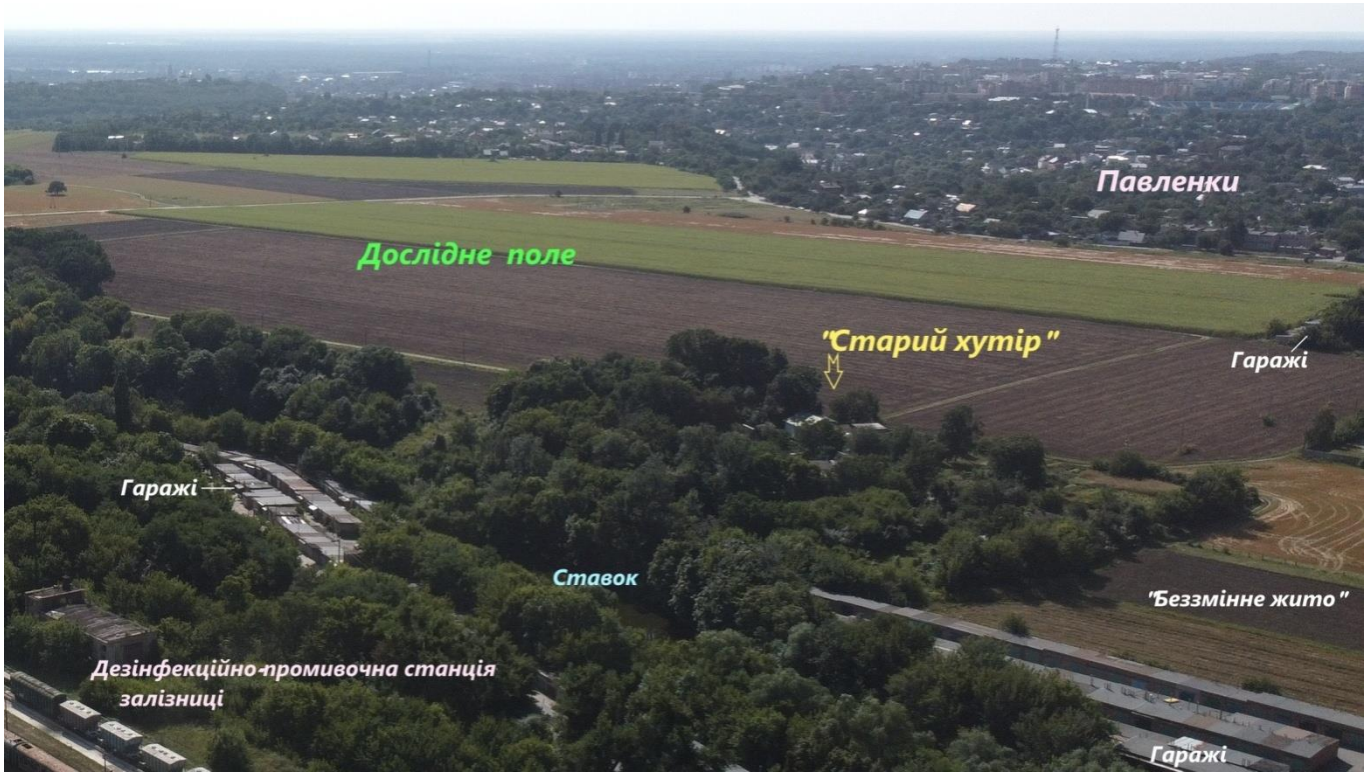

Розташування «Старого хутора» відносно Дослідного поля (вигляд із півночі)

Фото «Старого хутора» з висоти пташиного польоту (вигляд з півдня). 2020-2021 рр.

15.3.«Новий Хутір» Дослідного Поля: історія та сучасний стан

«Новим хутором» Дослідного поля цю територію почали називати з 1893 року, коли земство придбало садибу й земельну ділянку (49,6 га) у Н.М. і Л.А. Хитрово. Ще в 1886 р. вони ж продали ділянку площею 1,3 га для заокруглення площі поля. У 1890-х сюди перенесли контору Дослідного поля; нині тут центральна садиба Полтавської державної сільськогосподарської дослідної станції імені М.І. Вавилова.

Історія заселення цієї ділянки набагато давніша – із другої половини XVII ст. (і саме цей «хутір» мали б називати «Старим»). Тут розташовувався центр села Павленки – з козацькою Покровською церквою, час побудови якої відносять до 1707 року, цвинтарем-погостом і вигоном-майданом нижче неї в балці. У цьому центрі села в XVIII – XIX століттях розташовувалися три поміщицькі садиби.

Фрагменти двох планів земельних володінь станом на 1858 рік з ділянкою церкви і їхня проекція на сучасний космічний знімок

На схемі ліворуч обведені володіння ротмістра Петра Тарновського, пожертвувані ним на поминання його родичів Церкві во ім'я Покрови Святої Богородиці в селі Великі Павленки (біля 1,5 га). У т.ч.: під поселенням священо- і церковнослужителів (біля 25 соток). Від часу створення Поля і до 1919 р. цю ділянку щороку земство у них брало в оренду. Із півночі ця ділянка межувала із землями нащадків Данила Розлача. Південна частина території станції – то колишня садиба і землі нащадків поміщиці Ольги Глоби-Михайленко. У кінці 1870-х рр. ці землі перейшли у володіння родини Хітрово, а з 1893 р. – Полтавського Дослідного поля (за виключенням ділянки, яку брали в оренду у церкви).

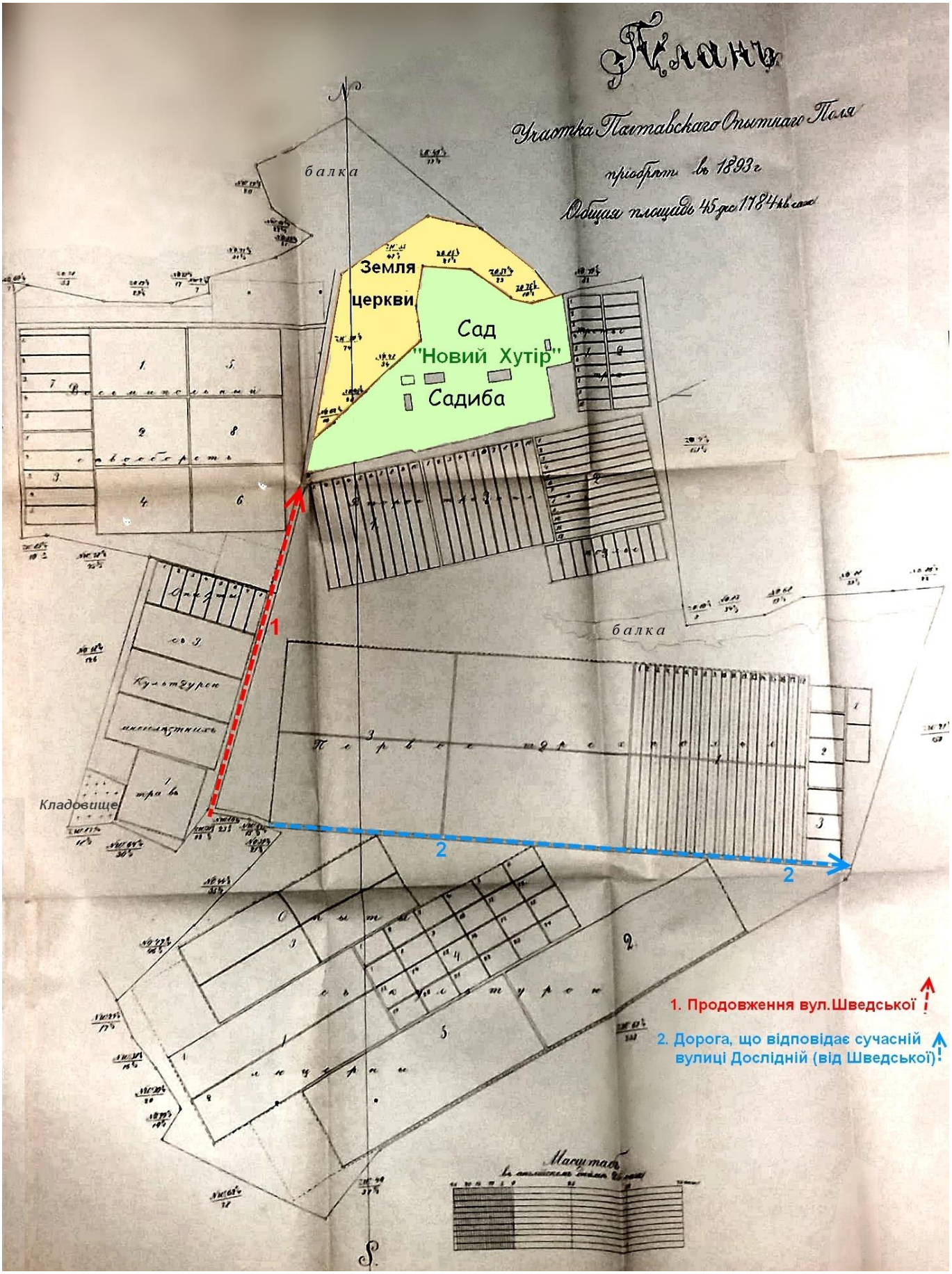

Садиба Хітрово і придбана у них в 1893 році земельна ділянки на поч. XX ст.

Землі Хітрово, в основному, включали ділянку, яка до кінця 1870-х належала поміщикам Глоба-Михайленко. На схід від неї розташовувалися землі Скліфосовських, які увійшли до складу Дослідного поля в 1921 році.

«Новий хутір» Дослідного поля в 1896 р. Праворуч – хата власників хутора до 1893 р., а в 1893-1911 рр. – квартира директора поля. На балконі родина Хітрово проводила літні вечори.

Дерев'яні або глинобитні під соломою будівлі XIX століття не збереглися.

Екскурсія слухачок Стебутовських курсів на «Новий хутір», поч. XX ст.

Найбільш інтенсивно забудова території «Нового хутора» велася в 1911-1912 рр. і в середині 1920-х років. У роки Другої світової війни будівлі не постраждали, і збереглися як пам'ятки господарсько-побутової забудови першої четверті XX ст.

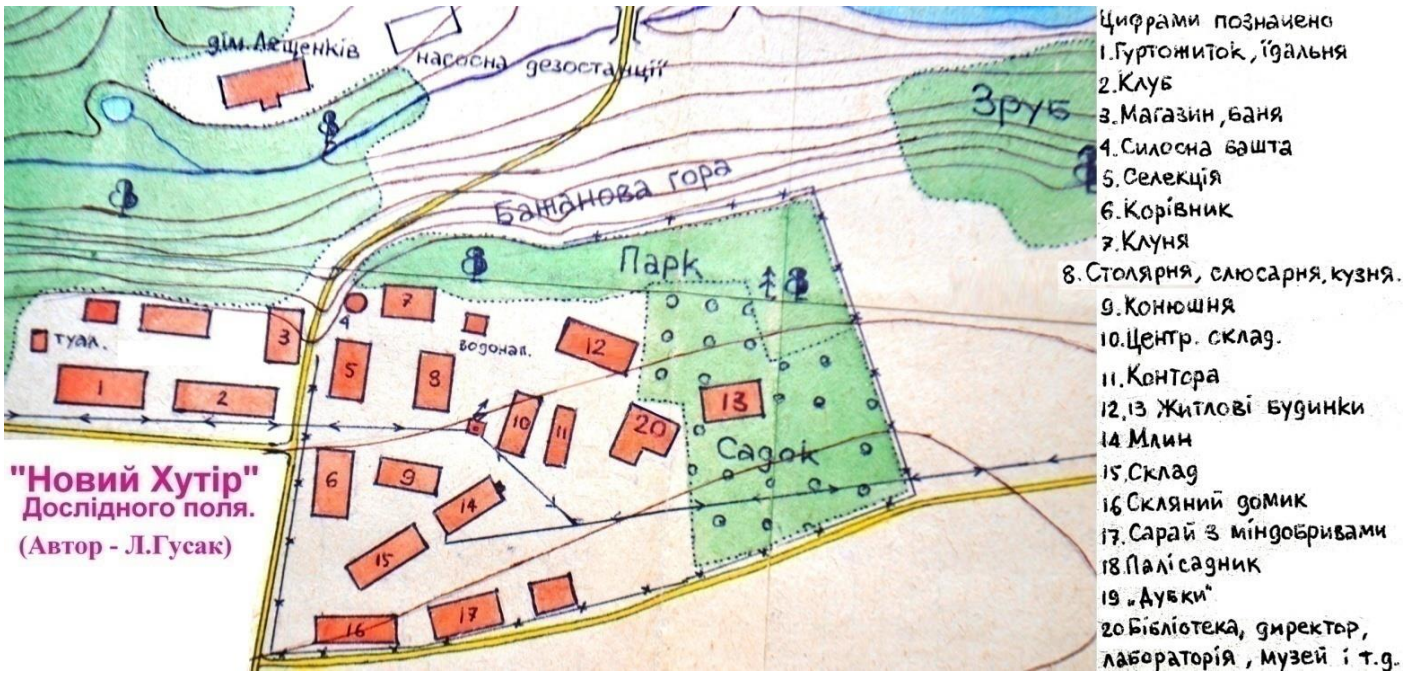

Схема «Нового хутора», яка закарбувалася в пам'яті Л.І.Гусака станом на 1960-1980-ті рр.

Космічний знімок «Нового хутора» (початок 2020-х рр.)і аерофотознімок липня 1941 р. (цифрові позначення об'єктів див. на с. 332)

Як бачимо, не всі об'єкти наявні на зображеннях 1941, 1960-1980-х і 2020-х рр. Відповідно до нумерації, ми нижче коротко схарактеризуємо вказані об'єкти та проілюструємо їх різночасовими фото.

На фото 1941 року місцевість виглядає менш покритою деревною рослинністю, ніж у наш час. А саме дослідне поле було розбите на маленькі ділянки для дослідів. Територія ж садиби дослідної станції була обсаджена деревами по периметру.

До початку XX століття територія Дослідного поля ліворуч від вул. Шведської не була забудована. Нижче від цієї ділянки, біля підніжжя схилу, в балці споконвіку

був вигін (майдан). На фото біля 1911 р. бачимо, як будують молотильний сарай. У другій половині 1920-х років на його місці буде зведено «робітничий будинок» (1).

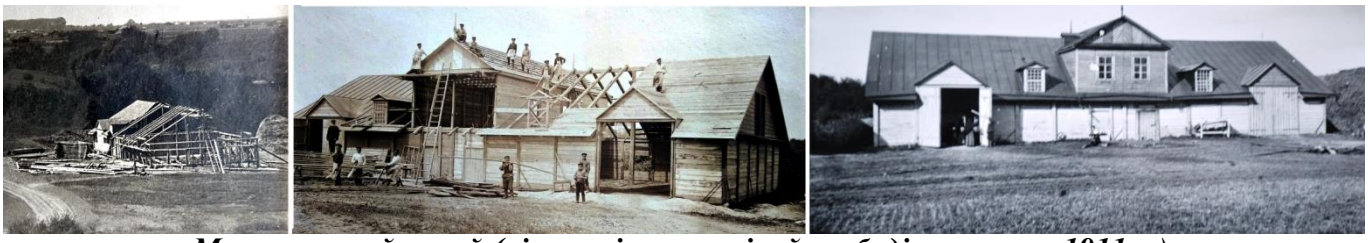

Молотильний сарай (ліворуч і в центрі – його будівництво в 1911 р.)

1. «Робітничий будинок» на 34 особи, збудований за проектом 1926 року інженера Гр.П. Баранникова. Концепція цього будинку характерна для того часу: робітники мали бути максимально зосереджені на виробництві й мінімально – на побутових проблемах. У підвалі була котельня і склад вугілля, а кожна кімната обігрівалася батареями. Вся права частина першого поверху відведена для цілей громадського харчування: під їдальню, кухню, «миєчну», комірку, кімнату для кухарок. Як тоді було передбачено, робітники не повинні були самостійно займатися приготуванням їжі. Це робили кухарки, які готували сніданки, обіди й вечері за розкладом. У післявоєнний час в їдальні замовляли організацію святкових заходів. У лівому крилі першого поверху була одна «умивальня» і п'ять житлових кімнат. На другому поверсі цього будинку, прямо навпроти сходів, була ще одна умивальна кімната, а також 12 житлових кімнат. Разом у будинку спроектовано 17 кімнаток розміром біля 3,8 х 2,8 метра (по 10-11 м^2), розрахованих на двох осіб кожна.

Передній і торцеві фасади та переріз «Робітничого будинку» за проектом 1926 р.

. ***Корпуси №№9, 8, 7 по вул. Шведська, 86*** *(№№1, 2, 3 на картосхемі)* ***у 1950-х роках***

У 2000-х роках колишній гуртожиток (корпус №9) поступово відключали від комунікацій; останні жителі залишили його в 2009 році, й тепер це - мальовничі руїни

(*фото 2020-2021 років*).

Панорама будівель Дослідної станції у 1950-х роках *(вид із півдня)*

2. Клуб станції був зведений у 1925 році. За велику довжину, його обзивали «конюшнею». Тут проводили збори, свята, читали лекції. З 1946 року в клубі демонстрували фільми, організовували танці. До нашого часу від будівлі збереглась тільки східна частина (праворуч), а західна половина обрушилася в 2000 році.

Колгоспники перед лекцією

Новий 1940-й рік

3. Колишній будинок магазину, в якому, зокрема, продавали молоко з ферми Дослідної станції. У його частині ближче до яру була баня. А на початку 1990-х будинок орендувала олійниця. Рік спорудження і первинне призначення будинку невідомі, але, швидше за все, теж 1920-ті роки. У мансардній частині будинку жили люди (туди піднімалися по драбині). Нині будинок теж руйнується:

Торець будинку (із півдня)

Вигляд від дороги (зі сходу), 2021 р.

Вигляд з боку двору, 2021 р.

5. Будинок, споруджений у 1925 році, слугував для цілей селекційної роботи:

6. Колишній корівник. Споруджено у післявоєнні роки. Обмежує садибу із заходу:

8. Кузня, слюсарна і столярна майстерні. Час зведення –1920-ті роки. Із північного боку значно пізніше добудована котельня.
Ліворуч – електрощитова в стилі українського архітектурного модерну.

11. В'їзд до садиби станції в 1960-х роках. Одноповерховий будинок 1906 року побудови використовували як їдальню, казарму робітників, квартири прикажчика і конторника. У часи СРСР – контора Дослідної станції. Розібраний у 1970-х роках.

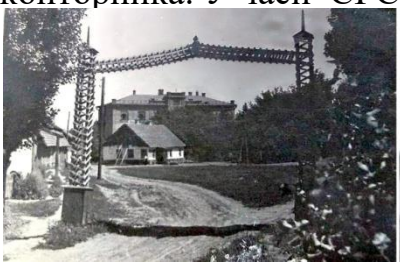

20. Лабораторний корпус Дослідної станції споруджено в 1911 році. Частково використовувався під житло співробітників та виконання адміністративних функцій. Тут створено музей Дослідної станції (з 2018 р. має статус народного; є продовжувачем музею наукового землеробства, який із 1978 р. діяв у корпусі на «Старому хуторі»). У цьому будинку також діє бібліотека.

Фото середини XX ст. (автор Д. Бунаков)

Фото початку 2020-х років

Серед інших споруд – будинок для співробітників станції (початку 1980-х років, на місці, де в XIX ст. стояв будинок священнослужителів); господарські споруди й гаражі в північній частині садиби (де стояла Покровська церква й каплиця) тощо.

15.4. Метеорологічна станція Полтавського дослідного поля

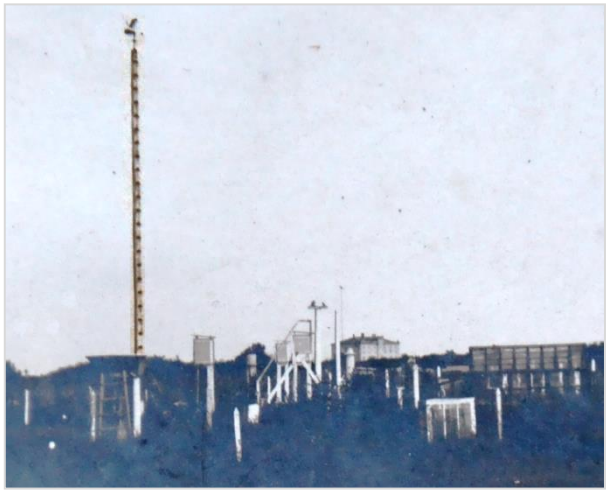

Метеорологічна станція на Дослідному полі була відкрита в 1885 році з метою вивчення впливу погодних умов на урожайність різних сільськогосподарських культур. До початку 1930-х років вона розташовувалася на «Старому хуторі» (*на фото – метеомайданчик у 1915 р., на фоні лабораторного корпусу станції*). Спочатку спостереження вів перший директор Поля Б.Черепахін, а пізніше – спеціальні спостерігачі, які жили на цьому хуторі.
У 1913 році створений відділ метеорології Дослідної станції (ним до початку 1930-х років завідував один із фундаторів української агрометеорології, в майбутньому – професор Михайло Самбікін).
У 1931 р. метеорологічний відділ станції став самостійною установою – метеостанцією Полтави. Очевидно, в той час і метеомайданчик був перенесений ближче до будинку, в якому працювала група спостереження (вул. Шведська, 84). Він розташований біля невеликого кладовища (на розі вул. Шведська і Дослідна):

16. ТАРНОВЩИНА І ДЕНДРОПАРК

16.1.Павленки, Великі Павленки, Малі Павленки, Дальні Павленки, Тарновщина

(такі назви мало поселення в Павленківському яру в різний час)

Саме з цієї території розпочиналися Павленки (у крайньому разі – історія поселення під такою назвою, яке розташовувалося тут, у Павленківському яру, ще з другої половини XVII ст.). Козацьке поселення у Павленківському і Чамариному ярах ще з часу заснування були зв'язані між собою, і належали до Полтавської 1-ї сотні (пізніше – міської). Причому, більшим було поселення в Павленківському яру. Оскільки в ньому була церква (нині – територія садиби Дослідного поля), то воно мало статус села, а в Чамариному яру – хутора (з початку XIX ст. – передмістя Полтави). Максимального розквіту Павленки в Павленківському яру досягли в XVIII столітті, а в подальшому їхнє значення зменшувалося; в 1860-х рр. воно вже мало статус «дєрєвні» (хутора). В останній четверті XVIII століття село в Павленківському яру стало переважно власницьким (поміщицьким), і його землі розділили на між новоявленими дворянами – колишньою козацькою старшиною. На картах землеустрою його територію підписували як «Дача села Великі Павленки» (що розділялася на окремі ділянки власників – див. нижче). А ось поселення в Чамариному ярі залишалося вільним – переважно козацьким за складом жителів.

Межі району «Тарновщина і дендропарк» та поміщицькі землеволодіння у його складі (на 1858 р.): 10 – нащадків Д.Розлача; 9, 15 – П.Тарновського; 8 – В.Вишневського; 14 – Глоба-Михайленко

Для кінця XVIII – XIX століття поміщицький маєток дуже часто мав іншу назву, ніж назва села (за прізвищем поміщика). Так, у межах села Великі Павленки було помістя «Тарновщина» – за прізвищем його власників, – поміщиків Тарновських (їхні біографії див. на с. 374). Назва помістя збереглася і після того, як один із його власників (очевидно, Володимир Тарновський) продав чи іншим чином позбувся його, й ним з 1830-х років володіла родина Розлач. Частина землі колишнього великого володіння залишалася у власності іншого представника роду – Петра

Тарновського. Ділянку в 1,5 га він подарував Покровській церкві (в пам'ять про предків), а іншою володів до кінця XIX ст., коли її придбав відомий хірург М.В.Скліфосовський. Будівля, відома нині під назвою «дача Скліфосовського», судячи за планом рубежу 1850/1860-х років, була поміщицьким будинком П.П.Тарновського. Він жив у Москві, а в Дальні Павленки приїжджав як на дачу. Можливо, тут жили управителі його маєтностями.

Нам відомі декілька планів Павленків XVIII – початку XIX століття. Плани XVIII століття досить схематичні, і пов'язані з подіями Полтавської битви 1709 року.

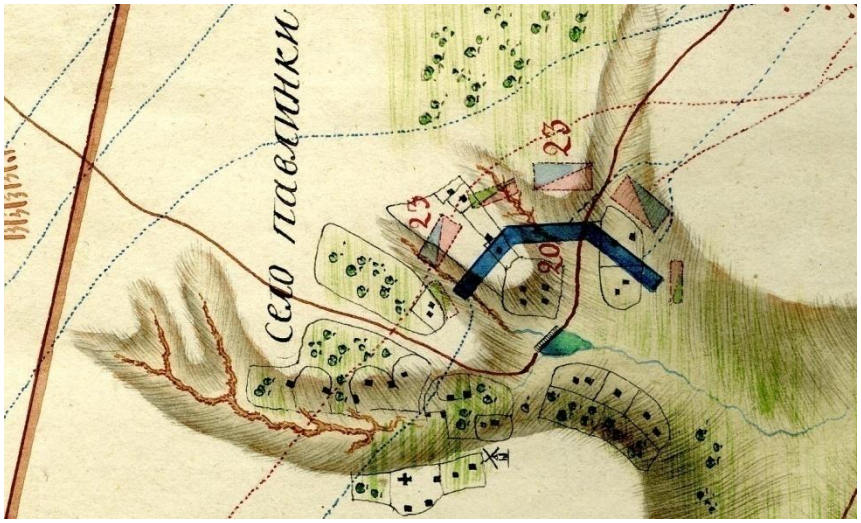

План, виконаний підполковником Тьомкіним, орієнтовно, в 1780 р. відображає події Полтавської битви, але розташування садиб відображено на час створення плану. В нижній (південній) частині показана хрестом Покровська церква, млин, садиби. На той час це було велике козацьке і власницьке село. Як бачимо, садиби розміщені на вододілах між усіма відрогами балки – там, де зараз Полтавський дендропарк.

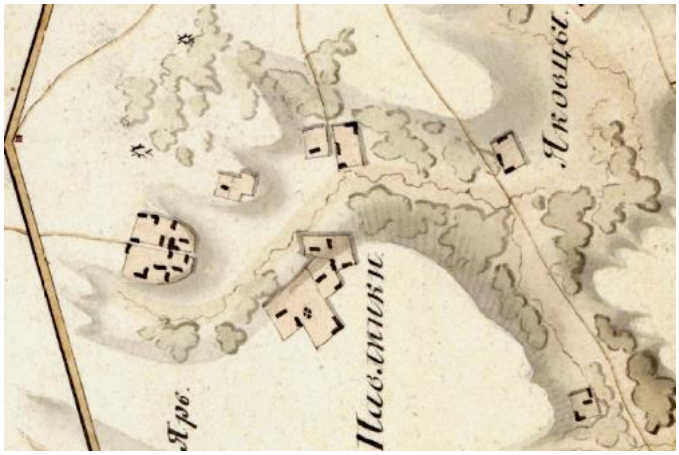

Близький за змістом план Павленківського яру із селами, який відноситься до початку XIX століття. Як видно, Павленки складалися із декількох розкиданих по відрогах яру хуторів. Центр села з церквою розташовувався біля бровки південного краю яру (тепер – це територія садиби Дослідного поля).

Більш точним є план 1816 року Павленківського яру. Як бачимо, хуторські садиби були розкидані по всіх відрогах верхньої частини Павленківського яру. Показані два великих ставки (один там, де зараз стоїть «дача»). Біля села – 5 млинів - вітряків.

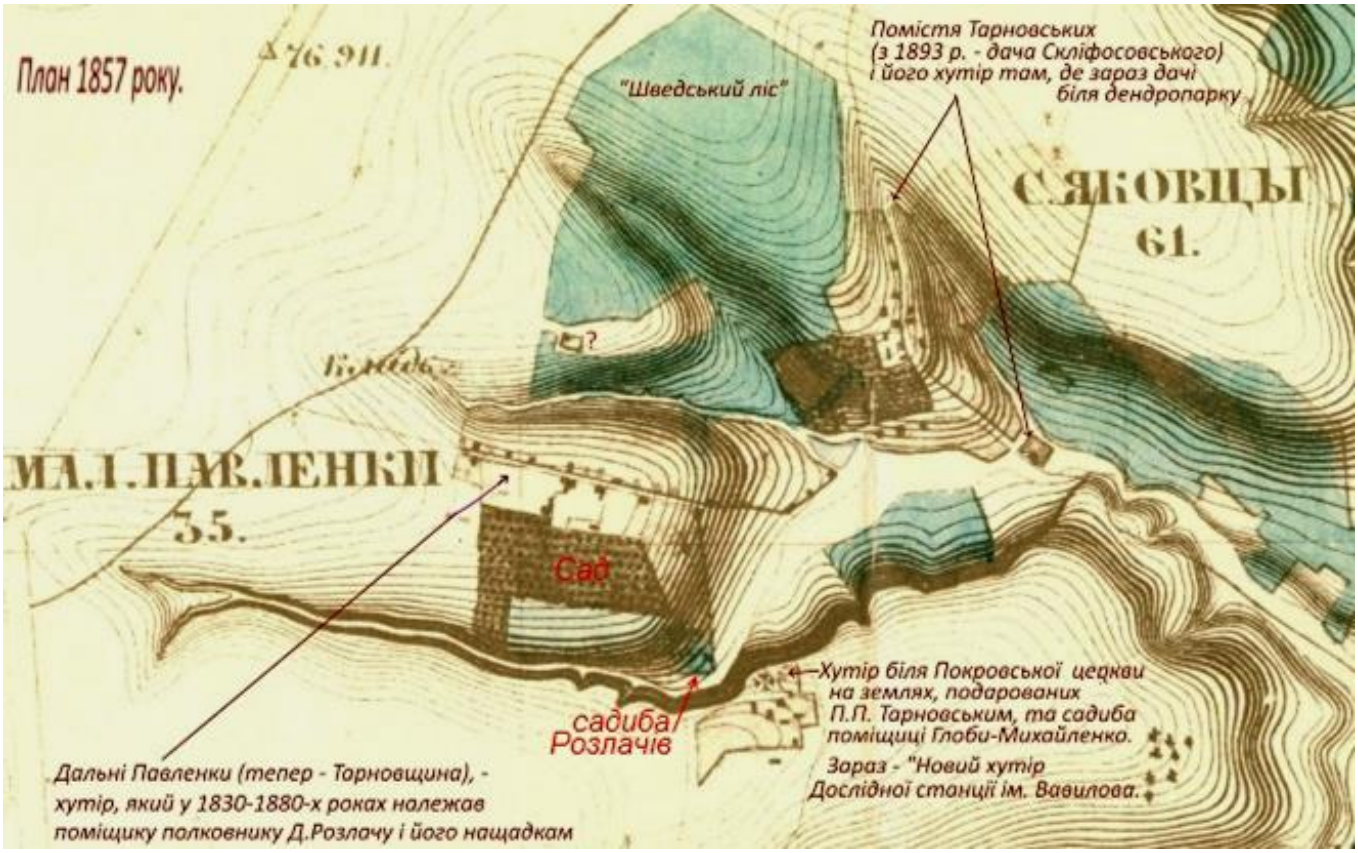

План Павленківської балки і с. Малі Павленки в 1857 р.. Бачимо дві поміщицькі садиби і сади (городи) та дві ділянки селянських садиб (біля середнього і північного відрогів балки). На схід від кладовища бачимо якусь одиноку садибу з галявиною серед лісу.

План Павленківської балки і с. Дальні Павленки в 1909 р. фрагмент; (автори Кусов, Міхельсон).
Як бачимо, село витягнулося вузькою смужкою між південним і середнім відрогами балки. В його західній частині розташовувався млин; північніше від нього – давнє кладовище (зараз воно називається Тарновщинським). На північний захід від села на початку ХХ ст. прокладена колія залізниці. Хутір - «Дача Скліфосовського», - вже стоїть одиноко, без селянських садиб біля неї (як було півстоліття до того, коли вона належала П.П. Тарновському).

Краєвид села Тарновщина в 1890-х роках. (малюнок директора Полтавського Дослідного поля В.М. Дьякова), ч.-б. копія

Тарновщинське кладовище (див. план). Фото Карла Бенедіка та Фрея Рюдеберга, 1911 р. - шведської експедиції з дослідження Полтавської битви

А так виглядало село на початку ХХ століття (вигляд із боку Дослідного поля):

У період «другої» радянської влади (січень – липень 1919 року) була утворена сільська рада села Дальні Павленки і її виконавчий комітет (голова – К.Лубенець). Цей період (так званого «воєнного комунізму»), - характеризувався експропріацією всіх цінностей, передусім, продовольства, а потім – його централізованим перерозподілом «по кількості їдаків», але тільки серед членів комітету незаможних селян. Станом на лютий 1919 року в списках «їдаків» налічувалося 272 особи, які належали до 53 родин. Цей документ відображає поширення прізвищ на Дальніх Павленках у той час. Найпоширеніше з них – *Марченко* (17 сімей / 99 осіб). Прізвище *Тихоступ* мали 6 сімей (31 особа). Зокрема, Федір Павлович Тихоступ мав тут до 1919 р. столярну майстерню. *Забільський* – 5 сімей (25 осіб). Проживали 4 родини *Кравченко* (20 осіб), по 2 родини *Солодовник* (12 осіб), *Бойко* (10), *Розколодько* (8), *Коваленко* (7), *Кравчун* (7), решта прізвищ – по 1 родині.

Велися переговори про входження до складу цієї сільради хуторів Полтавської Дослідної станції, які утворили Спілку службовців, як орган самоуправління. У 1920-1921 рр. сільрада в селі продовжувала існувати (голова – П.Марченко).

Діяла в 1919 р. на Дальніх Павленках і «Просвіта», яка силами місцевих аматорів, ставила спектаклі. У полтавській газеті за 1925 рік згадується, що збереглося приміщення зі сценою й декораціями, але ніхто не організовує тут культроботу. Зазначалося, що більшість мешканців у 1925 р. – робітники із підприємств Полтави. І що молодь влаштовувала бійки з палицями проти хлопців із села Яківці.

Зміни населення Дальніх Павленків / Тарновщини. Станом на 1859 рік у селі Дальні Павленки (інакше – Руновщина або Тарновщина) Жуківської волості було 45 дворів і 300 жителів (130 чоловіків і 170 жінок). З кінця XIX ст. поселення належало до Полтавської волості (її управління розташовувалося в передмістя Полтави – Ближній Павленках). У 1900 році на Дальніх Павленках було 26 дворів і 221 житель (116 чоловіків і 105 жінок); у 1910 – 38 дворів і 258 жителів (120 чоловіків і 138 жінок). За переписом 1926 року в селі Дальні Павленки Яківчанської сільради було 66 дворів і налічувалося 318 жителів. Тобто за 7 років чисельність жителів і кількість садиб зросли на 1/6.

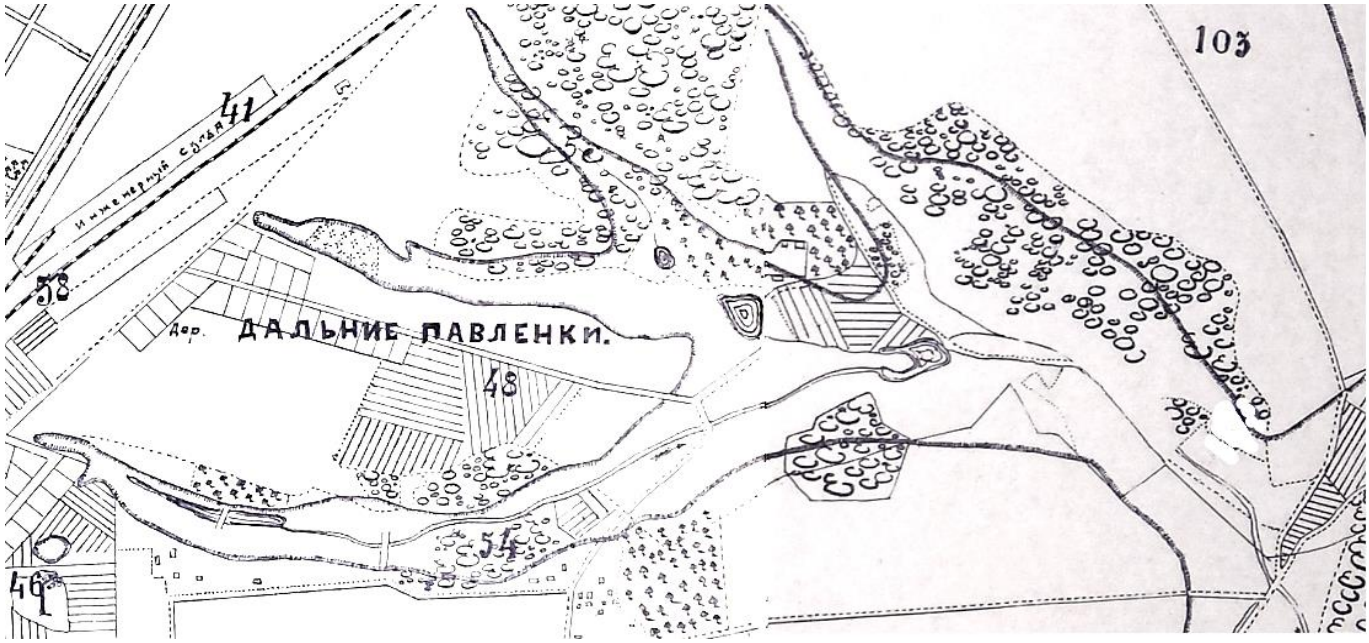

1925 р. План Павленківської балки, дєрєвня Дальні Павленки; поля, сади, ліси

Як бачимо, після скасування кріпосного права в 1861 році число дворів зменшилося майже удвічі, але чисельність населення зменшилася не так сильно. В першій третині XX століття кількість дворів знову зростала чисельність населення в 1920-х зрівнялася з чисельністю населення в 1850-х (±300 осіб). У 1930-х…1950-х роках знову спостерігався спад чисельності населення, а з середини 1950-х років у селищі почали роздавати ділянки під садибну забудову. На початок 2020-х у селищі Тарновщина налічується біля 180 садиб, в яких проживають ≈400…500 осіб. Це садибний житловий район, який не має жодного об'єкта соціальної інфраструктури.

Роки:	*1859*	*1900*	*1910*	*1919*	*1923*	*1926*
Кількість дворів	45	26	38	53	61	66
Кількість жителів	300	221	258	272	316	318

У 1929 році до міста Полтави була приєднана територія Дослідного поля і його хуторів, а в 1938 році – село Дальні Павленки (хоч процедура приєднання завершилася тільки в кінці 1940-х років). У документації Полтавської міськради на початку 1950-х років поселення носило назву «Дальні Павленки». Але про цю назву не пам'ятають нинішні жителі селища, які називають його «Те(и)рновщина» (правильно – «Тарновщина»). Можна зробити припущення, що місцеві жителі пам'ятали історичну назву садиби. Швидше за все, цю назву офіційно почали використовувати в кінці 1950-х / на початку 1960-х років, щоб усунути плутанину з використанням топоніму «Павленки».

Станом на початок 1950-х років на Дальній Павленках була тільки одна вулиця – Бакинських Комісарів, яка з 2016 р. носить назву Січових Стрільців (*див. схему*). І то вона обмежувалася, переважно, її нинішньою південною стороною. У 1951 році була затверджена схема планування селища Дальні Павленки, яка передбачала прокладення ще одного провулку (нині – Родини Русових), та двох нових вулиць: Зеленої (але назва була змінена на Тургенєва), та Тихої (змінена тоді ж на Гастелло).

Крім селища Тарновщина, в підрайон входять: дезінфекційна станція залізниці й «Екопарк» на її колишній частині; вулиця Яківчанська; «дача Скліфосовських» і територія Полтавського міського парку (в просторіччі – дендропарку).

План влаштування нових вулиць на незаселених тоді землях міжбалкового плато, 1951 рік

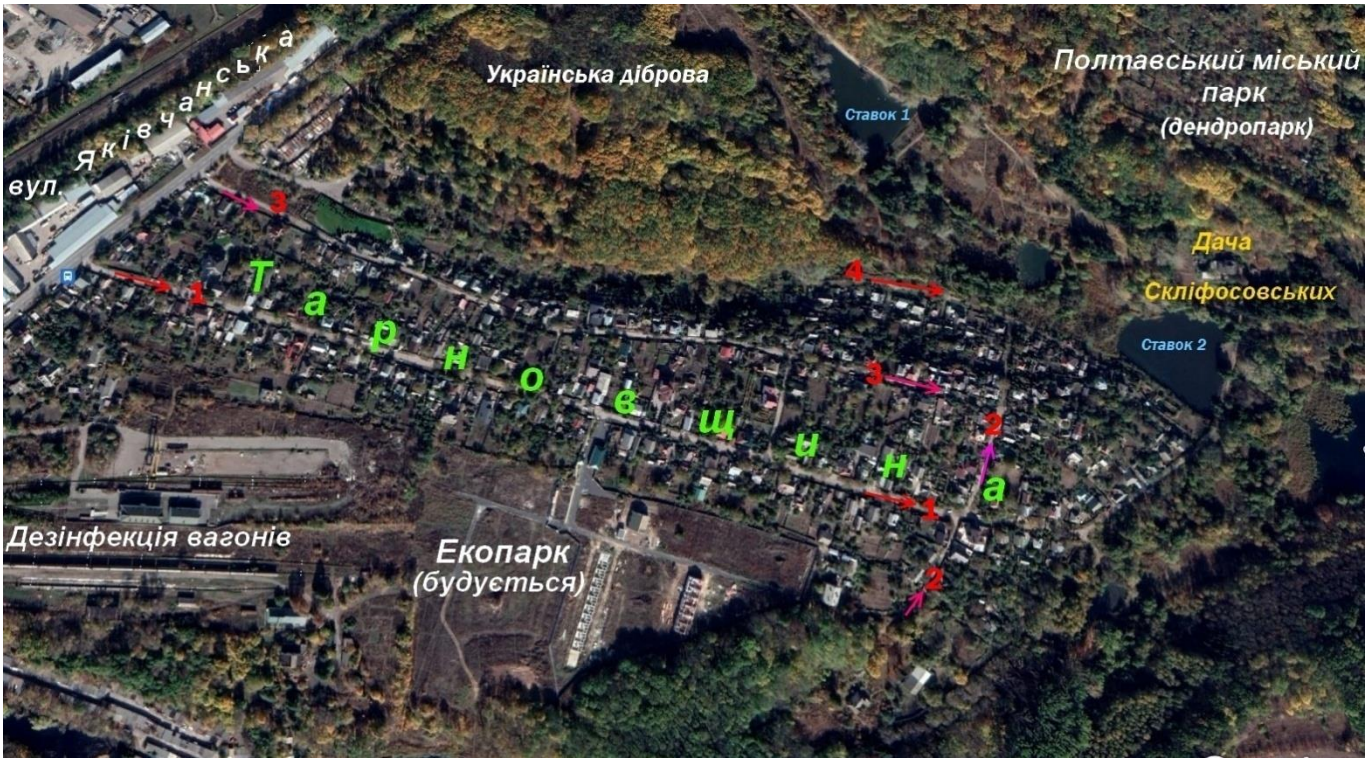

*Сучасний космічний знімок селища **Тарновщина** і котеджного селища «Екопарк»*
1 – Січових Стрільців (до 2016 р. – вулиця Бакинських комісарів); 2 – Родини Русових (до 2016 р. – провулок Бакинських комісарів); 3 – Тургенєва вулиця; 4 – Тарновщинська вулиця.

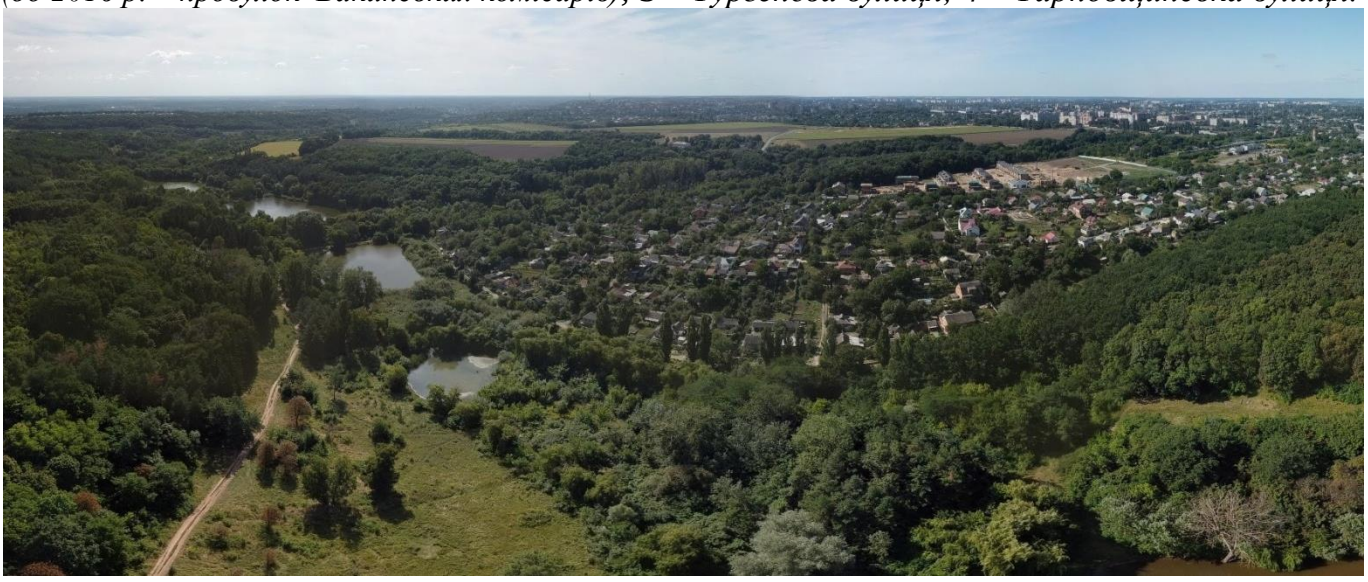

Каскад ставків у дендропарку, селище Тарновщина (на горизонті - Дослідне поле і Павленки)

Ставок №2, копанка; східна частина селища.

Садиби в селищі Тарновщина, 2021 рік

На аерофото: 1 – фрагмент «Старого хутора» Дослідного поля. 2 – Гаражі. 3 – Дезінфекційна станція залізниці. 4 – Котеджне містечко «Екопарк» (будується). 5 – Склади. 6 – Вулиця Яківчанська. 7 – Селище Тарновщина. 8 – Дендропарк. 9 – Будинок для працівників залізниці (дезстанції), вулиця Січових Стрільців №60.

Проєкт котеджного містечка «Екопарк» (ліворуч), та його будівництво станом на 2021 рік

1 – Тарновщина. 2 – Дендропарк. 3 – Дезінфекційна станція. 4 – «Екопарк». 5 – Очисні споруди. 6 – Південне верхів'я Павленківського яру. 7 – Дослідне поле. 8 – «Новий хутір» Дослідного поля.

16.2. «Дача Скліфосовських»

Ця споруда в дендропарку, поблизу селища Тарновщина, відома як дача Скліфосовського, «богадільня» – будинок пристарілих (з кінця 1910-х – до 1941 р.). У наш час це – житловий будинок. Як видно із наведених вище планів, у XVIII столітті тут був хутір біля ставка, яким ще можливо з 1730-х років володіла родина Тарновських – козацької старшини, з 1780-х – дворян (у XIX столітті тут розташовувалася садиба поміщика Петра Петровича Тарновського).

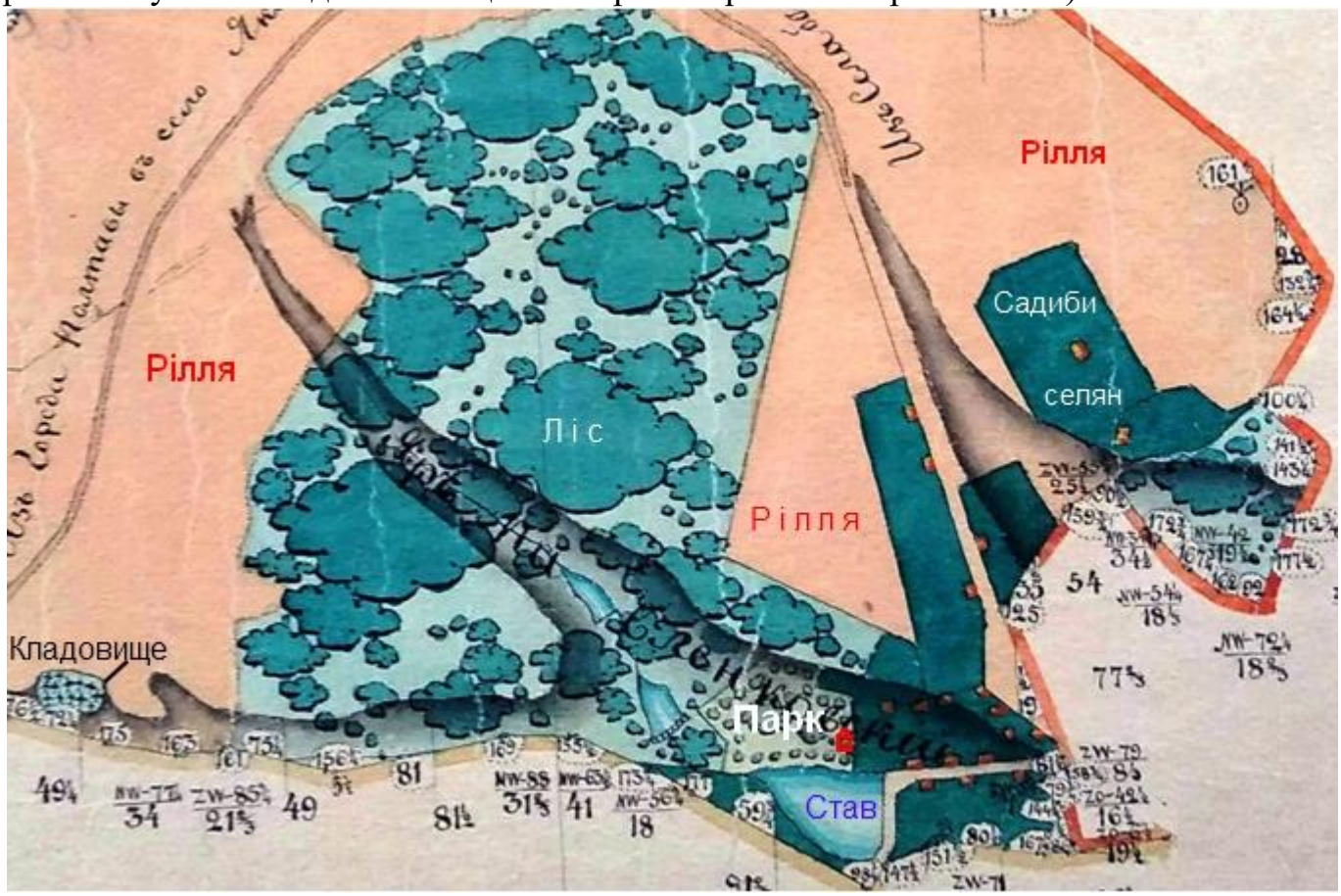

План частини земельної ділянки №9 відставного ротмістра П.П. Тарновського, 1858 рік. У південній частині ділянки бачимо великий ставок, а біля нього будинки. Серед них - панський будинок (⌂ серед парку), праворуч - хати для 29 дворових селян (у т.ч. 19 жінок), які обслуговували поміщика і його двір та парк (сад); шість садиб, у яких жили 62 селяни-кріпаки (24 – чоловічої, й 38 – жіночої статі).

Після скасування кріпосного права в 1860-х ця ділянка була виставлена на викуп селянам (які, очевидно, відмовилися це робити й переселилися ближче до міста), а в 1880-х вона була поділена на дві частини й продана. Західну частину ділянки №9 купив заможний козак Божко, а більшу частину (в якій розташовувалася до того поміщицька садиба) – всесвітньо відомий хірург з титулом таємного радника – Микола Васильович Скліфосовський (1836-1904), який використовував її як дачу для здавання на літо жителям великих міст. Сам власник, швидше за все, тут не жив, і бував рідко. Земля була частиною економії, якою управляла (а з початку XX ст. володіла) його дружина – Софія Олександрівна. Сюди іноді влітку приїжджали дачники із Санкт-Петербурга та інших міст (через газети вона здавалася в оренду).

Нам невідомо, чи цей будинок був зведений ще за Тарновських, чи спеціально збудований Скліфосовським? Навряд чи М.В. Скліфосовський будував би таку споруду, в якій не жив (його житловий будинок в Яківцях – скромніший).

План частини земельної ділянки №9 у володінні М.В. Скліфосовського, 1893 рік. Червоним прямокутником позначено дачу, біля неї сад і парк, ставки серед лісу, рілля. Загальна площа ділянки на північ від Тарновщини становила біля 122 га, у т.ч. поміщицька садиба – 8,5 десятин (9,2 га). Селянських хат на ділянці вже не було.

На верхніх фото 1950-х років видно ↑, що схили Павленківської балки не заліснені; вони використовувалися як пасовище для худоби. А навколо будинку майже немає деревних насаджень. Великий колись ставок у післявоєнні роки розділений дамбою на дві частини; він біля «дачі» за дамбою дуже пересох.

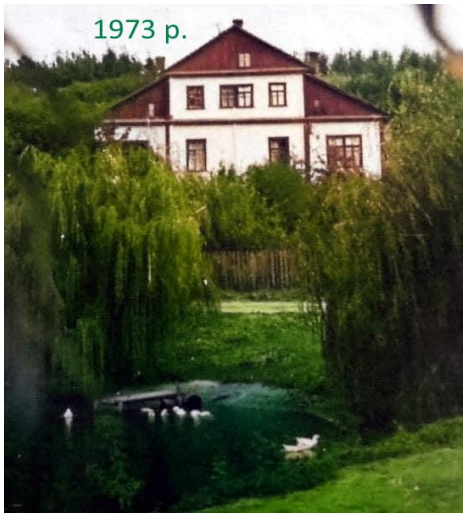

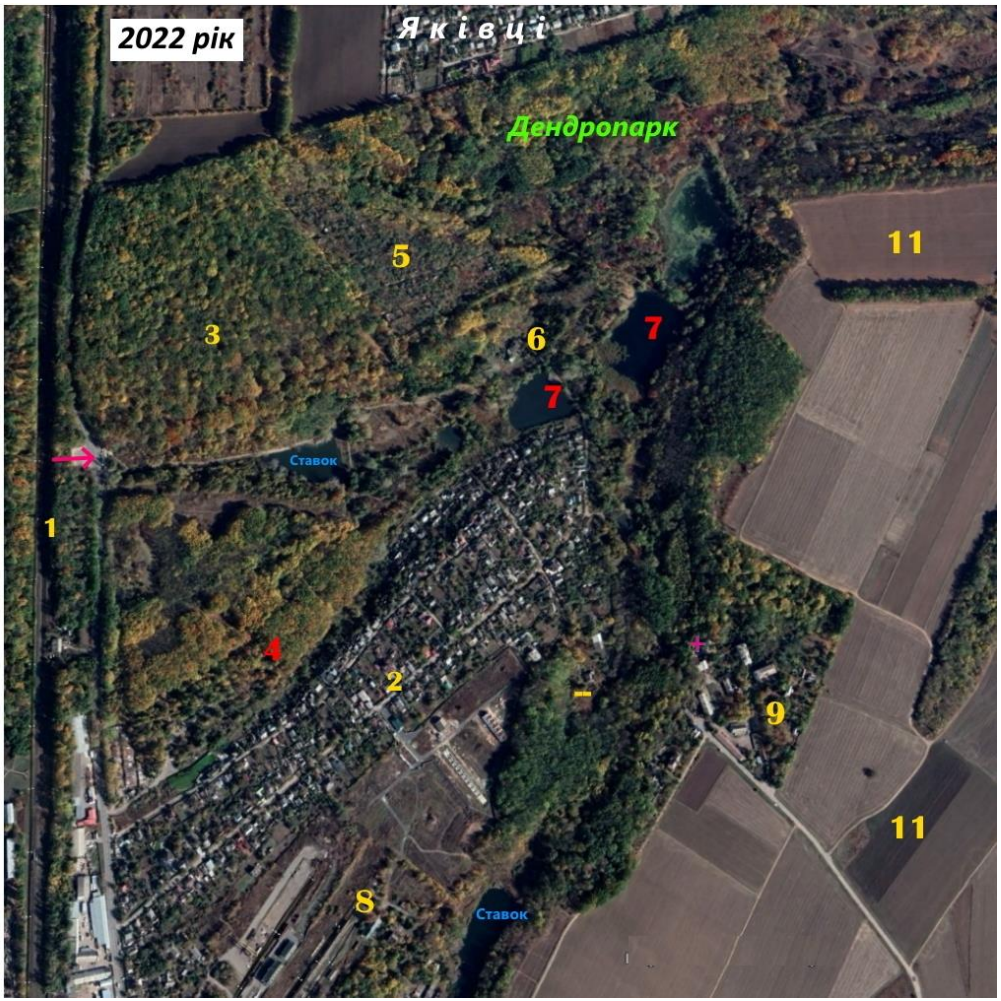

Аерофотознімок, літо 1941 р. і космічний знімок, 2022 р.: 1 – Залізниця (насип і полотно); 2 – Єдина на 1941 р. вулиця Дальніх Павленок; 3 – «Шведський» («Яківчанський») ліс, розділений у 1941 р. балочкою; зараз у ній ставок; 4 – Тарновщинське кладовище; 5 – Галявина в лісі (орні землі, колись - кріпаків); 6 – «дача Скліфосовських»; 7 – ставок (у 1941 р. – ще єдиний, великий); 8 – станція з дезінфекції залізничних вагонів; 9 – «Новий хутір» інституту кормів імені Вільямса (Дослідної станції імені Вавилова); 10 – колишній вигін села Великі Павленки, на той час – городи; у наш час – заріс деревами); 11 – дослідні поля інституту кормів (у наш час - Дослідної станції імені М.І.Вавілова). Стрілкою показаний сучасний вхід у дендропарк від вулиці Яківчанської.

Картосхема й зонування території Полтавського міського парку (дендропарку)

16.3. Полтавський міський парк (дендропарк). Коротка довідка

Офіційна назва: Полтавський міський парк.
Належність до категорії об'єктів і територій природно-заповідного фонду:
Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (єдиний у Полтаві заповідний об'єкт національного рівня).
Площа парку = 124,5 га.
Яким органом і коли наданий заповідний статус парка-пам'ятки :
Постановою Державного комітету з охорони природи УРСР №25 від 27 липня 1977 р. Загальнодержавний статус затверджено Постановою Державного комітету УРСР по екології і раціональному природокористуванню №18 від 30 серпня 1990 року.
Чому цей парк називають дендропарком?
Дендропарк – це об'єкт більш високого рівня заповідності, ніж парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва. Тривалий час об'єкт мав офіційну назву «Парк на Полі Полтавської битви» (тут у червні 1709 року відбувалися бойові дії в ході російсько-шведської Північної війни). Ще до затвердження офіційного статусу парку, в проектних документах цей об'єкт указувався як дендропарк, тому слово прижилося. Назва «дендропарк» – значно коротша і традиційно використовується полтавцями. Отже, «Полтавський дендропарк» – це в наш час неофіційна назва цієї території. Бо територія не відповідає всім вимогам глави 9 (Дендрологічні парки) Закону України «Про природно-заповідний фонд» 1992 р. Зокрема, через те, що в дендропарку мають постійно вестися наукові дослідження штатними працівниками. Але цілком відповідає вимогам глави 11 Закону (Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).
Коли розпочалося створення парку?
На основі Постанови Ради Міністрів України від 4 березня 1962 року «Про закладку 9 показових парків у обласних центрах України», було прийнято рішення виконкому Полтавської міської ради від 04 квітня 1962 року «Про утворення на території міста дендропарку».

А 13 і 14 квітня 1962 року три тисячі полтавців (учні, студенти, працівники підприємств, установ та організацій) вийшли закладати дендропарк. За два дні на 17 га було посаджено 30 тисяч дерев. Біля насаджень були діжки з водою, й жителі міста поливали кожну рослину. Згодом для поливу дерев спорудили нижні ставки. Розширення площі насаджень і поповнення колекцій дерев тривало до 1989 року. У 1990-х/2000-х роках догляд за парком, практично, припинився. Колекція парку, яка на 1990 рік становила близько 230 видів, різновидностей і форм деревних рослин з різних причин скорочувалася; деякі ж види спонтанно поширювалися.
Хто був ініціатором створення парку?

Головний архітектор Полтави Лев (Арія Леон, Арьє-Лейб) Семенович Вайнгорт (1912-1994). Впроваджувати плани головного архітектора взялася інженер-дендролог *Яніна Яківна Яценко* (1926-2016, *на фото; на її честь у 2023 р.перейменовано провулок на Яківцях біля дендропарку*), під керівництвом ландшафтного архітектора Віктора Володимировича Жихарєва.
З якою метою був створений парк?
Парк був створений з метою «тихого відпочинку» населення. Тому малі архітектурні форми його засновники передбачали створювати зі стовбурів дерев, які засохли. Станом на 1990 рік (коли парк був зданий в експлуатацію), в

ньому налічувалося 6 дерев'яних місточків, 8 майданчиків для вогнищ, понад 30 лавочок із дерева, які стояли в місцях активного відвідування.

Провідна ідея планування території при створенні парку:

Жодних споруд і конструкцій із бетону, металу та інших матеріалів у парку не мало бути (в тому числі – покриття стежок штучними матеріалами). Мережа стежок була збережена такою, якою вона була до створення парку. До 1990 року раз на рік здійснювалося їхнє розрівнювання за допомогою грейдера. Всі алеї й дороги парку – прогулянкові; рух транспорту по них був, на думку архітекторів, неприпустимим.

Якою була територія парку до його закладення в 1962 році?

Парк створений у межах Павленківської балки (на стародавніх картах вона підписана як «Павленський яр»). Балка розпочинається із чотирьох відвершків - ярів, у яких над глиною виклинювалися підземні води й б'ють джерела. Струмочки, що починалися із цих джерел, текли по їх днищах і зливалися в єдиний струмок – Північну або Тарновщинську Тарапуньку, яка текла далі у східному напряму, по дну досить широкої вже балки. На ній створений каскад ставків. Балка і територія дендропарку закінчується там, де струмок круто повертає на південь, і зливається зі струмком, який бере початок біля Дальніх Яківців (далі струмок називають просто Тарапунькою, а долину, по якій він тече – «Здихальним яром»).

Як видно із планів часів Полтавської битви (1709 р.), схили балок були покриті лісом. Залишком кленово-липово-дубового пралісу є Шведський (інакше – Яківчанський) ліс. Його включено до складу дендропарку (хоч на нашу думку, він мав би стати його заповідною зоною з вищим ступенем охорони). Є в парку й менші за розміром ділянки природної лісової рослинності. Але більша частина балки на час закладки штучних лісових насаджень була безлісою й використовувалася як пасовище з деградованими післялісовими луками, лучними степами, чагарниками.

В 1660-х роках у балці були засновані козацькі хутори. На кінець XVII століття це вже було козацьке село Павленки, з церквою в його центрі. У кінці XVIII століття, після ліквідації автономії України, майже всі землі села стали власницькими (роздані поміщикам із числа колишньої козацької старшини). Більша частина павленківських козаків переселилася в Чамарин яр (з початку XIX століття він став йменуватися передмістям Полтави – Павленки, або Ближні Павленки). Найбільшими землевласниками у межах Павленківського яру були поміщики Тарновські (які ведуть початок від полтавського сотника Івана Тарновського). За прізвищем власника, маєток у балці отримав назву «Тарновщина». Зараз Тарновщина (до 1950-х років – Дальні Павленки) – селище в складі Полтави.

Кому належить територія парку? Підпорядкований Полтавській міській раді. Догляд за парком доручено комунальному підприємству «Декоративні культури». У 2012 р. при підприємстві було створено відділ, який виконує функцію адміністрації цього парку.

Парк спланований за ландшафтним принципом.

Кожна його частина мала бути аналогом певної природної (ландшафтної) зони, з підібраним для цього складом дерев і чагарників.

1) Українська діброва (≈11 га) – розташована на плато між західним відвершком балки і древнім Тарновщинським кладовищем. До вирубки в 1941-1943 роках ця ділянка була південною частиною Шведського лісу. Складається із залишків природної рослинності, штучних насаджень і самосіву.

2) Бузковий гай займає схил південної експозиції західного відвершку балки, який ще у довоєнний час був покритий природним лісом. Тут у 1963 році висаджено 2000 кущів бузку 10-ти сортів німецької селекції. На дні балки влаштований ставок.

3) Долина біля дачі Скліфосовського (колишнього помістя Тарновських), між ставками 1 і 2, з луками й розрідженими невеликими гаями з дерев і чагарників.

4) Шведський (або Яківчанський чи Тамарин) ліс – ділянка відносно добре збереженої природної діброви площею 22 га. У 1909 році, коли святкували 200-річчя Полтавської битви, цю частину лісу перетворили в парк із центральним майданчиком і 8-ми алеями, які розходяться від центру. Алеї збереглися досі. Попри протести громадськості, в 2008 р. через частину лісу прокладена автомагістраль.

5) Лісостеп (5 га) – біля житлової забудови з 1950-х років – «Ближніх Яківців». Зараз являє собою майже суцільні зарослі різних видів кленів.

6) Північна балка – це ділянка, в якій за часів Тарновських розташовувалися хати кріпаків. Тут є посадки сосни та інших дерев.

Між Шведським лісом і цією балкою розташований трикутник дачної забудови із садами й городами (в наш час, переважно, закинутими). На картах ще початку XIX століття ця ділянка вже була безлісою, й використовувалася під городи тощо.

7) Колекційна ділянка, або арборетум, займає 2 га. Після 1990-го року збіднена.

9) Рослинність східноєвропейської тайги на «холодному» затіненому схилі північної експозиції – з березовим і ялиновим лісами; нині перебувають у занедбаному стані.

10) «Східна долина» займає найбільшу територію — близько 40 га: від греблі ставка № 4 до входу з вулиці Лугової. Складається з трьох частин: південний схил — нижче селища Яківці, північний схил — нижче Дослідної станції, «Підошва» — нижня частина долини від четвертої греблі до вулиці Лугової.

Полтавський дендропарк за шість десятиліть став улюбленим місцем відпочинку населення. На жаль, в останні роки він зазнав техногенного впливу, який був категорично неприйнятним для його засновників. І не зовсім місцем «тихого відпочинку». А його окремі куточки, на жаль, занедбані.

Із точки зору автора, Полтавський міський парк мав би стати одним із ядер Полтавського національного природного парку.

Суботник з метою лісонасаджень на території майбутнього дендропарку. 13-14.04.1962 р.

Сучасні ландшафти дендропарку в різні пори року

Полтавський міський парк (дендропарк) і прилеглі території: *1 – Українська діброва; 2 – Бузковий гай; 3 – Шведський ліс; 4 – Дача Скліфосовських; 5 – Колекційна ділянка; 6 – Дачні ділянки; 7 – Північна балка; 8 – Ділянка «Криничка»; 9 - Селище Ближні Яківці; 10 – Селище Тарновщина; 11 – Березовий ліс; 12 – Ялиновий ліс.*

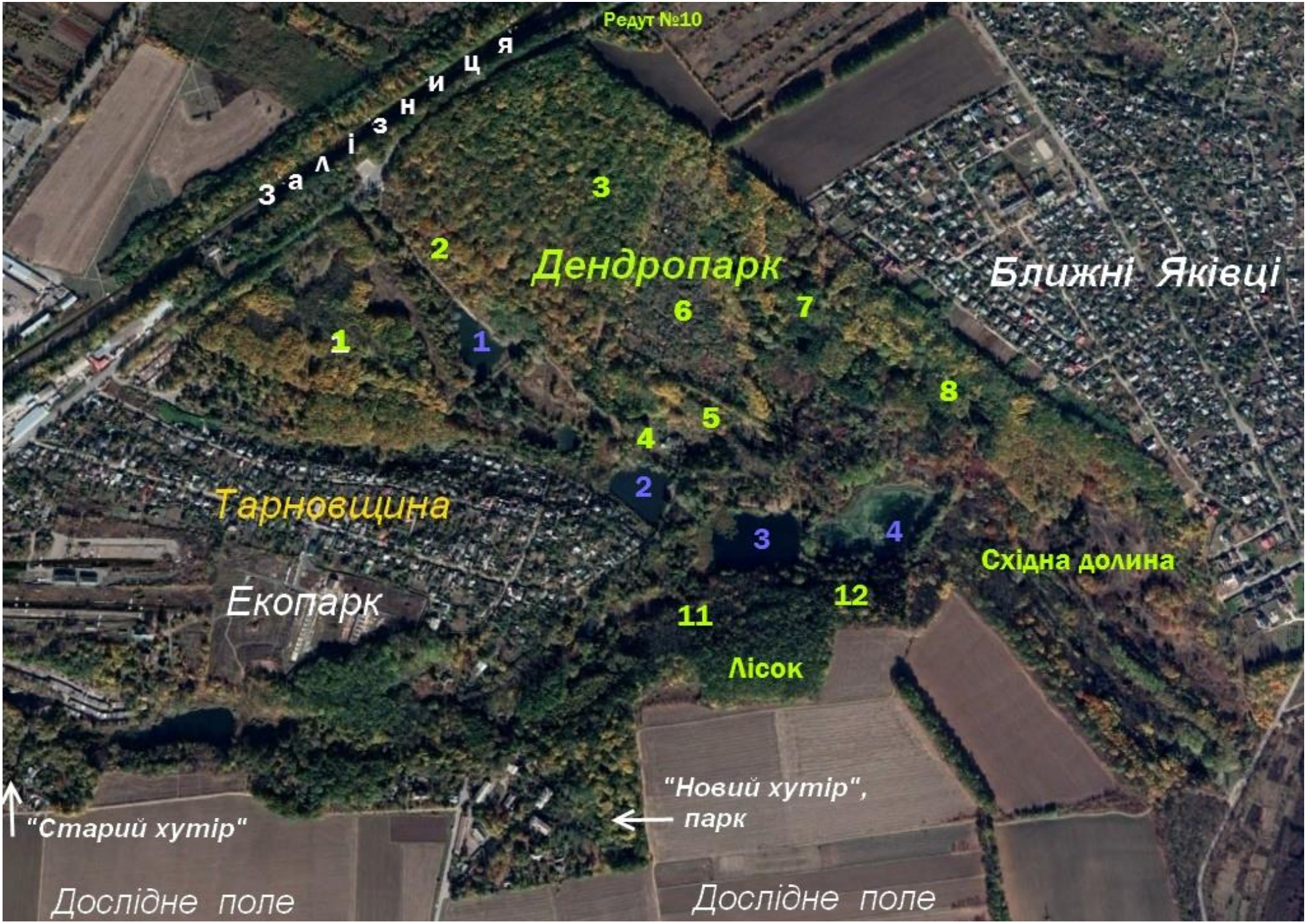
Редут №10
Західниця
3
2
Дендропарк
Ближні Яківці
6
7
1
1
8
5
4
2
Тарновщина
3
4
Східна долина
Екопарк
12
11
Лісок
"Новий хутір", парк
"Старий хутір"
Дослідне поле
Дослідне поле

17. СПОГАДИ СТАРОЖИЛІВ ПАВЛЕНКІВ

Спогади Косенко Лариси Сергіївни, яка народилася на Павленках у 1931 році.

Найважливіші тези (переклад з російського оригіналу й редагування Л. Булави).

…Мої предки по бабусиній лінії Леонтьєви осіли в Нижніх Млинах під Полтавою, а по дідусевій Браславські – у Біликах. А потім переїхали в Полтаву.

Прадід по бабусиній лінії – міщанин Іван Дмитрович Леонтьєв (?-1905) ще в 1885 році купив садибу на Павленківській площі. На весілля доньки, – моєї бабусі Варвари, – з дідусем Андрієм Михайловичем Браславським (1878-1921, із білицьких козаків), він подарував молодим будинок (зараз вул. Шведська №6-б). Був розрахунок, що після побудови ще двох будинків знести цей, і на його місці побудувати новий – двоповерховий. Але настали тяжкі часи. Андрій Браславський (конторський працівник на будівництві залізниць) у 1916 р. був мобілізований до армії, а в січні 1921 р. помер: епідемія тифу… Бабуся залишається з трьома дітьми: Іваном (1904 р.н.), Валентиною (1908 р.н., моєю мамою) і Людмилою (1910 р.н.).

Варвара та Андрій Браславські, сестра Варвари – Наталія (1895), і діти Варвари й Андрія – Іван ← (1904) і Валентина (1908). Фото 1911 року.

Моя бабуся – Варвара Іванівна (04.12.1882-14.06.1980) прожила довге життя. Через три роки після смерті першого чоловіка вона вийшла заміж за чудову людину, який любив її дітей, і нас онуків, – Андрієвського Никифора Васильовича (він народився у 1885 році в селі Клепачі тодішнього Хорольського району), й теж стала Андрієвською. Удвох вони забезпечили гарну освіту дітям, які залишилися на прізвищі Браславські. Іван (1904-1987) - економіст, доньки – учительки: Валентина (1908-1994) – біології й хімії; Людмила (1910-2002) – фізики і математики. Жили дружно. Іван з родиною жив у Полтаві окремо, мав двох синів – Ігоря й Анатолія. Людмила з родиною якийсь час після війни жила в цьому домі на вулиці Шведській, а потім виїхала з родиною на Західну Україну. Бабуся Варя до кінця днів жила в квартирі того будинку, який їм з чоловіком колись подарували, а потім, за радянської влади, «ущільнили». Тут із бабусею після розлучення з чоловіком жила і моя мама Валентина Андріївна – гарна вчителька. Тут 9 грудня 1931 року народилася і я – **Лариса Олексієнко**, в заміжжі – Косенко.

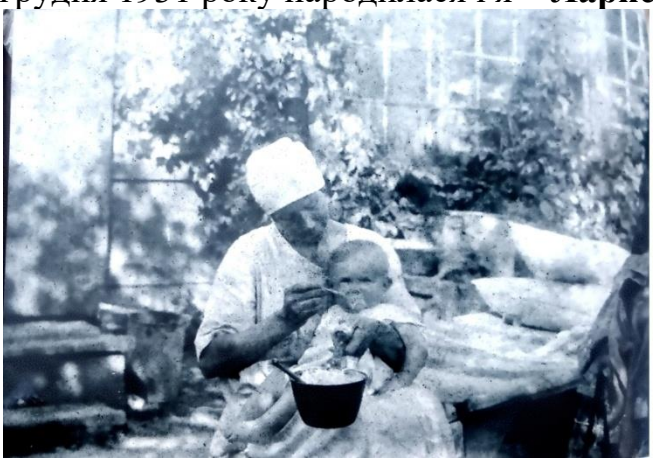

1932 р. Бабуся Варя з Ларисою в дворі Шведської №6. *Бабуся Варя, її діти й онуки; 1971 р.*

← *Валентина Андріївна Браславська (в заміжжі – Олексієнко) в 1925 році; студентка Полтавського педінституту. Моя мама.*

Запам'ятався арешт дідуся – Никифора Андрієвського який працював головним бухгалтером Головпоштамту (в тому будинку, який був на площі перед обласною бібліотекою і який зруйнували вибухом на початку війни). Через 10 місяців допитів і побиття його відпустили, з підпискою про нерозголошення. Ці місяці для родини були важкими, – як морально (маму могли звільнити із вчительської роботи, а тата – з будівельного інституту), так і матеріально. Але біля будинку ще залишався сад, у господарстві були кури, кролики й дві кози. Після їх доїння сусідські діти очікували з кружечками на молоко й випивали його (їхні батьки за це платили). Мама, крім школи, заробляла шиттям.

Про Павленки в 1930-х роках.

У центрі нинішнього Павленківського скверика стояло кладовище з церквою. На кладовищі були пам'ятники. Серед них виділялася цегляна споруда – склеп, з оббитими залізом дверима й замком на них. На дверях – чеканка: великий ангел. Нових захоронень там уже не робили. І ось одного разу приїхали робітники. Пам'ятники повалили, склеп розібрали, і на його місці зробили танцювальний майданчик. Могильні горбики кладовища розрівняли, проклали алеї, посадили парк, а замість церкви зробили дитячий садок. Хоч у роки війни в цьому будинку знову відкрили церкву (діяла в 1942-1945 рр.).

1935 р. Діти із двору по Шведській №6. Дівчинка в сарафані – Лариса Олексієнко (я)

Павленківська площа була великою. Вздовж скверика стояли прилавки, а двічі на тиждень з боку парку працював скотний базар. Базар був дуже багатолюдним: приїжджали продавці на возах; з одного боку площі влаштовувалися ряди із возів. І чого там тільки не продавали! Мене більше всього цікавило молоко з запеченою кірочкою. А за рибою ми з дідусем у вихідні дні їздили велосипедом на Поділ. Там був свій базар на тому місці, де зараз стадіон. І тоді був у нас рибний день: гора смаженої риби й пісний борщ з рибою.

У дворах тоді були колодязі. І у нас він був. А пізніше воду за 1 копійку відро відпускали з будки, яка стояла навпроти п'ятої школи (білого будинку, що зараз за школою №9). Скоро колонки з водопровідною водою встановили у дворах.

Розпочалася війна. Мені 9 років. Я закінчила 2-й клас школи №28 (вона була там, де зараз каплиця на честь загиблих міліціонерів, навпроти тюрми). У будівлю школи потрапила бомба…. Нашими сусідами по будинку були євреї й змішані українсько-єврейські родини. Найближчі з них – Соболі. Двері поруч із нашими, одна веранда на дві квартири. Вони не евакуювалися, головним чином, через стареньку матір.

«Так я ж не партробітник, а всього лише бендюжник» - говорив дядя Лазар Соболь. Їх розстріляли всіх: бабусю, дядю Лазаря, тьотю Соню, подружок дитинства – Лілю, на два роки старшу за мене, і Віру, старшу на 6 років. Все життя відчуваю цей жах…

У кінці літа 1941-го бомбардування стали частішими: поруч же вокзал, недалеко – аеродром. Тому в саду вирили траншею з підлогою і лавками вздовж стін. Стіни обшили дошками, накатали зверху деревних колод і насипали землі. Спочатку бігали туди, але з часом це набридло. Почали ховатися в погребі, який був у нашому дворі. Міцні зовнішні двері, потім східці вниз, і знову – двері. Глибина цього погреба велика, перекриття бетонне. Всередині погреба – 7 немаленьких комірок. Перегородки дерев'яні між комірчинами прибрали, поставили настили, і погріб став для нас сховищем на декілька років.

Почалися два *роки німецької окупації* Полтави. Міняли речі на продукти. Підприємства поруч з нашим районом (олійний завод, млин) працювали. Там, де зараз «ОЦЕВУМ» праворуч діяв олійний завод, який видавав макуху і лушпиння на паливо. Макуху терли, додавали трішки муки й пекли оладки. Основна їжа – фрукти й овочі. Запікали в духовці картоплю, буряк, гарбуз, варили варення на буряку. Огородики в ті роки роздавали всім бажаючим.

Із січня 1942 року розпочалися заняття в школах (тільки в 1 – 4 класах). Мій 3-й клас був у будинку колишнього дитячого садка в Павленківському парку. Чоловік – директор і вчитель у нашому класі [очевидно, йдеться про Павла Семеновича Коваленка]; його дружина – теж учителька. Обидва – не молоді. А два їхніх сина – на фронті. Тому не було ніякої пропаганди на користь німців. А ось Закон Божий викладав явно ненормальний. Він не ходив – бігав, примовляючи: «Поспішай, Петре Миколайовичу (так його звали), – Вас ждуть великі діла». На уроки він приходив із важкою лінійкою й лупив нею учнів. Мені теж перепало: я забула ім'я Адам. І він мене з усієї сили декілька разів ударив по плечу.

Літо 1942 року, канікули. Прийшла вчителька до нас додому, попросила маму одягнути мене якнайкраще. І таких дівчаток зібрали декілька. Повели нас в будинок нинішнього кооперативного технікуму, вручили букети й поставили на балконі актового залу. Зал був повним людей. Посеред нього стояли дві дівчини в українському національному вбранні, з хлібом-сіллю на рушникові. І тут швидким кроком з'явився Гітлер, відщипнув хліб, і всі в залі встали. Потім він щось почав кричати з трибуни. За столом сиділи німці в формі і якісь люди в цивільному. Його промову перекладали. Я до неї не прислухувалася. Нарешті він змовк і сів за стіл. Нас вивели із балкону й забрали букети.

Навесні 1943 року німці повеліли звільнити квартири цегляного будинку нашого двору. Їхні жителі переселилися до сусідів, а в будинку поселилися німці з емблемою «мертва голова». Вели себе тихо: вранці виїжджали, а ввечері поверталися. І так – до серпня 1943 р.

Молоді люди від 14 років і старші боялися виходити на вулицю. Бо окупаційна влада проводила облави й забирала бранців на роботи в Німеччину. Дідусь поставив шифоньєр у двері в іншу кімнату, і за цими дверима ховалася мама й сусідки. Чоловіки ховалися в підпіллі будинку через люк. Особливо небезпечно стало в останній місяць німецької окупації. Та й радянські літаки вночі бомбили місто. Ми, діти, так отупіли від цих вибухів і ревища, що перестали ховатися в підвалі – залазили під стіл, на якому зверху лежали матраци. Відчуття страху притупилося…

← *Варвара Іванівна Андрієвська, 1960-ті роки.*

Перед відступом німці весь квартал підприємств між нинішніми вулицями Петлюри й Тролейбусною підірвали. Особливо великий гуркіт стояв, коли зірвали високу трубу олійного заводу.

Між іншим, вони готувалися до вуличних боїв за Полтаву. В нашому й сусідньому дворах стояли танки, для маскування яких німці вирубали плодові дерева. Але танкістам о 16 годині 22 вересня дали команду залишити місто по Решетилівській вулиці (потім – Маршала Бірюзова). А був би бій – від Полтави б нічого не залишилося. Жителі вийшли із укриттів і розтаскували по домах все, що залишили німці. Нам дісталися два мішки солі, відро патоки, мішок пшениці та великий пласт пакувального паперу, який три роки замінював зошити.

← *Бабуся Варя в альтанці двору на вул. Шведській № 6.*

А вранці 23 вересня в Полтаву зайшли радянські війська.

У школу я пішла з другої четверті, в 5-й клас. У тому ж класі сиділи 15-17-річні переростки. Вони зривали заняття, не пускали в клас учителів і навіть директора. Подібна ситуація була і в інших школах. Тому були прийняті заходи: по-перше, з нового навчального року школи поділили на дівчачі й хлоп'ячі (школа №5 стала дівчачою); по-друге, всіх шалопаїв відправили в ремісничі училища (ФЗУ), де була дисципліна на зразок військової; одягли в форму й водили їх строєм. До 7-го класу, разом із загальною освітою, вони здобували професійну освіту на підприємствах.

З 1 вересня 1945 року будинок, який у роки війни використовували під церкву, став другим корпусом школи №5. У 7-10 класах я навчалася в цьому будинку. У ньому були чотири кімнати, із них дві – з дерев'яною перегородкою, яка розсувалася і утворювався великий зал. У залі ставили спектаклі, організовували хор і танці по вихідних. Із любов'ю згадую шкільні, хоч і голодні роки в 5-й школі, учителів і їхню турботу про нас. У школі були чудові педагоги: ми їх любили, а вони – нас. Директор школи Катерина Кіндратівна Дігтяр всіма силами намагалася нас нагодувати: розкопали ділянку біля школи, посадили картоплі, і до каші додавали по 2-3 картоплини «в мундирі».

У 8-му класі нас залишилося 20-ть. Так і закінчили в ← 1949-му році десятирічку.

9 грудня 2021 року мені виповниться 90 років. Бажаю громадянам України, якої б національності вони не були, любити Україну. Щоб ваші діти не шукали кращої долі закордоном, старайтеся для її процвітання робити все, що в ваших силах.

Лариса Сергіївна Косенко,
дівоче прізвище – Олексієнко.

Спогад **Валентини Іванівни Станіславської** *(в заміжжі – Іщенко), 1934 р.н. За дідом – із родини Онищенків. Проживала по пров. Тесленка №11, зараз вул. Гвардійська №21а.*

Наша сім'я здавна жила на Павленках. У вересні 1941 року ми намагалися виїхати в евакуацію, але наш ешелон неподалік від Полтави розбомбили, і ми пішки повернулися додому. Наш батько, Іван Станіславський до війни працював робітником на Дослідному полі. Тож почувши, що на Шведській з'явилися німці, він разом із іншими чоловіками сховався на горищі приміщення Дослідної станції. Німці ж, не виходячи в чисте поле, зупинилися в ярку, біля річки Тарапуньки, а попереду себе вислали розвідників із собаками. Батько виліз через вікно і заховався у дворовому туалеті. Тож коли собаки «вигавкали» інших чоловіків, які сиділи на горищі, то їх забрали, а батько врятувався.

Але згодом йому все ж таки довелося працювати на тому ж Дослідному полі різноробочим, і його вже не чіпали. Перед приходом наших німці все більше шаленіли: почали хапати чоловіків, тому батько знову переховувався від них. Цього разу у сараї за стіною брикетів з кізяків (для опалення).

На нашій вулиці у колишній дачі Шуберта був німецький штаб. З одного боку — діброва, з другого — Дослідне поле. Отож, діброву вони вирубували на дрова, а на Дослідному полі поставили гармати — біля Старого хутора і на кладовищі. Адже неподалік, кілометрів за три, був військовий аеродром. Тож деколи бомби падали і на поле. Пам'ятаю дитячу коляску, що стояла біля величезної бомбової вирви посеред поля… 23 вересня 1943 року до нас прибігла сусідка: «Наші прийшли». Ми побігли на Шведську вулицю. Біля метеостанції люди оточили солдатів (очевидно, розвідка). Давали їм хто що міг. Вони сказали: «Слідом ідуть наші». Сіли на коней і поїхали. Мабуть, повідомити, що на Павленках німців уже немає. Повтікали…»

Спогад **Віри Тихоступ** (1927 р.н.) : серпень-вересень 1943 року.

…Якось у хату принесли повістку від німецької влади: «Терміново з'явитися на трудову повинність…». Від сім'ї Тихоступів пішла Віра. Павленчан збирали на Балковому, що на Зіньківській вулиці. Під'їхали вантажівки з людьми і охороною, забрали павленчан і повезли на Побиванку. Звеліли копати траншеї аж до психіатричної лікарні. Так продовжувалося щодня. Люди копали не дуже завзято. За Віриною групою «копачів» наглядав худенький німець з губною гармошкою. Поводився з ними незлобливо. Ввечері всіх відвозили в місто — кожен виходив на своїй зупинці. Але одного дня приїхало аж п'ять вантажівок. У кожній по офіцерові. Повантажили людей і без зупинок помчали до міста. Німець-наглядач чомусь занервував, щось почав говорити офіцеру. Доїхали до повороту із Зіньківської на Жовтневу, там колона автомобілів зупинилася, пропускаючи «кукушку» — маленький потяг, що їхав вузькоколійкою, яка тоді йшла від олійжиркомбінату вздовж Каштанової алеї. Отже, коли машини зупинилися, той німець з губною гармошкою крикнув Вірі: «Век!» (тікай). Дівчина перестрибнула через борт і метнулася у двори. Позаду пролунали постріли… Та їй пощастило. Втекла. А пізніше дізналася, що всі, хто їхав з нею, загинули у полум'ї підпаленого німцями краєзнавчого музею. Та ж доля, очевидно, чекала і на робітників металозаводу, яких зачинили на його території. Та вони прорвалися з облоги, і більшість із них врятувалася. Перед вступом наших військ есесівці надзвичайно лютували: руйнували місто, підпалювали будинки — інколи разом із людьми. Розстрілювали за будь-яку провину…

(Опубліковано в книзі Алли Проскурні «І відгукнулась сива давнина» Полтава: ТОВ «АСМІ», 2016).

Із щоденника Віри Дмитрівни Бунакової (1943 – 1946 рр.)

Наша родина *(не датовано, написано після війни)* – тато Бунаков Дмитро Георгійович[1], мама Бунакова Антоніна Петрівна[2], бабуся – мамина мама, – Пустовойт Ірина Ксенофонтівна, і я – Бунакова Віра Дмитрівна[3] переїхали із міста Білопілля Сумської області в Полтаву восени 1934 року. Батьки почали роботу в Інституті кормів (тепер – Полтавська дослідна станція імені М.І. Вавилова), отримали квартиру №6 у відомчому будинку по вулиці Мясоєдова №32. Квартира на ті часи була хороша: дві великі кімнати в великому будинку серед зелених садів. Цей будинок збудували ще в 1856 році. Кажуть, у ньому влітку жила якась бариня (бо його стіни тонкі, й узимку в ньому холодно). Перед революцією в цьому будинку була Дача сліпих. На той час і дах будинку вже подекуди протікав, тому тато постійно ремонтував його.

У серпні 1941 року тато пішов із обозом в евакуацію, а мама – рити протитанкові рови на окраїні Полтави. Але татові довелося повернутися, бо в нього почалася легенева кровотеча (він хворів на туберкульоз). Мама повернулася додому перед днем німецької окупації – 17 вересня. Таким чином, залишившись на окупованій території, потрібно було якось виживати. Нелегко нам далися ці два роки: потрібно було якось прогодуватися і нагріти квартиру. А ще був страх, що тебе заберуть кудись під час німецьких облав, чи уб'ють при бомбардуваннях.

Найактивнішою в ці роки у нас була мама. Дізнавшись, що в Полтаві є концтабір для військовополонених червоноармійців, вона організувала серед знайомих і сусідів збір одягу й продуктів. Слід вказати, що окупаційна влада зберегла Інститут кормів, підпорядкувавши його Полтавському трестові державних маєтків. Місцевим управляючим маєтку призначили Трофименка, який добився, щоб для працівників продавали якісь продукти; працювала їдальня. Дозволено було мати й городики. Робітники отримували продукти й частину з них мама ще з однією жінкою відвозили на повозці полоненим. Двом із них вона змогла дістати тілогрійки й ще якісь речі, й вони зуміли втекти. А ми щоразу з тривогою очікували повернення мами з цих поїздок, бо їх могли заарештувати. А ще на початку окупації до нас зайшли два обірваних червоноармійці й попросили їх сховати. Ми їх нагодували, переодягли і сховали в сараї під будинком. Вони там побули кілька днів, і пішли на схід, куди відступила червона армія. Потім ми довго боялися, що хтось із сусідів донесе, й німці з нами розправляться. Мама також брала участь у порятунку наукової бібліотеки інституту, переносячи книги до підвалу.

* * *

14 січня 1943 р. (*Вірі – 13 років*). Погода чудова. Мороз розмалював скло на вікнах, сонячно. Я ходила в білій кроликовій шапці до вчительки на заняття. По дорозі додому зайшла в магазин і купила хліба. Вдома трішки почитала і пішла прогулюватися перед обідом. Після обіду готувала уроки і гралася з котом Муравчиком. Години в 2 прийшла до мене подруга Ліда, і ми катались на лижах. Тато приїхав із Горбанівки, де була база Інституту кормів рано, в 3 години. Через деякий час прийшла мама і принесла мені книжку, м'яса і сала. Тато розпалив пічку, ми повечеряли, дали поїсти своїм тваринам: кабанчику й кроликам, і лягли спати о 9-й. На добраніч!

15 січня 1943 р. Просипаюсь, а в кімнаті світло і… лампочка світить у ліхтарі над ялинкою. Я рада, тому що у нас давно немає електрики, і ми освітлюємо кімнати каганцем. Сьогодні нам привезли із Горбанівки 500 кг дров. Погода хороша, але зранку було 24˚ морозу і східний вітер. Увечері ми довго любувалися ялинкою, а спати лягли на початку одинадцятої.

17 січня 1943 р., неділя. Встали пізно. Мама відремонтувала тату брюки, напекла пиріжків, викроїла мені рукавиці, а після обіду зшила їх. Електрика була. Увечері я перебирала квасолю. Спати лягла о 10-й годині.

18 січня 1943 р., понеділок. Вранці сходила в поліклініку до хірурга (обморозила руки) і пробула в нього півдня. Прийшла додому, пообідала і читала до вечора книжку «Из давних лет» И.И. Лебедєва. Папа їздив у Горбанівку, але нічого не привіз. А мама принесла мені книжку Нечуя-Левицького.

21 січня 1943 р., четвер. Після обіду ходила допомагати мамі нести отриманий на Дослідній станції татків сніданок, обід і молоко. Бо нашими східцями згори взимку погано ходити.

23 січня 1943 р., субота. Вранці ходила в місто, зайняла чергу за ковбасою, а сама пішла в поліклініку. Взяла ковбаси 800 грам в третьому номері. У наш магазин зайшла за сіллю і сірниками. Але я забула вдома мамину й татову карточки й довелося повертатися назад. Взяла солі 2 кг і 8 коробок сірників.

* * *

7 травня 1945 р. Учениці 7 класу 5 середньої школи Бунакової В.

Яким я хочу бачити своє місто. *(Листок, вирваний із зошита. Оцінка «4»).*

Наше рідне місто Полтава – одне із старовинних міст. Тут було збудовано багато історичних пам'ятників. Тепер же Полтава зруйнована німецькими загарбниками. Але місто повинно бути ще кращим, ніж було до зруйнування. Треба, щоб у кожному його кутку, на кожній його вулиці були зелені насадження. Деякі парки зараз не мають вигляду парку. Потрібно, щоб вони набули вигляд парків, і в них були б встановлені пам'ятники. Кожний із жителів Полтави бажає, щоб ще ширше розгорнули свою роботу культурно-освітні заклади, а також на місці зруйнованих будинків виросли нові, ще кращі.

* * *

9 травня 1945 р. Радіо повідомило радісну вістку про те, що війна закінчилася. Всі раділи, вітали один одного, обнімались. Ми з подругами в обід пішли від Павленків до центру Полтави. Найбільше святкування було в парку, який назвали Парком Перемоги. Погода була сонячною, ясною – ніби вся природа раділа разом з нами. Бузок тільки-но почав розцвітати, але тюльпанів та інших квітів було мало – не той час, щоб їх розводити.

Все навкруги було зруйноване; на вулицях руїни, обгорілі будівлі. Ще тхнуло димом. І все одно було радісно, весело на душі. Хотілося бігти невідомо куди, кричати від радості, що не потрібно більше боятися бомбардувань, не потрібно ховатися в земляні сховища. Що можна буде будувати нове мирне світле життя.

Щоправда, школи ще були розгромлені, але всі діти принесли хто стіл, хто стілець, хто лаву чи табуретку. Навчалися в три зміни; вечірня заняття були при одній гасовій лампі. Та все одно – добре!

* * *

8 жовтня 1946 р. В ніч на 7 жовтня була багато загиблих. Стало страшно виходити надвір уночі. А зі школи доводиться йти пізно – в 20:30 або в 21:00. Мама

збирається ховати цінні речі, оскільки можуть пограбувати. Мама каже, що якщо ми переживемо цю зиму, то будемо ще жити. Зима буде дуже-дуже голодна. Літо видалося посушливим. Спека під 40˚, а дощів не було. Кажуть, що навіть у 1870-х не було такої посухи. Та й люди стали бандитами, грабіжниками. Залазять до квартир у будь-який час доби і грабують. Подумаєш, як жити – і волосся дибки стає. Я ще щаслива, тому що маю маму, тата, кімнату в великій квартирі. А ось учора у дівчини бандити вбили маму, тата, тітку. І будинок згорів під час бомбардування аеродрому.

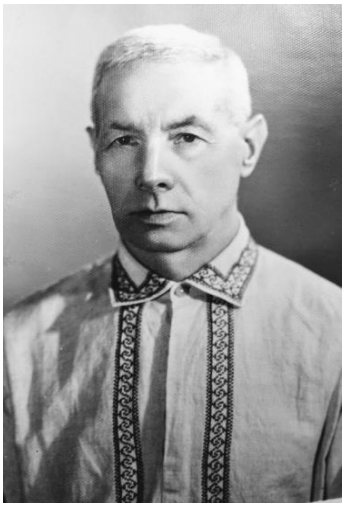

[1]*Бунаков Дмитро Георгійович* (1900 – 1979). У 1931 р. закінчив Харківський сільськогосподарський інститут (агроном). З 1934 р. - на Полтавській дослідній станції, займався селекцією еспарцету. В роки німецької окупації виконував обов'язки метеоролога; часто публікував результати метеоспостережень і аналіз їхнього впливу на вегетацію і урожайність рослин в газеті «Голос Полтавщини».

Фото подружжя Бунакових на Мясоєдова, 32 (*див. с.190*)

[2]*Бунакова Антоніна Петрівна* (1904, с. Куянівка Білопільського р-ну Сумської обл. - 1998, Полтава). Народилася в сім'ї інженера-механіка. Закінчила гімназію і кооперативний політехнікум у місті Білопілля. Працювала конторницею на місцевому цукровому заводі й на крупозаводі. У 1928 вийшла заміж. Після переїзду в Полтаву з 1935 р. працювала в Інституті кормів (перед війною – бухгалтером-касиром). В роки німецької окупації і після неї працювала в тому ж закладі на тій же посаді. Антоніну Петрівну досі пам'ятають старожили будинку, як інтелігентну жінку, яка вміла організувати красоту на території біля будинку, з любов'ю доглядала за ним.

← [3]*Бунакова Віра Дмитрівна* (1929 - 1996, м. Полтава).
Фото 1952 р.
У 1937-1948 рр. учениця середньої школи №5 (з перервою на роки німецької окупації). У 1948-1953 рр. навчалася на біологічному факультеті Харківського університету. У 1956-1960 рр. працювала лаборанткою на Полтавській дослідній станції. У 1960-1989 рр. – в медичних закладах м. Полтави (у т.ч. в туберкульозному диспансері на Павленках).

Записи були люб'язно надані донькою В.Д. Бунакової – Іриною Анатоліївною Стегній.

Спогади Віктора Олександровича Нечитайла

*Отримав і оцифрував спогади **В.О. Нечитайло**, який народився і провів дитячі та юнацькі роки на Павленках, по вулиці Шведська №78. Текст величенький, тому в книгу про Павленки увійшли тільки деякі фрагменти цих спогадів. Від природи пан Віктор має гарний стиль письма.*

Війна і німці на Павленках (1941-1943 роки)

Під час поспішного відступу радянських військ у кінці літа – вересні 1941 року намагалися вивезти на схід СРСР або знищити все, що могло знадобитися ворогові. Про тих, хто залишився на окупованій території не думали. Тому два роки німецької окупації Полтави (18.09.1941 – 23.09.1943) покинуті напризволяще люди виживали хто як міг; пристосовувалися до нової (німецької) влади, яка, як здавалося, прийшла надовго. На Павленках люди забезпечували себе за рахунок саду і городу, всі щось продавали, міняли на барахолках. Дід у підпіллі спальні спорудив таємну схованку для речей і продуктів довготермінового зберігання, які вдалося заготовити до вступу в місто німців. Тримав декілька вуликів, а бабця – козу. Роботу можна було знайти тільки у німецької влади. Мати влаштувалася посудомийкою в заводську їдальню заводу, який за радянських часів носив назву «Метал»; діди – теж на підприємствах, – один майстром, другий – теслею (ну а батько був у рядах радянської армії).

Наприкінці німецької окупації Павленки опинилися на вістрі бомбардувань радянською авіацією (літаки з вантажем бомб прямували зі сходу на захід - до військового аеродрому в Рибцях та Київського вокзалу). Але їх очікували німецькі зенітки з прожекторними установками та звукоуловлювачами, які стояли за метеостанцією, колишньою дачею Ніценка, поблизу школи садівництва. Нальоти відбувалися часто і зазвичай уночі, коли небо краяли промені прожекторів і довгі стрічки трасуючих куль із кулеметів; шаленіли зенітки, а радянські літаки частували їх бомбами і фугасками (вирви від них довгі роки затягувало Дослідне поле). Бомби потрапляли і на колишню садибу художника Мясоєдова, і в долину Тарапуньки. Ми теж прислухалися до гулу літаків, щоб вчасно сховатися від осколків до погреба, а пізніше – до спеціально побудованої землянки.

Німці-зенітники жили в ближніх до Дослідного поля будинках колишніх дач і в нечисленних тоді хатах павленківських жителів, зокрема, і в нашій, зайнявши її половину. Це були переважно молоді чоловіки, мобілізовані до армії і не з власної волі кинуті у вир війни. Незважаючи на те, що мій батько був у ворожій їм армії, і до того ж комуністом, ніяких утисків ми від них не зазнавали. Пам’ятаю, пригощали дрібно нашаткованою шинкою, цукерками і чимось ще їстівним. Якось одягли на мене кітель, що волочився полами по землі, і повісили на шию автомат; фотографували і весело реготали. А дехто з них із сумом згадував своїх кіндерів. Одного разу до наших постояльців завітали в гості знайомі. Сиділи за столиком, курили. А я хтозна чого (чужі?) став кидати в них грудки із дворової тераси. Хтось із них згріб мене в охапку і декілька разів символічно шльопнув по сідниці – тим пригода і скінчилася. А звали вони мене по своєму – Віллі. Так і виникло моє дворове прізвисько – «Вілька». У сусідів же квартирував офіцер, який часто вигулював свою вівчарку. Той на «аборигенів» поглядав зверхньо, з пихою. Полюбляв крутити і патефон. А солдати грали на губній гармоніці. Одну із них залишили і нам на згадку. Коли у вересні 1943 року від’їжджали на мотоциклах, то відверто говорили нам: «Гітлєр – капут».

Та згадуються ще епізоди. Ось німець веде повз нашу хату в напрямку до центру міста старого єврея, очевидно, схопленого у богадільні, яка розміщувалася біля

сільця Тарновщина, в колишній дачі хірурга Скліфосовського. Треба було бачити його стражденні очі! Старші, звісно, знали про розстріли німцями євреїв (і не тільки) біля Пушкарівки і в районі старого міського кладовища….

Якось улітку 1943 року жителі Шведської вулиці повибігали з хат надвір, зачувши гуркіт. І побачили на горі сталеву потвору – непереможний танк «Тигр»…

Відомо, якими жахливими видалися для Полтави останні дні напередодні завершення німецької окупації. Із нашого боку схилів Чамариного яру мені було видно, як горить центральна частина міста. Страшні дими заволокли тоді осіннє небо; десь проривалися язики полум'я, часом лунали звуки вибухів і пострілів. Як же довго потім відбудовували те, що зазнало руйнації за лічені дні, а то й години. Дуже боялися, що й наші хати будуть палити, та обійшлося. Очевидно, у підпалювачів не вистачило часу.

Незабаром після визволення надійшов лист від батька, про долю якого ми не знали два роки. Це була неабияка радість. А вже після війни по 10 років совєцьких концтаборів отримали дід із дружиною – за те, що працювали за німців на заводі. Мало того, що дід віддав на війну трьох синів – сам згинув в «архіпелазі ГУЛАГ».

Перші післявоєнні роки принесли не тільки голод і нестатки. Пацани часто травмувалися і гинули від залишених німцями різних вибухонебезпечних речей. На нашій окраїні Полтави ними були «багаті» Шведський ліс і довколишні балки.

Про розваги павленківських дітей і молоді у 1945 – 1960 роках

… Купальний сезон хлопці на Павленках розпочинали в кінці квітня – на початку травня. Закінчували ж у вересні. Першим водним об'єктом на нашій околиці був мальовничий ставочок у долині Тарапуньки, неподалік від так званої «Дачі сліпих». Літньої погожої днини його береги кишіли від дітлахів різного віку, наповнювалися шумом і гамором, криками і сміхом. Тоді там росли старі верби, з яких вони і стрибали в воду, дістаючись неглибокого дна (у зв'язку з цим іноді травмувалися). Той ставочок поповнювався водою – джерельною, талою, а також із самої Тарапуньки, до якої надлишок води і витікав. Під час масових купань вода в ньому ставала страшенно каламутною, та ніхто на це не зважав. Рано-вранці або під вечір на тінистих берегах ставочка можна було побачити й рибалок (і як тільки там ті дрібнесенькі карасики виживали?). Потім верби поступово зникли, а ставок став забрудненим і захаращеним; і тепер навряд чи хтось у ньому купається.

Та крокуючи повз цього ставочка на шляху до Новоміського цвинтаря, на якому – могили батьків і близьких, завжди зупинюся й постою на його березі, з щемом на серці згадуючи минуле. Як же ж багато змін відбулося з тої моєї дитячої пори! А Тарапунька дзюркотить, як і раніше. Ми її любили і не гребували купатися в ній, створюючи для цього тимчасові запруди. Адже вона завжди була поряд, і ніколи не пересихала. Її води супроводжували мене 7 років на шляху до школи й назад. А баба Єлька [Л.Б.: насправді її звали Олена Уманець], – місцева дивачка, злиденна халупа якої з великим кущем витких троянд за нею була на самісінькому березі річечки, брала з неї воду для приготування їжі й мила в ній посуд.

Казали, що колись у Тарапуньці водилися карасики, але не за моєї пам'яті. У часи мого дитинства у ній не бракувало хіба що жаб і п'явок.

Неподалік від нашої садиби, прямо на березі річечки, діяла водокачка, яка перекачувала воду із-під землі на завод «Метал». Після війни вона деякий час не діяла і будівля слугувала нам, пацанам, схованкою і об'єктом експериментів.

Подорослішавши, ми переключили увагу на два віддалені ставки на днищі балки біля «Старого хутора». Точніше, спочатку ставок був один (верхній), а пізніше нижче від нього створили другий, перегородивши балку греблею із глини. Після його утворення деякий час на поверхні води, ніби айсберги, плавали острівці із дернини, порослої комишем. За них можна було триматися й перепочивати. На обох ставках, особливо на верхньому, в літню пору завжди було людно. Переважали хлопчаки, але бували й окремі групки дівчат; любили ставки і дорослі.

А ще пізніше ми освоїли великий ставок на території нинішнього дендропарку. Ігри, якими займалися на ставках, були простими: запливи на першість, пірнання на відстань, квач, кидання камінців з підскоками від водної поверхні, гра з м’ячем.

* * *

Узимку діапазон дитячих ігор і розваг був обмеженішим. Коли ще Шведську вулицю не спрямили і не зробили пологішою, то з обох боків днища балки вона перетворювалася на місце катання на санках. Дітлахів збиралося не менше, ніж улітку на ставку. Було дуже людно, гамірно і весело. Санки були переважно саморобні, передавалися від старших молодшим; часто ламалися при зіткненнях і на трамплінах. Там, де зараз кооператив автомобілістів «Совєтскій воін» (на днищі балки) був невеликий ставок, вода якого влітку мала якийсь салатний відтінок. А взимку замерзла поверхня ставочка ставала ковзанкою. Ковзанка була невеликою, тому й ковзанярів – небагато. Ковзани кріпилися до взуття мотузками, накрученими за допомогою паличок.

А ось для спусків на лижах слугували досить круті схили Чамариного яру на території Гравіметричної обсерваторії. Там відчайдухи ще й трамплін споруджували. Інколи здійснювали лижні прогулянки через лани Дослідного поля – до балок і так званого «Зрубу», що за ним. «Зрубом» називали місцину на схилі Павленківського яру, де зростав дубово-кленовий лісок, вирубаний німцями для лінії окопів. Після війни дерева дуже повільно відновлювалися (спочатку – чагарники, серед яких переважала ліщина). По дорозі ліпили сніговиків, а ще створювали укріплення зі снігу, які одні штурмували, інші – обороняли під град сніжок, шум і ґвалт.

* * *

Музику і пісні можна було почути і на танцмайданчику в Павленківському парку. Мої ровесники ходили туди інколи з цікавості – послухати естраду і подивитися на публіку: до танців і дівчат ми ще тоді не доросли. До того ж, вхід туди був платним. А ще там нерідко виникали бійки, солдати пускали в хід ремені з бляхами; доходило і до поножовщини. Так, нашого сусідського хлопця Льоху Грудова вдарили в спину ножем, проштрикнувши легені. А ще було «модно» розписати лице супротивника «мойкою» - затиснутим пальцями руки лезом бритви. Загалом, вплив кримінального елементу (вурок) був неабияким: адже мільйони зеків прийшли після масового звільнення за «беріївською амністією» із ГУЛАГу в 1953 році. Та й війна не сприяла покращенню людської натури, зокрема, дитячої, позбавленої повноцінного дитинства.

Осередком кінокультури для дітвори нашої околиці (та й жителів Дослідної станції, Павленків Ближніх і Дальніх, Яківців, вулиці Лугової) був кінотеатр Дослідного поля. Це була довга (ніби конюшня), одноповерхова будівля з кінозалом на декілька десятків місць, будкою кіномеханіка позаду нього і житловим приміщенням з протилежного кінця (на початку 2000-х воно було зруйноване). Із тильного боку розташовувалося піддашшя; сам дах – із бляхи; біля виходу (вузеньких дверей) було віконце каси із закапелком для касира, а відразу за входом – сцена з полотнищем екрану. По два сеанси показу фільмів відбувалися у вихідні дні, й по одному – у будні. Анонс фільмів здійснювався саморобними афішами, за появою яких слідкували. Узимку пацани приходили на кінопоказ заздалегідь, набиваючись у під'їзд сусіднього житлового будинку – біля довгої батареї опалення, докучаючи його мешканцям. Зал практично завжди був переповненим, сидячих місць не вистачало, і частина глядачів (зазвичай, це були пацани, які погоджувалися на таке), напівлежали в проміжкові між сценою і першим рядом стільців. Інша частина глядачів «без місць» дивилася фільм, стоячи між останнім рядом стільців і будкою кіномеханіка. Часто дітвора під час сеансу шуміла, вешталася туди-сюди між рядами, навіть покурювали цигарки й випускали дим у рукави. Звісно, така обстановка в залі дорослим не подобалася, але пацанів вони не виганяли, бо жаліли. А були серед хлопчаків і такі, хто не мав грошей навіть на дешеві тоді квитки; вони намагалися щось розгледіти в щілини зашторених вікон із боку піддашшя.

Після кіносеансів там же влаштовували танці, але малечу на них не допускали.

Віктор Олександрович Нечитайло і будинок по вул. Шведській №78, де він народився і жив у юності (малюнки авторства Юрія Зеленова, 1964).

МУХА Володимир Антонович і його родина

Володимир Муха є найактивнішим учасником групи «Павленки – історичний район Полтави» із часу її створення. Нижче подаємо його есе.

Народився я 22 вересня 1962 року в селі Мушина Гребля Новосанжарського району Полтавської області. Маю брата Віктора, старшого на 5 років, за освітою агронома.

Батько – Муха Антон Федорович (1933–1990), із 12 років працював у колгоспі різноробочим, потім – бригадиром, завідувачем клубу, бригадиром теслярної майстерні. Мав чотири класи освіти.

Мама – Муха (дівоче прізвище - Коба) Ніна Трохимівна (1931–2008), закінчила Голосіївську школу садоводів, але на моїй пам'яті, садок у колгоспі вже був викорчуваний, тому вона працювала в полі, та на фермі. Який же мій був подив, коли 50 років по тому, приїхавши якось до села (вже й матері не було), побачив, що материн садок поліз із-під землі, коли поле перестали обробляти. Може й не випадково доля розпорядилася так, що живу в Полтаві на землі колишнього Садівництва.

Дід по батькові пропав безвісти на початку війни, потрапивши в оточення з дивізією Доватора. Дід по маминій лінії з війни повернувся, пройшовши ще й радянсько-японську, за участь в якій отримав орден Червоної Зірки. У пам'ять про нього залишилась станина від швейної машинки, що привіз з війни, шив чоботи, пальта, галіфе. І зятя (мого батька) навчив. А я з цієї машинки зробив потім стіл.

Хочу розповісти про свою бабусю, батькову матір, – Муху Василину Юхимівну, яка прожила 93 роки (1911 р.н.). Виросла вона сиротою, ніколи не навчалась в школі, але багато читала й дуже добре писала, хоч і без розділових знаків, великих букв та пропусків, але виключно художньою й колоритною мовою. Була вроджена тактовною, й якось навіть інтелігентною людиною, сама цього не підозрюючи. У дитинстві двічі побувала переселенкою «в Сибіру» (на території північного Казахстану).

Я (ліворуч) з батьками, бабусею, двоюрідним братом Олегом і братом Віктором

Особливо тяжким для неї, як згадувала, видався голод 1947 року, коли лишилася вдовою з двома дітьми.

Тепер про себе. Закінчивши Кустолівську середню школу, в 1979 році почав трудову діяльність у Полтаві. Як свідчить перший запис в трудовій книзі: «пресувальник деталей низу», у штампувальному цеху взуттєвої фабрики. А з 1980 року – студент факультету промислового та цивільного будівництва Полтавського інженерно-будівельного інституту.

За три роки, в 1983-му, одружились із Оленою Костянтинівною, зі славного роду Зерових (українських митців і вчених), з того часу – Мухою. Саме її стараннями наша садиба якщо й не дотягує до колишнього саду Гуссона, де живемо, та все ж у ній гідно представлені сотні видів багаторічних квітів, декоративних кущів та дерев.

Батько дружини – Зеров Костянтин Леонтійович (1935-2013), лікар рентгенолог Полтавської обласної клінічної лікарні, мав понад 50 років лікарського стажу. Був інтелектуалом, знавцем і поціновувачем класичної музики й хорового співу, фото- і кінозйомки. Його рідний дядько – Микола Зеров (1890-1937), лідер «неокласиків», один із «розстріляного українського відродження», убитий в урочищі Сандармох у Карелії.

Зеров К.Л., Роговенко В.О. та Н.О., Муха А.Ф. з онуками Юрієм та Іриною

Гілка матері моєї дружини, – Роговенко Вікторії Олексіївни (1939 р.н.), – зв'язує нашу родину з глибинами історії Павленків. Народилася вона, як і її старша на рік сестра Неоніла, на Павленках, у будинкові №37 по провулку Желвакова (після війни №39, тепер – Рєпіна №7). Закінчила полтавську школу №9 у 1956 році, а в 1962 році – Харківський медичний інститут. У тому ж році вийшла заміж за Костянтина Зерова. Працювала лікарем-бактеріологом у районних санітарно-епідеміологічних станціях в Цілиноградській області Казахстану, а з 1964 року – в м. Хорол. У 1975 році переведена до Полтавської обласної СЕС, де працювала до 2008 року. Потім із задоволенням трудилася на наших присадибних грядках у Павленках.

Роговенко О.І. з онукою Оленою

Батько Вікторії Олексіївни – Роговенко Олексій Іванович (1913-1987) проживав з батьками теж по провулку Желвакова №37. Закінчив трудову школу №5, Полтавський залізничний технікум у 1933 році. Працював на Полтавському паровозоремонтному заводі – техніком, майстром, інженером-економістом. У 1937 році вступив до Полтавського інституту інженерів сільського будівництва, але навчання не закінчив через війну. В роки окупації насильно був вивезений до Німеччини. Повернувся до Полтави пішки, після приходу туди радянських військ, ненадовго був мобілізований до армії, але в тому ж 1945 році демобілізований. У 1947 році закінчив навчання в інституті, працював інженером в «Укрміськбудпроекті», а з 1962 року – начальником технічного відділу.

Мати Вікторії Олексіївни – Савченко Мар'яна Андріївна (1914-1985), – родом із села Літки Броварського району Київської області. Закінчила Полтавський технікум деревообробної промисловості. Працювала на різних роботах не за фахом.

Дід Вікторії Олексіївни – Іван Іванович Роговенко (1882-1958), походив із багатодітної (11 дітей) родини священика Івана Яковича. У 1903 році закінчив Полтавську духовну семінарію. Працював секретарем Зіньківської земської управи.

Родина І.І. Роговенка (по центру), 1907 рік. Чоловіки родини майже всі були священиками. Верхній ряд: Євдокія Іванівна, Андрій Іванович, Іван Іванович, Григорій Іванович, Ганна Іванівна (вчителька в селі Велика Павлівка), Онисія Іванівна. Другий ряд: Валентина Андріївна (дочка Андрія Івановича), Катерина Іванівна (дружина А.І.) і їхня донька Соня, сестра Парасковії Василівни і сама Прасковія Василівна (дружина глави сімейства Івана Яковича Роговенка), Катерина Іванівна, її донька з чоловіком отцем Корнелієм та дітьми Сонею і Людою; Лариса Григорівна (дружина Г.І.), з доньками Олею і Вірою. Нижній ряд: Олександр, Микола, Михайло (діти А.І.Роговенка), і Володимир (син Г.І.Роговенка)

Орієнтовно з 1913 року І.І.Роговенко з дружиною Роговенко (Клименко) Вікторією Григорівною (1886-1974) і трьома дітьми – *Борисом, Наталією, Олексієм (на ←фото ліворуч, 1923 р.),* проживали на Павленках, певний час жили у будинку №6 по Павленківській площі. У роки радянської влади Іван Іванович працював в «Облспоживспілці» товарознавцем. Після 1930 року родина проживала по вул. Желвакова №37 (Бабичівському), знімаючи житло у господарів німецької національності Ю.Ю. і П.Х. Гессе. Цей будинок існує і понині (адреса вул. Рєпіна №7). У 1943 році власники житла разом із відступаючими військами, виїхали до Німеччини, а квартиранти, – сім'я Роговенко (Іван Іванович, Вікторія Григорівна, невістка Мар'яна Андріївна, та діти Вікторія і Неоніла), були виселені радянською владою. Зняли квартиру по вул. Пушкіна №119. У 1946 році Іван Іванович та Вікторія Григорівна виїхали до родичів у село Велика Павлівка Зіньківського району, де прожили решту життя; поховані там на сільському цвинтарі.

Родина сина Олексія – Мар'яна Андріївна з дітьми Вікторією і Неонілою, переїхали знову на Павленки, де зняли квартиру у родини Кривенка, по вул. Желвакова (нині Гнєдича №12), де жили до 1956 року.

В.Г. і Н.І. Роговенко та М.А. Савченко з дітьми – Вікторією і Неонілою Роговенко на руках та Віталієм Яковлєвим

Роговенко (Яковлєва) Наталія Іванівна (1911-1997) проживала з батьками по провулку Желвакова №37, там же народився син Віталій. Після закінчення сільськогосподарського інституту, разом з чоловіком, Яковлєвим Павлом Корнійовичем, виїхали у м.Старобешево Донецької області, де працювали за фахом (держплодрозсадник), мали двох дітей – Віталія і Юрія. Віталій Яковлєв (1935-2019) жив у Москві, професор, автор багатьох книг.

Роговенко Борис Іванович (1916-2004) теж проживав із батьками по провулку Желвакова №37. Закінчив технікум деревообробної промисловості. Учасник бойових дій, мав нагороди. Після війни з дружиною Роговенко (Городниченко) Анною Гаврилівною, виїхав у м.Білопілля Сумської області, де працював на меблевій фабриці, а дружина – вихователькою у дитсадку; мали двох дітей – Володимира і Олега.

Перший павленківський етап життя і нашої з Оленою Костянтинівною молодої родини розпочався 1983 року, коли ми недовго жили в будинку родини Алтуєвих по вулиці Покровській №31.

1985 року ми з дружиною закінчили інститут. Вона певний час працювала в інституті «Укрміськбудпроект», потім – бухгалтером у приватних структурах, а на даний час – на аналогічній роботі в банку. Я ж практично весь час працював за спеціальністю, на будівництві.

Запам'яталися перший об'єкт, коли працював на посаді будівельного майстра в СМУ «Полтавхіммашбуд», на спорудженні першого корпусу заводу «Знамено», де я ще мало розумів, що відбувається навколо. Сотні людей підрядних організацій, сотні людей своєї організації і сотні заводчан, які приходили щоранку, «відпрацьовувати» на різних роботах. Це був пекельний жах: всім їм потрібно було дати раду, а мені мабуть більше за всіх. Потім у 1986 році мене перевели в Будівельно-монтажне управління «Полтавжитлобуд» тресту «Полтавпромбуд» в якому, як кажуть, із першого кілочка (в буквальному сенсі), розпочав будівництво гуртожитку на 688 місць із прибудованим блоком обслуговування по вулиці Степового фронту №29. Знаковий цей об'єкт тим, що фундаменти були виконані за моїми кресленнями (із дипломного проекту), де замість залізобетонних паль, яких тоді був великий дефіцит, застосовувалась запропонована мною новітня технологія. Мене з цією метою й перевели для втілення, як розробника, з іншого СМУ цього ж тресту Добре пам'ятаю ще два непересічних об'єкти, де я вже працював, як начальник дільниці. Перший – «Будинок техніки» (нині вулиця Соборності №43), до якого тут був «будинок з еркерами», який довелося зносити, як такий, що не підлягав реконструкції. Другий – «Газетний комплекс» на площі Зигіна.

Це будівництво зупинено в серпні 1991 року, коли була заборонена КПРС, а невдовзі розвалився і СРСР і зникли гроші партії, за які він будувався (пізніше каркас комплексу був пристосований для потреб фабрики «Домінік»). Це вже майже Павленки; принаймні обідати я ходив, до «Чебуречної», що була на території нинішнього Павленківського ринку.

Та й ← *власний будинок* *(на фото)* у колишньому саду Гуссона вже на той час зводився. Слід сказати, що будував я своє житло за товарний кредит, наданий підприємством, – оскільки «положеного» житла, як молодому спеціалісту, мені не дали, мажором я не був, а будматеріалів було тоді достатньо. То керівництво, щоб відмахнутись, каже: «Якщо хочеш, бери й будуй собі сам; гроші вираховуватимемо із зарплати». Прикметно, що житло від держави давали безкоштовно, а забудовник повинен був звести його за свої кошти (подвійне покарання!). Власників у нас не любили й тоді, та й нині теж – не дуже.

Декілька років ми бачили Павленки із вікна будинку нашого тимчасового житла, на вул. Соборності 53/1, вікна виходили на кінотеатр «Полтава» (тепер – палац дозвілля «Листопад»). А з 1989 року ми знову на Павленках – розпочали будівництво. Через 10 років будівельної епопеї, у 1999 році, ми нарешті оселилися «під дубом Шевченка». Чому так довго? Будівництво в країні зупинилось першим, разом з ліквідацією СРСР. Тому постала необхідність виживання родини з двома дітьми. І на 5 років я занурився у цей вир подій і нових справ, буремних дев'яностих – від Криму, до Москви і Карелії, де навіть було організовано підприємство й певний час досить успішно працювало, постачаючи в Україну пиломатеріали й папір, а ширпотреб і продукти харчування – в інший бік. Пиломатеріали йшли сюди ешелонами; багато їх було використано на будівництві житла для чорнобильських переселенців у с. Нові Мартиновичі.

Та в 1996 році я вдруге повернувся в будівництво; наступний десяток років працював на посаді Голови правління Полтавського домобудівельного комбінату. Були дуже важкі часи безгрошів'я, повальних банківських «картотек» і бартеру. Але давно зупинене виробництво вдалося відновити.

Із 2005 року мав знову двохрічну перерву, коли перейшов на роботу в банку. Досить цікавий досвід – робота по розвитку банківської мережі. Будували й відкривали нові відділення…

І втретє повернувся в будівництво у 2006 році: приватна фірма"БК-1", цегельний заводу лісах, в с. Куземин поблизу Більського городища…

Володимир Муха з онукою Настею; діти Ірина і Юрій.

Ну й нарешті – про молодших членів родини. На Павленках виросли наші діти – Юрій та Ірина, росте внучка Анастасія.

Донька Муха (в заміжжі – Мірошниченко) Ірина, 1988 р.н. Із 1999 по 2018 рік жила на Павленках. За освітою – інженер-будівельник, кандидат технічних наук. Тут же, на Павленках народилася наша внучка – Мірошниченко Анастасія Володимирівна, наймолодший у нашій родині мешканець Павленків і що прикметно, 18 травня 2011 року, рівно через 150 років після висадження знаменитого «Дуба Тараса Шевченка» – одного із символів Павленків... Тут же, за якусь сотню метрів від дуба, й пройшли дитячі та дошкільні роки Насті. Зараз вона учениця школи-ліцею №3, учасниця й неодноразова переможниця танцювальних конкурсів (у складі колективу «Гарний настрій»). Її батько Мірошниченко Володимир Сергійович 1986 р.н., лікар нейрохірург.

Анастасія. Тарапунька →

Наш син – Муха Юрій Володимирович (1984 р.н.), на Павленках жив із 1999 по 2002 рік, закінчив ліцей №1 міста Полтави й КНУ імені Тараса Шевченка; факультет кібернетики. Працює за спеціальністю, проживає в м. Київ, та в м.Утрехт (Нідерланди), звідки також поповнюється наша садова колекція.

Станом на час написання (2020 р.), активної будівельної діяльності вже не веду, із великим задоволення відкриваю для себе Павленки й сад Гуссона де живу та тішусь в міру можливості навколишнім, на що ніколи не вистачало часу.

Олена і Володимир Муха, їхня внучка Анастасія:

18. П Е Р С О Н А Л І Ї Й П А В Л Е Н К І В С Ь К І Р О Д И Н И

18.1. Землевласники, підприємці, військові

ТАРНОВСЬКІ – родина козацької старшини, дворян-землевласників на Павленках.

Тарновський Петро Петрович народився в 1803 році у Полтаві. Відставний ротмістр. Мав 213 десятин (237 гектарів) землі, у т.ч. 209 десятин – орної землі. Найбільший землевласник серед поміщиків сіл Павленків і Яківців станом на 1861 рік. Інформації про дітей П.П. Тарновського в родових книгах дворян Полтавської губернії немає. Це означає, що в Полтаві він не жив (швидше за все, в Москві). Його майном і землею управляв офіцер Кадетського корпусу Лев Ельяшевич.

За межуванням 1858 року цієї дачі мав 3 відрубні володіння (ділянки)* площею 127, 81 і 1 десятина.

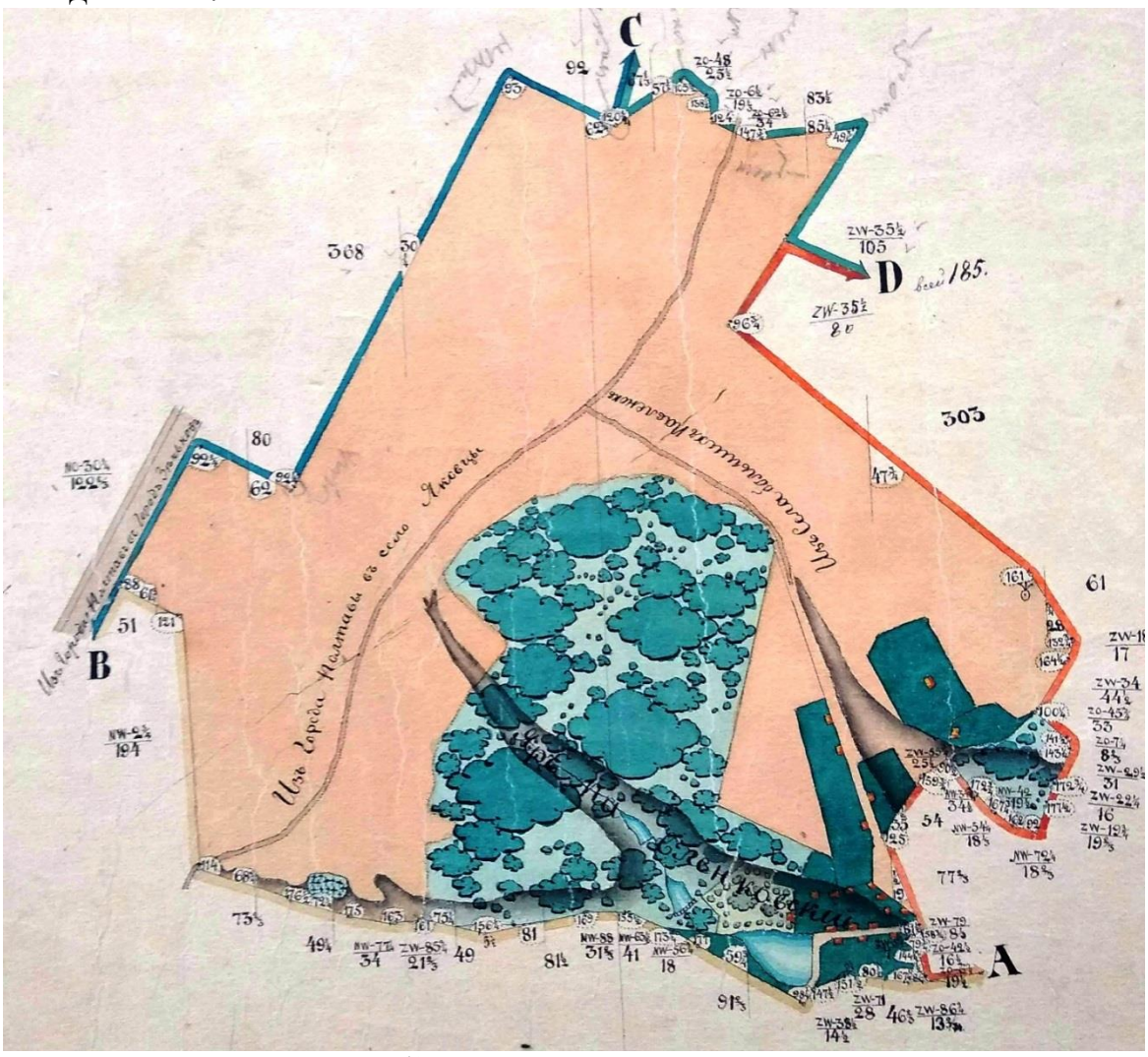

** ДАПО, Ф.Р. 370, оп. 3, справа 4 (1-10).*

9-та ділянка ↑ площею 130 десятин або біля 142 га (її межі – на рис.↑) на сучасних картах включає територію між селищами в межах міста Полтави – Тарновщиною на півдні й Яківцями на півночі; ділянкою автотраси Полтава – Зіньків і дамбою третього ставка Полтавського дендропарку на сході.

Відповідно до опису станом на 1861 рік, із 130 десятин 127 становили зручні землі. Понад 8 десятин були зайняті під поселеннями, майже 85 десятин – під ріллею, 33 десятини – під листяним лісом (у т.ч. його донині збережений масив – Шведський або Яківчанський або Тамарин ліс). На цій ділянці на час опису розташовувався панський будинок, при якому приписано 29 дворових людей (10 чоловічої і 19 – жіночої статі); селянських дворів 6, у яких проживало 62 людини (24 чоловічої і 38 – жіночої статі).

На півдні (A-B) ділянка П.Тарновського межувала з володіннями нащадків полковника Данила Степановича Розлача (ділянка 10, Дальні або Малі Павленки); на заході (B-C) з дачами села Малі Будища, у т.ч. майора Івана Степановича Кушакевича; на півночі (C-D; ділянка 7, село Яківці) – з землями титулярної радниці Марії Львівни Ільяшенкової; на сході (D-A, ділянка 8, у т.ч. східна частина сучасного дендропарку) – з володінням ротмістра В.С. Вишневського.

У 1893 році всю цю ділянку з панським будинком придбав знаменитий хірург Микола Васильович Скліфосовський (використовував для оренди дачниками). Частину земель викупили селяни (біля 30 га – козак П. Божко).

Дело о выкупе земельных наделов временно обязанными крестьянами у Тарновского П.П. селения Больших Павленків и деревни Тарновщины. (Полтавская губ.) 8 декабря 1864 г. - 7 апреля 1865 г. (Главное Выкупное Учреждение МФ). - РГИА, Санкт-Петербург. - Ф. 577 - Оп. 30 - Д. 1885.

Батько – **Петро Васильович Тарновський** (1762-?) – попередній власник маєтку на Павленках, службу розпочав у 1775 р. підканцеляристом; значковий товариш Полтавського полку (1778–1785),рекомендувався в чин прапорщика, за іншими даними - корнет. Мати – Тарновська (Морозова) Ганна Прокопівна.

Рід внесений до VI частини родовідних книг дворян Київської, Чернігівської та Полтавської губерній.

Дід – **Василь Іванович Тарновський** (1726-?) – службу розпочав значковим товаришем (1748-1761); військовий товариш (1761-1773) і осавул (1773-1781) Полтавського полку, полтавський поштмейстер (1765-1773). Мав двір у Полтаві та у Старих Санжарах. Проживав на Павленках. Дружина – Пелагея (1721-?). Мав синів:

- Петра (власника маєтку на Павленках, *див. вище);*
- Володимира (1762 - ?біля 1826) – військового товариша, після скасування Гетьманщини – поручика, ротмістра. Статський радник, полтавський повітовий предводитель дворянства в 1812—1815. Член масонської ложі декабриста М.М. Новікова у Полтаві «Любовь к истине» (1818—1819, 1-й Надзиратель ложи), губернський суддя. Заарештований у 1826 році.
- Михайла (1757-?), штатного радника; секунд-майора; Льва (1754-?).

Син Василя Яковича Володимир Васильович був суддею в Полтаві, належав до

Маєток «Тарновщина», яким володів Володимир Тарновський і земельна ділянка, схоже, в 1830-х роках перейшли у власність Д.С. Розлача і його нащадків (с.375). Його брат, Петро Тарновський, теж володів маєтком на Дальніх Павленках (біля Покровської церкви тепер – північна частина «Нового Хутора» Дослідної станції, а також садибою, яка зараз відома, як «Дача Скліфосовського»).

Прадід – **Іван Григорович Тарновський** (біля 1680 – біля 1759),– значковий товариш Полтавського полку (1701 – 1715), сотник старосанжарський (1715–1722), у Полтаві: бунчуковий товариш (1725–1732), сотник 1-ї полтавської сотні (1732 – 1744+). Учасник декількох військових походів. Мав приїжджий двір у Полтаві (1732 р.), шинок, винницю і пасіку в Старих Санжарах, близько 450 підданих у різних селах (у т.ч. 68 – на Павленках), та хутір. Мав синів Павла (?-1736), наказного сотника в кримському поході, і Василя (проживав на Павленках), та доньку Пелагею (1691-1775?). За: Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини. К: «Стилос», 2011. — 795 с.

До відомої родини Тарновських із Чернігівщини й заходу Полтавщини стосунку не мають.

РОЗЛАЧ Данило Степанович (?кін. 1780-тих – ?кінець 1840-х) походив із дворянського роду (занесеного в родословні книги київського і полтавського дворянства), поколіннями пов'язаного із військовою службою. Данило, як і його брат Венедикт, очевидно, народився в Києві (де його батько був полковим лікарем, але мав будинок і крамницю). Мати – дворянка Ксенія Іванівна Січевська (Розлач).

Д.С. Розлач – учасник Вітчизняної війни 1812 р.; у складі 21 єгерського полку брав участь у Бородінській битві. Якийсь час служив на Херсонщині. Із січня 1826 по грудень 1831 року Д.С. Розлач командував 64-тим піхотним Казанським полком і брав участь у російсько-турецькій війні 1828-1829 років на нижньому Дунаї. Кавалер ордена Святого Георгія IV ступеня (нагороджений за вислугу в 1826 р., перебуваючи в званні підполковника). Полковник з 07.1828 року. Командувач 1-ї бригади 11-ї піхотної дивізії (1832-1833). Очевидно, в 1833 році вийшов у відставку.

Із 1828 року одружений на Олександрі Іванівні Милорадович (Розлач), 1808-?, доньці предводителя дворянства Роменського повіту Полтавської губернії.

У родословну книгу Полтавської губернії внесено 10 їхніх дітей (із них 4 сини).

Син **Аркадій Данилович Розлач** (1836 р.н.) числився у складі московського дворянства. Дослужився до полковника – командира Семенівського полку. Саме він після смерті батька успадкував павленківський маєток. Оскільки не жив у Полтаві, то маєтком управляв до смерті в 1863 р. вихователь Полтавського Петровського кадетського корпусу штабс-капітан Дмитро Юхимович Ярошенко.

Полковник А.Д. Розлач після виходу у відставку жив у Москві (остання згадка – від 1901 року). З дружиною Єлизаветою Миколаївною мали сина Михайла (остання згадка про нього – від 1917 року).

Розлачі – власники маєтку площею 137 десятин (біля 150 гектарів) за земельним межуванням 1858 року, затвердженим у 1861 році*. Територія володінь починалася на заході від сучасної вулиці Зіньківської (відрізок від вул. Дослідної – до повороту на вул. 9-го Січня) і тягнулася по діагоналі на північний схід до ставків нижче сучасної садиби Дослідної станції, а на півночі – по другому відгалуженню Павленківської балки (включаючи сучасне селище Тарновщина). На час укладання плану володіння в 1858 р., на цій території було два панських будинки, які обслуговували понад два десятки дворових людей; селянських дворів – 17, в яких проживало 45 осіб чоловічої й 34 – жіночої статі.

Не відомі ні точний час та обставини придбання маєтку на Павленках (можливо, нагороджений за службу), ні час його продажу (частково – викупу селянами).

За нашою версією, маєток був куплений (?), очевидно, в 1830-х роках або у Володимира Васильовича Тарновського, або у його сина, оскільки й після зміни власника носив назву «Тарновщина» (інакше – Дальні Павленки). У 1858 і 1871 роках територія була частиною земельної дачі сіл Великі Павленки і Яківці. За документом 1886 року названа селом Дальні Павленки.

Невеликою ділянкою площею 2 десятини на межі сучасних вул. Зіньківської пров. Заячого володіла станом на 1858 рік штаб-капітанша Анастасія Іванівна Розлач (швидше за все, невістка Д.Розлача).

Після земельної реформи 1860-х земля перейшла на викуп (частково викуплена селянами в 1886 році**, а 22 га придбано нотаріусом Г.К.Гурвічем, на якій той заснував хутір – нині «Старий Хутір Дослідного поля»).

**Державний архів Полтавської області. Ф.370, оп.3, справа 264. (див. план на с. 45)*

*** Российский государственный исторический архив. Главное выкупное учреждение МФ. Ф.577. Оп. 30. Д. 1867.*

Ймовірне розташування садиби Розлачів (указано стрілочками): на планах 1857 р. (угорі) й 1858 року (посередині), та сучасному космічному знімкові ➡

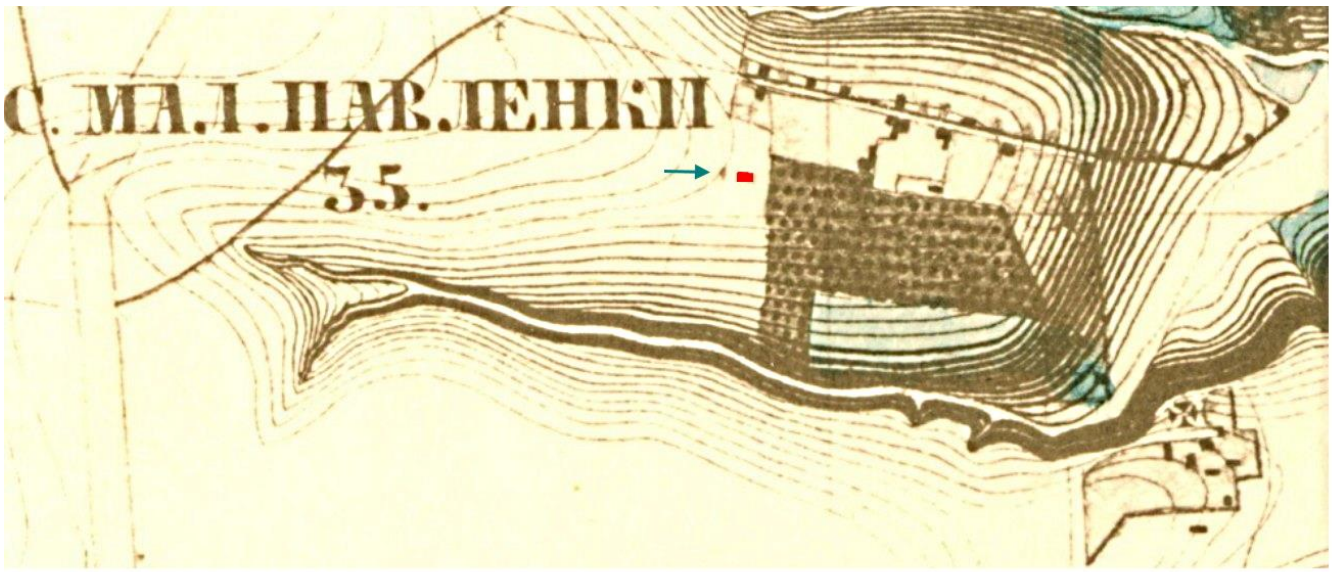
С. МАЛ. ПАВЛЕНКИ
35.

Лес Павленковский
Овраг Павленковский
C
B

ПІНКОРНЕЛЛІ Петро Федорович (1820?–1884) – військовий, попередній власник садиби Мясоєдових на Павленках (тепер – Гравіметричної обсерваторії).

Рід Пінкорнеллі згадується і як лубенські дворяни першої половини XIX століття, і як військовослужбовці в Полтаві середини XIX століття. Внесені в родословну книгу дворянства Полтавської губернії. Судячи з прізвища, Пінкорнеллі походять із південно-німецьких земель.

Його батько – Friedrich Pinkornelli (Федір Федорович Пінкорнеллі в російському підданстві) служив городничим у Лубнах в чині колезького радника у 1825-1835 рр. Починав там службу в чині колезького асесора ще в 1799 році. Мати – уроджена фон Гільдебрандт, донька лубенського аптекаря німецького походження.

Петро Федорович Пінкорнеллі (генерал-майор з 1851 року). Служив у Полтавському кадетському корпусі батальйонним командиром (1840-1852), в.о. директора в 1849 р.; георгіївський кавалер з 1843 р. У 1852 р. призначений членом комісії з побудови Київського кадетського корпусу і включений до штабу військово-навчальних закладів).

Мав п’ять братів – двоє із яких відомі військові (один із них – полковник Микола Федорович Пінкорнеллі, теж служив у Полтавському кадетському корпусі з 1840 р., у т.ч. скарбником; втратив руку при придушенні Польського повстання; помер у 1864 р.). При домі П.Ф. Пінкорнеллі жили також його сестри – Анна і Єлизавета.

Проект панського будинку генерала Петра Федоровича Пінкорнеллі в передмісті Полтави Павленки у 1857 році розробив академік Іван Васильович Штром.

У довідниках Полтави за 1882 і 1887 рік провулок, на якому розташована садиба, носить ім’я Пінкорнеллі (як найбільш шановної особи). Зараз це вул. Мясоєдова.

Дружина П.Ф. Пінкорнеллі Анастасія Іллівна (1827-1869) була донькою хорольського предводителя дворянства Іллі Петровича Капніста (1795-1861) і Єлизавети Іванівни (1807-?), уродженої Магденко, теж із відомого козацького роду; правнучка Василя Петровича Капніста – полковника миргородського.

У цьому шлюбі народився Ілля Петрович Пінкорнеллі (помер 1899 р.), який успадкував від батька маєток, і в 1889 р. продав його художникові Г.Г.Мясоєдову. Крім Іллі, у родині П.Ф. і А.І. Пінкорнеллі були доньки: Єлизавета Петрівна (в заміжжі – Байдак, 1856-1930, жила в м. Судаку), і Лілія Петрівна (1860-?).

У шлюбі (1883) з Марією Володимирівною Крітською (1862-1904) Ілля Пінкорнеллі мав двох доньок: Марію (1884-1917), та Анастасію Іллівну (1887-1960).

Марія Іллівна Пінкорнеллі мала перший шлюб із князем Кудашевим, а в другий - із Олександром Леонардовичем Гіршманом (1882-1942) – сином відомого харківського офтальмолога професора Леонарда Леопольдовича Гіршмана.

Від останнього шлюбу народився син Олександр Олександрович Гіршман (1907-1981), який був одружений з Вірою Генріхівною, уродженою Генц (1917-?). У 1943 році родина емігрувала, жила, як і потомки, у Франції. У цьому шлюбі в 1941 р. народилася донька Вікторія, у 1943 – син Георгій, у наступному – донька Ілона (1944-2004). У Вікторії Олександрівни Гіршман – доньки Аеліта (1968) і Ілона (1971). Діти Ілони Олександрівни – Володимир (1974) й Анастасія (1983).

Анастасія Іллівна Пінкорнеллі (1887-1960, в заміжжі – Корейша) була одружена з ровесником – Сергієм Сергійовичем Корейшою. Цікаво, що рід Корейші (поміщика й археолога), теж походить із с. Сухорабівка, як і згадана гілка Капністів.

ҐУССО́Н Іван (Іоанн Гуссон; І.Н. Гуссон) – садівник, власник саду на Павленках у другій половині XIX ст. Про цю людину знаємо небагато.

Відомо, що він – австрійський підданий. Ще в 1870 році полтавська влада намагалася уточнити дані про його особу та подавала запит до III відділення імперської канцелярії в Санкт-Петербурзі (ці матеріали з Державного архіву РФ нам люб'язно надав Володимир Захаров). Як розуміємо, цей запит не дав відповіді на питання – ким була ця людина до приїзду в Російську імперію.

У 1849-1852 роках Ґуссо́н був орендарем Полтавський міського саду (з доплатою в 200 рублів). Ця територія, в основному, відповідає сучасному парку «Перемога». Очевидно, що перед тим він уже проявив себе, як знаний садівник і підприємець. Але його діяльність, як орендатора, закінчилася в 1852 році судовим процесом через порубку 28 вікових дубів (процес закінчився виправданням Ґуссо́на, бо він стверджував, що ці дерева засохли). Але право на оренду саду в нього відібрали.

Очевидно, що в 1850-х роках він став власником земельної ділянки на північно-східній окраїні Павленків (можливо спочатку орендарем, та пізніше придбав її у власність). Ця територія отримала назву «Сад Ґуссо́на».

Журнал «Основа» за 1861 рік писав: *«6 (18) мая 1861 года в Полтаве на память о Шевченко посажен дуб (над дорогою в саду И.Н. Ґуссо́на). Дуб этот будет огражден железной решеткой, на медной дощечке будут вырезаны стихи: «Твоя дума, твоя пісня не вмре, не загине».*

- Таке співчутливе ставлення садівника до українського національного руху дозволило декому зробити припущення, що Ґуссон, можливо, не німець за національністю (чех?), й таким чином демонстрував підтримку народів, культуру яких пригнічували в складі обох європейських імперій.

Наступна згадка про садове підприємство Ґуссона з'являється аж через 30 років, коли полтавське губернське земство розглядало питання про придбання земельної ділянки для створення Полтавської нижчої школи садівництва й городництва. Після пошуків ділянки й дискусій вибір зупинили на старому тоді вже саду Ґуссона. Цю ділянку площею 17 десятин 1800 кв. сажень (≈19 га) у 1891 році придбали за 11 533 руб. Ділянка розташовувалася на обох схилах Чамариного яру, на дні якого протікає струмок Тарапунька. Цю школу відкрили в 1895 р., після спорудження будинків для забезпечення теоретичної і практичної підготовки молодших садівників.

У 1891 році востаннє згадується і будинок, в якому жив Ґуссон. Із довідників про будинки Полтави станом на 1882 і 1886 роки довідуємося, що він розташовувався на провулкові «До Ґуссона», і перелічений третім від його початку (вулиці Покровської), ліворуч. Така його локація відповідає сучасній вулиці Фон-Гарнієра, території, на якій розташований протитуберкульозний диспансер, і нижче. Звертаємо увагу, що провулок називався не «Ґуссона», а «До Ґуссона». Ще в кінці XX століття ліва частина вулиці не була забудована, і назва може вказувати, що сама садиба розташована віддалено від повороту в провулок. Варіанти локалізації будинку Гуссона: 1) «Будинок садівника» (нині має адресу: вул. Дослідна №98), явно добудований пізніше; 2) старий будинок на території тубдиспансеру, який має адресу: вул. Покровська №48, але фактично його потрібно було б віднести до провулку Академіка Федорова (колишній пров. Войкова); 3) будинок 1856 року побудови за сучасною адресою: вулиця Мясоєдова №32.

Розвідки щодо особи І. Ґуссона й локалізації будинку плануємо продовжити.

ГУРВИЧ Гаврило Климентійович (Габріель Кельманович, 1836?-1908) – власник хутора і земельної ділянки біля с. Дальні Павленки в 1870-х – 1880-х роках.

Походив із Вільно (тепер – Литва). Перший нотаріус-єврей Полтави, дуже освічена людина, прихильник мистецтв. Станом на 1870-ті роки – один із чотирьох нотаріусів Полтави, мав контору на вул. Мало-Петровській у будинку Хахловського. Відійшов від справ у 1892 році.

Був зятем найбагатшої людини у Полтаві того часу – Менделя (Еммануїла) Мандельштама (чоловік його доньки Сари). Родина мала трьох дітей, із них двоє – видатні вчені: професор-нафтохімік Лев Гаврилович Гурвич (1871-1926), та професор-біолог, претендент на отримання Нобелівської премії за розробку теорії біополя Олександр Гаврилович Гурвич (1874-1954). Наступні покоління Гурвич – відомі вчені і діячі мистецтв.

← *Г.К. Гурвич із синами і внуком, початок XX ст.*

У 1870-х роках Г.К. Гурвич купив у поміщика А.Д. Розлача ≈40 гектарів землі у тодішньому селі Дальні Павленки і збудував там хутір, який, використовував і як дачу, і як фермерське господарство. У 1885 році продав цей хутір Полтавському земству за майже 7 тис. рублів. З того часу - це "Старий хутір" Полтавської сільськогосподарської дослідної станції імені М.І.Вавилова.

Будинок Гурвича на «Старому хуторі» зберігся, правда, до нього в 1901 році зробили добудову, а в наш час перебудовують власники.

← Фото 1916 р.

1886 р. Г.К. Гурвич мав будинок на вул. Олександрівській (у наш час – Соборності №22).

Що відомо про продаж хутора Г.К. Гурвичем взимку / навесні 1885 року?

Станом на осінь 1884 року Полтавським губернським земством було виділено всього 7500 рублів на купівлю землі й хутора для Дослідного поля. До неї були визначені наступні критерії: 1) щоб хутір був зручним для проживання завідувача поля; 2) щоб його ціна відповідала виділеному фінансуванню; 3) щоб ділянка була придатною для досягнення мети Дослідного поля – постановки дослідів.

Г.К. Гурвич на той час був активним членом Полтавського товариства сільського господарства. Він брав участь у перших етапах обговорення 10 ділянок (хуторів), які пропонувалися на продаж поблизу Полтави. Після того, як товариство не зупинило вибір на жодному, в січні 1885 р. він запропонував свій хутір, який підходив за 1 і 3 критеріями, але не за ціною (просив за землю із зовсім новими будівлями й інвентарем 11 500 рублів). Оскільки таких коштів не було, то Г.К. Гурвич запропонував із біля 40 десятин наявної в нього землі продати частину ділянки (сам хутір за 4 000 р. і 20 десятин (22 га) землі по 150 р. за кожну, всього за 7 500 р.). Після тривалих торгів і обстеження ділянки домовилися про продажу за 6 750 р. (оформлено 14/26 квітня 1885 року). Крім того, колишній власник обумовив утримання і випасання на проданій ним землі худоби, що йому належить.

Не продану в 1885 році землю Г.К.Гурвич здавав в оренду Дослідному полі по 9 рублів за десятину в рік. У 1886 р. він запропонував продати його землю, що перебувало в оренді Поля, по 150 рублів за десятину. У червні 1887 р. знову піднімалося питання про продаж ним Полю усієї землі, що залишилася в його власності (вже по 200 рублів за десятину). Тоді це питання не було вирішене. Станом на травень 1889 року у власності Г.К.Гурвича ще залишалася земельна ділянка розміром понад 20 десятин. Вона безпосередньо прилягала до Дослідного поля, якому він пропонував взяти її в оренду (але по 30-20 рублів за десятину в рік).

Після продажу ділянки Г.К. Гурвич вже не брав участь у роботі Товариства.

За непрямими даними, ділянка, що залишалася непроданою, перейшла у власність Поля тільки після смерті Г.К.Гурвича.

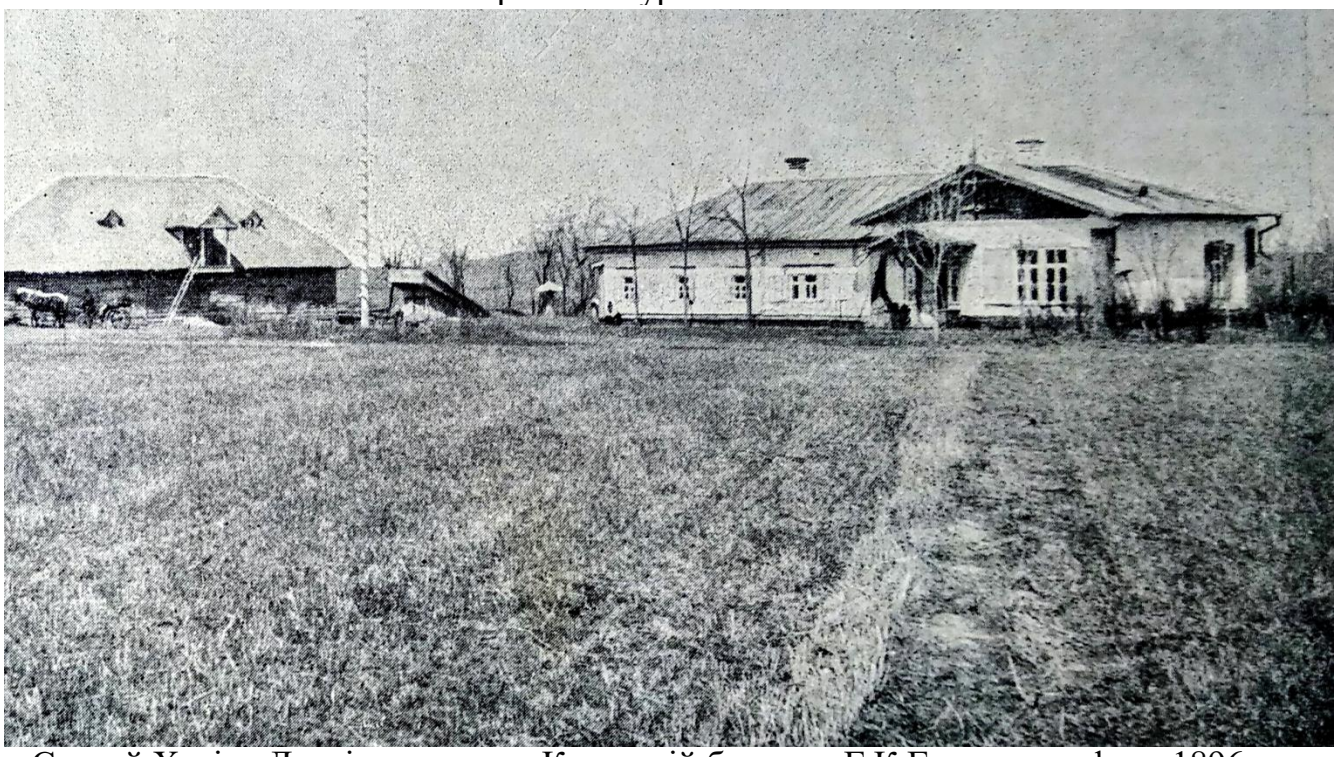

«Старий Хутір» Дослідного поля. Колишній будинок Г.К Гурвича на фото 1896 року

КВІ́ТКА Дмитро Костянтинович (1837 – 27.01.1909, Полтава) – громадський діяч, менеджер. Дійсний статський радник.

Родовід. Батько, Костянтин Андрійович, мав чин лише колезького асесора, був поміщиком Лубенського повіту Полтавської губернії. Дмитро мав ще 3-х братів і 3-х сестер (внесені в родословну книгу Полтавської губернії: частина 2, літера Д, стор. 527. Указ Герольдії про затвердження в дворянстві від 30.11.1850 р. № 9457). Дід - Андрій Федорович Квітка, (1774-1844), полковник, предводитель харківського дворянства, сенатор і таємний радник, *брат Григорія Квітки-Основ'яненка (який т.ч., доводився Д.К.Квітці двоюрідним дідом)*. Прадід – Федір Іванович Квітка (1745-1807) – полковий суддя Харківського слободского полку, колезький радник, Харківський повітовий предводитель дворянства. Прапрадід - Іван Григорович Квітка (?-1751), полковник Ізюмського слобідського козацького полку в 1743-1751 рр. Прапрапрадід – Григорій Семенович Квітка (1669-1734) – український козацький полковник, командир Харківського козацького полку. Прапрапрапрадід - Семен Опанасович Квітка – сотник Харківського козацького полку (1673), потім харківський полковий суддя. Прапрапрапрапрадід – Опанас Квітка, гадяцький полковник середини XVII сторіччя. Таким чином, Квітки осіли на Слобожанщині в другій половині XVII сторіччя (слобода Основа).

Військова кар'єра Д.К. Квітки. Блискуче закінчив Полтавський Петровський кадетський корпус у званні фельдфебеля (1854); направлений на навчання далі в Костянтинівський кадетський корпус у Санкт-Петербурзі, по закінченню якого отримав звання прапорщика і розпочав військову службу в Лейб-Гвардії Павловському полку (1858). Закінчив Михайлівську артилерійську академію (1860), продовжив військову службу, і з 1861 р. переведений в Лейб-Гвардії Кінну Артилерію Санкт-Петербурзького, а до 1863 р. служив у Київського арсеналі.

Громадська і менеджерська діяльність Д.К. Квітки. Не дивлячись на блискучий початок кар'єри, у 1863 році залишив військову службу, вийшов у відставку й зайнявся громадською діяльністю. Мешкав на Полтавщині. Багаторазово обирався губернським гласним. У 1871-1877 рр. – член Полтавської губернської земської управи; від 1878 – голова Лубенської земської управи. У Полтаві жив по вул. Олександрівській. У 1883–1905 та 1907-1909 рр. очолював Полтавське відділення Селянського кредитного банку, водночас від 1885 – Дворянського банку. Відіграв важливу роль у проведенні Роменско-Кременчуцької дороги. Віце-президент (1882–1887), президент (1887–1906) Полтавського сільськогосподарського товариства, редактор його журналу «Хуторянин» (1896–1906). Ініціював відкриття в Полтавській губернії низки шкіл: садівництва, городництва, тютюнництва, хмелярства та лікарських рослин, бджільництва; сприяв організації мережі метеорологічних спостережних пунктів. Брав участь у створенні Полтавського дослідного поля (нині Полтавський інститут агропромислового виробництва НААНУ); 1895 був фундатором та попечителем Полтавської школи садівництва і городництва (нині Аграрно-економічний коледж Полтавської аграрної академії). Започаткував газету «Русская правда» (1906). Власним коштом видав переклад монографії д-ра Гамберґа «О влиянии лесов на климат Швеции» (Полтава, 1894). Організував збір коштів для встановлення пам’ятника на могилі Тараса Шевченка. Ім’ям Квітки в 1995 році названо провулок у Полтаві (на колишніх землях «Садівництва». Дружина – Марія Григорівна. На її ім'я станом на 1896 рік зареєстрована дача на *Павленках біля Дослідного Поля* (вул. Шведська №84), яким опікувався її чоловік. Відома меценатством.

ХІТРОВО Лев Аркадійович (1848–1926) – статистик, агроном, белетрист (псевдоніми: Андрей Мирославич; Л.Хмарин, Эдухан Прогорэлли). Його оповідання «Рассказы хуторянина. Дєд» описує життя на хуторі біля Павленків. У Полтаві був відомий сатиричними віршами.

Народився у м. Курську, в родині дворянина Аркадія Васильовича Хітрово – представника давнього (з XIV ст.) дворянського роду монголо-татарського походження.

Магістр сільського господарства (диплом у 1874 р. виданий Харківським університетом). Під час навчання в університеті примикав до народницького руху.

← *Фото 1903 року.*

Із другої половини 1870-х років – у Полтаві. Працював у довідковому бюро при Полтавському товаристві сільського господарства (ПТСГ); був секретарем ПТСГ (12.1883-12.1885), директором музею продуктів сільського господарства та харчової промисловості Полтавської губернії при ПТСГ. У 1884–1885 роках вів метеорологічні спостереження на метеостанції в Рибцях, що в маєтку Є.Милорадович. У 1885 р. отримав дозвіл на видавництво газети «Хуторянин». Почесний член ПТСГ. У 1886- 1893 рр. працював оцінщиком у полтавському банку, очолюваному Д.К. Квіткою.

У 1874 році в Москві взяв шлюб із Надією Миколаївною Леонтьєвою (1855-1932, в заміжжі – Хітрово), уродженкою Пензенської губернії. У кінці 1870-х подружжя купило хутір на Дальніх Павленках, який раніше належав дворянам Глоба-Михайленко. Власність записана на ім'я дружини. У 1886 році продали 1,25 десятин, а в 1893 р. – ще 45 десятин землі й хутір із вишневим садком земству – для Полтавського дослідного поля (пізніше хутір Хітрово стали називати «Новим Хутором Дослідного поля» – *див. їхній будинок на фото нижче*), та виїхали до Москви. У подальшому займався літературною діяльністю; працював у Московському відділенні Селянського поземельного банку. Вів переписку з віце-президентом ПТСГ О.О.Ізмаїльським та братами Буніними, з якими познайомився під час роботи в Полтаві. Похоронений на Семенівському кладовищі в Москві.

Публікації, фото, документи зберігаються в іменних архівах:
***Хітрово Лев Аркадиевич** (1848–1926). **РГАЛИ**, ф. 1117, оп. 1, ед. хр. 66. **РГБ**, ф. 575, 1870-1926.*

Діти *подружжя Хітрово*, що народилися під час проживання на хуторі під Полтавою: Таїсія Хітрово (1883-1967, письменниця, перекладачка, інженерка-гідромеліораторка, працівниця Держплану), Інна Клевенська (1876-?), Олександра Волкова (1878-1970), Зінаїда Шатова (1880-1951), Тетяна Хітрово (1890-1980).

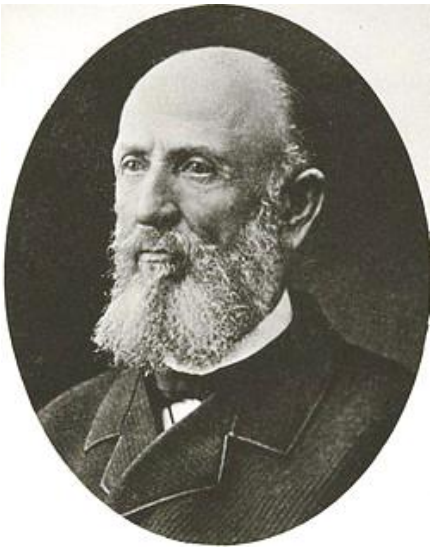

ПОЛОНСЬКИЙ Андрій Іванович (?-1884) – дворянин, поміщик. Мав маєток у передмісті Павленки. На час укладання планів маєтків у 1858 р. – штабс-капітан, у 1868 р. – підполковник. Закінчив 1-й Московський Кадетський корпус. Вихователь у Петровському Полтавському кадетському корпусі (ПКК) з 1848 по 1883 рік, вийшов у відставку в чині дійсного статського радника.

Дружина – Анна Вікентіївна, сини – Гаврило, Ераст, Северіан. Полонський Ераст Андрійович (1856-?), генерал-лейтенант артилерії, випускник ПКК 1873 р. Після революції 1917 р. – на еміграції в Югославії.

http://histpol.pl.ua/ru/lichnosti/alfavitnyj-ukazatel/lichnosti-p?id=7816

ТУРЖАНСЬКІ – власники садиби за сучасною адресою: вул. Покровська, 38.

Туржанський Олександр (Й)Осипович – викладач географії і репетитор Полтавського Петровського кадетського корпусу та військової гімназії з 1843 по 1875 рік, коли вийшов у відставку. Підполковник. Випускник 1-го Московського кадетського корпусу. Власник садиби, яку успадкував його син.

Інформації про час набуття власності на садибу ми не маємо. Одна із версій: можливо, придбана *у Полонського Андрія Івановича* .

Туржанський Олександр Олександрович (1851-1912) – син О.Й.Туржанського. В 1868 р. закінчив Петровську Полтавську військову гімназію, але в військову службу не пішов, а поступив чиновником у телеграфне відомство. Займав посаду в полтавському почтово-телеграфному окрузі. З 1898 року працював у Смоленську в чині статського радника, де й помер та похований. Дружина Євгенія – дитяча письменниця.

Маєток на Павленках, по вул. Покровській, у Туржанських придбав «купецький син» О.Ф. Шоффе.

О.О. Туржанський мав трьох синів:

- Туржанський Павло Олександрович (1888-1944) - морський льотчик, лейтенант, кавалер Ордену Святого Георгія 4-го ступеня; у 1920 р. емігрував.
- Туржанський Олександр Олександрович (1898-1982) - генерал-майор авіації, двічі репресований;
- Туржанський Борис Олександрович (1900-1948) - радянський льотчик, перший Герой Радянського Союзу за бойові заслуги (Зірка Героя № 12), полковник.

За матеріалами сайту Б.Ю. Тристанова
http://histpol.pl.ua/ru/lichnosti/alfavitnyj-ukazatel/lichnosti-t?id=5496

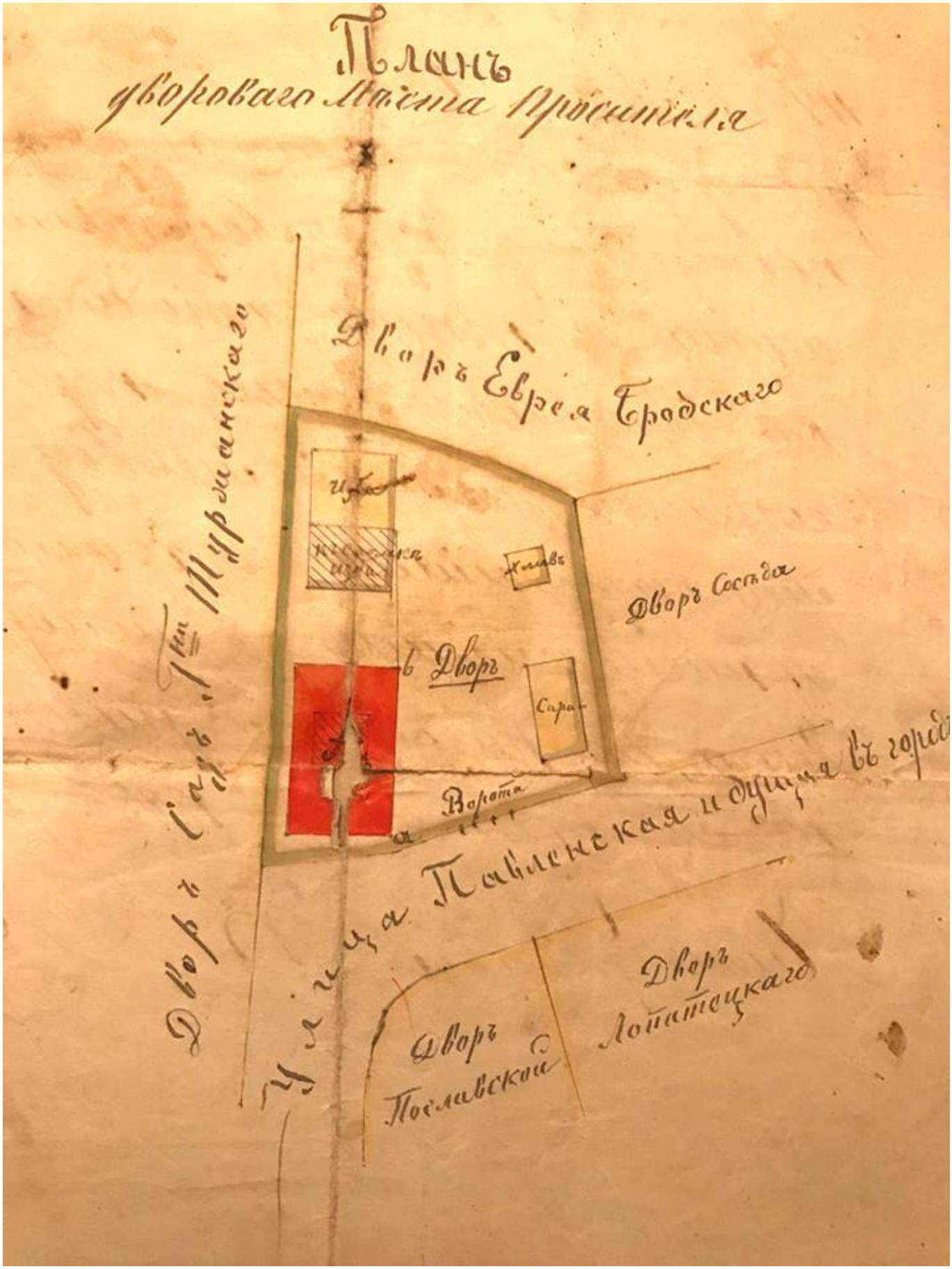

План частини вул. Покровської (тоді – Павленської), на якому показана північна частина межі садиби (двору і саду) Туржанського (надав А.В. Козерод).

ШОФФЕ Олександр Федорович – «купецький син», володів з кінця 1880-х до початку 1900-х цим маєтком, який придбав у родини Туржанських і продав П. фон Гарнієру (після 1902 року). Його син Олександр – адвокат, убитий у 1919 р.

БОЖКО – родина землевласників і підприємців із Павленків.

Божко Влас Савович (Власій Савин), заможний козак, член Павленківської козацької громади, староста Покровської церкви на Павленках у 1885-1912 роках. За багаторічну службу Указом імператора в 1903 р. отримав звання «почесний потомственний громадянин». Похоронений на погості кам'яної Покровської церкви у склепі, який було знищено в кінці 1930-х рр. Батько П.В. Божка, дід Ф.П. Божка.

Божко Петро Власович – потомственний почесний громадянин. За довідником 1915 року на Дальніх Павленках мав напів-вальцювальний млин із двигуном внутрішнього згорання та цегельний завод із гофманівською піччю, а також біля 1500 гектарів землі неподалік від Полтави і 2 будинки в Полтаві. Зокрема, він володів землею в тодішньому селі Дальні Павленки праворуч віл сучасної вулиці Зіньківської (на відрізку від вул. Дослідної – до вул. Яківчанської). Тут він заснував поселення, яке отримало назву «Хутір Божка», а в 1920-1930-х роках, внаслідок садибної й барачної забудови – «Божківське селище». Помер у 1918 році.

Божко Федір Петрович (1873 р.н.), син П.В. Божка. Народився в м. Полтаві, проживав у власному будинку за адресою: вул. Зіньківська №8. Отримав від батька частину земельної та іншої власності поблизу Полтави. У 1919 році відступив із денікінською армією і до 1922 р. жив у Таврії. В 1922 р. повернувся в Полтаву. Був заарештований і засуджений Особливою нарадою при Колегії ОДПУ 3 вересня 1929 року за ст. 58-10 КК РРФСР до 3 років заслання. Його подальшу долю вияснити не вдалося. Реабілітований Полтавською обласною прокуратурою 17 листопада 1994 р.

Прізвище козаків Божко із Павленків трапляється ще в документах XVIII століття. Трапляється тут це прізвище і в XIX – XXI століттях.

ПОСТАВНІ – павленківські родини.

Представники козацьких родин із цим прізвищем досить часто згадуються на Павленках у кінці XIX – початку XX століття.

Павленківський козак *Григорій Іоаннович Поставний* названий у 1912 році старостою Покровської церкви. У тому ж році зазначено, що в його будинку на вулиці Покровській знаходилась безкоштовна бібліотека – читальня Свято-Макарівського братства. Володіли садибами (вул. Покровська, 67 і Шведська, 13).

Козак *Опанас (Афанасій) Іванович Поставний* у 1902-1905 роках був попечителем Павленківського земського початкового училища.

Поставний Іван Григорович у 1921 році був одним із фундаторів української православної громади Покровської церкви міста Полтави на Павленках, членом Великої парафіяльної ради цієї церкви. У своїх зізнаннях К.Товкач називає І.Г.Поставного «націоналістом гетьманської орієнтації» і противником автокефалії. Жив на Павленках по вулиці Покровській №67. До революції мав 37 десятин землі.

Будинки на Покровській №67 були конфісковані (він є в списках про позбавлення виборчих прав у 1927 р.). У роки німецької окупації і в перші роки після неї в цьому будинку розташовувалася початкова школа, пізніше – дитячий садок. На початку XXI століття будинок, практично, перестав існувати як житловий.

У числі фундаторів павленківської православної громади також вказаний *Поставний Яків Опанасович* (42 роки, жив на вулиці Зіньківській).

ФОН-ГАРНІЄР Павло Антонович

(власник маєтку на Павленках, лікар за фахом, гласний міської думи Полтави. У 2016 – 2023 роках його іменем була названа вулиця «Графа фон Гарнієра»)

Народився П.А. Фон-Гарнієр 1(13) грудня 1864 року в місті Катеринославі Російської імперії (тепер – місто Дніпро). У різних документах прізвище його і його рідних писалося з деякими відмінностями: Гарньє, Гарньєр, Гарнієр. У дореволюційних друкованих джерелах [1] прізвище писалося повністю як «фон-Гарнієр» чи «Фон-Гарнієр» (за його автографом – Paul von-Garnier), а в довідниках Полтави початку XX століття розпочиналося на букву «Ф».

Про батька П.А. Фон-Гарнієра – Антона Амандовича Фон-Гарнієра, відомо з «Формулярного списку про службу» від 1883 р. [14]. Згідно цього документа, Антон Амандович Фон-Гарнієр народився в 1830 році (за іншими даними – в 1828), походив із іноземних дворян римо-католиків (підданих Прусського королівства). За традицією, в Російській імперії дворянство європейських монархій визнавалося і зберігалося за їхніми носіями. Але у родословних книгах дворян Катеринославської й Чернігівської губерній цього роду немає. Це означає, що по батьківській лінії рід не мав маєтків (земельних дач), і його слід віднести до служивого дворянства.

Проведені генеалогічні розвідки (за різними джерелами) свідчать, що уродженець невеликого поселення Langendorf у Верхній Сілезії, яке входило в кінці XVIII століття до складу королівства Пруссія (зараз – на території Польщі: село Wielowieś в Сілезькому воєводстві) – Аманд фон Гарнієр (Amand von Garnier, 1795-†1861) – батько Антона Фон-Гарнієра (і дід П.А. Фон-Гарнієра), у першій половині 1830-х років виїхав із Сілезії в Росію разом із родиною (синами Антоном і Ніколаєм). Спочатку він був на службі у князів Кочубеїв у Диканьці неподалік від Полтави, а потім управителем маєтку великого князя Михайла Миколайовича в селі Грушівка (Скадовський район Херсонської області), де очевидно й помер [17].

Графського титулу в цієї лінії Гарнієрів не було (не підтверджується жодним із джерел). У Верхній Сілезії відома родина фон Гарньє-Турава, яка з 1841 р. отримала титул графів. Та Аманд Фон-Гарнієр до цієї лінії не належав (це його далекий родич по іншій лінії). Дворяни *von* Garnier є в списку прусського дворянства, але без графського титулу (один із них – німецький генерал-кавалерист часів Першої світової війни – Отто фон Гарнієр, якого в Полтаві дехто безпідставно асоціював із П.А. Фон-Гарнієром).

Внучка П.А. Фон-Гарнієра Вікторія Олександрівна в мемуарах указала, що предки її діда походили з міста Безансон у Франції [5]. Цей родинний переказ, в цілому, підтверджується: предки Гарнієрів (Гарньє) орієнтовно до початку XVIII століття жили у Франції (перший відомий предок – Жан-Батіст *де* Гарньє, 1650-1729). Одна із ліній родини, як вже було вказано, переселилася в Сілезію. Засновником цієї лінії був дід Антона Фон-Гарнієра (прадід Павла Антоновича Фон-Гарнієра) – Антон Андреас Йозеф Валентін фон Гарнієр (1754-1837, Langendorf).

Прізвище Фон-Гарнієр в джерелах XIX - початку XX століть трапляється і в Україні, у т.ч. серед лікарів. Це – потомки Аманда Фон-Гарнієра.

Освіту Антон Фон-Гарнієр отримав у Катеринославській губернській гімназії в 1846 році. У 1857 році прийняв російське підданство в Павлоградському земському суді Катеринославської губернії. У 1857 р. вступив у перший шлюб. У 1862 році

наказом міністра фінансів Російської імперії призначений старшим ревізором Акцизного управління в Катеринославі. Аналогічну посаду він посідав і в Чернігові, куди, очевидно, переїхав у кінці 1860-х, взявши другий шлюб. Станом на 1883 рік мав чин колезького асесора (присвоєний за вислугу років у 1881 році), що орієнтовно відповідає військовому званню капітана чи майора. На 1883 рік в сумі отримував 1000 рублів окладу й 1400 рублів інших прибутків за рік. Зважаючи на чисельність родини, за таким доходом її не можна віднести до багатої, швидше – типової для чиновника середньої ланки.

У 1876 році за добросовісну службу був нагороджений орденом Святого Станіслава III-го ступеня. Такий чин та нагорода давали право і на особисте дворянство. Помер А.А. Фон-Гарнієр на початку XX століття (1910?) в Чернігові.

Антон Фон-Гарнієр у першому шлюбі (1857 р.) з Александріною Ловат мав трьох дітей: Дмитра (1860), Миколу (1862) і Павла (1864, народився в Катеринославі). Їхня мати була православною, як і всі діти від першого шлюбу. Швидше за все, мати померла в кінці 1860-х років. Отже, П.А. Фон-Гарнієр, не дивлячись на етнічне німецьке походження батька, був православним, а значить за тогочасними правилами міг вважатися росіянином (про що й читаємо в біографічній згадці про нього в емігрантських джерелах).

Від другого шлюбу з прусською підданою лютеранського віросповідання Амалією Мартинівною мав теж трьох синів: Аманда (1871-1934), Гуго або Георгія (1872-), Антона (1875-) і доньку Вікторію (1882-). Як і чоловік, друга дружина після шлюбу і діти від неї були записані в римсько-католицьке віросповідання. Всі сини записані дворянами (отже, дворянство Фон-Гарнієрів було спадковим).

Відомо, що обох старших братів П.А. Фон-Гарнієра арештовували за революційну діяльність. Дмитро Антонович навіть не встиг через це закінчити навчання в чернігівській гімназії й у 1879 році був висланий на поселення в Архангельську губернію, а пізніше в Пензу. Микола Антонович у 1883 році вступив на медичний факультет Київського університету, в 1884 році брав участь у студентських заворушеннях, був заарештований. Але очевидно, закінчив університет і працював за фахом, оскільки в 1914 році мобілізований до армії як лікар-дерматолог. Відомий революціонер, а потім – чекіст Олександр Миколайович Гарнієр (1896-1921) – його син. До 2016 року іменем останнього була названа вулиця в містечку Корюківка на Чернігівщині.

Але повернемося до біографії Павла Антоновича Фон-Гарнієра. Очевидно він, як і брат Микола, закінчив гімназію в Чернігові і вступив на медичний факультет, але Харківського університету. Студентські роки давалися Павлові нелегко. Навчаючись, ще мусив і працювати, проте грошей все одно не вистачало. Часом цілий день доводилося перебиватися шматком хліба та пучком редиски – писав він онуці Вікторії в 1942 році [5].

Перебуваючи в еміграції, Павло Антонович розповідав архімандриту Рильського монастиря Климентові, що будучи ще студентом, брав участь у рятувальній операції людей з поїзда, в якому перебувала й царська сім'я – імператор Олександр III і його син, майбутній імператор Микола II. Поїзд зазнав аварії південніше Харкова в 1888 році, біля станції Борки (нинішнього села Першотравневе Зміївського району) [16]. Із цього повідомлення попередні біографи П.А. Фон-Гарнієра роблять висновок про

протекцію Миколи II лікареві, який допоміг царській родині. Але джерел підтвердження самого факту і міркування про протекцію ми не знайшли.

У 1891 році П.А. Фон-Гарнієр закінчив університет і отримав диплом лікаря. Відповідно до випусків «Російського медичного списку» на 1895, 1897, 1900 і 1902 роки, після закінчення навчання принаймні до 1902 року працює молодшим лікарем 212-го Бахчисарайського резервного піхотного батальйону (місце його проживання – Сімферополь). У 1900 році на цій посаді переведений в чин надвірного радника.

На початку 1890-х Павло Антонович одружується з Євдокією Миколаївною (уродженою Ушаковою), із родини купця й землевласника. У Сімферополі ж народжуються їхні доньки – Нонна (1893-1971) і Муза Фон-Гарнієр (1898-1974).

На початку 1900-х років Євдокія Миколаївна отримує спадок від батька – готівкою, а також землі на Донбасі, які родина здавала в оренду для видобутку вугілля (акціонерному товариству Костянтинівських залізопрокатних заводів). В 1916 році родина Фон-Гарнієрів відсудила в цих орендарів понад 43 000 рублів неустойки по договору (щоправда, вже після смерті Євдокії Миколаївни).

Орієнтовно в 1903-1904 році переїжджають у Полтаву, де за гроші дружини купують садибу на Павленках площею 5 га (нині – вул. Покровська №38). Після переїзду в Полтаву лікарської практики він не мав, а займався цим помістям. Нарис про відомі нам сторінки історії цієї садиби та гіпотези щодо неї подаються окремо.

Стрімко, як для новоприбулого, змінюється і його соціальний статус. Вже в 1905 році П.А. Фон-Гарнієр – гласний Полтавської міської думи на наступні 4 роки (пізніше переобирається ще на один термін, до 1913 р.). Був членом санітарної ради при міській управі, та членом Товариства любителів мисливства (майже відразу по приїзду); не тільки любителем пополювати, але й інших радощів життя. Він був досить відомою особистістю на Павленках до Першої світової війни. Місцеві жителі називали його «барином» і навіть дещо демонізували. Згадують також його німецьку скрупульозність у побуті, організації й охороні помістя. Садиба, навіть у сучасному вигляді, виглядає як місце для комфортного родинного проживання.

Але спокійний період життя закінчився з початком Першої світової війни. Ми не знаємо точно обставин, через які П. Фон-Гарнієр опинився в діючій армії. Можливо відіграло роль німецьке етнічне походження, й слід було доводити російський патріотизм; можливо – робота військовим лікарем на початку кар'єри. Як і не знаємо деталей цієї служби, яка тривала з 1914 до 1918 року.

Дружина П. Фон-Гарнієра в 1914 році, як підтверджено документально, купує по вулиці Олександрівській будинок у К.О.Невіандта (в якому зараз розташовується міський відділ Державної реєстрації актів цивільного стану, вул. Соборності №8). Невдовзі здоров'я Євдокії Миколаївни погіршується і вона помирає в 1916 році. Павло Антонович в тому ж році ще раз одружився (ми не маємо інформації про другу дружину; знаємо тільки її ініціали: Н.С. Фон-Гарнієр).

У 1919 чи 1920 р. його будинки конфісковано більшовицькою владою (нині в його колишньому помісті по вул. Покровська №38 розташований Полтавський обласний центр технічної творчості учнівської молоді). Коли з кінця липня 1919 року Полтаву зайняла біла гвардія, П. Фон-Гарнієр вступає до її рядів, як лікар (служив у чині статського радника). При відступі білогвардійців із Полтави в кінці осені цього ж року він назавжди залишає місто, забравши з собою доньок, які також служили в армії Денікіна медсестрами на Північному Кавказі. Восени 1920 року він захворів тифом і був евакуйований до Константинополя.

Доньки ж біля двох років перебували в Криму (Сімферополі), де, очевидно, в них залишалися родичі по материнській лінії, а в 1922 році повертаються в Полтаву, жили по вул. Покровській (Войкова) №33. У цьому будинку донька Нонна з чоловіком А.Савицьким і прийомним сином Іваном прожили до вересня 1943 року. У 1938-1941 роках медсестра Нонна Савицька була два рази під арештом, у т.ч. за переписку з батьком-емігрантом [7, 12, 13]. Після війни родина Савицьких жила в місті Дрогобич, де й закінчився їхній життєвий шлях.

Друга донька П.А. Фон-Гарнієра – Муза Павлівна (1898-1974), теж медсестра, вийшла заміж за сина колишнього полтавського чиновника, етнічного німця – Олександра Міц, і прожила в його домі по вул. Покровській №53 до кінця життя (за виключенням 1942-1945 років, коли родина була вивезена до Німеччини) [5]. Родина Міц мала двох доньок – Вікторію (1928-2011) і Вероніку (1932-2013). Вероніка працювала в магазині на Садівництві, а Вікторія – лаборанткою в педінституті.

Правнучка П.А. Фон-Гарнієра і донька Вікторії Міц – Олена Сергіївна Рагуліна, заслужена працівниця культури України, художня керівниця Полтавського центру палацу дитячої та юнацької творчості (спортивно-танцювального центру «Акцент») зберігає родинні фото і документи. Ми їй щиро вдячні за люб'язно надану можливість ознайомитися з цими документами.

Та завершимо розповідь про Павла Антоновича Фон-Гарнієра після евакуації із Новоросійська (за іншими даними – з Криму [3]) в Константинополь у 1920 році. Він певний час перебував у таборі в Галліполі, потім перебрався до Болгарії й станом на осінь 1925 року числився в складі Алєксєєвского артилерійського дивізіону під керівництвом генерала М.М.Зінкевича. Із 1932 року оселився в Рильському православному монастирі, й працював там лікарем [2]. Остання інформація від нього отримана родичами в 1944 році (коли він вже перебував на покої, у віці 80 років). Із його листів і листівок можемо судити про нього, як людину скрупульозну, з багатою складною мовою, яка отримує задоволення від нових досить скромних умов життя і продовжує в міру сил працювати. Після 1943 року в монастирі працював вже інший лікар із білоемігрантів. Як відомо, у вересні 1944 року в Болгарію увійшла радянська армія. Монастир діяв до початку 1960-х років, а потім на деякий час був закритий. Наш запит до канцелярії Рильського монастиря щодо долі П.А. Фон-Гарнієра з вересня 1944 року залишився без відповіді. Тому ми поки що не знаємо, де й коли він помер і похоронений.

Отже, життя Павла Антоновича Фон-Гарнієра поділялося на ряд чітко виражених відрізків: 1) раннє дитинство у Катеринославі з матір'ю; 2) шкільне дитинство в сім'ї батька й мачухи в Чернігові; 3) студентська юність у Харкові; 4) початок медичної кар'єри в Таврійській губернії (Криму); 5) цивільне життя «барина» й гласного думи в Полтаві до 1914 року; 6) військового лікаря царської армії у роки Першої світової війни, повернення у її кінці до Полтави; 7) у Військових силах півдня Росії (денікінській армії) в 1919-1920 роках; 8) життя в еміграції з 1920 року.

У 2016 році вулиця Менжинського була перейменована на вулицю Графа фон Гарнієра (у числі 108 інших назв вулиць) [8]. Таке рішення, зумовило негативну реакцію від товариства «Просвіта» [4], та від відомого історика В.Я. Ревегука [10]. Згідно розпорядження міськвиконкому, назва вулиці має бути змінена в 2023 р. (оскільки ця особа не відповідає вимогам законодавства для назви вулиці на його честь).

Джерела:

1. Алфавитный указатель к Справочным книжкам и Адрес-календарям Полтавской губернии. «Ф». - *Фон-Гарниер Павел Антонов.: 1907 – пол. 23, 24, 107; 1908 – пол. 26, 90, 119; 1909 – пол. 26; 1910 – пол. 34* // http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=11700
2. Белоэмигранты в Болгарии. Воспоминания / Под ред. В.В.Чумаченко, П.В.Чумаченко, С.А.Рожкова. М.: Новые печатные технологии; Синержи, 2013. 794 с. (С. 313 – о П.А. фон-Гарниере) https://elan-kazak.org/sites/default/files/IMAGES/ARHIV/emigrant/chumachenko-/chumachenko-.pdf
3. Волков С.В. База участников белого движения. С.91(Гарниер Павел Антонович) // http://swolkov.org/2_baza_beloe_dvizhenie/pdf/Uchastniki_Belogo_dvizhenia_v_Rossii_04-G.pdf
4. Грицун Роман. «Ляп декомунізаторів». У Полтаві одну з вулиць назвали в честь російського білогвардійця. 26.05.2016 // https://tribuna.pl.ua/news/lyap-dekomunizatoriv-u-poltavi-odnu-z-vulits-nazvali-v-chest-rosijskogo-bilogvardijtsya/
5. Миц Виктория Александровна. Был у него когда-то край родной // Дорога длиною в жизнь. Часть 1. [Немецкая евангелическо-лютеранская община города Полтавы]. – Полтава, 2004. С.17-27.
6. Павленки (Історичний район Полтави) https://www.facebook.com/groups/193759971716837/?ref=bookmarks (теги: Покровська і Гарнієра вулиці).
7. Передерій Л. Лікар фон Гарнієр, якому належало кілька будинків у Полтаві, був вигнанцем і помер у монастирі в Болгарії // Вечірня Полтава. 2016. 20 квітня. - С. 10-11.
8. Про перейменування топонімічних назв, демонтаж меморіальних дощок та зображень комуністичної символіки у місті Полтаві. Розпорядження голови Полтавської обласної державної адміністрації 20.05.2016 № 207 // http://www.adm-pl.gov.ua/sites/default/files/207-2016.pdf
9. Петиція№93 про перейменування вулиці Жовтневої вулицю графа Фон-Гарнієра у м. Полтава. Окара Михайло Йосипович. Опублікована 21.04.2016 р.https://old.petition.rada-poltava.gov.ua/petition/view?id=113
10. Ревегук Віктор. Декомунізація по-полтавському: імена героїв радянського тоталітаризму змінили героями царської Росії (роздуми краєзнавця - історика) // Інтернет-видання «Полтавщина», 26 вересня 2016 року. https://poltava.to/news/40165/
11. Розум Олександр. 20 апреля 2016 г.https://www.facebook.com/groups/119182775138989/search/?query=%D0%93%D0%B0%D1%80%D0%BD%D1%96%D1%94%D1%80&epa=SEARCH_BOX
12. Сезин Сергей Юрьевич. Дочь генерала (о Н.П.Савицкой, урожденной фон-Гарниер) // http://samlib.ru/s/sezin_s_j/dochgenerala.shtml
13. Справа №5767 УГБ Полтавського УНКВС за звинуваченням Савицької Нонни Павлівни в злочині, передбаченому ст. 54, пункт 10 КК УРСР. 1938-1939 рр.
14. Формулярный список о службе старшего ревизора управления акцизными сборами Черниговской губернии коллежского асессора Антона Амандовича Фон-Гарниера, 7 августа 1883 года (Особистий архів О.С.Рагуліної).
15. Фон-Гарнієра А.П. садиба. https://www.facebook.com/search/posts/?q=%D0%9E%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0%20%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%BE&epa=SERP_TAB
16. Холодюк Анатолий Григорьевич. Болгарский архимандрит Климент Рильский // https://proza.ru/2018/03/03/1869.
17. Genealogisches Handbuch der adeligen Häuser. Adeligen Häuser B Band VII. 1965. S. 75, 79, 81-82.

П.А. Фон-Гарнієр на садибі в Павленках, 1910-ті роки (із особистого архіву О.М. Петренка),
див. с. 158.

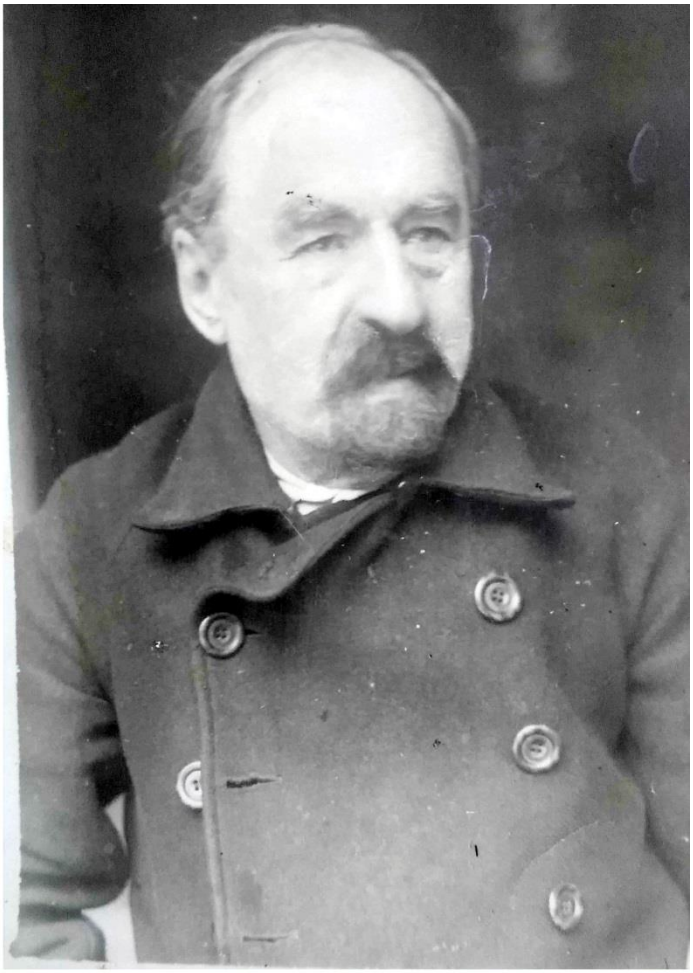

1. П.А. Фон-Гарнієр у 1890-х роках (із особистого архіву О.С. Рагуліної).
2. П.А. Фон-Гарнієр у 1934 році в Болгарії (із особистого архіву О.С. Рагуліної).
3. П.А. Фон-Гарнієр в офіцерській формі (сидить ліворуч) із родиною і друзями в 1914-1915 рр.

ЗАНЬКОВСЬКИЙ Сергій Степанович (1859 – після 1923?) – полтавський міський голова в 1913-1917 роках.

Заньковські — український старшинський козацький, пізніше дворянський рід, занесений до книги дворян Полтавської губернії. Його батько, С.І. Заньковський, у 1850-х роках був викладачем математики Полтавського кадетського корпусу. Родовий маєток – у с.Жуки Глобинської громади. У 1878 році С.С. Заньковський закінчив Кременчуцьке реальне училище, пізніше – Костянтинівське військове училище. Служив в армії; у 1906 році вийшов у відставку з чином підполковника. У 1910 році був одноголосно обраний членом полтавської міської управи, а з лютого 1913 року – полтавським міським головою. В адресах-календарях цього часу його адреса вказується по вулиці Шевченка. Після відставки жив на Павленках (в будинку, розібраному в 1980-х; зараз ан імсці великої садиби будинки по вул. Рєпіна 6, 4, 2 і далі вниз до Бабичового яру). Під час громадянської війни воював у попередньому чині на боці білої армії; був узятий в полон червоною армією. З 1920 до 1923 року перебував на особливому обліку в Полтавському ДПУ (*адреса проживання - Бабичівський №36, тепер – вул. Гнєдича №8)*. Подальша доля С.С. Заньковського нам невідома.

Очевидно, і будинок і дача були конфісковані.Тому родину Заньковських пустив у свій старий будинок за вказаною вище адресою сусід – садівник Мирон Бойко. Станом на 1930-й рік вказаний ←будинок вже був у власності родини Заньковських (за домовою книгою – Зіньковських). Заньковська Маруся Іванівна (1860 р.н.) – очевидно, вдова С.С.Заньковського; у віці 70 років змушена була жити на поденні заробітки та допомогу невістки. Заньковський Сергій Сергійович (1887 р.н.), очевидно, син (теж заробляв поденними роботами та був на утриманні дружини). Станом на 1927 р. всі вони, і Заньковський Л.С., були позбавлені виборчих прав. Заньковська Марія Степанівна (1884 р.н.) проживала в цьому будинку ще в другій половині 1940-х років. На той час склад мешканців будинку, порівняно з 1930-м роком, корінним чином змінився.

За тією ж адресою станом на 1920 рік жив і колишній службовець Полтавської повітової управи Соболевський Н.С., який служив і при денікінцях, пішов із ними, але потім повернувся в Полтаву. А в 1930-му році тут була прописана родина, позбавлена виборчих прав у 1923 році (як торговці).

ГЕНБАЧОВ (Генбачёв, Ґембачів) Володимир Йосипович (1872-1957) – генерал російської й української армій, родина якого мешкала в історичному кутку Полтави – Бабичівці (у 1910-1930-х роках).

Закінчив Петровський кадетський корпус у Полтаві (1890), Олександрівське військове училище (1892), Миколаївську академію Генерального штабу (1903). З 1890 по 1920 рік перебував на військовій службі (переважно, на штабних і викладацьких посадах). Останні посади в російській армії: командир стрілецького полку; начальник відділу штабу 4-ї армії, генерал-майор (з 15.10.1917).

Після проголошення Української Держави в 1918 р. у званні генерал-хорунжого служив в армії гетьмана Скоропадського – до кінця його правління: начальник штабу Полтавського губернського коменданта; начальник штабу 6-го корпусу в Полтаві. Після приходу до влади Директорії в Полтаві у грудні 1918 р. деякий час перебував під домашнім арештом.

У січні-листопаді 1919 р. Володимир Ґембачів – генерал-чотар в армії Західноукраїнської Народної республіки (у травні-липні – командувач III-го та IV-го Галицьких корпусів; липні-листопаді – начальник тилу Галицької армії).

17 листопада 1919 р. в Одесі відбулося підписання договору між Галицькою армією та Збройними силами Півдня Росії (ЗСПР, денікінською Добровольчою армією), в результаті якого Українська Галицька армія переходила на бік Добровольчої армії. До її складу перейшов і генерал Генбачов. Після поразки ЗСПР з 1920 року – в еміграції: спочатку – в Константинополі, а з 1923 році – у Франції (жив у місті Орлеан, де працював у конторі хімічного заводу). Помер 08.01.1957 р., у віці 84 років; похоронений на Великому Орлеанському кладовищі.

ГЕНБАЧОВИ походили із козацької старшини Миргородського полку (Говтвянської сотні) XVII-XVIII століть на прізвище Генбач (Ґембач). З кінця XVIII століття – потомствені дворяни Полтавської губернії Російської імперії (чиновники й військові). Це гілка Мартина Івановича Генбача. Прізвище тоді ж русифіковане.

Батько – Йосип (Осип) Андрійович Генбачов не мав земельної власності, жив із доходів зі служби чиновника (колезький радник, поштмейстер у Хоролі). Зі значно молодшою від нього дружиною Емілією Федорівною (1849 р.н.) мали трьох синів – Володимира, Йосипа і Сергія (теж був офіцером царської армії), та дочку Єлизавету (працювала в бухгалтерії Полтавської губернської земської управи).

Дружина – Варвара Іванівна, до шлюбу з ним – Гурська, уроджена Петі (1870 р.н.). Подружжя мало дітей: Ірину (1901-?), Сергія (1903-1938), Олену (1912-1933?).

Маємо деякі відомості про родину Генбачових у 1919-1921 роках. Вона залишалася жити на Павленках, за адресою: ***Бабичівський провулок № 28*** (після перенумерації, швидше за все, ця садиба відповідала сучасній адресі: Желвакова №16. Але будинок, який там стоїть у наш час явно не кінця XIX – початку XX ст.).

Фото родини В.Й. Генбачова, Полтава, 1914 р. Зліва направо: дочка Ірина, Володимир Генбачов у папасі полковника, дочка Олена на руках у дружини - Варвари Іванівни Генбачової; вірогідно, мама В.Й. Генбачова - Емілія Федорівна. Фото й інформація до нього надані Б.Ю. Тристановим.

Звичайно, на родину більшовицька влада накладалися «повинності», й чинила репресії. Зокрема, в листопаді 1921 року "за належність до петлюрівської контрреволюційної організації" була заарештована 20-річна донька – Генбачова Ірина Володимирівна (фактично, взята в заручниці). Із невеликих фрагментів матеріалів допитів у ЧК видно, що вона народилася у 1901 р. в Петербурзі, на час перед арештом працювала у Полтаві діловодом, всіляко демонструвала лояльність ("сочувствіє к совєтской власті"). На той час вказано склад її родини: мати - Варвара Іванівна (51 рік), брат Сергій (18 років), бабуся Емілія Федорівна Генбачова (72 роки) – власниця будинку по Бабичівському провулкові.

Прізвище Ірини Генбачової в заміжжі – Долбіна.

Олена Генбачова зникла безвісти у Полтаві в 1933 році, повертаючись уночі з поїзда.

Генбачов Сергій Володимирович (1903 р.н., м. Орел), росіянин, із дворян, освіта незакінчена вища. Проживав у м. Полтава. Службовець установи. Заарештований 1 квітня 1938 р. Засуджений Особливою трійкою при УНКВС Полтавської області 28 вересня 1938 р. за ст. ст. 54-2, 54-11 КК УРСР до розстрілу з конфіскацією особистого майна. Вирок виконано 2 жовтня 1938 р. Реабілітований Військовим трибуналом Київського військового округу 9 квітня 1957 р.

Але в нього встигли народитися діти – потомки В.Й. Генбачова по чоловічій лінії.

Подальша доля інших членів родини Генбачових нам невідома.

ПОЛЯКОВИ – родина власників невеликого промислового підприємства (чавуноливарного й механічного заводу) по вулиці Зіньківській – попередника Турбомеханічного заводу (див. початок його історії, *с. 298*), та їхніх нащадків.

За довідником 1905 року вказано, що його власниця цього заводу – купчиха *Матель Єфраїмівна Полякова*. Пізніше її син *Веніамін (Бенціон) Олександрович Поляков* додав до заводу ще й завод і склад сільськогосподарських машин.

Цікаво, що крім номера телефону, про цих людей інформацію в довідкових виданнях Полтави немає.

Олександр Бенціонович Поляков (1899-1979) – внук і син власників підприємства, – займався астрономією. З 1915 р. – член Російського товариства любителів світознавства. У кінці 1910-х років був студентом фізико-математичного факультету Київського університету. В листопаді 1920 р. у Полтаві за його ініціативами відкрилася народна астрономічна обсерваторія. О.Поляков був призначений її завідувачем. При обсерваторії була створена бібліотека. Спостереження за Сонцем, планетами, зірками, метеорами в народній обсерваторії проводили учні, студенти, які захоплювалися астрономією, а також дорослі-аматори. Всі ці спостереження проводились у Полтаві за певною програмою та регулярно пересилалися в м. Петроград для обробки. На початку 1920-х років обсерваторія була ще й головною «службою часу» в місті: усі заклади звіряли час за її хронометром.

У 1923 році О.Поляков виїхав до Москви, де в 1925/1926 році закінчив Державний Астрономічний інститут імені П.К. Штейнберга Московського державного університету імені М.В. Ломоносова. Став одним із засновників Московського планетарію (відкритий 5 листопада 1929 р.), і багаторічним його лектором-астрономом. У 1946 р. при планетарії почалося будівництво Астрономічного майданчика, так званого "загальнодоступного міста неба". Був ініціатором створення об'єктів планетарію. Брав активну участь у розбудові планетаріїв в інших містах СРСР. Залишив про себе добру пам'ять.

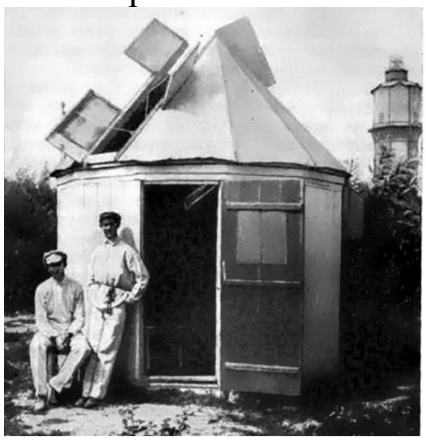

«Народна обсерваторія» біля Краєзнавчого музею Полтави, початок 1920-х рр. О.Б. Поляков.

Полякова Дебора Бенціонівна (Венеціанівна) – за радянської влади, в 1920 році була завідувачкою дошкільного підвідділу губернського відділу народної освіти, входила до його колегії. Доклала значних зусиль до організації дитячих ясел і садків, а також дитячих будинків на початку 1920-х років у Полтаві. На той час за сімейним станом – вдова. Очевидно як і молодший брат, виїхала з Полтави.

АЛТУЄВ Андрій Аврамович (1877-1954), **та його нащадки**

Народився 19 (31) серпня 1877 року в селі Шишаки Полтавської губернії, в родині з традиціями служіння православній церкві.

У 1894 р. закінчив Лубенське духовне училище, а в 1901 р. – повний курс Полтавської духовної семінарії (навчався на одному курсі з майбутнім істориком професором В.Пархоменком і майбутнім главою Директорії С.Петлюрою – до виключення останнього із семінарії).

По закінченню навчання 3 роки працював учителем земських шкіл у селах Бузова (1901-1902) і Федунка (1902-1903) Миргородського повіту, та в селі Снітин (1903-1904) Лубенського повіту Полтавській губернії.

Із 09.1904 року – псаломщик Спасо-Преображенського храму в селі Великі Кринки Кременчуцького повіту (тепер Глобинський р-н). Після вінчання в цьому храмі з Анною Миколаївною Орловою через півтора місяці (25.03.1905 р.) був рукопокладений у сан ієрея. Послідовно призначався настоятелем двох храмів Різдва Богородиці в тодішньому Золотоношському повіті Полтавської губернії (тепер – Чорнобаївського р-ну Черкаської області): селі Жовнино (1905-1907, й одночасно – законовчителем церковно-приходської школи), у та селі Лящівка (1907-1912, й одночасно законовчителем земської школи та церковної школи грамоти). У 1912-1923 рр. служив настоятелем Благовіщенського храму в с.Федунка Миргородського повіту (причому приблизно з цього часу проживав із родиною у передмісті Полтави – Павленках, де з 1914 року на ім'я дружини був куплений дерев'яний будинок і садиба на схилі по *вул. Покровській* на Павленках, у якому прожили з нею решту життя). У 1923-1931 рр. – настоятель Різдво-Богородичного храму в селі Яновщина, на батьківщині М.В. Гоголя (*тепер – село Гоголеве* Шишацького району). З 1928 року – в сані протоієрея. У 1929-1931 роках поєднував службу в цій церкві з обов'язками благочинного 4-го округу Полтавської єпархії. У 1931-1933 роках служив у Георгіївському храмі села Байрак (тепер – Диканського району). Коли храм був закритий комуністичною владою, то з 1933 по 1941 рік залишився без роботи, займався підсобним домашнім господарством у родинній садибі на Павленках. Як згадують старожили, здійснював церковні таїнства (хрещення тощо). Дружина (матушка Анна) працювала фельдшером у школах, а діти вже самостійно заробляли на життя.

У роки німецької окупації була відновлена діяльність церков. Протоієрей Андрій Алтуєв з 03 грудня 1941 року призначений настоятелем Макаріївського храму міста Полтави, який належав тоді до Автономної православної церкви з центром у Почаєві. Був викладачем 8-місячних Богословських курсів, що відкрилися при єпархіальному управлінні (по вул. Шевченка №4). А за декілька днів до закінчення німецької окупації, з 16 вересня 1943 року призначений настоятелем Свято-Преображенського кафедрального собору і міським благочинним Полтави. Виконував ці обов'язки до 25 січня 1945 року, коли був виведений за штат у зв'язку з хворобою. Але він ще час від часу виконував пастирські обов'язки в Полтавському Хрестовоздвиженському жіночому монастирі (1947); другого священика Свято-Преображенського кафедрального собору (1948). У позитивній характеристиці заштатного протоієрея Андрія Алтуєва церковне керівництво в 1949 році відзначає, що він слабий здоров'ям через старість і самостійного приходу мати не може.

Із чотирьох синів отця Андрія троє загинули на фронтах Другої світової війни. Тому він отримував невелику пенсію, як батько загиблих солдатів.

За вірне служіння православній церкві мав нагороди: 1) від єпископа Полтавського і Переяславського – подяку за спонукання прихожан до пожертв на його церкву і набедреник (08.1909); 2) від єпископа Прилуцького і вікарія Полтавської єпархії – камилавку (08.1918); 3) від Собору єпископів в Україні – наперсний хрест (03.1922); 4) від єпископа Полтавського і Переяславського – палицю (04.1932); 5) від єпископа Полтавського і Лубенського – хрест із прикрасами (04.1943, *на фото, с. 400*).

Помер Андрій Аврамович Алтуєв 17 лютого 1954 року, на 77-му році. Похоронений на Монастирському кладовищі у Полтаві.

Відомості про предків А.А. Алтуєва.

Алтуєви – миргородський міщанський рід купців у XVIII – на початку XIX ст.

Прадід – Іван Алтуєв, син купця, на початку XIX століття жив у с. Федунка.

Дід по батькові – Алтуєв Харлампій Іванович, спочатку був дячком у Преображенській церкві села Великі Сорочинці; в 1827 р. переведений у Шишаки (Хрестовоздвиженську церкву), а станом на 1861 рік – диякон Успенської церкви в м. Миргороді (у 1868 р. заповідає своє майно дітям).

Батько – Алтуєв Аврам Харлампійович (1850 р.н.), житель села Шишаки Миргородського повіту.

Брат батька – Іоанн Харлампійович Алтуєв, – був священиком в с. Дубові Гряди Костянтиноградського повіту (нині Сахновщинський р-н), благочинним округу.

Відомі брати А.А. Алтуєва: *Митрофан* Аврамович Алтуєв (1888-1969), теж народився в Шишаках, певний час проживав у частині будинку разом з родиною отця Андрія на Павленках, у перші післявоєнні роки працював охоронцем у Садівництві. Пізніше добудував дім на сучасній вул. фон-Гарнієра №26 й опікувався родиною загиблого на війні племінника Петра Алтуєва.

Григорій Аврамович Алтуєв, козак, станом на 1908-1909 роки був старшиною Шишацької волості.

На рубежі XIX-XX століть трапляються згадки про священників – синів Іоанна Алтуєва (двоюрідних братів отця Андрія):

Алтуєв Василь Іоаннович (1865-1902), який народився, служив і помер у Костянтиноградському повіті Полтавської губернії, закінчивши у 1889 році Полтавську духовну семінарію; був законовчителем двох земських та церковнопарафіяльної шкіл.

Алтуєв Димитрій Іоаннович з 1889 року був священиком у церкві Різдва Пресвятої Богородиці села Богданівка (колишній Семенівський район Полтавщини).

Дружина А.А. Алтуєва – *Анна Миколаївна Алтуєва* (до шлюбу 11.02.1905 р. – Орлова). Народилася 22.10.1878 року в місті Орел, росіянка. Батько – Орлов Микола Олексійович, службовець. Про період її життя до 1905 р. відомостей не маємо. Відомо, щоз 1906 р. працювала вчителькою народної школи в селі Устивиця (нині – Великобагачанського району), де народила першу дитину. У домовій книзі вказано, що була фельдшером за освітою, в радянські часи працювала за цією спеціальністю в школах Полтави (зокрема, в школі №20).За цим же документом, у 1914 році на її ім’я був придбаний будинок на Павленках, за нинішньою адресою: Полтава, вулиця Покровська №31 (будинок збудований у 1882 році дрібним чиновником

Полтавського губернського земства Адамом Івановичем Лопатецьким). Але до цього знімала житло в будинку ближче до Колонії. Матушку Анну ще пам'ятають старожили Павленків, де вона жила в своїй садибі. Померла 05.06.1977 року.

Двір будинку родини (вул. Покровська №31), 1930-ті роки (с. 152).

Потомки Андрія і Анни Алтуєвих.

1) *Алтуєва Марія Андріївна* (30.08.1906 р.н., село Устивиця Великобагачанського району Полтавської області). До війни перебувала у шлюбі з Василем Артемовичем Коноваловим. Як можна зрозуміти, на початку 1930-х років ця подружня пара працювала в Носівській селекційно-дослідницькій станції. У післявоєнні роки разом з донькою була прописана в домі батьків, працювала науковим співробітником технікуму Садівництва, лаборантом у Полтавському сільськогосподарському інституті, оскільки мала агрономічну освіту. У 1950-х роках Марія час від часу виїжджала в інші області й поверталася в батьківський дім, у правій частині якого жила разом з донькою. Померла в Полтаві 26.05.1974 року, похоронена на міському кладовищі.

   В шлюбі Марії й Василя Коновалових у селі Носівка (нині – місто в Чернігівській області) 2.06.1932 р. народилася донька – *Юлія Василівна Коновалова*. З 1951 р. навчалася в Харківському медичному інституті, після закінчення якого працювала до 1958 р. в селищі Білики Кобеляцького району. Повернувшись у Полтаву жила в домі бабусі (в 1973 році отримала окрему однокімнатну квартиру в Полтаві), працювала лікарем-фтизіатром, завідувачкою відділенняу Полтавському обласному протитуберкульозному диспансері. У шлюбі не була, дітей не мала. Після смерті бабусі розпоряджалася садибою на вул. Покровській №31. Померла в Полтаві 16.06.2011 р.
2) *Алтуєв Феофіл Андрійович*, 1908 р.н. (вдома його називали *Філіпп*). Судячи з випускного фото, закінчив Полтавський механічний технікум харчової промисловості у 1932 р., а перед тим – робітничий факультет у 1928 р. Точних відомостей про його роботу і родинний стан не маємо. За неперевіреною інформацією, дружина була танцівницею. Жили на вул. К.Маркса №10 (тепер – вул. Козака, знесений). У роки Другої світової війни – рядовий 95-ї гвардійської стрілецької дивізії. Помер від ран 5.05.1944 р. в евакоприйомнику №241 у місті Первомайськ Миколаївської області. Похований на міському кладовищі по вулиці С. Перовської (братська могила №4).
3) *Алтуєв Петро Андрійович*, 1910 р.н. Відомостей про його освіту не маємо. Працював ковалем на заводі «Метал» – попередникові Полтавського турбомеханічного заводу. Перед війною (в травні 1941 року) на його ім'я був оформлений проєкт будинку і садиби за тодішньою адресою: Полтава, провулок Войкова №20б (зараз – вулиця Садівництва №26). До війни хата не була добудована. Ще до війни закінчив школу молодших командирів. З початком війни мобілізований до червоної армії. Сержант. У лютому 1942 року потрапив у полон до підрозділу румунських військ. Визнаний як таким, що пропав безвісти. За інформацією на сайті Полтавського райвійськкомату, загинув у січні 1943 року.

   Петро був одружений на *Алтуєвій Марії Сергіївні* (1913-1992), уродженій *Протопоповій*. У цьому шлюбі були народжені двоє дітей. А від них станом на 2020 рік у Петра і Марії Алтуєвих є четверо внуків, шестеро правнуків і шестеро праправнуків:

Алтуєв Олександр Петрович (1939-1997), працював механіком, проживав з родиною за сучасною адресою: вул. фон-Гарнієра №26а. В цьому будинку зараз проживає його дружина – Алтуєва (уроджена Шкляр) Ніна Пилипівна, 1939 р.н..

- У шлюбі Олександра і Ніни народжені двоє дітей:
  Алтуєв Віталій Олександрович (1961), головний механік «Полтава-Банку». З дружиною мають трьох синів: Олександра (1985), Володимира(1990) і В'ячеслава (2004). В свою чергу, Олександр Віталійович Алтуєв має трьох дітей (Єву, Данила, Уляну), а Володимир Віталійович Алтуєв – доньку Поліну.
  *Алтуєва (*в шлюбі *Муравйова) Олена Олександрівна* (1970), працює в «Полтава-Банку». Разом з чоловіком Олегом мають сина Олега Олеговича Муравйова (1988), та внука Максима Муравйова (2015).
- *Алтуєва Лариса Петрівна* (1941-1975), проживала за сучасною адресою: вул. фон-Гарнієра №26. Від шлюбу з Володимиром Яновським народилася донька – *Ольга Володимирівна Яновська* (1965), а від шлюбу з Миколою Титовим – син *Петро Миколайович Титов* (1970) – одружений.
  Ольга Яновська (Гайдар) має доньку – Олену Сергіївну Гайдар (1992), в заміжжі – Бубирь, а від неї внучку – Бубирь Анастасію Ігорівну (2015).

4) *Алтуєв Микола Андрійович*, 1912 р.н. Відомостей про його освіту не маємо. Працював до війни робітником на невеликому підприємстві Полтави. Жив із родиною по вул. Маяковського №29. Мобілізований до армії у 1941 р. Рядовий. Помер від ран 31.01.1944 р. Похований у братській могилі в центрі села Лозуватка Кропивницького району Кіровоградської області.
   У шлюбі з дружиною Марією, уродженою Деркач (†1993), мав двох синів– Віктора і Георгія (по домашньому - Юрія).
   Віктор Миколайович Алтуєв (6.10.1936-20.12.2011) - кандидат історичних наук, доцент, відомий фахівець із історії міліції в Україні. Жив і працював у Полтаві й Дніпропетровську (останнє місце роботи – Дніпропетровський університет внутрішніх справ). Інформації про його нащадків немає.
   Георгій Миколайович Алтуєв (1.10.1942-23.10.2017) був відомим лікарем, кандидатом медичних наук, доцентом кафедри акушерства і гінекології Української медичної стоматологічної академії (Полтава), автором ряду підручників зі спеціальності. Був одружений зі Світланою Опанасівною (Бунчук). Родина має двох дітей – Олену (1972) і Олега Алтуєвих (1967). В даний час обоє живуть закордоном. Олена Георгіївна має трьох дітей, а Олег Георгійович – двох дітей і двох внуків.
5) *Алтуєв Анатолій Андрійович*, 1915 р.н. Народився в селі Федунка Шишацького району. У 1932 р. закінчив 10 класів полтавської школи №10. Мав освіту механіка. До і після війни працював фотографом. Майже 7 років був на військовій службі (отримував військову пенсію за інвалідністю). Після звільнення з армії жив у домі батьків, пізніше – в Кіровограді, де і помер у 1965 р. Рідних дітей не мав.

Таким чином, станом на 2020 рік відомо про 30 потомків Анни й Андрія Алтуєвих: 5 дітей, 5 внуків, 6 правнуків, 8 праправнуків і 6 прапраправнуків. Із яких живими є 20: від четвертого (правнуків) - до шостого покоління (прапраправнуків).

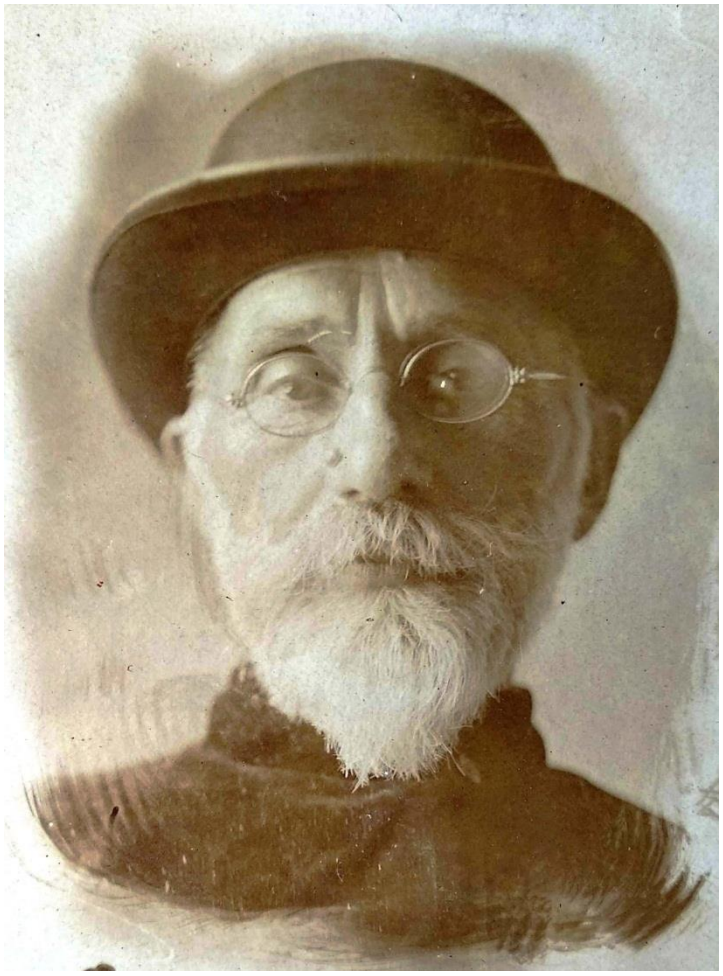
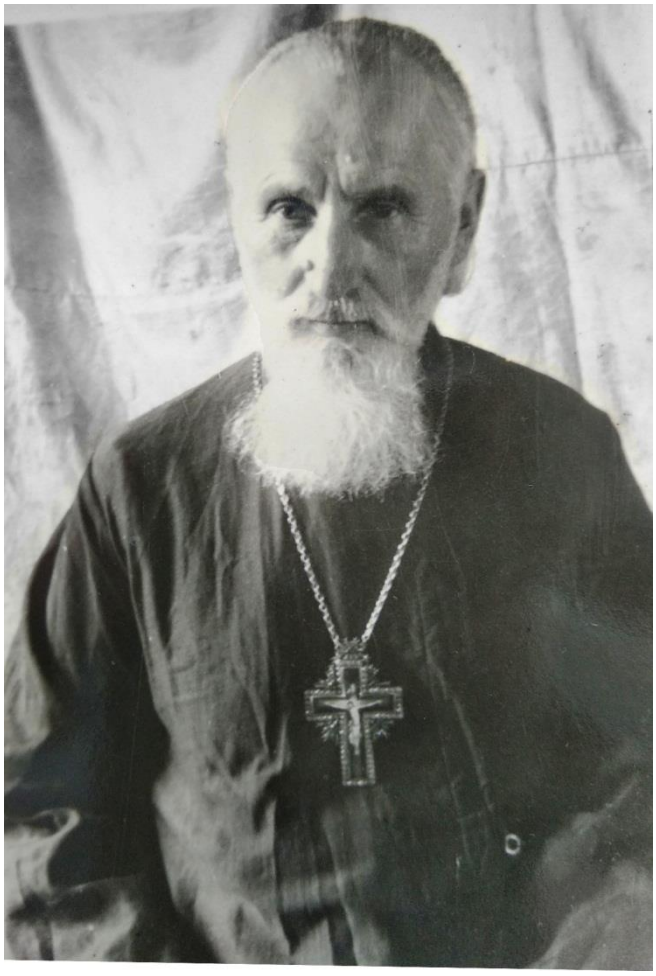

***Алтуєв Андрій Аврамович**: 1) 1936 рік; 2) орієнтовно, 1947 рік*

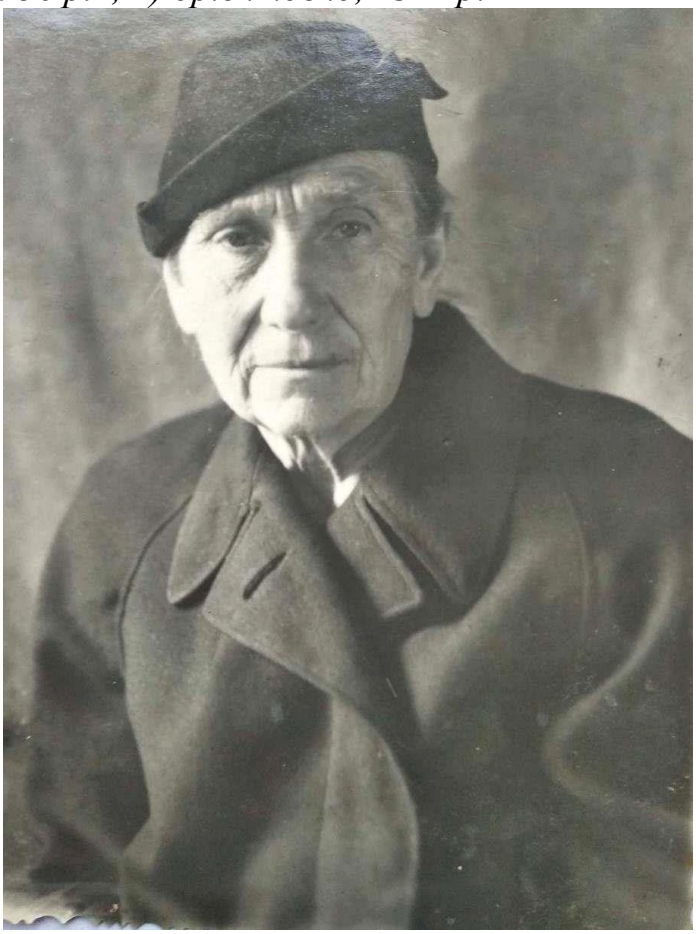

***Алтуєва Анна Миколаївна**: 1) 1945 рік; 2) в глибокій старості*

Алтуєви з синами Петром і Миколою (?) та внучкою Юлею в передвоєнні роки

Початок 1950-х. *1-й ряд (справа – наліво): Андрій, Анна і Митрофан Алтуєви; 2-й ряд: дружина Петра Алтуєва – Марія, і їхні діти – Лариса й Олександр*

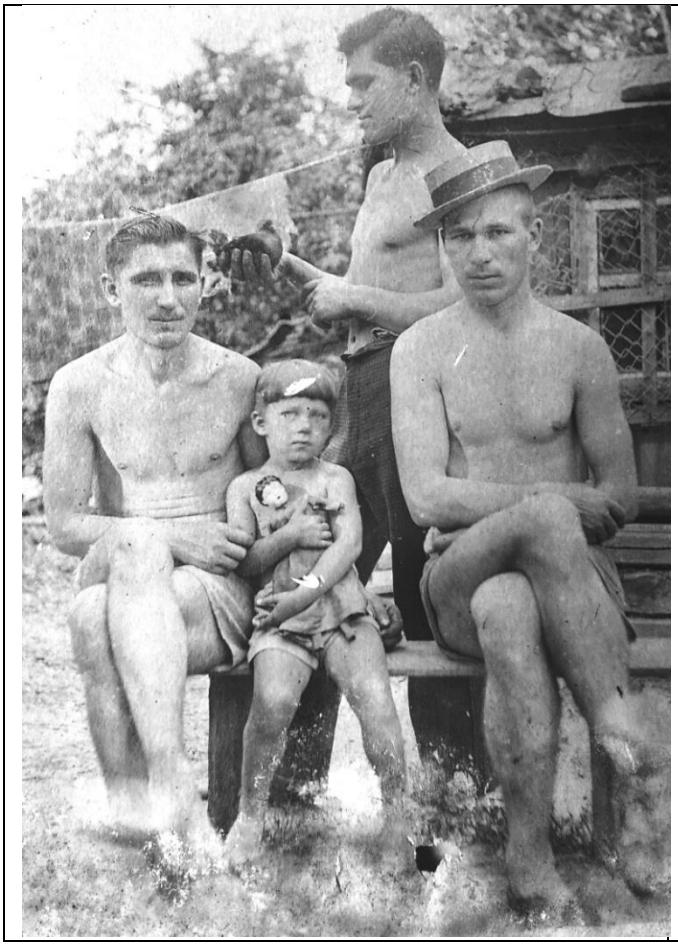

1936 р. Сини Алтуєвих і внучка Юлія.

1950 р. Віктор і Юрій Алтуєви, Юлія Коновалова

Марія	***Феофіл***	***Петро***	***Микола***	***Анатолій***
1906-1974	***1908-1944***	***1910-1942(?)***	***1912-1944***	***1915-1965***

Діти Андрія Аврамовича і Анни Миколаївни Алтуєвих

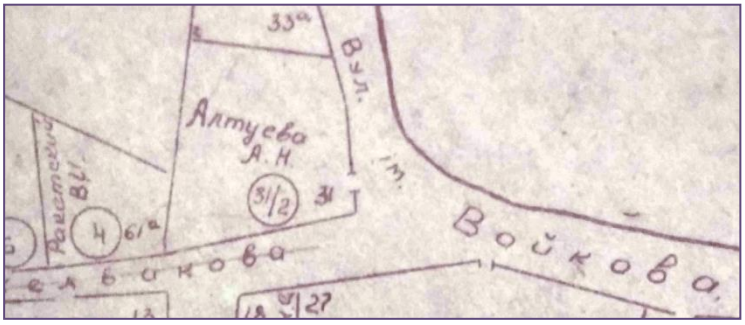

Будинок родини Алтуєвих по вулиці Войкова №31 (тепер – Покровській).

План станом на 1958 рік

БЄЛКІН (Білкін) Віктор Тимофійович народився 12 жовтня 1885 року у м.Костянтинограді Полтавської губернії (тепер – м. Червоноград Харківської обл.). У 1904 році закінчив Полтавську класичну гімназію. За першою освітою бухгалтер.

Приєднався до українського національно-визвольного й церковного рухів. За інформаційною довідкою ГПУ, був петлюрівським офіцером. У 1921 році закінчив Пастирську школу імені Архієпископа Парфенія (Левицького) в Полтаві. У 1922 році рукоположений на диякона. Висвячений 4 березня 1922 року в сан священика архієпископом Олександром Ярещенком у Лубнах.

Служив священиком у Свято-Покровському храмі Української автокефальної православної церкви на Павленках у Полтаві з квітня 1922 по вересень 1923 року. Проживав за адресою: Павленківська площа №17 (церковний будинок). Одночасно був секретарем канцелярії єпископа полтавського УАПЦ Костянтина Кротевича. У 1923-1925 роках служив у Петропавлівській церкві в Сахновщині (тепер – смт Харківської обл.). З січня по липень 1925 року настоятель Трьохсвятительського храму в Зінькові, з липня 1925 по вересень 1926 року - священик у Свято-Духівській церкві в Яреських. Переїхав у 1926 році з родиною на Донбас і служив у Михайлівському храмі Ново-Слов'янська Артемівської округи (зараз – частина м. Слов'янськ). У 1928 році за надмірну, на думку комсомольців, націоналістичну активність і авторитет серед віруючих будівлю церкви спалено.

Як і чимало інших священнослужителів у роки гоніння на церкву змушений був залишити службу й виживати, як міг. Віктор Бєлкін станом на час арешту працював бухгалтером тресту «Союзводбуд», і жив у технічному бараку цього підприємства в місті Костянтинівка Донецької області.

Заарештований 21.04.1935 р. за обвинуваченням у контрреволюційній агітації (ст.54-10, ч.1 КК УРСР), і засуджений 31.08.1935 р. Спецколегією Донецького обласного суду до 7 років позбавлення волі у виправно-трудовій колонії.

Подальша доля В.Т. Бєлкіна невідома.

Реабілітований прокуратурою Донецької області 10.07.1991 року.

ЗАХАРЖЕВСЬКИЙ Олександр Васильович – священик.

Випускник Полтавської духовної семінарії 1915 року. Жив у 1920-х роках за нинішньою адресою: вулиця Мясоєдова №31 (тоді Мясоєдовская №27). Нам не вдалося встановити, чи мав він стосунок до діяльності православної общини Покровської церкви на Павленках (якщо мав, то до якої конфесії).

ІЛЬЧЕНКО Антон Іванович (15.01.1869 р.н.) – диякон, священик, учитель.

Антоній Ільченко в сані диякона з 1901 р. служив у Різдвяно-Богородичній церкві на Подолі (до цього – в цій же церкві був псаломщиком).

Із 1902 по 1918 рік служив дияконом Покровської церкви на Павленках. До 1922 року проживав із родиною в церковному будинку по Павленківській площі №11 (займав три кімнати). Крім того, був законовчителем і вчителем співів у ряді шкіл Павленків. Мав звання учителя.

У 1918 р. висвячений в сан священика єпископом полтавським Феофаном [Бистровим] і переведений з посади диякона Покровської церкви на Павленках за штат (в розпорядження Полтавської округи). У 1920-1921 роках брав участь в українізації церковного життя парафії Покровської церкви на Павленках.

Був домовласником будинку по вул. Шведській №24 (станом на 1930 рік). Дружина – Євгенія. Подальша його доля нам невідома.

ФІЛІПЕНКО Михайло Степанович (1863 р.н.). Випускник Полтавської духовної семінарії 1885 року. *Фото 1910 р.* У сані священика з 1886 р., протоієрей з 1913 р. Дружина – Неоніла Семенівна (1869 р.н.). Мали четверо синів і доньку-вчительку.

Служив священиком (протоієреєм) Покровської церкви на Павленках з 1902 по 1922(?) рік. У 1902-1923 рр. жив у 5-кімнатній службовій квартирі по Павленківській площі №11. Дружина мала власний будинок.

Відомо, що до Павленків служив у Миколаївській церкві с. Старовірівка, потім – у Миколаївській церкві м. Полтави. Крім церковної служби, викладав Закон Божий у Школі садівництва, міському училищі на Павленках, школі Єристова на Павленках, ремісничому училищі; завідував церковно-приходською школою при Покровській церкві. Очевидно, залишив службу в зв'язку із переходом цієї парафії до складу УАПЦ. Станом на 1926 рік проживав на вул. Загородня №16.

ВЫПИСЬ ИЗЪ МЕТРИЧЕСКОЙ КНИГИ, ЧАСТЬ ПЕРВАЯ, О РОДИВШИХСЯ, ЗА 1904 ГОДЪ.

Счетъ родившихся. Мужеска пола.	Счетъ родившихся. Женска пола.	Мѣсяцъ и день рожденія.	Мѣсяцъ и день крещенія.	Имена родившихся.	Званіе, имя, отчество и фамилія родителей, и какого вѣроисповѣданія.	Званіе, имя, отчество и фамилія воспріемниковъ.	Кто совершалъ таинство крещенія.	Рукоприкладство свидѣтелей записи по желанію.
47	–	24 іюня	4 іюля	Іоаннъ	Козакъ Андрей Михаиловъ Браславскій и законная его жена Варвара Іоаннова, оба православнаго исповѣданія.	Коллежскій Секретарь Ѳеодотъ Пантелеймоновъ Гришковъ и мѣщанка Марина Васильева Петлюра	Священникъ Михаилъ Филиппенко	

Священникъ Михаилъ Филиппенко

Подлинность сей выписи удостовѣряю своею подписью и приложеніемъ церковной печати. 1913 года Марта 25 дня

Г. Полтавы Покровской церкви, на Павленкахъ,

Священникъ Михаилъ Филиппенко.

Виписка з метричної книги про хрещення 04.07.1904 р. Іоанна (Івана) Андрійовича Браславського, сина козака Андрія Михайловича Браславського і його законної дружини Варвари Іванівни, обоє православні.

Хрещені – студентка Марина Василівна Петлюра і колезький секретар Федот Пантелеймонович Гришко.

Виписку надав священик Покровської церкви на Павленках Михайло Філіппенко.

Виписка завірена церковною печаткою.

-------- Для довідки: Браславський Іван Андрійович (1904-1987), учитель, викладач. Марина Василівна (1885-1937) – сестра Симона Петлюри, розстріляна.

КРАМАРЕНКО Макарій Гаврилович (1870–1937?) – священик, активний діяч українських православних рухів у 1917-1936 рр. і учасник їхніх розколів; єпископ Полтавський (1926-1927), який жив у цей час на Павленках.

Макар Крамаренко народився 19.01.1870 року в с. Гнилець Київської губернії, тепер – Звенигородського р-ну Черкаської обл., в родині службовців.

У 1891 році закінчив Київську духовну семінарію.

З 1892 р. – учитель Уманського, а з 1894 р. Черкаського духовного училища.

У 1895 р. рукопокладений у сан священика. З 1897 р. - на єпархіальній службі.

З 1899 р. – знову учитель Черкаського духовного училища.

У 1913 р. закінчив Київську духовну академію зі ступенем кандидата Богослов'я. Із того ж року – учитель Уманського духовного училища, помічник його наглядача. У 1914-1918 роках був священиком церкви цього училища.

У роки української національної революції був активним учасником рухів за українську національну церкву. Улітку 1917 року священик Макар Крамаренко відкриває на Софіївській площі Києва Панахиду по гетьману України Іванові Мазепі: "*Щастя України і її незалежність ще не збудовані і багато ще прийдеться нам, брати, боротись за це! Будьмо ж вірними синами своєї матері України*!"

У 1919 році входив до складу Ради міністра віросповідань УНР Івана Огієнка, як один із активних діячів українізації церкви. У січні 1919 року Директорія призначила священика Макара Крамаренка членом Синоду (Української Вищої Освяченої Церковної Ради), до складу котрої тимчасово увійшли також: архієпископ Катеринославський Агапіт, протоієрей Василь Липківський, диякон Олександр Дурдуківський та військовий священик А. Матіюк. Але через наступ більшовиків вона майже не встигла нічого зробити.

14 жовтня 1919 року в Преображенському соборі міста Кам'янець-Подільського відбулося перше засідання Українського Священного Синоду (після проголошення повної незалежності автокефальної Української Церкви). Священик М.Крамаренко знову став членом Синоду. 16 листопада 1919 року він залишив Кам'янець-Подільський, який от-от мали зайняти польські війська.

Інформація про діяльність М.Крамаренка в 1920-х/1930-х роках обмежена і суперечлива. Станом на 1920-1921 рік священик Макар Крамаренко – Голова Церковної ради Уманського повіту. В Енциклопедії сучасної України вказано, що після Першого Всеукраїнського православного собору (жовтень 1921 року) М.Крамаренко увійшов до опозиційної групи, яка не погодилася з рішенням собору про «самосвятські хіротонії» (напевне, не останню роль відіграла особиста образа за невизнання його заслуг), і примкнув до групи єпископа Феофіла (Булдовського).

Єпископська хіротонія Макарія (Крамаренка) відбулася на церковному соборі в Лубнах 8 червня 1925 року, коли було утворене «Братське об'єднання парафій Української православної автокефальної церкви», яке отримало назву «лубенський розкол», а його прихильники – «булдовців». «Розкольниками» ця група названа через те, що перервала зв'язок із московським патріархом Тихоном і його церквою. Інша назва цієї церкви – «Соборно-єпископська УАПЦ» (С-Є УАПЦ). Макарій (Крамаренко) був посвячений як єпископ Вінницький і Могилівський цієї церкви.

У статті А.М. Киридон вказується, що в другій половині 1925 року єпископ Макарій Крамаренко був керівником Могилівського єпархіального управління. У той час ротація єпископів відбувалася часто. Невідомо, коли точно єпископ

С-Є УАПЦ Макарій (Крамаренко) переїжджає до Полтави. Відповідно до матеріалів перепису населення 1926 року, єпископ Макарій Гаврилович Крамаренко знімав квартиру №1 по вулиці Шведська №54 у власниці будинку – Падалки Олександри Павлівни (1879 р.н.). Сукупність розрізненої інформації дозволяє зробити висновок, що станом на середину 1920-х років «булдовцям» вдалося отримати контроль над Покровською церквою на Павленках.

26-27 січня 1927 року в Покровській церкві передмістя Полтави Павленках єпископ (у майбутньому - митрополит Української соборно-єпископської церкви) Феофіл Булдовський скликав збори, які назвали себе «Полтавським єпархіальним з'їздом уповноважених і духовенства православних єпископальним соборно-єпископським управлінням». Очолили його Феофіл Булдовський, Сергій Лабунцев та єпископ Полтавський Макарій Крамаренко. Були присутні 32 представники духовенства та 69 мирян. На порядку денному стояло єдине питання: примирення з канонічною Церквою.

У 1927 році, в числі інших представників С-Є УАПЦ, єпископ М.Крамаренко примкнув до так званого «григорівського розколу» Російської православної церкви на чолі з архієпископом Григорієм (Яцковським).

З 1927 року єпископ М.Крамаренко – на чолі Уманської єпархії С-Є УПЦ.

Очевидно, в 1930-х роках Макарій Крамаренко залишався керівником невеликої самоуправної єпархії в Дніпропетровську (Воскресенська церква). Є інформація* про нього, як митрополита С-Є УАПЦ на той час. Заарештований 03.03.1936 р., звинувачений в контрреволюційній діяльності і засуджений до 2-х років ув'язнення у виправно-трудовій колонії.

У статті Марини Ткачук указано рік його смерті – 1937 (без посилань на джерела і причини). Напевне, за новим слідством і судом*.

http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11530/Tkachuk_Entsyklopedychnyy_proekt_kyyivs%27ka.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Реабілітований 14.04.1989 року. http://www.reabit.org.ua/nbr/?ID=109862

Бажан О.Г. "Шпионы в рясах": к вопросу о масштабах политических репрессий среди духовенства и верующих в УССР в 1937-1938 гг. // Сумський історико-архівний журнал. №X-XI. 2010. С.135-154.

*https://shron1.chtyvo.org.ua/Bazhan_Oleh/Shpyhuny_v_sutanakh_do_pytannia_pro_masshtaby_politychnyh_represii_sered_dukhovenstva_ta_viruiuchykh.pdf (Доповідна записка наркома внутрішніх справ УРСР І.Леплевського про антирадянську діяльність церковників та сектантів на Україні 27 листопада 1937 р. // ГДА СБ України, ф.16, оп.30, спр.68, арк.78-99. Копія. Машинопис.):

С. 146: "СОБОР ЕПИСКОПОВ УКРАИНЫ". Это - автокефальное старославянское церковное течение, не подчиняющееся московскому руководству тихоновской церкви. Созданием его преследовалась цель раскола тихоновской церкви, но широкого развития это течение не приняло. На Украине всего имеется 5 таких церквей. В гор. Днепропетровске и Красноармейском районе Днепропетровской области ликвидирована к-р организация сторонников "соборно-епископской" церкви. Арестовано 18 человек, в том числе митрополит КРАМАРЕНКО Макарий Гаврилович. Следствием установлено, что обвиняемые готовили повстанческие кадры и террористические акты против местных активистов, проводили работу, направленную к срыву предстоящих выборов в Верховный Совет, путем провала выставленных общественными организациями кандидатур, дискредитировали мероприятия партии и правительства, вели фашистскую агитацию. 14 человек приговорено к расстрелу. В отношении остальных следствие продолжается. Даны указания об аресте 18 человек, завербованных в к-р организацию митрополитом КРАМАРЕНКО.

ПЕТРОВСЬКИЙ Олександр Костянтинович (1877-1971) – священник.

Народився 28.05.1877 року в місті Костянтинограді Полтавської губернії (тепер – місто Красноград Харківської області); українець. До того як стати священиком, Олександр Петровський працював ливарником і залізничником (на Уссурійській залізниці в Приморському краї, куди його заслали за участь у страйку залізничників). Повернувся в Полтаву у 1906 році.

Одружився задовго до революції на Надії Юхимівні Бутовській (1880-1952), яка все життя прожила на Павленках, забезпечувала домашній затишок, виховувала дітей і співала в церковному хорі. Її рідним братом був *Семен Бутовський*, відомий в Україні діяч музичної культури.

У Полтаві родина жила на Паленках (з 1911 року – по вул. Шведська №44). Але отець Олександр служив священиком у різних селах Полтавщини до початку 1950-х. Доброзичливо ставився до інших людей, парафіян, сусідів. Вони це відчували і відповідали тим же. Дуже любив природу, Полтаву і Павленки. Помер у 1971 році на Павленках, похований, як і дружина, на Павленківському кладовищі.

У родині дідуся з бабусею виховувався внук – *Божко Микола Андрійович* (27.02.1937), – відомий учений-геолог, професор Московського університету.

СОКОЛОВИЧ Леонід Володимирович, священик Української автокефальної православної церкви (УАПЦ).

Народився в 1902 році. Закінчив Миргородську гімназію. Висвячений на священика УАПЦ близько 1925 року. Відомо, що в 1925 році він був священиком УАПЦ в селі Довгалівка поблизу Миргорода. Станом на 1926 рік – приходський священик Покровської церкви (колишньої Архієрейської) на вулиці Карла Маркса (тепер – Козака) у Полтаві. Знімав квартиру №1 по вул. Радянській №35 (тепер – Монастирська), де жив один. Із виборчих списків кінця 1930 р. відомо, що Л.Соколович вже більше року як не служить. Його мати – Соколович Марія Іванівна (1872 р.н.), проживала на Павленках по вул. Шведській №54, заробляла на життя шиттям і випадковими роботами, була позбавлена виборчих прав. Швидше за все, син жив за тією ж адресою. Заарештований і висланий у віддалені райони СРСР у 1931 році. Його подальша доля невідома.

ЦАРЕГРАДСЬКИЙ Яків Михайлович – чиновник, церковний діяч, власник садиби на Павленках по вул. Гнєдича №21 (до 1958 р. – вул. Желвакова №33; до 1930-х: пров. Бабичівський №31). За старим технічним паспортом, двір садиби займав біля половини території дитячого садочка по вул. Духова №7.

Від 1912 року садиба – власність Якова Михайловича Цареградського (1866-1946?), статського радника, скарбника Полтавського губернського казначейства. На початку 1920-х – активний учасник українізації православної громади Покровської церкви на Павленках. Після розколу автокефального руху – один із керівників громади «Соборно-єпископської Української автокефальної православної церкви» в Полтаві (під проводом Феофіла Булдовського).

Рід Цареградських – український, козацького походження; у подальшому до нього належали чиновники і священики. Дружина Катерина Михайлівна (1876 р.н.).

З 1921 р. в частині будинку жила родина Курдіновських (за прізвищем чоловіка доньки господаря – Софії), та Воропай (доньки Наталії, за прізвищем зятя професора-математика Віктора Воропая (*див. с. 448*), – діяча українського національного руху. Сюди в 1944 році на певний час повернулася його вдова Наталія Яківна (1895) з донькою Галиною (1920). Із 1941 р. тут жив Віктор Якович Цареградський (1907 р.н.), інспектор-землевпорядник, та його дружина Олена Андріївна (1910). Це подружжя мало синів: Всеволода (1937) і Анатолія (1939).

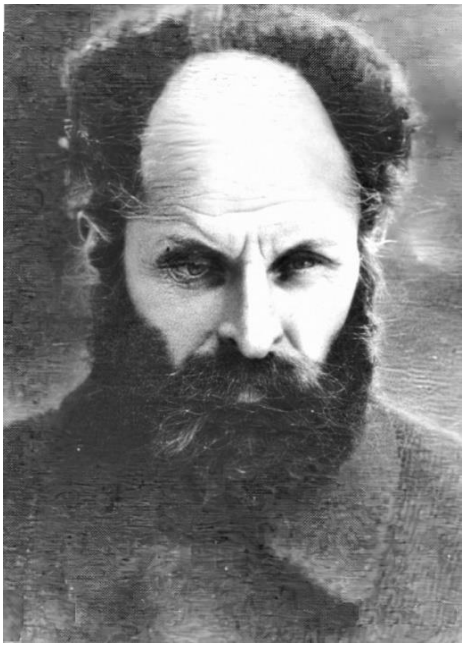

ТОВКА́Ч Костянтин Іванович (17.05.1882 – 27.11.1937) — український громадський, політичний і церковний діяч; жертва політичних репресій.

Народився у волосному центрі – селі Рудівка Прилуцького повіту Полтавської губернії (пізніше – Прилуцький район Чернігівської області), у родині козака-хлібороба. Мав уроджену інвалідність по зору.

Закінчив Роменське духовне училище (1897) і продовжив навчання в Полтавській духовній семінарії (де був знайомий із Симоном Петлюрою). У 1901–1902 рр. гурток семінаристів, членом якого був і К.Товкач, висунув вимогу українізації семінарії. За це Костя покарали переведенням до Мінської духовної семінарії (закінчив її в 1903 р.).

За даними краєзнавиці Людмили Розсохи, станом на 1904 рік він служив у селі Великий Перевіз Миргородського повіту священиком Покровської церкви і законовчителем церковнопарафіяльної школи. У 1905-1906 роках був священиком у Миколаївській церкві села Диканька. У той час відбувалися страйки й мітинги робітників і селян економії Кочубея. Молодий батюшка, виступаючи на мітингах, закликав диканців поводитися мирно, не чинити насильств і утримуватися від п’янства. Але в самому факті його виступу царська влада вбачала підтримку бунту (хоч ці мітинги були цілком мирними). За це він притягувався до кримінальної й церковної відповідальності. 16 учасників мітингів, серед яких і Кость Товкач, улітку 1906 року постали перед судом. Невдовзі його позбавлено сану священика, і він вступає на правничий факультет Харківського університету. Вже в 1907 році К.Товкач був Головою ради студентської української громади Харкова. Перебував під наглядом поліції. 21 червня 1908 року, після другого розгляду в окружному суді м. Полтави справи колишнього священика (на час суду – студента-юриста Харківського університету) К.Товкача та ще двох жителів Диканьки було засуджено до трьох місяців тюрми. Бо, за словами прокурора, «…тут нужны не батюшки, а нагайки и казаки, чтобы разогнать собравшихся, превратившихся под влиянием успокоительных речей Товкача в действительное стадо» [14].

К.Товкач все-таки закінчив правничий факультет Харківського університету. До 1917 року працював помічником присяжного повіреного (адвоката) й адвокатом у Полтаві. Був членом полтавської «Громади» – об’єднання української інтелігенції.

Після лютневої революції 1917 року й початку Української національної революції активно включився в політичну діяльність. За спогадами В.Н. Андрієвського, К.Товкача і П.Чижевського, як представників радикалів-демократів від колишньої полтавської «Громади», на початку квітня 1917 року було направлено на Всеукраїнський з’їзд нової партії, а також призначено від Полтавщини тимчасовим членом Центральної Ради у Києві (сам Товкач у показах на слідстві участь у Центральній Раді заперечує). Із червня 1917 року очолював полтавський осередок Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ); балотувався за її списком у депутати до Всеросійських Установчих зборів (але ця партія не мала успіху), та в Полтавську міську думу (обраний її гласним, а потім – головою думи). Був заступником голови Полтавської земської управи. Тоді ж обирався Головою Полтавського з’їзду мирового суду. У липні 1917 року став членом ради української гімназії імені І.П.Котляревського; брав активну участь у створенні української гімназії імені Івана Стешенка на Павленках (на чолі з П.Г. Голобородьком).

У першій половині 1918 року – Генеральний суддя Української народної республіки [13]. 26 квітня К.Товкача затверджено заступником міністра судових справ УНР (через організований німцями державний переворот, не встиг реально приступити до виконання цих обов'язків). Видатний учений В. Вернадський (який у цей час жив у Полтаві) в своєму щоденникові переповідає розмову з К. Товкачем, із якої випливає, що УПСФ не довіряла «москвофілові» П. Скоропадському. Тому за уряду останнього Кость Товкач не отримав запрошення до аналогу Генерального суду Української держави, зате призначений заступником поста Української Держави в Болгарії (так і не відбув туди, очевидно, через опозиційність Скоропадському). У жовтні 1918 р. він очолив Полтавську губернську філію Українського Національного Союзу – організацію спротиву гетьманові Скоропадському, й таким чином сприяв встановленню у Полтаві влади Директорії (яка, втім, протрималася менше двох місяців). У період існування Директорії К.Товкач знову очолює міську думу. У кінці літа 1919 року, як націоналіста, його заарештовувала денікінська контррозвідка.

Як згадує в еміграції І.С. Марченко: «Голова Полтавської філії Національного союзу Кость Товкач, що був ідейно-політичним зверхником полтавської української громади, за станом свого здоров'я не міг емігрувати, залишився під большевиками й при першому, й при другому, й при третьому їх приході, ну, а це мало неминучим наслідком те, що його лінія поведінки була досить лагідною й еластичною, а це в свою чергу відбивалось і на житті всієї української громади» [12].

Після встановлення радянської влади, у січні 1920 року К.І. Товкач став головою правління Союзу сільськогосподарської кооперації «Хуторянин». Але вже в серпні 1920 року був звільнений з роботи й заарештований «особливим відділом» у зв'язку з неблагонадійністю й підозрою в приналежності до «Комітету визволення України» (а його дружина взята в заручниці). Дізнавшись про це, В.Г. Короленко 31.08.1920 року звернувся до глави більшовицького уряду України Х.Г. Раковського з листом, в якому просить звільнити К.Товкача [7, с.32], хоч ще недавно ганив його за «ультранаціоналізм». Але того ще й на початку 1921 року тримали під слідством у Харкові.

Кость Товкач став активним прибічником автокефалії православної церкви в Україні. На самому початку 1920 р. у Полтаві було засноване Православне церковне братство, діяльність якого за більшовицької влади була цілком легальною. Першим його керівником став К.І. Товкач. Він писав: «*Я надаю взагалі великого значення релігії, як певному, не тільки церковному чинникові, а й громадському, бо не дурно ж на протязі всієї історії державна влада використовувала релігію, щоб впливати на нарід. На Україні ж національне відродження залежало великою мірою від впливу зросійщеного духівництва, що протягом століть мало під своїм впливом людність*». [4, с.4]. У жовтні 1921 р. члени братства розкололися на прихильників Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) митрополита Київського і всієї України Василя Липківського (лідером яких був К.І. Товкач), і місцевого священика Теофіла Булдовського (на чолі з В.О. Щепотьєвим). Діяльність братства припинилася тільки в 1922 р., коли в місті зорганізувалася Полтавська округова рада УАПЦ, фактичним головою якої нетривалий час був К.І. Товкач. Кафедральною церквою стала Воскресінська (зруйнована в 1936 році; зараз на її місці – музичне училище).

24 грудня 1921 року подані для реєстрації заява, Статут (затверджений 14.03.1922 року), списки громади Покровської української парафії в місті Полтаві на Павленках, детальний опис майна Покровської церкви. Серед перших 111 членів парафії бачимо прізвища: …33. Товкач Костянтин Іванович і 34. Товкач Ольга Данилівна [9, арк. 1-15]. У Статуті говорилося, що парафія «*ставить своєю метою відродження традицій і звичаїв Української церкви, щоб таким чином всебічно задовольнити релігійні потреби своїх парафіян на зрозумілій рідній українській мові, а також підтримати їх духовно і, по можливості, матеріально*» [9, арк. 6].

Автором Статуту цієї громади, як юрист, міг бути Кость Товкач (хоч його прізвища серед фундаторів немає). У публічному виступі в честь другої річниці УАПЦ у Харкові в 1923 році він заявив, що *автокефалія має не тільки церковно-релігійне, але й велике національне значення, оскільки вона виявилася здатною об'єднати розрізнених українців. ... Перед автокефальною церквою постало виключне історичне завдання, а саме: відірвати маси українського народу від ... по суті національної російської церкви і вирвати із рук патріарха Тихона і його ставлеників – єпископів в Україні церковне керівництво українським народом. ... Автокефальна церква виявилася єдиною національною організацією, в складі якої можна проявити і законні національні настрої, і антирадянські націоналістичні»* [4, арк. 126-127].

У довідниках, виданих українською діаспорою, К.Товкач згаданий як священик УАПЦ в 1920-х. Це не так. Він був на той час мирянином, але членом Церковної Ради УАПЦ Полтавської округи (як правопорадник у церковних справах). На одному із допитів він писав, що митрополит Липківський під час візитів у Полтаву (у т.ч. відвідування його квартири в 1922, 1924 і 1926 рр.) пропонував йому стати єпископом полтавським, але він відмовився, оскільки вважав себе не підготовленим.

У 1920-х роках К.І.Товкач був членом полтавської колегії адвокатів, зокрема, в 1921-1923 рр. працював в організації «Союз-Кустарь», а в 1925-1926 рр. в організації, яка займалася право захистом жертв інтервенції. Архієпископ УАПЦ Ю.В. Жевченко у 1924-1925 рр. бував вдома у родини Товкач-Тригуб (переважно на запрошення під час родинних свят) і вбачав у К.Товкачу людину витриману, лояльну до усіх і «цілком лояльну до Радянської влади» [11, с.41].

На допиті К.Товкач твердив, що від діяльності церкви відійшов восени 1926 року, коли він переїхав працювати до Харкова в НКВС. На той час його погляди на майбутнє УАПЦ розійшлися з поглядами митрополита В.Липківського і його соратників. Розчарування в УАПЦ зумовили недоліки, характерні для старої церкви.

Між тим, кампанія проти УАПЦ особливо активно розгорнулась після 1924 року. На адресу Церкви та її діячів сипались звинувачення в націоналізмі, контрреволюції, «петлюрівщині». Полтаву каральні органи (Державне політичне управління) розглядали як один із ідеологічних центрів українського буржуазного націоналізму. Тому вони пильно стежили за провідними діячами УАПЦ краю (у т.ч. Костя Товкача), їхніх зв'язків, контактів, листування. У січні 1926 р. громада УАПЦ при Покровській церкві на Павленках розпалася. На Другому Всеукраїнському Православному Церковному Соборі у жовтні 1927 року митрополита Липківського було усунуто з керівного поста Церкви.

В останні роки перед арештом перебував на пенсії за інвалідністю, не працював.

15 вересня 1929 року К.І.Товкач був заарештований за справою Союзу Визволення України (СВУ), «…як її керівник у Полтаві, особисто зв'язаний з керівниками СВУ – Єфремовим і Андрієвським». Слідчим вдалося примусити діяти К.І.Товкача та деяких інших підсудних за сценарієм організаторів судового процесу (як неодноразово зазначає, «шляхом специфічної психологічної обробки»). Він визнав себе винним у створенні і керівництві полтавськими філіями контрреволюційних організацій «БУД» (1921-1924 рр.) і «СВУ» (1926-1929 рр.), хоч у перші два місяці допитів категорично заперечував існування таких організацій (але не заперечував власних націоналістичних поглядів). Починаючи з 12 листопада несподівано «зізнається» в контрреволюційній діяльності, кається та клянеться, що відмовляється від націоналістичних настроїв та буде допомагати будувати комунізм. Не дивлячись на каяття (у т.ч. публічне, під час судового процесу), відповідно до статей 54^{2} і 54^{11} Карного кодексу УРСР К.І. Товкач 19.04.1930 засуджений до 5 років ув'язнення + 2-х років позбавлення громадянських прав.

Ув'язнення відбував у Ярославському політичному ізоляторі. У публікаціях 1990-2000-х років [7, с.137] зазначалося, що він там і загинув за нез'ясованих обставин або про те, що його подальша доля невідома. Це теж не так.

Зі *справи 3024-с*, що зберігається в архіві управління СБУ в Полтавській області [1], довідуємося, що ще в 1931 р., відбувши в ув'язненні 2 роки, К.І.Товкач повернувся в Полтаву як умовно звільнений (очевидно, далася взнаки його обіцянка ще на процесі СВУ «зректися контрреволюційної діяльності на націоналістичному ґрунті»). Оскільки будинок родини Тригуб на той час конфіскували, то він разом із дружиною й дітьми тимчасового поселилися на вул. Покровській №42, а пізніше переселилися на вул. Липову №11 (у цьому ж будинку мешкала родина Я.К.Імшенецького (депутата І-ї російської Держдуми, видного діяча партії кадетів).

Із контексту архівної *справи №3024-с* [1] зрозуміло, то К.І.Товкач проходив по колективній справі за звинуваченням у «контрреволюційній діяльності» (разом із В.П.Овсієвським і Ф.М.Попадичем), відкритій у кінці 1932 року Харківським відділом НКВС. Але постановою від 05.02.1933 року названі особи звільнені від підписки про невиїзд, а слідство у цій справі закрите.

Але К.І. Товкач знову заарештований у м. Києві на квартирі Рудинських за санкцією від 23.11.1933 року (як активний учасник контрреволюційної організації) [2]. Він був перевезений до Полтави і на допиті 04.12.1933 року заявив слідчому, що своєї ідеології змінити не зміг, «…і вважаю, що обов'язок мій як українського націоналіста мусить бути спрямований на національне піднесення моєї нації». [2, арк.18]. І далі в своїй заяві він виступив із засудженням колонізаторської політики Москви та штучно організованого нею голоду. У декількох власноручно написаних доповненнях до першого допиту в лютому 1934 року (явно під тиском, бо стиль «зізнання» суттєво змінився), він робить заяви про свою спробу відновлення діяльності СВУ, як таємної антибільшовицької організації у Полтаві на чолі з ним, і характеризує її учасників. Слідство відносно звинувачуваних у цій справі (К.І.Товкача, Ф.С.Тригуба, І.О.Власенка, Б.Н.Андрієвського, Г.С.Петраша) завершилося ухвалою Особливої наради при колегії ДПУ УРСР від 28.02.1934 року стосовно Товкача К.І.: «…заключити в концтабір терміном на три роки *умовно*, враховуючи його хворобу» [2, с.213]. К.І. Товкач був звільнений із-під варти. На одному з допитів Ф.С. Тригуб дивується: «Чому Товкача багато разів заарештовували і звільняли з-під арешту»? Чи використовували його радянські спецслужби після звільнення в 1931 р. для провокацій? Відповіді не маємо.

Останнім місцем проживання К.І. Товкача були околиці м. Севастополя, де він працював листоношею в радгоспі імені Софії Перовської (селище Любимівка). Заарештований 14.07.1937 року Севастопольським міським відділом НКВС Криму – як член контрреволюційної організації «СВУ» (у той час бувало часто – по тій же справі). Засуджений 10.11.1937 р. Трійкою НКВС Криму за ст. 58-10 УК РСФСР, до розстрілу з конфіскацією майна. Розстріляний 27.11.1937 р. [8].

Реабілітований 29.06.1989 р. Прокуратурою Кримської області УРСР.

Нам небагато відомо про приватне життя К.І. Товкача. Закінчивши семінарію він одружився на доньці священика (про неї відомостей немає). Перший шлюб розпався після того, як Костянтин залишив церковну службу. Будучи студентом-правником у Харкові, вдруге одружився зі слухачкою медичного факультету полтавчанкою Ольгою Данилівною Тригуб. Працюючи в Полтаві, жив у домі дружини і тестя – заможного козака, власника саду в передмісті Павленки Данила Сильвестровича Тригуба (тоді – Павленківська площа №20; зараз – вул. Шведська №20б; будинок зберігся, хоч і з добудовами). Ольга Данилівна була однією із перших жінок-лікарів

із вищою освітою в Полтаві. У цьому шлюбі народилися сини Володимир (біля 1915 р., відомо, що в 1930-х рр. був репресований), і Юрій (1920 р.н., загинув за нез'ясованих обставин у 1941 р.). Після розлучення (орієнтовно, в 1934 р.) Ольга Данилівна повернулася на дошлюбне прізвище, а син Юрко залишився на прізвищі батька. У севастопольській справі 1937 року К.І.Товкач записаний як неодружений. Ольга Тригуб до 1957 року працювала лікаркою-терапевтом у Полтаві, мала великий авторитет серед населення.

У справах К.І.Товкача за 1929 - 1934 рр. у переліку рідних указана і донька – Рудинська Галина. Із контексту цих справ можна зрозуміти, що він мав тривалий позашлюбний зв'язок із Марією Яківною Рудинською (1894-1968), у наслідок якого народилася Галина Костянтинівна Рудинська (1928-2007), у майбутньому – філолог; певний час працювала коректором у газеті «Вечірній Київ».

Марія і Галина Рудинські похоронені на Байковому кладовищі в Києві поруч із братом і дядьком – відомим археологом і громадським діячем М.Я. Рудинським. Місце захоронення жертви політичних репресій 1937 року К.І. Товкача невідоме.

Джерела і література:

1. Архів Управління Служби безпеки України в Полтавській області (*далі*: Архів УСБУ ПО). – Спр. 3024-с
2. Архів УСБУ ПО. Спр. 5179, арх.№206830
3. Бабенко Л. Л. Полтавський громадський і релігійний діяч Кость Іванович Товкач //Треті Череванівські читання : зб. наук. ст. за матеріалами ІІІ Всеукр. конф., (м. Полтава, 17–18 берез. 2016 р.). – Полтава : ПНПУ імені В.Г.Короленка, 2016. – С. 285–289.
4. Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Київ. Ф. 6. Спр. 67098. Т. 139.
5. Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Київ. Ф. 6. Спр. 67098. Т. 222.
6. Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Київ. Ф. 13. Спр. 260. т. 1.
7. Держава і церква на Полтавщині за радянської доби / ред.: П. Г. Шемет; упоряд.: В. А. Войналович, О.О. Нестуля; Полтав. обл. держ. адмін., Обл. редкол. наук.-докум. сер. кн. "Реабіліт. історією", Управління СБУ в Полтав. обл., Держ. арх. Полтав. обл. - Полтава, 2002. - 254 с.
8. Державний архів АР Крим, ф. р-4808, оп. 1, д. 014994. http://www.reabit.org.ua/nbr/?ID=208894
9. Державний архів Полтавської області (ДАПО) - Ф. Р. 3872. Оп. 1. Спр. 673. Арк. 1-15.
10. Короленко В.Г. / Письма В.Г. Короленко Х.Г. Раковскому (Вступительная статья Чернявского Г. И.) // Вопросы истории. 1990. №10. С.3-45
11. Михайлуца М. Сповідь автокефаліста: архієпископ Юрій (Георгій) Жевченко про розбудову української автокефалії і власне пастирське життя // Історична пам'ять. 2019. № 1 (40). С.35-44.
12. Спогади Івана Олексійовича Марченка (упорядник Ф.Г. Турченко) // «Наукові праці історичного факультету Запорізького університету», 2012, вип. 32 http://old.istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/32/turchenk.pdf
13. Товкач К.І. ЦДАВО, Ф. 905, оп. 1, справа 18 (Генеральний суд УНР, 23 аркуші, 1918 рік)
14. Щербань Анатолій. Життя пересічних диканців і страйки // Газета «Трудова слава» (Диканька), 20 травня 2020 року. С. 4.

НОВОХАЦЬКИЙ Петро Іванович (1899 – 1921) – «**отаман Шуба**», керівник антибільшовицьких повстанських загонів біля Полтави в 1918-1921 роках. Не мав стійких політичних переконань, тому неодноразово переходив то на бік більшовиків, то антибільшовицьких повстанців. І все ж, відчував себе українцем. Народився у зросійщеній родині почесного громадянина на вул. Шведська №45 (тут ще в 1930 р. була приписана його мама Агрипіна Якимівна 1868 р.н.). У 1916-17 рр. воював, мав чин поручика. За першої більшовицької опупації Полтави перейшов на бік муравйовців, був комісаром пошти, потім боровся проти влади гетьмана Скоропадського. За часів денікінщини отаман Шуба керував великими повстанськими загонами, опісля знову приєднався до більшовиків, але був ними звинувачений як петлюрівець, і вже воював проти радянської влади. Неодноразово заарештовувався, під загрозою розстрілу давав згоду чекістам на роботу «сексотом», обдурював їх, і врешті решт, після чергового арешту був розстріляний 27.07.1921 р.

ТОВКАЧ Юрій Костянтинович (1920 – 1941 чи 1942) – молодший син відомого діяча українського національного руху Костянтина Івановича Товкача (1882-1937), і його дружини, лікаря-терапевта Ольги Данилівни Товкач (Тригуб). Народився на Павленках, у домі матері й діда, заможного козака, власника великого саду – Данила Сильвестровича Тригуба.

У 1929 році його батько і старший брат були заарештовані, а будинок, в якому було не тільки їхнє житло, але й амбулаторія були конфісковані. Після цього жили з мамою і тіткою на вулиці Липовій №11.

Юрій Товкач був талановитим природодослідником. Але, як син і брат ворогів народу, не мав права на вищу освіту, працював по експедиціях, виготовляв на замовлення музеїв тушки звірів і птахів, а перед війною працював на полтавській протималярійній станції. З названої причини не призваний до армії. За не перевіреними даними, загинув (?) на початку німецької окупації Полтави.

Фото Б.О.Голова.

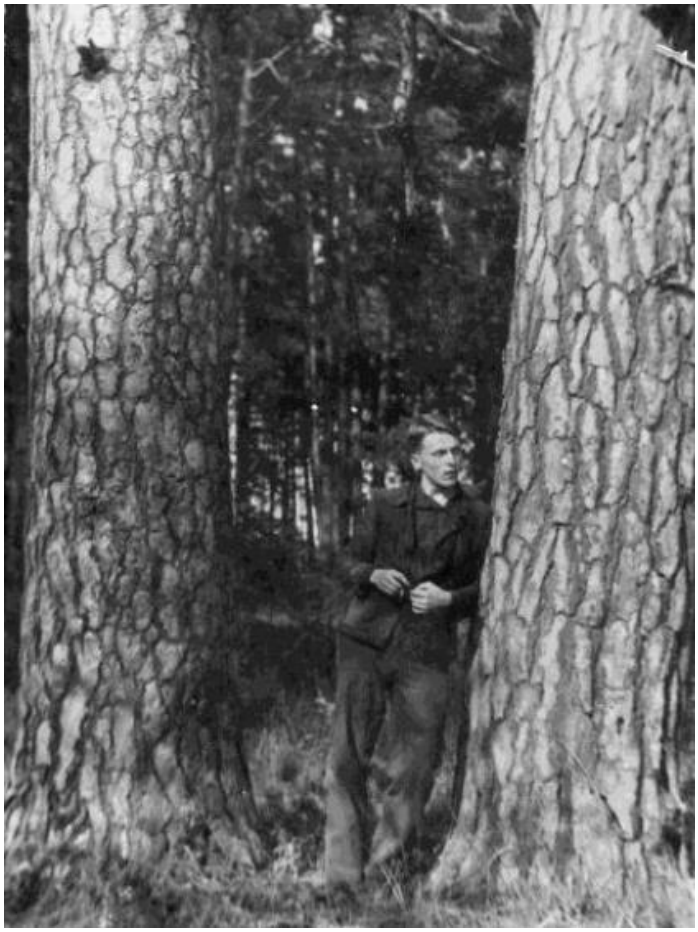

→

Марія Яківна Рудинська, 1912 р.

Галина Костянтинівна Рудинська

→

фото 1940 року

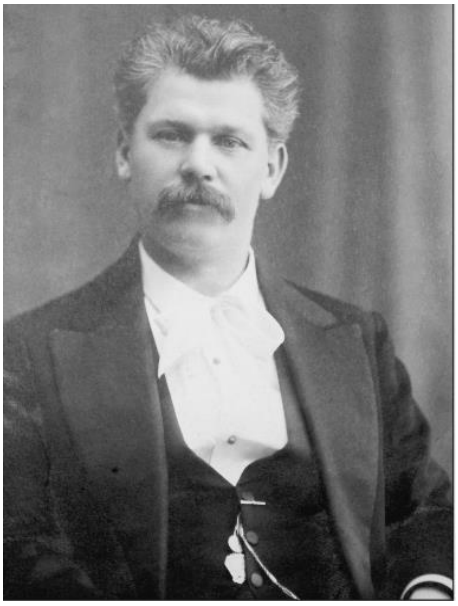

СТЕШЕНКО Іван Матвійович (1874 – 30.07.1918, місто Полтава) – український громадський і політичний діяч, педагог, літературознавець, письменник, перекладач. Відомий передусім як визначний організатор української національної школи в 1917-1918 роках.

Народився в Полтаві у багатодітній сім'ї відставного унтер-офіцера, сторожа земської управи, колишнього кріпака Кочубеїв із Диканщини та полтавської міщанки. У 1892 р. закінчив Полтавську чоловічу гімназію, а в 1896 р. історико-філологічний факультет університету св. Володимира в Києві. Володів декількома іноземними мовами. Викладав в освітніх закладах у Києві, але декілька разів звільнявся з роботи за революційну й українофільську діяльність. Займався літературною працею, перекладами.

У мальовничому хуторі Чернечий Яр тоді Зіньківського повіту І.Стешенко 1916 року придбав садибу. Звідси під час відпустки в 1918 році ходив для читання лекцій на курсах українізації для вчителів у сусідньому містечку Великі Будища.

У березні 1917 року – організатор і голова ради Товариства шкільної освіти, член Малої Ради Української Центральної Ради (від Української соціал-демократичної робітничої партії). Із 28 червня 1917 по 22 січня 1918 року Іван Стешенко очолював Генеральний секретаріат освіти в усіх п’яти урядах УЦР (у січні-лютому 1918 року – міністр освіти; в червні-липні 1918 – Генеральний комісар освіти). На цій посаді, здійснив українізацію шкільництва, зокрема наполегливо упроваджував ідею створення українських гімназій.

У кінці квітня 1918 року німецька окупаційна влада посприяла зміні соціалістичних урядів УНР на Українську державу гетьмана П.Скоропадського. Навряд чи його політику соціаліст Стешенко схвалював. Тому в кінці липня він попросився у відставку з тим, щоб зайняти кафедру в Кам’янець-Подільському університеті. Але перед тим відвідати рідних, пожити на хуторі й підготуватися до викладацької роботи. Рідних у Полтаві про приїзд не попередив.

У ніч з 29 на 30 липня 1918 року Іван Стешенко разом із сином Ярославом прибули на вокзал Полтава-Київська. Пізньої ночі візника не знайшов і вирушив пішки до вулиці Новопроложеної (тепер – Шолом-Алейхема №28), де жили його мати й сестра. Від вокзалу пішли через Павленківську площу, й повернули з неї до вулиці Куракінської (нині – Соборності) через Леоновський провулок (народна назва – *Свинячий*). Але майже вже на розі Куракінської (нині – між Соборності №74 і №76) їм напереріз вийшли два чоловіки і пострілами в голову поранили І.Стешенка, який помер того ж дня в лікарні, не приходячи до тями. Цей злочин був учинений не з метою пограбування, а цілеспрямовано – саме проти Стешенка. У 1923 році академік Сергій Єфремов записав у щоденнику: «Дізнався од Костя Івановича [Товкача] страшні подробиці про вбивство Стешенка. Засудила його на смерть большевицька організація Зіньківського повіту; засуд виконав один з членів тієї організації. Звуть його – Башловка. Чому саме засуд упав на Стешенка – не зрозуміти». Може й так. Адвокат Кость Товкач жив неподалік від місця злочину, був ще незадовго до цього членом Генерального суду України.

З серпня в Свято-Успенському соборі на відспівуванні небіжчика зібралася величезна кількість народу. Літургію та відспівування здійснював єпископ Феофан. Домовину з тілом пронесли до Київського вокзалу. Біля місця, де стався злочин, траурна процесія стала, і духовенство відправило літію. 4 серпня 1918 року тіло Івана Матвійовича Стешенка, після відспівування у Володимирському соборі Києва, було поховане на Байковому кладовищі, поруч із могилою Миколи Лисенка.

Біля місця вбивства Стешенка на вул.Куракінській була насипана символічна могила і встановлений хрест. Під час короткого перебування Директорії УНР у Полтаві (XII.1918-I.1919) обговорювалося перейменування Куракінської вулиці на вулицю Стешенка. Його ім'я в 1918 році отримала українська гімназія по вул. Боковій №17 на Павленках (тепер – на її місці турбомеханічний завод). Але за радянської влади, у 1920-х роках, все в Полтаві, що нагадувало про І.Стешенка, було знищене.

Ім'я Івана Стешенка очевидно ще в 1920-х отримала вулиця на Дальніх Павленках (з 1946 р. вона стала вул. Квітучою), та провулок у Божківському селищі поруч.

У роки незалежності України (з 1999 р.) з'явився провулок Стешенка в мікрорайоні «Алмазний» (між вулицями Алмазна і 23-го Вересня).

Меморіальну дошку з барельєфом Івана Стешенка у 2008 році встановлено на приміщенні старої школи в селі Великі Будища (де він читав лекції в 1918 році).

Найповніше про Івана Стешенка йдеться в статтях Г.В. Титаренка:
http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/11184/1/Tytarenko.pdf
http://grinchenko-inform.kubg.edu.ua/lomykamin/#.X808fdQS_UI
Ротач П. Трагічне місце // Біля гнізда соловейка. – Полтава, 1993. – С. 129-134.
https://tsdavo.gov.ua/wp-content/uploads/2022/09/2201-1.pdf

СИРОТЕ́НКО Григорій Тимофійович (18.03.1888, смт Нові Санжари – 21.06.1925, Павленки / Полтава) — політичний діяч часів УНР (1918-1919 рр.).

Народився у козацькій родині. Закінчив Демидівський юридичний ліцей (м.Ярославль), працював в адвокатурі. Пройшов фронти І-ї Світової війни, мав чин підпоручика. Перебуваючи у німецькому полоні (08.1915–02.1918) долучається до Спілки визволення України. Ініціатор українізації цього табору та створення з полонених вояків-українців двох Українських (Синьожупанних) дивізій. Один із соратників Симона Петлюри, у грудні 1918 році – голова Військово-судової управи Дієвої Армії УНР. У січні-лютому 1919 року – Міністр юстиції УНР; у лютому – липні 1919 року виконував обов'язки міністра військових справ УНР; до грудня 1919 року – радник Міністерства внутрішніх справ УНР. Від початку 1920 року нелегально мешкав у Нових Санжарах. 21 жовтня 1920-го року заарештований. У травні 1921 року його судили у Києві у Верховному надзвичайному трибуналі на процесі Української партії соціалістів-революціонерів. Після звільнення з ув'язнення працював у Полтавському статистичного бюро. 21 червня 1925 року в передмісті Полтави – Павленках знайдений застреленим у саду Шуберта. Можливо, жив на Павленках із родиною.

САВОН Федір Іванович (1883-1944?) – кооператор, громадський діяч.
Народився в селі Лиски Прилуцького повіту Полтавської губернії. Українець, із козаків. Закінчив початкову школу у рідному селі і вище початкове училище. У 1897-1902 роках служив письмоводом у прилуцького нотаріуса. З 1902 р. працював у службі зборів Закавказьких залізниць. У 1904-1906 р. проходив військову службу. У 1907-1917 роках – знову на службі у нотаріуса, але тепер у м. Полтаві.
Гласний Полтавської міської думи в 1917 р. (від українських організацій). З кінця жовтня 1917 по січень 1918 – голова Полтавського волосного земства (його контора перебувала у Павленках). Навесні 1918 року 2,5 місяці був під арештом за політичну діяльність. Член правління позичково-збережного товариства «Самопоміч» (09.1918 – 07.1919). У період денікінської окупації Полтави – знову двохмісячний арешт. Після звільнення – до вересня 1920 р. повернувся до роботи в «Самопомочі». До 1922 року служив у полтавській Губспілці (кооперативній установі), і знову 10.1922 повернувся в «Самопоміч», яка була ліквідована владою на початку 1923 р.
Він матеріально допомагав становленню української гімназії імені Івана Стешенка в передмісті Павленки. У 1920 році був одним із фундаторів української громади при Покровській церкві та «Просвіти» у Павленках, головою бюро районної філії просвітнього союзу «Українська культура»; головою Великої ради цієї парафії, одним із лідерів полтавської організації УАПЦ. Проживав на початку 1920-х років у Полтаві на Павленках (вул. Бокова, 47 або 44).
У кінці квітня 1923 року Ф.І.Савон (і ще 4 особи: Навроцька, Гордієнко, Хілецька, Хряпко), заарештований за звинуваченням у контрреволюційній діяльності – створенні у Полтаві «петлюрівській» організації навколо кооперативної спілки «Самопоміч», Воскресенської автокефальної церкви та її сестринського братства з церковним хором. Ці особи входили до складу Полтавської церковної ради автокефальної церкви, й пов'язані з єпископом К.Кротевичем. Було рекомендовано вислати їх в одну із північних губерній Росії. Але в кінці липня 1923 р. Ф.Савона, все ж, із під варти звільнили. До осені 1925 року (коли він перебрався до Харкова) залишався на посаді секретаря Полтавської краєвої церковної ради.
На момент наступного арешту проживав у Харкові, де працював завідувачем складу «Плодоспілки». Заарештований 5 березня 1928 р. за участь у контрреволюційній організації «Селянська спілка» (статті 54-4, 54-11 КК УСРР) і ухвалою особливої наради при колегії ОДПУ від 6 квітня 1928 р. (ст.58-4 КК РСФРР) висланий до Сибіру на 3 роки, а за ухвалою від 22 червня 1934 р. через хворобу звільнений із заслання. Потім був ще один арешт і звільнення в 1940 році. Сумуючи за Полтавою, перед війною Ф.Савон повернувся в місто. За спогадами Г.Г.Ващенка, під час наступу німців на Полтаву його знову заарештували. Більшовики, відступаючи з Полтави, хотіли забрати із собою й Савона, який лежав тяжко хворий у лікарні. Але вони були певні у тому, що він через день-два помре. Та подолавши хворобу, Федір Савон самовіддано працював у роки німецької окупації в кооперації Полтави (директором яйце-базару); виявив себе як великий український патріот, писав дуже дотепні фейлетони в газету «Голос Полтавщини» (під псевдонімом «Ф.Фісун»). За інформацією того ж Г.Г.Ващенка, Федір Савон помер на еміграції в 1944 р. Реабілітований 10.07.1996 р.

У Полтаві також працювали рідні брати Ф.І.Савона, які теж були у числі фундаторів української громади Покровської православної церкви в Павленках:

– **Савон Сава Іванович** (1881 р.н.), проживав на вулиці Покровській №54. Його подальша доля нам невідома;

– **Савон Лука Іванович** (1892 р.н.), працював бухгалтером заводу в Полтаві. Заарештований 25.10.1943 р., засуджений Військовим трибуналом військ НКВС Полтавської обл. 29.03.1944 р. за ст. 54-10 ч. 2 КК УРСР до 8 років позбавлення волі. Реабілітований Полтавським обласним судом 23.07.1990 р.

– **Савон Данило Іванович** – працював в освіті Полтави, заарештований більшовиками восени 1920-го року.

До складу конфесії Покровської церкви УАПЦ на Павленках входили також батько братів - **Савон Іван Степанович** (біля 1845 р.н.), та дружини двох братів (у тому числі дружина Федора – Євфімія Іванівна, 1885 р.н.).
Федір і Євфімія Савони мали чотирьох доньок (Валентину, Зінаїду, Марію, Ольгу).

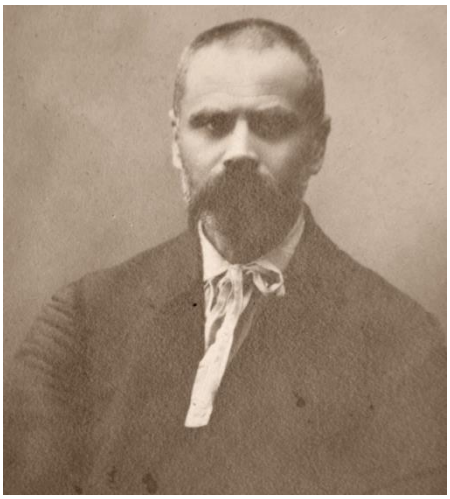

СУШКО Терентій Сергійович (1880-1938) – житель Павленків, писар волосної управи й полтавського міськвиконкому, громадський діяч; репресований. Народився 28 жовтня 1880 р. на хуторі Литвинівка Демидівської волості Полтавського повіту в родині українського козака-землероба. Із 9 до 12 років навчався в нижній початковій школі, і ще три роки – у двокласній зразковій міністерській школі містечка Решетилівки. Деякий час працював у батьківському господарстві (що складалося із 3-х десятин власної + орендованої землі). Попри бажання юнака, батько не міг забезпечену йому подальшої освіти. У 1895-1902 роках працює в канцелярії місцевої волості помічником писаря; діловодом при земському начальникові. У 1902-1905 р. проходив військову службу старшим писарем. З 1906 по 1917 рік – писар Полтавського волосної управи, яка знаходилася на Павленках; з 1917 по 1919 – писар волосного земства; за радянської влади в 1919-1923 роках – волосного виконкому, теж на Павленках.

У 1914 році придбав невелику земельну ділянку з хатою під соломою за адресою: Павленківська площа №5 (поруч із волосною управою). Дружина – Меланія Тихонівна; мав чотирьох синів (у післявоєнний час, 1940-х, вдова із сином Федором проживали по вул. Покровській №70).

У 1917-1921 роках брав участь у діяльності павленківської «Просвіти»; був членом великої парафіяльної ради української громади Покровської церкви на Павленках.

З 03.1923 року переведений у Полтавський окружний виконком – як технічний секретар (завідувач) канцелярії. На цій посаді (завідувач бюро / технічний секретар міськради) перебував аж до арешту 6 травня 1938 року.

Засуджений Особливою трійкою при УНКВС Полтавської обл. 09.05.1938 р. за ст. ст. 54-10 ч. 1, 54-11 КК УРСР до розстрілу з конфіскацією майна. Вирок виконано 05.06.1938 р. Реабілітований Військовим трибуналом київського військового округу 27.11.1956 р.

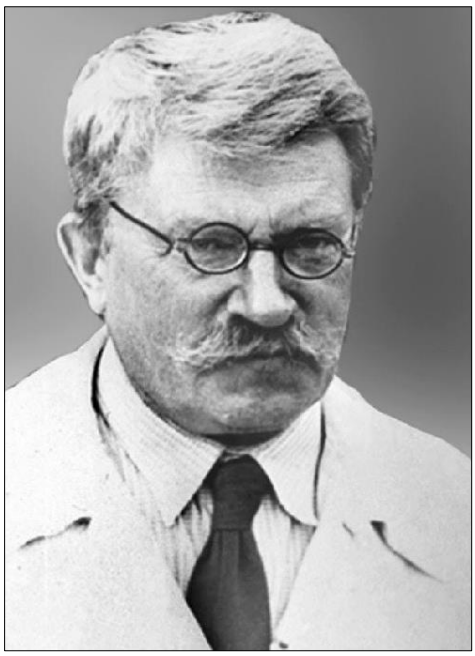

ОРЛО́В Олександр Якович (1880, Смоленськ – 1954, Київ). Астроном, геофізик. Академік УАН (1919), відмовився від звання (1922), повторно академік АН УРСР (1939). Член-кореспондент (1927). Заслужений діяч науки (1950).

Після закінчення в 1902 р. фізико-математичного факультету Петербурзького університету працював в обсерваторіях Пулково, Тарту, Одеси; займався викладацькою діяльністю. Стажувався в астрономічних закладах країн Заходу. У 1915 році захистив докторську дисертацію (результати спостережень за місячно-сонячними деформаціями Землі).

Засновник відомої в науковому світі школи українських дослідників із глобальної геодинаміки. Виявив повільні неполярні зміни широт, розробив метод визначення координат полюса за спостереженнями однієї станції. Одним із перших почав вивчення Землі як складової системи, що перебуває під впливом зовнішніх сил. Творець геодинаміки та видатний гравіметрист, який у 1954 за даними астрономічних спостережень уперше визначив параметри такого глобального явища, як віковий рух геофізичних полюсів Землі. Організатор та перший директор Головної астрономічної обсерваторії АН УРСР (1944–1948; 1950–1951).

Наприкінці 1925 р. оселився в Полтаві. Тут під його керівництвом почалась розбудова першої в Україні наукової установи астрономо-геофізичного профілю – Полтавської гравіметричної обсерваторії ВУАН (нині Полтавська гравіметрична обсерваторія Інституту геофізики імені С.І. Субботіна НАН України). Був її директором (1926–1934, 1938–1951), проживав на її території. У час, коли йому й обсерваторії загрожували репресії, виїжджав до Москви (1934–1938), де працював у Державному астрономічному інституті ім.П.К. Штернберга і в Геодезичному інституті. Одночасно з дослідженнями в Полтаві, керував проектами в інших регіонах (зокрема, на горі Піп Іван у Карпатах). У 1944 році заснував Головну астрономічну обсерваторію АН УРСР та очолював її в 1944-1948 і 1950-1952 рр.

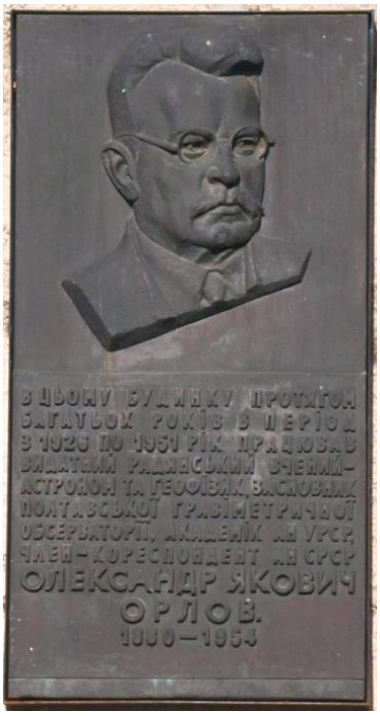

← На фасаді будинку Полтавської гравіметричної обсерваторії (вул. Мясоєдова № 27/29) в 1984 р. установлено меморіальну дошку О.Я. Орлову (скульптор В.І. Білоус).

З 2023 р. один із провулків Полтави носить його ім'я.

АКСЕНТЬЄВА Зінаїда Миколаївна (1900, місто Одеса – 1969, м. Полтава). Геофізик, астроном. Член-кореспондент АН УРСР (1951) по відділенню фізико-математичних наук. Заслужений діяч науки УРСР (1960).

Народилася в багатодітній сім'ї фельдшера залізниці. Закінчила жіночу гімназію (в т.ч. педагогічний клас), а в 1924 р. – фізико-математичний факультет університету в рідній Одесі. Ще будучи студенткою, поступила на роботу в Астрономічну обсерваторію, якою керував О.Я.Орлов. Разом із керівником переїхала до Полтави, і в 1926–1934 та 1939–1969 працювала в Полтавській гравіметричній обсерваторії (від 1951 – директорка). У 1934-1939 роках, разом із провідними фахівцями обсерваторії, змушена була залишити Полтаву, рятуючись від репресій (більшовицькій владі було незрозуміло, якій зиск від наукової діяльності обсерваторії для колективізації сільського господарства чи для індустріалізації країни? Тому співробітники, що залишилися, переключилися на геофізичні методи пошуку родовищ корисних копалин). З.М.Аксентьєва 5 років працювала у Підмосков'ї (займалася дослідженнями припливних явищ в атмосфері і магнітного поля Землі). У 1939 р. вона повернулася до Полтави, й продовжила вивчення припливних явищ у земній корі і на її поверхні. Оскільки О.Я.Орлова було направлено на Західну Україну, то вона займалася поточними питаннями закладу. У 1941році керувала організацією евакуації обладнання та матеріалів Полтавської гравіметричної обсерваторії до Іркутська, була в.о. директора. У 1943 р. захистила кандидатську, а в 1947 р. – докторську дисертації. У лютому 1944 року забезпечила повернення обладнання в Полтаву і налагодження роботи обсерваторії.

1951 рік став роком визнання заслуг Зінаїди Миколаївни перед наукою: вона замінила свого вчителя на посаді директора обсерваторії; обрана членом-кореспондентом АН УРСР. За часів її офіційного директорства (1951-1969) значно розширені програми й тематика наукових досліджень; для їхнього проведення придбано 4 телескопи й збудовано 4 павільйони для астрономічних досліджень, збудований новий лабораторний корпус, 3 житлових будинки тощо. Вона мріяла про перетворення Гравіметричної обсерваторії на Інститут астрономії, геодезії і геофізики АН УРСР.

Обиралась депутаткою Верховної Ради УРСР (1951, 1955), а також депутаткою міської й обласної рад. Це сприяло розвиткові закладу; вона допомагала людям у вирішенні проблем. При цьому, З.М. Аксентьєва – рідкісний тип керівника тих часів: не була членом КПРС, і відвідувала богослужіння.

Пам'ять: Кратер на планеті Венера (1994), Одна з вулиць Полтави (2023).

ЛАВРЕНТЬЄВА Євгенія Всеволодівна (1893–1969, м. Полтава), канд. фіз.-мат. наук (1945). Закінчила в 1917 математичне відділення фіз.-мат. факультету Київських Вищих жіночих курсів. Із 1914 року працювала в Астрономічної обсерваторії в Києві, викладала. 1929-1934 проводила гравіметричні маятникові спостереження в Полтавській гравіметричній обсерваторії, 1934-1939 інженер-гравіметрист Московського аерогеодезичного підприємства. У 1939-1960 рр. на науковій роботі в Полтавській гравіметричної обсерваторії. Спеціаліст в галузі гравіметрії та досліджень руху полюсів і змінності широти. Автор спеціальних програм широтних спостережень для різних обсерваторій.

«Мозковий центр» Полтавської гравіметричної обсерваторії в 1950-ті роки.

(*Сидять, зліва направо): М.А. Попов, Є.В. Лаврентьєва, З.М. Аксентьєва. Стоять: С.В. Дроздов, Є.П. Федоров.*

ПОПОВ Микола Андрійович (1910-1985), доктор фізико-математичних наук, старший науковий співробітник Полтавської гравіметричної обсерваторії.

Відразу ж після закінчення Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка в 1934 році почав працювати в Полтавській гравіметричній обсерваторії. Учасник Другої світової війни (1941-1945). У 1947 р. закінчив аспірантуру під керівництвом О.Я. Орлова (із захистом кандидатської дисертації), після чого продовжив роботу в Полтаві. Вів спостереження за яскравими зенітними зорями на зеніт-телескопі Цейсса. За результатами спостережень визначив параметри цих зір, близько до добової нутації (які раніше були передбачені тільки теоретично. Докторська дисертація: Малі періодичні члени в коливаннях широти Полтави за спостереженнями яскравих зенітних зір в 1939-1965 рр. (1969, Головна астрономічна обсерваторія АН Української РСР). Провівши детальний аналіз спостережень зенітних зір в Полтаві за 1939-1963 рр. він показав, що існують слабкі коливання широти з періодом, близьким до доби, і вперше визначив амплітуду цих коливань - 0.015". У 1969-1979 рр. спільно з А. П. Степою продовжував проводити спостереження α Персея і η Великої Ведмедиці на ←ширококутному зеніт-телескопі ЗТЛ-180. За цей час було отримано 2730 миттєвих широт. Крім спостережної роботи він виконав ряд важливих досліджень і аналізів отриманих результатів. зокрема, визначення ефекту вільної добової нутації Землі в спостереженнях зенітних зір.

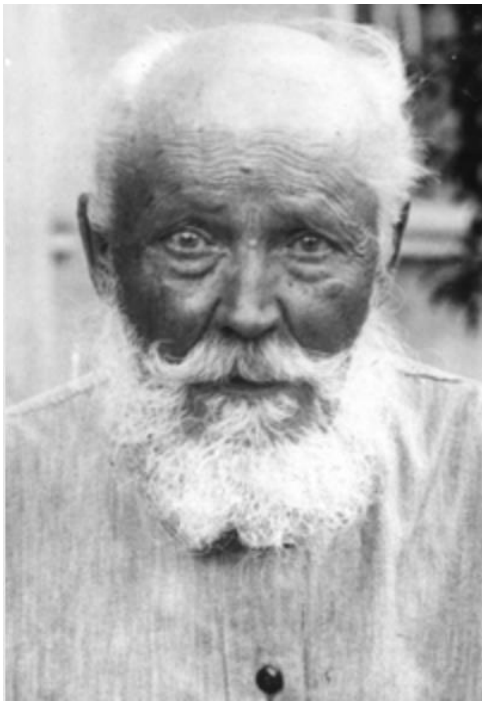

ФРЕЙБЕРГ-КОНДРАТЬЄВ Генріх Андрійович (18.07.1854, Естляндська губернія – 5.02.1944, Полтава) — головний механік Полтавської гравіметричної обсерваторії, відомий фахівець в галузі астрономічної механіки (виготовляв високоточні астрономо-геодезичні інструменти). Етнічний німець Heinrich Freyberg у роки Першої світової війни (1916) змінив прізвище.

У 1870 р. закінчив Хаапсальське повітове училище; знання і вміння здобував самоосвітою. З 1881 року – механік Головної фізичної обсерваторії. З 1895 по 1908 р. — механік і керівник оптико-механічної майстерні Пулковської обсерваторії. З 1908 по 1917 р. – начальник майстерні морехідних інструментів Головного гідрографічного управління. З 1917 по 1925 рік - механік астрономічної обсерваторії в Миколаєві, з 1925 по 1934 – в Сімеїзі. Із 1934 по 1944 — в Полтавській гравіметричній обсерваторії, переїхав на запрошення академіка Орлова. Жив на території обсерваторії (вул.Мясоєдова, 27). Займався, зокрема, удосконаленням великого зеніт-телескопа фірми Цейсс. Під час німецької окупації пристарілий механік перебував у Полтаві, підтримував робочий стан приладів, які не були вивезені в евакуацію.

Похоронений на Павленківському кладовищі. Мав 5 синів і доньку. Його донька Ольга і зять астрономи жили з батьком; у 1943 році емігрували до Німеччини.

Г. А. Фрейберг-Кондратьєв виготовляв високоточні астрономо-геодезичні інструменти — малі універсальні інструменти десятисекундної точності, переносні вертикальні кола, переносні зеніт-телескопи з прямими і ламаними трубами, пасажні інструменти, ділильні машини, магнітні та метеорологічні інструменти (анемограф Фрейберга-Рішара). Його найбільше досягнення — великий зеніт-телескоп (ЗТФ-135) Пулковської обсерваторії, виготовлений ним у 1899-1904 роках. Він діє й досі!

Г.А.Фрейберг в кабінеті Гравіметричної обсерваторії (колишній будинок Івана Мясоєдова), вдалині. Ліворуч – З.Аксентьєва.

НЕЧИПОРЕНКО Петро Кирилович (1892-1937) – другий директор Полтавської гравіметричної обсерваторії в 1934-1937 роках; один із засновників геофізики в Україні, доктор геологічних наук. У 1934 році обсерваторія в Полтаві переживала скрутний час: проти її першого директора О.Я. Орлова висунули звинувачення в захопленні астрономією і «відриві закладу від потреб народного господарства». Більшість науковців змушена була на 5 років сховатися від переслідувань у Підмосков'ї. А обсерваторію перевели у підпорядкування Українському науково-дослідному геологічному інституту. Директором обсерваторії за сумісництвом призначили геодезиста, фахівця в маркшейдерській справі, з 1933 року – директора Київської геофізичної обсерваторії професора П.К. Нечипоренка. Під його керівництвом обсерваторія і ряд інших установ, які він очолював чи працював, виконали першу гравіметричну карту України. У своїх статтях професор Нечипоренко детально зупиняється на геологічному тлумаченні гравітаційних аномалій та причинах, що їх зумовлюють. Автор показав зв'язок між гравітаційним полем і геологічною структурою. У доповіді Нечипоренка вперше проголошена перспективна галузь геолого-геофізичних досліджень — гравіметрія.

У 1937 р. він потрапляє у вир сталінських репресій — у зв'язку з діяльністю так званого українського осередку Академічного центру (Пулковська справа). За цією сфабрикованою справою у вересні 1937 р. засуджений і відразу ж розстріляний. Повністю реабілітований у 1958 р.

ПОСТОЄВ Олександр Іванович (1900-1976).

Народився в сім'ї військового лікаря-ларинголога, який тривалий час проживав у Полтаві. З 1917 р. навчався на фізико-математичному факультеті Харківського університету; закінчив той самий факультет Ленінградського університету (1925), та аспірантуру Інституту теоретичної астрономії. Наприкінці 1928 р. переїхав до Ташкента. З 1930 заступник директора з наукової роботи, з 1935 року директор Ташкентської обсерваторії. Кандидат фізико-математичних наук (1935). Член Міжнародної астрономічної спілки (1935). Заарештований НКВС 8 лютого 1936 року і засуджений за звинуваченням в участі у контрреволюційній групі до 5 років таборів. Термін відбував у концтаборі біля Воркути, працював топографом та метеорологом. Звільнений у 1939 року (реабілітований у 1957 р.) Із 1940 р. викладав астрономію в Полтавському педагогічному інституті та був співробітником Гравіметричної обсерваторії; залишився в окупованій німецькими військами Полтаві. У січні 1942 р. до педінституту була приєднана гравіметрична обсерваторія, як науковий підрозділ, на чолі з О.І.Постоєвим, і навіть відкрита аспірантура (реально діяла приблизно з півроку). У 1943 р. емігрував до Німеччини. Отримав у 1948 р. від американського астронома Харлоу Шейплі запрошення на роботу в обсерваторії Гарвардського коледжу, проте в розпал маккартизму в США у візі йому відмовлено. У 1952 р. емігрував до Бразилії, став одним із провідних астрономів цієї країни. Працював в астрономічній обсерваторії університету Сан Паулу, яка з 1977 р. носить його ім'я.

ДРОЗДОВ Сергій Вікторович

Народився 24.11.1902 в Петрограді. Помер 24.04.1976, там же. Доктор фізико-математичних наук (1956), професор.

Дитячі роки пройшли в Петрограді, Москві, потім в Житомирі, де в 1912 році він пішов вчитися в школу. З 1919 року почав працювати в земвідділі креслярем. У 1920 році С.В. Дроздов закінчив школу і вступив до землемірного училища, після закінчення якого до 1924 року працював за фахом. У 1924 році Сергій Вікторович вступив на математичне відділення Київського інституту народної освіти. В період навчання в інституті відвідував Київську астрономічну обсерваторію, брав участь в астрономічних семінарах. Після II-го курсу в 1926 році С.В.Дроздов перевівся на математичний факультет Ленінградського державного університету (ЛДУ). Продовжуючи навчання в університеті, він викладав математику в середній школі, був інспектором методичного бюро при обласному відділі освіти.

05.1931 р. С.В. Дроздов закінчив фізико-математичний факультет ЛДУ за спеціальністю «Астрономія». 08.1931 р. був прийнятий на посаду обчислювача в Пулковську обсерваторію. Вже 12.1931 р. був заарештований і по 1934, як засуджений, та по 06.1939 р. – як вільнонайманий працював інженером-топографом «на будовах соціалізму».

Восени 1939 р. став науковим працівником у Полтавській гравіметричній обсерваторії Академії наук УРСР. В евакуації протягом 1941-42 н.р. працював викладачем топографії, фізичної географії та основ геології в учительському інституті м. Нижній Ломов (Пензенська область). У 1942 році переїхав до Іркутська, де знаходилася тоді Полтавська гравіметрична обсерваторія і працював на посаді астронома-спостерігача, до – повернення обсерваторії в Полтаву (02.1944).

11.05.1944 року в Москві при астрономічному інституті ім. Штернберга С.В.Дроздов захистив дисертацію «Вывод колебания широты из наблюдений слабых зенитных звезд» на здобуття наук. ступеня канд. фізико-математичних наук.

З 1944 по 1957 рік працював старшим науковим співробітником Полтавської обсерваторії та викладачем астрономії в Полтавському педагогічному інституті.

Отримав великі ряди спостережень коливань широти Полтави за особливою програмою; на основі спостережень створив каталог точних схилень зірок. Був популяризатором астрономічних знань (у т.ч. «Короткий астрономічний календар», з 1948).

У 1956 р. захистив докторську дисертацію і з 1957 р. працював у Новгородському державному педагогічному інституті професором астрономії на фізико-математичному факультеті. Він керував єдиною в СРСР аспірантурою з методики викладання астрономії.

Останні роки життя провів у Ленінграді (Санкт-Петербурзі).

Автор понад 40 друкованих наукових праць, у т.ч. монографій.

Серед хобі Сергія Вікторовича – фотографування. Перед від'їздом із Полтави він зробив серію фото (у т.ч. Павленків), які використовуються в цій книзі. Ми вдячні його синам Олександрові й Миколі Сергійовичам за надані фотокопії, а Миколі Сергійовичу Дроздову – за цінні спогади й інформацію про наш куток Полтави.

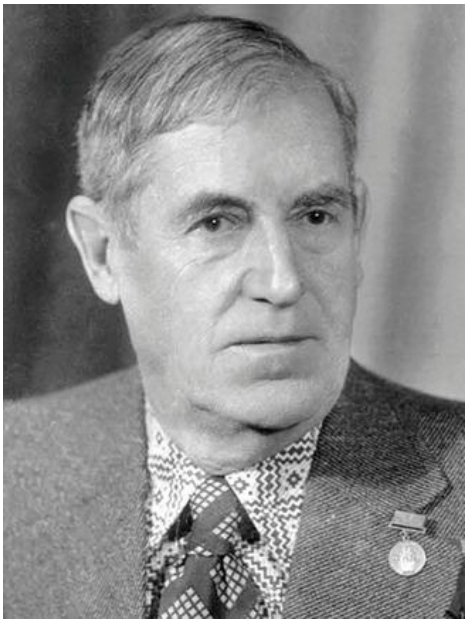

ФЕДОРОВ Євген Павлович (1909-1986) – астроном, директор Головної Обсерваторії АН УРСР, дійсний член АН УРСР (з 1969). У 1947-1959 роках був науковим працівником, ученим секретарем Полтавської гравіметричної обсерваторії АН УРСР.

У 1937 закінчив Іркутський університет. Працював асистентом, старшим викладачем, директором обсерваторії Іркутського університету. Учасник Другої світової війни. У 1944-1947 – аспірант Головної астрономічної обсерваторії АН УРСР, в 1947-1959 – науковий співробітник, учений секретар Полтавської гравіметричної обсерваторії АН УРСР.

Переїзд корінного мешканця Іркутська (де в 1941-1944 роках перебувала в евакуації Полтавська гравіметрична обсерваторія) до Полтави відбувся завдячуючи академікові О.Я. Орлову. З 1952 р. Є. П. Федоров фактично очолив керівництво науковими роботами з питань руху полюсів Землі та змінності її широт на терені СРСР, того року він став членом Міжнародного астрономічного союзу (МАС). У 1954 р. Є. П. Федоров, який досконало володів англійською мовою, уперше взяв активну участь у роботі X Міжнародного геодезичного та геофізичного союзу (Рим, Італія) і привернув до себе увагу міжнародної наукової спільноти. А вже 1955 р. на IX з'їзді МАС його обрали на посаду президента Комісії №19 «Змінність широт», яку він обіймав два терміни (1955—1961 рр.). Турбуючись про розвиток досліджень з проблеми руху полюсів Землі, Євген Павлович розумів, що для розв'язання цієї наукової проблеми найважливішими є результати глобальних спостережень. Він порушив питання про суттєву перебудову роботи Центрального бюро Міжнародної служби широти (МСШ). Це було зумовлене тим, що ані точність її наукової інформації про рух полюсів Землі, ані оперативність отримання цієї інформації не відповідали вимогам часу.

З 1959 працював в Головній обсерваторії АН УРСР (до 1973 – директор, до 1979 – завідувач відділом фундаментальної астрометрії, з 1979 – консультант).

Автор понад 200 наукових робіт, присвячених астрометрії, теоретичним і практичним питанням обертання Землі, його зв'язків із різними геофізичними процесами, а також питанням побудови координатних систем в астрономії і геодинаміці.

Відповідальний редактор (1965-1975) міжвідомчого збірника «Астрометрія і астрофізика», що видавався Головною астрономічною обсерваторією АН УРСР. Займався питаннями реорганізації Міжнародної служби руху полюсів на основі нових прогресивніших ідей. Своєю діяльністю сприяв розвитку та зміцненню зв'язків між ученими різних країн. Президент Комісії № 19 «Вивчення змінності широт» Міжнародного астрономічного союзу (1955-1961), голова Комісії з вивчення обертання Землі Астрономічної ради АН СРСР (1962-1966).

Президією НАН України засновано премію імені Є.П.Федорова.

Лауреат Державної премії УРСР (1983). За активну участь у підготовці всесвітнього святкування 500-річного ювілею з дня народження Миколая Коперника і внесок в астрономічну науку нагороджений золотим знаком ордена «За заслуги» ПНР (1973). На честь ученого названо астероїд 7628. У 2016 році на честь Академіка Федорова названий провулок у Полтаві, на Павленках (колишній пров. Войкова).

В будинку обсерваторії жив і його брат Георгій – викладач французької мови.

ПОЛТАВСЬКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ДОСЛІДНА СТАНЦІЯ

ЧЕРЕПАХІН Борис Петрович (1861-1901) – перший директор Полтавського Дослідного поля в 1885-1891 роках. Походив із дворян Кременчуцького повіту Полтавщини (батько – чиновник 8 класу). Закінчив Кременчуцьке реальне училище, та Петровську сільськогосподарську академію (1883). Деякий час працював там на кафедрі під керівництвом Анастаса Зайкевича і в певній мірі був обізнаний із дослідницькою роботою. Саме за ініціативи професорів А.Е.Зайкевича і І.А. Стебута рішенням загальних зборів Полтавського товариства сільського господарства Б.П.Черепахіна у квітні 1885 р. було призначено першим директором Дослідного поля.

Варто відзначити, що на той час, ніде (у т.ч. за кордоном) не функціонували аналогічні дослідницькі інституції, які могли б слугувати взірцем для наслідування. Борис Черепахін став справжньою «знахідкою» для Полтавського товариства сільського господарства. Надзвичайно працьовитий, педантичний у роботі, з аналітичним мисленням, здатний до повільної, копіткої і точної наукової праці, він став видатним організатором. Маючи знання про сучасні йому методи ведення сільського господарства, йому вдалося окреслити його запити, організувати досліди для їх вирішення і зробити необхідні висновки. Це була громіздка титанічна праця. Йому випало складне завдання: довести, що польовий дослід не менш цінний і достовірний, ніж лабораторно-вегетаційні дослідження, а також відпрацювати основні елементи методики його реалізації.

На невеликій площі, за складних матеріальних умов та при повній новизні справи дослідне поле розпочало свою роботу, зосереджуючи основну увагу на питаннях допомоги місцевому сільському господарству у розв'язанні найбільш важливих завдань (щоправда, ця ділянка з темно-сірими лісовими ґрунтами не відповідала за критерієм репрезентативності: найпоширеніший тип ґрунтів Полтавщини – чорноземи). Тому пізніше в бетонні ємкості сюди привезли ґрунти з різних ділянок, для більшої надійності окремих дослідів.

Б. П. Черепахіну довелося керуватися здебільшого інтуїцією,беручи на себе всю складність "піонерної" справи. Проведенням дослідів займалися директор Б.П.Черепахін зі своїми учнями, у т.ч. з одним із його наступників на посаді - В.М.Дяковим. Завдяки копіткій праці Б.П. Черепахіна було засновано агрономічну лабораторію. Через три роки експериментальної роботи було оприлюднено перший зведений звіт дослідного поля (1885–1887 рр.) – новаторський для вітчизняної сільськогосподарської справи, експериментально одержаний, науково обґрунтований матеріал з агротехнічних заходів вирощування провідних сільськогосподарських культур. Він зарахований, як кандидатська дисертація Б.П.Черепахіна. Разом зі своїми послідовниками встановив переваги чистого і зайнятих парів у сівозмінах, ефективність вирощування багаторічних трав після різних попередників із внесенням гною та застосуванням лущення стерні та ранньої зяблевої оранки у посівах ярих і кормових культур. Великого значення учений надавав дослідженню сівозмін із вирощуванням кукурудзи на зерно, силос і зелений корм тощо.

Син, Борис Борисович Черепахін (1894-1969), народився в с. Білокриниця Кременецького р-ну Тернопільської обл. (батько працював управителем місцевої с/г школи). Був відомим радянським правознавцем, доктором юридичних наук, професором, деканом юридичного факультету Ленінградського держуніверситету.

Д'ЯКОВ (ДЯ́КОВ) Василь Миколайович (1865, м.Болхов - 1923, м. Полтава) з 1891 по 1899 рік керував Дослідним полем (із жовтня 1890-го по березень 1891 року був помічником директора).

В.М. Д'яков до 1884 р. виховувався в Гатчинському сирітському Миколаївському інституті; рік навчався в Академії мистецтв; випускник Петровської с.-г. академії зі званням кандидата.

На долю В. М. Д'якова випало завдання подальшої організації дослідного поля й накопичення фактичного матеріалу. Маючи в своєму підпорядкуванні тільки 21 десятину землі, з яких під досліди відводилося лише 12 десятин, враховуючи несприятливий рельєф і велику кількість доріг і меж, Полтавське дослідне поле відчувало потребу в розширенні площі. Саме тому в 1892 р. Полтавське товариство сільського господарства (ПТСГ), яке сприяло покращенню умов роботи дослідного поля, звернулося до Полтавського губернського земства з клопотанням про придбання у власність сусідньої ділянки землі у колишнього секретаря ПТСГ Л.А. Хитрово (45 десятин 1184 кв. сажнів ≈ 49,6 га), й одержало схвальну відповідь. У 1893 році ПТСГ за відпущені земством кошти цю ділянку придбало. З цього часу дослідна ділянка поля становила 67 десятин із двома розміщеними на них хуторами: «Старим» (Гурвича) і «Новим» (Хитрово). Із розширенням земельної площі було переглянуто програму польових дослідів, яка вже включала в себе нові завдання, над виконанням яких працював із помічниками: І.О. і П.О. Широких, П. Ф. Тушканом, Т.В.Локтем), Ю.Ю. Соколовським і Т.К. Барибіним.

У 1906-1919 рр. статський радник В.М. Д'яков – член правління Полтавського товариства сільського господарства, інспектор сільського господарства Головного управління землеустрою та землеробства, губернський гласний на триріччя 1913-1916 років від управління землеустрою та землеробства, член Полтавського губернського комітету у справах дрібного кредиту. Проживав: Сінна площа, 20.

Дружина – Зінаїда Олександрівна (1870-1931), донька Олена (1894-1990, продовжила справу батька і в 1922-27 роках працювала на Дослідній станції, канд. с.-г. наук), син Микола (1896-1941, загинув на початку війни).

В.М. Дя́ков мав хист до малювання і зобразив деякі споруди хуторів Поля.

СОКОЛОВСЬКИЙ Юрій Юрійович (1875-1922) — третій за ліком директор Полтавського дослідного поля (1899-1905), міністр продовольчих справ Української держави (1918), полтавський міський голова (27.04.1918 був обраний, але до виконання обов'язків не приступив, бо 29.04 став міністром).

Ю.Ю. Соколовський народився і здобув середню освіту в Полтаві. У 1897 р. закінчив Ново-Олександрійський інститут сільського господарства і лісництва. Повернувшись до Полтави, незмінно працював у Дослідному полі. Як директор Дослідного поля, Ю.Ю. Соколовський запровадив друк ілюстрацій дослідів, популяризував роботу закладу.

В 1905 – 1917 рр. обіймав посаду агронома Полтавського губернського земства, одночасно був членом правління Полтавського сільськогосподарського товариства і членом редколегії журналу «Хуторянин». Ю.Соколовський вивчав досвід організації фермерських господарств у Західній Європі і пропагував його серед селянства Полтавщини, був прихильником приватної власності на землю і противником ліворадикальних експериментів у сільському господарстві. Майбутнє України бачив у створенні високотоварних хутірних господарств фермерського типу. Тому в 1918 році йому була близька політична позиція заможного селянства – партії хліборобів-власників та партії кадетів (належав до них).

29.04.1918 гетьман П.Скоропадський сформував перший уряд Української Держави на чолі з Федором Лизогубом (колишнім головою Полтавської губернської земської управи), а Ю. Соколовський введений до складу цього уряду як міністр харчових (продовольчих) справ. Займав цей пост до 09.07.1918 р. Помер в еміграції у Белграді (Сербія). За характеристикою Володимира Винниченка, «руський малорос».

ТРЕТЯКОВ Сергій Федорович (1872—1918) – вчений-агроном, директор Полтавського дослідного поля (1905-1910) і перший директор Дослідної станції (1910-1918). За його керівництва станція досягла чи не найвищого рівня розвитку й авторитету.

Народився у м. Дятьково Брянського повіту Орловської губернії в родині купця 2-ї гільдії. У 1882-1891 рр. навчався в Єлецькій гімназії, після її закінчення — на природничому відділенні фізико-математичного факультету Московського університету, а потім Новоолександрійському інституті сільського господарства та лісівництва (Харківський національний аграрний ун-т імені В.В. Докучаєва). Прибув у Полтаву для проходження військової служби. Завдяки знайомству в роки навчання з тодішнім директором Дослідного поля Ю.Ю. Соколовським, після її закінчення С.Ф.Третяков залишився жити й працювати в Полтаві (із 1899 р. на посадах хіміка та помічника директора, а з січня 1905 року його самого обрали директором Дослідного поля). У 1909 році, під час святкування 25-річного ювілею Дослідного поля, було вирішено питання про перетворення його в Дослідну станцію, яку в 1910 р. очолив С.Ф.Третяков. Займаючи вказані вище посади, він зробив багато для розвитку вітчизняної агрономії, зокрема сприяв удосконаленню польових дослідів.

У 1910 р. С.Ф. Третяков запросив на станцію групу студентів-практикантів, серед яких майбутні академіки М.І. Вавилов, А.Н. Соколовський, І.В. Якушкін. У 1910 р. були створені агрохімічний і ентомологічний відділи станції (останнім керував дослідник комах-шкідників М.В. Курдюмов). У 1912 р. – відділ тваринництва, у 1913 – відділ метеорології, у 1914 – відділ дослідження бур'янів, у 1921 р. – підвідділ городництва. У 1912 р. був споруджений новий триповерховий лабораторний корпус (частково використовувався для побутових потреб).

Детальніше про С.Ф. Третякова: https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/visnyk/2012/03/207.pdf

Сергій Третьяков залишив величезну наукову спадщину – понад 280 праць. За визначні заслуги з дослідної справи 11.11.1910 р. на засіданні правління Полтавського товариства сільського господарства його першим із дослідників було вшановано золотою медаллю. В лютому 1912 р. С.Ф. Третякова було нагороджено орденом святої Анни 3-го ступеня.

Але він не вирізнявся міцним здоров'ям. У 1915 р. мобілізований до царської армії, там захворів, не зміг далі працювати і 27 травня 1918 року помер (див. *на с. 290* його могилу на Павленківському кладовищі, нині втрачену).

«С.Ф. Третяков є видатним агрономом..., з повним правом може вважатися основоположником нашого сільськогосподарського дослідницького діла. Особливістю цієї його роботи є поглиблений підхід, вміння пов'язувати запити господарства з науковою роботою». - Академік М.І. Вавилов, 1933 р.

С.Ф. Третяков з дружиною, революційною діячкою Надією Михайлівною і однією із двох доньок - Лідією (1903-1972) . →

У 1995 р. провулок нової забудови на колишніх землях Садівництва в Полтаві отримав його ім'я.

СТАЛІНСЬКА Алевтина Павлівна – в.о. директора Полтавської дослідної станції в 1915-1920 роках.

Алевтина Сталінська із січня 1910 р. була практикантом на Полтавській сільськогосподарській дослідній станції і працювала у хімічній лабораторії вегетаційного будинку. Роботи хімічної лабораторії були спрямовані, головним чином, на підрахунок нітратного азоту на різних парових ділянках: досліди у вегетаційному будиночку стосувались як вивчення ґрунту дослідного поля, який знаходився під впливом різних культур, так і співставлення впливу на цей ґрунт речовин органічного добрива (гній, пташиний послід, буртова земля). З 1911 до лютого 1913 рр. вона виконувала відповідальні завдання, працюючи у відділі рільництва. У 1913-1914 рр. Алевтина Павлівна працювала в мережі дослідних закладів Полтавської губернії, зокрема, була помічником завідувача Костянтиноградського дослідного поля. З 1915 до жовтня 1920 р. виконувала обов'язки завідувача відділу рільництва Полтавської дослідної станції, паралельно з 1915 по 1917 рр. відала господарством станції. А з 1915 по 1920 рр. тимчасово виконувала обов'язки директора станції (і на час відсутності, хвороби і після смерті С.Третьякова. На дослідній станції під час війни підтримувались лише довготривалі досліди. А.П. Сталінська у цей надскладний період з успіхом справлялась з покладеними на неї обов'язками. З особливою повагою і вдячністю Полтавська сільськогосподарська дослідна станція відмічає її заслуги по керівництву в тяжкі 1919-1920 рр., коли в значній мірі, лише за рахунок її енергії і праці станція збереглася і продовжувала безперебійно працювати. Ця жінка мала воістину стальний характер.

Нею підготовлені труди Полтавської сільськогосподарської дослідної станції та спільна праця з С. Ф. Третьяковим "Способ, густота и время посева озимых и яровых хлебов".

Про цю людину відомо мало. Є спогади одного із керівників українського національно-визвольного руху в Полтаві Костя Товкача про те, що саме Алевтина Сталінська врятувала йому життя під час денікінської окупації Полтави влітку 1919 року, сховавши його на Дослідній станції.

Передавши в 1920 р. керівництво станцією Вікторові Сазанову, А.П.Сталінська продовжувала працювати на інших дослідних станціях, як науковець (принаймні, до кінця 1930-х).

А. П. Сталінська в 1939 році проводить агрометеорологічні спостереження.→

САМБІКІН Михайло Митрофанович (1878 – 1968) – один із засновників агрометеорології в Україні.

М.М. Самбікін народився 9.05.1878 р. в с. Бикові Хутори (нині Волгоградської області РФ). У 1904 р. закінчив Київський політехнічний інститут, а також Вищі курси при вченому комітеті Міністерства землеробства при Санкт-Петербурзькому університеті. Будучи студентом М. Самбікін у 1902 р. організовував при Полтавському Губернському статистичному бюро Дощомірну станцію. Після закінчення навчання М. Самбікін працював старшим науковим співробітником на кафедрі метеорології Київського політехнічного інституту, а згодом переїздить до Полтави, де починає працювати у Полтавському губернському земстві. Тут він завідує відділом сільськогосподарської метеорології та організовує Дослідну метеорологічну мережу Полтавської губернії. У 1913-1933 роках М.М. Самбікін завідує новоствореним відділом метеорології Полтавської сільськогосподарської дослідної станції та системою метеорологічних установ Полтавської губернії. Відділ було створено з метою студіювання впливу клімату на сільськогосподарські культури, а також впливу погоди на їхній ріст, розвиток та врожаї, оскільки постійної систематичної роботи у цьому напрямку в Україні до цього не проводилося. Основні його праці того часу: «Вогкість ґрунту на Полтавській сільськогосподарській дослідній станції за 1924 – 1928 рр.», «К вопросу о влиянии растительного покрова культурных растений на ход метеорологических элементов в их среде», «На ланах Лісостепу Лівобережної України» у щомісячнику «Полтавський селянин», де систематично подавалася інформація про погоду на теренах Полтавщини та її вплив на сільськогосподарські культури та майбутні врожаї. Результати метеорологічних спостережень на території Полтавщини також друкував в статистичних щорічниках. Підготував фундаментальну працю «Атмосферні опади Полтавської губернії», яка була видана у 1915 р.

М.М. Самбікін поєднував наукову діяльність з викладацькою роботою в Полтавського інституту народної освіти (у 1920-1928 рр. - за сумісництвом), та з 1921 р. одного з попередників сучасного Аграрного університету (ініціатором створення якого виступав, а також був першим завідувачем навчальної частини). Серед основних курсів які викладав професор М.М. Самбікін були кліматологія та метеорологія, а також фізична географія. Із заснуванням у 1921 році регіонального часопису «Господарство Полтавщини» проф. М. Самбікін майже у кожному його випуску друкував результати метеорологічних досліджень Полтавщини у контексті їх впливу на розвиток господарства краю. У 1923 р. світ побачив фундаментальну працю «Матеріали по районуванню Полтавщини». Професору М. Самбікіну належить розділ «Макрокліматичні райони Полтавщини».

Станом на 1922 р. родина проживала за адресою: вул. Покровська №35.

У 1925 р. проф. М. Самбікін був одним із співзасновників регіонального науково-популярного журналу «Полтавський селянин» на сторінках якого він систематично друкував матеріали метеорологічних досліджень території Полтавщини та вів рубрику «На ланах Полтавщини» (з 1926 р. – «На ланах лісостепу Лівобережної

України»), а у 1926 р. розробив перший в Україні курс «Сільськогосподарської метеорології» та видав до нього відповідний підручник.

На початку 1920-х працював за сумісництвом і інспектором професійної освіти Полтави, і зав. підвідділом страхування посівів державного страхування майна, і в краєзнавчому музеї.

В 1929 р. Вчена рада Полтавської сільськогосподарської станції, Вчена Рада Полтавського інституту народної освіти та Полтавський Окрвиконком організовують урочисті святкування з нагоди двадцятип'ятирічної наукової та педагогічної діяльності професора Самбікіна.

У 1930 р. професор М. Самбікін був призначений викладачем кафедри землезнавства і сільського господарства Полтавського інституту соціального виховання. Однак уже в 1931 кафедру було реорганізовано і об'єднано з кафедрою сільського господарства у кафедру агрономічних наук.

Вчений продовжував ґрунтовні дослідження з розробки заходів, спрямованих на підвищення врожайності сільськогосподарських культур, приймав участь у багатьох експедиціях. У 1931 р. опублікував основоположну працю «Неврожаї в Україні, їх райони, періодичність і розміри». У 1933 р. проф. М. Самбікін пише статтю про неприродні фактори голоду в українському селі. Наприкінці 1934 р., у зв'язку з початком репресій проти української інтелігенції, вченому довелося залишити Полтаву. Із 1935 по 1941 рр. проф. М. Самбікін завідує кафедрою метеорології в Білоруській сільськогосподарській академії. У цей же час читає лекції з економічної географії в Білоруському сільськогосподарському комвузі. У 1941 - 1943 рр. завідувач кафедри метеорології в Таджицькому сільськогосподарському інституті; 1943 - 1945 р. завідувач кафедри географії в Благовіщенському педагогічному інституті; з 1945 по 1949 рр. – декан географічного факультету Сталінградського педагогічного інституту (був професором інституту до 1954 р.). До кінця життя плідно працював професором Волгоградського сільськогосподарського інституту. Помер через місяць після святкування 90-річчя з дня народження, 8.06.1968 р.

Результати наукової діяльності професора М. Самбікіна мали велике значення для становлення метеорологічної науки в Україні взагалі, оскільки вчений є фундатором агрокліматичного напрямку у вітчизняній науці, а для Полтавщини наукові студії Михайла Митрофановича Самбікіна стали початком систематичних метеорологічних досліджень.

Загалом професор Михайло Самбікін опублікував близько 100 наукових праць, у тому числі 8 монографій. Ці праці досі не втратили актуальності.

Автори: С.М.Шевчук, Л.М. Булава

САЗАНОВ Віктор Іванович (1879—1967) – учений у галузі агрохімії, землеробства, селекції рослин та методики дослідництва в агрохімії, директор Полтавської дослідної станції в 1920-29 роках, доктор сільськогосподарських наук, професор.

Народився у м. Путивлі (тепер – Сумська область). Закінчив Московську Петровську с/г академію (1901). Працював ґрунтознавцем і агрохіміком у наукових установах сільськогосподарського профілю в Твері, Києві, Сумах.

У серпні 1920 р. очолив Полтавську сільськогосподарську дослідну станцію. За час його керівництва активізуються дослідницькі роботи з рослинництва; велося нове будівництво (у т.ч. будинок для робітників), закладений парк. Значно зросла площа станції, створені нові ділянки: «Стехівка» і в с. Степне. У 1925 р. (у зв'язку зі святкуванням 40-річчя станції), отримав почесне звання «Герой праці»; нагороджений орденом Трудового Червоного прапора. Збагатив агрономію науковими розробками, які склали основу Всеукраїнської програми з питань складання і вивчення сівозмін. Автор праць: "Природні і економічні умови господарства Полтавщини" (1923 р.), "Елементи сівозміни" (1929 р.), "Цукровий і кормовий буряк" (1929 р.), "Методологія порівняння сортів цукрового буряка при сортовипробуванні". Один із організаторів Полтавського політехнікуму (нині Аграрний університет), де у 1925-1929 р. за сумісництвом працював професором (1928 році була спроба об'єднати Полтавську дослідну станцію з цим технікумом). *Станція в 1925 р.:*

У грудні 1929 р. на запрошення академіка М.І. Вавилова перейшов на роботу у Всесоюзний інститут прикладної ботаніки і нових культур у Ленінграді, де очолював бюро агротехніки; був заступником завідувача «Госсортсетью». Заарештований у 1931 (як член міфічної партії). ≈10 років покарання відбував у Казахстані (до 1940 р. науковий керівник Карагандинської сільськогосподарської дослідної станції в системі КарЛАГу, НКВС). З 1940 по 1952 р. очолював кафедру рослинництва, а до 1963 р. – селекції та насінництва в Куйбишевському с/г інституті (у наш час – місто Самара, РФ); в останні роки життя — професор-консультант. Автор 160 наукових праць з питань землеробства, дослідної справи, агрономії. Створив наукову школу. Похоронений у м. Самарі.

КУРДЮ́МОВ Микола Васильович (1885-1917) – засновник сільськогосподарської ентомології в Україні.

Походив із дворян Курської губернії. Закінчив реальне училище в Полтаві та Київський політехнічний ін-т, агрономічне відділення (1909). Того ж року здійснив подорож до США для ознайомлення з діяльністю ентомологічних закладів, був їхнім кореспондентом. 1910–1914 рр. працював завідувачем новоствореного ентомологічного відділу Полтавської с.-г. дослідної станції; 1914 – в. о. зав. ентомологічним бюро Полтавського губернського земства. Вивчав двокрилих комах, систематику і біологію паразитів перетинчастокрилих (описав декілька нових видів та родів), можливості використання їх для боротьби з шкідниками с.-г. культур. Сконструював низку приладів для спостережень за комахами. Микола Васильович зібрав у 1907-1917 рр. величезну ентомологічну колекцію (понад 30 000 комах та пошкоджених ними рослин). Вона зберігається в музеї дослідної станції, вул. Шведська №86.

Учасник 1-ї світової війни (1914-1917), повний Георгіївський кавалер. Не припиняв займатися ентомологічними дослідженнями. Покінчив життя самогубством у Мінську (вересень 1917 р.). Після його смерті народилася донька Віра (1917-1998).

Дослідження з прикладної ентомології продовжили О.Знаменський, та А. Колобова.

Переносна пастка для комах біля Старого хутора

Планшет із колекції комах-шкідників музею

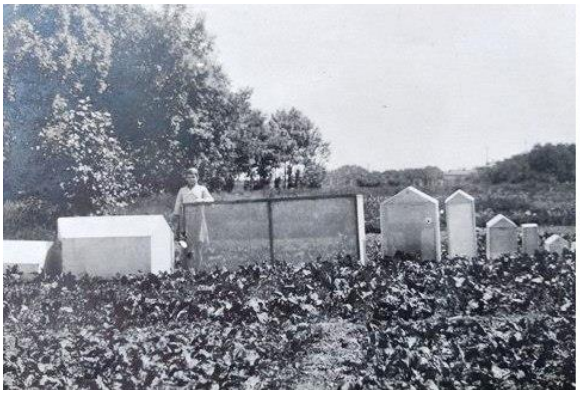

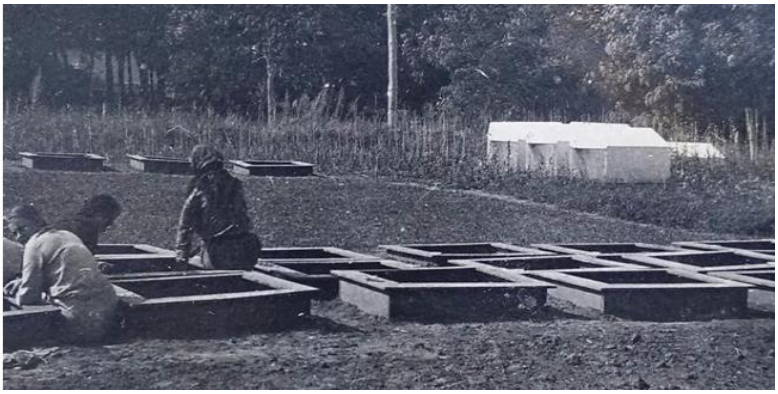

Інсектиційні будиночки (для вилову й утримання комах). Діляночки для дослідів на Полі

Укладачі: В.М. Самородов, Л.М. Булава

Відділ захисту рослин у вегетаційному будиночку, 1925 р.: 1 – Знаменський О.В., 2 – Оглоблин Д.О., 3 – Колобова Г.М., 4 – Лук'янович Ф.К., 5 – Вернигор С.Ф.

ЗНАМЕНСЬКИЙ Олександр Васильович (1891-1937) – подовжувач справи М.В. Курдюмова, видатний фахівець в галузі прикладної ентомології (боротьби зі шкідниками польових культур). Народився в селі Успенське Козловського повіту Тамбовської губернії (тепер – Воронезька обл.), в родині почесного громадянина. Закінчив Київський політехнічний інститут; із 1913 р. працював практикантом Полтавської дослідної станції. З 1917 до 1930 р. – завідувач ентомологічного відділу (захисту рослин) дослідної станції. Створив дружний і продуктивний колектив дослідників

У 1924 році Державне політичне управління СРСР відкрило кримінальну справу проти ентомолога Полтавської дослідної станції Знаменського за те, що він мав контракт і переписку з департаментом земельних справ США, Нью-Йоркським бюро ентомології (яке організував колишній полтавський губернський ентомолог Д.М.Бородін за домовленістю з М.І.Вавиловим), і надсилав щомісячні звіти про наслідки боротьби із шкідниками і стан сільського господарства в СРСР. Більшовицьких стражників особливо обурила характеристика справ у сільському господарстві, як кепських, і його твердження про те, що СРСР – це держава, в якій неможлива жодна наукова праця, і де переслідують учених.

У 1930 р. запрошений до Ленінграда, щойно створеного Всесоюзного інституту захисту рослин. Із 1931 р. завідував лабораторією, а з 01.1932 був заступником директора інституту. Досліджував поширення комах-шкідників, їхню екологію, розробляв методи захисту рослин від них. Доктор с/г наук (1936). 05.07.1937 р. заарештований. Засуджений 25.12.1937 року Особливою трійкою УНВС до розстрілу «за шкідництво». Вирок виконано 28.12.1937 р.

КОЛОБОВА Анна Нікітічна (1889-1979) – ентомолог, докторка біологічних наук. Все життя працювала на Полтавській дослідній станції.

Народилася 20.11.1889 р. в місті Казань. З 1911 по 1917 рік навчалася на Вищих сільськогосподарських Стебутовських курсах у Петрограді (у подальшому – с/г інститут) за спеціальністю «прикладна зоологія і фітопатологія». З квітня 1917 р. – на Полтавській сільськогосподарській дослідній станції. Пройшла шлях від практикантки до препаратора (1917), спостерігача (1920), лаборантки ентомологічного відділу (03.1924), спеціаліст-ентомолог (11.1924), після від'їзду О.В.Знаменського – завідувачка відділом захисту рослин Українського науково-дослідного інституту кормів / Полтавської сільськогосподарської дослідної станції (1930-1961).

У 1967 році їй присуджена вчена ступінь доктора біологічних наук. Займалася вивченням шкідників бобових і злакових трав (кормових культур), та розробкою заходів по боротьбі з ними.

А.Н. Колобова (сидить); стоять, зліва направо: О.В. Знаменський, Ф.К. Лук'янович, Д.О. Оглоблин

Федір Костянтинович Лук'янóвич (*29.05.1904, Полтава — † 17 січня 1942, блокадний Ленінград) — відомий ентомолог. На його честь названо 21 вид жуків, два види напівтвердокрилих, два види перетинчастокрилих, 10 видів рівнокрилих. У 1930 р. Знаменський, Лук'янович і Оглоблин переїхали працювати із Полтави в наукові заклади Ленінграду. І всі там загинули.

Дмитро Олексійович Оглоблин — ентомолог (*1893-† 6 лютого 1942, блокадний Ленінград).

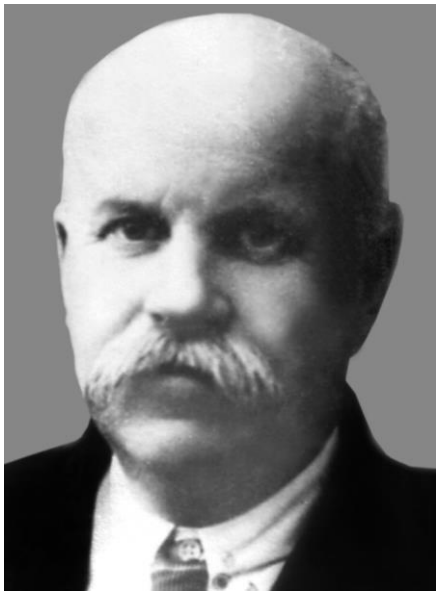

БОНДАРЕНКО Олександр Пилипович (1884-1937) – селекціонер, професор (1926), перший директор Полтавського науково-дослідного інституту свинарства.

Народився в селянській родині на півночі Чернігівщини. Закінчив Новозибківське середнє сільськогосподарсько-технічне училище (1906) та Московський сільськогосподарський інституту (1912). Працював зоотехніком Полтавського земства по Решетилівській дільниці № 2 (1912-13). У цей час під його керівництвом організовано метизацію решетилівської і сокольської порід овець з бухарською каракульською породою. Заснував у містечку Решетилівка Товариство з обробки, фарбування та реалізації смушків.

Із грудня 1913 до 1928 р. (за винятком 1915-1918 р., коли його мобілізували до війська), працював першим завідувачем відділу тваринництва Полтавської сільськогосподарської дослідної станції, який розташовувався на «Старому Хуторі». З весни 1918 р. робота О. П. Бондаренка та його колег спрямовується на розвитку тваринництва – вівчарства та птахівництва, а особливо – свинарства (він є автором першого підручника й альбому зі свинарства). Під його керівництвом з 1920 по 1925 р. на "Старому хуторі" були побудовані: цегляний свинарник для племінних тварин на 70 станків (1924; збереглася донині частина пристосована під житло ↓); ізолятор із лабораторією *(с. 325)*.

У 1925 організував племінний розсадник «Яківці» (використовуючи і будівлі колишньої економії Скліфосовських). У грудні 1927 року він відкрив першу в СРСР Державну племінну книгу (для реєстрації високопродуктивних племінних тварин). Вивчав місцеві генотипи свиней, працював над виведенням миргородської породи. Співробітничав із полтавською беконною фабрикою.

У жовтні 1928 р. із зоотехнічного відділу Дослідної станції утворено Полтавську сільськогосподарську дослідно-зоотехнічну станцію, яку очолив О.П. Бондаренко. Від 1929 р. – в Українському інституті експериментальної зоотехнії, організованої на базі відділу тваринництва Полтавської обл. с.-г. дослідної станції. Цей Інститут став базою для створення 01.08.1930 Всесоюзного науково-дослідного інституту свинарства (нині – Інститут свинарства і агропромислового виробництва НААН, м. Полтава, вул. Шведська Могила №1), одним із організаторів і першим директором якого був О.П.Бондаренко.

Із 1930 по 1933 р. О. П. Бондаренко обійняв посаду завідувача кафедри свинарства Полтавського зоотехнічного інституту, завідувач кафедри тваринництва Вищої сільськогосподарської школи в Харкові (1934–1937 рр.) тощо.

Основний напрям наукових досліджень – годівля, селекція та розведення свиней. Помер від серцевого нападу 6 лютого 1937 року в Харкові.

ВЛАСЮК Йосип Іванович

Й.І. Власюк (1903-1976) народився в селі Рахнах-Собових Гайсинського району Вінницької області у родині вчителя. В 1923-1926 роках навчався на агрономічному факультеті Уманського сільськогосподарського інституту; направлений на роботу агрономом в Уманську Сількоопспілку, пізніше реорганізовану в Окрбурякспілку. У 1936 року захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата біологічних наук з теми «Морозостійкість сортів люцерни і вплив осінніх термінів укосу на зимостійкість і урожайність люцерни».

З 1932 р. працював на посаді наукового співробітника, завідувача групи фізіології рослин у лабораторії селекції і насінництва філіалу Інституту кормів у м. Полтаві. Після війни був заступником директора з наукової роботи, а в 1949-1956 рр. – директором Полтавської державної сільськогосподарської дослідної станції; доцентом кафедри ботаніки Полтавського пединституту (за сумісництвом). Проживав на Павленках (у будинку колишньої дачі Ніценка, вул. Мясоєдова №60А). Його донька – дружина відомого художника, директора музею К.Г. Скалацького.

МАКСИМЕНКО Микола Віссаріонович

Народився 1903 р. в селі Миловидівка (тепер – Кременчуцький район Полтавської області) в селянській родині. У 1927 р. закінчив Київський сільськогосподарський інститут, і почав працювати за спеціальністю агронома. У 1931-1941 – науковий співробітник Інституту кормів у Полтаві. Після служби в армії (учасник Другої світової війни) в 1945 році повернувся на Полтавську дослідну станції і працював до кінця життя (помер у 1965 р.). Кандидат сільськогосподарських наук. Опублікував 95 наукових праць із питань виробництва кормів.

Мав садибу по пров. Металозаводському №12:

Василь Васильович ДОКУЧАЄВ і Полтавське дослідне поле

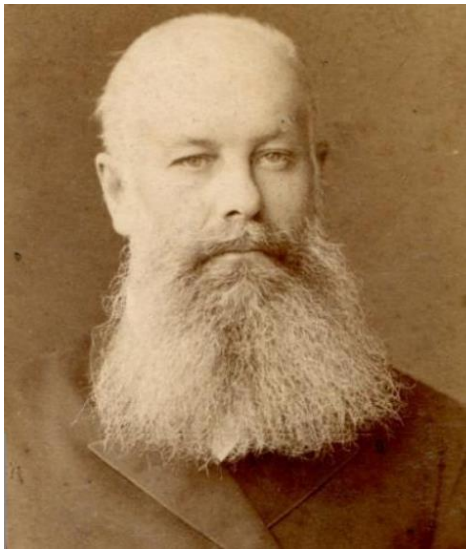

Золотою сторінкою в історії світової науки залишились результати експедиції по всебічному вивченню природи Полтавської губернії 1888-1894 років. Очолював експедицію професор **Василь Васильович Докучаєв,** а в її роботі брали участь майбутні видатні вчені - В.І.Вернадський, К.Д.Глінка, Г.І Танфільєв, А.М.Краснов, Ф.Ю.Левінсон-Лессінг та інші. За результатами вийшли "Материалы к оценке земель Полтавской губернии" в 16 томах (1-15 томи містять відомості про кожний повіт, а 16-й - про певний природний компонент). З урахуванням матеріалів цих досліджень, В.В.Докучаєв розробив наукові основи ґрунтознавства і вчення про взаємозв'язки у природі. Його вважають засновником комплексного підходу в природознавстві.

В.В. Докучаєв (1846-1903) народився у с. Мілюково на Смоленщині в родині сільського священика. Закінчив Смоленську духовну семінарію (1867), та фізико-математичний факультет Петербурзького університету зі ступенем кандидата природничих наук у 1871 році. 1879 року почав викладати в Петербурзькому університеті, а з 1880 р. обійняв посаду завідувача кафедри мінералогії (1881 — штатний доцент, 1884 — професор). У 1883 році був нагороджений Макаріївською премією Петербурзької академії за книгу «Руський чорнозем» (у т.ч. за матеріалами екскурсій Полтавщиною). За матеріалами полтавської експедиції, видав монографію «Наш степ раніше й тепер» та виступив із доповіддю «Методи дослідження питання: чи були ліси у південному степу Росії». 1890 року запропонував створити у Полтаві природничий музей. Основу першої експозиції склали колекції, що зібрала експедиція професора Докучаєва: зразки ґрунтів — 4 тисяч одиниць; зразки гірських порід — 500 одиниць; гербарій — до 800 аркушів. У 1899 році сформулював так званий «закон зональності», що показує «найщільніший зв'язок клімату, ґрунтів, тваринних та рослинних організмів» і «співвідношення між зонами природи взагалі й усім життям, усією діяльністю людини». Читав науково-популярні лекції, в тому числі в Полтаві. Частково підготував, але у зв’язку із хворобою не встиг завершити книгу про природу Полтавської губернії.

В.В. Докучаєв неодноразово бував на Полтавському дослідному полі. У 1888 році під час роботи експедиції Докучаєва на «Старому хуторі», поруч із полем “беззмінного жита”, було зроблено декілька ґрунтових розрізів. Ось як про це писав сам Докучаєв: “...разом з головою Полтавського с/г товариства Квіткою і зав. станцією Черепахіним, ми зробили на дослідному полі 2 чи 3 штучних розрізи..., які дали нам повчальні приклади полтавських лісових земель”. Один із взятих тоді монолітів темно-сірих опідзолених ґрунтів (4 м) зберігся і нині експонується в музеї Полтавської державної сільськогосподарської станції імені М.І. Вавилова, поруч із першою картою ґрунтів Полтавської губернії, складеною учасниками експедиції і видану губернським земством 1893 р. під загальною редакцією Докучаєва.

На підтвердження цього, 13 листопада 1888 року на засіданні Ґрунтової комісії при І-му відділенні Вільного економічного товариства її голова — Докучаєв “... запропонував на розгляд цікавий звіт Черепахіна по дослідному полю Полтавського Товариства сільського господарства за 1885-1887 рр”.

18 травня 1889 р. збори членів товариства, які проходили на Дослідному полі, визнали за необхідне встановити фізико-хімічні властивості ґрунтів поля і ухвалили “Просити … дійти згоди з п. Докучаєвим з питання детального фізико-хімічного дослідження Дослідного поля Полтавського товариства сільського господарства, якщо сума, необхідна на виконання цієї роботи не буде перевищувати 100 руб.”.

Дослідження, проведені В.В.Докучаєвим, показали, що ці ґрунти бідні на гумус але за умов внесення добрив і покращення обробітку придатні для проведення дослідів. У звіті за 1890 р. у графі “Витрати на лабораторію” записано: «Сплачено професорові Докучаєву за дослідження ґрунтів Дослідного поля 103 руб. 46 коп.».

У подальшому В. В. Докучаєв ще кілька разів побував на Полтавському дослідному полі. Про його враження від перебування на ньому красномовно згадував тодішній директор цієї установи В.М.Д'яков, відмічаючи, що “...влітку 1894 року професор Докучаєв відвідав Дослідне поле і, захоплювався посівами озимини».

Не дивлячись на те, що, на думку В. В. Докучаєва, уся система дослідних станцій Росії потребувала кардинальної реорганізації, він все-таки відмічав кілька з них, які заслуговують своїми планами, загальними ідеями, системною роботою на увагу. До таких установ України у 1898 році він прилічив лише Полтавське та почасти Одеське дослідні поля. Враховуючи те, що В. В. Докучаєв був дуже вимогливим та безкомпромісним у будь-яких оцінках, це свідчення високого рейтингу цієї дослідної установи, яку недаремно вважають символом національної аграрної науки.

Таким чином бачимо, що Василь Докучаєв причетний до діяльності Полтавського дослідного поля, як наукової установи. До речі, він писав, що в 1891 році до дослідження ґрунтів Полтавського дослідного поля долучився і його учень – видатний учений Володимир Іванович Вернадський (1863-1945).

На Полтавському дослідному полі апробувалися передові тоді технології обробки землі

Микола Іванович ВАВИЛОВ і Полтавське дослідне поле

М.І. Вавилов (1887-1943) вчений-генетик, ботанік, академік АН СРСР (1928) і АН УРСР, найбільше відомий у світі роботами з ідентифікації географічних центрів походження культурних рослин (в процесі дослідницької роботи здійснив майже 180 експедицій, побувавши в 60 країнах на п'яти континентах!). Його наукова діяльність націлена на вивчення хлібних культур і виведення їх нових сортів.

Від березня до вересня 1910 року студент Московського сільськогосподарського інституту (його випускник 1911 р.) Микола Вавилов проходив практику на Полтавській сільськогосподарській дослідній станції разом із однокурсницею Катериною Сахаровою (1886-1963), його майбутньою дружиною в 1912-1926 рр.. М.Вавилову було доручено спостерігати за динамікою вологи ґрунту. Проте за власною ініціативою він зайнявся вивченням впливу протруювання насіння ячменю, зараженого сажкою, а також хімічною обробкою осоту з метою розробки методів боротьби з ним.

← *М.Вавилов і К. Сахарова на Полтавському дослідному полі.*

Практику організовував завідувач дослідної станції С.Ф. Третяков, якого М.Вавилов вважав своїм учителем (а коли той помер, і його родина в 1930-х бідувала – добився для них пенсії). На основі власних досліджень, він опублікував три свої перші наукові статті в журналі "Хуторянин", який видавало Полтавське сільськогосподарське товариство. Зокрема, його цікавила проблема імунітету рослин.

Микола Іванович з теплотою згадував цей період, зазначаючи, що назавжди запам'ятав «…Старий хутір, зарості терену, стару лабораторію, дослідницький ентузіазм, бадьорість, якою віяло з Дослідного поля…, часті екскурсії, розмови…».
У привітанні колективу з нагоди 40-річчя Дослідної станції в 1924 році він писав: «…Полтавське дослідне поле було оточено ореолом подвигу, слави, бездоганної, найвідомішої науково-дослідної роботи. Особисто для мене Дослідне Поле, його колектив дав імпульс до подальшої роботи, дав віру в усю агрономічну роботу».

Улітку 1912 року, М.І. Вавилов знову приїздив до Полтави для вивчення стійкості деяких чистолінійних сортів пшениці до бурої іржі та борошнистої роси, зібрав великий гербарій злаків, уражених цими хворобами і прийшов до висновку, що «імунітет виявляється … вельми стійким і постійним навіть за різкої зміни умов середовища». Це був важливий науковий висновок, що ліг в основу фундаментальної праці з імунітету рослин.

Вже на посаді директора Всесоюзного інституту прикладної ботаніки та нових культур, Микола Іванович плідно співпрацював із Полтавською сільськогосподарською дослідною станцією. Зокрема, він підтримував роботи з інтродукції та акліматизації нових культур, особливо прядильних та кормових рослин. На запрошення М.І.Вавилова директор станції В.І. Сазанов прибув на нову роботу до Всесоюзного інституту прикладної ботаніки та нових культур у Ленінграді.

У Полтаві на честь М.І. Вавилова названо проспект, встановлено меморіальну дошку на Дослідній станції його імені. У 1987 році закладено меморіальний парк «Вавиловіарій». Заповідний статус присвоєно «Каштану Вавилова», під яким зроблено це фото 10 серпня 1923 р. У 2002 р. відкрито пам'ятник на території Аграрного університету.

1923 р. Під каштаном - на "Старому хуторі" Дослідної станції:
1 - В.І.Сазанов, директор; 2 - М.І. Вавилов; 3 - І.В.Якушкін, майбутній академік, писав доноси на М.І.Вавилова. **4 - Федір Іванович Жданов -** спостерігач метеостанції, з яким Вавилов здружився ще в 1910 році. **5 - Олексій Пилипович Бондаренко**,зав.відділом тваринництва; з 1930 р. - **перший директор н.-д. інституту свинарства в Полтаві. 6 - Д.О.Оглоблин** - відомий ентомолог, професор. **7 - М.Д.Пейхвассер** - зав.відділом агрохімії. **8 - М.Ф.Гладкий** - зав.відділом городництва. **9 - К.В.Знаменська**, полевод.

М.І. Вавилов народився 25.11.1887 р. у Москві, в купецькій сім'ї (взуттєвого фабриканта).
1911 — закінчив Петровську сільськогосподарську Академію (с/г інститут) у Москві.
1913—1914 — робота в лабораторії проф. Бетсона, Кембріджський університет, Англія.
1917—1921 — професор агрономічного факультету Саратовського університету.
1919 — створив учення про імунітет рослин; 1920 — формулювання Закону гомологічних рядів.
1921—1940 — завідує Відділом прикладної ботаніки і селекції в Петрограді, який в 1924 реорганізований у Всесоюзний інститут прикладної ботаніки і нових культур, а в 1930 — у Всесоюзний інститут рослинництва, керівником якого він залишався до серпня 1940.
1930—1933 — очолював Генетичну лабораторію (в 1933-1940 – Інститут генетики в Москві).
1931—1940 — Президент Всесоюзного географічного товариства.
1940 — арештований; 1943 — помер у Саратовській в'язниці НКВС від пелагри (виснаження).

СКЛІФОСОВСЬКИЙ Микола Васильович (1836, поблизу м. Дубоссари, Молдова — 1904, с. Яківці, садиба поблизу Полтави) — вчений-хірург, професор, громадський діяч.

Після закінчення медичного факультету Московського університету (1859 р.) працював у різних містах Російської імперії, а також у Німеччині, Франції тощо. У 1863 році захистив дисертацію в Харківському університеті й отримав ступінь доктора медицини. Був професором Київського університету Святого Володимира, Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії, завідував факультетською хірургічною клінікою медичного факультету Московського університету, понад 8 років був його деканом, пізніше обіймав посаду директора Імператорського клінічного інституту в Петербурзі.

З 1880-х років щоліта, а з 1900 р. постійно жив у маєтку в с. Яківці на околиці Полтави (тепер – селище Дальні Яківці в межах міста). Поряд з відпочинком продовжував лікарську практику: приймав хворих селян, робив операції в Полтавській земській лікарні. У пам’ять про його діяльність Полтавській обласній лікарні в 1979 р. присвоєне ім’я М. В. Скліфосовського. Брав участь в громадському житті: обирався губернським гласним, почесним членом Полтавського товариства лікарів (1884 р.), почесним мировим суддею Полтавського повіту, членом Полтавського сільськогосподарського товариства. Займався благодійницькою діяльністю: в пам'ять про померлого сина Бориса побудував на власні кошти школу для селянських дітей, а також виділив частину своєї землі під шкільний сад, де навчав дітей доглядати за деревами, вирощувати фрукти.

Маєток Скліфосовських площею 600 десятин під назвою «Відрада» являв собою зразкове господарство. Ділянка цього маєтку примикала з північного сходу до земель «Садівництва» на Павленках і Єврейського кладовища (у часи радянської влади ця ділянка стала східною частиною території Полтавського Дослідного поля).

Скліфосовські також придбали (у П.П.Тарновського) ділянку з лісом, луками, ставками під дачу на території сучасного Дендропарку, в Павленківському яру (с.345-347). *Вид у XXI ст. →*.

У 1918 році полтавська міська дума, в принципі, прийняла рішення про купівлю цієї землі у вдови Скліфосовського, яка тоді була вже тяжко хвора. Але зміни влади не дозволили завершити цей процес. Маєток був значно поруйнований, а вдова і донька Скліфосовського у 1919 р. вбиті. Будівлі що досі збереглася на Дальніх Яківцях і дача Скліфосовського зазнали і зазнають негативних змін.

На Яківцях є провулок на честь Миколи Скліфосовського і вулиця «Відрадна». На колишньому кладовищі біля знесеної церкви в селищі Дальні Яківці упорядковані могили М.В. Скліфосовського і його сина.

ГОЛОБОРОДЬКО Павло Григорович (1881 – після 1930), – учитель, директор української гімназії й школи на Павленках, громадський діяч.

Закінчив кадетський корпус і Дерптський (Юрьєвський, Тартуський) університет. Був викладачем реального училища в Катеринославі (нині – м. Дніпро).

У 1912 році закінчив у Санкт-Петербурзі при військовому окрузі педагогічні курси з підготовки кандидатів на вчительські посади в кадетських корпусах і призначений на посаду викладача історії Полтавського Петровського кадетського корпусу. На початку 1916 року мав чин надвірного радника.

Після Лютневої революції 1917 року П.Голобородько бере активну участь у роботі українських учительських громадських організацій. У кінці того ж року товариство «Просвіта» і козацька громада передмістя Полтави Павленки добилося відкриття української гімназії, як закладу середньої освіти. Активним учасником її створення і єдиним директором був П.Г. Голобородько. Після загибелі влітку 1918 року першого міністра освіти УНР І.М. Стешенка, гімназію назвали його ім'ям.

У журналістських публікаціях набуло поширення твердження, що гімназія розташовувалася в будинку по Павленківській площі №6. Насправді ж вона розташовувалася в двоповерховому будинку колишньої дворянської богадільні на Павленках по вулиці Бокова №17 (зараз на цьому місці територія Турбомеханічного заводу). Кошти на оренду й утримання школи були виділені земством, а частково зібрані місцевою громадою. У зверненні до Павленківської козачої громади від 13.10.1918 р. [1] бачимо заклик до викупу землі й побудови власного, пристосованого до навчання і відпочинку дітей будинку на Павленківській площі (орієнтовно там, де зараз діє школа №9).

У 1920 році гімназія реорганізована в трудову школу, а П.Г. Голобородько продовжував працювати її завідувачем до 1927 року (школа отримала №5). Проживав із родиною за адресою школи (вул. Бокова №17). У цій же школі-семирічці учителькою працювала його дружина з 1913 р. – Голобородько Людмила Митрофанівна (1879-1927) і її рідна сестра Петренко Наталія (1892 р.н.).

З 1921 року був членом української громади Свято-Покровської церкви на Павленках. К.І. Товкач, з яким він був у дружніх стосунках, і теж жив на Павленках, характеризує П.Г.Голобородька як людину філософсько-релігійного світогляду, близьким до толстовського «не спротиву»; далеким від політичної боротьби.

Про школу на Павленках, яку очолював Павло Голобородько і про нього самого так згадує класик української педагогіки Г.Г. Ващенко [2]: «Це був видатний і талановитий педагог-ентузіаст. Таких же ентузіастів-педагогів він запросив і на учительські посади в свою школу. Остання мала своє особливе, чітко визначене обличчя. В основу навчання і виховання у своїй школі Голобородько поклав ідею естетизму. Школу в Павленках можна з повним правом назвати творчою школою. Навчання і виховання провадились у ній не за прийнятими шабльонами, а за методами, ґрунтовно продуманими педагогами. При цьому Голобородько і його співробітники розумно використовували ідеї західноєвропейської і американської передової педагогіки. Всі ідеї Голобородько переробив відповідно до національних особливостей українського народу і до історичних завдань. Учні виховувались у дусі високого християнського гуманізму на українських національних засадах. Але школа виховувала не тільки учнів, а й доросле населення Павленків».

У другій половині 1920-х років розпочалися репресії проти української інтелігенції й освіти. Над школою повис Дамоклів меч. Фактично він висів над нею й раніше. У червні 1927 р. П.Г. Голобородько був заарештований (на вчительських зборах діяльність Голобородька з колективом була названа контрреволюцією). Його теща О.Г. Петренко подала клопотання, і через два тижні він був звільнений з-під варти. Але змушений був залишити Полтаву й шукати роботу. На півроку влаштувався викладачем Куп'янського педагогічного технікуму. Але 15.03.1928

року знову заарештований і до осені 1930 року перебував під слідством у тюрмі Харкова. О.Г. Петренко знову й знову клопотала про його звільнення [3].

Про подальшу долю Павла Голобородька поки що довідатися не вдалося. Г.Г.Ващенко писав, що його було заслано на Урал (але ця інформація не достеменна).

Джерела:

1. До Полтавської козачої громади. 13 жовтня 1918 р. [*Про українську гімназію на Павленках*]. // Державний архів Полтавської області. Ф.Р. 1068, оп. 1, справа 1. С. 32, 32об, 33.
2. Ващенко Григорій. Історія однієї школи (спогади) // Визвольний шлях. Книга 3/51 (125), березень 1958. С.307-309. http://histpol.pl.ua/ru/component/content/article?id=12077
3. Голобородько Павел Григорьевич (письма О.Г. Петренко к Е.П. Пешковой) http://pkk.memo.ru/page%202/search.html

ЖЕГЛІНСЬКИЙ (іноді писали: ЖИГЛІНСЬКИЙ) **Цезарій Віталійович** – лікар, який між 1907 і 1914 роками мав власний будинок на Павленківській площі й приймав у ньому пацієнтів (внутрішні й дитячі хвороби). Одночасно був лікарем училища садівництва і городництва на Павленках.

Маємо про нього украй скупі відомості:

Народився у 1851 році, у 1874 році закінчив медичний факультет університету. Як мінімум із першої половини 1880-х років до першої половини 1900-х років працював у чині колезького радника земським лікарем у селі Руновщина неподалік від Полтави (його ділянка включала території трьох волостей: Руновщинської, Васильцівської та Микільської).

Дружина – Жеглінська Лідія Олександрівна займалася благочинною діяльністю при Руновщинському волосному правлінні: з 1897 року опікувалася безкоштовною бібліотекою-читальнею.

Де був будинок Жеглінських, і яка причина зникнення Ц.В. Жеглінського з довідників Полтави – установити важко.

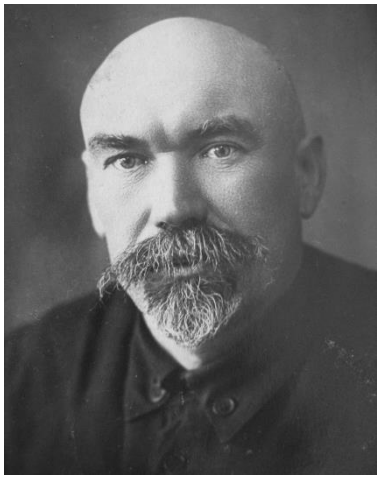

СОКОЛОВ Михайло Олександрович – фахівець із землеустрою, викладач. З 1923 р. проживав за адресою: *Павленківська площа №11* (Дружина Парасковія Петрівна, 1887 р.н., придбала частину будинку у священика й розпродала її на початку 1960-х рр.)

Народився в 1879 р. Закінчив школу при Гатчинській учительській семінарії, Псковське землемірне училище, а в 1903 рр. – Межевий інститут (отримав кваліфікацію «межовий інженер»). У 1903 - 1904 рр. працював у повітовій земельній комісії м. Перм. У 1904 - 1906 рр. служив за власним вибором в армії (прапорщиком). Після звільнення з армії з 1906 року працював в Межовому відомстві по різних губерніях, зокрема й у Полтаві.

Брав участь у Першій світовій війні, потрапив у полон, у 1918 році повернувся до Полтави й працював за спеціальністю. Із 1920 року займався викладацькою діяльністю (викладав геодезію в професійних школах, технікумах й інститутах Полтави). У 1933-1934 н.р. запрошений на посаду викладача геодезії та топографії пединституту. Вдруге його прийняли з 15.01.1935 на посаду доцента курсу геодезія з погодинною оплатою (по кафедрі фізики). Заарештований 18.04.1938. Засуджений Особливою нарадою при НКВС СРСР 11.11.1939 р. за ст. ст. 54-2, 54-11 КК УРСР до 5 років заслання в Казахстан. Після повернення із заслання з 1944 р. працював в Інституті інженерів с/г будівництва (зараз – «Полтавська політехніка»). Реабілітований Полтавським обласним судом 03.01.1959 р.

ТИМОШЕНКО Трохим Захарович (1887 - 1940) педагог, учитель математики Полтавської міської гімназії імені Івана Стешенка на Павленках.

Випускник Київського учительського інституту. Працював у 1916-1919 роках учителем Зразкового вищого початкового училища при Полтавському учительському інституті. На знак протесту проти русифікації освітнього процесу в період денікінської окупації Полтави, разом із професорами-українцями В.Щепотьєвим і О.Булдовським, в листопаді 1919 року він подав заяву на звільнення з інституту. У 1918-1920 роках був учителем математики ряду українських патріотичних шкіл, очолюваних знаними педагогами-новаторами, у т.ч. Полтавської української міської гімназії імені Івана Стешенка на Павленках (директор П.Г.Голобородько), «Рідна школа» (М.Я. Рудинський). В 1918 році у Полтаві видав перший підручник українською мовою «Теорія арифметики», та «Арифметичний задачник для сільських початкових шкіл (у двох частинах)» (Педагогічне Бюро Полтавської Губерніяльної Народної Управи. – Вид. 2-ге. – Полтава : Друк. І. Л. Фрішберга. Полтава, 1918). У 1920-х роках – член математичного гуртка при Полтавському інституті народної освіти. Якийсь час на початку 1920-х жив із родиною в селі Каленики тоді Решетилівського району; в 1920-х був учителем математики школи №1, а 1933 року виїжджав на Донбас (не виключено, що ховаючись від переслідувань за участь в українському русі на зламі минулих десятиліть).

Юрій Трохимович Тимошенко →

Дружина – Дарія Петрівна (вчителька; з роду композитора М.Лисенка); син – Юрій (Георгій) Трохимович Тимошенко (1919-1986), відомий під сценічним ім'ям «Тарапунька» – народний артист УРСР з 1960 р.; навчався школі №3 міста Полтави.

Т.З. Тимошенко з родиною станом на 13.11.1919 року жив на Павленках (пров. Невєтовський №21, в домі Реви; зараз – пров. Глінки), біля річечки Тарапуньки. Там, вірогідно, у червні 1919 року народився його син Юрій – в майбутньому актор-гуморист «Тарапунька».

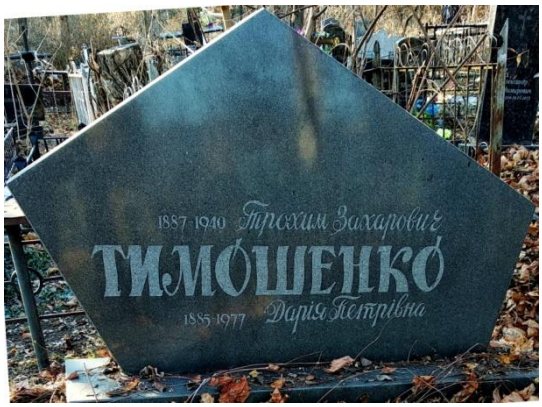

Батько Тарапуньки теж не був таким собі сухарем-математиком, а мав славу й гострого на язик пересмішника, грав на гітарі та скрипці. Мама в останні роки жила по вул. Пушкіна №2, кв. 18.

Т.З. і Д.П. Тимошенко похоронені в Полтаві, на Новоміському кладовищі. До речі, Юрій Тимошенко заповідав його кремувати й захоронити урну біля батьків. Але його похоронили на Байковому кладовищі в Києві.

Фото О.Д. Тригуб різних років.

ТРИГУБ (Товкач) Ольга Данилівна (07.04.1882 – 28.12.1976) – лікар, перша завідувачка амбулаторії на Павленках.

Народилася на хуторі Глухова Балка поблизу села Байрак Полтавського повіту (нині Диканської ОТГ). Отримала початкову освіту в с. Байрак. Приблизно на початку 1890-х років її батько – козак Данило Сильвестрович Тригуб, – купує садибу з великим садом у передмісті Полтави, на Павленківській площі (будинок за нинішньою адресою вулиця Шведська №20Б зберігся, хоч і сильно змінений, а на місці саду зараз квартал житлових будинків між вулицями Шведською і Духова). Він із симпатією відносився до українського національного руху, і саме від батька Ольга почула про місце посадки дуба пам'яті Т.Г.Шевченка на садибі І.Гуссона (а в 1962 році допомогла його віднайти).

У 1898 році в Полтаві Ольга закінчила із золотою медаллю Маріїнську жіночу гімназію. Дуже мріяла стати лікарем, але в царській Росії шлях до вищої освіти для жінок був закритий. Тому працювала в земській лікарні – спочатку два роки практиканткою (безкоштовно), потім – медичною сестрою, набираючись досвіду, щоб самостійно опанувати програму чоловічої фельдшерської школи і здати екстерном екзамен на звання фельдшера. У революційних обставинах Рада Харківського університету прийняла рішення про прийом жінок на всі факультети як вільнослухачок. У 1906 році на медичний факультет університету вступила і Ольга Тригуб. Але у 1908 році доступ жінок до вищої освіти знову був припинений урядом. У тому ж році Ольга вийшла заміж за студента правничого факультету Харківського університету Костянтина Товкача (див. с.407-413), і родина поселилася в домі батька Ольги Данилівни на Павленках. У шлюбі народилися сини Володимир (його доля нам невідома) і Юрій.

У 1910 р. відновлені заняття в Жіночому медичному інституті Харківського медичного товариства, який вона й закінчила в 1912 році. Повернувшись до Полтави О.Д.Товкач стала однією з перших дипломованих жінок-лікарів у Полтавській губернії. Працювала позаштатним ординатором, молодшим лікарем у приватній лікарні І.Г.Харечко. У 1914-1916 роках завідувала тифозним відділенням військового госпіталю губернського земства. Перша завідувачка

новоствореної амбулаторії для бідних на Павленківській площі у 1916-1922 роках (зараз будинок має адресу: вул. Шведська №6). У 1920-1922 роках працювала без вихідних, часто до 23 години ночі. Із 1922 продовжувала працювати терапевтом у цій амбулаторії, відвідуючи хворих на дому. Іноді кількість викликів до хворих сипним тифом зросла до понад сорок (!) на добу, а ходити доводилося пішки. І тільки після того, як вона подала заяву про звільнення був призначений другий лікар, а для особливо далеких відвідувань почали частково виділяти найманий кінний транспорт. У 1924 році амбулаторію перетворили на Третю робітничу поліклініку й перевели її на Сінну площу №42 (пізніше вул. Сінна №12, тепер – Зигіна №3), в якій по 1931 рік Ольга Данилівна продовжувала відвідувати хворих на дому в межах Київського району. Зі слів П.П.Ротача, її будинок на Павленках був реквізований у 1929 році після арешту К.І.Товкача за справою СВУ (хоч можливо й раніше). У 1930-х роках Ольга (повернулася на прізвище Тригуб) із сестрою Софією й дітьми жили на вулиці Липовій. У 1931 році її призначили завідувачкою медпункту новозбудованого м'ясокомбінату; у зв'язку із частими захворюваннями на малярію, два рази на тиждень вона виїжджала в села Щербані й Тростянець, де розташовувалося підсобне господарство цього комбінату.

Із 1937 року, в роки війни і аж до 1950 року О.Д.Тригуб завідувала протималярійним кабінетом поліклініки, керуючи групою по боротьбі із епідемією малярії (як лікуванням, так і обеззараженням боліт, в яких виявляли личинки малярійних комарів). В останньому в передвоєнні роки їй допомагав син Юрій (загинув у Полтаві в 1941 році, на початку війни, за невиявлених нами обставин). У 1950 році за роботу по боротьбі з малярією О.Д.Тригуб отримала подяку від міністерства охорони здоров'я СРСР, а в 1946 році – медаль за доблесну працю в роки війни. У тому ж 1950 році протималярійний кабінет був перепрофільований на боротьбу із захворюваннями на глисти.

У серпні 1951 року при колишній 3-й поліклініці був розгорнутий стаціонар на 50 ліжок, а медичному закладу було присвоєно ім'я 1-ї міської лікарні. Ольга Данилівна була призначена завідувачкою терапевтичного відділення цієї лікарні. Про працю на стаціонарі вона давно мріяла. Працювала завідувачкою до липня 1952 року, коли була звільнена з цієї посади в зв'язку із хворобою. Продовжувала працювати терапевтом і вийшла на пенсію тільки з 1.06.1957 року, у віці 75 років.

Як писав про неї колега лікар Г.В.Сініцин: «Вона належала до числа тих лікарів, для яких медицина є призванням. Енергійна, ерудована, завжди культурна у спілкуванні з людьми, особливо хворими, вона віддавала всі свої сили і знання справі охороні здоров'я населення».

Її ще досі пам'ятають старожили будинку на Павленках, в якому вона колись жила – жваву, привітну, до глибокої старості міцну. Але зовсім одиноку.

У 2023 р. на честь Ольги Тригуб названа вулиця в селі Долина Полтавської громади.

У Науковому архіві ПКМ імені Василя Кричевського зберігається копія із спогадів лікарки Ольги Данилівни Тригуб, у яких згадується про її роботу в амбулаторії на Павленках з 1916 року // Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, науковий архів. - Ф.03. - Спр.139; Ф.04. - Спр.132.

Співавтори: Булава Л.М., Капко С.М.

ВОРОПАЙ Віктор Семенович

Народився 11/23.11.1892, в с. Ліпляве Золотоніського повіту Полтавської губернії, нині Канівського району Черкаської області.

Закінчив фізико-математичний факультет Університету св. Володимира у Києві (1918). З 1918 року розпочав працювати учителем математики української гімназії імені Івана Котляревського в Полтаві.

Професор Полтавського педагогічного інституту й Інституту народної освіти (ПІНО) в 1919-1930 роках.

Від 1919 року викладав у Полтавському учительському (педагогічному) інституті (з 1921 року – ПІНО). Очолював природничо-математичну предметну комісію в інституті. Професор ІІ категорії (1925). Дійсний член Всеукраїнського науково-дослідницького інституту педагогіки у Харкові (1927), один із провідних фахівців з методики навчання математики в школах України.

Автор праці «Математика в трудовій школі» (Полтава, 1923). З його ініціативи і за безпосередньої участі в 1922 році у Полтавському ІНО організовано зразковий кабінет-лабораторію для продуктивного навчання вчителів математики. Учасник ініціативної групи, яка започаткувала випуск першого в Україні методико-математичного збірника «Математика в школі» (Полтава, 1927). Викладав у ПІНО курси вищої математики, аналітичної геометрії, методики математики.

У 1929 заарештований за звинуваченням у справі Спілки Визволення України. І хоч засуджений не був, але «на прохання колективу викладачів і студентів» ПІНО в 1930 році висланий із Полтави. У 1930-х роках працював професором Ставропольського, а пізніше – Вологодського пединститутів.

Заарештований 4.08.1937 р., засуджений 19.04.1938 р. За даними вологодських краєзнавців, В.С.Воропая розстріляно 26.04.1938 р. біля с. Частниково Вологодської області. Реабілітований Воєнною Колегією Верховного суду СРСР 22.07.1961 р.

В.С. Воропай проживав по провулку Бабичівському №31 (тепер Гнєдіча №21).

Дружина – Воропай Наталія Яківна, 1895 р.н., уроджена Цареградська. Указаний будинок з 1912 року був власністю її батька Я.М. Цареградського (*див. с.174*). Після загибелі чоловіка певний час жила у батьків, потім із дітьми переїхала до Ставрополя.

Віктор Семенович Воропай, Катерина (молодша дочка), Галина (старша дочка), Наталія Яківна Воропай, 1920-ті рр. Ім'я сина невідомо, очевидно, не дожив до дорослого віку →

Галина Вікторівна Воропай (Апалькова) працювала в Ставрополі; там живуть її нащадки.

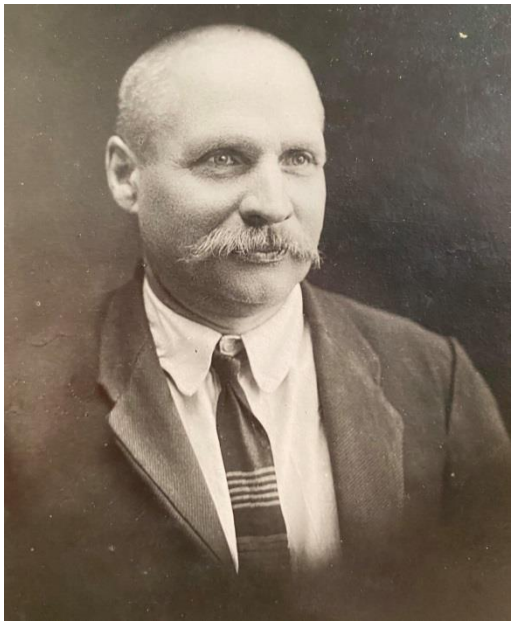

БЕРГЛЕ́ЗОВ Федір Іванович (11.08.1882, село Успенскоє-Рогожкіно Пензенської губернії – 04.02.1972, Полтава) – фахівець у галузях овочівництва і садівництва. Народився у багатодітній селянській родині (батько працював конторником і писарем). Закінчив сільську школу (1896), повітове училище в м. Нижній Ломов (1899), Пензенське училище садівництва й овочівництва (1903). У 1904 році був відкомандирований, у числі кращих випускників, для вивчення досвіду передових садово-огородніх підприємств Австро-Угорщини, Швейцарії та Німеччини, де працював практикантом півтора роки й вивчав німецьку мову. Восени 1905 р. склав вступні іспити в Прусський помологічний інститут у місті Проскау (закінчив його в 1908 р.). Працював у школах садівництва та овочівництва – викладачем спеціальних дисциплін: біля Санкт-Петербурга (1909-1911), Бобрицькій поблизу Канева на Черкащині (1911-1918). В Бобриці у 1916-1918 роках завідував школою. Викладач спеціальних дисциплін у Полтавському училищі садівництва та городництва з 1918 року (у 1919 р. – його директор). 01 червня 1920 року училище отримало статус плодоовочевого технікуму з професійною школою при ньому, а Ф.І. Берглезов призначений його першим керівником (до червня 1922 р., коли заклад тимчасово був закритий). З жовтня 1923 р. технікум під назвою агрокооперативного був відновлений (у 1925-1927 – як Агрокооперативний політехнікум, у 1927-1930 – Сільськогосподарський інститут). З 1922 по 1930 рік Ф.І. Берглезов продовжував викладати спеціальні дисципліни в цих закладах. У 1930 р. відкрито Полтавський плодоовочевий інститут (через декілька років став плодово-ягідним), а Ф.І. Берглезов призначений у ньому професором і завідувачем кафедри овочівництва; з 1933 р. – кафедри плодівництва. У 1934 р. плодово-ягідний інститут був закритий і професор Берглезов до 1936 р. працював зав. кафедри сільськогосподарських дисциплін у новоутвореному інституті інженерів сільськогосподарського будівництва, а з 1936 по 1941 р. – викладачем Полтавського сільськогосподарського інституту й сільськогосподарській школі при ньому. Після війни до виходу на пенсію в 1956 році працював викладачем садівництва Полтавського сільськогосподарського технікуму; жив у «Домі садівника» (вул. Дослідна, 98). Нажаль, його особистий архів був знищений мешканцями, що поселилися в його колишній квартирі.

Автор статей з питань овочівництва та садівництва, зокрема «Дендрологічний сад садово-городнього господарства Полтавського сільськогоспо-дарського політехнікуму» // «Записки Полтавського с.-г. політехнікуму», 1928, № 2. Розробив проект дендрологічних садів у Полтаві.

З Вікторією Міц, 1960-ті роки →

РО Лев Михайлович (1883–1957) - викладач школи садівництва. Закінчив Пензенське училище садівництва (1899–1902). У 1903-1905 роках за казенний рахунок навчався у Німеччині, для вдосконалення у плодівництві у Гейзенгеймському королівському училищі садівництва та виноградарства, та Проскауській землеробській академії. Одночасно працював садовим працівником у Німеччині та Франції. У 1906 р. був визначений в Уманське середнє училище садівництва та землеробства, в 1909-1910 працював у Ташкенті, а в 1910-1912 рр. у нижчій школі садівників 1-го розряду у с. Бобриця Канівського повіту Київської губернії. 1912-й рік став знаменним у особистому житті Л.М.Ро: 11 січня у Полтаві він одружився з дворянкою Марією Іванівною Цішевською (1883–?), вінчання проходило в Покровській церкві на Павленках, а 29 вересня у подружжя народилася дочка Віра. Цікаво відзначити, що свідком нареченого на одруженні був Андрій Андрійович Романіка, завідувач Полтавської школи садівництва з листопада 1911 року (у майбутньому – відомий професор), а хрещеною матір'ю Віри стала його дружина Софія Феодосіївна Романіка. Ймовірно, саме дружба із родиною Романіки підштовхнула Ро до чергової зміни місця служби. Вибір церкви для вінчання теж був закономірним: Покровська церква була поблизу училища садівництва, куди невдовзі перейшов працювати Ро. 25 липня 1912 р. Лева Михайловича було відряджено до Полтавського училища садівництва, як викладача плодівництва. Основи наукової школи у Полтавському училищі були закладені майстрами садової справи І.А.Крагом та Ф.Ф.Уїсом. Іван Адамович Краг (? - 22 січня 1912, Берлін), протягом 17 років з дня відкриття школи працював садівником, а пізніше головним садівником училища, багато зробив для створення при училищі парку і зразкового садового господарства. З 1895 керував практичними заняттями учнів. Його помічником був Франц Федорович Уіс, підданий Австро-Угорщині, який завідував городом та теплицями, водночас – садівник міського саду у Полтаві.

Лев Михайлович Ро вже у перші місяці роботи у Полтавському училищі про явив про себе як досвідчений садівник, організатор плодорозведення. 14 листопада 1912 року на засіданні педагогічної ради училища було заслухано його доповідь про організацію плодового розплідника на новій ділянці. Л.М.Ро готував експонати училища до участі у роботі 8-ї Петербурзької виставки-ярмарки з плодівництва і городництву, що проходила з 29 вересня по 14 жовтня 1912 р. До речі, пізніше його колегою (а потім і начальником) стане Федір Іванович Берглезов (1882-1972), з яким він починав працювати ще в Бобриці.

У 1924 р. Л. М. Ро залишає Полтаву та переходить на Мліївську садово-городню дослідну станцію на посаду завідувача відділу плодівництва. Станція була першою в Україні дослідною установою з садівництва, створена 25 листопада 1920 р. на базі розплідника помології Лева Платоновича Симиренка. У 1929 р. Л.Ро перейшов до Херсонського сільськогосподарського інституту та з 1930 р. стає його професором. Після арешту Симиренка, з 1934 р. Ро працював у Кримському сільгоспінституті. Влітку 1938 р. видано його практичне керівництво «Плодовий розплідник у Криму». З 1941 року – в евакуації: професор Кіровабадського (Азербайджан), а пізніше – Ташкентського сільськогосподарського інституту, де у 1951 році отримав Сталінську премію за досягнення у помології у розмірі 100 тис. рублів. Вручення премії вкотре змінило життя Л.М.Ро повернувся до Кримського сільськогосподарського інституту, маючи звання професора, науковий ступінь доктора біологічних наук та статус лауреата Сталінської премії. Усього він був автором 67 робіт, присвячених, в основному, проблемам генетики та селекції плодових рослин. Лев Михайлович раптово помер у Києві 14 вересня 1957 р.

ЧЕРКАС Василь Іванович (1917 - 1999) – головний лікар обласного Будинку санітарної освіти (1951-1978) на Павленках, вул. Шведська №52, пропагандист гігієнічних знань та історик медицини.

В.І.Черкас народився 17 березня 1917 р. у селі Новий Тагамлик (тоді ще Новосанжарського району). У 1936 році вступив до Сталінського державного медичного інституту (м. Донецьк). Після закінчення повного курсу за спеціальністю «лікар-лікувальник», 24 червня 1941 року Василю Івановичу присвоїли кваліфікацію лікаря і він був одразу призваний до лав Червоної Армії, адже почалася Друга світова війна. Він служив у медичній службі, приймав участь у військових операціях, мав бойові нагороди.

Війна завершилась, але Василь Іванович продовжив службу в армії, обіймав різноманітні офіцерські посади. У 1947 році закінчив військовий факультет Центрального ордену Леніна інституту вдосконалення лікарів за спеціальністю «Лікувальна справа». Після 10 років військової служби, вийшов у запас у званні підполковника медичної служби.

Після демобілізації Василь Черкас працював на Полтавській станції медичної допомоги. У 1951 році 2 місяці перебував на курсах з санітарної освіти при Одеському інституті вдосконалення лікарів і завершив підготовку на «відмінно».

Згідно наказу обласного відділу охорони здоров'я Василь Іванович очолив обласний Будинок санітарної освіти з 1 жовтня 1951 року, де безперервно пропрацював 31 рік – з них 28 років був головним лікарем, а потім ще кілька років працював лікарем-методистом. Він був активним пропагандистом гігієнічних знань серед населення, членом науково-медичного товариства, членом президії обласного відділення Товариства розповсюдження політичних і наукових знань, членом кореспондентського пункту журналу «Наука и жизнь», членом Президії Обкому Червоного Хреста, керував секцією Товариства знань тощо.

Санітарно-просвітницьку роботу Василь Іванович постійно поєднував із санітарними і протиепідемічними заходами у тісній співпраці з лікувально-профілактичними закладами всієї області, урізноманітнюючи форми роботи. Організував видавництво конспектів лекцій на допомогу медичним працівникам, а також плакатів та інших матеріалів з попередження травматизму та захворювань. Спільно з обласними спеціалістами впроваджував освітні «вечори здоров'я», які користувалися величезною популярністю у населення. Разом з обласним відділенням Товариства розповсюдження знань організував більше 13 університетів здоров'я, а також шкіл здоров'я. Його рекомендації мали і практичну користь.

Ще одним колом його професійних інтересів була історія охорони здоров'я та її популяризація. Він досліджував усі видатні події медицини минулого, біографії лікарів, які у різні часи жили і працювали на Полтавщині. Безпосередньою заслугою Василя Черкаса була організація Полтавського обласного музею історії охорони здоров'я. На жаль, він не встиг завершити розбудову музею, а також продовжити розпочате дослідження історії санітарно-просвітницького руху Полтавщини.

За свою подвижницьку працю, новаторство, активність та ініціативність Василь Черкас був нагороджений чотирма урядовими нагородами, а обласне відділення охорони здоров'я неодноразово оголошувало йому подяки.

Автор: Цвігуненко Ольга Олегівна

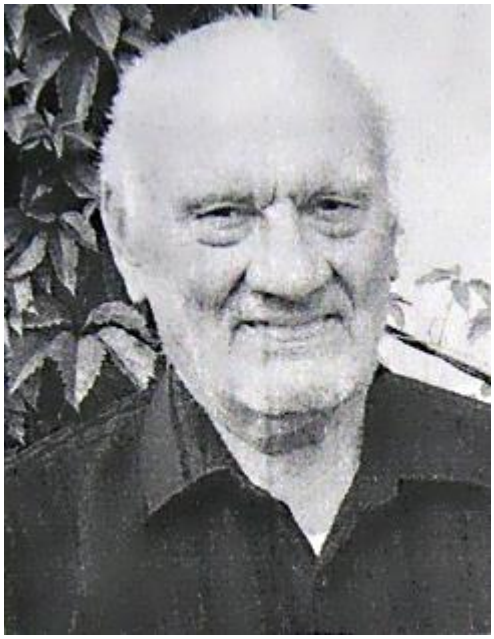

ЯКОВЛЄВ Віталій Павлович (22.11.1935 – 07.09.2019) – доктор фізико-математичних наук, професор, дослідник фізичних основ інформаційної техніки, популяризатор науки.

За інформацією В.А. Мухи, народився в Полтаві, на Павленках (вул. Желвакова №37), в родині тоді студентів сільськогосподарського інституту Яковлєва Павла Корнійовича і Яковлєвої (Роговенко) Наталії Іванівни. Наталія Роговенко – одна із трьох дітей Івана Івановича та Вікторії Григорівни Роговенків, що жили тоді на Павленках. Після закінчення інституту батьки В.П.Яковлєва виїхали у м. Старобешево Донецької області, де працювали за фахом.

Віталій Яковлєв у 1959 р. закінчив Московський фізико-технічний інститут імені Баумана (за спеціальністю «інженер-радіотехнік»). 20 років працював в Радіотехнічному інституті (Москва) на наукових посадах. Відомий у науковому світі своїми роботами з теорії ймовірностей, математичної статистики, техніки зв'язку, радіофізики та теорії антен. Його монографії «Методи теорії цілих функцій у радіофізиці, теорії зв'язку та оптиці» (співавтор Я. І. Хургін), «Теорія синтезу антен» (співавтор Б. М. Мінкович), «Функції з подвійною ортогональністю в радіоелектроніці та оптиці», «Фінітні функції у фізиці та техніці» (співавтор Я. І. Хургін; М.: URSS), «Адаптивна імпульсно-кодова модуляція» (співавтор Н. І. Пилипчук), «Теорія ймовірностей та математична статистика» мають успіх у фахівців. Понад 30 років він викладав теорію ймовірностей та математичну статистику, економетрику, фінансову математику, економічну статистику, теорію систем та системний аналіз у Московському фізико-технічному інституті, Московському університеті споживчої кооперації, Московському університеті нафти та газу імені І. М. Губкіна (1991-2010). Останнє місце роботи - головний науковий співробітник АТ «НДІ телебачення» (2017-2019). Йому належить науково-популярна праця «Закони ноосфери» (2004).

Божко Микола Андрійович (1937 р.н.) - професор кафедри динамічної геології Московського державного університету імені М.В.Ломоносова, доктор геолого-мінералогічних наук, автор чи співавтор 19 книг і понад 250 наукових статей; дослідник геології різних регіонів Землі. Його дитячі та шкільні роки пройшли в місті Полтава, на Павленках (вул. Шведська №44). Внук священика О.К. Петровського. У 1954 році закінчив полтавську середню школу №25. У 1954-1959 роках навчався на геологічному факультеті МДУ ім. Ломоносова, де і працює до цих пір 2020 р.). До 2014 р. приїжджав у Полтаву, відвідував будинок дитинства.

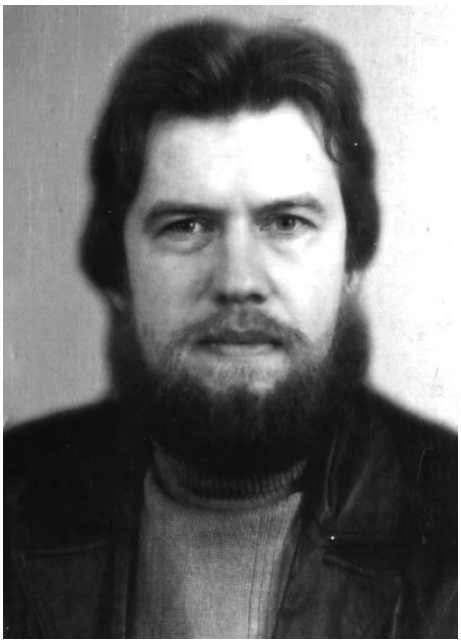

СУПРУНЕНКО Олександр Борисович — археолог, історіограф, музейник, видавець. Кандидат історичних наук (1997), старший науковий співробітник (2000). Заслужений працівник культури України (2003). Лауреат премії імені С. Величка (2004).

Народився 1.05.1957 р. в Полтаві. Від народження до 1989 року проживав по вул. Покровська №12 – на самій межі між районами Павленки й Колонія.

У 1964-1974 роках навчався в середній школі №7, яку закінчив із золотою медаллю. В першій археологічній експедиції побував ще учнем, у 1973 р. (на розкопках давньогрецького міста Торик біля Геленджика).

У 1974-1978 роках навчався на історичному факультеті Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка (тепер – ПНПУ імені В.Г. Короленка), брав участь в роботі археологічного гуртка (керівник С.П. Юренко). Вже тоді - учасник численних наукових конференцій.

У 1977 р. – старший науковий співробітник археологічної експедиції Полтавського краєзнавчого музею; в 1978-79 р. – відділу фондів цього музею.

У 1979-1980 рр. служив в армії. Після виходу в запас – знову в Полтавському краєзнавчому музеї: в 1981-1988 рр. завідує сектором археології, кераміки та металу фондів, хранителем археологічної збірки. Бере участь в роботі та керує експедиціями й загонами з дослідження пам’яток археології на Полтавщині. У 1988-1990 рр. – завідувач науково-дослідним відділом археології музею, в 1990 – заступник директора музею з наукової частини, редактор його видань.

Директор Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської обласної державної адміністрації (від 1993 до 2013 року). Головний редактор журналу "Археологічний літопис Лівобережної України".

У 1997 році захистив дисертацію на тему «Археологічні дослідження та зібрання Лубенського музею К. М. Скаржинської» (виконано у відділі давньоруської та середньовічної археології Інституту археології Національної Академії наук України. Науковий керівник, доктор історичних наук, академік НАН України Петро Толочко.

Є автором понад 1600 наукових та публіцистичних праць з археології, історії археології, історіографії, музеєзнавства, джерелознавства, краєзнавства, серед них 35 монографій та колективних монографій, каталогів, підручників. Науковий редактор 100 наукових та краєзнавчих видань, організатор багатьох наукових конференцій, семінарів міжнародного, регіонального та місцевого рівнів.

Ініціатор відзначення 1100-річчя літописної Лтави на підставі археологічних досліджень (начальник охоронної археологічної експедиції 1997-1999 рр.).

З 01.12.2016 – директор Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

БУНІН Іван Олексійович (1870–1953) – російський письменник, лауреат Нобелівської премії з літератури 1933 р. Уперше побував у Полтаві 1891 року в гостях у старшого брата Юлія, котрий з 1890 по 1897 рік жив у Полтаві й завідував статистичним бюро Полтавської земської управи. У Полтаві І. О. Бунін працював бібліотекарем земської управи (08.1892–01.1895 рр.), дописував до газет. У Полтаві написав оповідання «Вісті з батьківщини», «На чужій стороні», «На дачі». Бував у Полтаві ще й у 1896-1897 роках.

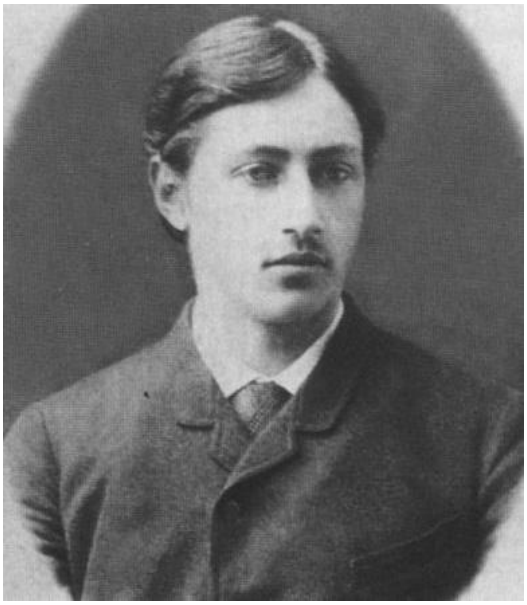

У записі від 19 травня 1894 р. в щоденнику: *[«Павленки* (на дачі під Полтавою), дощ, захід Сонця (запись: «Прийшов додому весь мокрий…»)*]*.

У записі від 15 серпня 1894 р. в щоденнику: *[«Павленки. Сонячний вітряний день. Сидів у саду художника Мясоєдова (наш сусід, малює мене), в алеї тополь на лавці»]*.

Згадує ***Павленки*** в листі до В.Пащенко (прим.: не вінчаної дружини).

Полтава, 29 липня 1894 року: «Учора на світанку прибув я в це місто, дорогий друже мій! Не для того, щоб оглядати його визначні місця й пам'ятники сивої старовини малоросійської, але спонукуваний іншими, більш прозаїчними інтересами, відправився об 11 годині ранку з Павленків і благополучно прибув в управу губернського земства». І в цьому ж листі: *«…заплатив борг,… віддав господині за місяць».*

Іван Бунін отримував у Полтаві маленьку зарплату, тому про власну дачу чи будинок не міг тоді й мріяти. Він неодноразово змінював місця проживання: знімав кімнати в провулку Тупому, на вулиці Харчовій (відрізок вулиці Пушкіна на захід від сучасної вулиці Сінної), жив також у кімнаті, яку знімав брат у домі Волошинової та в домі знайомої родини Женжуристів (теж приблизно в районі сучасної школи №38).

А в 1894 році, як можна зрозуміти, знімав житло на Павленках, близько до садиби Григорія Мясоєдова (як зрозуміло із контексту – невелику дачу чи кімнату в ній на теплу пору року). Її локація точно не встановлена.

МЯСОЄДОВ ГРИГОРІЙ ГРИГОРОВИЧ (1834-1911) НА ПАВЛЕНКАХ

Коротко про етапи його життя до 1889 р.

Григорій Григорович Мясоєдов – один із найяскравіших представників російського реалізму другої половини XIX століття, академік Академії мистецтв (1870), засновник Товариства пересувних художніх виставок. ← *Пам'ятник на Батьківщині.* Народився 19 квітня 1834 р. в селі Панькове Тульської губернії, нині Орловської області, у сім'ї тоді дрібнопомісного, але древнього дворянського роду (з XV ст.). Батько заохочував його інтерес до мистецтва, який у Григорія виявився рано. Після незакінченого навчання в гімназії в Орлі, юнак вирушив до Петербурга і в 1853 р. вступив до Імператорської Академії Мистецтв, у якій пробув ціле десятиліття. Хоч студентські роки Григорій Мясоєдов провів у злиднях, але був зразковим випускником Академії. Тільки найкращі з найкращих удостоювалися чести після її закінчення стажуватися за кордоном. До їхнього числа потрапив і Григорій, який за кошти з державної скарбниці у 1863-1868 роках перебував за кордоном (відвідав Берлін, Брюссель, Париж, міста Італії та Іспанії). Головним своїм завданням європейські художники тоді вважали правдиве зображення повсякденного життя страждаючих та знедолених людей. Основна тема, до якої звертався митець – селянський побут. У своїй творчості він вирішив протиставити «живе» мистецтво суворим постулатам академізму. Мясоєдов намагався також наблизити мистецтво до глядача. Так народилася ідея створити об'єднання передвижників. Саме йому належить ініціатива створення організації художників нового типу – Товариства пересувних мистецьких виставок. Ідея про таку організацію зародилася у Мясоєдова ще 1867 р., коли він перебував за кордоном і мав можливість спостерігати діяльність європейських художників з організації пересувних виставок, що проводилися з комерційною метою. 16 грудня 1870 р. відбулися перші загальні збори членів ТПХВ, де було обрано правління, до складу якого увійшов і Мясоєдов (разом з І. Н. Крамським, Н. Н. Ге, В. Г. Перовим, М. К. Клодтом). Художник вважав, що картинам у дусі імпресіонізму немає місця на виставках передвижників. У 1902 р. відмовився брати участь у справах Академії.

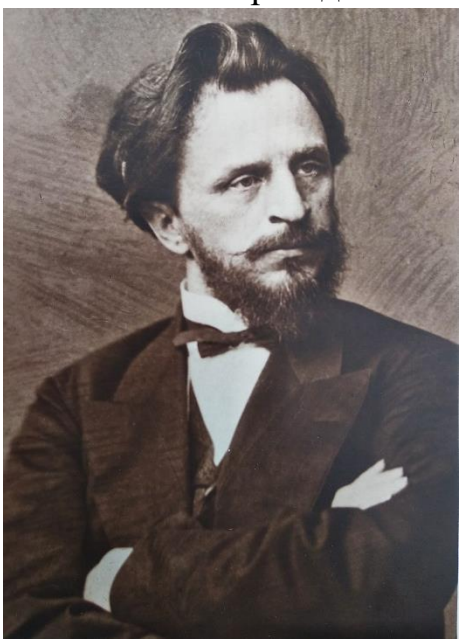

Ще в 1861 р. одружився з Єлизаветою Михайлівною Кривцовою (1835 – 1907). Перша дружина художника – піаністка та педагог, походила з дворянської родини, якій належало кілька невеликих сіл та дача в Ялті. Але за 19 років шлюбу в них не народився нащадок. Тому в 1880 р. пара розсталася, але до кінця життя продовжувала спілкуватися. У весняні та літні місяці Мясоєдов жив у Ялті на дачі, що належала його колишній дружині (навіть через 20 років після того, як вони розлучилися). Більше того, на набережній Ялти Є.М.Кривцова побудувала для колишнього чоловіка майстерню, де він працював. А після своєї смерті заповідала йому 10 000 рублів (дача «Дарсана» дісталася невістці, але Мясоєдов продовжував приїжджати сюди в останні роки життя).

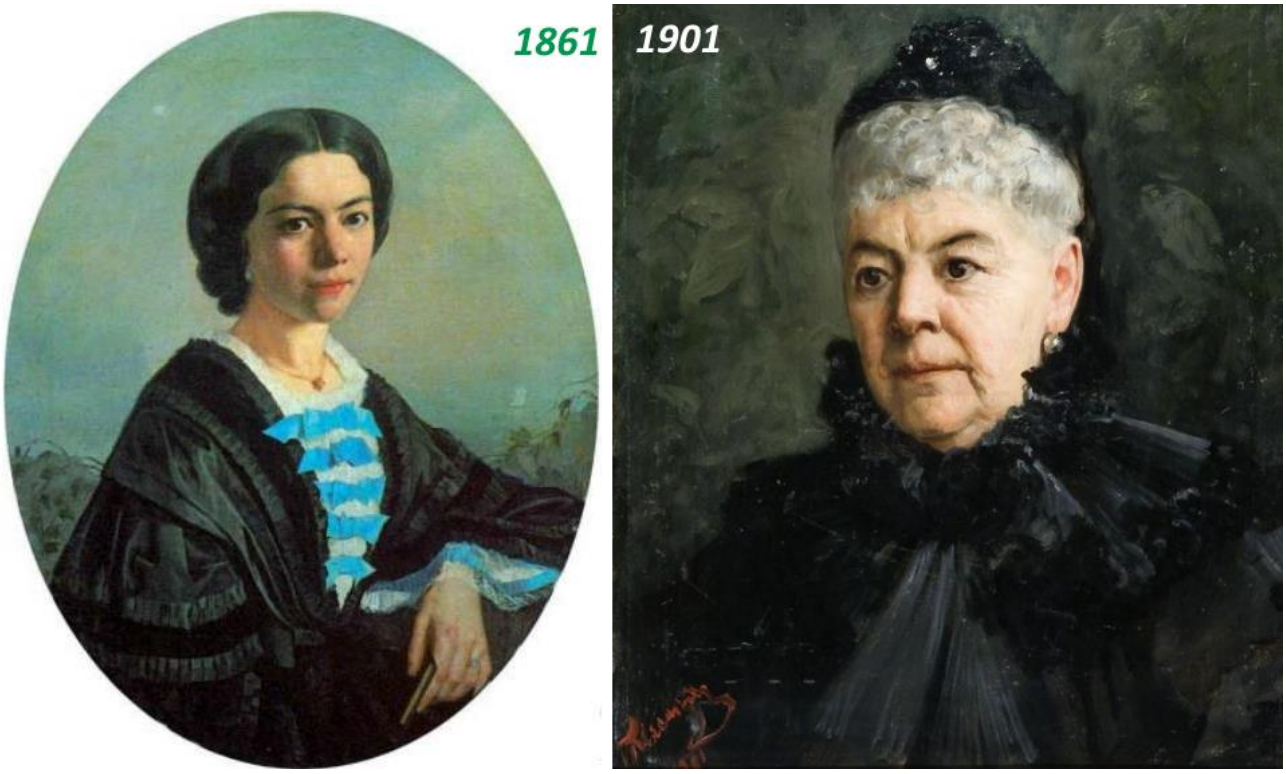

Портрети різного часу першої дружини Г.Мясоєдова – Єлизавети Михайлівни.

Не виключено, що в 1880-му році в житті художника вже з'явилася його 20-річна студентка Ксенія Василівна Іванова, яка через рік народить йому єдиного сина – Івана, доля якого – теж стати відомим художником, і не тільки (*див. с.359*). Цей шлюб не був узаконеним, а син представлений як «підкинутий кимось», вважався вихованцем до 1888 року (усиновлений за проханням, надісланим на ім'я царя).

Ксенія була оголошена синові нянькою-годувальницею, і хто вона – Іван дізнався тільки після її смерті від туберкульозу, коли їй не будо ще й 40-ка років (1898 чи 1899 року). Прийнято вважати, що такий вчинок батька син засудив (і це відобразилося на їх взаєминах). А сам Григорій смерть Ксенії пережив важко. Він робить копію картини «Осиротіли», в якій з'являються риси померлої дружини.

У Григорія й Ксенії в 1891 р. народилася ще одна дитина – донька Олена, яка не прожила й року. Ксенія була не тільки господинею в домі і нянькою, але й намагалася займатися творчістю (в 1896 р. демонструвалася її картина «Слава Богу»).

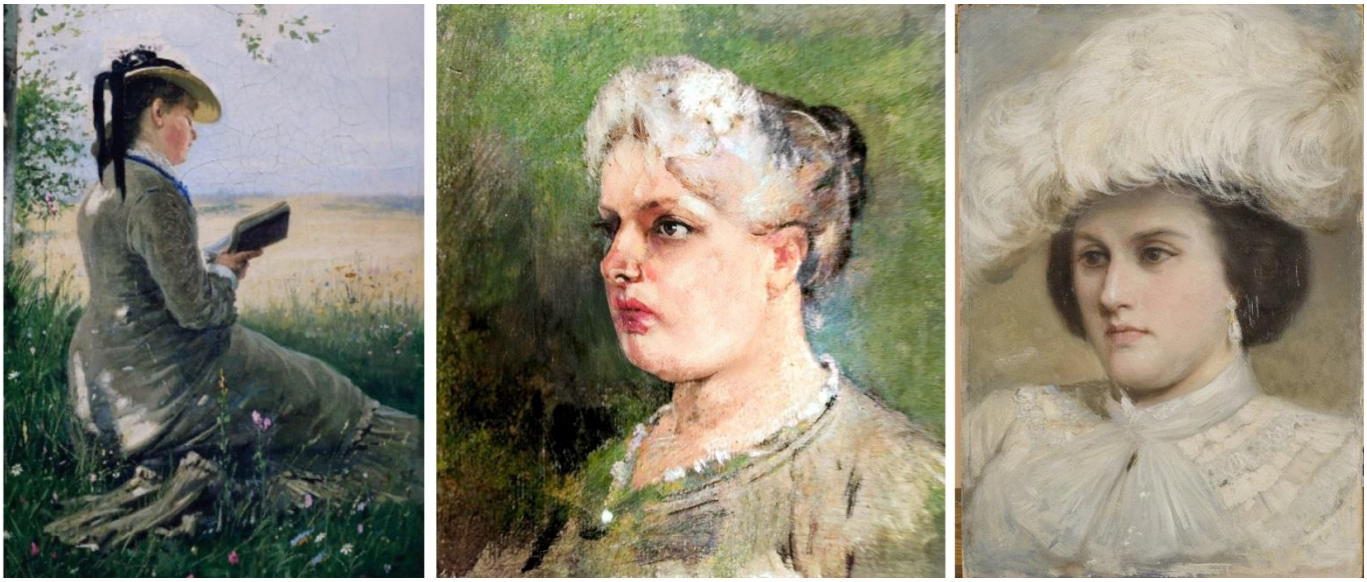

Ксенія Іванова. Роботи 1 і 3 – авторства Г.Г.Мясоєдова. Середнє - інший автор.

Павленківський період життя Г.Г. Мясоєдова (1889-1911)

Хронологія цього періоду подається, в основному, за матеріалами, зібраними ще в 1970-ті роки Віктором Оголевцем, який й останні роки життя художника спілкувався з ним, проводячи вечори музики в його домі на Павленках.

У 1889 році Григорій Мясоєдов придбаває садибу площею біля 8 га в передмісті Полтави – Павленках (*про історію садиби і будинок на с. 180-184*). Він давно задумувався над тим, щоб, крім живопису й музики, займатися садівництвом, до якого теж тягнулася його душа. Цим умовам відповідала садиба Пінкорнеллі, яка з пір переходу до нового власника називається садибою Мясоєдова (а вулиця, на якій вона розташована, тричі змінювала назву на честь художника: Мясоєдовська – Мясоєдова – Григорія Мясоєдова). До старого саду він додав нові фруктові насадження (працював у ньому із садівниками), та три декоративні алеї, але в цілому вимагав зберегти на садибі ◄ ділянки первісної, дикої природи. На садибі академік жив у теплу пору року, оскільки будинок не був пристосованим для проживання взимку (на цей час він перебирався на квартиру в Полтаву, або жив на дачі в Ялті, чи виїжджав на виставки в Петербург чи Москву.

- 1889/1890: створив картину «Вдалині від світу» («Вдали от мира»).

- 1893: філософська картина «Читання Крейцерової сонати».

- У вересні 1894 року Г.Мясоєдов мав намір продати дачу на Павленках (про це в листі доньці повідомив М.В. Скліфосовський). Можливо з причини, яку він описує в листах до друзів: «*Как в Полтаве тихо! Тихо во всех отношениях, до глупости»... «Вечером так тихо, как будто жизнь остановилась, догадавшись, что продолжать глупо, только в ухе звенит»*.

- У 1895 р. Г.Г.Мясоєдов подав пропозицію про створення при Полтавському товаристві сільського господарства відділення садівництва (воно розпочало діяльність з 1896 року). Укладає брошуру «Как развести плодовый садик» (перше видання – в середині 1890-х, останнє п'яте вийшло в 1915 році, вже після смерті Г.Г.Мясоєдова).

- У 1890-х Г.Мясоєдов влаштував у Полтаві власну школу малювання й живопису (на базі реального училища). Коло ж спілкування з колишніми колегами він різко обмежив (Ярошенко, Брюллов, Кисельов).

- 1895: картина «Сім'я Годунова» (за мотивами рами О.Пушкіна).
- 1897: картина «Спокуса» (зображення Христа, якого спокушав диявол). Вона не була позитивно сприйнята художніми критиками.
- 1902: Портрет знаменитої акторки Марії Заньковецької (у 1908 р. цей портрет із її артистичної кімнати в Полтавському театрі було викрадено, і він зник).

← 1904: картина «Курсистка» (прототип – Тетяна Борисівна Васильєва), яка до кінця життя художника була при ньому і сиділкою-медсестрою, що слідкувала за здоров'ям і режимом дня (мала медичну освіту), і домоправителькою, і робітницею в саду. Тетяна Васильєва (біля 1869 - ?) належала до категорії жінок XIX - початку XX століття, метою життя яких були *жертовність і служіння* (комусь персонально, чи певній справі). Про неї нам відомо дуже мало. Походила вона із інтелігентної хлібосольної але небагатої московської родини, в якій узимку 1904 року, під час відвідин другої столиці, жив 70-річний Григорій Мясоєдов. Він перебував у депресії, та ще й до того занедужав. Тетяна Борисівна доглядала за ним у Москві, а після одужання художника добровільно вирушила супроводжувати його в усіх мандрах закордон і по території імперії; жила в садибі Мясоєдова на Павленках і в полтавській квартирі взимку. Сама Тетяна Васильєва теж намагалася реалізуватися в образотворчому мистецтві (її картина "Байдарські ворота" зберігається в Полтавській картинній галереї). Стосунки з Григорієм Мясоєдовим вона сама відобразила у надписі на вінку, покладеному на його могилу: "Другові". Після його смерті вона якийсь час жила в Полтаві, писала, що втратила сенс життя. Її подальша доля нам невідома.

- Публікує статтю в журналі, що видавався в Полтаві: Садоводство и меры по его улучшению // Хуторянин. 1905, №29 (початок), с.630-632; №30 (окончание), с. 648-651.
- Восени 1905 р. колекція плодів із саду Г.Г.Мясоєдова була відзначена бронзовою медаллю Імператорського Російського товариства плодівництва.
- 1908: картина «Пушкін і його друзі слухають Міцкевича». Цей твір теж був визнаний критиками невдалим. Але отримавши чималий гонорар, разом із сином Іваном і Тетяною Васильєвою здійснив подорож на Балкани.

У кінці 1908 р. написав заяву про вихід із Товариства передвижників, яке й створив.

- В 1909 році Мясоєдов організував у себе вдома камерний оркестр. Іноді заняття музикою відбувалися в домі Оголевців.
- Навесні 1910 року з ним трапився інсульт. У кінці 1910 року здійснив останню закордонну подорож (на Французьку Рив'єру). Після півріччної подорожі повернувся в Полтаву, де в травні 1911 року в нього стався другий інсульт.
- 31 грудня 1911 р. (за новим стилем) Григорій Мясоєдов помер у своєму домі на Павленках внаслідок загального атеросклерозу. В останні дні біля його ліжка сидів син Іван, який виконав два рисунки батька в передсмертній агонії. Орієнтовно на зламі 1880-х / 1890 років Г.Г.Мясоєдов поступово відійшов і від захоплення ученням Л.М.Толстого, і від релігії в цілому (мабуть ще раніше), тому заповідав похоронити без обряду відспівування, в своєму ж саду.
- Іван Мясоєдов після смерті батька влаштував у Полтаві дві виставки його творів (у 1912-му і 1913-му роках), приєднавши до них і подаровані батькові картини Іллі Рєпіна, Володимира Маковського, Миколи Дубовського, Миколи Ге, Івана Шишкіна та інших. Ця колекція згодом була розпродана Іваном.

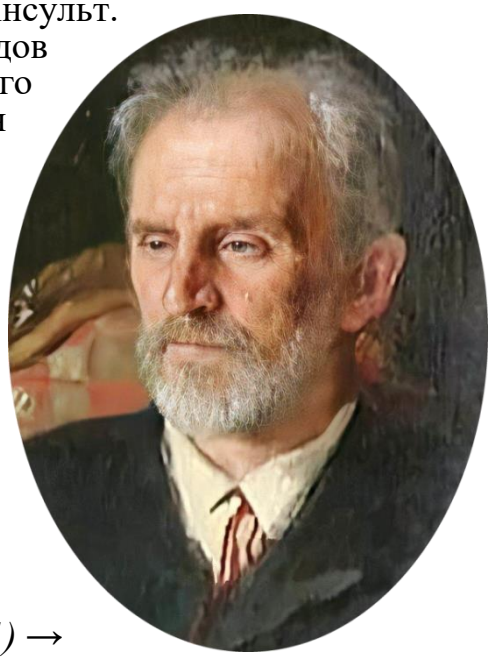

Портрет Г.Г. Мясоєдова *(автор Григорій Цисс, 1901)* →

МЯСОЄДОВ ІВАН ГРИГОРОВИЧ НА ПАВЛЕНКАХ

Іван Григорович Мясоєдов (1881–1953) – український, російський та німецький художник, фотограф, спортсмен, хореограф, актор і філософ. Відомий своїми монументальними живописними полотнами, тонкою друкованою графікою, оригінальними фотографіями, він більше запам'ятався в суспільній уяві своїм ексцентричним способом життя, та складними перипетіями долі. Ключовою темою для Івана була свобода особистості, наслідування античних ідеалів краси, що втілилося, зокрема, в пропагуванні нюдизму. Критично ставився до російської владної ієрархії, зокрема церковної, категорично не сприймав тези більшовиків і, взагалі, соціалістичну ідеологію.

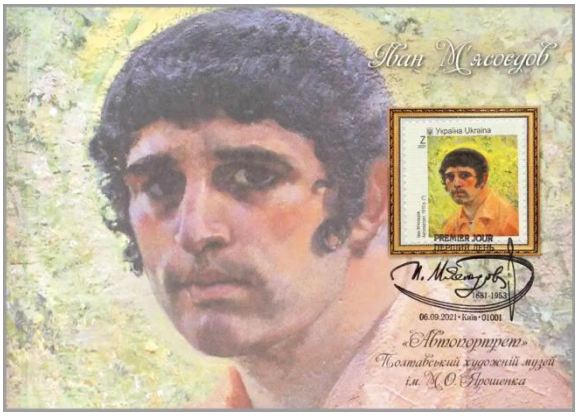

Народився Іван Мясоєдов у Харкові: батько, знаний художник-передвижник Григорій Мясоєдов, мати – учениця Григорія, художниця Ксенія Іванова. У 1889-му році Григорій придбає ділянку з садибою на Павленках, куди згодом переїжджає Іван з матір'ю. Ксенія Іванова померла у 1896-му році. Найпершу художню освіту Іван здобував вдома, у батьківській садибі на Павленках. Григорій Мясоєдов, художником Василем Волковим заснували тут художню школу. Після вступу до Московського училища живопису, скульптури та архітектури, де Іван познайомився із Федором Кричевським, вони приїжджали разом на Павленки у літні місяці, де продовжували займатись живописом під керівництвом старого Мясоєдова. У 1902-му році Іван з Федором отримують відрядження до Лондона на коронацію Едуарда VII в якості художників офіційної делегації. У перервах між навчанням молодший Мясоєдов створює в Полтаві художньо-філософське об'єднання «Сад Богів», яке поєднує в собі художню практику й тематичне дозвілля. Протягом 1907–1909 років Іван здобував освіту в Імператорській академії мистецтв у класі баталіста Франца Рубо, де написав дипломну картину «Похід аргонавтів за золотим руном». Отримавши за неї золоту медаль, він мав можливість три роки (максимальний термін) стажуватися в Європі (Париж, Берлін, Відень, Рим і Мюнхен). Іван Мясоєдов є співавтором 115-метрової «Бородінської панорами», яку створював його учитель Франц Рубо в Мюнхені протягом 1910-го року.

Наприкінці 1911-го Іван приїжджає до Полтави, дізнавшись про хворобу батька. Тут він робить передсмертний та посмертний портрети батька. Після смерті Григорія, Іван опікується його похованням, після чого розпродає картини, які були у батька, і на ці гроші починає зведення будинку за власним проектом, яке триває з 1912-го по 1913-й роки (*про будинок див. с. 184-186*). Дім Івана є одночасно і спортивною ареною, й художньою майстернею, і музейною колекцією старовинних речей. В цей час продовжується діяльність «Саду богів», куди входили друзі

Мясоєдова – художники: Федір Кричевський, Всеволод Максимович, сусідка по садибі Любов Платонова (одна з улюблених натурниць Івана). Частими гостями були майстри-будівельники Дмитро та Микола Фролови, які зводили будинок Івана та художники Соломон Розенбаум і Григорій Цисс. Про їхнє членство у «Саду богів» немає достовірної інформації, але, в будь-якому разі, це було найближче коло спілкування Івана. В це об'єднання, звісно, увійшла і дружина Мясоєдова – італійка Мальвіна Вернічі. Колишня артистка цирку і танцівниця, стала головною натурницею і музою для Івана.

Слід також відзначити, що Іван Мясоєдов та Мальвіна Вернічі займалися етнографічними дослідженнями. Відомо, що у 1915-му році відбувалися так звані «Вечори танцю», де Іван виступав хореографом і лектором, а Мальвіна – танцівницею. Вона виконувала традиційні танці народів світу, в тому числі, старовинні українські народні танці, які вивчала у безпосередніх носіїв – сільських бабусь Полтавщини. Іван з Мальвіною мандрували селами і купували старовинні костюми задля максимальної автентичності відтворення цих танців.

Іван та Мальвіна разом із донькою Ізабеллою жили на Павленках до осені 1919-го року, коли внаслідок чергового наступу більшовиків, змушені були виїхати разом із денікінськими частинами. Мясоєдов заховав свої роботи, але його друзі, розуміючи неминучість погрому садиби, передали їх до Полтавського художнього музею, створеного за півроку до того. Там вони експонувалися до Другої світової війни.

Біографічні відомості про життя Івана Мясоєдова мають чимало прогалин і давно набули рис міфологізації. Ще більше ускладнює процес усвідомлення його внеску в образотворче мистецтво України той факт, що більшість монументальних робіт Івана були втрачені протягом Другої світової війни, зокрема під час пожежі у Полтавському художньому музеї у вересні 1943-го року. Зараз у музеї зберігається 29 живописних етюдів, 4 графічних твори і 8 марок держави Ліхтенштейн, які були розроблені Іваном,коли він жив там під вигаданим ім'ям Євгена Зотова з 1937-го по 1953-й роки.

Укладач – А.С. Ароян

Іван Мясоєдов в образі античного Бога (із серії «Сад Богів». Павленки)

Іван Мясоєдов та Мальвіна Вернічі
з донькою Ізабеллою.
1915(1916?) р.

Флігель, в якому жив І.Мясоєдов до побудови власного будинку

Іван Мясоєдов. Чаювання в Павленках (робота кінця 1920-х)

Іван Мясоєдов. Павленки

Ivan Miassojedoff / Eugen Zotow, 1881-1953: Spuren eines Exils: [Katalog]/ Hrsg. Liechtensteinische Staatliche Kunstsammlung, Prof. Eugen Zotow-Iwan Miassojedoff-Stiftung; [red.: R. Allgauer et all.]. – Bern: Benteli, 1997. – 328 с.: ил., портр.

МЯСОЄДОВ ІВАН ГРИГОРОВИЧ** (псевдонім у Ліхтенштейні:* ***ЄВГЕН ЗОТОВ)

30 вересня / 12 жовтня 1881 року (Харків) – 27 липня 1953 року (Буенос-Айрес).

Біографічна довідка (з різних джерел). *Автор портрету нижче – І.В. Космін (1919).*

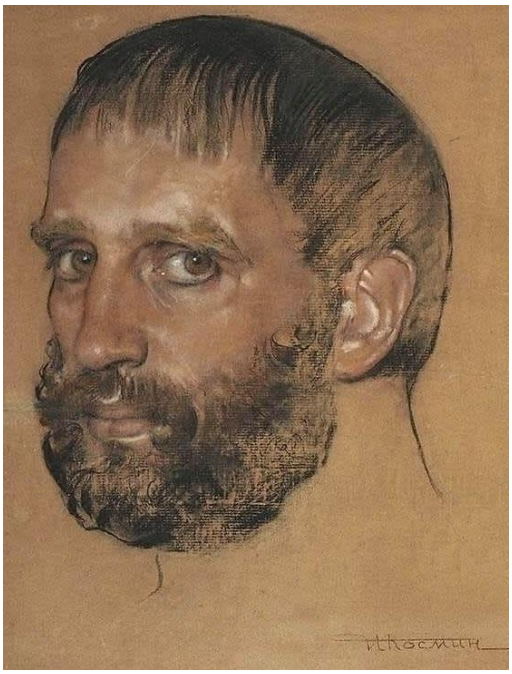

Син академіка живопису Григорія Григоровича Мясоєдова (1834–1911) та художниці Ксенії Василівни Іванової (1869–1899). З 1889 жив із матір'ю у садибі Павленки поблизу Полтави. У 1891–1895 навчався у полтавському Олександрівському реальному училищі, у 1894–1895 відвідував приватну художню школу батька у Полтаві; 1895-1896 - вихованець Притулку принца Петра Ольденбурзького в Санкт-Петербурзі.

У 1896-1901 навчався в Московському інституті живопису, закінчив курс зі званням некласного художника. У 1902 р. разом зі своїм другом художником Ф. Г. Кричевським побував за кордоном. У березні 1903 року вступив до ІАХ, навчався у Д. Н. Кардовського, але незабаром повернувся до Полтави. Наприкінці 1907 був знову зарахований до ІАХ, до батальної майстерні Ф. А. Рубо; одночасно займався офортом під керівництвом В. В. Мате. У 1909 році отримав звання художника і закордонне пенсіонерство за картину «Похід мінойців» («Аргонавти»).

Від недовгого шлюбу з Емілією Михайлівною Фрідман у 1912 році народився син Григорій (Талацур). У 1911 та 1912/1913 як пенсіонер ІАХ побував в Італії, Німеччині та Англії, зустрічався на Капрі з М. Горьким. В Італії познайомився з майбутньою дружиною — актрисою та танцівницею Мальвіною Верничі (1887–1972). У грудні 1911 року провів останні дні біля ліжка вмираючого батька в Полтаві, виконав його портрет на смертному одрі. Провів виставки-продажу робіт батька у Полтаві (1912) та Москві (1913). Успадкувавши батьківський маєток, зайнявся перебудовою та реставрацією садиби. Влаштовував там театральні постановки та вечори характерного танцю за участю дружини.

Писав картини на міфологічні теми: «Кентавромахія», «Відпочинок амазонок після бою», «Битва за тіло Патрокла», «Боротьба Тесея з кентаврами», «Аталанта змагається в бігу з нареченими» (1-ша виставка етюдів та малюнків ТПХВ СПб., 1903), Весняних виставках у залах ІАХ (1910–1916). Здобув 1-у премію на конкурсі ім. А. І. Куїнджі (1910). Виконав цикл замальовок Бородінського поля для відомої панорами (Ф. А. Рубо, 1910).

Мав могутню статуру і багато часу приділяв спорту. Здобув 2-й приз у середній ваговій категорії на Всеросійському чемпіонаті з важкої атлетики (1901). Пропагував красу голого тіла, любив фотографуватися в образах античних богів та героїв. Опублікував «Маніфест про наготу» у збірнику «Нагота на сцені» (СПб., 1911). Оформляв обкладинки спортивного журналу "Геркулес" (Пг., 1914-1915). Співпрацював у журналі «Вершини»; на обкладинці (№11-1915) опублікував "Автопортрет з Мальвіною Верничі в античних позах".

У роки Першої світової війни написав картини «Відступ німецьких уланів» та «Загибель німецького улана». Брав участь у виставці (і оформив її афішу) «Художники Москви – жертвам війни» (1915/1916). Працював ілюстратором у журналах «Вершини», «Тиждень» та «Вогник». Влітку 1919 року служив художнім кореспондентом в армії генерала А. І. Денікіна. У 1920 жив із дружиною та дочкою Ізабеллою (1915–1986) у Криму, в селищі Гаспра. За допомогою віце-консула у справах німецьких біженців та військовополонених евакуювався на німецькому кораблі «Вігберт» до Константинополя.

Восени 1921 року перебрався з сім'єю до Німеччини і наприкінці року оселився в Берліні. У березні 1923 був разом із дружиною заарештований за виготовлення фальшивих грошей та засуджений на 3 роки. Відбував покарання у в'язниці Моабіт. У жовтні 1925 р. був достроково звільнений. Малював тварин у берлінському зоопарку. Виконував кіноафіші для студії Metro Goldwin Mayer. Створив ескізи настінного розпису "Воскресіння Христове" для російського православного храму в будинку на розі Гогенцоллерндамм і Рурштрассе (1928). Писав портрети та пейзажі, у тому числі з

ностальгічними мотивами — краєвидами України, продовжував створювати картини на історичні та міфологічні теми, символічні композиції.

Брав участь із сім'єю у русі «Natur-Mensch», який пропагував зближення людини з природою. Маючи акторський талант, в 1929 знявся в ролі боярина у фільмі В. Стрижевського «Ігри імператриці». На початку 1930-х знову взявся за фальшивомонетництво; арештований.

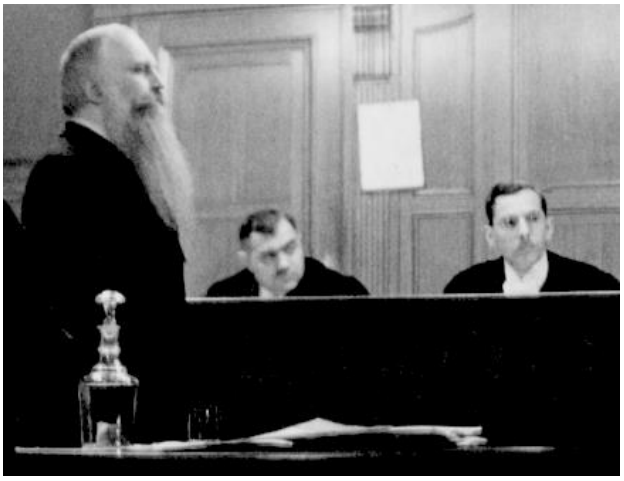

← *На суді.* У березні 1933 був вдруге засуджений за виготовлення фальшивих грошей і до грудня 1934 року відбував термін у в'язниці міста Лукау.

У 1935–1936 мешкав у Ризі. У липні 1936 виїхав із дружиною до Брюсселя з підробленими чеськими паспортами на ім'я Євгена та Мальвіни Зотових. Для італійського консульства в Брюсселі виконав парадний портрет Муссоліні (опублікований на обкладинці журналу L'Italie Nouvelle 28 березня 1938 р.).

У липні 1938 р. оселився в столиці князівства Ліхтенштейн м. Вадуці. Писав портрети, краєвиди, займався прикладною графікою. Підписував роботи: Prof. E. Zotow» або «Eugen Zotow». Створив ряд графічних та мальовничих портретів членів княжого дому. дома. У 1939 році написав великий портрет князя Франца-Йозефа II Ліхтенштейнського для церемонії складання присяги вірності. Підготував малюнки для випущеної до цієї події серії із трьох поштових марок (на всіх зображено його картину «Присяга вірності 1718 року»). Виконав серію з п'яти поштових марок, присвячену 600-річчю князівства Ліхтенштейн (1942), серію з трьох марок на честь весілля монарха — князя Франца Йозефа II (1943) та серію з чотирьох марок з нагоди відкриття нового судноплавного каналу (19). 1940 року провів у Вадуці персональну виставку. Працював над філософською працею «Енциклопедія загальностверджуючих понять».

У 1946 Чехословацьке консульство у Швейцарії повідомило владу Ліхтенштейну про те, що паспорти Зотових підроблені та подружжя позбавили громадянства. У 1948 був засуджений на два роки в'язниці за підробку державних цінних паперів, але за клопотанням адвоката умовно звільнений від ув'язнення. У 1951 році виконав на замовлення уряду серію «Офорти з 11 громад Князівства Ліхтенштейн». 1952 року провів у Вадуці другу персональну виставку. Останньою роботою стала пейзажна серія «Дванадцять провінцій Ліхтенштейну», виконана за дорученням Княжого дому.

Навесні 1953 році емігрував з дружиною до Аргентини, де й помер від раку печінки 27 липня. Похований у Буенос-Айресі.

У 1959 році вдова провела у Вадуці меморіальну виставку-продаж; 1986 року у Вадуці пройшла виставка «Княжий дім та Ліхтенштейн у роботах проф. Євгенія Зотова». Ретроспективні виставки відбулися у Вадуці (Державний історичний музей, 1997) та Москві (ГТГ, 1998). У 1996 році пошта Ліхтенштейну випустила три марки з серії «Художники Ліхтенштейну», на яких відтворено картини художника, у т.ч. «Сільський пейзаж у Полтаві».

У 1993 році на будинку І.Г.Мясоєдова в Павленках встановлено меморіальну дошку. 2006 року на Мосфільмі знято про нього фільм — «Фальшивомонетник».

Чимало робіт митця зберігаються у Вадуці: музеї й Фонді Євгена Зотова-Мясоєдова створеному в 1981 другом І.Мясоєдова юрисконсультом Adulf Peter Goop (1921-2011). У Полтавському художньому музеї є 33 його твори (до 1941 року тут зберігалося 67 його робіт).

І.Мясоєдов. Автопортрет, 1932 ↑

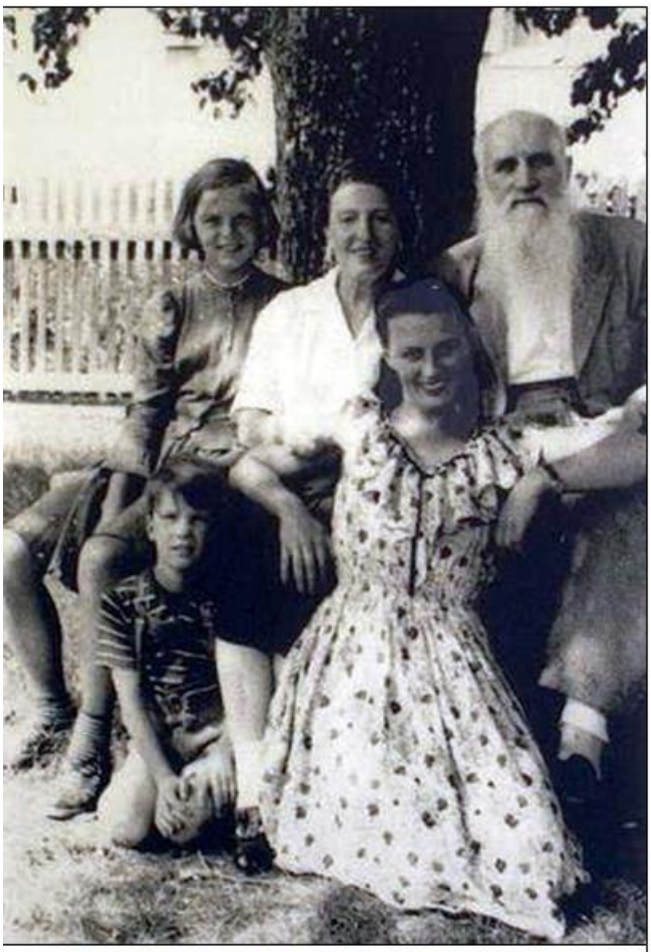

Родина Мясоєдових - Вернічі в 1950 р.: батьки (І.Г. Мясоєдов і М.Вернічі), Ізабелла Вернічі і її діти: Наніта. Міхаель.

ВЕРНІЧІ Ізабелла Іванівна (Модлер; фон Мічке-Колланд), – балерина, хореограф, балетмейстерка. Народилася в Павленках (передмісті Полтави) 28 червня 1915 року в родині художника Івана Григоровича Мясоєдова (1881-1953) і його дружини – танцівниці Мальвіни Вернічі (Malwine Vernici; ?-1972). До заміжжя носила прізвище матері, оскільки офіційної реєстрації шлюбу батьків не було, й вона вважалася позашлюбною дитиною.

Після еміграції батьків, з 1922 року жила в Берліні, навчалася в російській гімназії і російській же школі балету. З 1933 року почала виступати на сценах як балерина, і все подальше життя була пов'язана з балетом. Працювала з Джорджем Баланчиним та Ігорем Стравінським, мала власну балетну студію, знімалася в кіно, була балетмейстеркою в Гамбурзькій державній опері (угорі - *фото 1966 р.*).

Від першого шлюбу із солістом балету Максом Модлером (*Max Modler)* мала сина - Michael Modler (Міхаель Модлер, 1943 р.н.) і дочку – Наніту Модлер (1939 р.н.). Шлюб тривав із 1939 по 1944 рік, доки чоловік не загинув на війні (офіційно – пропав без вісти). Пізніше носила прізвище другого чоловіка – німецького актора, режисера і сценариста *Volker von Mitschke-Collande (Фолькер фон Колланд),* з яким перебувала у шлюбі в 1944-1950 роках. Після розриву шлюбу знову часто згадується під іменем *Isabella Vernici.*

Надала велику допомогу в створенні постійного фонду творчого спадку батька Івана Мясоєдова (Євгена Зотова) в столиці Ліхтенштейну – Вадуці.

Померла 26 липня 1986 року у Мюнхені, ФРН.

Її донька *Наніта Модлер* народилася в ганзейському місті Гамбург, де закінчила художню школу. В 1964 році виїхала до Парижа, де працювала в відомих будинках моди, в Центрі Помпіду; була промоутером молодих іноземних художників. *Наніта і Міхаель Модлер, 1993 р. →*

Син *Михайло Модлер* – інженер у галузі зв'язку, власник компанії з продаж аудіо- й відео-обладнання в місті Дюссельдорф. Має двох дітей. Олександр Михайлович Модлер працював столяром, донька Ізабелла – журналістка.

ГРИГОРІЙ ЦИСС і МЯСОЄДОВИ

ЦИСС Григорій Іванович (1869-1934) — художник-портретист, учень І.Ю.Рєпіна та із полтавського кола Григорія й Івана Мясоєдових.

← *Г.І. Цисс із Г.Г. Мясоєдовим на етюдах.*

Григорій Цисс народився в місті Рівне, в дворянській родині учителя гімназії. В середині 1880-х сім'я переїжджає в Полтаву. За рекомендацією Г.Г.Мясоєдова, в 1896 р. його прийняв до свого класу в Петербурзькій академії мистецтв І.Ю.Рєпін.

Пензлю Г.Цисса належать портрети Григорія Мясоєдова і Василя Волкова в останні роки їхнього життя, Павла Горобця – в роки молодості художника. Чимало його робіт втрачено в роки війни (у т.ч. портрет В.Докучаєва).

Григорій Цисс у похилому віці

До кінця життя Г.Цисс проживав на колишньому пров. Кирпичному №6, — невеликій садибі, за рахунок саду-городу з якої родина виживала в роки гоніння з боку радянської влади через дворянське походження: позбавлявся виборчих прав (а значить і прав на роботу). Разом із ним проживали Цисс Мотрона Омелянівна (1870 р.н.) і Цисс Вікторія Генріхівна (1896 р.н.).

Тут писав твори (частина їх зберігається в Полтавському художньому музеї). З 1920 по 1925 рр. — викладач у художніх студіях Полтави.

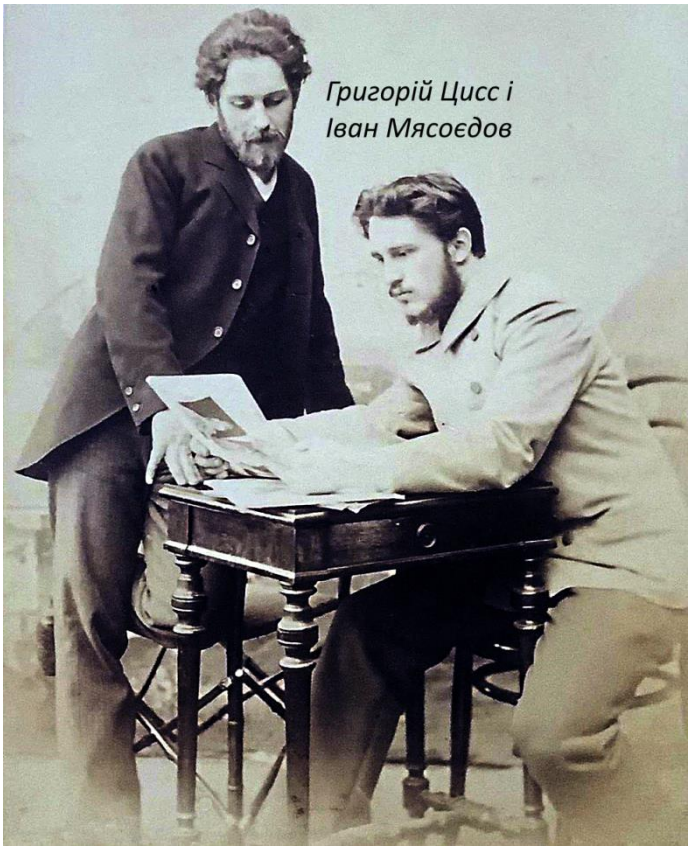

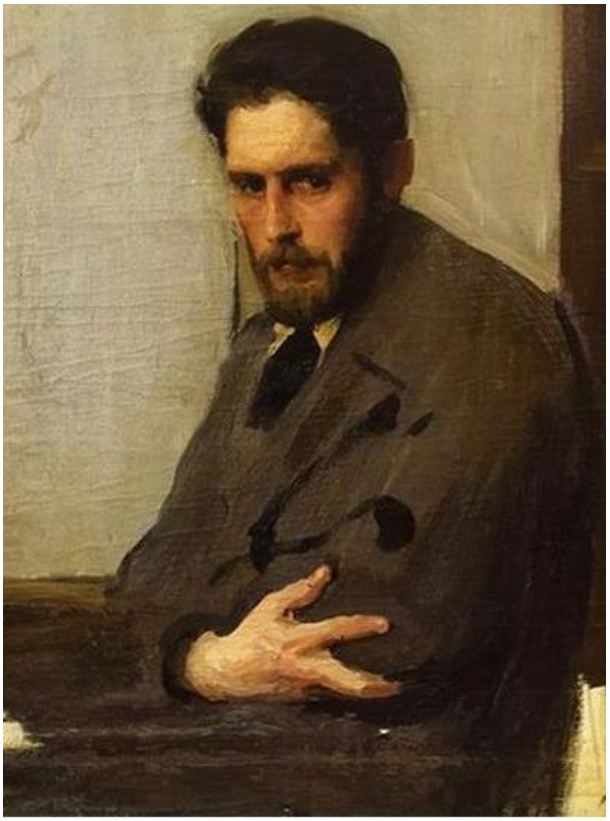

Григорій Цисс. Автор портрету - О. Мурашко

КОВАЛЕНКО Анатолій Іванович *(1949-2015)* – кандидат мистецтвознавства, професор, автор чотирьох монографій, двох альбомів, посібника і понад 100 статей з мистецтва України кінця XIX – початку XX ст., сучасних проблем архітектури та художнього життя в Україні, у т.ч. на Полтавщині, в Криму, Севастополі; художник. Народився в селищі Казанське Курської області.

У 1971-1987 рр. працював на великих промислових будовах (у т.ч. – художником-оформлювачем, музейним працівником). Заочно закінчив Московське вище художньо-промислове училище (1976) й у Свердловську – мистецтвознавське відділення Уральського ун-ту (1991). В 1987-1996 рр. жив у Полтаві. У 1987-1993 рр. – завідувач відділу з народних промислів в науково-методичному центрі Полтавського обласного управління культури; у 1993-1996 рр. – заступник директора з навчально-виховної роботи Полтавської школи мистецтв. З 1996 року жив у Севастополі (з 1997 року – викладач, з 2007 року – професор і заступник директора Севастопольських філій вузів України).

Значне місце в його дослідженнях займала постать *Івана Мясоєдова*, яка зацікавила його в роки проживання і роботи в Полтаві. Він був ініціатором встановлення меморіальної дошки на домі Івана Мясоєдова у 1993 році. Вже після переїзду видав монографію: *Иван Мясоедов – художник Серебряного века. Севастополь: Мир, 1998. - 204 с.* У 2002 році захистив у Львові кандидатську дисертацію «*Творча спадщина І.Г. Мясоєдова. Дослідження методу стилетворення в українському образотворчому мистецтві початку XX століття*». На початку 2014 року його активна перед тим видавничо-публіцистична і педагогічна діяльність припиняються (з причини окупації Криму). Залишився не виданим рукопис переробленого видання про Івана Мясоєдова.

Додаткова інформація: http://makedonez49.narod2.ru/olderfiles/1/myasoedov_1998_g.pdf

АРОЯН Артур Саргісович (1987 р.н.). Архітектор, член спілки фотохудожників України, краєзнавець, кандидат наук з архітектури (2014), дослідник творчості Івана Мясоєдова. У 2010 році закінчив навчання на кафедрі дизайну архітектурного середовища й містобудування Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», та працював у цьому закладі. Станом на 2023 рік – доцент Інституту культури й мистецтв Луганського національного університету ім. Т.Шевченка (Полтава).

Автор документального фільму про Івана Мясоєдова «Сад Богів» https://www.youtube.com/watch?v=IpcyNPWd280 . Екскурсовод (у т.ч. в районі Павленків).

Популяризитор знань про архітектуру Полтави, член ГО «Збережемо Полтаву».

ГОРОБЕЦЬ Павло Матвійович (28.02.1905 – 25.10.1974) — художник і графік, майстер пейзажної мініатюри.

Народився в Полтаві, по Бабичівському провулку №8 (неподалік теперішнього Палацу дозвілля «Листопад»), у сім'ї Матвія Григоровича і Меланії Опанасівни. Батько хлопчика, працівник місцевої друкарні, змалку прищепив синові любов до рідної природи. Тому не дивно, що вже в підлітковому віці він почав малювати ті краєвиди, що бентежили його юнацьку душу. У 17–річному віці Павло Горобець втратив батька. У цей час він навчався в студії Григорія Цисса (1922–1926 рр., *див. нижче портрет П.Горобця роботи вчителя*), який, у свою чергу, був учнем Григорія Мясоєдова. Далі Павло Горобець працював художником в кінотеатрах «Колізей» і «Зірка» (1925-1928), за деякими даними, навчався в Харківському художньому технікумі. До 1936 року працював у газеті «Більшовик Полтавщини» (стара назва «Зорі Полтавщини»), писав рецензії, малював портрети акторів у ролях, освітлював театральне життя, викладав малювання в художніх студіях.

Перебував в армії на фронтах Другої світової війни. Після демобілізації з 1946 року працював у Художньому музеї – науковцем, заступником директора з наукової роботи, а з 1964-го по 1973 роки – директором музею (із 1951 р. – на Спаській вулиці; жив у флігелі в його дворі). Починаючи з 1926 року, він брав участь у 70-ти виставках. Остання відбулася у Києві в 1973 році. Творчий спадок П.М. Горобця складається з близько 1000 творів, а також мистецтвознавчих публікацій.

Художник полюбляв зображувати краєвиди Полтавщини (особливо, хати XIX - початку XX століття). Декілька творів П.М.Горобця присвячені Павленкам (*див. с.168, картина «Бабичівка»*). Частина його робіт зберігається в Картинній галереї імені М.Ярошенка та в краєзнавчому музеї.

П.Горобець. «Полтава. Стара хата на Павленках». 1925 р., папір, олівець, 15,5х22

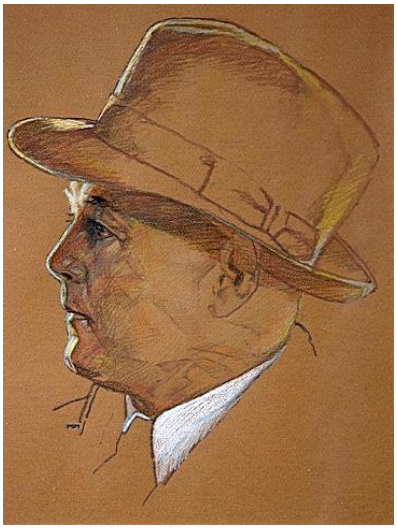

Портрет П.Горобця авторства М. Підгорного

ГНИПА Володимир Васильович – художник, уродженець і житель Павленків.

Народився 11 лютого 1922 року; був первістком в робітничій родині Дар'ї Іванівни і Василя Трохимовича. Батьки працювали на заводі «Метал», і від нього отримали кімнату в розділеному перегородками будинку по Павленківській площі №12 (*див. с.98*). Будинок до другої половини 1980-х був житловим, а зовсім недавно його розібрали. На той час всі жили в тісноті, і бідно.

Навчався в школах №5, 25, 17 м. Полтави. Після закінчення 7-річки пішов працювати на завод «Метал» помічником слюсаря. Від липня 1941 року пішов добровольцем до армії; навчався на прискорених курсах молодших авіаційних спеціалістів, працював у військовій аерофотозйомці. З листопада 1942 р. – піхотинець; у грудні був важко поранений, півроку провів у госпіталях. Брав участь у вигнанні німецьких нацистів із України, знову поранений і в 1944 році демобілізований як інвалід; повернувся на рідний завод. У післявоєнний час, нарешті, зміг займатися справою, про яку давно мріяв: живописом. З 1958 року – головний художник Полтавського турбомеханічного заводу. З початку 1970-х років учасник художніх виставок у Полтаві. У художньому музеї зберігається 15 його картин.
В останні десятиліття проживав на вул. Гвардійській №30/13. Помер 22.10.2013 р.

Скалацький, Кім Григорович. Художник Володимир Васильович Гнипа : монографія. - Полтава : АСМІ, 2007. - 80 с. : іл. ; ***Гнипа Володимир Васильович*** *: каталог виставки до 90-річчя художника / упоряд. А. Б. Хохлов. - Полтава : АСМІ, 2012. - 100 с. : іл.*

Стара хата на Павленках:

ХІТРОВО Таїсія Львівна (1883-1967) – письменниця і перекладачка.

Народилася у передмісті Полтави – Дальні Павленки, в родині агронома, підприємця, земського і банківського діяча та белетриста *Лева Аркадійовича Хітрово* (1848-1926).

Після переїзду родини в Москву Таїсія Хітрово закінчила гімназію із золотою медаллю, та з 1900 року почала самостійно заробляти на життя приватними уроками та перекладами. У 1906 році поступила в Санкт-Петербурзький політехнічний інститут, вчилася на "відмінно". Але в 1908 році захопилася революційною діяльністю, за що в 1909 році була заарештована і понад рік провела в Петропавлівській фортеці. Основні її художні твори написані до революції 1917 року.

Після революції мусила, в основному, працювати за отриманою таки вищою освітою – інженеркою-гідромеліоратором.

Т.Л. Хитрово (псевдонимы: Смолова; Т.Х.) - авторка книг: «Урал» (М., 1905); «Король и народ» (М.,1906) – Смолова; «Как зародилась свобода в Англии» (СПб., 1907); «Век революций в Англии» (СПб., 1908); «Европейская Турция» (М., 1909); «Дети прялки и веретена [Рассказы]» (Л.-М., 1926; 1927). Пер. и обраб. кн.: «Огонь и колеса: Очерки из истории культуры» М.Ф.Лессинга (1928); «Ученичество Питера: Пов. о коже» Сары Бассет (1928). Сотр. в «Нови» (1907. № 193) – Т.Х. Пер. с франц. ром. Ж.-К.Гюисманса «Из бездны к небу». Ч. 1-2. М.,1912 – Х-о, Т. Пер. кн.: Г.Ришара «Экспериментальная педагогика» (1913); Л.Мегрона «Романтизм и нравы» (1913); А.Гейки «Основатели геологии»; Жубена «Жизнь океана» и др. Переводы книг: Ч.Штернберга «Жизнь охотника за ископаемыми» (вышла в ГИЗе в 1930 г.). Сотрудничала с журналами: «Женское дело», «Нови», «Приднепровский край», «Столичная молва», «Жизнь для всех».

КАЛЬБУС Ігор Андрійович (1883-1948) – архітектор, автор проекту каплиці Святого Юрія («Георгия-Победителя») у Полтаві, по вулиці Зіньківській №16.

Ігор Кальбус народився 5(17) липня 1883 року у місті Ромни (тоді – повітового центру Полтавської губернії) в сім'ї Андрія Андрійовича Кальбуса – вчителя німецької мови Роменського реального училища. А.А. Кальбус перебував на цій посаді з 1877 року; нагороджувався орденами Святого Станіслава третього ступеня і Святої Анни третього ступеня; станом на 1904 рік мав чин статського радника (отримував за роботу 2140 рублів за рік). За національністю – естонець (Andres Kalbus), лютеранського віросповідання. Ігор Кальбус записаний як православний.

Брати Ігоря Кальбуса – Борис і Микола, як і Ігор, здобули середню освіту в училищі, у якому викладав їхній батько. Всі брати мали здібності, які дозволили отримати вищу технічну (інженерну) освіту; в роки Першої світової і громадянської воєн брати служили спочатку в царській армії чи на флоті, а потім – у білогвардійських військах. Відомо, що Микола Андрійович Кальбус (1884-1964) закінчив Морське інженерне училище і Санкт-Петербурзький технологічний інститут. В роки громадянської війни – у білогвардійських військах (як інженер-механік). Емігрував; із 1949 року проживав у США, помер у м. Сан-Франциско. Брат Борис був мічманом на флоті; убитий більшовиками в лютому 1918 року. Сестра Марія Андріївна Кальбус на початку XX століття згадується як учителька жіночої гімназії в Ромнах.

Професійну освіту І.А. Кальбус здобув на спеціальному відділенні Інституту цивільних інженерів імператора Миколи І-го у Санкт-Петербурзі, в якому навчався з 26.07.1904 до 04.06.1914 року. Судячи із його особової справи [1, с.19], навчався і характеризувався дуже добре. Але в зв'язку з браком коштів на оплату навчання і проживання в Санкт-Петербурзі, раннім одруженням (уже на 1-му курсі) і народженням сина, а також хворобою змушений був переривати навчання. У 1905 році він звернувся до міністерства народної освіти з проханням призначити йому пенсію, але судячи з усього, її не одержав. Щоб утримувати родину і заробити на продовження навчання, І.Кальбус змушений був працювати (де – нам невідомо). Станом на 1906 рік проживав у Полтаві в будинку О.П. Бужинського по вул. Кузнєцькій №35 (тепер – Пушкіна; донині не зберігся), який був відомим меценатом, одним із фундаторів Вознесенського храму на Кобищанах та його першим церковним старостою (з 1909). Думаю, що не випадково Бужинський поселив у своєму домі родину талановитого але бідного студента-архітектора, якого міг залучати до проектування цієї церкви.

У тому ж 1906 році Кальбус подав заяву на виключення його з інституту у зв'язку з бажанням вступили в один із закладів вищої освіти закордоном, але не отримав на це дозвіл від відомства з військової повинності, й попросив знову зарахувати його до числа студентів. Єдина згадка про Ігоря Кальбуса, яку вдалося знайти в архіві Полтавської області: «*Игорь Андреев Кальбус, студент института гражданских инженеров императора Николая I, род. 5 июля 1883 года, призыв 1904 года, 1-й призывной участок Роменского уезда, вольноопределяющийся, первоначальная отсрочка до призыва 1910 года, дополнительная до 1 июня 1914 года*» (Державний архів Полтавської області. Ф. 977 (Полтавское губернське по військовой повинности присутствие). Протокол 511).

Під час навчання в інституті І.А. Кальбус (названий чомусь у статті латвійцем)[1] з 1909 року був членом Українського архітектурного гуртка «Громада», який із 1910 року очолював Дмитро Миколайович Дяченко (1887-1942).

Під час Першої професійної виставки української архітектури у березні-квітні 1912 року в стінах названого інституту було виставлено і його роботу (очевидно, йдеться про проект каплиці Святого Георгія в Полтаві).

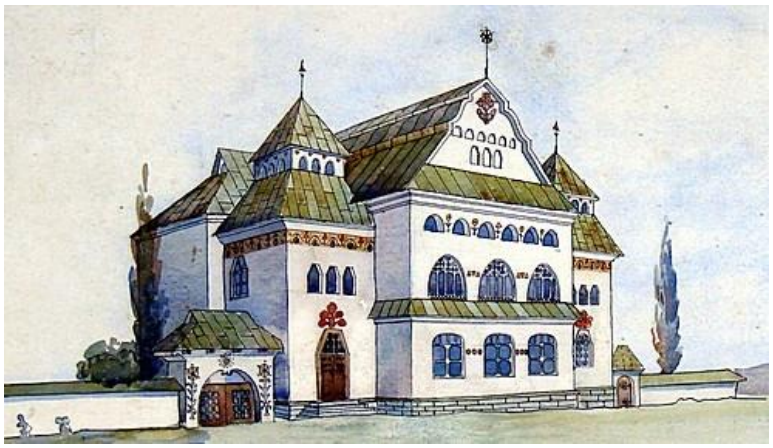

У конкурсі на проект Церковно-археологічного музею для міста ←Кам'янця-Подільського, проведеного в 1913 р., премії було присуджено Д. М. Дяченку, Ф.І.Шумову та І. А. Кальбусу.

У квітні 1914 р. відбулася Друга виставка української архітектури в інституті, на котрій були виставлені і твори І. А. Кальбуса.

Як відомо, в червні 1909 року в Полтаві відбулися святкування з приводу 200- річчя переможної для Росії Полтавської битви. На тому місці, де побудували каплицю Святого Юрія (тоді – «Георгия-Победителя») був встановлений наметовий табір для селян Полтавської губернії, обраних для зустрічі з царем Миколаю II. Було вирішено увіковічити ювілей і цю зустріч будівництвом меморіальної каплиці. Улітку 1910 року полтавською губернською управою був оголошений конкурс на її проектування. До 1 травня 1911 року на цей конкурс подано 12 проектів.

У числі 19 часопису «Зодчий» від 8 травня 1911 р. були опубліковані три проекти-переможці архітектурного конкурсу на проект меморіальної каплиці у Полтаві, яка мала увічнювати події 1909 року з нагоди святкування 200-річчя Полтавської перемоги і зустрічі полтавчан з Миколою Другим. Проект І.Кальбуса отримав у ньому 2-гу премію. Але каплиця на вулиці Зіньківській споруджувалася в 1911-1914 роках саме за його проектом (і за його наглядом, як виконавця робіт, *див. с.283-287*). Чому – залишається тільки гадати. Можливо тому, що Ігор був тоді студентом, і його проект – дешевшим. А можливо були інші причини.

Проект каплиці авторства І.Кальбуса →

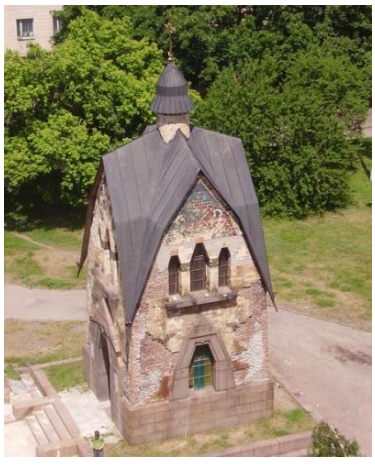

У поданому 20.05.1913 року поясненні [1,с.36] на ім'я директора інституту про причини того, що він у тому році не зміг завершити підготовку, вказує, що звіт про практику він подасть у наступному навчальному році по закінченню розпочатого ним будівництва. Оскільки диплом про удостоєння його Радою інституту «звання цивільного інженера, з правом виконання робіт з цивільно-будівельної і дорожної частин, із усіма іншими правами, пов’язаними з цим званням і з правом носити особливим височайше встановлений знак; при вступі на державну службу, на штатні посади, він користується правом на чин X класу» [1, с.49] виданий 4 червня 1914 року, то будівництво каплиці Георгія-Переможця, як дипломна практика, було завершене.

Ігорь Кальбус у студентські роки вже мав власну родину (за тодішнім порядком, у лютому 1905 року отримав на це дозвіл від директора інституту і заступника міністра внутрішніх справ Росії). Його дружина *Софія Леонтіївна Кальбус*, уроджена Юр'єва-Пековець (1882 – 01.08.1945, Нью-Йорк), походила із роду потомствених дворян Лохвицького повіту. На початку ХХ ст. вона працювала вчителькою в Ромнах. У 1908 році в Полтаві народився єдиний син Кальбусів – Леонід.

На фото - ***родина Кальбусів, початок 1910-х років***.

Із закінченням навчання в інституті, очевидно, закінчилася і відстрочка від служби в армії (служити в якій І.Кальбус давно зобов'язався). Тим більше, що розпочалася Перша Світова війна. У роки війни Ігор Кальбус служив інженером у російській армії, а згодом – у білогвардійських військах. У 1920 році він опинився в армії адмірала Врангеля в Криму; восени того ж року на кораблі "Інкерман", який відплив із Севастополя, назавжди залишив країну.

Про його життя в перше десятиліття еміграції відомо мало. За інформацією від внука і правнучки, Ігор Кальбус у 1920-х роках жив у Болгарії і працював там за цивільною спеціальністю. Він спроектував ← будинок митрополії болгарської православної церкви в місті Відін на берегах Дунаю, біля кордону з Румунією. Ця будівля збудована в 1924-1925 роках біля собору Святого Димитрія, збереглася донині. В одній із публікацій внук Георгій пише про те, що Ігор Калбус був задіяний і на будівництві Софійського університету, але підтвердження цьому ми не знайшли.

Нами виявлені архівні відомості про те, що дружина Ігоря Кальбуса Софія Леонтіївна в 1920-1921 роках працювала учителькою молодших класів у школі №17 міста Полтави. Коли вона перебралася до Полтави – поки що невідомо. Але відомо, що в Полтаві жили родичі Софії – Юр'єви-Пековці (одна із них була колегою Софії Кальбус по роботі в школі). Із того ж листа Георгія Кальбуса дізнаємося, що його

бабуся дістала від одного полтавського лікаря довідку про необхідність її лікування закордоном. На початку 1920-х «залізна завіса» на кордонах СРСР ще не була повністю встановлена, й тому родина Кальбусів воз'єдналася в Болгарії.

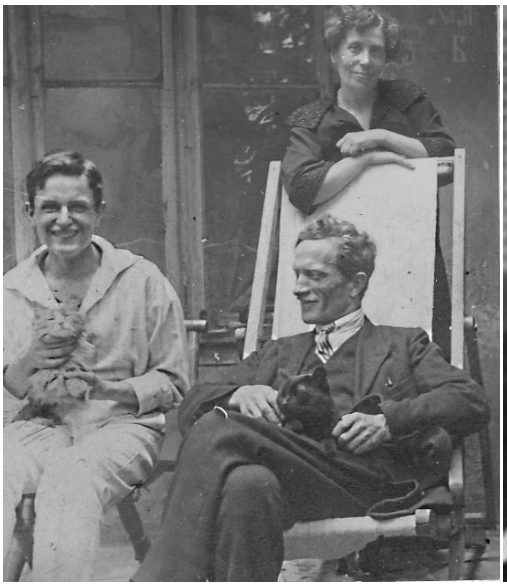

1. *Родина Кальбусів на фото кінця 1920-х років у Болгарії (в кріслі – Ігор Кальбус).*
2. *Ігор Кальбус (сидить другий ліворуч) у Йью-Йорку, в колі родини і друзів. 1940-ві роки.*

У Болгарії *Леонід Ігоревич Кальбус* закінчив школу й організував виступи у складі невеличкої естрадної групи в різних закладах, у т.ч. в посольстві США в Софії. Його гра на акордеоні так сподобалася послу США в Болгарії, що той посприяв Леоніду в еміграції до США у жовтні 1930 року (разом із батьком та матір'ю).

Нам невідомо, чим займався Ігор Кальбус у Нью-Йорку (окрузі Манхеттен), де жив із родиною. Схоже, що після еміграції до США він не працював архітектором, оскільки так і не навчився добре говорити англійською. Та й країна перебувала на той час у стані Великій економічної депресії, тому робочих місць було мало.

Софія Кальбус прожила 63 роки й померла в серпні 1945 року. Ігор Кальбус помер 6 червня 1948 року в Нью-Йорку, не доживши місяць до 65-річчя. У США Леонід «Льоня» Кальбус, (*Lonya Kalbouss*; 02.11.1908-09.1981) був музикантом (акордеоністом) у російських ресторанах Нью-Йорка. У квітні 1936 р. отримав громадянство США. Залишилися записи творів російських композиторів у його виконанні на платівках. У 1947 році Л.І.Кальбус відповідав за організацію культурної діяльності біженців із СРСР, які приїжджали до Сполучених Штатів (за підтримки Фонду Толстого, очолюваного О.Толстою). У нью-йоркському ресторані «Руський Яр» Л.Кальбус познайомився з Іриною Борисівною Іванцовою, з якою одружився в 1938 році. Ірина походила із заможньої сім'ї купців І-ї гільдії родом із Самари. Її батько Борис Іванцов після революції втік у Сибір до Колчака, а після поразки білої армії емігрував спочатку в Китай, потім – у Францію і США, куди в 1928 році вивіз і доньку Ірину. Переважно завдяки його різноматній підприємницькій діяльності в Нью-Йорку родини Кальбус та Іванцових виживали у важкі часи. Про Бориса Миколайовича Іванцова (?-1982) із вдячністю згадують внуки, які отримали гарну освіту у тому числі завдяки його турботам.

Культурно-освітнім центром для родин була церква Христа Спасителя у районі Нью-Йорка – Східному Гарлемі. Діти тут відвідували «суботню школу», яка включала вивчення російської мови й культури та Закон Божий.

Ірина Борисівна Кальбус (Irene Kalbouss) прожила 95 років (22.12.1915 – 16.04.2011). Вона працювала в Bell Telephone Laboratories інженером, була однією з перших жінок, які коли-небудь займали інженерну посаду в AT&T. На пенсії з 1978 року родина Леоніда й Ірини Кальбус проживала у Делрей-Біч, округ Палм-Біч, штат Флорида. Після смерті чоловіка Ірина у 1982 році переїхала до сина Георгія в місто Коламбус, штат Огайо.

У шлюбі Леоніда й Ірини Кальбус народилися їхні діти, внуки Ігоря Кальбуса – Георгій (1939-2020) і Олександр (1943). Всього у Ігоря Кальбуса є 13 нащадків до четвертого покоління, 11 із яких живуть донині. Носієм прізвища Кальбус є син Олександра і правнук Ігоря – Роберт (1976 р.н.).

Георгій Леонідович Кальбус (George Kalbouss; Джордж Калбусс) народився 21.06.1939 р. у Нью-Йорку, в верхній західній частині Манхеттену. Здобув ступінь бакалавра (1960) та магістра (1961) в Колумбійському університеті. Починаючи з 1961 р., за сумісництвом, служив у відділі військової розвідки резервів армії США (виступаючи з лекціями в Коледжі командування і генерального штабу та Російському інституті армії, а також виконуючи завдання Пентагону), звільнився в 1991 р. у званні підполковника. Із 1961 року впродовж 5-ти років працював у портовій адміністрації Нью-Йорка. Відвідував вечірні курси і в 1968 році отримав ступінь доктора філософії зі слов'янських мов у Нью-Йоркському університеті. У 1966-1967 рр. працював викладачем російської мови в Університеті Пердью; з 1967-1973 рр. був доцентом російської мови в Дартмутському коледжі штату Нью-Гемпшир. Із 1973 до 2001 року – професор університету штату Огайо (Ohio University), викладав на кафедрі слов'янських та східноєвропейських мов та літератур (нині кафедра слов'янських та східноєвропейських мов та культур). У 1992 році він очолював Російський фонд культури в штаті Огайо, читав серію лекцій про інноваційні підходи до слов'янських культурологічних досліджень, у 1997-2007 рр. працював в Управлінні культури губернатора Огайо; був членом колегії Українського музею-архіву в Клівленді (викладав курс української історії та культури, який регулярно залучав 50 та більше студентів). Після виходу у відставку з університету в 2001 році жив на пенсії у місті Колумбусі, штат Огайо; займався просвітництвом; був визнаним продюсером музичних шоу; разом із дружиною – активістами Демократичної партії США. Помер 13 грудня 2020 року. У нього залишилися дружина Елізабет (Ліббі) Калбусс (15.04.1946), дочка Крістіна МакГарві (чоловік Девід та онуки Пол і Бенджамін МакГарві), дочка Кетрін Мілке (чоловік Джон, онучки Олександра та Ешлі). Від Крістіни МакГарві ми отримали копії фото і електронних листів до дітей від її батька Георгія Кальбуса з розповіддю про предків.

Олександр Леонідович Кальбус (Alexander Kalbouss) був віце-президентом в кампанії Delta Faucets й жив у Індіанаполісі; нині живе в місті Кармель, штат Індіана. Має дружину Паулу, доньку Єлизавету та сина Роберта Кальбуса (1976), який дітей не має. У Єлизавети Раддел є діти: Кетрін, Хадсон та Грейс.

1. *Личное дело студента Кальбуса Игоря // Центральный государственный исторический архив, СПб. Фонд 184. Опись 3. Дело 1559 (Крайние даты документов: 26.07.1904–04.06.1914).*

Автор вдячний всім небайдужим громадянам, які допомогли у придбанні копії цієї справи.

БУТОВСЬКИЙ Семен Юхимович (1883/6-1967) – знаний діяч музичного мистецтва: артист опери, камерний співак (драматичний тенор), режисер.

Народився у передмісті Полтави – Павленках.

Кар'єру актора розпочав 1906 року в Полтавському драматичному театрі, а з 1908-го оселився в Києві, де виконував партії драматичного тенора в українському драматичному театрі М. Садовського. У 1915-1916 рр. керував оперним відділом у Товаристві українських акторів під керівництвом Івана Мар'яненка й за участі Марії Заньковецької та Панаса Саксаганського. Організував Український вокальний ансамбль і в 1920 році вирушив у концертний тур лівобережною Україною.

До 1929 р. співав в артистичній бригаді композитора Я.Яциневича та поета М. Вороного, яку було організовано при відділі мистецтва Губнаросвіти. З 1929 р. – режисер Одеського театру опери та балету. З 1932 р. - художній керівник і головний режисер Вінницького театру опери та балету (з 1940 – музично-драматичного театру).

У 1941-1942 рр., в умовах німецької окупації, був музичним керівником Полтавського музично-драматичного театру.

У 1942-1943 роках – режисер у Дніпропетровському, а в 1943-1944 – Станіславському театрах.

З 1944 року - в еміграції: Польщі, Австрії, з 1949 року – в США. Прославляв українське мистецтво за океаном – майже два десятиліття диригував хорами в Філадельфії (штат Пенсільванія). Помер мистець 12 квітня 1967 року у Філадельфії. Тлінні останки його і дружини - співачки Галини Олександрівни було поховано на українському цвинтарі св. Андрія Первозванного в Саут-Баунд-Брук (Нью-Джерсі).

Його рідна сестра Надія прожила все життя на Павленках, була дружиною священика Олександра Петровського (*с.407).*

Мав приємний голос широкого діапазону не надто великої сили з м'яким тембром і гнучким нюансуванням, володів акторською майстерністю.
Серед оперних партій, виконаних у Театрі М. Садовського: Андрій («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Еол (перше виконання), Левко («Енеїда», «Утоплена» М. Лисенка), Йонтек («Галька» С. Монюшка),), Сулейман («Бранка Роксолана» Д. Січинського; Хома Брут («Вій» М. Кропивницького за М. Гоголем), перше виконання. В інших театрах: Петро («Наталка Полтавка» М. Лисенка), Андрій («Катерина» М. Аркаса), Турідду («Сільська честь» П. Масканьї) тощо. У концертному репертуарі співака були твори М. Лисенка, К. Стеценка, Я. Степового, М. Леонтовича, Д. Січинського, С. Гулака-Артемовського, українські народні пісні.

На сцені співпрацював зі співаками й актрами: М. Литвиненко-Вольгемут, М. Микишею, Б. Гмирею, О. Петляш, І. Мар'яненком та іншими.

Як режисер поставив опери: в Одеському театрі опери та балету — «Тарас Бульба» М. Лисенка, «Дума чорноморська» Б. Яновського (обидві — 1929). «Захар Беркут» (інша назва — «Золотий обруч») Б. Лятошинського (перше виконання; 1930); у Дніпропетровському робітничому оперному театрі — «Щорс» Б. Лятошинського (1938), «Заколот» Л. Ходжи-Ейнатова, «Отелло» Дж. Верді (обидві — 1939).

Грав також у кіно, виконав роль Петра у стрічці «Наталка Полтавка» (1911, режисер Д. Сахненко).

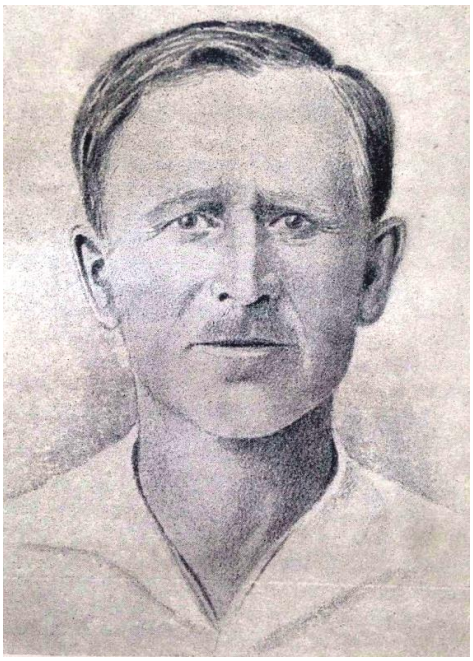

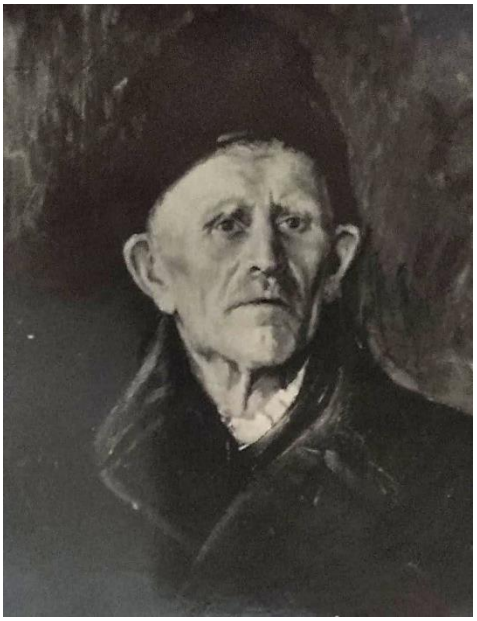

ГАРБУЗ Василь Степанович – (30.01/ 11.02.1882, с. Малі Будища, Зіньківського р-ну Полтавської обл. – 25.11.1972, с. Ліщинівка Кобеляцького р-ну Полтавської обл.) – сницар і різьбяр, майстер народного мистецтва УСРР (1936), заслужений майстер народної творчості УРСР (1962). Учень видатних різьбярів Федота і Прокопа Юхименків.

Василь Гарбуз належав до давнього козацького роду. У 1912-1972 рр. мешкав у Полтаві (на Павленках, в нижній частині сучасної вулиці Покровська, 15-б).

За радянських часів працював у артілі «Спорт і культура» і викладав у профтехшколі (1930-1940).

Різьбив іконостаси для церков у містечках Нові Санжари й Кишеньки, традиційні народні побутові предмети, меблі (буфет, 1912, проект В. Черченка, спільно з П. Комашком, нині – експонат Полтавського художнього музею), посуд, прикрашений полтавським тригранно-виїмчастим різьбленням, статуетки птахів і тварин, декоративні панно й пласти. У 1924 р. під керівництвом Василя Гарбуза у різьбярський майстерні Укрлісгоспу в Полтаві було виконано для ВУЦВК в Харкові комплект різьблених меблів (столи, стільці, крісла, дивани і тумбочки). Був експонентом виставок: Всеросійської кустарної у С.-Петербурзі (1913 р., бронзова медаль), українського народного мистецтва в Києві (1936 р., диплом II ст.), Полтаві й Москві (з 1936 р.), міжнародної у Парижі (1937 р.).

https://www.gallery.pl.ua/11vasil-garbuz-vidatnij-majster-plaskogo-rizblennya.html

Автор: В.М. Ханко.

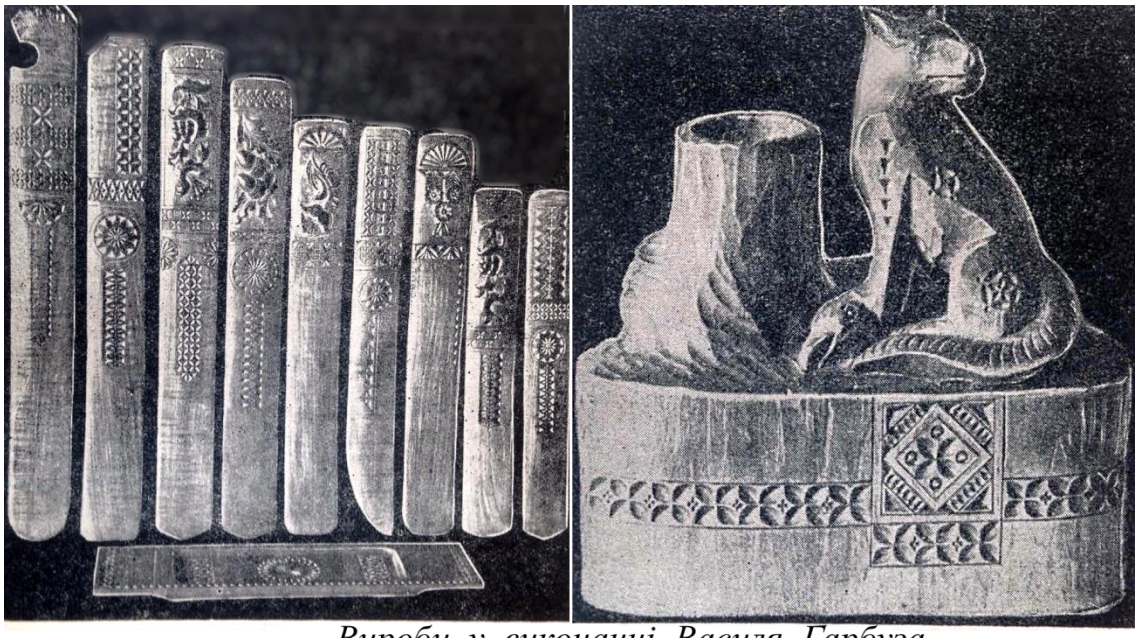

Вироби у виконанні Василя Гарбуза

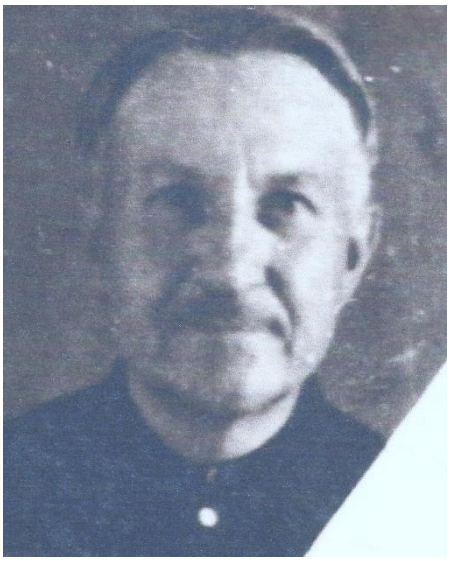

ШЕВЧЕНКО СЕРГІЙ АМОСОВИЧ

Шевченко Сергій Амосович *(1898-1985)* – полтавський композитор, піаніст, музикознавець, викладач. Значну частину життя прожив на Павленках.

Батько, Шевченко Амос Сидорович (1869 – 08.12.1948) працював електриком (з 1890 р., у т.ч. в Полтавському кадетському корсусі), та механіком. У 1896-1900 рр. – в Кременчуці, після цього в Полтаві, механіком казенного очисного складу №1 вина (так називали горілку), нині це лікеро-горілчаний завод по вул. Зіньківській №3. Жив із родиною в службовій квартирі при цьому складі (принаймні до 1916 року), а в 1920-х мав власний будинок по Бабичівському провулкові. Як записано в свідченнях К.І.Товкача, підтримував український національний рух і автокефальну церкву, з 1928 р. був пенсіонером. При вході до будинку по вул. Рєпіна №7 досі зберігся металевий навіс із монограмою «АШ» (який ми розшифрували як «Амос Шевченко»). За домовою книгою 1944-1947 років проживав з родиною за адресою: пров. Желвакова №43 (до 1930-х – пров. Бабичівський, у наш час – вул. Рєпіна №17; зараз на його місці – сучасний котедж).

Народився С.А. Шевченко 28 червня 1898 року в місті Кременчуці.

Музичну освіти Сергій Шевченко отримав у Полтавському музичному училищі по класу фортеп'яно в 1917 році. З 1918 року навчався в Полтаві на Історико-філологічному факультеті товариства «Просвіта», а пізніше перейшов на природниче відділення Полтавського інституту народної освіти (закінчив у 1924 р.), та рік працював там лаборантом кабінету мистецтвознавства. У 1925-1930 роках навчався в Харківській консерваторії, після чого залишений там викладачем; у 1934 році став доцентом кафедри фортеп'янної гри. В умовах німецької окупації Харкова, рятуючись від голоду, переїхав до Полтави, де жили його хворі пристарілі батьки. Тут у 1942-1943 роках він працював учителем музичної школи, а в 1943-1945 роках – в складі оркестру в Києві й на заході України й Чехословаччині (із його автобіографії). У 1946-1960 роках – викладач Полтавського музичного училища (тепер – Полтавський фаховий коледж мистецтв імені М.В. Лисенка). За спогадами його учнів, ходив у вишиванці й розмовляв виключно українською, що було незвичним у ті часи.

За списком відповідальних домовласників вулиці при її перейменуванні в 1958 році бачимо, що Сергій Амосович Шевченко мешкав у будинку із сучасною адресою: вул. Рєпіна №17. Дружина – Дар'я Петрівна (1909 р.н.), домогосподарка.

Останні 13 років життя С.А.Шевченко мешкав у селищі Яківці (вул. Саші Путрі №5), на кладовищі якого й похоронений.

Фахові напрацювання С.А. Шевченка зберігаються в двох архівах:

1) Шевченко Сергій Амосович // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України). Фонд №848, опис 1; од. зб. 234; 1914-1978 рр.
2) Шевченко Сергій Амосович // Державний архів Полтавської області (ДАПО). Фонд Р-8811, опис 1.

ЛАППО-ДАНИЛЕВСЬКА Катерина Павлівна (26.05.1883 - †?) — мешканка Павленків у 1930-х/1950-х роках; на початку XX ст. – перспективна оперна співачка (*фото 1910- років*).

До заміжжя – Почтарьова, росіянка, донька статського радника Павла Федоровича Почтарьова, – народилася в місті Смоленськ. На рубежі 1901-1902 років вийшла заміж за студента Георгія Лаппо-Данилевського (про нього коротко – нижче). Молода родина жила тоді в Санкт-Петербурзі; а Катерина готувалася до кар'єри співачки.

У цьому шлюбі народилися: син, Микола Георгійович Лаппо-Данилевський (1902-1986; який в складі Іноземного легіону боровся з німецькими нацистами, а після війни працював банківським службовцем біля Парижа, мав доньок – Клавдію і Катерину; остання зараз живе в Данії); донька Галина Георгіївна Лаппо-Данилевська (1904-1989, народилася в Києві, померла бездітною в Парижі, брала участь у французькому Русі Опору, була за це ув'язнена до німецького концтабору).

Катерина Лаппо-Данилевська не тільки виховувала дітей, а й наполегливо готувалася до кар'єри оперної співачки, декілька років займаючись вокалом у педагога І.П. Прянишнікова. Була рекомендована до стажування в кращих оперних театрах Європи. І така наполегливість увінчалася успіхом. Її педагог, відомий співак Іполит Петрович Прянішніков рекомендував свою учениці Імператорським театрам наступною запискою: *«Катерина Павлівна Лаппо-Данилевська має чарівне колоратурне сопрано виняткової краси та гнучкості. Вона займалася зі мною протягом кількох років, закінчила обробку свого голосу і пройшла під моїм керівництвом всі головні партії колоратурного репертуару, так що цілком може з успіхом розпочати оперну кар'єру. Не можна не схвалити рішення пані Лаппо-Данілевської їхати до Парижа ще вдосконалюватися під керівництвом Маркозі і почати сценічну кар'єру за кордоном, де її голосу відкривається більший простір і де, при вдачі, на неї може чекати всесвітня популярність».*

У 1909-1910 рр. Катерина Павлівна виступала на сцені «Большого театру» в Москві, у тому числі в партіях Антоніди («Життя за царя» М. Глінки), Приліпи («Пікова дама» П.Чайковського), Панночки («Травнева ніч» М. М. Римського-Корсакова); Мікаела (Кармен», Ж.Бізе). Проте ця успішно розпочата сценічна кар'єра закінчилася через хворобу легень. 10 грудня 1910 р. її контракт із цим театром був розірваний. Ми не маємо свідчень її повернення до кар'єри співачки.

Про історію її життя в наступне десятиліття ми можемо судити з біографії її чоловіка. Георгій Миколайович Лаппо-Данилевський (26.04.1880, Великі Сорочинці – 15.08.1922, Тулон, Франція) був провідним громадським діячем у Миргородському повіті Полтавської губернії впродовж 1905-1919 років. Його рід пов'язаний із цим краєм – як українська козацька старшина Лапи-Данилевські, а з кінця XVIII століття – зросійщені дворяни-землевласники. Від батька – відставного полковника Миколи Георгійовича (1835–1894), який жив у с.Шахворостівка, він успадкував кінний завод, три будинки, у т.ч. в Миргороді та дачу в с. Баранівка. Крім того, орендував винокурний завод і 530 десятин землі. В 1914 – 1917 роках Г.М.Лаппо-Данилевський – голова Миргородської повітової земської управи; призначався керівником повіту аж до кінця 1918 року. А його дружина Катерина Павлівна в Миргороді займалася культурною й благодійною діяльністю, зокрема, опікункою

Миргородського жіночого початкового народного училища. Але ще до 1917 року цей шлюб розпався; діти залишилися з батьком і в 1919 році виїхали з ними в еміграцію до Франції; виховували їх у прийомній родині після його ранньої смерті.

Про подальше життя К.П. Лаппо-Данилевської нам відомо мало. У списках працівників театрів Полтави 1920-1930-х років ми її прізвища не знайшли. У домовій книзі 1940-х вона записана як вдова; належала до категорії службовців. Із переписки з сином постає картина страшної бідності, в яку потрапила Катерина Павлівна, залишившись на батьківщині. Син, почавши заробляти, пересилав їй якісь гроші, поки це було можливо. Десь наприкінці 1920-х ці контакти обірвалися.

До 1932 р. проживала в Полтаві на вул. Загородній №15, до кінця 1920-х років мала прізвище Іванова (за другим чоловіком, доля якого нам невідома).

Із 1932 року – за адресою: пров. Бабичівський (Желвакова) №31. Це була велика хата під соломою (*див. фото 1950-х років*). У половині, домовласницею в якій була Катерина Павлівна, в 1944-46 рр. були прописані дві родини бухгалтерів і Почтарьова Агафія Тимофіївна (1885 р.н.). Судячи з прізвища – родичка по лінії батька. Старожили згадують, що пізніше весь будинок займала Катерина Павлівна із сестрою Ольгою Павлівною і її чоловіком (як їм здавалося, теж із дворян).

На місці цієї садиби ↑ в наш час ─ дошкільний навчальний заклад №43 (вул. Миколи Духова №7).

При написанні статті використані матеріали:

Будинкова книга для прописки громадян, що проживають по пр. Бабичівському №31 (1944-1946) // Державний архів Полтавської області. Ф.Р.3374, опис 1, справа 689.

Лаппо-Данилевский К. Ю. Семья А.С. Лаппо-Данилевского: истоки и традиции // Клио. 2013. № 12 (84). С. 82-101. (Та особисте листування Л.М. Булави з К.Ю. Лаппо-Данилевським).

Розсоха Людмила Олександрівна. Предківщина: з історії Миргородського краю. Миргород: видавництво «Миргород», 2020. 225 с.

Співавтори цієї статті: *Л.М. Булава, В.А. Муха, Сушко В.С.*

Садиба К.П. Лаппо-Данилевської. 1 – Кінець 1940-х рр. Роговенко Мар'яна Андріївна (1914-1985) з братом Миколою та дітьми Неонілою (1938) і Вікторією (1939 р.н.).
2 – Перша половина 1950-х рр. Зліва направо: Вікторія і Неоніла Роговенки та Галина Кривенко. Вони нині здравствують, діляться цими фото і спогадами.

Спогади Галини Олександрівни Берегової (в дівоцтві – Кривенко)

Катерина Павлівна Лаппо-Данилевська – наша сусідка, була худенькою енергійною бабусею. Жила в хатинці під соломою. І жила з того, що вирощувала на своєму городі й невеличкому садочку. На клумбі в неї росли чарівні квіти.

Катерина Павлівна була розумною, цікавою співрозмовницею. Інтелігентність була у всьому: у мові, усвідомленості в багатьох справах. Всі її дуже поважали.

Розповідала, що вона родом із заможної родини. Її з дитинства вчили іноземним мовам, прищеплювали любов до музики.

Катерина Павлівна чудово співала. Не раз ми, діти, слухали у її виконанні арії із опер та інші співи, вже без гучного голосу, але все ж професійно.

Катерина Павлівна показувала нам свій дореволюційний альбом з фотографіями, де вона виглядає красивою чудово одягненою світською дамою на фоні величезної зали з колонами, можливо – театру. Казала, що вона була оперною співачкою.

Нас вражало те, що коли ми її питали, як вона старенька і самотня сама себе обслуговує і порається на городі, вирощуючи для себе їжу, то вона відповідала, що незважаючи на заможність, її батьки привчали дітей усе робити самим: шити, прати, готувати їжу тощо.

Катерина Павлівна жила з сестрою та її чоловіком, який раніше був педагогом у вищих навчальних закладах. Вони переїхали до Катерини Павлівни вже старенькими, хворими і в неї доживали; вона їх і поховала.

Коли я виїхала із Полтави (у 1956 році), Катерина Павлівна була ще жива*, а через декілька років її не стало: були слабкі легені.

Катерина Павлівна розповідала, що її чоловік і двоє дітей під час революції виїхали у Францію.

*У 1958 р. вона ще була жива, і будинок був зареєстрований на неї.

СНІТКО-СОРОЧИНСЬКИЙ Леонід Костянтинович (24.02.1929-?) – уродженець Павленків, піаніст, музикознавець, викладач. Автор популярної книги з налаштування роялів і піаніно, ряду видань для дітей (ноти, техніка гри).

Випускник 1949 р. фортепіанного відділення Академічного музичного відділення при Московській державній консерваторії імені П.І. Чайковського (учень С.Є.Фейнберга). Проживав у Москві за адресою: вул. Первомайська, 18. Брат Костянтин (1924 р.н.) загинув у 1944 р. під час вигнання нацистів із Білорусі.

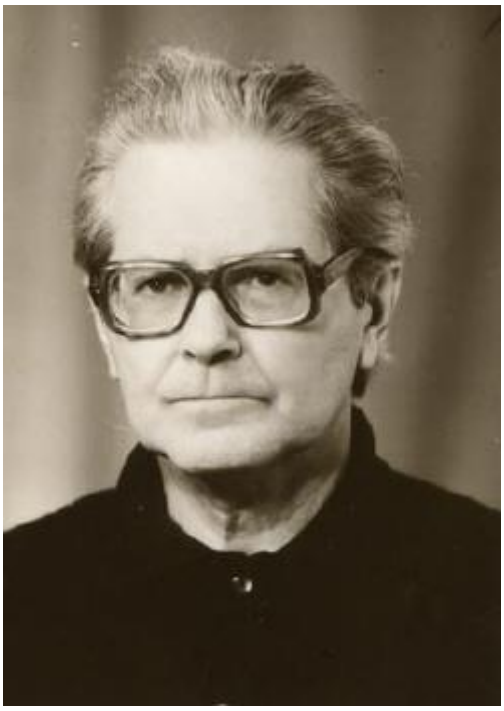

РОТАЧ Петро Петрович (літ. псевд. і крипт. – Петро Самотній, Пет. Ро, П. Петрович, Микола Гомін, Роман Петренко, П. Чатор та ін.) – український поет, літературознавець, письменник, публіцист, педагог, просвітянин, громадський діяч. Народився 24.01.1925, хутір Калениківщина Роменського повіту Полтавської губернії, тепер село Слобідка Талалаївського р-ну Чернігівської обл. – †13.06.2007, м. Полтава.

У 1942–1945 рр. перебував у Німеччині як "остарбайтер". У 1943–1944 рр., завдяки знайомству з групою української творчої інтелігенції духовно прилучився до українського патріотичного руху. У травні 1945 з англійської зони потрапив до радянської армії, був приписаний до запасного полку і два роки служив на території Румунії. Після повернення на батьківщину протягом сорока років перебував під постійним наглядом спершу МДБ, а потім КДБ. Це утруднювало можливість отримання освіти, вибір місця роботи, літературну творчість, наукову діяльність і не давало змоги відкрито публікуватися у вітчизняній періодиці (останнє стало можливим лише в 1987 році).

1951 року закінчив учительський, а в 1954-ому – педагогічний інститут у Полтаві. Працював учителем російської і української мови та літератури, шкільним бібліотекарем, методистом культосвітньої роботи при Полтавському обласному управлінні культури, учителем-консультантом обласної заочної школи, в 1969–1985 роках – старшим викладачем підготовчого відділення Полтавського інженерно-будівельного інституту. Після виходу на пенсію (1985) цілковито віддався літературній та науковій праці. Мешкав у Полтаві (нині – вул.. Соборності №66а).

Друкуватися почав 1940 року в талалаївській районній газеті. З ліричними віршами та оповіданнями про голод в Україні 1933 року і розкуркулення виступав у 1943–1945 роках у журналах "Пробоєм" (Прага), "Дозвілля" (Німеччина) та газеті "Земля" (Плауен, Саксонія). В 1950–70-х роках, долаючи заборони, виступав під псевдонімами в різних українських виданнях – від районних до столичних. Друкувався також в російській періодиці, у Польщі та Югославії. Протягом 1965–1971 років опублікував матеріали до Українського біографічного словника під назвою "Літературна Полтавщина" (журнал "Архіви України", 577 статей-персоналій). 1967 року спільно з проф. С. Крижанівським підготував Повне зібрання творів Л. Боровиковського, упорядкував збірку "Поезії" О. Афанасьєва-Чужбинського (1972). В 1963–1988 роках співпрацював з українськими виданнями Польщі: "Наше слово", "Наша культура" та "Український календар", де опублікував понад 100 літературно-критичних матеріалів та наукових розвідок. Кількасот статей опублікував в енциклопедичних виданнях ("Українська літературна енциклопедія", "Енциклопедія сучасної України" та ін.). Праці П. Ротача вміщені також в багатьох збірниках, журналах, антологіях.

1989 року в журналі "Київ" опубліковано першу збірку віршів Петра Ротача "Високі мислі – не випадкові".

Окремі видання: “Світло рідної хати” (Талалаївка, 1989), “Апостол правди і науки”. До 150-річчя від дня народження М. П. Драгоманова (Гадяч, 1991), “По духу брат Тараса”. До 150-річчя від дня народження композитора М. В. Лисенка (Полтава, 1992), “Колоски з літературної ниви: Короткий літературний календар Полтавщини”. Част. І. (Полтава, 1993), “Біля гнізда соловейка”. Літературно-краєзнавчі студії (Полтава, 1993), “Іван Котляревський у листуванні” (Опішне, 1994), “Грудочка любимої землі: Василь Симоненко і Полтавщина” (Опішне, 1995), “Мить і вічність: Поезії” (Полтава–Мельбурн, 1996), “Що збулось, що не збулося: Пізня лірика”, “Розвіяні по чужині: Полтавці на еміграції. Короткий біобібліографічний довідник” (Полтава, 1998), “Крізь роки болю і надій: Вірші 1942–1998”, “Дух минувшини: Поезії”, “Колоски з літературної ниви: Короткий літературний календар Полтавщини”. Ч. І і ІІ (Полтава, 1999), “Від Удаю до Орелі: Т. Г. Шевченко і Полтавщина”, “І слово, і доля, і пам’ять: Статті. Дослідження. Спогади”, “Я зробив, що міг: Листи проф. П. Митропана до автора книги. 1965–1988”, “Опанасова кобза: Проза” (Полтава, 2000), “Струн поетичних дивні звуки: Переклади” (псевд.: Петро Самотній; Полтава, 2001), “Талалаївські етюди: Листочки із дерева духу” (Полтава–Чернігів, 2001), “Під кроною Шевченкового дуба: Ювілейні виступи біля пам’ятника та Дуба Шевченка в Полтаві (1989–2001)”, “Від Яготина до Полтави: Тарас Шевченко і Полтавщина”. Кн. 2 (Полтава, 2002), “Поет із роду Боровиків: Матеріали до біографії Л. І. Боровиковського” (Полтава, 2003), ”Поклик через століття: Іван Котляревський і Полтава”. Збірник статей і досліджень (Полтава, 2003), “Священні місця Полтавщини: Дві літературні поїздки”. Гоголівський край. Гадяч. Зелений Гай Лесі Українки (Полтава, 2004), “Рядки за рядками, літа за літами… Про те, що було дороге й незабутнє”. Літературне краєзнавство. Історія книги. Фольклор. Автографи. Літературознавство. Поезія. Родинний архів (Полтава, 2005) та ін.

З 1993 року – Почесний член Всеукраїнської спілки краєзнавців. Член редколегії журналу “Український засів”. Нагороджений Грамотою Полтавського фонду імені С. Петлюри “за жертовну діяльність на ниві української культури” (1995). Почесний член Всеукраїнського товариства “Просвіта” імені Тараса Шевченка (1998).

Лауреат обласної літературно-мистецької премії імені Панаса Мирного за книгу “Від Удаю до Орелі” і “багаторічну наукову і творчу працю в царині української культури національного відродження” (2000), а також премії імені П. П. Чубинського в галузі фольклору та етнографії Українського товариства охорони пам’яток історії та культури “за багаторічну невтомну діяльність у справі збереження історико-культурної спадщини України” (2001). У 2005 році нагороджений Грамотою НСПУ – "за визначні здобутки в українській літературі, активну участь у громадській діяльності, у відродженні культури і духовності рідного народу" та з нагоди 80-річчя від дня народження, а також значком “Почесна відзнака”. Член Національної спілки письменників України з 1992 р.

Меморіальна дошка на будинку №66-а по вулиці Соборності, в якому з 1962 по 2007 рік мешкав Петро Ротач і його дружина – знана діячка культури Алла Олександрівна Ротач (1930-2018).

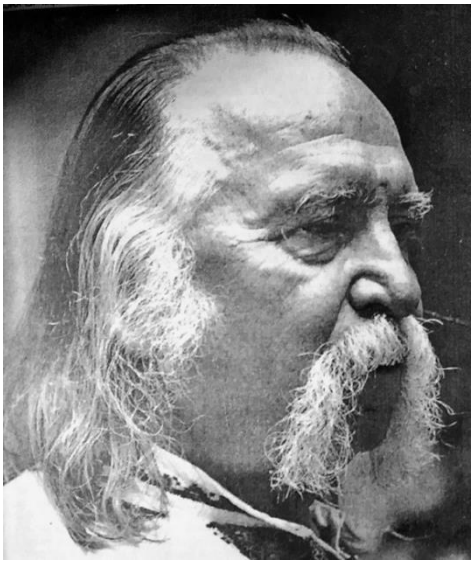

ДАНИЛЕЙКО Володимир Григорович, *с. 493* (09.08.1930, с. Демина Балка, Хорольський р-н – 22.01.2017, Київ) – етномистецтвознавець, поет і літератор-фольклорист, журналіст.

У голодному 1933-му році батькам Володимира вдалося вирватися до Полтави й поселитися на Павленках (вул. Шведська, 39а). Навчався в Харківському й Київському університетах та Харківській консерваторії. Вчений секретар секції образотворчого мистецтва Товариства охорони пам'яток історії та культури України (1970–1988). Працював у редакціях газет і журналів, зокрема «Зоря Полтавщини» (1986-1991); «Полтавська думка» (1991- 1994). Від 1961 – організатор народних свят у Києві, Львові, Полтаві. Повернувся із родиною з Києва до Полтави в 1986 році. У Павленках зі своєю чималою родиною в 1990-х організовував ватагу колядників (дружина Ніна Миколаївна і шестеро дітей). Автор статей про вітраж, народні ремесла Полтавщини; текстів пісень, а також добірки віршів у періодиці; дискусійних поглядів на витоки давньої культури українців. Засновник етнографічного гурту «Орта» (Полтава, 1994 – 2000), Великоднього ходу в Полтаві (1995). Лауреат обласної премії імені Івана Котляревського (2010).

Автор : В.М. Ханко.

Володимир Григорович і Ніна Миколаївна Данилейки беруть шлюб

https://www.youtube.com/watch?v=1Y7IhEdL-g8

ДАНИЛЕЙКО Ніна Миколаївна (29.07.1951, с.Гребінки Васильківського р-ну на Київщині) – художниця в стилі народного малярства (образи «дерев життя», «птахів», «квітів»).

Навчалася у школі бджолярів, пізніше отримала педагогічну освіту, працювала в Києві вихователькою в дитячому садку, потім виховувала власних дітей.

У 1972 році стала прообразом київського монумента «Батьківщина–мати». У 1978 році Ніна Яценко вийшла заміж за *В.Г. Данилейка*. Упродовж 1979-1989 років у родині народилося шестеро дітей (Соломія, Світослав, Кий, Северин, Данило, Маруся), які пов'язали своє доросле життя з мистецтвом. Кий Данилейко теж художник, як і мама, так висловився про неї: «Оце і є суто народне – по формі і стилю – художнє розписувальне українське мистецтво. Українськіше, здається мені, не можна й намалювать...».

Проживає у власному будинкові на Павленках (вул. Шведська №39а).

Твори Ніни Данилейко →

Автор : Л.М. Булава

Три покоління родини Данилейків, Полтава, 1989:

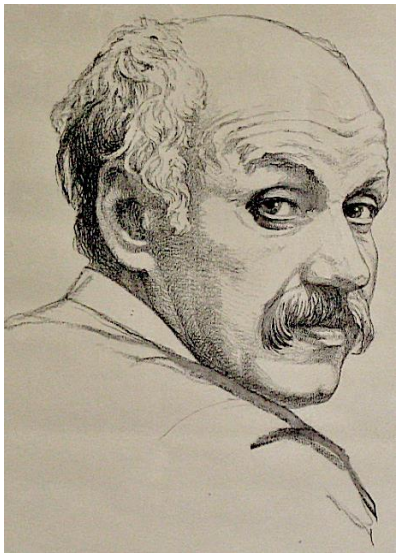

ГУСАК Леонід Іванович (6.10.1947 - †27.08.1996) — графік, художник, оформлювач експозицій, письменник.

Народився у місті Полтава, в місцевості із назвою «Старий Хутір» Дослідного поля. Там пройшли його дитячі і юнацькі роки. Там він часто бував у батьків і в дорослому житті. Краєвиди Павленківської балки, «Старого хутора», досвід спілкування з тамтешніми мешканцями вплинули на його творчість і світогляд.

← *Портрет Леоніда Гусака авторства Євгена Путрі.*

Оскільки батьки Леоніда ще до війни почали працювати на Полтавській дослідній станції (тоді – Інституті кормів), то їхній родині виділили частину будинку, який і досі стоїть на Старому хуторі. У 1920-х/1930-х чимало селян намагалося залишити село – з його «розкуркуленням», колективізацією й Голодомором. Не всім це вдавалося. А кому вдалося – не жалкували про це.

Батько – Іван Ананійович Гусак, – народився в селі Демидівка колишнього Решетилівського району Полтавщини. Працював на Дослідній станції комірником. У родині його діда по батькові й бабусі Євдокії (Явдохи) Євграфівни було п'ятеро дітей. Судячи зі спогадів, і батько, і дід трималися традиційних уявлень про роль чоловіка в українській селянській сім'ї: намагалися тримати дружину та дітей «у вуздечці». Можливо, що ота недооцінка Леонідом себе, невіра в свої таланти – то наслідки «батькової науки»? Бабуся Явдоха теж, очевидно, належала до одного із типів жінок українського села – із невживчивим і сварливим характером. Та, попри сказане, Леонід любив свою родину і турботливо ставився до батька з матір'ю. Його маму звали як і бабусю (матір батька): Євдокією Іванівною (в дівоцтві Шапарь). Колишні сусіди й донині пам'ятають її, як тьотю Дуню, на відміну від свекрухи – просту, але добру задушевну жінку. Вона теж походила із селянської родини (село Сухорабівка тодішнього Решетилівського району).

Свої враження від життя на Старому хуторі, починаючи від глибокого дитинства, Леонід Гусак виклав у рукописі, розпочатому в листопаді 1979 року, і після тривалої перерви продовженому за півроку до смерті (так, здається, і не закінченому). Ці спогади, як видно, давалися йому важко, виснажували душу. У них яскраво змальовані деякі деталі власних відчуттів і близького довкілля. Саме таке акцентування уваги на деталях буття і речей, напевне, й відрізняє Художника від НЕ художника, який ці деталі не відчуває й ігнорує. Оцю дитинськість відчуттів проніс через життя.

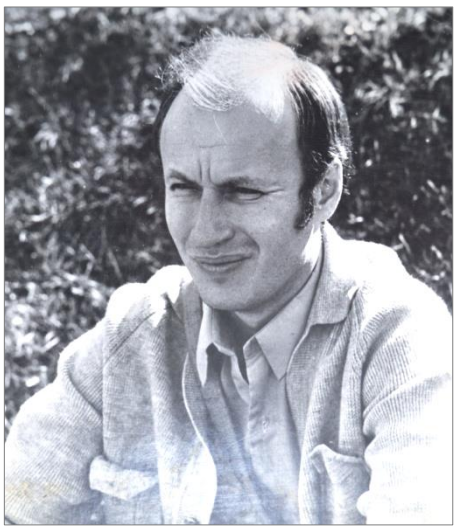

Читаючи його спогади та оповідання, вивчаючи графічні роботи й картини мені здалося, що маю справу із дуже різними людьми: одного – прикутого до земних дріб'язкових речей, другого – десь далеко в Космосі, третього…. Але найголовніше: він дуже любив Україну. Ця любов була основою-основ його життя-буття.

Офіційно ж Леонід Гусак працював художником-оформлювачем (у 1966 році закінчив Полтавську художню школу). Брав участь у створенні експозицій десяти музеїв міста Полтави та області.

Серед них: Полтавський краєзнавчий імені В.Кричевського, «Поле Полтавської битви», імені Котляревського, Панаса Мирного.

У творчому доробку Леоніда Гусака є також афіші, плакати, мапи (особливо велика подяка за мапу хуторів «Дослідного поля»), ілюстрації до книг та власних снів, більше сотні етюдів, виконаних олією, аквареллю, олівцем, гуашшю, тушшю.

За життя і після передчасної смерті його роботи експонувалися на виставках у Мюнхені, Москві, Києві, Полтаві. Репродукції робіт друкувались у літературно-мистецькому журналі «Криниця», альманасі «Рідний край» тощо.

Леонід Гусак був надзвичайно ранимим і рефлексуючим інтелігентом – настільки вразливим, що, боюся, сам собі запрограмував коротке земне життя. І все ж, він був щасливою людиною. Бо мав ДАР творити прекрасне. Мав щирих друзів.

Нижче подаю посилання на книги зі статтями фахівців і спогади людей, які знали Леоніда Гусака. Особлива подяка – його дружині Аллі Миколаївні, яка люб'язно подарувала дві книги про чоловіка (видані за її ініціативи і зусиллями її та друзів родини), надала для ознайомлення його «старохутірський» щоденник і фото. Додам, що син Алли і Леоніда – Артем теж є людиною мистецтва; живе в Києві.

У 2023 р. колишня вул. Ракова перейменована на вул. Леоніда Гусака.

Гусак Л. Стежкою сподівань : Графіка, живопис (каталог робіт) / Укладачі: Алла Гусак, Валентин Грінченко. – Полтава : Криниця, 1997.

Леонід Гусак. Ланцюжки слідів на курній дорозі (З автобіографічних роздумів. З філософських роздумів. З художніх доробків. Спогади). – Полтава: ACMI, 2007. – 200 с.

Ханко В.М. Гусак Леонід Іванович // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [веб-сайт]. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=24897

Шилов Ю. Древо життя Леоніда Гусака // Шилов Ю.О. «Велесова книга» та актуальність прадавніх учень. – К.: Книжкова палата України, 2001. – 154 с.

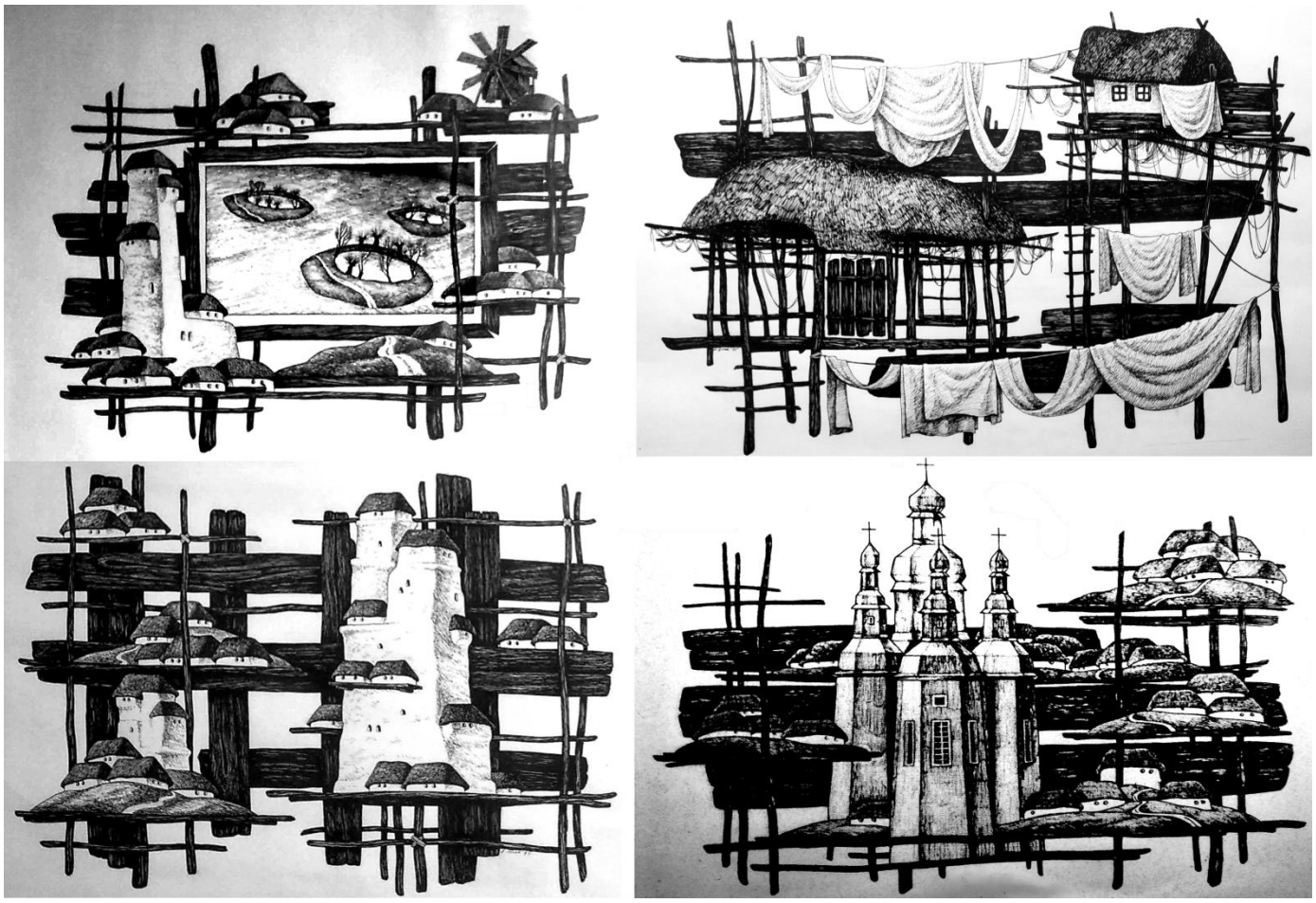

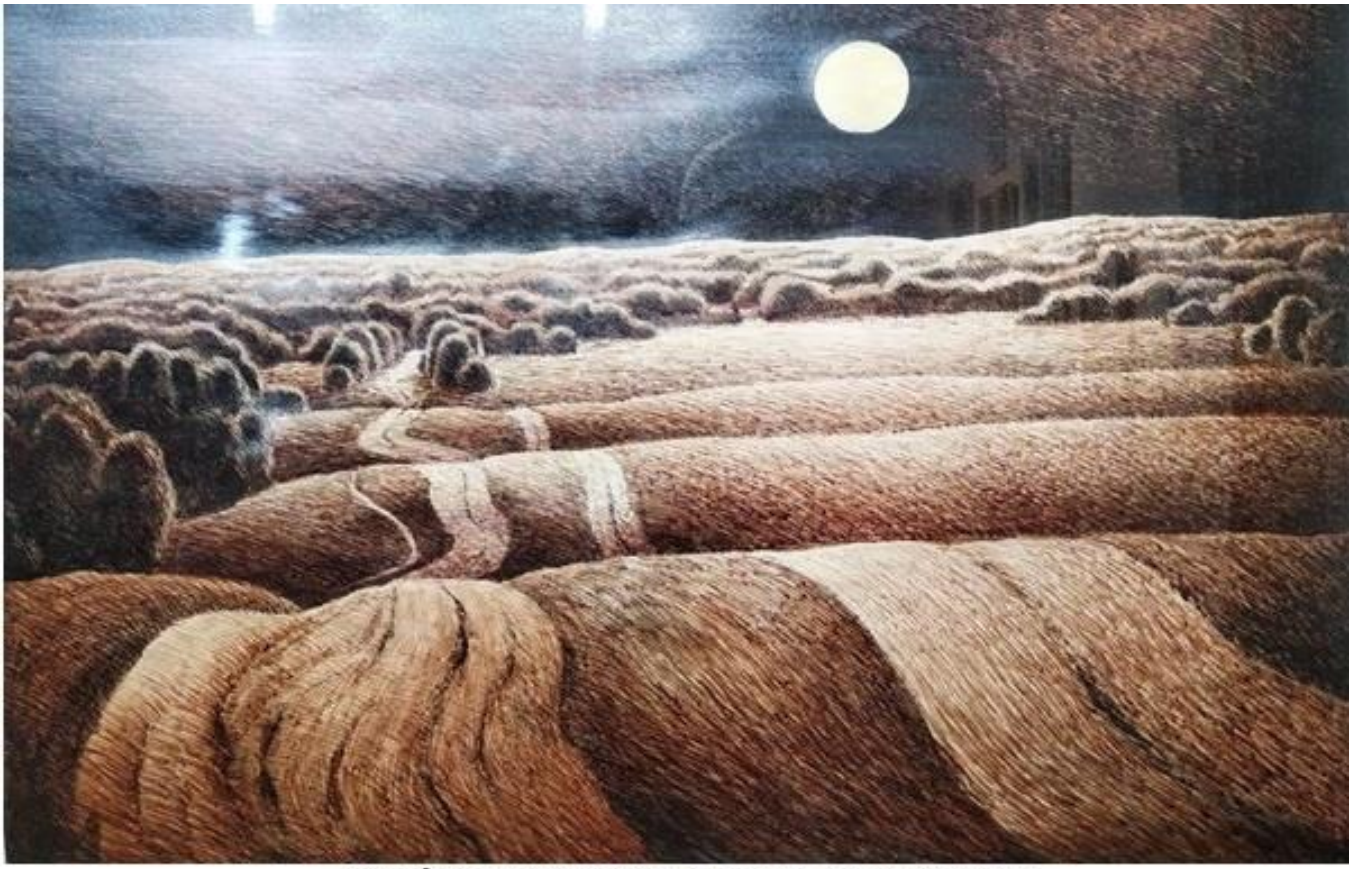

Графічні праці Л. І. Гусака, 1980-ті роки

***Леонід Гусак**. Над ставом* ↓ *Місячна ніч* ↑ *Автопортрет* ↓

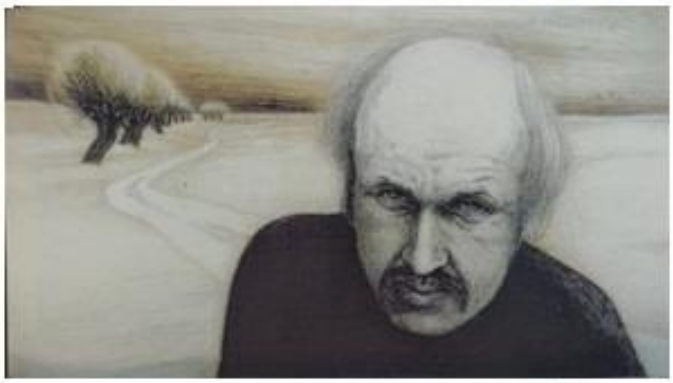

ПІДГОРНИЙ Микола Васильович народився 16.03.1944 року у місті Балашові Саратовської області, де родина перебувала в евакуації під час війни. Але вже у квітні того ж року сім'я переїхала до Полтави. Його дід А.В.Пясецький був розстріляний у 1937 р. у Полтаві. Інтерес до живопису в зародився ще ранньому віці, коли живучи на квартирі у колишньої дворянки, він побачив на стінах картини і був вражений ними. Приблизно в той же час брат подарував маленькому Миколі 3-4 олівці. У ті повоєнні роки це був дорогий подарунок, який і запалив інтерес до мистецтва.

Загальну освіту отримував спочатку в чоловічій школі №25, а з 1954 р., коли школи стали змішаними – в школі №9. Навпроти школи, в ПК ПТМЗ, спробував навчатися в художньому гуртку, з 1959 р. в художній студії при Будинку творчості (викладач О.А.Івахненко). Повернувся в школу №25 і закінчив її. З 1960 по 1965 р. — у Дніпропетровському художньому училищі, з 1965 по 1966 р. за сімейними обставинами закінчував навчання у Луганському художньому училищі.

З 1967 по 1969 р. працював у НДІ Емальхіммаш м. Полтави. З 1969 до 1974 рр. художник на РПЕК (Республіканський виробничо-експериментальний комбінат). З 1975 по 2000 р. художник обласного мистецько-виробничого комбінату.

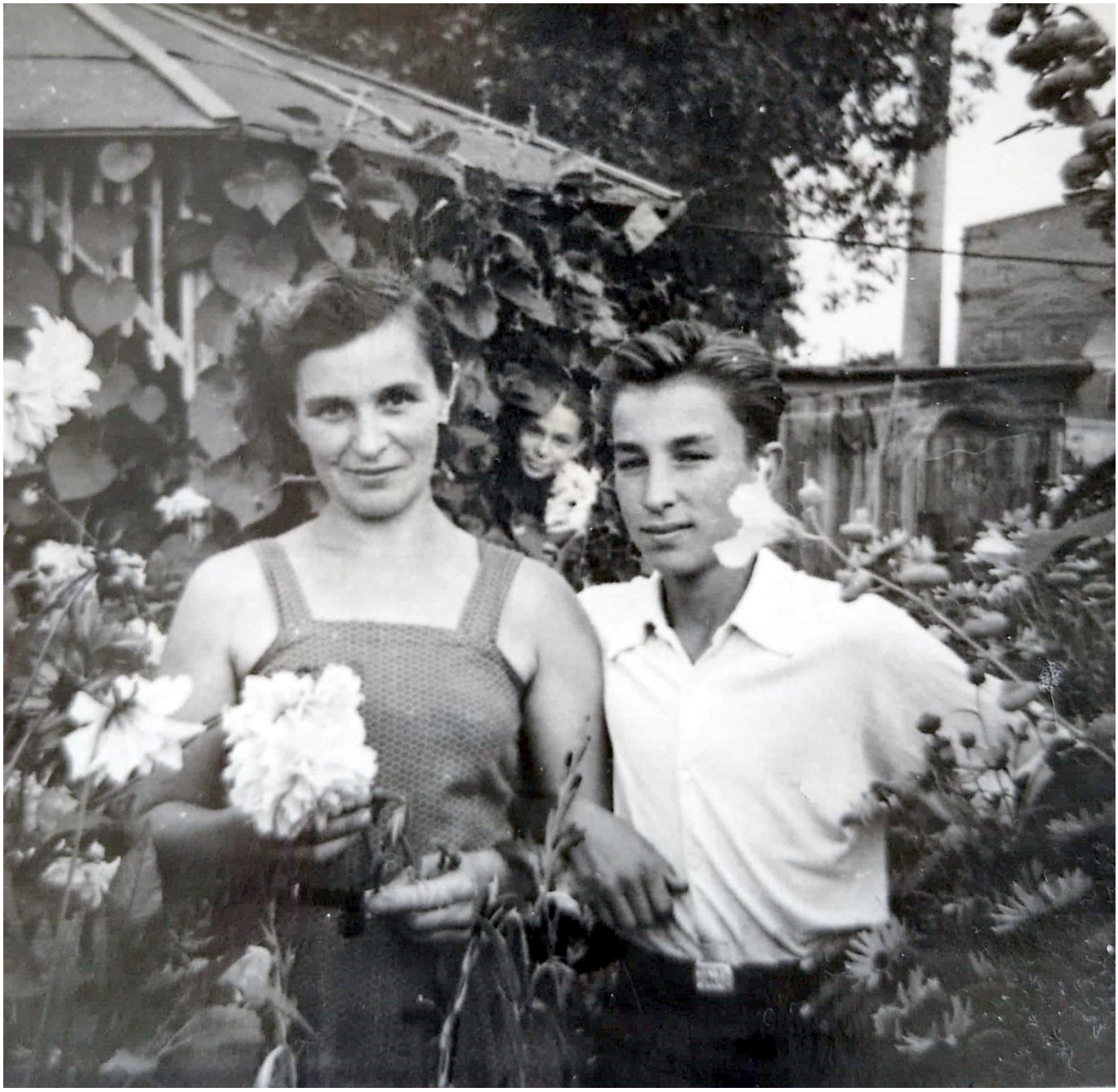

Із 1951 по 1973 роки жив на Павленках, на вулиці Новозіньківській №24-а.
Фото на садибі з мамою Валентиною Андріївною.

Спектр творчості Миколи Підгорного вражає своєю широтою. Він займається жанровою тематичною картиною, що за всіх часів вважалося стелею живопису у професійному значенні. Працює над сюжетами із філософським наповненням. У мальовничих композиціях виявляє особисту інтерпретацію навколишнього світу та історичного руху суспільства, природи та людини, розкриває душевну суть особистості, її психологію. Пише і портрети, і пейзажі, і натюрморти. Ним виконані портрети гетьманів козацької України, полтавських художників, знаних людей.

З 1983 року член Національної спілки художників України, з 1993 року – Заслужений художник України. Лауреат обласної премії Петра Артеменка (1978 р.), лауреат міських премій Самійла Величка (2003 р.) та Миколи Ярошенка (2010 р.).

З 1984 по 2004 р. - Голова мистецької ради при мистецькому комбінаті Художнього фонду України. З 1985 по 1989 р. працював у правлінні Полтавської обласної організації Національної спілки художників України.

Микола Підгорний відновив свій портрет, написаний у молодості (1968 р.)

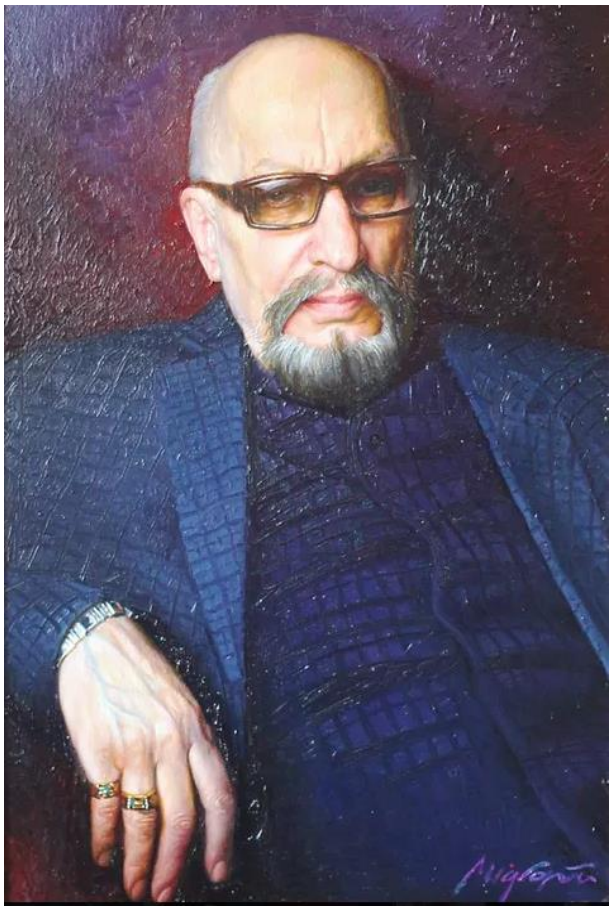

← *Автопортрет*

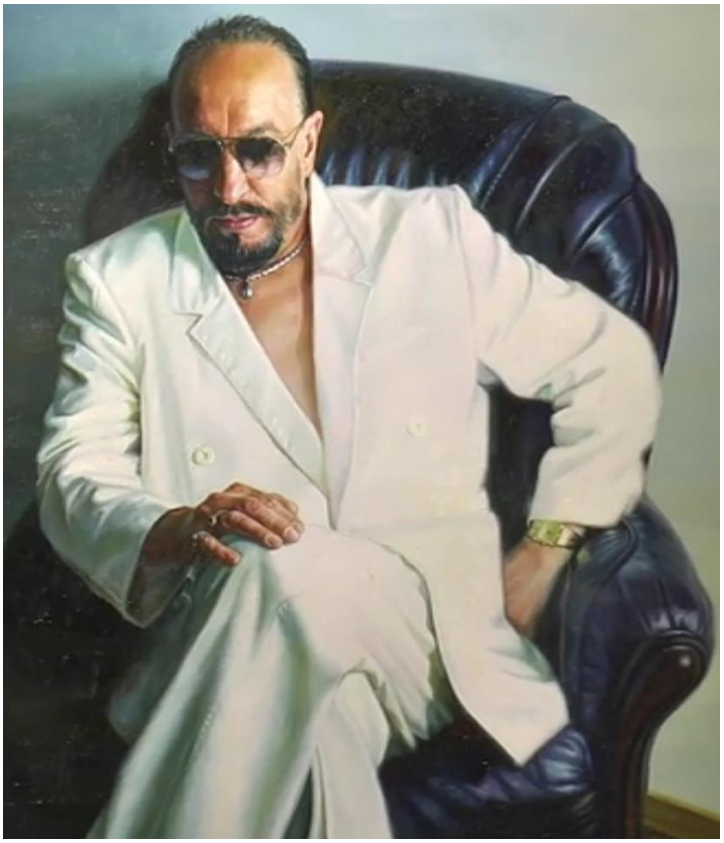

М.В. Підгорний біля робіт зі своїми образами ↓

Портрет підприємця Михайла Юрійовича **Полякова,** 1950 р.н. (проживає на Павленках). *Автор – М.В.Підгорний.*

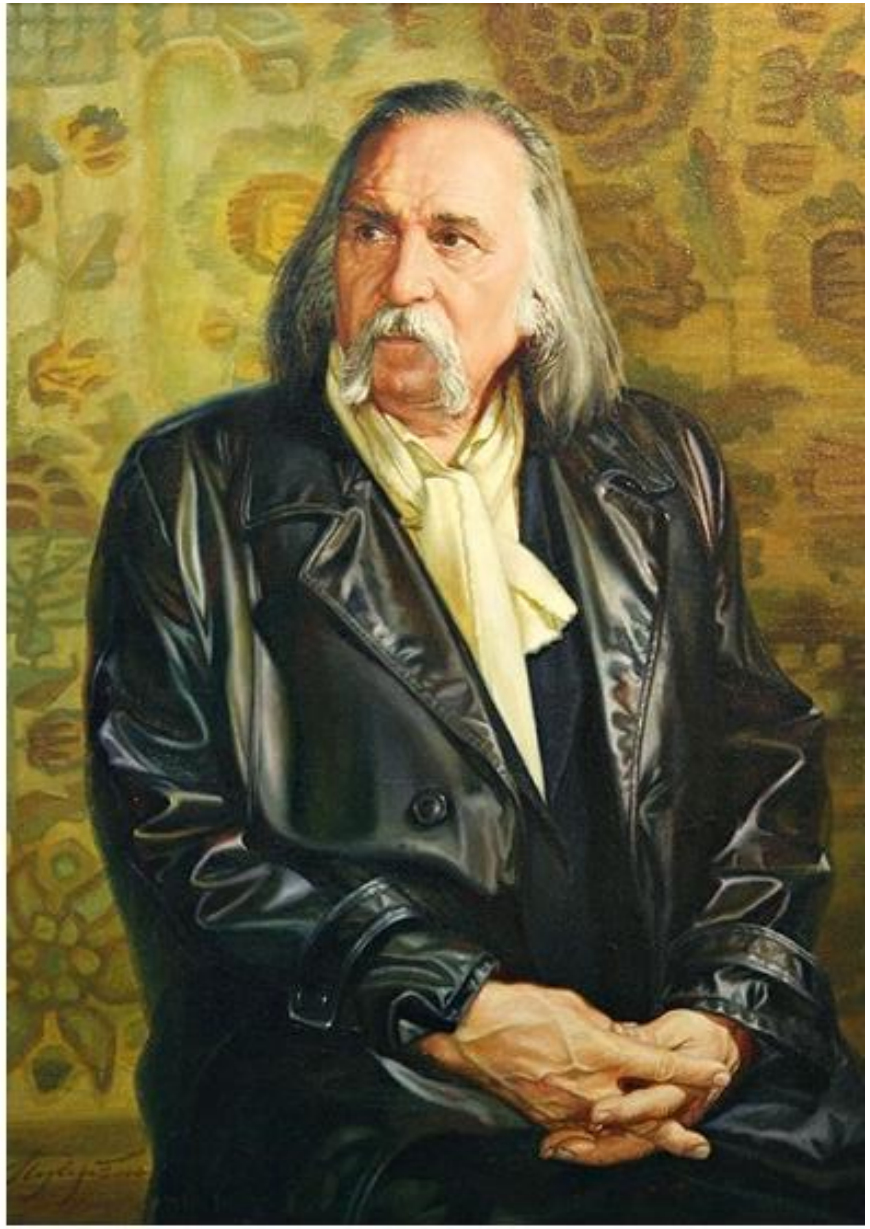

Портрет письменника Володимира **Данилейко,** 1930-2017, (проживав на Павленках). *Автор – М.В.Підгорний.*

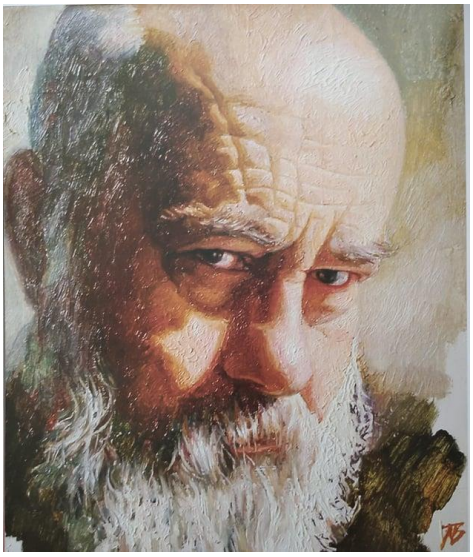

БАБЕНКО Віктор Савелійович – художник і філософ-митець. Народився у Полтаві 21.01.1957 р. в родині фотохудожника, поціновувача старовини Савелія Івановича Бабенка (1918-2009); живе на Павленках (вул. Новозіньківська).

З 1968 по 1972 рік навчався у Полтавській дитячій художній школі. Професійну освіту здобував у Харківському художньо-промисловому інституті (ХХПІ) з 1981 по 1986 р.р. За фахом – художник декоративно-прикладного мистецтва.

← *Портрет В.Бабенка, робота Миколи Підгорного*.

У 1987-1993 рр. працює як дизайнер на підприємствах і в галузі поліграфічного дизайну.

1992 – 1994 р. здійснив проект відтворення інтер'єру храму Хрестовоздвиженського монастиря у Полтаві (у співавторстві з О.Петровим та Олексієм Рясним).

1994 – 1997 р. проект відтворення іконостасу для Хрестовоздвиженського храму Хрестовоздвиженського монастиря у Полтаві. (Співавтор Роман Ругалов).

З 1993 року донині викладає в ПНПУ імені В. Г. Короленка.

Теми досліджень: проблеми культурознавства та міфогенезу. Автор праць «Феноменология мифа. Опыт деструктивного анализа», «Логіка культури. Пролегомени до вступу в культурознавство», «Феномен національної еліти».

З 1999 року розпочав роботу над циклом малюнків-реконструкцій історичних краєвидів Полтави минулих століть. Робота над ними триває і дотепер. На основі цих робіт було здійснено ряд буклетів та календарів краєзнавчого спрямування.

Періодично бере участь в міських та регіональних художніх виставках:

1991 р. – галерея «Арка» (м. Полтава) спільно з худ. Роєм С. Д.

1995 р. – музей сучасного українського мистецтва (м. Хмельницький), спільно з Мохірєвою Ю. А., Працюком Ю. М., Роєм С. Д.

2001 р. – ПХМ (Галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка – тематична виставка «14 видів старої Полтави. (із зібрання ВАТ «Полтавагаз»).

2007 р. – ПХМ імені Миколи Ярошенка – персональна виставка творів «Третя реальність».

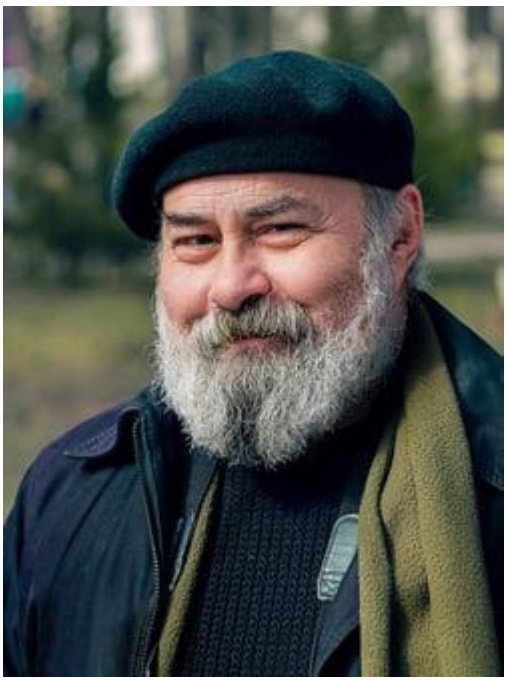

2010 р. – виставка «АРТ-интуиция» в Харківській муніципальній галереї ім. Сергія Васильківського, разом з Роєм С. Д.

2017 р. – ПХМ (Галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка – персональна виставка творів «АРТ-лабораторія».

2017 р. – ПХМ (Галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка – персональна виставка творів «Поточний перегляд».

Твори зберігаються в Хмельницькому музеї сучасного українського мистецтва, в Полтавському художньому музеї (Галерея мистецтв), в Харківській муніципальній галереї, а також в приватних зібраннях.

Віктор Бабенко на виставці своїх творів

Панорама-реконструкція Полтавської фортеці станом на 1722 рік

В.Бабенко. Малюнок-реконструкція Покровської церкви на Павленках

ТИМОШЕНКО Алла Миколаївна

Народилася 04.01.1964 у м. Полтава, у пологовому будинкові «на Турбінці», біля 5-ї школи. Закінчила у 1981 році полтавську середню школу №25, полтавську художню школу (1979), Полтавський національний інститут ім. В. Г. Короленка за спеціальністю «Образотворче мистецтво і педагогіка, психологія початкового навчання». З 1985-1991 рр. вчитель образотворчого мистецтва школи №5. Із 1986 року читала предмет за поглибленою експериментальною програмою в 1-10 класах. У школі був обладнаний кабінет образотворчого мистецтва; з 1989 року методист міського методичного кабінету з образотворчого мистецтва, за сумісництвом. Працювала викладачем мистецьких дисциплін в Полтавському педагогічному університеті (1986-1988, 1991-1997, 2001-2002). Аспірант інституту професійної освіти АПН України. З 2002 року завідуюча відділом науково-масової та виставкової роботи Полтавського художнього музею (галереї мистецтв) ім. Миколи Ярошенка. Член Полтавської організації НСХУ (2008). Лауреат міської премії ім. Миколи Ярошенка. З 1992 року учасник обласних, Всеукраїнських виставок. З 2008 року учасник міжнародного проекту «Карпатський хребет». 2016-2020 рр.: у міжнародному проекті присвяченому Другій світовій війні “I narod dokonal napasci na narod” в Strzyzowie (Польща, Словаччина, Угорщина).

З Павленками пов’язана не тільки народженням, а і родинними могилами на старих цвинтарях. Батько, Миколи Кузьмича Московець, проживав із родиною у 1941-1943-х роках у одній з кімнат будинку Шуберта, біля Дослідного поля. При відступі німці «зачищали місто», автоматна черга не наздогнала його на Шведській вул. Потім з 1950 року, мама Надія і тато Миколай з старшим моїм братом Володимиром – жили у одноповерховому будинку поділеному на багато господарів. Довгий час сусідом був Федір Гарін, який радісно дивував сусідів, читанням своїх торів. Зараз на цьому місці стоїть будинок з магазином «Ювілейний», тепер вул. Соборності.

З 2002 року проживає за адресою вул. Гвардійська № 3-а. Павленківські пейзажі у творчому доробку займають потужне місце і представлені були на першій персональній виставці у галереї сучасного мистецтва «Парсуна» у 1993 році, у Києві на Всеукраїнських виставках. У 2020 році написала серію пленерних замальовок «Павленківські мотиви». Як гід у 2020 році провела авторським маршрутом екскурсії. «Таємниці полтавських маєтків» .

Ілюструвала книги: В.Н.Жук «Із сивої давнини» (1998, 2005); Л. Бразов : «Тамрі : життя серед людей» 2007; «Гарт далеких днів» (2008); «Фортеця» (2009); «Наша фортеця» (2009); «Втеча заради життя» (2010), Марія Бойко «Ріка життя» 2012, Обкладинка «Слов’янського збірника», випуск XI.

Твори Алли Тимошенко:

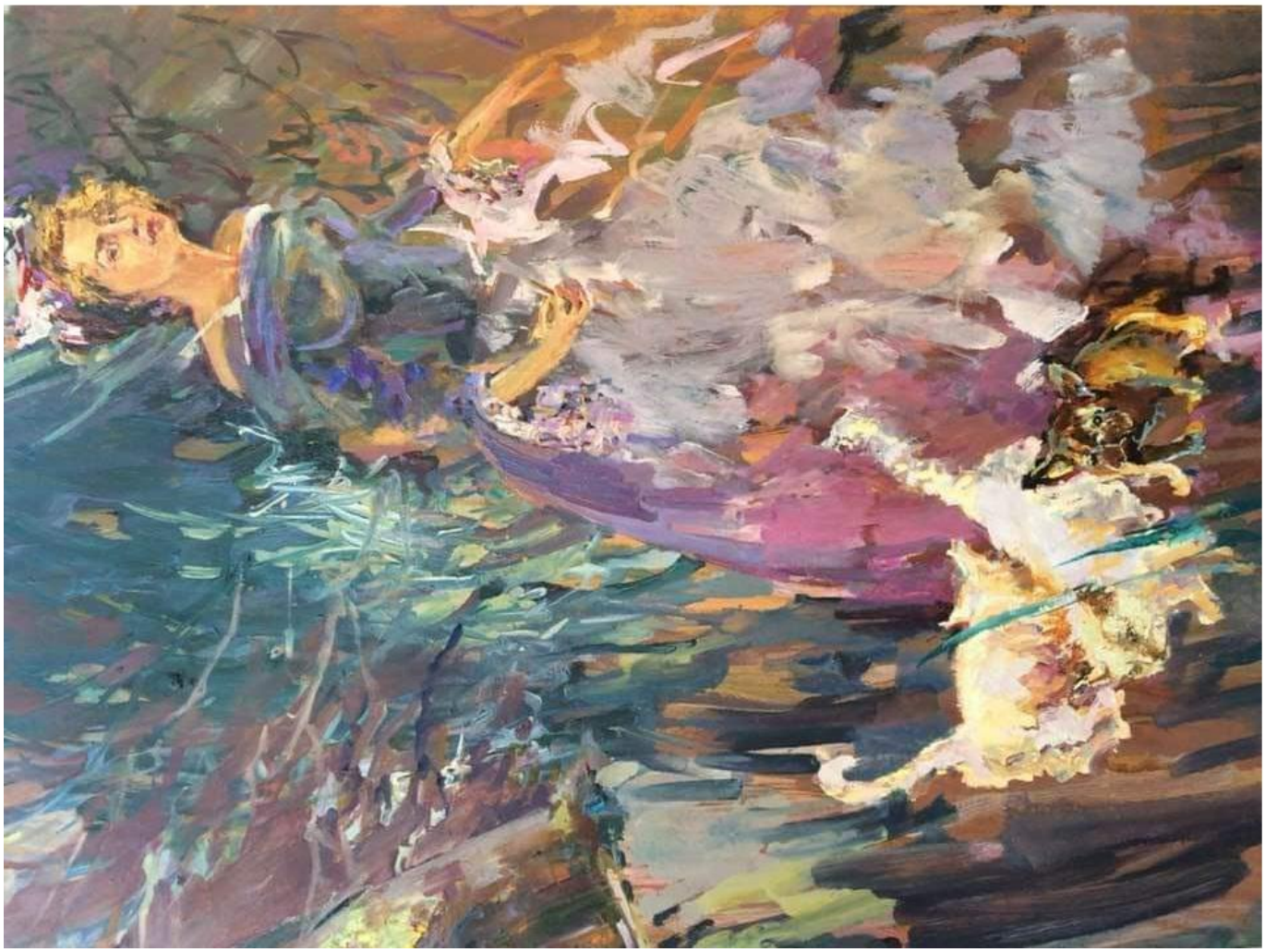

Див. також ілюстрації авторства А.Тимошенко на с. 121, 137, 196

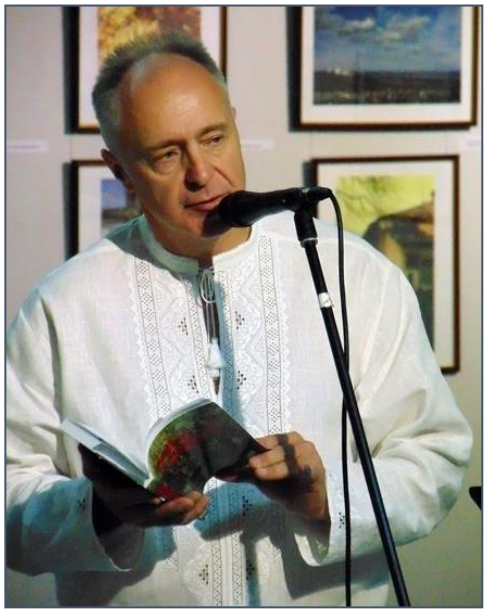

ДЗЮБА Андрій Михайлович

Народився у місті Полтава 19 березня 1968 року.

«Ріс я у (чи може на) Павленках по вулиці Вільямса, 20. Будинок мого діда Омеляна, поставлений ним у 1932-му році спершу на Бабиній Печі, що ближче до річечки Тарапуньки, а потім перенесений до самого дослідного поля, з часом розрісся садком та сараями і послугував мені за Едем. А вулиця? Вулиця, сповнена рухом символів, була віссю моєї планети. Від каплиці тягнулася вона до цвинтаря, як земне життя від хрестин до тризни».

Відомий у Полтаві лікар-терапевт і гастроентеролог, працює у міській лікарні №5.

Автор серії тематичних виставок з художньої фотографії. Член Національної спілки фотохудожників України. Почесний фотохудожник України.

У 2013 році друком вийшла книга віршів «Страж», видавництво «Автограф» м. Київ. Переможець конкурсу поезії 2015 року «Україно, ти доля моя журавлина». У однойменній збірці представлені окремі роботи автора.

У 2018 році читачу представлена під час однойменної персональної фотовиставки книга віршів «Мольфарові мандри» видавництва «Автограф», м. Київ. На вірші Андрія Дзюби написані пісні: «Сон на полюванні» (автор відбувся, як композитор), «Дрімайло», «Я збожеволію з безсоння», «У таверні мертві квіти», «Шлях», «Я бачив багато дощів», «Піду, вже пізно» та інші.

Пенталогія з творами автора

У 2020 році з київського видавництва «Автограф» вийшли у світ книжки: «Біла вужівка сну» обгортка якої представлена авторською світлиною (дика груша на Дослідному полі у Павленках), «Варіації на тубі», «Плацкартний вагон реприз», «Абонемент у лазню», а також фотоальбом «Асоціації», обгорткою до якого послужила авторська світлина з зображенням садиби Мясоєдова у Павленках (Сад богів). Тема життя Івана Мясоєдова розвивається автором на платформі поетичного слова в оригінальному баченні та подачі з живого голосу. Його світосприйняття й неповторний стиль потребують великої роботи душі при прочитанні цих поезій.

Посилання на ресурси: https://www.youtube.com/@user-wq4ub1jt7q ; @user-wq4ub1jt7q
https://www.0532.ua/news/2044258/vidomij-poltavskij-likar-prezentuvav-poeticnu-zbirku-ta-fotovistavku
https://www.twirpx.com/file/2414166/
https://zmist.pl.ua/events/prezentaciya-knigi-andriya-dzyubi-molfarovi-mandri
http://catalog.puet.edu.ua/opacunicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:169632/Source:default
https://central-ua.tv/news/11146/
https://np.pl.ua/2018/06/poltavtsiv-zaproshuyut-na-vystavku-hudozhnoji-fotohrafiji-likarya-andriya-dzyuby/
https://www.youtube.com/watch?v=cUskWUXaKN0
http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1810191
http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/9817
http://topnews.pl.ua/culture/2018/05/25/113386.html
https://www.youtube.com/channel/UC8ar3FaxHKg79aJqV7diTdQ
https://www.facebook.com/Autograf.Publisher/photos/a.823624771076715/3205019399603895/

Фотороботи А.М. Дзюби (на теми Павленків)

Груша на Дослідному Полі.

В'яз на садибі Мясоєдових

НЕЧИТАЙЛО Сергій Олександрович
(псевдонім: **Сергій Осока**; 23.03.1980, селище Велика Багачка Полтавської обл.) – поет, прозаїк, перекладач, журналіст. Проживає на Павленках.
Закінчив філологічний факультет Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (2002). Працював на Полтавському міському телебаченні й обласному радіо.
Твори друкувалися в обласних і всеукраїнських газетах, а також в альманахах «Рідний край» (Полтава, 2000), «Болотні вогні» (Полтава, 2002; 2-е вид. – К., 2004), «Острови» (Полтава, 2007) тощо. Автор збірок поезій «Сьома сніжинка січня» (К., 2002), «Небесна падалиця» (Львів, 2015), короткої прози та есеїстики «Нічні купання в серпні» (Львів, 2016), «Три лини для Марії» (Львів, 2020). Його оповідання – це щемна туга за дитинством, за українським селом, яке зникло або зникає.
Член Національної спілки письменників України (з 2002). Лауреат Міжнародного конкурсу кращих творів молодих українських літераторів «Гранослов – 2000». Лауреат премій Полтавської облради ім. І. Котляревського (2016), ім. Феодосія Рогового (2018).

Осока Сергій / О. І. Думанська // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. – Режим доступу : https://esu.com.ua/article-77004 ;
https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2870594203020536&id=100002099541845

ПЕРЕПЕЛИЦЯ Олена Олегівна

Батько — Перепелиця Олег Георгійович (*13.11.1947, м. Полтава) - член Національної Спілки художників України. Графік. Ілюстратор. *О.О.Перепелиця* (*1981) закінчила Полтавський педуніверситет імені В.Г.Короленка. Здобула кваліфікацію – викладач образотворчих дисциплін. Старший викладач кафедри образотворчого мистецтва ПНПУ імені В.Г. Короленка. Викладає дисципліни: «Композиція», «Декоративне мистецтво». Автор графічних композицій, ілюстрацій до дитячих книжок, дизайн-макетів поліграфічної продукції. Мала персональні виставки. *Її графічні композиції:*

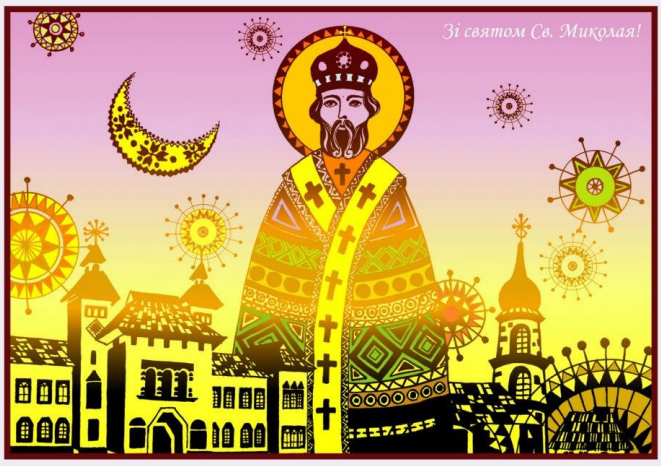

← Портрет О.О. Перепелиці (автор – В.С. Бабенко)

18.6. <u>Інформація про автора й упорядника цієї книги</u>

Пропонована книга є результатом трирічної роботи автора більшості розміщених у ній статей (частина з них виконана іншими людьми, але відредагована чи скомплектована мною; частина інформації – результат спілкування з фахівцями та мешканцями Полтави, яким небайдуже рідне місто та один із його історичних районів – Павленки). Книга писалася неспішно, з перервами на інші хобі; кожна її стаття зі смакувалася при перечитуванні, правилася й доповнювалася. Сподіваюся, доповнення до книги ще будуть.

Головних чинників, які зумовили виконання цієї роботи, було два:
1) Вихід на пенсію в 2020 році, і 2) з 1992 року живу в цьому районі, й давно самому перед собою було соромно, що мало знав про нього. Ось так зійшлося.

Детально свою біографію описувати не буду. Може колись зберуся зробити це для нащадків. Скажу лише, що народився 26 березня 1959 року в селищі Диканька, з яким одна з гілок мого роду пов’язана понад три століття. Після закінчення школи навчався на природничо-географічному факультеті педінституту в місті Мелітополі, отримавши в 1981 році кваліфікацію вчителя географії та біології. Півтора роки працював за спеціальністю в школах, ще стільки ж служив в армії, а з 1984 по 2020 рік – на викладацькій роботі, в педінститутах Кривого Рогу, Києва, Полтави (в останній – з 1992 року).

У 1999 р. створив кафедру географії та краєзнавства і завідував нею до 2015; до 2019 р. – на посаді професора. В останні роки роботи (особливо - в період карантину й дистанційного навчання студентів) відчув, що варто вже залишити викладання в університеті, вийти на пенсію й зосередитися на краєзнавчих дослідженнях (що більш ефективно й корисніше і для мне, і для людей).

За 40 років науково-педагогічної діяльності працював над такими проектами:

1) Фізична географія та екологія Кривбасу і Дніпропетровщини (1984-1992).

З 1984 по 1989 рік основні зусилля були зосереджені на виконанні кандидатської дисертації «Ландшафтний аналіз порушених земель з метою їх рекультивації (на прикладі Криворізького гірничопромислового району)». Для доопрацювання її в 1986-1989 роках був у стаціонарній аспірантурі Київського педінституту, поєднуючи виконання дослідження з викладацькою роботою.

Після захисту дисертації повернувся до Криворізького педінституту (1989-1992 роки). У Києві використав час і для пошуків матеріалів для майбутніх книг про природу та історію Кривбасу. Повернувшись до Кривого Рогу, оформив зібрані матеріали та власні дослідження в книгу «Фізико-географічний нарис території Криворізького гірничопромислового району» (1990). Був співавтором книги «Фізична та економічна географія Дніпропетровської області» (1992).

2) Формування географічної картини світу майбутніх учителів (1984-2020).

За роки роботи не тільки викладав понад два десятки різних навчальних курсів, але намагався укласти навчальні плани так, щоб у майбутніх вчителів сформувалася цілісна географічна картина світу, а не фрагментарні знання. Коли випала нагода, то робив це на державному рівневі (зокрема, з 2016 по 2019 рік був членом науково-методичної ради міністерства освіти і науки України, куратором всіх комісій з укладання всіх стандартів предметної педагогічної освіти (координував роботу, та був співавтором стандарту географічної освіти).

Але основним напрямом викладання були фізико-географічні навчальні дисципліни (від глобального – до локального рівня); улюблені – регіональні курси (до 1989 року – фізична географія СРСР, після – фізична географія України). Ще із студентських часів домовлявся про польові практики у тайзі й лісотундрі Сибіру й Далекого Сходу; під час викладацької роботи возив вже на практики студентів – і їм показати, й самому побачити. Були підготовлені розширені тексти лекцій з фізичної географії України, Полтавщини (з картами, фото, іншими ілюстраціями). Ними ділився і з колегами. Другий навчальний курс, до якого підготував посібник, презентації, гербарії – «Біогеографія з основами екології». Теж після виходу на пенсію передавав це всім бажаючим.

3) Підручники й навчальні посібники для учнів і вчителів з географії, природознавства і краєзнавства (1990-2019)

Ще з 1988 року розпочав працювати над посібником з фізичної географії України. І коли восени 1991 року Україна стала незалежною, а керівники освіти перебували в певній розгубленості – ЯКУ географію потрібно викладати, мені було чим поділитися. Зокрема, видав книжечку: Булава Л.М. Методичні рекомендації по використанню краєзнавчого матеріалу в курсі фізичної географії (на прикладі Кривбасу): Посібник для вчителів. – Кривий Ріг: КДПІ, 1990.

Після переїзду в Полтаву написання підручників і посібників стало основним захопленням. Спочатку це були серії, надруковані на газетному папері і видані власним коштом, у 2000-х – вже харківськими й київськими видавництвами:

- Булава Л. М. Методика викладання фізичної географії України: Посібник для вчителів.– Полтава: ПОІППО, 1994. [У 5-ти випусках].
- Методика викладання географії Полтавщини: Посібник для вчителя / Наук. ред. Л. М. Булава. – Полтава: Полтавський держ. пед. ін-т – ПОІППО, 1994.
- Географія рідного краю: Навчальний посібник для учнів 5 класу шкіл міста Полтави / Л. М. Булава. – Полтава: Полтавський інститут післядипломної освіти пед. працівників, 1995 (було декілька побідних видань, до 2002 року).
- Рідний край (географія та краєзнавство): Посібник для учнів 5 класу. Допущено Міністерством освіти України / [Л. М. Булава, В. М. Булига, О. М. Галус та ін.]; за ред. О. Я. Скуратовича. – К. : Видавничий центр «Просвіта», 1996.
- Булава Л. М. Географія Полтавської області: Посібник для учнів 8-9 класів. – Полтава: Полтавський ін.-т післядипломної освіти пед. працівників, 1996(1999).
- Булава Л. М. Географія. Типові задачі і практичні завдання: Методичні рекомендації. – Полтава: ІМЦ «Наукова зміна», 1996.
- Булава Л. М. Географія України. Практичні і самостійні роботи. Роздаткові дидактичні матеріали. – Полтава: ІМЦ «Наукова зміна», 1997.
- Булава Л. М. Фізична географія України: Навчальний посібник для учнів 8-9 класів. Полтава, ПОІППО, 1997 (1998, 2002).
- Економічна та соціальна географія України: Навчальний посібник для учнів 9 класу / Булава Л. М., Нагорнюк М. П. – Полтава: Полтавський обласний інститут післядипломної освіти пед. працівників, 1999 (2000).
- Економічна та соціальна географія світу: [Навчальний посібник для учнів 10 класу]. / Л. М. Булава. – Полтава: Полтавський обл. інститут післядипломної освіти пед. працівників, 1999.
- Природознавство: [Підручник для учнів 5-го класу середньої загальноосвітньої школи] / В. Р. Ільченко, К. Ж. Гуз, Л. М. Булава. – К.: Генеза, 1999 (2004).
- Довкілля-5. Підручник для 5 класу / В. Р. Ільченко, К. Ж. Гуз, Л. М. Булава, О.М. Мащенко. – Полтава: ПОІППО, 2000.
- Полтавська область : Географічний атлас : Моя мала Батьківщина / М-во освіти і науки України, Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – / [Голова ред. кол. Л. М. Булава]. – К. : ТОВ «Видавництво «Мапа», 2004. – 20 с.
- Булава Л.М. Географія своєї області. Полтавщина: Посібник для учнів (додаток до краєзнавчого атласу). – Полтава: "Оріяна", 2004.
- Загальна географія. [Підручник для 6 класу загальноосв. навч. закладів]. / Л.М.Булава, О. М. Мащенко, В. Р. Ільченко. – Полтава: "Довкілля-К", 2006.
- Булава Л.М. Фізична географія України. 8 клас: Підручник для загальноосвіт. навч. закл. / Л. М. Булава. – Харків: Видавництво «АН ГРО плюс», 2008.
- Готуємось до географічних олімпіад (шкільних, районних, обласних). Навчально-методичний посібник. / Л. М. Булава. – Харків: «Основа», 2008.
- Методичний посібник щодо підготовки і захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН / Л.М.Булава, та ін. – Полтава: ПОЦНТТУМ, 2008.
- Булава Л.М. Фізична географія України. 8 клас. Дидактичні матеріали для формування предметної компетентності учнів. – Харків: «Основа», 2009.
- Географія : підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Л.М. Булава. – Харків : Видавництво «Ранок», 2016.
- Природа та населення Полтавської області. Навчальний посібник для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – Полтава: ПОІППО, 2017.

4) Історія Полтавського національного пед. ун-ту імені В.Г. Короленка

- Булава Л.М., Шевчук С.М., Мащенко О.М. Географічна освіта в контексті історії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (1914 – 2014 роки) : Монографія. - ПНПУ імені В.Г.Короленка. – Полтава, 2014. http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/7269

- Географічна освіта в Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка: *історія в особах*, 1914 – 2014 роки: збірник статей регіональної наукової конференції, 11 квітня 2014 року. / За ред. Л.М. Булави ; ПНПУ імені В.Г.Короленка. – Полтава, 2014. http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/3105

- Історія підготовки вчителів географії та природознавства на Полтавщині (1914 – 2014 роки): монографія / Л. М. Булава, С. М. Шевчук, О.М. Мащенко. – Полтава : ПОІППО, 2015. http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/7269

- Полтавський учительський інститут і Антон Семенович Макаренко у 1917 році / Л.М. Булава // Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2018. – Випуск 21. – С. 35-40. http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/11620

- Булава Л.М., Мащенко О.М., Ткаченко А.А. Історія Полтавського учительського інституту до 1918 року: повертаючись до проблеми / // Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2018. – Випуск 22. – С. 49-52. http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/13101

- Булава Л.М. Український педагогічний інститут – перший заклад вищої освіти у Полтаві // Постметодика. – 2018. – № 1 (130). – С. 39 – 47.

- Історичний факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка : збірник матеріалів і біобібліографічні покажчики. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. (Автор статей, редактор-упорядник). http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/12602

- Природничий факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка : 100 років історії та здобутків : літопис. – Полтава: Астрая, 2019. (Автор статей, редактор-упорядник). http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/12682

- Фізико-математичний факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (1919-2019) : ювілейна книга / Редколегія Ю. Д. Москаленко (голова), Л.М. Булава (заст. голови) та ін.].– Полтава: ПНПУ імені В.Г.Короленка, 2019. (Автор статей, редактор-упорядник). http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/14230

- Генезис освіти зі спеціальностей факультету історії та географії: збірник статей, матеріалів і біографічних довідок. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. – 307 с. https://drive.google.com/file/d/16_BnhKSPWWh05mlZkm9W8H_e7okJwtn8/view

- Історія Полтавського педагогічного університету імені В.Г.Короленка. https://www.facebook.com/groups/pnpu1914 (Створив і адмініструю цю групу).

5) Нумізматика, боністика, історія грошей і грошового обігу

- Булава Л. М. Інтегрований навчальний курс «Нумізматика і боністика з основами теорії грошей»/ Л. М. Булава. // Географія +: Матер. Всеукр. наук. конф. (Полтава, листопад 2002 р.). – Полтава: ПДПУ імені В.Г.Короленка, 2002. – С. 34-37.
- Булава Л.М. Нумізматика і боністика з основами теорії та історії грошей / Л.М. Булава. – Навчальний посібник для студентів. – Полтава: ПДПУ, 2006. – 80 с.
- Булава Л. М. Невеликий комплекс джучидських дангів 1370-х років // Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки. - Тези доповідей ІІІ міжнародної науково-практичної конференції, 5-6 листопада 2015 р. – Кіровоград-Київ-Переяслав-Хмельницький. – С. 38-40.
- Булава Л.Н., Шевчук А.А. Выпуски дангов начального периода правления хана Золотой Орды Мухаммеда (771-772 г.х.) // Русь, Литва, Орда в памятниках нумизматики и сфрагистики. Ежегодник. – Вып. 2. – М.:, 2016. – С. 51-60.
- Булава Л.Н., Ларионов Ю.В.Комплекс джучидских дангов второй половины XIV в. Из Черкасской области // Русь, Литва, Орда в памятниках нумизматики и сфрагистики. Ежегодник. – Вып. 2. – М., 2016. – С. 338-343.
- Булава Леонид. Небольшой комплекс джучидских дангов времени Мамаевой Орды из литовско-ордынского пограничья (район Полтавы) // Нумізматика і фалеристика. - 2016. - №4 (80). – С. 38-41.
- Булава Л., Козлов А. Комплекс джучидских дангов XIV века из Чаплинского района Херсонской области // Нумизматика Золотой Орды. – Сб. научных статей. - Вып. 6. / Ин-т истории им. Ш.Марджани АН РТ (Казань), 2016. – С. 66-73.
- Булава Л.Н. Небольшой клад гривен и дангов начала 1360-х годов // XIX Всеросс. Нумизматическая конференция. - Новгород, 18 – 22 апреля 2017 г. – С. 83-86.
- Шевчук А.А., Булава Л.Н. Чекан дангов хана Мухаммеда монетного двора Орда 772-773 г.х.. Часть 1 (772 г.х.) // Русь, Литва, Орда в пам'ятниках нумизматики и сфрагистики. – Вып. 4. - М.: РИА Внешторгиздат, 2017. – С. 113 – 122. https://www.academia.edu/36920502/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%8C_%D0%9B%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B0_%D0%9E%D1%80%D0%B4%D0%B0_%D0%B2_%D0%BF%D0%B0%D0%BC%D1%8F%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%85_%D0%BD%D1%83%D0%BC%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%B8_%D1%81%D1%84%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%A2%D0%BE%D0%BC_4
- Булава Л.Н., Шевчук А.А. Клад дангов из окрестностей Азова начала 1370-х годов // Русь, Литва, Орда в пам'ятниках нумизматики и сфрагистики. – Вып. 4. - М.: РИА Внешторгиздат, 2017. – С. 123 – 135.
- Булава Л.М. Знахідки монет Золотої Орди 60-70-х років XIV ст.. на Полтавщині / Л.М. Булава, О.О. Шевчук // Старожитності Лівобережного Придніпров'я. – Зб. Наук. праць. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України, 2017. – С. 142-149. https://www.academia.edu/34899797/%D0%91%D1%83%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0_%D0%9B_%D0%9C_%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%87%D1%83%D0%BA_%D0%9E_%D0%9E_%D0%97%D0%BD%D0%B0%D1%85%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B8_%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%82_%D0%97%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%82%D0%BE%D1%97_%D0%9E%D1%80%D0%B4%D0%B8_60_70_%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%96%D0%B2_%D0%A5%D0%86V_%D1%81%D1%82_%D0%BD%D0%B0_%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%82%D0%B0%D0%B2%D1%89%D0%B8%D0%BD%D1%96_docx
- Булава Л.М. До географії грошово-речових скарбів початку 1360-х років з історичної Полтавщини //Михайло Рудинський і Полтавський музей : зб. наук. пр. / УК ПОДА; ЦОДПА; ПХМ (галерея мистецтв) ім. М. Ярошенка; ПКМ ім. В. Кричевського; [відп. ред. Супруненко О. Б.; ред. кол. : Бабенко Л. Л., Ковальова І. Ф., Кулатова І. М. та ін.]. – Полтава: Дивосвіт, 2017. – С. 74-79.
- Шевчук А.А., Булава Л.Н. Чекан дангов хана Мухаммеда монетного двора Орда в 774-776 г.х.// Русь, Литва, Орда в пам'ятниках нумизматики и сфрагистики. – Вып. 6. - М.: РИА Внешторгиздат, 2019. – С. 88 – 99. https://www.academia.edu/40497959/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%8C_%D0%9B%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B0_%D0%9E%D1%80%D0%B4%D0%B0_%D0%B2_%D0%BF%D0%B0%D0%BC%D1%8F%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%85_%D0%BD%D1%83%D0%BC%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%B8_%D1%81%D1%84%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%A2%D0%BE%D0%BC_6_Preview

6) Історичні райони й вулиці Полтави. Топонімічний словник Полтави

Цей проект розпочато в 2020 році, й він дуже далекий від завершення.

Першим завершеним випуском є ця книга. Для наступних йде збір матеріалів.

Наступний випуск, який планував: «Топонімічний словник Полтави» (Частина перша: ороніми й гідроніми). Робота над ним триває.

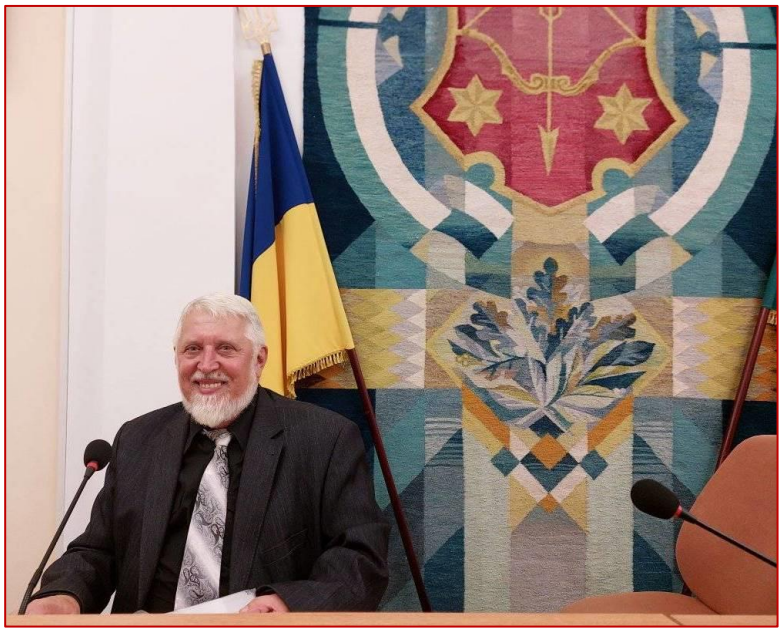

Із квітня 2022 року був у складі громадської ініціативної, а потім – офіційної робочої групи з деімперіалізації назв геонімів (вулиць, провулків, площ) Полтавської міської територіальної громади. Складено перелік геонімів на перейменування, й розбито його на 4-5 черг; на кожну чергу і кожен геонім подав свої варіанти пропозицій, із яких понад 43% підтримані населенням при голосуванні.

У т.ч. в районі Павленків і Тарновщини, за моєї ініціативи, отримали нинішні назви: вул. Чамарин Яр, вул. Дослідна, пров. Вовчий, пров. Костя Товкача, пров. Єврейський, пров. Пам'яті Жертв Голокосту, вул. Садівництва, вул. Бабичів Яр, Київська площа, вул. Вокзальна, вул. Тарновщинська, вул. Леоніда Гусака та інші.

Пропозиції та результати наукових пошуків публікуються тут:
https://blog.poltava.to/bulava/ Блог Леоніда Булави
https://www.facebook.com/groups/576569414233433
https://www.facebook.com/groups/359973708970394
https://www.facebook.com/groups/193759971716837
https://www.facebook.com/groups/3371507739775504
https://www.facebook.com/groups/902469697801893
https://www.facebook.com/groups/starapoltava
https://www.facebook.com/groups/165300328882200

7) Історія шкільної освіти в Полтаві (з 1917 року й до сучасності).

Цей проект чекає на втілення (як тільки з'явиться зацікавленість в органів місцевої влади (у т.ч. міського управління освіти). Доступні в обласному архіві матеріали оброблені; зібрані фотоматеріали й публікації.

Проект потребує часу на узагальнення, систематизацію й аналіз.

При підготовці даної книги досліджена історія шкіл №№ 5 і 9 та їхніх попередників (вона викладена в окремих підрозділах).

Нагороди: Грамота Верховної Ради України, 2010 рік.,
Відмінник освіти України, 2000 рік.
Почесна грамота Міністерства освіти України, 2001 рік.
Нагрудний знак «Василь Сухомлинський», 2008 рік.
Грамота Національної академії педагогічних наук, 2009 і 2014 рік.
Почесна грамота Полтавської обласної ради, 2009 *і* нагородний годинник, 2019 рік.

Словник персоналій, які згадуються в книзі (основні статті про них – **виділено**)

Персоналія і коротка інформація про неї	Сторінки
Аксентьєва Зінаїда Миколаївна – директорка Гравіметричної обсерваторії	293,295, **419**
Александров Йосип Мойсейович – власник олійного заводу по вул. Куракінській	60, 67
Александрович Григорій Порфирович – дворянин, власник садиби на Шведській,51	58, 129
Алтуєв Андрій Аврамович – священик власник садиби по вул. Покровській, 31	152,**396-402**
Алтуєва Анна Миколаївна – фельдшерка, власниця садиби по Покровській, 31	152, 397-402
Альтшулер Григорій Олексійович (1883). – лікар, зав. поліклініки на Павленках	257
Андрієвський Віктор Никанорович (1885-1967) – громадський і політичний діяч	63
Андрієвська (Браславська) Варвара Іванівна – власниця буд. №6 по вул. Шведська	104, 106,**355**
Аронов Мендель Янкелевич – власник млина по вул. Куракінській	59, 67
Ароян Артур Саргісович – краєзнавець, дослідник творчості І.Г. Мясоєдова	460, **467**
Артюх Тамара Миколаївна, із павленківського роду Лучко (Лучки)	124
Бабенко Віктор Савелійович – художник і філософ-митець.	**494-495**
Бабенко Савелій Іванович – фотограф-художник, мешканець Павленок	494
Бабич Іван Васильович – власник чоботарської й малярської майстерень	59
Баленко Василь Гаврилович — доктор ф.-м. наук (1923 — 2009), астроном	292
Барболіна Наталія Михайлівна – директорка школи №9	252
Бєлкін Віктор Тимофійович - священик Покровської церкви (УАПЦ)	279, **403**
Бєльський Григорій – священик Покровської церкви, законовчитель училища	215
Берглезов Федір Іванович – фахівець із садівництва й плодоводства.	**449**
Берковська (Кржемовська) Генрієтта Робертівна – учителька	243
Бецхарченко Андрій Семенович – дворянин, власник садиби по вул. Шведська, 12	110
Бистрова Ядвіга Федорівна – учителька	244-5
Божко Влас Савич – козак, церковний староста, почесний громадянин	267, **385**
Божко Іван Матвійович – колишній власник будинку по вул. Покровській, 60	155
Божко Матвій Петрович – козак, власник будинку по вул. Покровській	155
Божко Микола Андрійович – професор-геолог, внук О.К. Петровського	133, **452**
Божко Петро Власович – засновник хутора, землевласник, підприємець	59, 66,199, **385**
Божко Павло Іванович – фотограф, мешканець садиби по вул. Шведській, 15	119
Божко Федір Петрович – син П.В. Божка, землевласник. Репресований	385
Бондаренко Олександр Пилипович – перший директор ін-ту свинарства	**436**, 441
Борщевська Валентина Сергіївна – власниця будинку по вул. Покровській, 58а	156
Браславська (Олексієнко) Валентина Андріївна (1908-1994) - учителька	355-6,
Браславський Андрій Михайлович – мешканець вул. Шведська №6; службовець	355
Браславський Іван Андрійович – викладач, уродженець Павленків	355
Бродський Лейба Хаїмович – власник садиби по вул. Покровській (нині - №33)	161
Бужинська Марія Олександрівна – власниця садиби по вул. Покровській, 48	157
Булдовський Олександр Захарович – співак, бандурист, учитель школи №5	225
Бунаков Дмитро Георгійович – агроном, науковець, автор численних фото	163,188,360
Бунакова Антоніна Петрівна – мешканка Павленків, бухгалтер Дослідної станції	360
Бунакова Віра Дмитрівна – авторка спогадів про Павленки	360-362
Бунін Іван Олексійович – письменник, нобелівський лауреат з літератури	**454**
Бутник Марія Іванівна – учителька	244-5
Бутовський Семен Юхимович – актор опери, режисер, уродженець Павленків	**476**
Буцький Матвій – представник козацької старшини, власник підварку	32
Вавилов Микола Іванович – академік, проходив практику на Дослідному полі	**440-441**
Вановська Таїсія Григорівна - учителька	243
Васильєва Тетяна Борисівна – подруга Г.Г.Мясоєдова, управителька його садиби	127
Ващенко Григорій Григорович – видатний педагог, учитель школи на Павленках	223
Вельсовський Іван Львович – землевласник	45,46
Вернічі Ізабелла Іванівна – донька І.Г.Мясоєдова і М.Вернічі, балерина	465
Вишневський Василь Станіславович – землевласник	45,46
Власюк Йосип Іванович – директор Дослідної станції	437
Ворлуп Ігнат Юхимович – житель Павленків (вул. Покровська)	161
Воропай Віктор Семенович – викладач математики, жив по пров. Гнєдича, 21	174, **448**
Воскобойник Олексій Іванович - псаломщик Покровської церкви	267

Гавриленко Микола Іванович (1889-1971) – учений зоолог-орнітолог, викладач	20
Гаєвський Федір Іванович – священик Покровської церкви, 1760/1770-ті роки	36, 263
Гарбуз Василь Степанович – відомий майстер вирізання по дереву	**477**
Генбачов (Генбачёв, Ґембачів) Володимир Йосипович – генерал 4-х армій	**393-394**
Герасименко Валентина Дмитрівна – заслужена вчителька України	253
Гессе Юлій Юлійович – викладач, житель Павленків	369
Гісін Мейер Аронович – власник заводу з виробництва дроту й гвіздків	67, 154
Глинські – рід, що володів Полтавою й округою у XV – XVI століттях	27
Глоба Олексій М. – священик Покровської церкви на рубежі XVIII-XIX ст.	265
Глоба-Михайленко Ольга Прокопівна – землевласниця	45,46
Гнипа Володимир Васильович – художник, уродженець і житель Павленків	**469**
Годня Вікторія Іванівна, директорка школи №9	252
Голобородько Павло Григорович – директор гімназії й шкіл №5 (19), Павленки	221, **443-444**
Голобородько Людмила Митрофанівна – учителька, дружина П.Голобородька	222, 443
Гордієнко Зінаїда Андріанівна – учителька, мешканка Павленків	117, 244
Горобець Павло Матвійович – художник, уродженець Павленків	**468**
Гринько Іван Максимович – мешканець Павленків	118
Гурвич Гаврило Кельманович – нотаріус, власник хутора (зараз - Старий Хутір)	87, 324, **379**
Гурвич Лев Гаврилович, професор-нафтохімік, син Г.К.Гурвича	379
Гурвич Олександр Гаврилович , професор-біолог, син Г.К.Гурвича	379
Гусак Леонід Іванович - графік, художник, оформлювач експозицій, письменник.	**77, 487-488**
Ґуссон Іван (Іоанн) – власник саду на Павленках (друга пол. XIX ст.)	23, 58, **378**
Данішев Степан Остапович – учитель школи №5, у подальшому – вчений-історик	225
Данилейко Володимир Григорович - етномистецтвознавець, поет і журналіст	**483,** 493
Данилейко Ніна Миколаївна – художниця в стилі народного малярства	**484**
Дзюба Андрій Михайлович – лікар, фотохудожник, поет, автор-виконавець	**498-499**
Дігтяр Катерина Кіндратівна – директорка школи №5 в 1944-1964 рр.	232,358
Докучаєв Василь Васильович — природознавець, основоположник ґрунтознавства	75, **438-439**
Дроздов Сергій Вікторович (1902-1976), професор астрономії	294, **423**
Дубяга Марія Григорівна - вчителька	225
Дяков Василь Миколайович – другий директор Полтавського дослідного поля	**426**
Ейзлер Ілля Моїсейович – власник млина й крупорушки по вул. Куракінській	59
Епштейн Шолом-Герш Іцкович – власник млина й крупорушки по Куракінській	59
Єристов Михайло Андрійович, князь. Його імені - училище на Павленках	217
Жага Тамара Михайлівна – директорка школи №5	238
Жариков Микола – підрядчик зі спорудження будівель Садівництва, 1890-ті	308
Жданов Федір Іванович – спостерігач метеостанції на Дослідному полі	441
Жиглінський (Жеглінський) Цезарій Віталійович – лікар, який жив на Павленках	61, 257, **444**
Жуків Тимофій Іванович – учитель, завідувач школи №9	244
Журбієнко Ганна Василівна – церковнослужителька в 1940-х рр..	282
Задорожня Ольга Яківна – директорка школи №5	238
Закладна Ганна Оксентіївна - жителька Павленків, власниця садиби	164
Заньковський Сергій Степанович – полтавський міський голова, житель Павленків	174, **392**
Заславська Галина Йосипівна – учителька	248
Захаржевський Олександр Васильович - священик	281, 403
Заяц Іван Іванович – директор школи №5	238
Зеленов Юрій Дмитрович – самодіяльний художник, жив на вул. Шведська №78	143
Зеленова (Ціпко) Марія Петрівна – жила на вул. Шведська №78	143
Знаменський Олександр Васильович – учений (с/г ентомологія)	**434**
Іванова Ксенія Василівна – мати І.Г.Мясоєдова	**458**, 463
Ізмаїльський Олександр Олексійович – учений-агроном	76
Ільченко Антон Іванович – священик, учитель. Жив по вул. Шведській №24	130,216, 243, **403**
Ільяшенкова Марія Львівна – землевласниця (XIX століття)	45,46
Іцекзон Соломон Аврамович, лікар	257-8
Іщенко (Станіславська) Валентина Іванівна – учителька, авторка спогадів	359
Кальбус Ігор Андрійович – архітектор каплиці Юрія Переможця	283, **471-475**
Кам'яник Андрій Григорович – учитель	244

Кам'яник Степан Григорович – викладач, учитель, жив по Покровській №39	151, 245
Квачова Олеся Омелянівна – директорка школи №5	238
Квітка Дмитро Костянтинович - підприємець, громадський діяч і меценат	75, 146, **381**
Кловацький Володимир Вікторович – директор школи №5	238
Коваленко Анатолій Іванович – дослідник творчості І.Г.Мясоєдова	467
Коваленко Геннадій Борисович – підприємець, мешканець вул. Шведська, 52а	133
Коваленко (Лекторська) Зоя Олександрівна – художниця, донька О.С. Платонова	126-127
Коваленко Оксана Валентинівна – дослідниця історії Полтави	148
Коваленко Павло Семенович – директор початкової школи №5 в 1942-1943 рр.	230
Кованько Павло Петрович – представник козацької старшини, землевласник	32
Кованько Семен Миколайович – землевласник	45,46
Колобова Анна Нікітічна – учена (с/г ентомологія)	**435**
Коломійченко Василь Григорович – учитель	244
Колтакова Ірина Семенівна – громадська активістка, із роду Свєтових (Павленки)	122-123
Коновалова Юлія Василівна – лікарка, мешканка Павленків	398
Констянтинов Іван Володимирович – власник будинку по пров. Гнєдича	174
Коропов Григорій Петрович – учитель, активіст української автокефалії	225,269
Короткова Валентина Федорівна – директорка школи №9	252
Косенко Лариса Сергіївна – авторка спогадів про Павленки (Шведська №6)	355-358
Крамаренко Макарій – єпископ автокефальної церкви, жив по Шведській №54	134, 281, **405**
Кривенко Григорій Федорович – мешканець Павленків	157
Крутополенко Григорій – власник столярної і токарної майстерні, вул. Шведська	59
Кузьменко Михайло Васильович (1915-1992) – директор Дослідної станції	319
Кулибаба Анастасія Коп. (1878) – медсестра-акушерка, Павленківська пл. №3	257
Кулибаба Юхим Іванович – мешканець вул. Покровська, торговець сіном	162
Курдю́мов Микола Васильович – засновник с\г ентомології в Україні	**433**
Лаврентьєва Євгенія Всеволодівна (1893-1969), учена-астроном	294, **420**
Лазько Михайло Павлович – директор школи №9, репресований	245-6
Лаппо-Данилевська Катерина Павлівна – оперна співачка, мешканка Павленків	**479-481**
Лашкевич Іван Казимирович - учитель	243
Лебищак Юрій Іванович – майстер з художньої кераміки	283
Левандовський Михайло Петрович – відставний поручик	243
Лекторська Олександра Іванівна – внучка В.Волкова, дружина О.Платонова	127
Лекторський Іван Якович – священик, власник дачі на Павленках	127, 135
Леонтьєв Іван Дмитрович – власник садиби на початку вул. Шведської	104,106,355
Лещ Фейга Борисівна – домовласниця, власниця заводу з виробництва мила	59, 67
Лисенко Трохим Денисович – учень школи Садівництва в 1913-17 рр., академік	307,
Литвин Ігорь Федорович - священик	286-7
Ліховіцер Георгій Генріхович, лікар-отоларинголог	258
Лихопой Валентина Степанівна - учителька	245-6
Лихопой Степан Ульянович (1863) – лікар , зав. амбулаторією	257
Лопатецький Адам Іванович – чиновник, власник садиби по вул. Покровській, 31	152
Лук'яно́вич Федір Костянтинович - ентомолог	435
Лучко Володимир Павлович – кустар-чоботар, мешканець Павленків	124
Лучко (Нагній) Ганна Антонівна, дружина В.П.Лучко, пекла хліб на продажу	124
Любимова Наталія Володимирівна – мешканка Павленків, вул. Шведська №24	131
Лятошинський Микола Володимирович (1897-1967) – історик Полтавщини	26
Майзель А.С. – власник тютюнової фабрики (на розі вул. Шведської й Соборності)	67
Майфет Григорій Йосипович – учитель, визначний літературознавець	225
Максименко Микола Віссаріонович – учений у галузі виробництва кормів	437
Марченко Іван Олексійович – учитель математики гімназії, пізніше - професор	222
Матійченко Зінаїда Яківна - учителька	232
Матющенко Тимофій Іванович – житель Павленків (вул. Покровська)	160
Мельцер Богдан – землевласник (із німецьких колоністів)	45,46
Мерзленко Іоанн – священик	282
Міц Никодим Кириякович – чиновник, власник будинку по вул. Покровській, 53	150
Міщенко Павло – заможний козак, друга половина XVIII ст.	34
Милорадович Єлизавета Іванівна – графиня, меценатка, створила недільну школу	215

Мовмига Олена Михайлівна – завуч школи №5, вчителька географії	232
Мокрієнко Степан Сергійович – директор школи №5 у першій половині 1930-х	227
Мокрієнко Ганна Кіндратівна - учителька	246
Морозов Авраам Маркович – співвласник лісопильного і деревообробного заводу	67
Морозовська Варвара Андріївна - учителька, власниця гімназії	243,245
Муха Володимир Антонович – автор статей у цій книзі, житель Павленків	367-372
Мясоєдов Григорій Григорович – художник - академік, власник садиби	77,180, **455-458**
Мясоєдов Іван Григорович – художник, атлет, син Г.Г. Мясоєдова	184, 463-
Надіна Любов Опанасівна – директорка школи №9	250
Невєста (?) – власник садиби, за прізвищем якого названо пров. Невєстовський	193
Нельгівська Олександра Павлівна – учителька школи №5	225
Нечипоренко Петро Кирилович – директор Гравіметричної обсерваторії	422
Нечитайло Віктор Олександрович – уродженець Павленків, автор спогадів	140, 363-366
Нечитайло Лариса Олександрівна – мешканка садиби по вул. Шведській, 78	140
Нечитайло (Осока) Сергій Миколайович – письменник, поет, перекладач	**500**
Ніколаєнко Андрій Вікторович, підприємець, власник садиби по Шведській, 56	134
Ніценко Федір Андрійович – архітектор, власник дачі на Павленках	58, 191
Новохацький Петро Іванович, отаман «Шуба» - керівник повстанців у 1920-21 рр.	128, **412**
Носач Іван Григорович – учитель, мешканець вул. Шведська №54, репресований	134
Носов Сергій Васильович – єпархіальний архітектор (у т.ч. Покровської церкви)	265
Обалковський Бартоломій – королівський комісар; з 1630 р. – власник Полтави	28
Оглоблин Дмитро Олексійович — ентомолог	435
Оголевець Віктор Степанович – митець, автор спогадів про Г.Мясоєдова	181-182
Окара Михайло Йосипович – мешканець будинку по вул. Покровської №33	151
Орлов Олександр Якович – директор Гравіметричної обсерваторії, академік	292, **418**
Орлова Анна Дмитрівна – учителька початкових шкіл на Павленках до 1917 р.	216
Осока Сергій (див. Нечитайло Сергій Миколайович) – поет, письменник	**500**
Павленко Климко – козак від прізвища якого, можливо, назване село в XVII ст.	29
Павловський Антоній – священик Покровської церкви на Павленках	215, 267
Павловський М.І. – законовчитель початкової школи, 1942-1943	282
Павловський Ростислав Антонович – художник, похоронений на Павленках	267
Падалка Матвій Степанович – активіст українського автокефального руху	269, 277
Падалка Олександра Павлівна – колишня власниця садиби по Шведській №54	134,281
Пархомович Раїса Олександрівна – учителька	245-6
Перепелиця Олег Георгійович – художник, мешканець вул. Г. Мясоєдова, 22	187, 501
Перепелиця Олена Олегівна – художниця, викладачка	187, **501**
Петровський Олександр Костянтинович – священик, жив по вул. Шведська №44	133, **407**
Пецух Степан Якович – колишній власник садиби по вул. Мясоєдова 64/82	144
Піаніда Борис Микитович – художник; турбувався про музей Г.Мясоєдова	183-184
Підгорний Микола Васильович - художник	**489-493**
Пінкорнеллі Ілля Петрович – дворянин, продав садибу батька Г.Г. Мясоєдову	377
Пінкорнеллі Петро Федорович – попередній власник садиби Мясоєдових, генерал	179, **377**
Пінчук Григорій Павлович – формально директор школи №5, міністр освіти УРСР	227
Писаревський Володимир Михайлович – учитель	244
Платонов Олександр Сергійович – художник, житель Павленків (Шведська №41)	126
Платонова Любов Сергіївна – жителька Павленків, із кола родини Мясоєдових	126-127
Подпалова Марія Ерастівна - учителька	243
Полонський Андрій Іванович – підполковник, поміщик в передмісті Павленки	**383**
Поляков Веніамін (Бенціон) Олександрович – власник чавуноливарних майстерень	59,298,395
Поляков Михайло Юрійович, підприємець, житель Павленків	493
Поляков Олександр Бенціонович (1899-1979) – астроном, популяризатор	**395**
Полякова Дебора Бенціонівна – керівниця системи дошкільної освіти в Полтаві	395
Полякова Матель Єфраїмівна – купчиха, власниця чавуноливарних майстерень	59,66,298,**395**
Попов Микола Андрійович (1910-1985)— доктор ф.-м. наук, астроном	294, **420**
Послявські – дворяни (чиновники, офіцери), - землевласники на Ближніх Павленках	139,
Поставний Григорій Іоаннович – церковний староста	267, 385
Поставний Іван Григорович – козак, активіст українського церковного руху	118,269, 277, 385

Поставний Опанас Іванович – попечитель школи на Павленках	385
Постоєв Олександр Іванович (1900-1976), професор астрономії	294, **422**
Постольник Яків Георгійович – завуч школи №5, репресований	229
Прилуцький Карпо Іванович – підприємець, власник будинку на Бабичівці	170
Прокопенко Василь – заможний козак	34
Проскурня (Вовк) Алла Миколаївна – авторка книги спогадів про Павленки	64-66
Пугач Яків Іванович – учитель, жив на Бабичівському пров., 11	244-5
Рагуліна (Міц) Олена Сергіївна – відома діячка культури, вул. Покровська №53	150, 389
Ро Лев Михайлович – фахівець у галузях селекції й генетики, професор	**450**
Роговенко Вікторія Олексіївна (1939 р.н.), – жителька Павленків	368
Роговенко Іван Іванович (1882-1958) – житель Павленків	369
Роговенко Олексій Іванович (1913-1987) – житель Павленків	368
Роговенко (Яковлєва) Наталія Іванівна (1911-1997) – жителька Павленків	370
Розенбаум Соломон Аронович – художник, учень І.Г.Мясоєдова	184
Розенберг Хая-Лея Аронівна – колишня власниця будинку по вул. Шведська,8	108
Розлач Аркадій Данилович – землевласник	46, 47,**375**
Розлач Данило Степанович – землевласник	45,46,**375**
Розлач Настасія Іванівна – землевласниця	45,46
Ромашкевич Ольга Миколаївна – вчителька церковнопарафіяльної школи	216
Ротач Петро Петрович - літературознавець, письменник, публіцист, педагог	**482-483**
Рощинський Володимир Федорович (1889-?) – директор школи №5 Полтави	229
Рудинська Галина Костянтинівна – донька К.І.Точкача і М.Я.Рудинської	413
Русак Антон Михайлович – священнослужитель (жив на вул. Покровській, 45)	151
Савицька (Фон-Гарнієр) Нонна Павлівна – донька П.А. Фон-Гарнієра	389
Савон Федір Іванович – кооператор, громадський діяч початку XX ст.	221,269,**415**
Сазанов Віктолр Іванович – директор Полтавської дослідної станції в 1920-х рр.	79, **432**, 441
Сакало Іван Григорович – мешканець Павленків	117
Самбікін Михайло Митрофанович – професор - агрометеоролог	**430-431**
Свєтов Андрій Феодосійович – мешканець Павленків, ветеран заводу ПТМЗ	122
Семененко Трохим – заможний козак, друга половина XVIII ст.	34
Сиротéнко Григорій Тимофійович - діяч Української національної революції	**415**
Скліфосовська Софія Олександрівна – дружина М.В.Скліфосовського, управителька маєтку	345
Скліфосовський Микола Васильович – землевласник, знаменитий лікар, меценат	48,345,**442**
Снітко-Сорочинський Леонід Костянтинович – піаніст, педагог	471
Смолянов Арон Хаїмович – власник млина й крупорушки по вул. Зіньківській	66, 80
Соколов Борис Олександрович – головний механік Гравіметричної обсерваторії	295
Соколов Михайло Олександрович – інженер із землеустрою, викладач	444
Соколович Леонід – священик УАПЦ, жив по вул. Шведській №54	134, **407**
Соколовський Юрій Юрійович – директор Дослідного поля, політичний діяч	**427**
Сорочинська Марія Йосипівна – вчителька Павленківського народного училища	215
Спинжарь Іван Трохимович – колишній власник садиби по вул. Шведська №4-6	106
Спиця Григорій – борець, учень І.Піддубного (жив по пр. Піддубного №3)	133
Сталінська Алевтина Павлівна – агроном, в.о. директора Дослідної станції	318, **429**
Стегній Ірина Анатоліївна – лікарка, внучка Д.Г. Бунакова	188,362
Стешенко Іван Матвійович - український громадський і політичний діяч, педагог	64,215,**414-415**
Супруненко Олександр Борисович – археолог, директор краєзнавчого музею	**453**
Сушко Терентій Сергійович – писар, технічний секретар міськвиконкому	154, 269, **417**
Тарновський Василь Іванович – представник козацької старшини, дворянин	36, 374
Тарновський Іван Григорович – полтавський сотник, жив на Павленках	374
Тарновський Петро Васильович (1762-?), власник маєтку на Павленках	374
Тарновський Петро Петрович – дворянин, землевласник	45-48,339, 345, **373**
Тимошенко Алла Миколаївна – художниця, мешканка Павленків	121,137,196,210, **496-497**
Тимошенко Трохим Захарович - учитель математики, батько Ю.Тимошенка	195,222, **445**
Тимошенко Юрій Трохимович («Тарапунька») – актор - гуморист	195, 445
Тимченко Іван Федорович – мешканець Павленків, глава родини	120
Титикало Василь Петрович – учитель, репресований	245
Тихоступ Федір Павлович – житель Павленків, власник столярної майстерні	59, 118, 341
Тихоступ Віра (1929 р.н.), - авторка спогадів	359
Ткаченко Юлія Антонівна – вчителька молодших класів	229, 247-8
Ткаченко-Петренко Євген Арсенійович – учитель, директор школи	244

Товкач Костянтин Іванович – політичний і громадський діяч 1900-х/1930-х років	**407-413**
Товкач Юрій Костянтинович – син К.І. Товкача	413
Третяков Сергій Федорович – директор Полтавської Дослідної станції	290, **428**
Трепке Август Карлович – землевласник, підприємець (із німецьких колоністів)	45,46
Тригуб Данило Сильвестрович – заможний козак, домовласник, садівник	113
Тригуб Ольга Данилівна – лікарка, донька Д. Тригуба, дружина К.Товкача	113,257,411,**446**
Трирог Василь Іларіонович – власник садиби по вул. Покровській №66	154
Туржанський Олександр Олександрович – власник садиби на Павленках	158, **373**
Туржанський Олександр Осипович – підполковник, власник садиби на Павленках	**373**
Уманець Олена Семенівна («баба Елька» – легендарна мешканка Павленків)	137
Федоров Євген Павлович – астроном, академік; на його честь названо провулок	74,293, **424**
Філіпенко Михайло Степанович, протоієрей, настоятель Покровської церкви	99,215, 267,**404**
Фісун Іван Іванович – учитель початкового училища на Павленках	217
Фісун Марія Яківна – учителька початкового училища на Павленках	217
Фісун Федір Іванович – діяч «Просвіти», кооператор, автор статей про Павленки	64
Фон-Гарнієр Павло Антонович - власник садиби на Павленках, лікар	74,158,**386-391**
Фрейберг-Кондратьєв Генріх Андрійович (1854-1944), механік-конструктор	294, **421**
Фрідкін Ісаак Львович – директор школи №9	246
Фролов Дмитро Матвійович – інженер-архітектор будинку Івана Мясоєдова	185
Халімон Володимир Федорович – краєзнавець	6
Харченко Данило Єрофійович – учитель української мови та літератури	237
Хітрово Лев Аркадійович – агроном, громадський діяч, землевласник	58, 330, **382**
Хітрово Таїсія Львівна (1883-1967), письменниця, донька Л.А. Хітрово	382, **470**
Химочко – родина, що з 1950 рр. мешкає на садибі по вул. Шведська №82	144-145
Хитровський Філіп Андрійович – священик Покровської церкви, законовчитель	215, 267
Христенко Митрофан Трохимович – учитель, викладач	244
Цареградський Василь Олександрович - священик, законовчитель	243
Цареградський Віктор Якович – мешканець будинку по пр. Гнєдича, 21	174
Цареградський Яків Михайлович – чиновник, власник будинку по пр. Гнєдича, 21	174,269, **407**
Ціпко – родина, що з 1870-х рр. мала садиби по вул. Шведська №78 і 80	139-143
Цисс Григорій Іванович - художник	**466**
Черепахін Борис Петрович – перший директор Дослідного поля	317, **425**
Черкас Василь Іванович – організатор музею історії медицини, вул. Шведська 52	134, 261, **451**
Чарниш Василь Іванович – козацький старшина, дворянин, землевласник	37
Чарниш Петро – представник козацької старшини, дворянин, землевласник	36
Чарниш (Черниш) Василь Васильович – дворянин, землевласник	45,46
Чернобаєва Марія Феофанівна – учителька	243
Чернявська Марія Іллівна – учителька	242
Чернявська Ольга Олексіївна – учителька	243
Чернявський Іван Терентійович, учитель і директор школи №18	242
Черкун Олександр – журналіст, художник, автор спогадів про Павленки	170
Чубова Олександра Василівна – учителька, завідувачка школи, репресована	244
Чупрунов Андрій – автор фото Павленків, фотограф і кінооператор, викладач	183
Чупрунова Ольга Василівна – співробітниця Гравіметричної обсерваторії	183
Чухутіна (Гаркавенко) Олександра Давидівна – директорка школи	249-50
Шевченко Амос Сидорович – механік, громадський активіст	478
Шевченко Сергій Амосович – композитор, піаніст, музикознавець, викладач	**478**
Шерстюк В'ячеслав Вікторович – археолог, мешканець Павленків	26, 28
Шоффе Олександр Федорович – власник садиби по вул. Покровській, 38	384
Штром Іван Васильович – академік архітектури (проект будинку Пінкорнеллі)	377
Шуберт Олександр Федорович – лікар, власник саду й дачі на Павленках	58,61,88,129,194
Шульга Іван Дмитрович – козак, власник садиби по вул. Шведська №26	130
Шульга Параска Григорівна – власниця садиби по вул. Шведська №26	130
Юленкрук Аксель – автор плану 1711 р., на якому вперше показані Павленки	31
Явір (Свєтова) Софія Андріївна – мешканка Павленків	123
Язєв Іван Наумович (1895-1955), учений-астроном	295
Яковлєв Віталій Павлович – учений, народився на Павленках	452
Янбих Михайло Максимович - учитель, директор школи	247-8
Янович Федір – представник козацької старшини, землевласник	36
Яценко Яніна Яківна, інженер-дендролог, керувала Полтавським дендропарком	349
Яцків Ярослав Степанович – астроном, академік	293

З м і с т

1. ВСТУП. Обґрунтування меж, загальні відомості про історичний район		**3**
2. ПРИРОДНІ УМОВИ І ПРИРОДНІ РЕСУРСИ		**10**
	Рельєф і геологічна будова	*11*
	Клімат	*14*
	Води	*16*
	Ґрунти, рослинність, тваринний світ	*19*
	Ландшафти та екологічна мережа Павленків	*21*
3. ІСТОРИЧНИЙ НАРИС (етапи історії краю і місцевості)		**25**
3.1.	Короткий конспект історії краю від початку заселення — до ординського часу (середини XIII століття)	25
3.2.	Історія краю від середини XIII століття – до середини XVII століття	27
3.3.	Умови виникнення поселення Павленки. Історія місцевості від другої половини XVII століття – до кінця XIX століття	29
	У XVII столітті. Виникнення та основні віхи історії поселення	*29*
	Павленки у XVIII столітті (за документами описів і ревізій населення)	*30*
	Коли Павленки (Ближні) стали передмістям Полтави?	*37*
	Плани і описи землеволодінь (середина – друга половина XIX ст.)	*45*
3.4.	Вулиці передмістя Павленки у кінці XIX - на початку XX століття	55
3.5.	Господарство передмістя Павленки у кінці XIX – на початку XX століття	58
3.6.	Павленки в новітній час (після 1914 року)	62
	Соціально-політичні процеси на Павленках у 1914 - 1920-му роках	*62*
	Підприємства на Павленках, створені після 1914 року	*67*
	Павленки у міжвоєнний період (1921 – 1941 роки)	*68*
	Павленки під час німецької окупації (18.09.1941 – 23.09.1943)	*70*
	Павленки у післявоєнний час (після 09.1943 р. – до сучасності)	*71*
4. ВУЛИЦІ ПАВЛЕНКІВ І ПРИЛЕГЛИХ ДО НИХ ТЕРИТОРІЙ		**74**
4.1	Сучасні назви вулиць, провулків, площ станом на 04.2023. *Довідник*	74
4.2	Давні (колишні) назви вулиць, провулків, площ. *Довідник*	80
4.3	Назви історичних кутків, колишні й народні назви місцевостей та урочищ	87
4.4.	Павленківська площа	89
	Павленківський парк	92
	Палац культури Полтавського турбомеханічного заводу	94
	Старовинний будинок по Павленківській площі №6	95
	Будинок по Павленківській площі №8а (колись №8)	97
	Інші будинки по Павленківській площі	98
4.5.	Вулиця Шведська	100
	Початок вулиці Шведської (навпроти Павленківської площі, №№2 - 22)	102
	Садиби з непарними номерами / ліва сторона (№№3 - 61)	116
	Садиби з парними номерами / права сторона (№№24- 84)	130
4.6.	Вулиця Покровська.	147
	Садиби з непарними номерами на вул. Покровській (від №67 – до №15)	149
	Садиби з парними номерами на вул. Покровській (від №86 – до №14)	154
4.7.	Вулиця Садівництва	163
4.8.	Провулок Суконний	167
4.9.	Вулиця Астрономічна	168
4.10	Вулиця Бабичів Яр	169
4.11	Провулок Гнєдича	173

4.12	Вулиця Рєпіна	175
4.13	Вулиця Духова	177
4.14	Вулиця Мясоєдова	178
4.15	Провулки Глінки і Тесленка	192
4.16	Вулиці 109-го кварталу й сусідні з ним	197
4.17	Вулиця Зіньківська	201
4.18	Вулиця Соборності (в межах Павленків)	204
5. ЗАКЛАДИ ОСВІТИ НА ПАВЛЕНКАХ		**215**
5.1	Заклади початкової освіти до 1917 року	215
5.2	Українська міська гімназія імені Івана Стешенка	218
5.3	Єдина трудова школа-клюб №19	222
5.4	Професор Григорій Ващенко – про школу на Павленках	223
5.5	Педагогічний колектив школи №5 у 1920-х роках	225
5.6	Епізоди історії школи №5 у 1930 – 1941 рр.	229
5.7	Школа №5 у післявоєнні роки (10.1943- 08.1960)	231
5.8	Школа №5 від 09. 1960 до сьогодення	238
5.9	18-та трудова школа на Павленківській площі №15	242
5.10	Четверте міське училище – попередник школи №9 м. Полтави	243
5.11	21-ша українська трудова школа-клюб – попередник школи №9	244
5.12	Школа №9	244
5.13	Дитячі будинки, школи-інтернати, деякі дитячі садочки на Павленках	255
6. ЗАКЛАДИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НА ПАВЛЕНКАХ		**257**
6.1	Загальний огляд закладів і їхня історія	257
6.2	Полтавський будинок санітарної просвіти	260
7. ЗАКЛАДИ КУЛЬТУРИ і ДОЗВІЛЛЯ НА ПАВЛЕНКАХ		**262**
8. ДО ІСТОРІЇ ПОКРОВСЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПАВЛЕНКАХ		**263**
9. КАПЛИЦЯ ЮРІЯ ПЕРЕМОЖЦЯ і СВЯТО-ЮРІЇВСЬКА ЦЕРКВА		**283**
10. ПРО КЛАДОВИЩА на ПАВЛЕНКАХ і ТАРНОВЩИНІ		**288**
11. НАРИС ІСТОРІЇ ПОЛТАВСЬКОЇ ГРАВІМЕТРИЧНОЇ ОБСЕРВАТОРІЇ		**292**
12. ШВЕЙНА ФАБРИКА «ВОРСКЛА-СТИЛЬ»		**296**
13. ПОЛТАВСЬКИЙ ТУРБОМЕХАНІЧНИЙ ЗАВОД		**298**
14. САДІВНИЦТВО		**304**
15. ДОСЛІДНЕ ПОЛЕ / ДОСЛІДНА СТАНЦІЯ		**315**
15.1	Історичний нарис	315
15.2	«Старий Хутір» Дослідного поля (колишній хутір Г.К. Гурвича)	324
15.3	«Новий Хутір» Дослідного Поля: історія та сучасний стан	330
15.4	Метеорологічна станція Полтавського дослідного поля	337
16. ТАРНОВЩИНА І ДЕНДРОПАРК		**338**
16.1	Павленки, Великі Павленки, Малі Павленки, Дальні Павленки, Тарновщина	338
16.2	Дача Скліфосовських / садиба Тарновських	345
16.3	Полтавський міський парк (дендропарк). Коротка довідка	348
17. СПОГАДИ СТАРОЖИЛІВ ПАВЛЕНКІВ		**355**
17.1	Спогади Лариси Сергіївни Косенко (1931 р.н.)	355
17.2	Спогади Валентини Іванівни Станіславської (Іщенко), 1934 р.н.	359
17.3	Спогад Віри Тихоступ (1927 р.н.)	359

17.3	Спогади Віктора Олександровича Нечитайла, 1938 р.н.	363
17.4	Муха Володимир Антонович і його родина	367
18. ПЕРСОНАЛІЇ Й ПАВЛЕНКІВСЬКІ РОДИНИ		**373**
18.1	**Землевласники, підприємці, військові**	**373**
18.2	**Священнослужителі**	**396**
18.3	**Громадські й політичні діячі**	**408**
18.4.	**Учені, освітяни, лікарі**	**418**
	Полтавська гравіметрична обсерваторія	418
	Полтавська сільськогосподарська дослідна станція	425
	Василь Васильович Докучаєв і Полтавське дослідне поле	438
	Микола Іванович Вавилов і Полтавське дослідне поле	440
18.5	**Митці**	**454**
	Бунін Іван Олексійович	454
	Мясоєдов Григорій Григорович	455
	Мясоєдов Іван Григорович на Павленках	459
	Мясоєдов Іван Григорович (біографічна довідка)	463
	Вернічі (Мясоєдова; Модлер; фон Мічке-Колланд) Ізабелла Іванівна	465
	Цисс Григорій Іванович і родина Мясоєдових	466
	Коваленко Анатолій Іванович	467
	Ароян Артур Саргісович	467
	Горобець Павло Матвійович	468
	Гнипа Володимир Васильович	469
	Хітрово Таїсія Львівна	470
	Кальбус Ігор Андрійович	471
	Бутовський Семен Юхимович	476
	Гарбуз Василь Степанович	477
	Шевченко Сергій Амосович	478
	Лаппо-Данилевська Катерина Павлівна	479
	Ротач Петро Петрович	482
	Данилейко Володимир Григорович	484
	Данилейко Ніна Миколаївна	485
	Гусак Леонід Іванович	486
	Підгорний Микола Васильович	489
	Бабенко Віктор Савелійович	494
	Тимошенко Алла Миколаївна	496
	Дзюба Андрій Михайлович	498
	Осока (Нечитайло) Сергій Миколайович	500
	Перепелиця Олена Олегівна	501
18.6	***Інформація про упорядника цієї книги***	**502**
	Словник персоналій, які згадуються в книзі	**508**
	Зміст	**514**